UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET

DRAGUTIN PAPOVIĆ

INTELEKTUALCI I VLAST U CRNOJ GORI 1945-1990.

DOKTORSKA DISERTACIJA

NIKŠIĆ, 2013.

PODACI I INFORMACIJE O DOKTORANDU

Ime i prezime: Dragutin Papović.
Datum i mjesto rođenja: 05. 09. 1980. godine, Vrbas.
Naziv završenog postdiplomskog studijskog programa i godina završetka: Magistarske studije istorije (smjer Istorija Jugoslavije), Univerzitet u Beogradu - Filozofski fakultet, 2007.

INFORMACIJE O DOKTORSKOJ DISERTACIJI

Naziv doktorskih studija: Doktorske studije istorije.
Naslov teze: Intelektualci i vlast u Crnoj Goru 1945-1990.
Fakultet na kojem je disertacija odbranjena: Filozofski fakultet

UDK, OCJENA I ODBRANA DOKTORSKE DISERTACIJE

Datum prijave doktorske teze: 16. 10. 2009.
Datum sjednice Senata Univerziteta na kojoj je prihvaćena teza: 17. 02. 2011.
Komisija za ocjenu podobnosti teze i kandidata: dr Živko Andrijašević (vanredni profesor Univerziteta Crne Gore), dr Đorđe Borozan (redovni profesor Univerziteta "Donja Gorica") i dr Zvezdan Folić (naučni saradnik Istorijskog instituta Crne Gore) .
Mentor: dr Živko Andrijašević.
Komisija za ocjenu doktorske disertacije:

Komisija za odbranu doktorske disertacije:

Lektor:
Datum odbrane:
Datum promocije:

PREDGOVOR

Odnos intelektualaca i vlasti u Crnoj Gori sasvim je nova tema u crnogorskoj istoriografiji. Crnogorski istoričari se, nažalost, dominantno bave temama koje proučavaju prošlost institucija, ličnosti i političko djelovanje, i pretežno se bave događajnom istorijom, dok su radovi o fenomenima rijetki.

U crnogorskoj istoriografiji niko nije proučavao odnos intelektualaca i vlasti na ovaj način i to je bio prvi razlog zbog kojeg smo se opredijelili za ovakvu temu. Drugi razlog je namjera da ukažemo na ulogu intelektualaca u javnom životu Crne Gore, kako su se odnosili prema vlasti i koje su specifičnosti tog odnosa.

Obično se intelektualci nazivaju elitom društva, jer su njegov najobrazovaniji i najkreativniji dio i od njih se očekuje da svojim stvaralačkim sposobnostima ukazuju na najoptimalnije puteve razvoja koje bi trebalo da slijedi čitava zajednica. Afirmisani intelektualci, koji su javno angažovani i koji iznose stavove o najznačajnijim pitanjima, imaju moć da utiču na politička opredjeljivanja. Takav tretman imaju u skoro svakom društvu i to im daje uticaj i značaj koji mnogostruko prevazilaze njihovu brojnost. Otuda i njihova vrijednost za svaku vlast. Pripadnost intelektualaca vlasti može da znači i veći ugled te vlasti. Zbog toga svaka vlast uglavnom nastoji da okupi i angažuje što više intelektualaca, naročito onih koji su postigli uspjeh u svojoj struci, jer to znači afirmaciju njenog položaja i afirmaciju njene ideologije.

Za postojanje i djelovanje intelektualaca najvažniji su: materijalni, institucionalni i politički faktori. Materijalni uslovi podrazumijevaju mogućnost intelektualaca da žive od svoje profesije, odnosno od naučne ili umjetničke discipline kojom se bave. Institucionalni uslovi podrazumijevaju postojanje kulturnih i naučnih institucija koje okupljaju stvaraoce i omogućavaju kontinuirano bavljenje naukom i kulturom. Za djelovanje intelektualaca bitna je i publicistika, jer samo u društvu i državi koji imaju razvijene medije i izdavaštvo, javno nastupanje intelektualaca ima značaj. Tek tako intelektualci mogu da utiču na javnost. Na kraju, za djelovanje intelektualaca bitni su i politički uslovi. U uslovim političkog pluralizma, slobodnog ispoljavanja mišljenja bez sankcionisanja te slobode, otvorenosti institucija i slobode medija, intelektualci imaju mogućnost da se distanciraju od političkih centara i da u javnosti djeluju nezavisno. Kada politički pluralizam ne postoji ili je ograničen, i kada su institucije i mediji pod kontrolom vlasti, a ispoljeno mišljenje može dovesti do gubitka profesionalnog položaja i materijalnih primanja, ne postoje uslovi za

nezavisno djelovanje intelektualaca. Tada intelektualci u javnosti mogu djelovati, isključivo, kao dio vladajuće partije i kao dio sistema.

Materijalni i institucionalni uslovi za djelovanje intelektualaca u Crnoj Gori dugo su bili nezavidni, i tek se od 1945. godine, a naročito sredine 70-ih godina XX vijeka kada su stvoreni Univerzitet u Titogradu i Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, može govoriti o stvaranju optimalnih materijalnih i institucionalnih uslova za kontinuirano profesionalno i javno djelovanje intelektualaca. No, u ovom periodu politički uslovi nijesu išli na ruku nezavisnom djelovanju intelektualaca. Odsustvo ili drastično ograničenje političkih sloboda i potpuna kontrola vlasti u institucijama i u oblasti javnog djelovanja, bile su karakteristike crnogorskog društva od početka XX vijeka do 1990. godine, a naročito od 1945. do 1990. godine kada je u Crnoj Gori vladala socijalistička ideologija, i kada je vlast bila u rukama Komunističke partije (KP) i Saveza komunista (SK) Crne Gore, koje su bile dio KP Jugoslavije i SK Jugoslavije.

U našem radu smo analizirali ove uslove i ukazali na mogućnosti djelovanja intelektualaca u Crnoj Gori tokom najvećeg dijela XX vijeka, a pažnju smo usmjerili na odnos intelektualaca i vlasti u periodu vladavine Komunističke partije odnosno Saveza komunista u Crnoj Gori od 1945. do 1990. godine. Odnos intelektualaca prema vlasti u ovom periodu je tema našeg rada.

U prvom redu nastojali smo da, ukratko, ukažemo na opšte karakteristike ovog perioda. Analizirali smo materijalne i institucionalne uslove, kao i političko-ideološki ambijent u kojem su djelovali intelektualci. Na početku svakog poglavlja bavili smo se najznačajnijim političkim dešavanjima u Jugoslaviji i to u onoj mjeri koja je neophodna za obradu teme. Potom smo analizirali političke i ekonomske prilike u Crnoj Gori i ideološke ciljeve crnogorske vlasti. Bavili smo se politikom Komunističke partije Crne Gore, odnosno politikom Saveza komunista Crne Gore, a naročito partijskih organa koji su određivali ideološke ciljeve kulturnog i naučnog stvaralaštva. Prikazali smo formiranje, razvoj i transformaciju republičkih organa u čijoj nadležnosti su bile kulturna i naučna politika. Ukazali smo na razvoj kulturnih i naučnih institucija, i na materijalne prilike u ovim oblastima. Cilj ovih analiza je bio da se ukaže na političke, ideološke, institucionalne i materijalne uslove u kojima su djelovali intelektualci.

Nakon toga smo ukazali na očekivanja vlasti od intelektualaca i na njihov odgovor prema tim očekivanjima. Glavni cilj rada je bio da prepoznamo afirmisane i angažovane intelektualce u ovom periodu i da ukažemo na njihove stavove prema vlasti i ideologiji. U tom pogledu

izdvojile su se dvije dominantne relacije intelektualaca i vlasti. Prva je angažovanje intelektualaca u republičkim, kulturnim i naučnim institucijama i njihovo učešće u partijskim tijelima. Druga je javni angažman intelektualaca. Bavili smo se mjestom i ulogom intelektualaca u republičkim i partijskim institucijama, i analizirali smo stavove koje su intelektualci o vlasti i zvaničnoj ideologiji iznosili u medijima, na javnim tribinama, stručnim, naučnim i umjetničkim radovima. Naša namjera je da pokažemo kako i koliko su intelektualci učestvovali u kreiranju javnog mišljenja, i kako i koliko su doprinosili afirmaciji i učvršćivanju vlasti. U intelektualce koji su predmet naše pažnje uvrstili smo, prije svega, afirmisane stvaraoce iz kulture i nauke koji su kroz javno djelovanje govorili o ciljevima vlasti, a naročito o ideološkim pitanjima.

Hronološki okvir rada je definisan komunističkom (socijalističkom) vladavinom u Crnoj Gori. KP Crne Gore odnosno SK Crne Gore je od 1945. godine imao apsolutnu vlast. Ta vlast je trajala do prvih poslijeratnih višestranačkih izbora, održanih u decembru 1990. godine.

U crnogorskoj istoriografiji nema radova o odnosima intelektualaca i vlasti u periodu nakon 1945. godine. Sličnom temom, odnosno inteligencijom u Crnoj Gori do 1941. godine bavio se istoričar Perko Vojinović. Vojinović je o tome objavio tri knjige „Crnogorska inteligencija od polovine XVIII vijeka do 1918. godine“, Nikšić, 1989; „Politička i nacionalna misao crnogorske inteligencije (1918-1941), Nikšić, 1989. i „Položaj Crne Gore u Jugoslaviji i pogledi crnogorske inteligencije (1918-1941)“, Banja Luka, 2001. Pored toga, Vojinović je u „Istorijskim zapisima“ (2, 1981.) objavio rad „Mogućnost istraživanja problema inteligencije u Crnoj Gori između dva svjetska rata“. Pored Vojinovića, ovom temom se bavio istoriograf Milija Stanišić, koji je proučavao učešće intelektualaca u trinaestojulskom ustanku. On je u „Istorijskim zapisima“ (1-2, 1974.) objavio rad „Napredna inteligencija u Crnoj Gori i njeno učešće u trinaestojulskom ustanku“ i u istom časopisu (1, 1976.) rad „Još neki podaci o naprednoj inteligenciji u Crnoj Gori i njenom učešću u trinaestojulskom ustanku“.

Vojinović i Stanišić su iznijeli stavove o intelektualcima koji se ne mogu uzeti kao uzor za istorijsku nauku. U ovim radovima intelektualci su tretirani kao društveni sloj i kao društvena grupa. Vojinović je inteligenciju nazvao „relativno samostalnim društvenim slojem“. To je pogrešno jer intelektualci to nikada nijesu bili, niti kod njih postoji svijest o pripadništvu takvoj grupi. Intelektualci su, isključivo, heterogen i apstraktan skup po djelu prepoznatljivih naučnih i umjetnika, koji u javnosti iznose stavove o najvažnijim pitanjima za jedno društvo i državu, i tu važnost im priznaju

najznačajniji faktori u državi, a naročito politički. Intelektualce, prije svega, odlikuje individualizam. O kolektivnom nastupu intelektualaca može se govoriti samo kroz djelovanje udruženja i institucija koje okupljaju intelektualce, pod uslovom da ta udruženja i institucije istupe sa jedinstvenim stavom svojih članova.

Ovim istoričarima nije jasno ko su intelektualci. Vojinović daje nekoliko različitih tumačenja. Smatrao je da su društvena aktivnost i misaonost presudni kriterijumi u ocjenjivanju intelektualnosti. Potom je smatrao da je intelektualac, prije svega, čovjek akcije. Naveo je: „Intelektualac se mora mjeriti stvaralačkim sposobnostima u akciji i stalnom težnjom za duhovnim bogaćenjem“. Zatim je izjavio da je pripadnik inteligencije svaki čovjek u čiji je život ušla umna ideja, što određuje čitav njegov život mišljenja i djelovanja. Vojinović je u intelektualce ubrojio, ne samo sve ljude sa fakultetskom diplomom, već i srednjoškolce, studente, učitelje, činovnike, pravnike, studente, advokate, profesore, geometre, oficire, apotekare, veterinare, inženjere i ljekare. Za njega su stepen obrazovanja, profesionalno zvanje i položaj u javnim službama presudni u određivanju intelektualaca. Zato je u intelektualce uvrstio, na primjer, 16 studenata koji su 1905. godine potpisali „Riječ crnogorske studentske omladine“. I Stanišić u intelektualce ubraja sve studente, pa čak i srednjoškolce završnih razreda, zatim sve ljude sa fakultetskom diplomom, sveštenike, učitelje, službenike i oficire. Vojinović i Stanišić ne razlikuju profesiju i stručne kvalifikacije od intelektualizma.

Visoko obrazovanje je bitna pretpostavka za intelektualno djelovanje, ali ne i nužna. Postoje intelektualci koji nijesu završili fakultet, naročito među umjetnicima, ali su svojim stvaralaštvom i javnim angažmanom dobili zvanje intelektualca. Takođe, postoje doktori nauka koji nijesu intelektualci, jer nijesu dali značajan doprinos u svojoj struci, nijesu afirmisani niti su javno aktivni.

Vojinović i Stanišić su intelektualce, umjesto sa naučnog, dominantno proučavali sa ideološkog, odnosno marksističkog stanovišta. Oni su inteligenciju posmatrali u okviru klasne borbe i radničkog pokreta. Vojinović je prihvatio marksističko određenje prema kojem se inteligencija nalazi na klasnim pozicijama ili buržoazije ili proleterijata. Inteligenciju je podijelio na građansku i marksističku (komunističku inteligenciju). Građansku inteligenciju je dijelio na opozicionu i režimsku (konzervativnu). Vojinović je izjavio da komunističkoj inteligenciji pripadaju svi oni koji su marksizam shvatili kao ideologiju koja treba da radikalno izmijeni svijet. Komunističku inteligenciju je definisao kao naprednu, što je posljedica uticaja komunističke ideologije na Vojinovića, jer je Partija u svojim

dokumentima često koristila sintagmu „poštena i napredna inteligencija“. I Stanišić je sve intelektualce koji su podržavali KPJ nazvao naprednom inteligencijom. S druge strane, po njihovom mišljenju, postoji režimska, konzervativna inteligencija.

Ovakva tumačenja su nastala na osnovu stavova KPJ o ulozi intelektualaca u političkim dešavanjima, a Stanišić i Vojinović su to tumačenje nekritički unijeli u svoje radove. Njihova tumačenja su opterećena i ličnim političkim opredjeljenjima. O tome svjedoči Vojinovićev odnos prema intelektualcima u Crnoj Gori s početka XX vijeka. Tako on sve đake, studente i ljude sa diplomom koji su se suprotstavili režimu kralja Nikole naziva liberalnom inteligencijom. Studente koji su se suprotstavili knjazu Nikoli nazivao je „crnogorskom intelektualnom omladinom“. Studente, srednjoškolce, odnosno inteligenciju koja je pripadala Narodnoj stranci Vojinović je nazvao najnaprednijim dijelom crnogorske inteligencije.

Pored toga Vojinović je iznio još nekoliko za nauku neodrživih tumačenja o intelektualcima. Koristio je pojmove kao što su: gradska inteligencija, inteligencija koja živi na selu, tehnička inteligencija i humanistička inteligencija. Potom, inteligenciju je podijelio na osnovu regija, pa za njega postoji: cetinjska, podgorička, nikšićka i bokokotorska inteligencija. Ove podjele intelektualaca su besmislene kada se govori o ulozi intelektualaca u društvu, jer je nebitna njihova adresa stanovanja. Bitni su isključivo stavovi intelektualaca o najznačajnijim pitanjima za jedno društvo ili državu.

Zbog ovih nedostataka radovi Vojinovića i Stanišića nam nijesu bili uzor, i u našem radu smo nastojali da napravimo metodološki iskorak u odnosu na ove radove, i da ponudimo drugačije viđenje o odnosu intelektualaca prema vlasti.

S obzirom na to da je ova tema nova i neistražena, naučna literatura nam je poslužila isključivo za analize u uvodnim dijelovima poglavlja. Za analizu glavnih dešavanja u socijalističkoj Jugoslaviji najviše smo se oslonili na treći dio knjige Branka Petranovića „Istorija Jugoslavije 1918-1988“. U njoj su date ocjene o najznačajnijim dešavanjima u socijalističkoj Jugoslaviji. Pored nje, koristili smo Petranovićevu knjigu „Jugoslavija na razmeđu 1945-1950“, objavljenu 1998. godine. Za neke od presudnih događaja u istoriji Jugoslavije koristili smo i knjige: Zdenka Radelića „Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1991“, Zagreb, 2006; Marka Nikezića „Srpska krhka vertikala“, Beograd, 2003; Suzan Vudvord „Balkanska tragedija, haos i raspad posle Hladnog rata“, Beograd, 1997; Ričarda Dž. Kremptona „Balkan posle Drugog svetskog rata“, Beograd, 2003; Miše Glenija, „Balkan 1804-1999“, (II deo), Beograd, 2001; i Predraga J. Markovića, „Trajnost i

promena (društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevice u Jugoslaviji i Srbiji)“, Beograd, 2007. Pored ove literature za najvažnije događaje u Jugoslaviji koristili smo objavljene izvore iz zbirke „Jugoslavija 1918-1988“ koju su 1988. godine objavili Branko Petranović i Momčilo Zečević, potom objavljenu partijsku dokumentaciju, kao što su publikacije: Osmi kongres SKJ, Deveti kongres SKJ i Deseti kongres SKJ (dokumenta).

Za analizu prilika u Crnoj Gori koristili smo „Istoriju Crne Gore od najstarijih vremena do 2003. godine“ Živka M. Andrijaševića i Šerba Rastodera, objavljenu 2006. Za period od 1945. do 1953. godine najznačajnije su knjige dr Branislava Kovačevića „Komunistička partija Crne Gore 1945-1952“, Titograd, 1986, i dr Branislava Marovića „Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore 1945-1953“, Titograd, 1987. Na žalost, istorija Crne Gore od 1953. do kraja komunističkog perioda predstavlja jednu od najmanje istraživanih oblasti u crnogorskoj istoriografiji.

Za ovaj period važne su dvije zbirke partijskih izvora. Objavljeni su zapisnici sa Prvog i Drugog kongresa KP, odnosno SK Crne Gore. Prof. dr Branislav Kovačević i Slavko Stanišić su 1988. godine objavili knjigu „Prvi kongres Komunističke partije Crne Gore, dokumenti“. Prof. dr Branislav Kovačević, Slavko Stanišić i mr Mile Bakić su 1990. godine objavili „Drugi kongres Saveza komunista Crne Gore“. Pored ovoga, Savez komunista Crne Gore je nakon svakog kongresa u posebnim publikacijama objavljivao najznačajnija dokumenta sa kongresa. Objavljeni su cjelokupan tok zasijedanja i sve partijske odluke sa III kongresa SK Crne Gore, koji je održan 1959. godine. Objavljen je manji dio diskusija, izlaganja i sve rezolucije sa: IV, V, VI, VII, VIII i IX kongresa SK Crne Gore, kao i zaključci partijskih organa o ostvarivanjima kongresnih odluka. Osim što su objavljene u posebnim izdanjima, izlaganja sa kongresa i partijske rezolucije objavljene su i u tadašnjoj štampi.

Otežavajuću okolnost u našem istraživanju predstavljala je činjenica da ne postoje naučne studije o istoriji Saveza komunista Crne Gore do 1990. godine niti o radu najznačajnijih republičkih institucija. Ne postoji, na primjer, studija o kulturnoj politici u ovom periodu, što je značajno jer svaka kulturna politika i u institucijama i u javnosti anagažuje veliki broj intelektualaca. Rijetki istoriografski radovi o kulturi u ovom periodu su članci Zorana Lakića „Poslijeratni razvoj kulture u Crnoj Gori (1945-1980)“, objavljen u „Bibliografskom vjesniku“ (1, 1983.), i „Kulturno-prosvjetna djelatnost u Crnoj Gori u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji (1941-1945) i glavni pravci njenog razvoja do 1958. godine“, objavljen u „Istorijskim zapisima“ (1-2, 1989.). Lakić se ovim temama bavio, prije

svega, kao funkcioner Republičkog sekretarijata za obrazovanje, kulturu i nauku, i ovi radovi su nastali na osnovu neposrednog uvida u dokumentaciju koja je Lakiću bila na raspolaganju tokom rada u ovom sekretarijatu.

Iz crnogorske publicistike koristili samo radove koji su nam pomogli da definišemo politiku vlasti u kulturi. Izdvajamo par karakterističnih radova. Književnik Milo Kralj je tokom 1978, 1979 . i 1980. godine u 25 nastavaka u reviji „Ovdje“ objavio feljton „Poslijeratna crnogorska kultura“. Obuhvatio je period od 1944. do 1956. godine. Feljton je nastao na osnovu pregleda štampe, časopisa i, djelimično, na osnovu sjećanja učesnika kulturnih zbivanja. Ovaj feljton predstavlja svojevrsnu hrestomatiju. Kralj je bio jedan od javno najangažovanijih intelektualaca u ovom periodu i dobar poznavalac dešavanja u institucijama kulture. Izdvaja se i rad Raduna Mićkovića „Aktuelna pitanja razvoja crnogorske kulture i ostvarivanje politike u periodu 1970-1984. godine“, koji je objavljen 1985. godine u reviji „Ovdje“. I rad Mićkovića je nastao kao posljedica neposrednog uvida u stanje u crnogorskoj kulturi, jer je Mićković bio dugogodišnji činovnik Republičkog sekretarijata za obrazovanje, kulturu i nauku.

Zbog neistraženosti teme i nepostojanja literature naš rad je u potpunosti zasnovan na prvorazrednim istorijskim izvorima. S obzirom na presudnu uloge Partije u ovom periodu, partijski izvori (arhivska građa) su imali primat tokom naših istraživanja. To su fondovi Pokrajinskog komiteta (PK) KPJ za Crnu Goru, Komunističke KP Crne Gore i SK Crne Gore koji se nalaze u Državnom arhivu Crne Gore u Odjeljenju za sređivanje i obradu – Podgorica. Dok smo proučavali ovu građu ona je bila arhivski obrađena do sredine 60-ih. Tokom istraživanja ove građe posebnu pažnju smo posvetili partijskim tijelima koja su bila zadužena za usmjeravanje i kontrolisanje kulture, nauke i prosvjete. U ovim tijelima intelektualci su imali zapaženu ulogu. Učestvovali su u kreiranju ideologije i u njenoj promociji.

Pored partijske pregledali smo arhivsku dokumentaciju resornih republičkih organa, jer je u njima radio značajan broj intelektualaca i tako su doprinosili funkcionisanju vlasti. To su fondovi: Ministarstva prosvjete Narodne republike (NR) Crne Gore, Savjeta za prosvjetu i kulturu NR Crne Gore, Savjeta za kulturu NR Crne Gore, Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i nauku Socijalističke republike (SR) Crne Gore, Republičkog sekretarijata za obrazovanje, kulturu i nauku SR Crne Gore, Republičkog komiteta za obrazovanje, kulturu i nauku SR Crne Gore, Republičkog sekretarijata za obrazovanje, kulturu i fizičku kulturu SR Crne Gore i Republičke samoupravne zajednice za kulturu. Ovi fondovi u potpunosti obuhvataju period od 1945. do 1990. godine i veoma su iscrpni. U potpunosti su sređeni, i nalaze se u Državnom arhivu Crne Gore u okviru

Odjeljenja za sređivanje arhivske građe republičkih organa i organizacija novog perioda od 1945. godine – Cetinje.

S obzirom na to da je, uz prepoznatljivo stvaralaštvo, javni angažman najbitiniji faktor koji čini intelektualca, za ovu temu su nezaobilazni publicistički izvori, odnosno novine i časopisi koji su u ovom periodu izlazili u Crnoj Gori. Gotovo u potpunosti smo pregledali „Pobjedu“, reviju „Ovdje“, časopise „Praksu“, „Stvaranje“ i „Susrete“, a manjim dijelom „Vaspitanje i obrazovanje“, „Prosvjetni rad“ i „Partiski rad“. U ovim listovima i časopisima najpoznatiji i najangažovaniji crnogorski intelektualci objavljivali su stavove o najvažnijim političkim, stručnim i ideološkim pitanjima. Pored toga, analizirali smo stavove koje su intelektualci objavljivali u posebnim publikacijama, monografijama i zbornicima radova.

Publicistička građa je u ovom radu tretirana kao izvor stavova i kao dokaz za opredjeljenja i mišljenja intelektualaca o najznačajnijim pitanjima. Za ovu temu smo koristili isključivo umjetničke, naučne i publicističke radove u kojima su se njihovi autori eksplicitno izjašnjavali o vlasti i ideologiji. Nijesmo razmatrali radove intelektualaca u kojima nema takve konkretnosti, jer bi nas to odvelo u tumačenja koja ne pripadaju istorijskoj nauci.

Rad se sastoji od uvoda, šest poglavlja i zaključka. Kako bi upotpunili naše istraživanje u uvodu smo analizirali odnosa između intelektualaca i vlasti od početka XX vijeka do 1945. godine. Period od 1945. do 1900. godine podijeljen je na 6 poglavlja: Uspostavljanje vlasti i uključivanje intelektualaca u institucije (1945-1950), Intelektualci u službi sistema i ideologije samoupravnog socijalizma (1950-1966), Crnogorski intelektualci u borbi za afirmaciju novih partijskih ideja (1966-1974), Intelektualci u borbi za idealizaciju sistema (1974-1980), Intelektualci i vlast u vrijeme krize socijalističkog sistema (1980-1988) i Crnogorski intelektualci u posljednjim danima socijalističkog sistema (1988-1990). Poglavlja su tematski i hronološki koncipirana tako da se podudaraju sa državnim, političkim i ideološkim prekretnicama u Jugoslaviji i Crnoj Gori, i ukazuju na stavove intelektualaca prema tim prekretnicama.

Posljednji period od 1988. do 1990. godine ne pripada u potpunosti socijalističkom periodu, jer je nakon smjene vlasti u januaru 1989. godine nastupio personalni i ideološki diskontinuitet. Ipak, on je ovdje obrađen, jer su institucije prethodnog sistema do kraja 1990. godine ostale, uglavnom, nepromijenjene, i jer je Savez komunista Crne Gore, do saziva prvog poslijeratnog višepartijskog parlamenta, imao apsolutnu vlast. Makar formalno, to je još bio socijalistički sistem. Period 1988-1990 je veoma značajan i zbog analize odnosa intelektualaca prema ideološkim

promjenama. Posljednje poglavlje ukazuje na to koliko su intelektualci podržavali komunističku vlast zbog iskrenih uvjerenja, a koliko zbog oportunizma. Time smo završili analizu o odnosu intelektualaca i vlasti u Crnoj Gori tokom postojanja jednopartijskog sistema (1945-1990).

IZVOD TEZE

U radu se govori o odnosu intelektualaca prema vlasti u Crnoj Gori tokom najvećeg dijela XX vijeka. Glavni dio rada se bavi odnosom intelektualaca i vlasti tokom postojanja jednopartijskog sistema, i vladavine Komunističke partije i Saveza komunista u Crnoj Gori od 1945. do 1990. godine. Vlast je u ovom periodu težila da za svoje ciljeve pridobije sve intelektualce, a naročito afirmisane, jer joj je podrška uglednih naučnika i umjetnika bila značajna za, prije svega, propagandne zadatke. Intelektualci, koji su se odazvali ovom zadatku, promovisali su socijalističku ideologiju u javnosti. To su radili kroz publicističku, naučnu i umjetničku djelatnost. U ovom radu u intelektualce su uvršteni, prije svega, afirmisani stvaraoci iz kulture i nauke koji su kroz javno djelovanje govorili o ciljevima vlasti, a naročito o ideološkim pitanjima.

Posebna pažnja je posvećena analizi rada republičkih institucija koje su bile zadužene za rukovođenje naukom, kulturom i obrazovanjem, i aktivnosti partijskih organa koji su sprovodili politiku u kulturi, nauci i obrazovanju. Ukazano je na učešće intelektualaca u ovim institucijama i organima, i na to koliko su i kao dio sistema i kao istaknuti stvaraoci promovisali vlast i njenu ideologiju.

U ovom periodu se formirao specifičan odnos između intelektualaca i vlasti. Socijalistička vlast je, u skladu sa svojom apsolutističkom prirodom, kontrolisala čitavo društvo, i nije dozvolila politički pluralizam, kao ni nezavisnost naučnih i umjetničkih institucija i nezavisnost medija. To je stvorilo zavisnost intelektualaca od vlasti. Intelektualci su mogli da se zaposle u javnim institucijama, da grade karijeru, da objavljuju svoja djela i nastupaju u javnosti samo ako su podržavali vlast. Ova višedecenijska praksa je uslovila da u Crnoj Gori gotovo nije ni bilo nezavisnih intelektualaca, čak ni nakon rušenja socijalističkog sistema u januaru 1989. godine. Nova vlast, koja je bila socijalistička po imenu, nastavila je s identičnim odnosom prema intelektualcima, ali i intelektualci prema njoj. Navikli na oportunističko ponašanje i servilnost prema vlasti, najveći dio intelektualaca je iskazao vjernost novoj vlasti i podržavao je kao što je podržavao prethodnu vlast. Manji dio intelektualaca se suprotstavio novoj vlasti, ali ni oni nijesu uspjeli da formiraju nezavisan položaj jer su se povezali sa opozicionim partijama. Od početne do posljednje decenije XX vijeka u Crnoj Gori gotovo da nije bilo nezavisnih intelektualaca, a oni koji su podržavali vlast uvijek su bili brojniji i zapaženiji od onih koji su podržavali opoziciju. Nezavisno djelovanje intelektualaca bilo je rijetka i pojedinačna pojava.

ABSTRACT

The main theme of this paper is the relationship between intellectuals and the government in Montenegro over the greater part of the twentieth century. The bulk of this paper deals with the relationship between intellectuals and the government during the existence of the single-party system as well as the rule of the Communist Party and the League of Communists of Montenegro between 1945 and 1990. During this period the government tended to recruit all the intellectuals, especially the well-established ones, in order to achieve its goals. The support of prominent scientists and artists was of key significance to its propaganda activities. Those intellectuals who responded to the task promoted the ideology of socialism to the public through journalistic, scientific and artistic endeavours. The term 'intellectuals', in this paper, refers to established authors in the sphere of culture and science who publicly discussed the objectives of the government, particularly ideological issues.

Special attention is paid to analysis of the government institutions responsible for the management of science, culture and education, and the activities of those party members who implemented policies on culture, science and education. The participation of intellectuals in these institutions and departments is pointed out, as well as the extent to which they, as part of the system and as prominent authors, promoted the government and its ideology.

During this period a unique relationship formed between intellectuals and the government. The socialist government, in accordance with its absolutist nature, controlled the entire society and allowed neither political pluralism, independence of scientific and artistic institutions nor independence of the media. This cultivated among the intellectuals a dependence on the government. Intellectuals were able to find employment in public institutions, to build their careers, to publish their work and appear in public, only if they supported the government. This practice lasted for many decades and caused an almost complete lack of independent intellectuals in Montenegro, even after the collapse of the socialist system in January 1989. The new government, which was nominally socialist, continued with an identical attitude toward the intellectuals, but the intellectuals likewise continued with their attitude towards the government. Accustomed to opportunistic behaviour and servility to the authorities, the majority of intellectuals expressed their loyalty to the new government and supported it just as they had the former government. A minority of intellectuals opposed the new government, but they failed to establish an

independent position because they had allied themselves with the opposition parties. Between the first and the last decades of the twentieth century there were almost no independent intellectuals in Montenegro, and those who supported the government were always more numerous and visible than those who supported the opposition. Independent action by intellectuals was a rare and isolated phenomenon.

Key words: ***intellectuals, government, ideology, socialist period.***

SADRŽAJ

str.

Uvod.....15

Uspostavljanje vlasti i uključivanje intelektualaca u institucije (1945-1950).....43

Intelektualci u službi sistema i ideologije samoupravnog socijalizma (1950-1966).....84

Crnogorski intelektualci u borbi za afirmaciju novih partijskih ideja (1966-1974).....134

Intelektualci u borbi za idealizaciju sistema (1974-1980).....182

Intelektualci i vlast u vrijeme krize socijalističkog sistema (1980-1988).....233

Crnogorski intelektualci u posljednjim danima socijalističkog sistema (1988-1990).....276

Zaključak.....329

Izvori i literatura.....337

UVOD

U Crnoj Gori početkom XX vijeka gotovo da nije bilo moguće živjeti isključivo od intelektualnog rada, ili kolokvijalnim jezikom rečeno – živjeti od pisanja ili pričanja, osim ukoliko se intelektualnom djelatnošću pojedinac nije bavio u okviru neke državne institucije. A državnih institucija kojima je intelektualna djelatnost bila primarna i koje su zapošljavale intelektualce nije bilo mnogo. Osim nekoliko prijestolničkih institucija kulture, poput Državnog arhiva, Biblioteke i Narodnog pozorišta, te mreže osnovnih i nekoliko srednjih škola, u Crnoj Gori početkom XX vijeka nije bilo drugih javnih ustanova gdje bi intelektualac mogao da radi i bavi se intelektualnom djelatnošću, čak i u najširem značenju tog pojma.

Upravo ovakve okolnosti, uticale su na stvaranje osobenog crnogorskog fenomena, koji se tiče odnosa intelektualac – vlast. Istoričar može dokazati da su gotovo svim crnogorskim režimima bili potrebni intelektualci, prvenstveno kao podrška zvaničnoj ideologiji, dok je, s druge strane, mali broj intelektualaca htio da bude daleko od vlasti, a gotovo nijedan daleko od politike. Koliko su politiku interesovali intelektualci, još više je intelektualce interesovala politika.

Od početka XX vijeka do 1945. godine u Crnoj Gori odnos između intelektualaca i vlasti je imao nekoliko specifičnosti. Svako ko se bavio kulturnim ili naučnim radom uglavnom je bio u zavisnosti od nekog političkog centra i finansijskih mogućnosti tog centra. U ovom periodu nije bilo nezavisnih intelektualaca, odnosno stvaralaca koji su zavisili isključivo od svog rada i svoje profesije. To je bilo uslovljeno privrednom i kulturnom nerazvijenošću Crne Gore, jer u Crnoj Gori, na primjer, pisac nije mogao da živi od objavljivanja svoje poezije ili proze. Nije bilo listova i časopisa koji bi obezbijedili kontinuirano objavljivanje njegovih djela, niti je u Crnoj Gori bilo potražnje za njegovim djelima, bez obzira na kvalitet ponude. Ovaj primjer se može primijeniti na bilo koji profil kulturnog ili naučnog stvaraoca. Zbog toga je malo ko od intelektualaca živio u Crnoj Gori i, na primjer, u međuratnom periodu najpoznatiji crnogorski književnici i slikari živjeli su i stvarali van Crne Gore.

Jedina mogućnost intelektualcima u Crnoj Gori da žive od svoje djelatnosti i da se njihova djela objavljuju bila je podrška od vlasti ili opozicije. Vlast je nudila neuporedivo povoljnije uslove, jer je upravljala državnim fondovima koji su bili najsigurniji izor finansiranja. Ona je kontrolisala državne institucije koje su omogućavale dugoročno zaposlenje stvaraocima, a oni su tek tada mogli da se bave naukom i kulturom kao dodatnom djelatnošću. Intelektualci koji su napadali vlast mogli su samo da

računaju na kratkotrajne angažmane u opozicionim listovima i časopsima, što je tražilo veliko žrtvovanje i, naročito, život u oskudici.

Početkom XX vijeka skoro 90% stanovništva Crna Gora bavilo se poljoprivredom, a preko 50% crnogorskih domaćinstava je imalo posjed manji od 5 hektara koji nije omogućavao ni zadovljavanje osnovnih potreba porodice.[1] Gradovi, industrija i komunikacije su bili tek na početku razvoja. Uslovi za život su bili teški, pa je od 1885. do 1905. godine Crnu Goru godišnje, u prosjeku, napuštalo između dvije i tri hiljade ljudi.[2] Finansijska moć države je bila slaba, i od početka XX vijeka konstantno je bilježila pad. Spoljni državni dug 1912. godine je bio znatno veći od budžetskih prihoda.[3] Kulturno-obrazovne prilike su pratile ekonomske. U Crnoj Gori je 1909. godine samo 42% muškog stanovništva bilo pismeno i tek 4,5% ženskog.[4] Krajem XIX i početkom XX vijeka u Crnoj Gori je bilo malo ljudi sa srednjom ili visokom školskom spremom. To su bili rijetki: sveštenici, učitelji, oficiri, ljekari i činovnici. Zbog malog broja ljudi sa fakultetskim titulama, početkom XX vijeka vladalo je uvjerenje da su svi studenti, čak i srednjoškolci, istovremeno i intelektualci.

U Knjaževini i Kraljevini Crnoj Gori intelektualci su svojim stvaralaštvom bili dio zvanične ideologije. Činili su to nekada svjesno, a nekada su temama kojima su se bavili, pogotovo ako se radilo o temi aktuelnoj u javnom životu, ulazili u domen zvanične ideologije. I u prvom i u drugom slučaju, postajali su dio zvanične ideologije ukoliko su afirmisali nacionalno-oslobodilačke ciljeve Crne Gore, idealizovali vladara i afirmisali prilike u zemlji. Tako je urednik „Luče“ profesor Lazar T. Perović[5] povodom 40 godina vladavine u ovom časopisu 1900. godine objavio panegirik o knjazu Nikoli.[6] O podaničkoj svijesti intelektualaca svjedoči i

[1] Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder, Istorija Crne Gore (od najstarijih vremena do 2003), Podgorica, 2006, str. 217.
[2] Isto.
[3] Isto, str. 262.
[4] Isto, str. 234.
[5] Perović T. Lazar (Cetinje, 1869 – Lipik, Slovenija, 1928), profesor, pedagoški pisac, publicista, prevodilac. Završio je Duhovnu akademiju u Petrogradu 1894. i nakon povrtaka u Crnu Goru radio je kao profesor u Bogoslovsko-učiteljskoj školi, Djevojačkom istitutu i Gimnaziji. Bio je školski nadzornik i član Knjaževske crnogorske školske komisije. Pisao je udžbenike za osnovne i srednje škole. Crnu Goru je, nakon svađe sa režimom, napustio 1904. godine i otišao u Srbiju. Na Cetinje se vratio 1918. godine nakon ujedinjenja, i radio je kao prosvjetni inspektor. Napisao je knjige „Dvovjekovna vlada slavne kuće Petrović – Njegoš“ (1896) i „Istorija Crne Gore“ (1906). Vidjeti: Istorijski leksikon Crne Gore (u daljem navođenju ILCG), Podgorica, 2006, knjiga 5, str. 984.
[6] Perović je, između ostalog, naveo: „Vladalac, knjaz Nikola, poput besmrtnih predaka mučenika, pun snage i moći, okriljen desnicom živoga Boga, podržavat tradicionim čvrstim oslonom Velikoga Bijeloga Cara – služi: oltaru, pravdi i narodu; izvede zemlju malenu, jučerašnji logor ubojnički, na prirodnu zakonitu stazu, uvede je u broj civilizovanih država jevropskih...Crna Gora u nizu četiri decenijuma priješavši bezbroj zapleta u borbi za očuvanje krsta časnoga i zlatne slobode, vođena gvozdenom rukom i zdravim

tekst učitelja Filipa M. Protića koji je 1901. godine naveo da je nova epoha nacionalne kulture u Crnoj Gori počela „sa stupanjem na vladu danas srećnovladajućeg Gospodara Njegovog Kraljevskog Visočanstva Knjaza Nikole I“.[7] Protić je naveo da je dužnost svakog vjernog crnogorskog državljanina da gaji ljubav prema domovini i gospodaru.[8] Slično se ponašalo i obrazovano sveštenstvo, jer je i crkva podržavala kult vladara. Podovom 40 godina vladavine knjaza Nikole sveštenik Ilija Jovićević je uzdizao kult dinastije Petrović, a knjaza Nikolu je nazvao srećnovladajućim gospodarom, preporoditeljom i ocem naroda.[9] Iako malobrojni, crnogorski intelektualci su početkom XX vijeka imali zapaženu ulogu u uzdizanju kulta knjaza Nikole. Tako je pjesnik Radomir Krivokapić Orlinski povodom proglašenja za kralja i 50 godine vladavine 1910. godine Nikoli I Petroviću posvetio pjesmu u kojoj ga izdiže na nivo božanstva.[10] Orlinski je bio učitelj, školski nadozornik i inspektor, a bavio se poezijom i predvodilaštvom.[11] Bio je urednik „Cetinjskog vjesnika“ od 1911. do 1913. godine i „Vjesnika“ 1913. godine.

Sve do 1906. godine intelektualci su javno mogli objaviti samo afirmativne tekstove o vlasti, a od tada, pojavom prvog nezavisnog i opozicionog lista – nikšićke “Narodne misli”, njihov angažman u odnosu na vlast mogao je imati i drugačiji karakter.

Najviše interesovanja za angažmanom intelektualaca vlast je pokazivala u novinarstvu, koje je postalo sastavni dio političkih borbi. Razvoj novinarstva se intenzivirao nakon uvođenja ustavnosti, formiranja političkih partija i pokretanja partijskih listova. U Nikšiću je 1906. godine pokrenut list “Narodna misao”, kao organ opozicione Narodne stranke i njenih pristalica (klubaša), a najaktivniji saradnici bili su poslanik Simo

razumom, orošenim najtoplijim zracima istinskog rodoljublja, današnjim danom u vijencu neuvele slave Ocu – Knjazu Jubilaru, čiji sveti rad, istrajna očinska briga i junački mučenički podvizi stvoriše joj osnov samobitom životu njenu ...Crnogorac, vjerni sin majke otadžbine, prožet dubokim priznanjem prema Ocu preporodiocu, podiže Mu u prsima svojim tvrdi monument smrtne odanosti, zavjetnog samopožrtvovanja i vatrene ljubavi, od srca kličući: Dugo, dugo godina, na sreću u slavu naorda Tvoga, Gospodaru – Živio!“ Lazar T. Perović, Četrdestegodišnjica sretne vlade njegovog kraljevskog visočanstva knjaza gospodara Nikole I, “Luča”, godina VI, sveska XI i XII, Cetinje, 1900, str. 1.

[7] Filip M. Protić, Učitelj i njegov rad u narodu, „Prosvjeta“, list za crkvu i školu, godina XII, sveska VII, Cetinje, 1901, str. 330.

[8] Isto, str. 331.

[9] Besjeda Ilije Jovićevića 6. decembra na imendan Nj. Kr. V. Knjaz Nikole I i prilikom 40-godišnjeg jubileja Njegove vladavine u sabrnoj crkvi nikšićkoj, „Prosvjeta“, list za crkvu i školu, godina XII, sveska V, Cetinje, 1901, str. 214.

[10] Orlinski o kralju Nikoli kaže: “Božanstveni, vječni Panteon su dig’o,/ Krasom koji resi plavi neba svod,/ Herojstvu ga diže, što skidaše igo,/ I pade u boju za vjeru i rod;/ Veličanstva Boga/ Sveta piramida-/ Vječna lavra mnoga/ Spomenik Ti zida.” „Glas Crnogorca“, 30. VIII 1910.

[11] Dr Niko S. Martinović, Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori 1493-1945, Beograd, 1965, str. 222.

Šobajić[12], učitelj Janko Tošković[13] i ljekar Jovan Kujačić.[14] Glavni uzor opozicionim publicistima bile su političke koncepcije pravnika Marka Daković́a.[15] Bio je protivnik režima knjaza Nikole i borac za ujedinjenje Crne Gore i Srbije.[16]

Pristalice vlasti, odnosno Prave narodne stranke (pravaši), svoje pozicije su imali u listovima koji su bili pod kontrolom režima: "Glas Crnogorca", "Ustavnost" i "Slobodna riječ". "Ustavnost" je izlazila od januara do novembra 1906. godine, a „Slobodna riječ" je tokom 1907. godine izlazila u Podgorici. Kako bi suzbijala suparničku propagandu, naročito srbijanske štampe, crnogorska vlada je 1908. godine pokrenula "Cetinjski vjesnik" ("Vjesnik" od 1913.), a jedan od zadataka lista je bio i opravdanje sudskih presuda protiv učesnika u Bombaškoj aferi.[17] U listu su, između ostalih, sarađivali: književnik Borislav Sl. Minić[18], učitelj Đuro

[12] Šobajić Simo (Danilovgrad, 1878 – Nikšić, 1916), književnik, publicista i političar. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, Podgorica, 2009, str. 743.

[13] Tošković Janko (Morača, 1877-1933), učitelj i pisac. Objavljena djela: „Istina o kapitulaciji Crne Gore 1916" i „Memoari – bilješka iz ustavne vladavine kralja Nikole i njegovog tragičnog svršetka". Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 764.

[14] Kujačić Jovan (Nudo, 1869-1958), ljekar, publicista, prevodliac. Medicinski fakultet je završio u Moskvi 1899. godine. Bio je oblasni ljekar u Nikšiću. Dao je ideju za pokretanje lista „Narodna misao" u Nikšiću. Crnu Goru je napustio 1912. godine i uzeo srpsko državljanstvo. Objavio je nekoliko radova iz medicine, a prevodio je s ruskog, francuskog i njemačkog jezika. ILCG, knjiga 4, str. 819-820.

[15] Dr Niko S. Martinović, Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori, str. 189.

[16] Daković Marko (Grahovo, 1880 – Grčka, 1941), advokat i političar. Pravni fakultet je završio u Beogradu, gdje je osnovao Klub crnogorske univerzitetske omladine. Istakao se kao protivnik knjaza Nikole i borac za ujedinjenje Crne Gore i Srbije. U Bombaškoj aferi 1908. godine osuđen je, u odsustvu, na smrt, a u Crnu Goru se vratio 1913. godine nakon amnestije. Na Podgoričkoj skupštini 1918. godine izabran je za člana Izvršnog odbora. Nakon 1920. godine povukao se iz politike. Poslije prevrata u Jugoslaviji 27. marta 1941. godine ušao je u vladu Dušana Simovića, i u aprilu je poginuo prilikom povlačenja. ILCG, knjiga 3, str. 537.

[17] Dr Niko S. Martinović, Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori, str. 71.

[18] Borislav Sl. Minić (Veliko Gradište, 1879 – Beograd, 1929), književnik i urednik nekoliko crnogorskih listova. Uređivao je 1907. „Slobodnu riječ", potom od 1908. do 1915. „Cetinjski vjessik" odnosno „Vjesnik". Kao pristalica crnogorske emigrantske vlade uređivao je „Srpski list" koji je 1917-1918 izlazio u Ženevi, i bio je posljednji urednik „Glasa Crnogorca" 1920-1922. ILCG, knjiga 4, str. 886.

Špadijer[19], pjesnik Radomir Krivokapić Orlinski, istoričar Marko Dragović[20] i sveštenik Leontije Ninković[21].

Ovi listovi su služili kao sredstvo političke borbe između crnogorske vlasti i opozicije, i propagandnoj borbi između crnogorske i srpske vlasti. Inače, finansijsko stanje u prorežimskim novinama je bilo kao i u stručnim časopisima. Bez novčane pomoći vlasti ni "Glas Crnogorca" ne bi mogao da opstane.

Uprkos neuporedivo većoj ekonomskoj moći Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), i poslije 1918. godine uslovi za razvoj kulture i nauke u Crnoj Gori nijesu bili povoljniji u odnosu na Kraljevinu Crnu Goru. Razlozi su u ekonomskoj i prosvjetnoj nerazvijenosti Crne Gore. Udio poljoprivrednog stanovništva 1921. godine je iznosio 85,3% populacije, i preovladavao je nerentabilni posjed manji od 2 hektara.[22] Takvih je bilo 45,6% od oko 60.000 poljoprivrednih domaćinstava. Nepismenih je bilo 67%.[23] Deceniju kasnije prosvjetne i ekonomske prilike su se skromno popravile. U Crnoj Gori je 1931. godine bilo 56,1% nepismenog stanovništva. Iste godine od poljoprivrede, šumarstva i ribarstva živjelo je 79,3% stanovništva, a od zanatstva i industrije svega 4%, dok je od poljoprivrednih gazdinstava 45,6% bilo nesposobno za rentabilnu proizvodnju.[24] Nijesu postojali preduslovi za razvoj kulture. Privreda nije mogla da finansira kulturne institucije, a stanovništvo nije imalo potrebu za tim institucijama. Posljedično, to je onemogućavalo rad intelektualaca i njihov javni angažman.

Pored naslijeđene ekonomske i kulturne zaostalosti, stagnaciji Crne Gore je doprinosila i vlast Kraljevine SHS koja nije bila zainteresovana za ulaganje u kulturni i naučni razvoj Crne Gore. U međuratnom periodu iz

[19] Špadijer Đuro (Cetinje, 1871-1953), učitelj. Bio je nadzornik Istočnoškolske oblasti u Knjaževini Crnoj Gori, pokretač i urednik prvog pedagoškog lista u Crnoj Gori „Učiteljski list" 1905. godine. Pisao je drame i školske udžbenike iz geometrije i gramatike. ILCG, knjiga 5, str. 1137.

[20] Dragović Marko (1852-1918), istoričar i bibliograf. Završio je Duhovnu akademiju u Petrogradu 1882. Radio je u državnoj službi do 1911. kada je penzionisan. Objavio je preko120 stručnih i naučnih radova. Sarađivao je u preko 30 listova i časopisa, i bio je dopisni član Srpskog učenog društa i Srpske kraljevske akademije. Jedan je od osnivača crnogorske retrospektivne bibliografije. Napisao je alfabetar 131 crkve Stare Crne Gore, Bjelopavlića Zete, Bara i Ulcinja, katalog crnogorskih mitropolita, i bavio se prevodilaštvom sa ruskog i francuskog jezika. Bio je prvi crnogorski istoričar koji je objavljivao istorijske izvore. ILCG, knjiga 3, str 571.

[21] Ninković Leontije (Trebinje, 1873-1946), sveštenik i pisac. Bio je nastojatelj manastira Ostrog 1910-1914. godine. Bio je sveštenik crnogorskog dvora od 1916. do 1918. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 527.

[22] Živko Andrijašević, Šerbo Rastoder, Istorija Crne Gore, str. 342-343.

[23] Isto, str. 353.

[24] Đoko D. Pejović, Prosvjetni i kulturni rad u Crnoj Gori (1918-1941), Cetinje, 1982, str. 11-12.

državnog budžeta u Crnoj Gori su finansirane samo dvije kulturne institucije: Muzej i Narodno pozorište Zetske banovine na Cetinju.[25]

Odsustvo državne pomoći uslovilo je nazadovanje, čak i u odnosu na skromnu kulturnu djelatnost u periodu postojanja samostalne Crne Gore. Tako su i uslovi za djelovanje intelektualaca bili nezavidni. Jugoslovenska vlast je bila nezainteresovana, pa je najveći dio aktivnosti, koje su vezane za kulturno i naučno stvaralaštvo, bio na bazi lične inicijative. Pokretanje stručnih časopisa u Crnoj Gori bilo teže nego u periodu postojanja nezavisne crnogorske države. „Lovćenski odjek" se ugasio iste godine kada je i počeo da izlazi, odnosno 1925. godine. Isto je bilo sa književnim almanahom „Južnjak" 1926. godine. Najveći uspjeh je zabilježio časopis „Zapisi" (1927-1933 i 1935-1941). Bili su u istom redu sa najvećim jugoslovenskim časopisima iz većih kulturnih centara Jugoslavije. Crnogorska inteligencija, rasuta po svim krajevima Jugoslavije, u „Zapisima" je vidjela svoje duhovno središte i specifično crnogorsko duhovno vlasništvo.[26] Vlast „Zapisima" nije nametala idejnu orijentaciju. „Zapisi" su gajili akademski i tolerantan stav prema svim idejno-estetskim pravcima, i zbog toga su otvorili prostor čak i mladim književnicima koji su bili ljevičarski i komunistički orijentisani.[27]

Kao i u periodu nezavisne Crne Gore, urednicima i saradnicima časopisa nauka i kultura su bile sporedne djelatnosti. Glavni urednik „Zapisa", profesor i istoričar Dušan Vuksan, od 1923. do penzionisanja 1932. godine radio je kao prosvjetni inspektor, direktor gimnazije i učiteljske škole u Beranama, potom kao direktor Velike državne gimnazije i direktor Državnog muzeja na Cetinju.[28] Iako je dao veliki doprinos u proučavanju istorije, to mu je bila tek dodatna aktivnost i tome se najviše posvetio tek nakon penzionisanja. Slično važi i za istoričara Rista Dragićevića, odgovornog urednika „Zapisa", koji je od 1928. do 1937. godine bio profesor srednjih škola na Cetinju, a od 1937. godine radio je u

[25] Isto, str. 11.

[26] Dušan Vuksan, Duhovni život u Crnoj Gori poslije rata, „Zapisi", knjiga XX, sveska 3, Cetinje, septembar 1938, str. 154.

[27] U „Zapisima" su sarađivali crnogorski književnici koji su pripadali revolucionarnom pokretu: Radovan Vuković, Janko Đonović, Vladimir Milić, Vukajlo Kukalj, Milovan Đilas, Đorđe Lopičić i Nikola Lopičić. Slobodan Vujačić, Crnogorska socijalna literatura, Titograd, 1978, str. 16.

[28] Dušan Vuksan (Medak, Lika 1881 – Beograd, 1944), profesor i istoričar. Na Cetinje je došao 1910. godine kao profesor srpskog i latinskog jezika u Velikoj državnoj gimnaziji. Od 1913. do 1915. bio je direktor Gimnazije u Peći. Nakon rata, odnosno 1921. je penzionisan, a 1923. je reaktiviran i postavljen za direktora Gimnazije u Beranama. Bio je i direktor Velike državne Gimnazije na Cetinju i direktor Državnog muzeja. Zbog političkih razloga penzionisan je 1932. godine, a 1936. se preselio u Beograd. Od 1935. do 1941. u "Zapisima" je objavio oko 4.450 dokumenata, a bibliografija njegovih radova broji 790 jedinica. ILCG, knjiga 5, str. 1199.

Državnom muzeju na Cetinju.[29] Samo je sigurnost državne službe donosila mogućnost da se pojedinac posveti kulturnom i naučnom radu. Kao i u periodu nezavisne Crne Gore državna služba u Kraljevni SHS (Jugoslaviji) nije se mogla dobiti bez političke podobnosti ili milosti vladara.

Dok su nauka i kultura stagnirale, od 1918. do 1929. godine u Crnoj Gori se, zahvaljujući političkom pluralizmu, razvila partijska publicistika. U tom periodu je svaka značajnija politička partija u Crnoj Gori imala svoj list. Cilj partija je bio da u ovim novinama angažuju intelektualce koji će propagirati ideologiju, tako da je ova publicistika postala oblast u kojoj je bio najvidljiviji odnos između intelektualaca i političkih centara. Narodna radikalna stranka je od 1920. do 1929. godine izdavala list "Crna Gora", a Demokratska stranka od 1919. do 1929. godine list "Narodna riječ" u kojem su, između ostalih, sarađivali pedagog Pavle Čubrović[30] i professor Živko Dragović.[31] Od 1922. do 1941. u Nikšiću je izlazila "Slobodna misao" koja je bila list Saveza zemljoradnika (Zemljoradničke stranke), a njen urednik je bio publicista Stojan Cerović.[32] List je bio otvoren i za druge, a naročito za komunističke publiciste. „Slobodna misao" je izlazila nedjeljno i imala je tiraž od 4.500 primjeraka.[33] Crnogorska federalistička stranka je od 1924. do 1927. godine izdavala list "Crnogorac" i, uglavnom, je prenosila govore poslanika ove stranke i propagandne poruke. Samostalna demokratska stranka je na Cetinju 1925. godine pokrenula list "Jedinstvo" kojeg su vodili dr Niko P. Martinović i Dušan Vuksan.[34] Pokrajinski komitet (PK) KPJ za Crnu Goru je 1927. godine pokrenuo svoj prvi legalni list "Radni narod" koji

[29] Dragićević Risto (Piperi, 1901 – Cetinje, 1980), istoričar. Filozofski fakultet je završio u Beogradu 1928. Do 1937. godine je radio kao profesor srednjih škola na Cetinju, a od tada do penzionisanja 1965. godine radio je u Državnom muzeju na Cetinju. ILCG, knjiga 3, str. 570.

[30] Čubrović Pavle (Berane, 1880-1942), pedagog i političar. Doktorirao je filozofiju u Lajpcigu 1911. godine. Za direktora Gimnazije u Beranama postavljen je 1919. godine, a za docenta Univerziteta u Skoplju izabran je 1920. godine. Bio je jedan od osnivača Demokratske stranke u Crnoj Gori, a 1920. i 1927. godine biran je za poslanika. Bavio se publicistikom, a iz pedagogije je objavio nekoliko radova na srpskom i njemačkom jeziku. Bavio se i temama iz sociologije, politikologije, etike i psihologije. ILCG, knjiga 3, str. 522.

[31] Dragović Živko (1856-1928), profesor Cetinjske gimnazije, Bogoslovsko-učiteljske škole, Djevojačkog instituta, pisac školskih udžbenika, član Državnog savjeta Knjaževine Crne Gore 1909-1915, poslanik Crnogorske narodne skupštine, urednik „Glasa Crnogorca" od 1903. do 1905. godine. Napisao je „Kratku istoriju Crne Gore" 1910. godine. ILCG, knjiga 3, str. 571.

[32] Cerović Stojan (Tušina, 1898 – Odžaci, 1943), novinar, urednik, anegdotičar. Studije književnosti je završio u Beogradu. Za profesora nikšićke Gimnazije postavljen je 1921. U Nikšiću je pokrenuo list „Slobodna misao", kao i književne čaospise „Razvršje" i „Valjci". Pripadao je Zemljoradničkoj stranci. Objavio je tri zbirke anegdota „Crnogorci o sebi i životu". Priključio se NOP-u 1941. godine. Predsjedavao je Konferencijom rodoljuba na Tjentištu 1942. godine. Učestvovao je na Prvom zasijedanju AVNOJ-a. Umro je nakon ranjavnja u bici na Neretvi. ILCG, knjiga 1, str. 196-197.

[33] Dr Branislav Marović, Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore 1945-1953, Titograd, 1987, str. 151.

[34] Dr Niko S. Martinović, Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori, str. 89-90.

je izlazio do jula 1928. godine. Glavni urednik je bio politički sekretar PK KPJ za Crnu Goru Nikola Kovačević.[35]

Među publicistima Crnogorske stranke isticali su se sudija Mihailo Ivanović[36] i pravnik dr Sekula Drljevića.[37] S druge strane među publicistima koji su bili pristalice bezuslovnog ujedinjenja isticali su se: profesor filozofije Jovan Đonović[38], koji je pripadao Republikanskoj stranci, potom advokat Nikola Đonović[39], publicista Marko Cemović[40], publicista Ivan Vujošević[41], novinar Marko Savićević[42] i publicista Jovan Ćetković.[43]

[35] Isto, str. 111.

[36] Mihailo Ivanović (Medun, 1874 - Herceg Novi, 1949), sudija i političar. Pravni fakultet je završio u Zagrebu 1899. Bio je član Velikog suda i ministar unutrašnjih djela u vladama Marka Radulović i Andrije Radovića. Jedan je od potpisnika programa Narodne stranke, a u Bombaškoj aferi je osuđen na 10 godina robije. Iz zatvora je pobjegao 1912. godine u Beograd, a u Crnu Goru se vratio 1913. godine i dobio amnestiju. Poslije Balkanskih ratova bio je narodni poslanik i sudija Velikog suda. Poslije 1918. godine bio je istaknuti član Crnogorske stranke i član njenog Glavnog odbora, i biran je za poslanika 1923, 1925. i 1927. godine. Bio je predsjednik Petrovdanskog sabora 12. jula 1941. godine i saradnik okupatora, zbog čega je nakon rata osuđen. ILCG, knjiga 3, str. 704-705.

[37] Sekula Drljević (Morača, 1884 – Austrija, 1945), pravnik, političar i publicista. Pravo je završio i doktorirao u Zagrebu, a nakon toga bio je sekretar Ministarstva finansija, 1909. ministar pravde i zastupnik Ministarstva prosvjete i crkvenih djela, a 1912-1913. ministar finansija i građevina. U vrijeme Balkanskih ratova, Prvog svjetskog rata i 1918. godine zalagao se za ujedinjenje Crne Gore i Srbije, i do aprila 1919. radio je kao načelnik Ministarstva pravde u vladi Kraljevine SHS. Promijenio je političko opredjeljenje i bio je jedan od najuticajnijih predstavnika Crnogorske stranke. Za poslanika je biran 1925, 1927. i 1938. godine. Nakon okupacije Crne Gore 1941. radio je na obnovi crnogorske nezavisnosti, i bio je glavni govornik na Petrovdanskom saboru 1941. U oktobru 1941. godine italijanski guverner Crne Gore Pircio Biroli ga je protjerao, zbog insistiranja na nezavisnosti Crne Gore. Otišao je u Zemun gdje je ostao do 1944. U julu 1944. u Zagrebu je formirao Crnogorsko državno vijeće, a u martu 1945. godine potpisao je sporazum sa Pavlom Đurišićem, po kojem su četnici postali Crnogorska narodna vojska. Ubili su ga četnici u Austirji. Napisao je knjige: „Centralizam ili federalizam“ 1926. godine i „Balkanski sukobi 1905-1941“, koja je objavljena 1944. godine. ILCG, knjiga 3, str. 572-573.

[38] Đonović Jovan (Rijeka Crnojevića, 1883 – Libertvil, SAD, 1962), novinar, publicista i političar. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu 1908. godine. Tokom studija je bio jedan od najuticajnijih protivnika režima knjaza Nikole, a u Bombaškoj aferi je osuđen na smrt. U SAD je otišao 1911. godine, gdje je vodio propagandu među crnogorskim iseljenicima za ujedinjenje Crne Gore i Srbije. U Prvom svjetskom ratu učestvovao je kao vojnik srpske vojske. Sa srpskom vlašću se razišao zbog republikanskog opredjeljenja. Zato nije izabran u Podgoričku skupštinu. Poslije rata je bio potpredsjednik Jugoslovenske republikanske stranke i njen organizator u Crnoj Gori. U tom svojstvu je 1920. godine izabran za poslanika i bio je jedan od najvećih kritičara režima i Vidovdanskog ustava 1921. godine. Za jugoslovenskog poslanika u Tirani imenovan je 1932. godine, gdje se zbližio sa predstavnicima engleske tajne službe SOE. Tokom Drugog svjetskog rata bio je delegat jugoslovenske kraljevske vlade za Srednji i Bliski istok, a nakon rata je emigrirao u SAD. Njegovo najpoznatije djelo je „Ustavne i političke borbe u Crnoj Gori 1905-1910“, koje je objavljeno 1939. u Beogradu. ILCG, knjiga 3, str. 607-608. i Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 194.

[39] Đonović Nikola (Rijeka Crnojevića, 1885- Beograd, 1974), publicista, političar i advokat. Pravni fakultet je završio u Beogradu i pripadao je ujediniteljskom pokretu. Tokom Prvog svjetskog rata bio je član srpske vojne misije u SAD. Od 1933. bavio se advokaturom. Bio je član Glavnog odbora Demokratske stranke, a od 1935. član Udružene opozicije. Nakon rata je bio advokat po službenoj dužnosti Draži Mihailoviću i Milovanu Đilasu. Kritikovao je centralističko državno uređenje međuratne Jugoslavije i odnos države prema Crnoj Gori. Među najpoznatijim djelima su mu: „Iskustvo i potrebe Crne Gore“ iz 1934. i „Zahtevi Crne Gore, privredni i politički“ iz 1936. godine. ILCG, knjiga 3, str. 608.

No, nakon zavođenja diktature 1929. godine ugašeni su svi partijski listovi osim "Slobodne misli". Tako su ukinuti skromni uslovi za djelovanje intelektualaca u javnosti. U tom pogledu u posljednoj deceniji Kraljevine Jugoslavije značajan je bio nedjeljni list "Zeta", koji je izlazio u Podgorici od maja 1930. do aprila 1941. godine.[44] Glavni urednik je bio Jovan P. Vukčević[45], i on je list otvorio za pripadnike različitih političkih opredjeljenja, a naročito je simpatisao komunistički pokret.

Jugoslovenska vlast u Crnoj Gori je tek nakon uvođenja diktature 1929. godine, i obnove ustavnosti i parlamentarizma 1931. godine pokazala veće interesovanje za kontrolisanjem publicističke djelatnosti i na taj način je, posredno, kontrolisala i javne nastupe intelektualaca. Državna ideologija je od 1929. godine promovisana preko Centralnog pres-biroa, čiji je cilj bio da stvara atmosferu o perspektivi i trajnosti jugoslovenske ideologije.[46] To je bila jedna od prvih ustanove te vrste u Evropi.[47] U okviru Centralnog pres-biroa formirano je posebno odjeljenje koje je sprovodilo nacionalnu i kulturnu propagandu. Pres-biro je imao odjeljenje za stranu propagandu i u svim većim evropskim prijestonicama imao je svoje atašee za štampu, a jedan od njih je bio književnik Risto Ratković.[48] Dopisnik Centralnog pres-biroa iz Zetske banovine bio je Vuko N. Mitrović i na njegovu inicijativu formirano je zvanično banovinsko glasilo "Službeni list", koji je potom

[40] Cemović Marko (Berane, 1874 – Beograd, 1941), političar i publicista. Završio je Teološki fakultet u Kijevu 1898. godine. Bio je protivnik režima knjaza Nikole i od 1903. godine radio je u srpskom konzularnom odjeljenju za nacionalnu politiku van Srbije. Radio je u srpskoj diplomatskoj službi. Nije mu priznat poslanički mandat za Podgoričku skupštinu. Pirpadao je Radikalnoj i Demokratskoj stranci. Objavio je više publicističkih i jedan dramski spis. ILCG, knjiga 1, str. 193.

[41] Vujošević Ivan (Kuči, 1896 – Piperi, 1944), publicista i političar. U međuratnom periodu bio je pripadnik Demokratske stranke i urednik lista "Trgovački kapital", koji je izlazio u Podgorici 1925/26. godine. Od 1941. borio se kao pripadnik NOP-a. Učestvovao je u bici na Sutjesci, bio je član Inicijativnog odbora za saziv Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke (ZAVNO). U svojim radovima se bavio socijalno-ekonomskim pitanjima Crne Gore. ILCG, knjiga 5, str. 1191.

[42] Savićević Marko (umro 1943), novinar i političar. Bio je poslanik Podgoričke skupštine. U međuratnom periodu bio je pripadnik lijevog krila Zemljoradničke stranke i od 1926. godine aktivno se borio protiv režima. Zagovarao je reviziju Vidovdanskog ustava, organizivanje opštecrnogorskog fronta na Ćemovskom polju na kojem bi se Crnogorci izmirili. Članke je objavljivao u "Slobodnoj misli" i "Glasu naroda" Tekstove je često potpisivao pseudonimom Dukađinac. Od 1941. bio je učesnik NOP-a. Okupator ga je strijeljao na Cetinju. ILCG, knjiga 5, str. 1107.

[43] Dr Niko S. Martinović, Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori, str. 190-191.

[44] Isto, str. 80.

[45] Vukčević P. Jovan (Podgorica, 1908 -1942), publicista. Bio je vlasnik štamparije, urednik „Zete" i dopisnik „Politike" iz Podgorice. Bavio se i pozorišnom krtikom. Strijeljan je sa grupom partizana. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 815.

[46] Dr Senka Babović Raspopović, Političko-propagandni rad Centralnog pres-biroa u Zetskoj banovini i susjedstvu, „Istorijski zapisi", Podgorica, 1999, 3-4, str. 92.

[47] Ljubodrag Dimić, Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941, knjiga III, Beograd, 1997, str. 286.

[48] Isto, str. 287.

preimenovan u "Zetski glasnik". Od aprila 1931. do marta 1941. izlazio je dva puta nedjeljno.[49] Mitrović je bio i urednik "Zetskog glasnika". "Zetski glasnik" je promovisao državni program Kraljevine Jugoslavije, a članci u njemu su pisani u skladu sa naredbama Centralnog pres-biroa.[50] Propagirao je integralno jugoslovenstvo, kulturnu i ekonomsku politiku Kraljevine Jugoslavije. Dopisnik Centralnog pres-biroa, odnosno urednik "Zetskog glasnika", je preko sreskih načelnika u banovini kontrolisao uređivačku politiku drugih, naročito opozicionih, listova, i sprovodio cenzuru. "Zetski glasnik" je propagirao politiku i ideologiju vlada Petra Živkovića i Nikole Uzunovića. Objavljivao je zvanična obavještenja Agencije "Avala", Odjeljenja za zašitu države Ministarstva unutrašnjih poslova i Antimarksističkog komiteta.[51] Isključivo je služio za antikomunističku propagandu i za promovisanje režimske partije Jugoslovenske radikalne seljačke demokratije, a potom Jugoslovenske nacionalne stranke. Zetski glasnik je izlazio dva puta nedjeljno i imao je tiraž od 4.500 primjeraka.[52]

Na Cetinju je od septembra 1935. do marta 1939. godine izlazio "Narodni list", organ Jugoslovenske radikalne zajednice, a uređivao ga je advokat Milan Buj.[53] List je promovisao politiku vlade Milana Stojadinovića.

Diktatura iz 1929. godine nenamjerno je uslovila pojavu novog odnosa između ideologije i intelektualaca. Pošto je diktatura izazvala ukidanje stranačkih listova, KPJ je osmislila novi način političkog djelovanja. Smatrala je da joj osnivanje književnog časopisa, koji će kroz literarne sadržaje propagirati socijalističku ideologiju, može pomoći u ostvarivanju političkih ciljeva. Stvaraoci, koji su se odazvali pozivu KPJ, smatrali su da bi književnost i, uopšte, umjetnost trebalo angažovati u borbi radničke klase za stvaranje boljeg društva.[54] Tako je nastao pokret socijalne literature u Crnoj Gori koji je trajao od 1928. do 1934. godine.[55]

U skladu sa ovom orijentacijom i pod direktnom inicijativom Komunističke partije u Crnoj Gori u februaru 1932. godine u Nikšiću se pojavio prvi broj časopisa „Razvršje".[56] U njemu su pjesme objavljivali

[49] Dr Niko S. Martinović, Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori, str. 95.
[50] Dr Senka Babović Raspopović, Političko-propagandni rad Centralnog pres-biroa, str. 93.
[51] Dr Niko S. Martinović, Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori, str. 96.
[52] Dr Bransilav Marović, Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore, str. 151.
[53] Dr Niko S. Martinović, Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori, str. 96.
[54] Isto.
[55] Dr Đoko D. Pejović, Prosvjetni i kulturni rad u Crnoj Gori, str. 123 i 134.
[56] Dr Niko S. Martinović, Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori, str. 176-177; i Slobodan Vujačić, Crnogorska socijalna literatura, str. 13.

književnici: Janko Đonović[57], Stefan Mitrović[58], Đuza Radović[59], Đorđe Lopičić[60] i Dušan Baranin[61], a pripovjetke i odlomke iz proze: Risto Ratković[62], Nikola Lopičić[63], Janko Đonović i Milovan Đilas[64]. Časopis je objavljivao i političke tekstove koje su pisali: Janko Đonović, pravnik dr Radoje Vukčević[65], ekonomista dr Blažo Raičević[66], advokat Radovan

[57] Đonović Janko (Virpazar, 1909 – Beograd, 1991), književnik. Završio je Pravni fakultet u Beogradu 1939. U međuratnom periodu uređivao je časopise „Stožer“ i „Razvršje“. Od 1941. godine učestvovao je u NOP-u. Nakon rata je bio urednik časopisa „Stvaranje“ (1946-1951), saradnik „Pobjede“ (1945-1947), urednik „Narodne knjige“ na Cetinju i direktor Centralne narodne biblioteke na Cetinju (1947-1951). Od 1951. godine karijeru je nastavio u Beogradu gdje je bio urednik izdavačke kuće „Prosveta“ (1951-1953), urednik kulturne rubrike u listu „Borba“ (1953-1955) i pomoćnik direktora Narodne biblioteke Srbije (1955-1965). Od 1973. godine član CANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 194.

[58] Mitrović Stefan (Sveti Stefan, 1909 – Beograd, 1985), književnik. U međuratnom periodu više puta je hapšen kao pripadnik komunističkog pokreta. Od 1941. godine učestvovao je u NOB-u. Pjesme je objavljivao u mnogim listovima i časopisima. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 493.

[59] Radović Đuza (Kolašin, 1906 – Beograd, 1989), književnik. Završio Filozofski fakultet u Beogradu 1930. U međuratnom periodu bio je profesor u gimnazijima u Nikšiću, Ljubljani, Pančevu i Beogradu. Uređivao je časopis „Razvršje“. Poslije Drugog svjetskog rata bio je glavni i odgovorni urednik „Književnih novina“, urednik Radio Beograda, profesor na Fakultetu dramskih umjetnosti u Beogradu, naučni savjetnik i upravnik biblioteke SANU. Pisao je pjesme, književne kritike, oglede iz istorije književnosti. Član CANU od 1973. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 651.

[60] Lopičić F. Đorđe (Cetinje, 1910 – Bugojno, 1942), književnik. Filozofski fakultet je završio u Beogradu. Pisao je pjesme, eseje i književne kritike. Poginuo je kao borac Četvrte crnogorske proleterske brigade. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 407

[61] Baranin Dušan, (Žabljak, 1903 – Beograd, 1978), književnik. Završio Višu pedagošku školu u Beogradu i u međuratnom periodu je radio kao učitelj. Tada je uređivao časopis „Brazda“ i list „Zemljoradnik“. Tokom rata je bio pripadnik NOP-a. Pisao je pjesme, romane i romansirane biografije. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 49-50.

[62] Ratković Risto (Bijelo Polje, 1903 – Beograd, 1954), književnik. Diplomirao je na Filološkom fakultetu u Beogradu. Radio je u Ministarstvu prosvjete i Ministarstvu inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije. Od 1938. bio je u diplomatskoj službi u Francuskoj, Sovjetskom savezu i Egiptu sve do Drugog svjetskog rata. Nakon rata se vratio u zemlju. Pisao je pjesme, eseje, romane, putopise i drame. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 678.

[63] Lopičić Nikola (Podgorica, 1909 – Lepoglava, 1945), književnik. Filozofski fakultet je završio u Beogradu 1934. Bio je profesor u gimnazijama u: Bijeljini, Podgorici, Splitu i Sarajevu. Od 1941. bio je pripadnik NOP-a. Ustaše su ga strijeljale u Lepoglavi. Pisao je pjesme, pripovjetke, drame i prikaze. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 408.

[64] Đilas Milovan, (Podbišće, 1911 – Beograd, 1995), revolucionar, političar, komunistički disident, književnik i publicista. Kao pripadnik KPJ uhapšen je i zatvoru je proveo do 1933. do 1936. godine. U CK KPJ izabran je 1938. godine, a član Politbiroa CK KPJ postao je 1940. Učestvovao je u NOR-u od 1941. Za predsjednika Skupštine FNRJ izabran je 1953. godine, a na Trećem vanrednom plenumu CK SKJ 1954. godine isključen je iz Partije i udaljen sa svih partijskih funkcija zbog kritičkih tekstova koje je o režimu objavio u „Borbi“ i „Novoj misli“, a naročito u tekstu „Anatomija jednog morala“. Osuđivan je zbog političkih izjava i u zatvoru je bio 1956-1958 i 1962-1966. godine. Njegovo najpoznatije djelo je „Nova klasa“, koje je objavljeno 1957. godine, i uvršteno je u 100 najznačajnijih knjiga XX vijeka. ILCG, knjiga 3, str. 605-607.

[65] Vukčević Radoje (Podgorica, 1898 – Čikago, 1980), pravnik i političar. Pravo je završio u Beogradu 1922, a doktorirao u Berlinu 1924. godine. Bio je jedan od najuglednijih advokata u Beogradu u međuratnom periodu. U početku je bio pripadnik komunističkog pokreta i 1927. kandidovao se na izborima kao nosilac komunističke liste, a 1938. godine bio je kandidat Demokratske stranke u podgoričkom srezu. Objavljivao je tekstove u „Politici“, „Slobodnoj misli“, „Zeti, „Razvršju“, „Valjcima“ i drugim listovima. Krajem rata 1945. godine emigrirao je u SAD. Njegovo najpoznatije djelo je „Osnovi marksizma“, koje je objavio 1927. godine u Beogradu. ILCG, knjiga 5, str. 1192.

Pulević, Stojan Cerović i Nikola Đonović. Likovne priloge je radio akademski slikar Mirko Kujačić.[67] Kako bi se izbjegla cenzura KPJ je dozvolila da se u časopisu objavljuju i djela pripadnika drugih idejnih opredjeljenja. To je časopis sačuvalo od cenzure nakon izlaska prvog i drugog broja. No, urednik trećeg i posljednjeg broja književnik Đorđe Lopičić je bio radikalni komunista i htio je da „Razvršje“ u potpunosti postane glasilo komunističke orijentacije. Lopičić je u komunističkom duhu uredio posljednji, treći, broj časopisa, i naveo je da radnička klasa mora stvoriti sopstvenu umjetnost koja neće imati vezu sa prošlošću i tradicijom.[68] Uvodnik trećeg broja „Razvršja“ bio je orijentacija svih mladih književnika koji su se okupljali oko idejne linije KPJ.[69] Broj 3 je zabranjen zbog „Pjesme o nama“ Stefana Mitrovića koje je bila manifest socijalne i revolucionarne borbe i idejnih pokazatelja za „naprednu“ književnost.[70]

Nakon zabrane „Razvršja“ predstavnici socijalne literature su u Nikšiću 1933. godine pokrenuli časopis „Valjci“, čiji je glavni urednik bio publicista Stojan Cerović. Promovisao je ljevičarske ideje i saradnju sa opozicionim građanskim partijama.[71] No, i ovaj časopis se brzo ugasio. Identičnu idejnu orijentaciju imao je časopis „Granit“ koji se pojavio u Podgorici 1934. godine. Glavni urednik je bio Vaslije Leković[72], a izašla su samo četiri broja.[73] Leković je umro upravo kada je „Granit“ pokrenut.

[66] Raičević Blažo (Lješkopolje, 1898 – Goli otok 1949), komunista i ekonomista. Doktorat iz ekonomskih nauka odbranio je u Gracu 1927. godine. Kao član KPJ često je premještan u službi i predavao je kao nastavnik gimnazija u: Tetovu, Kumanovu, Loznici, Caribrodu i Podgorci. Bio je jedan od pokretača čaospisa „Razvršje“. Na dvije godine zatvora je osuđen 1936. godine. Od 1941. do 1943. proveo je u internaciji, kada se priključio NOP-u. Nakon rata je bio u državnoj službi, a 1948. se izjasnio za Rezoluciju Informbiroa. Deportovan je na Goli otok gdje je umro od posljedica zlostavljanja. Objavio je više radova iz oblasti ekonomije Crne Gore. ILCG, knjiga 5, str. 1078-1079.

[67] Kujačić Mirko (Kolašin, 1901 – Mostar, 1987), slikar i grafičar. Slikarstvo je studirao u Beogradu i Parizu. Prvu izložbu je imao u Beogradu 1929. godine. Bio je jedan od inicijatora socijalnog slikarstva u međuratnom periodu. Učestvovao je u Trinaestojulskom ustanku, a rat je proveo u koncetracionom logoru u Italiji. Poslije rata je bio profesor Umjetničke škole na Cetinju i u Herceg Novom. Potom je prešao u Mostar gdje je radio kao scenograf Narodnog pozorišta i bio je jedan od osnivača i prvi direktor Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Mostaru. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 375.

[68] Dr Đoko D. Pejović, Prosvjetni i kulturni rad u Crnoj Gori, str. 140.

[69] Mirko Banjević: Đorđe Lopičić – književnik i borac (1910-1942), „Stvaranje“, Cetinje, 1959, 5, str. 453.

[70] U „Pjesmi o nama“ stoji: „Mi nijesmo pjesnici ukleti u bludnim noćima nad vinskom čašom/ ni kovači svečanih zvukova u slavu imaginarne gospođe „Ljepote“/ Mi nijesmo dugokosi kaluđeri sa krstom za raspeće rođenoga tijela/ Mi smo krikovi gaženih/ Jeka fabričkih sirena, u maglenoj zori, u mraku krovinjara/ Sukljamo kao tmnine rudokopa/ siječemo kao kletve seljaka na jalovim oranicama/ i nosimo svijetlo što kazuje put u sjutrašnji dan“. Janko Đonović, Novi tok crnogorske književnosti (trenuci međuratne socijalne književnosti), „Stvaranje“, Titograd, 1981, 10, str. 1224.

[71] Slobodan Vujačić, Crnogorska socijalna literatura, str. 49.

[72] Leković Vasilije (Crmnica, 1904 – Podgorica, 1934). Bio je urednik časopisa “Preporođaj” (1924), “Mlada Zeta” (1929) i književnog almanaha “Srž” (1929). Autor je pozorišnog komada “Kobna duša”. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 399.

[73] Dr Niko S. Martinović, Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori, str. 183.

Potom je izdavač bio Mirko Vešović[74], advokat i pripadnik lijevog krila Saveza zemljoradnika.[75] Glavni i odgovorni urednik „Granita“ bio je književnik Milivoje Matović.[76] U „Granitu“ su objavljene socijalne pjesme i pripovjetke, članci o savremenoj umjetnosti, dijalektičkom materijalizmu i prilozi o položaju radničke klase. Sarađivali su književnici: Vukajlo Kukalj[77], Radovan Zogović[78], Mihailo Vuković[79], Risto Ratković, a radove iz oblasti istorijskog materijalizma objavljivao je publicista Radonja Golubović.[80] Pravnik dr Radoje Vukčević je u člancima „Fašizam i rat“ i „Sumrak demokratije“ tvrdio da će fašizam i zapadna demokratija biti poraženi i da će pobijediti ideje Marksa i Engelsa.[81] Marksizam je promovisao i ekonomista dr Blažo Raičević, koji je tvrdio da istorijski materijalizam i materijalistička dijalektika predstavljaju put oslobađanja radničke klase.[82] Saradnici časopisa su, uglavnom, bili komunistički orijentisani i pristalice socijalne literature, zbog čega je časopis cenzurisan i nije uspio da napuni ni šest mjeseci kada je ugašen. „Razvršje“, „Valjci“ i „Granit“ su bili udarni i najizrazitiji iskazi u akciji pokreta socijalne literature u Crnoj Gori.[83] Nakon gašenja „Granita“ do 1941. godine nije bilo književnog časopisa u Crnoj Gori. I pored neuspjeha KPJ u Crnoj Gori da održi kontinuitet časopisa, ovo je bilo korisno iskustvo za rad sa intelektualcima tokom rata.

U Drugom svjetskom ratu do izražaja je došlo značajnije interesovanje političkih centara za uključivanje intelektualaca u ideološke borbe. Drugi svjetski rat je u Crnoj Gori izazvao podjelu intelektualaca u

[74] Vešović Mirko (Mateševo, 1909 – 1943), političar i publicista. Pravni fakultet je završio u Beogradu i radio je kao advokat u Podgorici. Pripadao je lijevom krilu Saveza zemljoradnika i sarađivao je sa komunistima. Pisao je o socijalnim i ekonomskim problemima Crne Gore. Uređivao je časopis „Granit“. Poginuo je kao pripadnik NOP-a. ILCG, knjiga 5, str. 1169.

[75] Slobodan Vujačić, Crnogorska socijalna literatura, str. 62.

[76] Matović Milivoje (Lipovo, Kolašin, 1901 – Bijelo Polje, 1972), književnik. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 449.

[77] Kukalj Vukajlo (Šekular, Andrijevica, 1907 – Marsenića rijeka, Berane, 1944), književnik. U međuratnom periodu je bio učitelj. Učestvovao je u NOP-u od 1941. godine. Pisao je pjesme, književne kritike i pedagoške članke. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 376.

[78] Zogović Radovan (Mašnica, Plav, 1907 – Beograd, 1986), književnik. Filozofski fakultet je završio u Skoplju 1933. godine. Učestvovao je u NOP-u od 1941. godine. Prihvatio je Rezoluciju Informbirao 1948. godine i bio je na Golom otoku. Pisao je pjesme, prozu, eseje, kritike i hronike. Prevodio je s ruskog jezika. Član CANU od 1973. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 852.

[79] Vuković Mihailo (Pažići, Danilovgrad, 1910 – Beograd, 1946), književnik. Učestvovao je u NOB-u od 1941. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 829.

[80] Golubović Radonja (Buče, Berane, 1906 – Moskva, 1984), partijski i državni funkcioner. Član KPJ od 1935. i učesnik NOR-a od 1941. Nakon rata je bio ministar u Vladi Crne Gore i ambasador u Rumuniji. Prihvatio je Rezoluciju Informbiroa i emigrirao je 1948. godine. ILCG, knjiga 3, str. 645.

[81] Slobodan Vujačić, Crnogorska socijalna literatura, str. 155.

[82] Isto, str. 158.

[83] Isto, str. 8.

dvije grupe: antifašističku i kolaborantsku. U prvoj su bili članovi KPJ, pristalice Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP) i, uglavnom, književnici i publicisti koji su u međuratnom periodu podržavali pokret socijalne literature. U drugoj grupi našli su se pripadnici međuratnog režima, promoteri monarhizma, integralnog jugoslovenstva, fašizma, nacizma i srpskog nacionalizma, kao i pripadnici Crnogorske federalističke stranke. KPJ i NOP su uspjeli da, u odnosu na suparnike, okupe više intelektualaca.

Treba imati u vidu da su 1941. godine sve političke snage u Crnoj Gori u intelektualce ubrajale sve koji su imali završenu srednju školu, koji su studirali i imali završen fakultet. U tom pogledu, definicija intelektualca je bila ista kao i na početku XX vijeka. Prema tom kriterijumu, u Trinaestojulskom ustanku je učestvovalo oko 2850 crnogorskih tzv. naprednih intelektualaca, od čega 1920 koji su živjeli u Crnoj Gori i oko 930 koji su u Crnu Goru došli nakon okupacije Jugoslavije.[84] Od toga je oko 77% živjelo na selu. Srednjoškolaca je bilo oko 1200, studenata oko 675, 345 lica sa završenim fakultetom, 260 službenika, oko 180 učitelja, oko 115 oficira, oko 55 sveštenih lica i 19 ljekara.[85] Pored njih, ustanku i politici KPJ prišli su pripadnici bivših građanskih partija: publicista Jovan Ćetković[86], publicista Ivan Vujošević, novinar Marko Savićević, političar i publicista Marko Vujačić[87], advokat Jefto Pavić[88] i publicista Stojan Cerović.[89] Po masovnosti intelektualaca u ustanku, Crna Gora je bila na prvom mjestu u

[84] Milija Stanišić, Napredna inteligencija u Crnoj Gori i njeno učešće u Trinaestojulskom ustanku, „Istorijski zapisi", Titograd, 1974, 1-2, str. 33.
[85] Isto, str. 37-39.
[86] Ćetković Jovan (Beri, Podgorica, 1890 – Beograd, 1963), političar, ministar i publicista. Završio je Bogoslovsko-učiteljsku školu na Cetinju. Bio je pripadnik bjelaškog pokreta 1918. godine, a potom član Saveza zemljoradnika od 1921. Istakao se kao oštar kritičar režima i u Nikšiću je 1927. godine pokrenuo list „Glas naroda", preko kojeg je zagovorao stvaranje opštecrnogorskog političkog fronta. Zbog otpora režimu hapšen je 1935. i 1938. godine. U NOB-u je učestvovao od 1941. Bio je potpredsjednik ZAVNO-a za Crnu Goru i Boku i potpredsjednik Crnogorske antifašističke skupštine narodnog oslobođenja (CASNO) 1944. godine. Nakon rata je bio ministar u Vladi Crne Gore, potpredsjednik Prezidujuma Narodne skupštine Crne Gore i poslanik u Saveznoj skupštini. Objavio je dvije knjige. ILCG, knjiga 3, str. 528-529.
[87] Vujačić Marko (Nikšić, 1889 – 1974), političar, potpredsjednik AVNOJ-a. Osuđen je 1908. godine zbog učešća u Bombaškoj aferi. Završio je Trgovačku akademiju u Beogradu 1910. Od 1919. do 1923. bio je referent Ministarstva finansija. Jedan je do osnivača Saveza zemljoradnika za Crnu Goru i član Glavnog odbora ove stranke od 1924. do 1941. Tokom 1928. organizovao je antirežimske proteste u Crnoj Gori. Za senatora je izabran 1939. godine. Učestvovao je u Trinaestojulskom ustanku, a član KPJ je postao 1943. godine. Na Drugom zasijedanju AVNOJ-a izabran je za potpredsjednika. Nakon rata je bio poslanik Savezne skupštine i bio je potpredsjednik njenog Prezidijuma do 1953. godine. Objavio je dvije knjige o znamenitim crnogorskim junacima. ILCG, knjiga 5, str. 1189-1190.
[88] Pavić Jevto (Golija kod Nikšića, 1897 – Nikšić, 1995), advokat i političar. Završio je Pravni fakultet u Beogradu 1924. godine. Pristupio je Zemljoradničkoj stranci, odnosno njenom lijevom krilu, i bio je istaknuti opozicionar. U toku rata je učestvovao na strani NOP-a, a nakon rata je bio ministar pravde u vladi Blaža Jovanovića. Zbog zagovaranja višestranačkog sistema uhapšen je 1946. godine i osuđen kao pristalica lidera Narodne seljačke stranke iz Srbije Dragoljuba Jovanovića. ILCG, knjiga 4, str. 962.
[89] Milija Stanišić, Napredna inteligencija u Crnoj Gori i njeno učešće u Trinaestojulskom ustanku, str. 41.

Jugoslaviji, a masovno učešće inteligencije je bilo jedno od glavnih obilježja Trinaestojulskog ustanka.[90]

KPJ i NOP su željeli da ovaj potencijal iskoriste, prije svega, u propagandne svrhe i da odnos sa intelektualcima dobije organizacionu formu. Već je u julu 1941. godine pri sreskom Narodnooslobodilačkom odboru (NOO) u Beranama formirana Kulturno-prosvjetna sekcija, a slični organi su formirani u vojnim jedinicama. U većim vojnim jedinicama formirane su kulturne ekipe koje su pripremale kulturne i zabavne manifestacije koje su imale i propragandno-politički karakter.[91] Cjelokupni kulturno-umjetnički rad pri vojnim jedinicama bio je pod nadzorom političkih komesara. Tu dužnost im je polovinom oktobra 1941. godine odredio Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Crnu Goru, Boku i Sandžak.[92]

KPJ i NOP su kulturu tretirali kao sastavni dio revolucionarne borbe.[93] Tokom 1941. godine SKOJ i Crnogorska narodna omladina su na oslobođenoj teritoriji organizovali pozorišne predstave u kojima su diletantske omladinske grupe izvodile skečeve o patizanima i četnicima čiji je autor bio književnik Čedo Vuković.[94] Borci Zetskog odreda su od avgusta 1941. do maja 1942. godine izveli 17 predstava, i održali su oko 80 predavanja iz istorije, književnosti i umjetnosti.[95] Borci Komskog odreda su u ovom periodu izveli 12 predstava i preko 100 predavanja, borci Durmitorskog odreda 8 priredbi i preko 40 predavanja, borci Lovćenskog odreda 23 priredbe i preko 120 predavanja i borci odreda "Bijeli Pavle" 5 priredbi i oko 40 predavanja.

Najviše intelektualaca je angažovano u publicistici. Već nakon ustanka 1941. godine KPJ i NOP u Crnoj Gori su pokrenuli listove: „Narodna borba", „Saopštenje" i „Omladinski pokret". U njihovom uređivanju i izdavanju učestvovali su: publicista Stevo Kraljević[96], književnik Radovan Zogović, pravnik Budo Tomović[97] i publicista Božo

[90] Isto, str. 48.
[91] Isto, str. 40-41.
[92] Dr Maja Hribar Ožegović, Teatar NOB-a u Crnoj Gori u toku 1941. godine, „Istorijski zapisi", Titograd, 1966, 4, str. 684.
[93] Zoran Lakić, Kulturno-prosvjetna djelatnost u Crnoj Gori u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji (1941-1945) i glavni pravci njenog razvoja do 1958. godine, „Istorijski zapisi", Titograd, 1989, 1-2, str. 39.
[94] Dr Maja Hribar Ožegović, Teatar NOB-a u Crnoj Gori u toku 1941. godine, str. 686.
[95] Jagoš Jovanović, Razvitak pozorišne umjetnosti u Crnoj Gori, „Stvaranje", Cetinje, 1954, 7-8, str. 431-432.
[96] Kraljević Stevo (Rijeka Crnojevića, 1914-1942), publicista. Jedan od urednika „Narodne borbe" i rukovodilaca partizanske štamparije u Gostilju. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 368.
[97] Tomović Budimir Budo (Cetinje, 1914 – Crkvine, Kolašin, 1942), pravnik, publicista, revolucionar i narodni heroj. Pravni fakultet je završio 1938. godine u Beogradu. Član KPJ od 1935. godine. Uređivao je „Glas Crne Gore", organ Radničko-seljačke stranke. Bio je sekretar PK SKOJ-a za Crnu Goru od 1939.

Ljumović.[98] „Narodna borba“ je, s prekidom, izlazila do 1944. godine, a najveći broj književnih priloga objavili su: Radovan Zogović, Blažo Jovanović[99], publicista i pravnik Puniša Perović[100], Božo Ljumović, Milo Jovićević[101], Radoje Dakić[102], književnik Junus Međedović[103], pravnik i doktor ekonomije Obren Blagojević[104], književnik Mirko Banjević[105],

Učestvovao je u Trinaestojulskom ustanku, i bio je član Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku. Pokrenuo je i uređivao „Omladinski pokret“. ILCG, knjiga 5, str. 1146.

[98] Ljumović Božo (Virpazar, 1896 – Podgorica, 1986), političar, državnik i publicista. Jedan je od osnivača KPJ u Crnoj Gori i njen član od 1919. Bio je skeretar PK KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju. U CK KPJ izabran je 1940. godine. Učesnik je NOR-a od Trinaestojulskog ustanka. Tokom rata je bio sekretar PK KPJ za Crnu Goru, član Izvršnog odbora Glavnog Narodnooslobodilačkog odbora za Crnu Goru i Boku, i član CASNO-a. Nakon rata je bio ambasador u Poljskoj i potpredsjednik vlade Crne Gore. Prihvatio je Rezoluciju Informbiroa i do 1960. godine nekoliko puta je hapšen i zatvaran. Napisao je memoare. ILCG, knjiga 4, str. 843-844.

[99] Blažo Jovanović (1907-1976). Pravni fakultet je završio u Zagrebu 1931. godine. Od 1940. godine bio je organizacioni sekretar PK KPJ za Crnu Goru. Bio je jedan od organizatora Trinaestojulskog ustanka i učesnik NOR-a kao član Glavnog štaba partizanskih odreda za Crnu Goru, komandant Zetskog partizanskog odreda, zamjenik političkog komesara Glavnog štaba i politički komesar Pete crnogrske proleterske brigade. Od 1943. godine bio je politički sekratar PK KPJ za Crnu Goru. Učestvovao je u formiranju ZAVNO-a i CASNO-a. Od 1945. do 1953. godine bio je predsjednik Vlade NR Crne Gore, a od 1954. do 1963. godine bio je predsjednik Skupštine NR Crne Gore. Dužnost političkog sketrata PK KPJ za Crnu Goru, KP Crne Gore i SK Crne Gore obavljao je do 1963. godine. Od 1963. do 1975. godine bio je predsjednik Ustavnog suda Jugoslavije. Imao je čin general-majora u rezervi i Orden narodnog heroja. ILCG, knjiga 3, str. 719-720.

[100] Perović Puniša (1911-1985). Od 1935. godine bio je član KPJ. Jedan je od organizatora NOP-a u danilovgradskom srezu. Tokom rata je obavljao političke funkcije u 5. proleterskoj i 3. dalmatinskoj brigadi. Bio je član PK KPJ za Crnu Goru i Boku i vijećnik u CASNO-u. Bio je ministar prosvjete u prvoj postratnoj vladi Crni Gore. Potom je bio član CK SKJ, direktor „Borbe“ i direktor Instituta za međunarodni radnički pokret. Bavio se književnošću i publicistikom. Proglašen je za narodnog heroja. ILCG, knjiga 5, str. 984.

[101] Jovićević Milo (Dujeva, Cetinje, 1907 – Budva, 1977), političar. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu. Član KPJ je od 1933. Učestvovao je u NOB-u. Od 1951. do 1953. bio je ministar za prosvjetu i kulturu Crne Gore, predsjednik Savjeta za prosvjetu i kulturu, predsjednik Savezne komisije za vjerska pitanja. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 312.

[102] Dakić Radoje (Mala Crna Gora, 1911 – Moskva, 1946), političar, pukovnik JNA i narodni heroj. Član KPJ od 1934. Za sekretara MK KPJ Beograda postavljen je 1939. Tokom rata je bio član PK KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, a 1942-1943 bio je politički i organizacioni sekretar PK KPJ za Crnu Goru. ILCG, knjiga 3, str. 536.

[103] Međedović Junus (Obrov, Bijelo Polje, 1912 – Beograd, 1993), književnik. Završio je Veliku medresu u Skoplju. Učesnik je NOB-a od 1941. godine. U ratu se bavio kulturno-prosvjetnim radom. Bio je član pozorišta pri Vrhovnom štabu, a nakon rata član Drame Narodnog pozorišta u Beogradu, instruktor za kulturno-prosvjetni rad u Glavnoj političkoj upravi JNA, i upravnik Crnogorskog narodnog pozorišta na Cetinju, odnosno u Titogradu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 454.

[104] Blagojević Obren (Minesota, 1912 – Beograd, 2001), diplomirani pravnik, doktor nauka, državni funkcioner, univerzitetski profesor i akademik. Pravni fakultet je završio u Beogradu 1935. godine, a doktorat iz ekonomije je odbranio u Beogradu 1940. Učestvovao je u NOR-u od 1941. godine. Nakon rata je bio pomoćnik ministra finansija, i učestvovao je u izgradnji budžetskog, bankovnog i finansijskog sistema nove Jugoslavije. Bio je poslanik u Saveznoj skupštini, delegat Jugoslavije u Međunarodnoj banci za obnovu i razvoj i u Međunarodnom monetarnom fondu. Zbog opredjeljenja za Informbiro bio je zatvoren od 1948. do 1956. godine. Bio je guverner Narodne banke Jugoslavije i redovni profesor na Univerzitetu u Nišu. Akademik SANU (od 1974), CANU (1991) i prvi počasni predsjednik DANU. ILCG, knjiga 1, str. 133.

političar Veljko Zeković[106] i Stevo Kraljević.[107] Glasilo Crnogorske narodne omladine „Omladinski pokret“ uređivao je Budo Tomović, a priloge su objavljivali: Radovan Zogović i Čedo Vuković[108], linoreze i ilustracije su pravili slikari Anton Lukateli[109] i Milan Božović[110], dok su političke članke, između ostalih, pisali: Veljko Milatović[111] i Batrić Jovanović[112], a od saradnika izvan omladine: Blažo Jovanović, Lidija Jovanović[113], publicista i književnik Ljubo Anđelić[114] i Puniša Perović.[115] U listu AFŽ-a Crne Gore i

[105] Banjević Mirko (Paprati, Nikšić, 1905 – Beograd, 1968), književnik. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu 1934. i radio je kao profesor gimnazija u Gospiću i Paraćinu. Tokom rata je bio borac i rukovodilac u proleterskim brigadama. Nakon rata je bio urednik časopisa „Stavranje“, „Pobjede“, „Službenog lista“ i „Prosvjetnog rada“ (1950-1951). Od 1953. je živio u Beogradu, gdje je bio urednik izdavačke kuće „Rad“ i urednik Tanjuga. Osim poezije, pisao je novinske članke i prikaze. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 48.

[106] Zeković Veljko (Nikšić, 1906 – Beograd, 1985), partijski i državni funkcioner, general-major JNA, narodni heroj. Član KPJ od 1934. Jedan je od organizatora ustanka u nikšićkom kraju, a tokom rata bio je član PK KPJ za Cru Goru i sekretar CASNO-a. Nakon rata je bio ministar u Vladi Crne Gore, sekretar Saveznog izvršnog vijeća (SIV), potpredsjednik SIV-a i član CK SKJ. ILCG, knjiga 5, str. 1209.

[107] Dr Niko S. Martinović, Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori, str. 119.

[108] Vuković Čedo (Đulići, Andrijevica, 1920), književnik. Slavistiku je studirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Od 1943. godine učestvovao je u NOR-u. U proljeće 1944. godine pridružio se redakciji lista „Omladinski pokret“ u Kolašinu i Cetinju. Nakon rata je radio u CK Narodne omaldine Jugoslavije i u redakcijama časopisa „Narodna omladina“ i „Mladost“. U Crnoj Gori je od 1953. Bio je urednik časopisa „Stvaranje“ od 1953. do 1972. godine. Obavljao je i dužnost savjetnika u Republičkom sekretarijatu za obrazovanje, nauku i kulturu. Bio je član CKSK Crne Gore i Savjeta SR Crne Gore. Za redovnog člana CANU izabran je 1981. i bio je sekretar Odjeljenja umjetnosti i potpredsjednik CANU. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1993, Podgorica, 1993, str. 63.

[109] Lukateli Anton (Herceg Novi, 1916 – Beograd, 1992), slikar i grafičar. Učesnik NOR-a od 1941. Jedan je od osnivača i prvi sekretar Udruženja likovnih umjentika Crne Gore. Bio je prvi predsjednik Komiteta za kinematografiju Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 412.

[110] Božović Milan (Piperi, 1909 – Beograd, 1992), slikar. Umjetničku akademiju je završio 1938. godine u Parizu i potom prešao u Beograd. Nakon oslobođenja je došao na Cetinje, gdje je učestvovao u stvaranju Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 89.

[111] Milatović Veljko (1921-2004). Učestvovao je u NOR-u kao član KPJ, organizacioni sekretar PK SKOJ-a za Crnu Goru i Boku i potpredsjednik Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije. Nakon rata je bio pomoćnik ministra u Vladi Crne Gore, funkcioner u Saveznom sekretarijatu za inostrane poslove, predsjednik Skupštine Crne Gore 1967-1969. godine. Bio je urednik „Pobjede“, sekretar Ideološke komisije CKSK Crne Gore i predsjednik Savezne konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN) Jugoslavije. Od 1974. do 1982. bio je predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore, a potom do 1986. godine član Predsjedništva CK SKJ. Proglašen je za narodnog heroja. ILCG, knjiga 4, str. 880.

[112] Jovanović Batrić (Donja Morača, 1922), publicista. Studirao je Pravni i Ekonomski fakultet u Beogradu. Učestvovao je u NOR-u od 1941. Nakon rata je bio direktor Glavne uprave civilnog vazduhoplovstva SFRJ (1953-1971), urednik izdavačkog preduzeća „Borba“, ambasador SFRJ pri Unesku (1973-1977), predsjednik Komisije Skupštine SFRJ za informisanje, delegat u Skuštini SFRJ (1976-1986) i delegat u Skupštini SFRJ (1989-1990). Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 307.

[113] Lidia Jovanović (Rijeka, 1914), partijski i državni funkcioner. Član KPJ od 1934. i učesnica NOR-a od 1941. Bila je sekretar Glavnog odbora AFŽ-a Crne Gore, predsjednica Glavnog odbora za socijalnu politiku Skupštine Crne Gore i članica Predsjedništva Glavnog odbora Socijalističkog saveza radnog naroda Crne Gore. ILCG, knjiga 3, str. 720.

[114] Anđelić Ljubo (Rijeka Mušovića, 1913-1966), publicista i književnik. Učestvovao je u NOB-u, a nakon rata je bio urednik Tanjuga, „Politike“ i zamjenik glavnog i odgovornog urednika „Narodne armije“. Radio je u Istorijskom institutu Crne Gore i u Komisiji CKSK Crne Gore za istoriju Saveza komunista Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 25.

Boke „Našoj ženi“ sarađivali su: književnici Čedo Vuković i Mirko Banjević, profesor Jagoš Jovanović[116], a linoreze je radio slikar Anton Lukateli.

Od ustaničkih dana 1941. godine NOP-u su pripadali slikari Niko Đurović[117] i Milan Božović.[118] Milan Božović je radio u Glavnom štabu narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Crnu Goru i Boku.[119] Izrađivao je pečate za čete, bataljone, odrede i glavne štabove. Novac Kraljevine Jugoslavije, koji je pronađen u nikšićkoj pećini, italijanska okupaciona vlast je pustila u opticaj, ali je stavila svoj pečat. Pečat je imao namjernu grešku koja je okupacionim vlastima služila u suzbijanju falsifikatora. Po naređenju Ivana Milutinovića[120] u Štab je donešeno nekoliko paketa tog novca u apoenima od 1.000, a Milan Božović je dobio zadatak da pronađe grešku. Božović je u tome uspio i do kraja italijanske okupacije taj falsifikovani novac niko nije otkrio. Božović je pravio lažna okupaciona dokumenta, čak je falsifikovao i potpis italijanskog komandanta za Crnu Goru. U januaru 1942. godine Božović je, po naređenju Ivana Milutinovića, izradio prvu partizansku poštansku marku.

Na Konferenciji rodoljuba Crne Gore i Boke na Tjentištu 16. juna 1942. godine crnogorski intelektualci koji su podržavali NOP osudili su četnički pokret i izjavili da samo NOP vodi borbu protiv fašizma i okupacije.[121] Predsjednik Konferencije je bio Stojan Cerović, a sekretar Mirko Vešović. Bilo je 38 delegata. Na Konferenciji su, između ostalih, učestvovali: Marko Savićević (publicista), Jagoš Jovanović (profesor), dr

[115] Dr Niko S. Martinović, Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori, str. 120-121.

[116] Jovanović Jagoš (Velje Brdo, 1912 – Beograd, 1999), istoričar. Filozofski fakultet je završio u Beogradu. Bio je direktor Više pedagoške škole na Cetnju (1947), predsjednik Istorijskog društva Crne Gore i predsjednik Naučnog društva Crne Gore. Od 1948. do 1957. bio je odgovorni urednik časopisa „Istorijski zapisi“, a od 1949. do 1957. direktor Istorijskog instituta Crne Gore. Od 1950. do 1965. bio je direktor redakcije Enciklopedije Jugoslavije za Crnu Goru. ILCG, knjiga 3, str. 720.

[117] Đurović Niko (Rogami, 1905 – Podgorica, 1989), slikar. Umjetničku školu je završio u Beogradu 1926. Živio je u Zagrebu do izbijanja rata, a nakon rata je radio u Umjetničkom ateljeu Ministarstva prosvjete Crne Gore na Cetinju i kao profesor crtanja u podgoričkoj Gimnaziji. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 211.

[118] Umjetnici su kao djeca, a slikarstvo kao san (razgovor sa Nikom Đurovićem), „Ovdje“, maj 1986, str. 23.

[119] Nijesam imao želju da se eksponiram (razgovor sa slikarom Milanom Božovićem, prvim predsjednikom Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore), „Ovdje“, jul – avgust 1986, str. 29.

[120] Milutinović Ivan (Piperi, 1901 – Beograd, 1944), političar i narodni heroj. Član KPJ od 1923. U Politbiro CK KPJ izabran je 1939. godine. Na savjetovanju u Stolicama 1941. izabran je za člana Vrhovnog štaba. Bio je delegat Vrhovnog štaba i CK KPJ za Crnu Goru, organizator Ostroške skupštine i Skupštine rodoljuba na Tjentištu 1942. godine. Na njegovu inicijativu organizovao je prvo zasijedanje ZAVNO Crne Gore i Boke. Bio je vijećnik na Drugom zasijedanju AVNOJ-a. ILCG, knjiga 4, str. 884.

[121] Dr Zoran Lakić, Narodna vlast u Crnoj Gori 1941-1945, Cetinje, 1981, str. 227.

Simo Milošević[122] (univerzitetski profesor), ljekari: dr Jovan Bulajić, dr Jovan Bijelić, dr Radoje Mijušković, dr Borisav Božović, dr Vojislav Đukanović, Đorđe Lopičić (književnik), Niko Jovićević[123] (novinar) i Vuko Radović[124] (slikar, profesor iz Kolašina).[125] Rezoluciju Konferencije su kasnije potpisali, između ostalih: Marko Vujačić, Jevto Pavić (advokat), Radovan Zogović (književnik), Miloje Dobrašinović (profesor) i Panto Mališić (učitelj).[126]

Kolaboracionisti su tek krajem 1942. godine pokušali da pariraju ovoj partizanskoj politici i da uspostave institucionalni odnos sa intelektualcima. Intelektualci koji su podržavali četnički pokret u Crnoj Gori održali su 30. novembra, 1. i 2. decembra 1942. godine u Šahovićima konferenciju četničkih intelektualaca iz Crne Gore, Boke i Sandžaka.[127] Na konferenciji su učestvovali predstavnici četničkih organizacija iz svih crnogorskih srezova. Predsjedništvo konferencije su činili: filolog i publicista Milan Bandović[128] (predsjednik), Vukašin Bojović i Mihailo Burić (potpredsjednici), Jovan Jovančević i Petar Dabanović (sekretari). Usvojena je politička platforma četničkog pokreta koja je afirmisala srpski nacionalizam.[129]

U Kolašinu je 4. decembra 1942. godine na Drugoj omladinskoj konferenciji formirana Omladinska intelektualna sekcija četničke organizacije za Crnu Goru, Boku i Sandžak.[130] Formirani su Centralni odbor, sa sjedištem u Kolašinu, i sreski odbori. Centralni odbor su činili: Jovan

[122] Milošević Simo (Kamenari, 1896 – Bosna, 1943), ljekar, parazitolog. Medicinski fakultet je završio u Beogradu 1927. i nakon specijalizacije u Hamburgu i Parizu postao je profesor na Medicinskom fakultetu u Beogradu. Učesnik NOB-a od 1941. Umro je nakon ranjavanja u bici na Sutjesci. Pisao je udžbenike iz hirurgije. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 478.

[123] Jovićević Niko (Rijeka Crnojevića, 1908 – Meljine, 1988), publicista i književnik. Studirao je pravo u Beogradu i radio kao novinar. Učestvovao je u NOB-u od 1941. godine i nakon rata postao je general-pukovnik JNA. Pored književnosti bavio se i istorijom NOP-a. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 312-313.

[124] Radović Vuko (Kolašin, 1911 – Podgorica, 1996), slikar. Umjetničku školu je završio u Beogradu i bio je profesor crtanja u Nikšiću i Kolašinu. Učestvovao je u NOR-u od 1941. Nakon rata je učestvovao u stvaranju Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore. Bio je predsjednik Savjeta za kulturu NR Crne Gore i predsjednik Kulturno-prosvjetnog vijeća Skupštine SR Crne Gore. Član CANU od 1985. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 655-656.

[125] Dr Zoran Lakić, Narodna vlast u Crnoj Gori 1941-1945, str. 226.

[126] Isto, str. 228.

[127] Dr Radoje Pajović, Kontrarevolucija u Crnoj Gori, četnički i federalistički pokret (1941-1945), Cetinje, 1977, str. 270.

[128] Bandović Milan (Bare Kraljske, 1910 – Madrid, 1994), publicista i filolog. Filozofski fakultet je završio u Beogradu. U međuratnom periodu je objavljivao poeziju, prozu, književnu kritiku i publicističke radove. Tokom rata je pripadao četničkom pokretu, a nakon rata je emigrirao u Italiju, a zatim u Španiju. Na Univerzitetu u Madridu je predavao klasične jezike. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 47.

[129] Dr Radoje Pajović, Kontrarevolucija u Crnoj Gori, str. 270-272.

[130] Isto, str. 275.

Jovančević (sudija iz Berana), Petar Dabanović (sudija iz Bara), Radoš Novaković (pravnik iz Kolašina) i Mihailo Radović (pravnik iz Cetinja). Sreski odbori su formirani za sve srezove u Crnoj Gori.[131]

U četničkom pokretu nije bilo istaknutih intelektualaca, a naročito ne stvaralaca. Ljudi sa završenim fakultetima koji su prišli četničkom pokretu uglavnom su bili predratni činovnici i nastavnici, a ne istaknuti naučni ili kulturni stvaraoci. Njihovo propagandno glasilo je bio „Glas Crnogorca" koji je pokrenut 1941. godine, ali je kontinuirano izlazio tek od marta 1942. do sredine 1943. godine. Tokom 1943. godine u osam svezaka u okviru „Glasa Crnogorca" izašla je publikacija „Pakao ili komunizam u Crnoj Gori" koju je uredio Stevan Rajković. Jedan od najaktivnijih kolaboracionističkih publicista zelenaškog opredjeljenja bio je književnik Milivoje Matović.[132] Pored njega u pubilicističkoj promociji zelenaške ideologije isticao se dr Ivan-Ivo Jovićević[133]. No, kolaboracionisti nijesu uspjeli da pridobiju veći broj intelektualaca ni da razviju snažnu kulturno-propagandnu aktivnost, a njihov pokrovitelj i glavni finansijer Italija kapitulirala je u septembru 1943. godine. Kolaboracionisti su i pod njemačkom okupacijom pokušali da intenziviraju publicističku aktivnost. Njemci su početkom novembra 1943. godine formirali Narodnu upravu, kolaboracionističku vladu Crne Gore, koju su činili predstavnici velikosrpskih snaga i Crnogorske federalističke stranke. U okviru nje postojao je resor za kulturu, štampu i propagandu kojim je rukovodio dr Obrad Novaković (pravnik iz Krivošija).[134] Pod kontrolom Narodne uprave bili su list „Crnogorski vjesnik" i „Radio-Cetinje". Odgovorni urednik „Crnogorskog vjesnika" je bio Miomir S. Dubak, a njegov zamjenik Andrija Bigović. U kolaboracionističkoj propagandi su, između ostalih, učestvovali: Milivoje Matović, Živko Anđelić, dr Obrad Novaković, teolog Luka Vukmanović[135], Andrija Bigović, Blažo Vukčević i Vuk Pejović.[136] No, oni nijesu uspjeli da dostignu nivo rada KPJ i NOP-a.

[131] Isto, str. 275-276.
[132] Isto, str. 50.
[133] Jovićević Ivo (Rijeka Crnojevića, 1882-1965), političar, prevodilac, publicista. Doktorat iz prava je stekao na Univerzitetu u Gentu 1911. godine. Nakon povratka u Crnu Goru bio je sekretar u Ministarstvu spoljnih poslova, a 1912. bio je crnogorski konzul u Skadru. Emigrirao je sa kraljom Nikolom, a 1919. imenovan je za crnogorskog konzula u Ženevi. Iz emigracije se vratio 1926. godine, a kasnije se priključio Crnogorskoj stranci. Podržavao je okupatore tokom rata i pisao je propagandno-političke članke u "Glasu Crnogorca". Brošuru "Kojim putem Crnogorci" objavio je 1942. godine. Nakon rata je osuđen na 15 godina zatvora zbog saradnje sa okupatorom. Napisao je memoare. ILCG, knjiga 3, str. 723.
[134] Dr Radoje Pajović, Kontrarevolucija u Crnoj Gori, str. 423.
[135] Vumanović Luka (Podgor, 1907 – Kamnik, Slovenija, 1945), teolog. Završio Bogoslovski fakultet u Beogradu. Objavljivao je radove iz religije i etike. Tokom rata je pripadao četničkom pokretu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 821.
[136] "Crnogorski vjesnik", godina II, broj 25, Cetinje, 18. mart 1944. godine, str. 1.

KPJ i NOP su na oslobođenoj teritoriji izgradili efikasan sistem vlasti na čijem čelu je od sredine novembra 1943. godine bilo Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja (ZAVNO) Crne Gore i Boke.[137] U okviru njega značajna pažnja je posvećena angažovanju intelektualaca u ideološke svrhe. Tim poslom su rukovodili Propagandni i Prosvjetni odsjek ZAVNO-a. Identična organizacija je uspostavljena na nivou sreskih vlasti, odnosno u okviru Narodnooslobodilačkih odbora (NOO). Ovi organi su nastojali da u ideološko-propagandnom radu angažuju sve podobne intelektualce, odnosno sve koji su imali završen srednji i viši stepen obrazovanja. Zbog toga je partizanska vlast organizovala sreske konferencije intelektualaca. Prva među takvima održana je krajem 1943. godine u Beranama, na kojoj je prisustvalo oko 200 intelektualaca, od kojih su 160 potpisali rezoluciju koja je podržavala ciljeve narodnooslobodilačke borbe.[138] Slične konferencije su održane 27. februara 1944. godine u Podgorici i Danilovgradu, i 26. marta 1944. godine u Nikšiću.[139]

Propagandni odsjek je nadzirao umjetnička ostvarenja i, prije njihovog objavljvanja, autorima umjetničkih djela je davao napomene i sugestije kako bi se postigla umjetnička vrijednost i idejna čistota djela. U martu 1944. godine šef Propagandnog odsjeka profesor Niko Pavić[140], naredio je sreskim Propagandnim odsjecima da se čitav umjetnički materijal prije objavljivanja šalje Propagandnom odsjeku Izvršnog odbora ZAVNO.[141] Tražio je da pjesme, priče, pozorišni komadi i reportaže budu u duhu

[137] U Predsjedništvo Izvršnog odbora ZAVNO-a izabrani su: dr Niko Miljanić (predsjednik Izvršnog odbora, profesor Univerziteta u Beogradu), Božo Ljumović (potpredsjednik), Jovan Ćetković (potpredsjednik, novinar iz Lješanske nahije) i Petar Tomanović (potpredsjednik, inženjer iz Lepetana). Formirani su: Upravni odsjek (rukovodilac Božo Ljumović), Privredno-finansijski odsjek (rukovodilac dr Obren Blagojević), Prosvjetni odsjek (rukovodilac Radovan Lalić, lektor slovenskih jezika Univerziteta u Skoplju), Propagandni odsjek (rukovodilac Niko Pavić, profesor iz Šavnika), Socijalni odsjek (rukovodilac Mihailo Grbić), Zdravstveni odsjek (dr Mito Savićević, ljekar iz Bjelopavlića) i Vjerski odsjek (rukovodilac proto Jovo Radović, sveštenik iz Pive). U vijećnike ZAVNO izabrani su, između ostalih: Branko Drašković (novinar iz Lukova), dr Momir Damjanović (ljekar iz Uskoka), Dušan Đurović (profesor iz Crmnice), Jovanović Batrić (student iz Morače), Vukajlo Kukalj (učitelj iz Šekulara), Perović Puniša (pravnik iz Vražegrmaca), Pavić Jefto (advokat iz Nikšića), Popović Dušan (glumac iz Cetinja), dr Mehemd Hodžić (ljekar iz Plava). ZAVNO Crne Gore i Boke (zbirka dokumenata), odabrao i uredio Zoran Lakić, Titograd, 1963, str. 77-80.

[138] Isto, str. 129.

[139] Zoran Lakić, Zapisi o revoluciji, Cetinje, 1971, str. 279.

[140] Pavić Niko (Šavnik, 1905-1987), politički komesar brigade, ministar prosvjete. Filozofski fakultet je završio u Beogradu. Član KPJ od 1937. U NOB-u je učestvovao od 1941. Bio je komesar Četvrte proleterske crnogorske brigade. Na Skupštini ZAVNO-a Crne Gore i Boke 1943. godine izabran je za člana Izvršnog odbora. Nakon rata je bio sekretar Prezidijuma Skupštine NR Crne Gore, a od 2. novembra 1945. do 1948. bio je ministar prosvjete Crne Gore. Zbog podržavanja Rezolucije Informbiroa bio je uhapšen i zatvoren u periodu 1948-1951. Nakon toga je bio profesor Učiteljske škole u Nikšiću i direktor Narodnog pozorišta u Titogradu. ILCG, knjiga 4, str. 962-963.

[141] ZAVNO, str. 149.

narodnooslobodilačke borbe. Pavić je pozvao sreske Propagandne odsjeke da prikupljaju knjige, brošure i druga izdanja koja pomažu borbu i ciljeve Narodnooslobodilačkog pokreta.

Partija, odnosno partizanska (tzv. narodna) vlast je tako uspostavila efikasan i centralizovan sistem kontrole na polju kulture i prosvjete, a na taj način i kontrolu nad intelektualcima. Do sredine 1944. godine kulturno-umjetničke grupe su formirane pri svim sreskim NOO, i u većem broju opština, i za njihove vođe su birani sposobni agitatori. Pred početak kulturno-umjetničkih nastupa te vođe su držale kratke govore o značaju kulturno-umjetničkog rada za NOP i pazili su da se u kulturno-umjetničke sadržaje uvrste samo idejno pogodni programi. Početkom marta 1944. godine izdata je naredba da ove kulturno-umjetničke grupe moraju imati po jednog političkog i umjetničkog rukovodioca.[142] Politički rukovodilac je nadzirao političku liniju kulturno-umjetničkog rada, a umjetnički izvođenje programa. Kulturno-umjetničke grupe su, uz organizovanje priredbi, propagirale ciljeve narodnooslobodilačke borbe i s tim programima obilazile i najudaljenija sela.[143]

Šef Prosvjetnog odsjeka, profesor slavistike Radovan Lalić[144], tražio je od rukovodilaca kulturno-umjetničkih grupa da obogate program i da pokažu kreativnost u pronalaženju pogodnih stvari za recitovanje, igranje i pjevanje i da, naročito, uvrste gusle i narodne melodije kako bi se narodnooslobodilačka borba prikazala kao nastavak narodne kulturne tradicije. On je naredio svim kulturno-umjetničkim grupama da obogate svoje biblioteke kako bi mogle da unaprijede kvalitet programa. Smatrao je da bi pred početak svake kulturno-umjetničke priredbe trebalo organizovati predavanja o narodnooslobodilačkoj borbi, potom predavanja iz istorije crnogorskog naroda i istorije drugih naroda Jugoslavije, iz poljoprivrede, medicine, i da takva predavanja treba dobro pripremiti i prilagoditi ciljevima narodnooslobodilačke borbe.

Kulturno-umjetničke grupe su radile neprekidno. Iako programi nijesu uvijek bili na visokom nivou, priredbe ovih grupa su bile dobro posjećene.[145] To je bio prvi put u istoriji Crne Gore da se pozorišne, bioskopske, muzičke

[142] Isto, str. 207.
[143] Isto, str. 208.
[144] Lalić Radovan (Cecuni, 1908 – Opatija, 1972), slavista. Filozofski fakultet je završio u Beogradu. Učestvovao je u NOB-u od 1941. Nakon rata je bio honorani profesor Filozofskog fakultet u Skoplju, vanredni i redovni profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu. Bavio se ispitivanjima rusko-srpskih književnih uticaja i veza. Bio je redovni član Naučnog društva Crne Gore, član Upravnog odbora Matice srpske, član Pravopisne komisije Matice srpske i Matice hrvatske za izradu Pravopisa srpskohrvatskog jezika 1960. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 392.
[145] CASNO (Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobođenja 1944-1945), zbirka dokumenata, odabrao i pripremio dr Zoran Lakić, Titograd, 1975, str. 40. (u daljem navođenju CASNO)

i književne priredbe izvode pred velikim brojem ljudi, kontinuirano i organizovano. Pravnik i ekonomista dr Obren Blagojević je izjavio da su te kulturno-umjetničke grupe klice iz kojih će se razviti grane umjetnosti u Crnoj Gori.

Već tokom 1944. godine iz tih grupa su se nazirali počeci kulturnih institucija. Crnogorsko narodno pozorište je tokom te godine organizovalo turneju po Crnoj Gori. U februaru 1944. godine izvelo je predstavu „Doći će naši“ od Puniše Perovića.[146] Formirano je kao partizansko pozorište u Kolašinu, a u septembru 1944. godine prešlo je u Nikšić gdje je imalo bolje uslove rada i gdje se pozorištu pridružilo nekoliko profesionalnih glumaca iz Cetinja.[147] To su bili članovi međuratnog Narodnog pozorišta Zetske banovine, među kojima su se isticali: Miloš Jeknić[148], Petar Begović[149], Vaso Perišić[150], Petar Spaić, Minja Dedić[151] i Nikola Vujanović.[152] Krajem 1944. godine pozorište je imalo 53 člana, a prvi put pod imenom Crnogorsko narodno pozorište nastupilo je u decembru 1944. godine. Pozorište se od kraja novembra 1944. nalazilo na Cetinju.

Na Cetinju je krajem 1944. godine pri CASNO-u osnovan atelje u kojem su radili slikari: Niko Đurović, Milan Božović, Anton Lukateli,

[146] Isto, str. 57.
[147] Dr Đuro Vujović, Crna Gora u narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945, Podgorica, 1997, str. 369.
[148] Jeknić Miloš (Gornja Morača, 1904 – Podgorica, 1989), glumac. Pravo je studirao u Beogradu. Bio je profesionalni glumac Novosadskog pozorišta (1925-1928), Gradskog pozorišta u Nikšiću (1928-1934), Narodnog pozorišta u Beogradu, Splitu i Sarajevu, a od 1943. do 1970. u pozorištima na Cetinju, Kotoru i Titogradu. Bio je prvak Crnogorskog narodnog pozorišta. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 300.
[149] Begović Petar (Cetinje, 1910 – Podgorica, 1979), glumac. U Zetskom banovinskom pozorištu bio je od 1931. godine, a nakon oslobođenja bio je angažovan u pozorištu na Cetinju do 1955. godine, kada je prešao u Crnogorsko narodno pozorište u Titogradu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 56.
[150] Perišić Petar (Podgorica, 1930), pozorišni glumac. Član Crnogorskog naordnog pozorišta od 1955. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 577.
[151] Dedić Miroslav Minja (Gornji Milanovac, 1921), reditelj. Pozorišnu akademiju završio je u Beogradu. Bio je reditelj Narodnog pozorišta na Cetinju, Beogradskog dramskog pozorišta, Savremenog pozorišta i Pozorišta „Boško Buha“. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 160.
[152] Dr Zoran Lakić, Narodna vlast u Crnoj Gori, str. 460.

Nikola Vujošević[153], Aleksandar Prijić[154], Đuzepe Garnuči, Danica Đurić, Ksenija Ćipović, Vujadin Popović[155], Savo Vujović[156] i Vidak Petrović.[157]

Publicistika se brzo razvijala. Propagandni odsjek ZAVNO-a je izdao dva broja „Pregleda“, koji je trebalo da bude glavni informativno-propagandi organ partizanske vlasti. No, umjesto njega pokrenut je list „Riječ slobode“, koji je bio glasilo ZAVNO Crne Gore i Boke. U njemu su sarađivali političari, publicisti i umjetnici: Blažo Jovanović, Radoje Dakić, Puniša Perović, Božo Ljumović, Jovan Ćetković, Veljko Zeković, dr Obren Blagojević, Niko Pavić, Mirko Banjević, Obrad Cicmil[158] i Niko S. Martinović[159], a linoreze je radio Anton Lukateli.[160] Pored „Riječi slobode“, krajem 1944. godine izlazili su: „Pobjeda“, „Nova Boka“, „Omladinski

[153] Vujošević Nikola (Podgorica, 1929), slikar. Pedagošku akademiju (slikarski odsjek) završio je u Beogradu 1953. Od 1955. do 1977. bavio se pedagoškim radom. Bio je predsjednik Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore. Član je crnogorskog PEN-a i Odbora za likovnu umjetnost CANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 805-806.

[154] Prijić Alksandar (Tivat, 1920 – Nikšić, 1986), slikar. Veći dio rata je proveo u zarobljeništvu, a slikarsko obrazovanje je stekao u Ateljeu Minsitarstva prosvjete Crne Gore, a potom kod Mila Milunovića i Petra Lubarde. Od 1950. do 1959. bio je direktor Muzeja NOB-a na Cetinju, a potom od 1959. do penzionisanja 1978. direktor Moderne galerije u Podgorici. Sa Brankom Filipovićem i Gojkom Berkuljanom osnovao je likovnu grupu „Trojica“. Jedan je od osnivača Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore i njegov predsjednik od 1959. do 1967. godine. Od 1985. vanredni član CANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 627.

[155] Popović Vujadin (Podgorica, 1912 – Melburn, Australija, 1999), arhitekta. Autor je više arhitektonskih ostvarenja, među kojima se izdvajaju hotel „Crna Gora“ i zgrada Glavne pošte. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 618.

[156] Vujović Savo (Cetinje, 1910 – Podgorica, 1973), slikar. Slikarstvo studirao u Beogradu i Pragu. Humoristički list „Radojica“ pokrenuo je 1926. Jedan je od osnivača Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore. Nakon rata do 1949. godine bio je scenograf u Crnogorskom narodnom pozorištu, a potom je do 1963. godine predavao u Školi za primijenjenu umjetnost u Herceg Novom. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 810.

[157] Mladen Lompar, Cetinje i likovna umjetnost, „Ovdje“, jun 1984, str. 22; i Nijesam imao želju da se eksponiram (razgovor sa slikarom Milanom Božovićem, prvim predsjednikom ULUCG), „Ovdje“, jul – avgust 1986, str. 29.

[158] Cicmil Obrad (Plužine, 1915 – Beograd, 1976), diplomata i publicista. Završio je Višu pedagošku školu u Beogradu. Učestvovao je u NOB-u od 1941. godine, a nakon rata je bio ambasador u Bugarskoj, Velikoj Britaniji, Pakistanu i Kanadi. Bio je član redakcije zbornika „Učesnici i svedoci, knjiga 1-2“. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 125.

[159] Martinović S. Niko (Cetinje, 1914 – Sarajevo, 1975), pravnik i istoričar. Završio Pravni fakultet u Beogradu 1938. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1957. Učestvovao je u NOB-u od 1941. Nakon rata je bio direktor, glavni i odgovorni urednik „Pobjede“, i direktor Istorijskog instituta Crne gore od 1948. do 1949. godine, kada je uhapšen i poslat na Goli otok. U Istorijskom institutu je radio od 1952. do 1957. godine, a zatim je do 1972. godine bio direktor Centralne narodne biblioteke na Cetinju. Bio je glavni i odgovorni urednik časopisa „Bibliografski vjesnik“ (1961-1964). Dopisni član SANU i član Društva za nauku i umjetnost Crne Gore od 1973. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 442.

[160] CASNO, str. 125-126.

pokret“ i „Naša žena“.[161] Ove listove je materijalno i kadrovski pomagalo Povjereništvo za informacije.[162]

Na trećem zasijedanju ZAVNO 13-15. VII 1944. godine u Kolašinu, kada je ovo tijelo preimenovano u Crnogorsku antifašističku skupštinu narodnog oslobođenja (CASNO) i postalo najviši organ partizanske vlasti u Crnoj Gori, došlo je do organizacione promjene. Pri Predsjedništvu CASNO formirana su Odjeljenja, na čijem čelu su bili šefovi, a njihovi zamjenici su se zvali referenti. Između ostalih formirano je Odjeljenje za prosvjetu na čijem čelu je bio proto Jovo Radović, a referent profesor Niko Pavić.[163] Na čelu Odjeljenja za informacije bio je publicista Jovan Ćetković, a referent publicista i pravnik Puniša Perović.[164] U okviru Odjeljenja za prosvjetu CASNO-a u oktobru 1944. godine formirana su četiri odsjeka, od kojih je jedan bio za kulturu sa zadatkom da prikazuje kulturno-umjetnička djela, podstiče kulturno stvaralaštvo, formira Domove kulture i organizuje kulturno-umjetničke radnike.[165]

Partizanska vlast je uvidjela da kroz intenzivnu kulturno-prosvjetnu djelatnost pridobija ljude za svoje ciljeve, i smatrala je da je razvoj kulture i prosvjete važan koliko i razvoj ekonomije.[166] U tome su intelektualci imali važnu ulogu, pa je partizanska vlast željela da napravi evidenciju raspoloživih stvaralaca. Sreski i opštinski organi partizanske vlasti su prikupljali podatke o životu i radu istaknutih stvaralaca koji su se borili na strani Narodnooslobodilačkog pokreta. Partizanska vlast je tako provjeravala političku podobnost kadrova potrebnih za kulturni, prosvjetni i naučni rad. Predsjedništvo CASNO je u oktobru 1944. godine od Glavnog odbora Narodnog fronta Crne Gore i Boke tražilo informacije o stručnom i političkom kadru u Crnoj Gori koji su značajni za Narodnooslobodilački pokret.[167]

[161] Isto, str. 510.
[162] Pored ovih listova Povjereništvo za informacije je štampalo: Ustav SSSR u 4.000 primjeraka, brošura II omladinskog kongresa u 2.000 primjeraka, Bukvar u 12.000 primjeraka, časopis „Glas pionira“ u 3.000 primjeraka, zidni kalendar „Pobjeda“ u 5.000 primjeraka, vjerski kalenadar u 10.000 primjeraka, brošuru III zasijedanja CASNO u 2.000 primjeraka i biografiju Josifa Staljina u 2.000 primjeraka. Dr Zoran Lakić, Narodna vlast u Crnoj Gori, str. 437.
[163] CASNO, str. 61.
[164] Predsjedništvo CASNO su činili: dr Niko Miljanić (predsjednik), Božo Ljumović (prvi potpredsjednik), Jovan Ćetković (drugi potpredsjednik), inž. Petar Tomanović (treći potpredsjednik), Veljko Zeković (I sekretar) i Vlado Lazarević (II sekretar). Članovi CASNO-a: proto Jovo Radović, Peko Dapčević, Ivan Milutinović, Jevto Pavić, Savo Čelebić, Blažo Jovanović, dr Mehmed Hodžić, Marija Mitrović, Mihailo Grbić, Mirko Krcić i Andrija Mugoša. Isto, str. 60.
[165] Isto, str. 46.
[166] Isto, str. 55.
[167] Isto, str. 197.

Ovakva politika KPJ i NOP-a u Crnoj Gori imala je značajnu podršku među stvaraocima. Za ciljeve KPJ i NOP-a poginuli su književnici i publicisti: Nikola Lopičić, Đorđe Lopičić, Mihailo Vuković, Vukajlo Kukalj, Krsto Krivokapić[168], Mojsije Stefanović, Budo Tomović, Bajo Sekulić[169], Vladimir Milić[170], Savo Dragojević[171], Stevo Kraljević[172], Nikola Đurković, Radovan Vuković[173] i Vukić Gošović.[174] Tokom rata su nastala književna djela koja su promovisala ideju revolucije i ciljeve narodnooslobodilačkog pokreta. Takve su, na primjer, bile „Pjesma o biografiji druga Tita" Radovana Zogovića i „Sutjeska" Mirka Banjevića. Smisao ovakve književnosti je bio da vrednuje narodnooslobodilački ustanak, otpor i revoluciju.[175]

Do početka 1945. godine partizanska vlast, oličena u CASNO-u, formirala je osnovne instutucije koje su rukovodile kulturom i naukom. Na taj način je uspostavljen i institucionalni odnos između vlasti i intelektualaca koji su angažovani u ovim oblastima. To je istovremeno bio i odnos između intelektualaca i vlasti na početku mirnodopskog perioda.

KPJ je unijela revoluciju u odnos vlasti i intelektualaca. Ona je procijenila da može postići značajnu političku korist ako za svoje ciljeve angažuje intelektualce, naročito književnike. Smatrala je da umjetnici kroz svoja djela mogu propagirati ideologiju i da se na taj način može ostvariti uticaj na stanovništvo. Zbog velikog broja socijalno ugroženih u međuratnoj Crnoj Gori, KPJ je zahtijevala da se književna djela prilagode stvarnosti

[168] Krivokapić Krsto (Trešnjevo, Cetinje, 1920 – Sarajevo, 1945), pisac. U NOB-u je učestvovao od 1941. godine i sarađivao je u partizanskoj štampi. Pisao je pjesme i reportaže. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 370.

[169] Sekulić Bajo (Sekulići, Danilovgrad, 1913 – Crkvine, Kolašin, 1942), revolucionar i narodni heroj. Pravo je studirao u Beogradu. Član KPJ od 1934. i jedan od organizatora Trinaestojulskog ustanka. Bio je član Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih odreda za Crnu Goru i Boku i član PK KPJ za Crnu Goru. ILCG, knjiga 5, str. 1107.

[170] Milić Vladimir (Donja Gorica, 1910 – Cijevna, 1942), književnik. Pisao je pjesme, eseje, književne prikaze i osvrte. Sarađivao je u mnogim listovima i časopisima. Učesnik je NOB-a. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 473.

[171] Dragojević Savo (Gostilje, Danilovgrad, 1915 – Zaječar, 1941), književnik. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu i bio je profesor gimnazije u Negotinu. Učestvovao je u organizaciji ustanka u istočnoj Srbiji. Pisao je pjesme, priče, eseje i novinske članke. Bavio se prevodilaštvom sa ruskog, bugarskog i francuskog jezika. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 174.

[172] Kraljević Stevo (Rijeka Crnojevića, 1914-1942), publicista. Studrao je pravo u Beogradu. Članke o pozorišoj i muzičkoj umjetnosti objavljivao je u podgoričkoj „Zeti". Učestvovao je u NOB-u od 1941. Bio je jedan od urednika „Narodne borbe", glasila PK KPJ za Crnu Goru. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 368.

[173] Vuković Radovan (Košutići, Andijevica, 1910 – Fruška gora, 1941), književnik i publicista. Književnost je studirao u Beogradu. Pisao je članke, književne kritike i pjesme. Učestvovao u NOB-u od 1941. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 832.

[174] Milo Kralj, Riječ smrću prekinuta (Panorama proze, poezije i kritike poginulih crnogorskih pisaca revolucionara), „Stvaranje", Titograd, 1975, 8-9, str. 1168.

[175] Predrag Matvejević, Naša književnost pobune i otpora, „Stvaranje", Titograd, 1975, 8-9, str. 1164.

kako bi ona pojednicu mogla da prenesu razumljivu poruku, a ta poruka je bila da je izlaz iz ekonomskih teškoća jedino moguć kroz revolucionarnu smjenu vlasti. No, finansijski fondovi KPJ u međuratnom periodu su bili oskudni i ona nije mogla da organizuje dugotrajno objavljivanje takvih književnih časopisa. U tome je sprečavala i cenzura vlasti.

Ova strategija KPJ prema intelektualcima i kulturno-naučnom stvaralaštvu došla je do izražaja u Drugom svjetskom ratu. Ona je nastojala da u institucijama okupi sve „napredne intelektualce“ i da njihov profesionalni agažaman usmjeri ka promovisanju političkih ciljeva. Za KPJ je to imalo praktičnu primjenu jer je uvidjela da se, s finansiranjem ovih djelatnosti i intelektualaca, može ostvariti politička korist, dok su prethodne vlasti u tome, uglavnom, vidjele neracionalno trošenje novca. Ona je prva vlast u istoriji Crne Gore koja je organizovanju kulturnih institucija posvetila dosta pažnje i finansija, i to čak i u ratnim uslovima.

I politička metodologija KPJ je uticala na uspostavljanje novog odnosa između vlasti i intelektualaca. KPJ je u političkom djelovanju isticala princip masovnosti. Njoj je bilo važno da svakog građanina uključi u politički život i da mu nametne svoju ideologiju. Da bi mu objasnila tu ideologiju prvo je morala da ga obrazuje. KPJ je odigrala prosvetiteljsku ulogu. Ona je još u ratu pokrenula projekat opismenjavanja crnogorskog stanovništva. Stvarala je obrazovanu populaciju, što je bio uslov za razvoj publicistike i javnog angažmana intelektualaca. Tek kada su tiraži štampe počeli da se mjere u hiljadama primjeraka i kada je ta štampa organizovano rasturana i nametana, čitana na javnim zborovima i kulturno-obrazovnim manifestacijama, stvoreni su uslovi za moderno djelovanje intelektualaca. KPJ je planski stvarala institucionalne i ambijentalne uslove u kojima će propagandni angažman intelektualaca donositi korist.

Pored toga, KPJ je shvatila i značaj ugleda koji su visokoškolci oduvijek imali u Crnoj Gori. Pošto su ljudi sa završenim fakultetima u Crnoj Gori bili rijetki, istaknuti stvaraoci još rjeđi, a njihov ugled izuzetno visok, KPJ je uvidjela da joj ti ljudi samom pojavom uz partijske aktiviste mogu pomoći u promociji ideologije. U Crnoj Gori se uvijek cijenilo mišljenje „školovanih ljudi“. Ukoliko su ti ljudi podržavali KPJ, onda je to bila jaka sugestija prosječnom Crnogorcu da prihvati vlast KPJ.

S druge strane, takva politika KPJ je za intelektualce u Crnoj Gori bila primamljiva, pa čak i za one koji nijesu naročito simpatisali KPJ. Oni su u tome prepoznali lični interes. Vlast je nudila povoljnosti, pod uslovom da intelektualci podrže njene političke i ideološke ciljeve. Bez obzira na taj uslov, intelektualcima je ova ponuda bila primamljiva, jer su u KPJ prvi put prepoznali nekoga kome je stalo do njihovog rada, nekoga ko može da im

obezbijedi uslove za dugotrajno stvaralaštvo i egzistenciju od tog stvaralaštva. KPJ je imala namjeru da dugoročno održava i razvija naučne i kulturne institucije, i da obezbijedi kontitnuitet izlaženja novina i časopisa. Intelektualci nijesu morali da brinu o finansiranju tih institucija, o izlaženju časopisa i novina, o platama i honorarima. Njihovo je bilo da stvaraju i da podržavaju vlast.

Početkom 1945. godine partizanska vlast u Crnoj Gori je planirala da osnuje glumačku školu pri Crnogorskom narodnom pozorištu i da otvori muzičku i umjetničku slikarsku školu.[176] Planirano je i otvaranje naučnih stanica, proširenje Muzeja na Cetinju, otvaranje Instituta za izučavanje jezika i istorije i Zemaljskog državnog arhiva. Tako je stvorena mogućnost da se u Crnoj Gori prvi put u institucijama okupe intelektualci koji su je, obično, napuštali nakon srednje škole, i mogućnost da te institucije formiraju nove stvaraoce.

[176] CASNO, str. 503.

USPOSTAVLJANJE NOVE VLASTI I UKLJUČIVANJE INTELEKTUALACA U INSTITUCIJE (1945-1950)

KPJ je krajem rata nastojala da vlast proširi na teritoriju čitave Jugoslavije, da eliminiše konkurente i da sebi pribavi međunarodni legitimitet. To je bio ambiciozan plan s obzirom na to da je međunarodni legitimitet imala jugoslovenska emigrantska vlada u Londonu. Saveznici su komunističku vlast i partizanski pokret priznali kao člana antifašističke koalicije, ali nijesu priznali revolucionarne organe vlasti. Ipak, međunarodni i domaći uslovi išli su na ruku KPJ. Krajem 1944. godine Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije (NOVJ) je bila najmoćnija domaća vojna sila, oslobođena teritorija se brzo uvećavala i tako je jačala vlast KPJ. Zapadni saveznici su morali da u planove o budućnosti postratne Jugoslavije uključe KPJ, dok je SSSR morao da uvaži interese zapadnih saveznika, prvenstveno Velike Britanije, u Jugoslaviji. Na tim osnovama je došlo do dogovora između komunističke i kraljevske vlade, koji je formulisan u sprazumu Tito-Šubašić.

Sporazum je potpisan 16. juna 1944. godine. Kraljevska vlada se obavezala da će pomagati NOVJ, da će priznati temelje federativnog uređenja Jugoslavije, i privremenu partizansku vlast oličenu u AVNOJ-u i Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije (NKOJ-partizanska vlada). Partizanska vlada se obavezala na saradnju sa kraljevskom vladom i da do završetka rata neće postaviti pitanje državnog uređenja.[177] Predsjednici dvije vlade Josip Broz Tito i dr Ivan Šubašić su 1. novembra 1944. godine postigli sporazum kojim je obezbijeđen međunarodni i pravni konitinuitet Jugoslavije, i odlučeno je da se pitanje državnog uređenja riješi nakon rata na slobodnom plebiscitu, odnosno u Ustavotvornoj skupštini.[178] Do tada je zabranjen povratak kralju Petru II, a u njegovoj odsutnosti kraljevsku vlast je vršilo Kraljevsko namjesništvo. Ovim sporazumom je predviđeno formiranje Privremene vlade Demokratske federativne Jugoslavije (DFJ). Aneksom sporazuma Tito-Šubašić od 7. decembra 1944. godine određeno je da će pred izbore za Ustavotvornu skupštinu zakonom biti zagarantovani: sloboda izbora, sloboda dogovora i zbora, štampe, opšte i tajno glasanje, kao i postavljanje poslaničkih lista.[179] Garantovana je i sloboda sudstva.

[177] Branko Petranović, Momčilo Zečević, Jugoslavija (1918-1988), tematska zbirka dokumenta, Beograd, 1988, str. 683.
[178] Isto, str. 691.
[179] Isto, str. 693.

Sporazum između Tita i Šubašića podržali su saveznici na Krimskoj konferenciji u februaru 1945. godine.[180]

Privremena vlada DFJ je formirana 7. marta 1945. godine, a njen predsjednik je bio Josip Broz Tito. Ivan Šubašić je u vladu ušao kao ministar spoljnih poslova, a pored njega, kao predstavnici kraljevske vlade, u nju su ušli Milan Grol (potpredsjednik Privremene vlade) i Josip Šutej (ministar bez portfelja). Zadatak ove vlade je bio izvršenje sporazuma Tito-Šubašić, odnosno organizacija izbora za Ustavotvornu skupštinu, koja je trebalo da odluči da li će Jugoslavija biti monarhija ili republika.[181] KPJ je, na zahtjev saveznika, pristala da vlast podijeli sa pripadnicima emigrantske jugoslovenske kraljevske vlade, kako bi obezbijedila ustavni kontinuitet Jugoslavije i kako bi se obezbijedio što mirniji prenos vlasti.[182] Predstavnik kraljevske vlasti bilo je tročlano Namjesništvo, a od vijećnika AVNOJ-a i poslanika Narodne skupštine Jugoslavije, koja je izabrana 1938. godine, u avgustu 1945. je formirana Privremena narodna skupština.

I pored učešća predstavnika kraljevske vlade i građanskih partija u novim institucijama vlasti, to je bila samo dekoracija apsolutne vlasti KPJ.[183] Namjesništvo je bilo bez stvarnih nadležnosti i uticaja. Predstavnici KPJ su opstruirali rad na formiranju Privremene narodne skupštine, a odlučujuću riječ u odabiru građanskih poslanika vodio je odbor na čijem čelu je bio Moša Pijade, član Politbiroa CK KPJ. Ovih poslanika je bilo 70, a vijećnika AVNOJ-a 365, čime je obezbijeđna većina komunističke vlasti i onemogućeno je stvaranje značajnije opozicione grupacije u Privremenoj narodnoj skupštini. Samo se 17 građanskih poslanika udružilo protiv komunističke vlasti u Skupštini.[184] KPJ je s minimalnim ustupcima uspjela da učvrsti vlast i da u prelaznom periodu stekne međunarodno priznanje, a naročito podršku od SSSR-a. S druge strane, građanske partije i predstavnici kraljevske vlasti su se nadali da će preko ovog sporazuma steći bolje pozicije u političkoj borbi sa KPJ.

KPJ je svoju apsolutnu vlast skrivala iza Narodnog fronta Jugoslavije (NFJ), koji je osnovan u avgustu 1945. godine. U NFJ su se okupile stranke i grupe građanskih političara koji su prihvatili lidersku poziciju KPJ, i u frontu su, sa izuzetkom Dragoljuba Jovanovića (lidera Narodne seljačke stranke) izgubili politički identitet, i do početka 1946. godine u potpunosti su prihvatili politiku KPJ.

[180] Isto, str. 695.
[181] Prof. dr Branko Petranović, Jugoslavija na razmeđu (1945-1950), Podgorica, 1998, str. 9.
[182] Isto, str. 10.
[183] Isto, str. 11.
[184] Isto, str. 34.

Iza ovog formalnog komunističko-građanskog dualizma vlasti, nalazila se monolitna vlast KPJ oličena u ideološko-političkom i organizacionom integritetu i sprovođenju isključivo partijskih direktiva.[185] Zahvaljujući takvom odnosu snaga Privremena vlada DFJ je u potpunosti bila pod kontrolom predstavnika KPJ. Tito je postao najmoćnija politička ličnost u Jugoslaviji, jer je bio predsjednik Privremene vlade, generalni sekretar KPJ, vrhovni komandant NOVJ, predsjednik Narodnog fronta, a i resor spoljnih poslova bio je, faktički, u njegovim rukama, iako je ministar spoljnih poslova bio Šubašić.

Komunisti su smatrali da je poredak DFJ privremena i prolazna faza u razvoju revolucije.[186] Ovaj sistem nije nastao kao izraz unutrašnjih političkih prilika već je nametnut kao posljedica dogovaranja zapadnih saveznika i SSSR-a o podjeli interesa u Jugoslaviji. Čim je to dogovaranje prestalo, i odnosi između zapadnih saveznika i SSSR postali neprijateljski, i ovaj privremeni politički sistem u Jugoslaviji se urušio. To se desilo na Potsdamskoj konferenciji u avgustu 1945. godine, kada su se saveznici sukobili oko najvažnijih političkih pitanja u Evropi. Time je počeo Hladni rat, a zbog tog sukoba KPJ nije osjećala obavezu da se drži sporazuma Tito-Šubašić i, oslonjena na SSSR, posvetila se izgradnji političkog sistema koji je odgovarao socijalističkoj ideologiji i učvršćivanju njene apsolutne vlasti. Cilj KPJ je bio da izgradi socijalističko društvo po ugledu na SSSR, i da u tom društvu Partija ima hegemoniju u političkom sistemu, sa državnom svojinom kao osnovom vlasti i centralnim planiranjem.[187]

Tokom 1945. godine KPJ je izrasla u moćnu političku organizaciju. Po ugledu na sovjetsku partiju organizovana je na direktivnom i centralističkom načinu odlučivanja.[188] Zahvaljujući takvoj organizaciji i monopolu u državnom aparatu, sve odluke Partije su sprovođene brzo i bez pogovora. Partija je zauzela centralno mjesto u društvu, a državni organi su služili isključivo za sprovođenje njene volje, čime je stvorena personalna unija između Partije i državne vlasti. Partijom i državom je, u stvari, upravljao Politbiro CK KPJ, a na sjednicama Politbiroa dominirao je Tito.[189] Na sjednicama Politbiroa rješavana su kadrovska pitanja državnih organa, ideološke postavke, međunarodni odnosi i formulisani su putevi državnog

[185] Isto, str. 12, 14, 16.
[186] Isto, str. 29.
[187] Isto, str. 36.
[188] Isto, str. 199.
[189] Isto, str. 209.

razvoja.[190] Najvažnije političke, ustavne, kadrovske, ideološke i spoljnopolitičke odluke usvajane su na sjednicama Politbiroa CK KPJ.[191]

Ministarstva su bila produžni organi Partije.[192] Partija je formirala Komisiju za izgradnju narodne vlasti čiji je zadatak bio da se partijske direktive spovedu u svim državim organima. Komisija je radila na stvaranju jedinstvenog sistema državne vlasti. Na taj način Komisija je kontrolisala i usmjeravala rad: Vrhovnog suda, Ministarstva pravosuđa, Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva narodne odbrane, Javnog tužilaštva, Predsjedništva vlade DFJ, Privrednog savjeta, Predsjedništva AVNOJ-a, OZN-e i ostalih državnih organa.

Ideološku kontrolu nad kulturom, naukom i prosvjetom sprovodila je Uprava za agitaciju i propagandu pri CK KPJ.[193] Ova Uprava se nazivala Agitprop. Zadatak Agitpropa je bio da čitav kulturno-prosvjetni i propagandni rad ujedini pod rukovodstvom partijskih komiteta.[194] Na taj način su kulturna i prosvjetna politika bile ispolitizirane i podređene izvršavanju partijskih ideoloških zadataka.[195] Formalno, Agitprop nije mogao da izdaje naređenja, ali je u stvarnosti on odlučivao o idejnom usmjeravanju a njegovi stavovi su bili obavezni.[196] Jedan od ciljeva Agitpropa je bio da, s jedne strane, prevaspita „buržoasku inteligenciju“ a, s druge strane, da kroz socijalističko obrazovanje formira novu inteligenciju odanu ciljevima KPJ.[197] Djelovanje Agitpropa je odlikovala direktivnost, obaveznost, autoritarnost, dirigovanje, nametanje i bespogovornost.[198]

Ovaj sistem je ustavnu i zakonsku formu stekao nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu Jugoslavije. Održani su 11. novembra 1945. godine, i na njima je Narodni front, a u stvari KPJ, osvojila sve mandate. Opozicija na izborima nije učestvovala zbog neravnopravnih uslova. Pored očiglednog monopola i primjene sile u izbornom procesu, Partija je iskoristila i slavu koju je stekla tokom rata kao jedina antifašistička snaga koja se oružano

[190] Isto.
[191] Isto, str. 220.
[192] Isto, str. 214, 215, 216.
[193] „Direktiva CKKPJ o reorganizaciji agitacije i propagande, donijeta vjerovatno u martu 1945. godine, postavila je organizacione temelje aparata agitacije i propagande. Kao nova forma rada njome su postavljene agitaciono-propagandne komisije, koje je trebalo da se odmah stvaraju u svim partijskim komitetima (centralnom, pokrajinskim, oblasnim, okružnim, sreskim, mjesnim, reonskim) dok je u biroima partijskih ćelija za taj rad trebalo da budu zaduženi pojedinci.“ Ljubodrag Dimić, Agitprop kultura, Beograd, 1988, str. 37.
[194] Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga III, Beograd, 1988, str. 120.
[195] Branko Petranović, Jugoslavija na razmeđu, str. 228.
[196] Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga III, str. 124.
[197] Ljubodrag Dimić, Ideologija i kultura u Jugoslaviji 1945-1955, „Istorijski zapisi“, Podgorica, 1999, 3-4, str. 107.
[198] Isto, str. 106.

suprotstavila okupatoru, oslobodila zemlju i, zahvaljujući tome, došla na vlast. Na tome je gradila politički uticaj, moralni ugled i reputaciju u inostranstvu.[199] Na nivou Jugoslavije Narodni front je dobio 88,66% glasova. Ovako formirana Ustavotvorna skupština proglasila je 29. novembra 1945. godine Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju (FNRJ), a 31. januara 1946. godine izglasala je Ustav FNRJ. Prema tom Ustavu Jugoslavija je bila federacija sastavljena od šest ravnopravnih republika. Ustavni sistem je stvoren po ugledu na Ustav SSSR-a iz 1936. godine.[200] Ustavi su dali saveznoj i republičkim vladama monopol u upravljanju svim djelatnostima, pri čemu su savezni organi imali dominaciju. Uspostavljena je centralizovana uprava na čijem čelu je stajala savezna vlada, a izvršni organi vlasti postali su organizator i upravljač u najrazličitijim oblastima života.[201] Zbog tih odlika ovakav socijalistički sistem je nazvan administrativno-centralistički.

Sporazum Tito-Šubašić je predviđao stvaranje prelaznih institucija i uključivanje građanskih stranaka samo na saveznom nivou, dok je u republikama komunistička vlast uspostavljena i učvršćena paralelno sa oslobađanjem zemlje i bez obaveze da se u nju uključe i predstavnici građanskih partija. Nakon oslobođenja Crne Gore u januaru 1945. godine komunistička vlast je, u suštini, postala državna vlast u Crnoj Gori. Sve institucije vlasti od opštinskih Narodnooslobodilačkih odbora do CASNO-a bile su pod kontrolom PK KPJ za Crnu Goru. CASNO je 15. aprila 1945. godine preimenovan u Crnogorsku narodnu skupštinu.

Crnogorska narodna skupština je 17. aprila 1945. godine izabrala prvu poslijeratnu narodnu vladu Federalne Crne Gore.[202] Predsjednik vlade je bio sekretar PK KPJ za Crnu Goru Blažo Jovanović. Vlada je izdala Deklaraciju u kojoj je navela svoje ciljeve.[203] Nakon toga je uslijedilo utvrđivanje vlasti KPJ, odnosno PK KPJ za Crnu Goru. Za izbore na svim nivoima vlasti KPJ je učestvovala pod imenom Narodni fornt. Prvi postratni izbori u Crnoj Gori održani su u septembru 1945. godine za mjesne, gradske i sreske narodne odbore.[204] Za Narodni front je glasalo 94% od ukupnog broja birača.

[199] Branko Petranović, Jugoslavija na razmeđu, str. 202.
[200] Dr Branislav Marović, Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore 1945-1953, Titograd, 1987, str. 153.
[201] Isto, str. 155.
[202] Isto, str. 44.
[203] U Deklaraciji je navedeno: „Narodna vlada Crne Gore izraz je dubokih demokratskih težnji crnogorskog naroda i volje da sam upravlja svojom sudbinom i, u zajednici sa ostalim bratskim narodima, dokonča veliko djelo oslobodilačkog rata, obnovi opustošenu zemlju i izgradi bolji i srećniji život u našoj moćnoj i ujedinjenoj zemlji...Narodna vlada Crne Gore smatra da su u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji odstranjeni svi uzroci sukoba i nesporazuma među našim narodima“. Dr Zoran Lakić, Narodna vlast u Crnoj Gori 1941-1945, Cetinje, 1981, str. 501.
[204] Dr Branislav Marović, Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore, str. 47.

Formirano je 280 mjesnih-seoskih, 14 mjesnih-gradskih, 3 gradska i 17 sreskih narodnih odbora.[205] Tako je KPJ učvrstila vlast na lokalnom nivou.

Na izborima za Ustavotvornu skupštinu Jugoslavije u Crnoj Gori izašlo je 95,46% birača, a Narodni front je dobio 97,27% glasova. Nakon toga je uslijedila završnica u formiranju komunističke vlasti u Crnoj Gori. Izbori za poslanike za Ustavotvornu skupštinu Narodne republike (NR) Crne Gore održani su 3. novembra 1946. godine.[206] Na izbore je izašlo 96,38% ili 181.654 upisanih birača. Na izborima je učestvovala samo lista Narodnog fronta, tako da je svih 107 izabranih poslanika bilo sa ove liste. Ova skupština je 31. decembra 1946. godine usvojila Ustav NR Crne Gore.

Paralelno sa državnim sistemom razvijala se i partijska organizacija. KPJ u Crnoj Gori je poboljšala svoju organizaciju i povećala broj članova. U septembru 1945. godine imala je 17 sreskih komiteta i 5.205 članova.[207] Pored sreskih formirani su gradski i mjesni komiteti, kao i osnovne partijske organizacije (ćelije). U aprilu 1946. godine broj sreskih komiteta je smanjen na 14, a broj članova povećan na 6.571.[208] Krajem decembra 1949. godine Partija je u Crnoj Gori imala 15.814 članova, ili tri puta više nego krajem 1945. godine.[209] Osnivački kongres Komunističke partije Crne Gore održan je od 4. do 7. oktobra 1948. godine.[210] To je bio vrhunac u stvaranju partijske organizacije u Crnoj Gori. S obzirom na to da je KPJ, odnosno Narodni front bio jedina politička organizacija, uspostavljen je monopol KPJ u političkom životu Crne Gore. Između državne (republičke) vlasti i KPJ stavljen je znak jednakosti.

Cilj vlasti je bio da u svim oblastima uvede socijalizam. Zadatak kulturno-prosvjetne politike je bila izgradnja socijalističke kulture i borba protiv buržoaske kulture i njenog uticaja.[211] Vlast je preuzela sovjetske obrazce u razvoju kulture. Na osnivačkoj skupštini Društva za kulturnu saradnju Crne Gore sa SSSR-om u maju 1945. godine ministar prosvjete Puniša Perović je istakao da je nova sovjetska kultura prevazišla mnoge zapadnoevropske kulture i da je ona uzor svim narodima svijeta.[212] Perović je izjavio: „Treba da podvučemo da ćemo mi, kulturno prilično zaostali,

[205] Isto.
[206] Isto, str. 49.
[207] Dr Branislav Kovačević, Komunistička partija Crne Gore 1945-1952. godine, Titograd, 1986, str. 119.
[208] Isto, str. 121.
[209] Isto, str. 153
[210] Isto, str. 197.
[211] Perović Miladin, Uloga i zadaci kulturno-prosvjetnih saveza, „Stvaranje“, Cetinje, 1948, 9-10, str. 472.
[212] Osnovano je Društvo za kulturnu saradnju Crne Gore sa Sovjetskim savezom, „Pobjeda“, 27. V 1945, str. 6.

moći u uslovima naše demokratske države da se brzo koristimo ogromnim bogatstvom sovjetske kulture“.[213]

Za socijalistički razvoj i kontrolu nad kulturom, naukom i prosvjetom zaduženo je Ministarstvo prosvjete, a za prvog ministra u aprilu 1945. godine imenovan je Puniša Perović.[214] Perović je ovu funkciju obavljao do novembra 1945. godine kada je za ministra prosvjete postavljen Niko Pavić.[215]

Ministarstvo prosvjete je imalo četiri Odjeljenja od kojih je jedno bilo Odjeljenje za narodno prosvjećivanje i kulturu, u okviru koga je formiran Odsjek za kulturu i umjetnost. U januaru 1948. godine Odsjek za kulturu i umjetnost je dobio referate za književnost, likovnu umjetnost i muziku, i za pozorišnu umjetnost.

Ministarstvo se oslanjalo na centralni (Petogodišnji) plan u razvoju kulturnih ustanova. Zadacima Prvog petogodišnjeg plana razvitka Crne Gore 1947-1951. godine predviđeno je, između ostalog, podizanje, uređivanje i organizovanje Domova kulture, muzeja, pozorišta, kinematografije, radio-difuzne službe, bilioteka i osnivanje Instituta za proučavanje istorije crnogorskog naroda.[216] Ukupne investicije u kulturu i prosvjetu se predviđene na 470 miliona dinara i činile su 6,83% sredstva predviđenih za čitav plan.[217] Najveći dio sredstva za investicije Crna Gora je dobila iz saveznog budžeta.[218]

Minstarstvo prosvjete je formiralo institucije zadužene za razvoj i kontrolu kulturnog stvaralaštava. U tim institucijama su se okupili intelektualci koji su podržavali vlast. U proljeće 1945. godine na Cetinju je formiran Umjetnički atelje Ministarstva prosvjete.[219] Atelje je smješten u bivšoj zgradi Duhovnog suda na Cetinju.

Za razvoj književnosti najznačajnije je bilo pokretnja časopisa „Stvaranje“, čiji je prvi broj izašao u oktobru 1946. godine. Objavljeno je da će on služiti usmjeravanju književnosti u socijalističkom pravcu i vaspitanju književnog podmlatka.[220] S obzirom na to da je većina crnogorskih književnika prije i tokom rata pripadala i borila se na strani KPJ, to nije bilo teško izvesti. Sva tri urednika „Stvaranja“: Janko Đonović, Mirko Banjević i

[213] Isto.
[214] Dr Branislav Marović, Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore, str. 44.
[215] Isto, str. 51.
[216] Dr Zoran Lakić, Poslijeratni razvoj kulture u Crnoj Gori (1945-1980), „Bibliografski vjesnik“, Cetinje, 1983, 1, str. 161.
[217] Dr Branislav Marović, Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore, str. 191.
[218] Isto, str. 316.
[219] Zoran Lakić, Kulturno-prosvjetna djelatnost u Crnoj Gori u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji (1941-1945) i glavni pravci njenog razvoja do 1958. godine, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1989, 1-2, str. 58.
[220] Marko Kažić, „Stvaranje“, novi časopis, „Pobjeda“, 27. X 1946, str. 6.

Mihailo Lalić[221] i prije 1941. godine pripadali su komunističkom pokretu. Ako se ima u vidu da su na isti način bili orijentisani: Dušan Kostić[222], Radovan Zogović i Čedo Vuković, onda se može reći da je prva poslijeratna generacija književnika u Crnoj Gori bila dio Partije.

Formirane su i druge institucije značajne za razvoj kulture, profesionalni i javni angažman intelektualaca. Ministarstvo prosvjete je 24. marta 1946. godine formiralo Zemaljsku centralnu biblioteku na Cetinju.[223] U julu iste godine formiran je Zavod za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture i prirodnih rijetkosti. U novembru 1949. godine formiran je Arhv u Kotoru, a u decembru 1949. godine Pomorski muzej u Kotoru.[224] Državni arhiv NR Crne Gore formiran je 1. januara 1952.[225] U Crnoj Gori je 1952. godine bilo osam muzeja: pet društveno-istorijskih, dva zavičajna i jedan umjetnički. Formirana su četiri profesionalna pozorišta: u Cetinju, Titogradu, Nikšiću i Kotoru.[226]

U avgustu 1945. godine pri Ministarstvu prosvjete formirana je Podružnica filmskog preduzeća za Crnu Goru.[227] Inicijatori osnivanja Podružnice i njeni rukovodioci su bili članovi Umjetničke sekcije Ministarstva prosvjete slikari Niko Đurović i Anton Lukateli. Krajem 1945. godine pri Odjeljenju za narodno prosvjećivanje i kulturu Ministarstva prosvjete formiran je Odsjek za kinematografiju. Umjesto njega je krajem 1947. godine formirana Komisija za kinematografiju. Preduzeće za prozvodnju filmova za NR Crnu Goru „Lovćen-film“ formirano je 1949. godine.[228] U januaru 1950. godine Ministarstvo prosvjete je izdalo naređenje

[221] Lalić Mihailo (Trepča, Andrijevica, 1914 – Beograd, 1992), književnik. Studirao je pravo u Beogradu i pripadao je komunističkom pokretu. Učestvovao je u NOB-u. Nakon rata je radio kao novinar i urednik na Cetinju i u Beogradu: u „Pobjedi“, Tanjugu, i „Borbi“, a zatim kao urednik edicije „Portreti“ u izdavačkoj kući „Nolit“ do penzionisanja 1965. godine. Na Cetinju je 1946. bio jedan od pokretača časopisa „Stvaranje“, a u Beogradu jedan od pokretača časopisa „Savremenik“. Bio je član Savjeta Federacije, redovni član SANU, član Matičarske komisije za osnivanje Društva za nauku i umjetnost Crne Gore i član ovog Društva od 1973, odnosno CANU od 1976. godine. Vidjeti: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1993, Podgorica, 1993, str. 95-96.

[222] Kostić Dušan (Peć, 1917 – Meljine, 1997), književnik. Jugoslovensku književnost je studirao na Beogradskom univerzitetu. Učestvovao je u NOB-u od 1941. godine. Nakon rata je bio urednik u „Borbi“, Radio Beogradu i „Književnim novinama“. Od 1951. do 1976. bio je urednik i slobodni reporter „Politike“. Književnošću se bavio od 1931. godine. Pisao je pjesme, poeme, romane za djecu, reportaže i putopise. Od 1973. godine član Društva za nauku i umjetnost Crne Gore, odnosno CANU. Bio je i stalni član Matice srpske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 357.

[223] Dr Branislav Kovačević, Komunistička partija Crne Gore, str. 271.

[224] Isto, str. 272.

[225] Isto, str. 273.

[226] Isto, str. 271.

[227] Rad Podružnice filmskog preduzeća, „Pobjeda“, 19. VIII 1945, str. 6.

[228] Rešenje o osnivanju Preduzeća za proizvodnju filmova za Narodnu Republiku Crnu Goru, „Lovćen-film“, Cetinje, 4. III 1949, Državni arhiv Crne Gore (u daljem navođenju DACG), Odjeljenje za sređivanje arhivske građe republičkih organa i organizacija novog perioda od 1945. godine – Cetinje (u daljem

da se pri preduzeću „Lovćen-film“ formira komisija za cenzuru čiji je zadatak bio da pregleda filmove prije puštanja u promet.[229] Partija je u Crnoj Gori preko filma sprovodila ideološku propagandu.[230] Cilj filma je bio da mobiliše narod na velike akcije izgrađivanja socijalizma.[231]

U Crnoj Gori je poslije uspostavljanja nove vlasti znatno napredovala i publicistika. U januaru 1949. izašao je prvi broj „Prosvjetnog rada“ koji je bio list prosvjetnih, kulturnih i naučnih radnika Crne Gore. CK KP Crne Gore je u oktobru 1949. godine pokrenuo list „Partiski rad“, koji je izlazio u naredne tri godine.[232] U Crnoj Gori su izlazili još i: „Pobjeda“, „Omladinski pokret“, „13. jul“, „Naša žena“, „Prosvjetni rad“, „Fiskulturnik“ i „Zadružno selo“. Tokom 1946. godine „Pobjeda“ je izlazila nedjeljno u 8.000 primjeraka, „Omladinski pokret“ nedjeljno u 8.000 primjeraka, a „Stvaranje“ mjesečno u 3.000 primjeraka.[233]

Važnu ulogu u ovom sistemu je imao Kulturno-prosvjetni savez NR Crne Gore, koji je osnovan 5. septembra 1948. godine na Cetinju. Cilj mu je bio da objedini idejno rukovođenje i kontrolu nad čitavim razvitkom kulturno-umjetničkog života i da na kulturnom polju vodi ideološku borbu za novu socijalističku kulturu.[234] Smisao aktivnosti saveza je bio i da ubijedi sve građane Crne Gore u ispravnost politike KPJ.[235] Republički poslanik i partijski funkcioner Dimo Vujović[236], jedan od učesnika osnivačke skupštine Kulturno-prosvjetnog saveza, naveo je da je dužnost rukovodilaca kulturno-prosvjetnog rada da ovladaju marksističko-lenjinističkom literaturom kako bi pravilno i uspješno doprinosili socijalističkoj izgradnji društva.[237]

navođenju OROC), Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore (u daljem navođenju MPRS), fasckila 45, 231; 1/1949.

[229] Ministarstvo prosvjete – Uredu za informacije, Cetinje, 2. I 1950, DACG, OROC, MPRS, (povjerljiva akta) fasckila 45, 7; 1/1950.

[230] R. Šuković, Od organizacije rada naših bioskopa zavisi vaspitni uticaj filma, „Pobjeda“, 29. XII 1949, str. 7.

[231] DACG, OROC, MPRS, fasckila 84, 18; 3/1945.

[232] Dr Branislav Kovačević, Komunistička partija Crne Gore, str. 256.

[233] Dr Branislav Marović, Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore, str. 151.

[234] Perović Miladin, Uloga i zadaci kulturno-prosvjetnih saveza, „Stvaranje“, Cetinje, 1948, 9-10, str. 474.

[235] Isto, str. 479.

[236] Vujović Dimitrije-Dimo (1922-1995), istoričar. Učestvovao je u NOR-u od 1941. godine i nosilac je partizanske spomenice. Bio je predsjednik Sreskog NO Cetinje, sekretar Sreskog komiteta KPJ Cetinje, poslanik Ustavotvorne i redovne Crnogorske narodne skupštine, predavač i direktor Srednje političke škole Cetinje, direktor i odgovorni urednik Izdavačkog preduzeća „Narodna knjiga“, profesor Više pedagoške škole na Cetinju, direktor Istorijskog instituta Crne Gore, poslanik u Saveznoj skupštini, profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću i akademik CANU od 1973. godine. Ko je ko u Crnoj Gori, Budva, 1993, str. 64.

[237] U Upravni odbor saveza izabrani su: Jagoš Jovanović (predsjednik), potpredsjednici Janko Đonović i Marijan Lekić, sekretar Miladin Perović i članovi: Pavle Aleksić, Vasilije Barović, Marko Banović, Radovan Vojinović, dr Milan Gvozdenović, Špiro Doklestić, Ratko Đurović, Jovan Ivović, Marko Kažić, Jovan Koprivica, don Niko Luković, Petar Lubarda, Tomaš Marković, Niko S. Martinović, Đorđe Oraovac,

Predsjednik Upravnog odbora Kulturno-prosvjetnog saveza, profesor i istoričar Jagoš Jovanović, na otvaranju smotre kulturno-umjetničkih društava Crne Gore 21. oktobra 1948. godine na Cetinju, istakao je da se crnogorski narod, pod rukovodstvom Tita i Partije, svestrano razvija kako bi postao ekonomski i kulturno napredan i kako bi izgradio socijalizam.[238]

Kulturno-prosvjetni savez Crne Gore je u aprilu 1951. godine objavio prvi broj časopisa „Narodna kultura".[239] Glavni i odgovorni urednik je bio književnik Radonja Vešović[240], a redakcioni odbor su činili: publicista Miladin Perović[241], književnik Ratko Đurović[242], političar Dobrosav Ćulafić[243], kompozitor Anton Pogačar[244], likovni kritičar Milutin

Đoko Pejović, Milutin Plamenac, Anton Pogačar, Vujadin Popović, Milija Stanić, Dobrila Ojdanić, Milorad Ćulafić i Budimir Šoškić. U Nadzorni odbor su izabrani: Velimir Bogavac, Novo Brković, Danilo Lekić, Ljiljana Luković i Blažo Savićević. Osnovan je Kulturno-prosvjetni savez NR Crne Gore, „Pobjeda", 7. IX 1948, str. 2.

[238] „Pobjeda", 23. X 1948, str. 2.

[239] „Pobjeda", 11. IV 1951, str. 4.

[240] Vešović Radonja (Berane, 1924 – Beograd, 2011), književnik. Učestvovao je u Trinaestojulskom ustanku i u NOB-u. Član KPJ i SKJ je bio od 1945. do 1985. godine. U Beogradu je živio od 1944. gdje je bio urednik lista „Omladina". Od 1949. do 1956. radio je na Cetinju i Titogradu. Od 1950. do 1954. bio je urednik „Pobjede", a od 1954. do 1956. radio je u Birou za štampu Izvršnog vijeća Crne Gore. Bio je upravnik Narodnog pozorišta na Cetinju i urednik časopisa „Susreti" od 1953. do 1956. godine. Nakon toga se vratio u Beograd i od 1956. do penzionisanja 1972. godine radio je u izdavačkom preduzeću „Kultura" i bio je član Savjeta federacije. Od 1985. godine redovni član CANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, Podgorica, 2009, str. 781; i Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1993, Podgorica, 1993, str. 55.

[241] Perović Miladin (Martinići, 1921 – Podgorica, 1975), publicista. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu. U NOB-u je učestvovao od 1941. Nakon oslobođenja je bio predsjednik Odbora Društveno-političkog vijeća Skupštine Crne Gore za spoljnu politiku, sekretar Savjeta za kulturu, generalni direktor Radio-televizije Titograd, predsjednik savjeta „Lovćen-filma" i predsjednik savjeta Izdavačkog preduzeća „Grafički zavod". Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 580.

[242] Đurović Ratko (Nikšić, 1914 – Beograd, 1998), književnik i scenarista. Filozofski fakultet je završio u Zagrebu. Od 1946. do 1949. bio je umjetnički direktor i dramaturg Nardnog pozorišta Crne Gore na Cetinju, potom do 1951. godine direktor „Narodne knjige" na Cetinju, upravnik Umjetničke galerije na Cetinju (1953-1954) i direktor Centralne narodne biblioteke na Cetinju (1951-1957). Od 1953. do 1956. bio je sekretar Redakcije Enckilopedije Jugoslavije za Crnu Goru. Od 1957. do 1962. bio je filmski scenarista i savjetnik „Avala – filma", umjetnički direktor „Dunav-filma" (1962-1965), vanredni i redovni profesor Fakulteta dramskih umjetnosti u Beogradu (1961-1984), prorektor i rektor Univerziteta umjetnosti u Beogradu (1973-1978). Direktor Leksikografskog zavoda Crne Gore bio je od 1981. do 1983. Bio je redovni član Naučnog društva Crne Gore i član Akademije za nauku i film u Beogradu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, 212.

[243] Ćulafić Dobroslav (Andrijevica, 1926 – Podgorica, 2011), političar. Završio Pravni fakultet. U NOB-u je učestvovao od 1943. godine. Nakon rata je bio predsjednik Centralnog komiteta Narodne omladine Crne Gore, sekretar OK SK Ivangrad, sekretar Izvršnog komiteta CKSK Crne Gore, glavni i odgovorni urednik časopisa „Praksa" (1967-1973), predsjednik RK SSRN Crne Gore, član Predsjedništva SFRJ (1971-1974), potpredsjednik SIV-a (1974-1978). Od 1978. do 1979. bio je predsjednik Saveznog vijeća Skupštine SFRJ, a 1984. izabran je za saveznog ministra za unutrašnje poslove. Na IX kongresu SKJ izabran je u Predsjedništvo CK SKJ, a 1981. bio je sekretar Predsjedništva CK SKJ. ILCG, knjiga 3, Podgorica, 2006, str. 532.

[244] Pogačar Anton (Celje, Slovenija, 1913), kompozitor. Kompoziciju je studirao u Ljubljani. Od 1946. do 1963. godine radio je u Crnoj Gori. Bio je direktor Muzičke škole „Njegoš" u Kotoru. Komponovao je

Plamenac[245] i profesor Danilo Lekić[246]. Ilustracije za časopis uradili su slikari: Petar Lubarda[247], Branko Filipović[248] i Aleksandar Prijić.[249] Kultura i politički ciljevi Partije su za Kulturno-prosvjetni savez bili nerazdvojivi. Publicista i partijski funkcioner Miladin Perović je naveo da je borba za idejnost na kulturnom polju nerazdvojni dio opšte borbe za pobjedu socijalizma.[250]

Na Trećoj godišnjoj skupštini Kulturno-prosvjetnog saveza NR Crne Gore 1950. godine, organizacioni sekretar CK KP Crne Gore Radomir Komatina je naveo da je cilj kulturno-prosvjetnog rada da razvija svijest narodnih masa u socijalističkoj izgradnji zemlje.[251] Tada je Miladin Perović izabran za predsjednika saveza, a za potpredsjednike slikar Petar Lubarda i književnik Ratko Đurović (direktor Umjetničke galerije).[252] Da bi se ostvario ovaj cilj vlast je namjeravala da u svakom mjestu oformi kulturno-prosvjetno društvo. Do kraja 1950. godine u Crnoj Gori su funkcionisala 253 kulturno-prosvjetna društva sa 896 sekcija i 13.588 članova. Postojalo je 31 kulturno-umjetničko društvo sa 145 raznih sekcija i 5.700 članova.[253]

umjetničku muziku i, uglavnom, kraća djela. Autor je više priloga o muzičkom životu u Crnoj Gori. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, 605.

[245] Plamenac Milutin (Crmnica, 1894 – Ulcinj, 1985), istoričar umjetnosti, likovni kritičar i slikar. Filozofski fakultet je završio u Švajcarskoj. Bio je direktor Zavoda za zaštitu spomenika kulture i Njegoševog muzeja na Cetinju. Bavio se publicistikom i imao je više samostalnih izložbi. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 602.

[246] Lekić Danilo (Seoca, Virpazar, 1910 – Ljubljana, 1992), profesor, pisac i prevodilac. Filozofski fakultet u Beogradu je završio 1935. Nakon rata je bio upravnik Narodnog pozorišta na Cetinju, načelnik za kulturu i umjetnost u Ministarstvu prosvjete, direktor gimnazija na Cetinju i u Baru, i profesor Više pedagoške škole. Uređivao je „Prosvjetni rad“ od 1950. do 1951. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 397.

[247] Lubarda Petar (Ljubotinj, 1907 – Beorgad, 1974), slikar. Umjetnost je studirao u Beogradu i Parizu. Rat je proveo u zarobljeništvu, a nakon oslobođenja došao je na Cetinje i radio je na osnivanju Umjetničke škole i Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore. Nakon 1948. vratio se u Beograd i nastavio karijeru kao samostalni umjetnik. Bio je član Naučnog drutštva Crne Gore, član SANU i JAZU. Jedan je do najvećih crnogorskih i jugoslovenskih slikara XX vijeka. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 409-410.

[248] Filipović Branko Filo (Cetinje, 1924 – Beograd, 1997), slikar. Školu za primijenjenu umjetnost završio je u Herceg Novom 1951, a Akademiju likovnih umjetnosti u Beogradu 1955. Sa Aleksandrom Prijićem i Gojkom Berkuljanom osnovao je umjetničku grupu „Trojica“. Član Udruženja likovnih umjentika Crne Gore od 1950, a član CANU od 1991. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 228.

[249] Gojko Dapčević, Od ideje do akcije (povodom 30 godišnjice Kulturno-prosvjetne zajedice Crne Gore), „Ovdje“, broj 114, 1978, str. 3.

[250] Miladin Perović, Smotra i neki zadaci naših društava, „Pobjeda“, 2. XI 1948, str. 2.

[251] Treća godišnja skupština Kulturno-prosvjetnog saveza NR Crne Gore, „Pobjeda“, 26. XI 1950, str. 2.

[252] Početkom 1952. godine u upravi Kulturno-prosvjetnog saveza bili su: Miladin Perović, Danilo Lekić, Milutin Plamenac, Jovan Vukmanović, Jovan Milošević, Anastasija Miletić, Aco Prijić i Vuko Lučić. Zapisnik sa sastanka Sekretarijata Republičke uprave Kulturno-prosvjetnog saveza, koji je održan 4. januara 1952. godine, Državni arhiv Crne Gore, Odjeljenje za sređivanje i obradu – Podgorica (u daljem navođenju DACG, OSIO-PG), Centralni komitet KP Crne Gore (u daljem navođenju CKKP), kutija 94, 1952. godina.

[253] Treća godišnja skupština Kulturno-prosvjetnog saveza NR Crne Gore, „Pobjeda“, 26. XI 1950, str. 2.

Vlast je od intelektualaca koji su angažovani u ovim institucijama tražila da stvaraju u duhu socijalističkog patriotizma.[254] Trebalo je da promovišu socijalističku izgradnju zemlje, tekovine narodnooslobodilačke borbe, revoluciju i patriotizam. Kroz kulturnu politiku vlast se borila protiv „buržoaskog nasljeđa i uticaja“ i nije dozvoljavala idejnu neutralnost intelektualaca.[255]

Slični ciljevi su dati naučnom stvaralaštvu. Vlast je željela da i nauku razvija po ugledu na sovjetsko iskustvo. Zvanična propaganda je poručivala da je sovjetska nauka jedinstvena u svijetu jer služi interesima naroda, dok je u kapitalističkim zemljama nauka nazadna i oruđe reakcionarnih snaga.[256] Kako bi se promovisla i razvijala socijalistička nauka Vlada NR Crne Gore je 1947. godine formirala Centralni narodni univerzitet kao narodno-prosvjetnu ustanovu sa zadatkom da preko popularnih predavanja, priredbi i tečajeva populariše socijalistička shvatanja o prirodi i društvu.[257]

Posebna pažnja je posvećena proučavanju prošlosti. U oktobru 1947. godine na Cetinju je osnovano Istorijsko društvo Crne Gore. Za predsjednika društva je izabran Jagoš Jovanović, za potpredsjednika Risto Dragićević, sekretara Jovan Ivović[258], članove Upravnog odbora: Milan Milošević, Đuro Mrvaljević i Pavić Đukić, članove Nadzornog odbora Bogić Kažić, Marko Bošković i Momčilo Poleksić, članove Suda časti: Milan Vujačić[259], Ignjatije Zloković[260] i Petar Komnenić.[261] Cilje društva je bio da revidira znanja iz istorijske nauke. Istoričar Jagoš Jovanović je osudio srpsku i

[254] Neki organizacioni problemi agitaciono-propagandnog rada, DACG, OSIO-PG, CKKP Crne Gore, kutija 83/1.

[255] U jednom tekstu iz tog perioda se navodi: „Osvjetljavati put borbe za demokratiju i socijalizam i davati vjernu sliku raspadanja nazadnog, buržoasko-kapitalističkog svijeta i raskrinkavati njegovu politiku - to je osnovni zadatak naše ideološke borbe i kulturne politike. Naš je zadatak ujedno raskrinkavati i svu apolitičnost i tobožnju nezavisnost od političkih događaja svih onih koji se izdaju za neutralce i koji, svjesno ili nesvjesno, pomažu održanje starog“. Danilo Lekić, Ovogodišnji repertoar našeg Pozorišta, „Pobjeda“, 10. X 1948, str. 2.

[256] Trijumf socijalističke kulture, „Pobjeda“, 21. X 1947, str. 6.

[257] Uredba o organizaciji Centralnog narodnog univerziteta NR Crne Gore, DACG, OROC, MPRS, fasckila 26, 2041; 1/1947.

[258] Ivović Jovan (Nikšić, 1903-1967), istoričar. Filozofski fakultet je završio u Beogradu. Nakon oslobođenja je bio direktor Gimnazije i Muzeja na Cetinju i direktor Zavičajnog muzeja u Nikšiću. Napisao je veći broj radova iz istorije i arheologije. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 290.

[259] Vujačić Milan (Strug, Šavnik, 1899 – Beograd, 1981), istoričar. Filozofski fakultet je završio u Beogradu. Bio je profesor Više pedagoške škole na Cetinju, profesor u Nikšiću, Požarevcu i Beogradu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 798.

[260] Zloković Ignjatije (Bijela, 1897 – Kotor, 1997), istoričar. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Bio je profesor i direktor Pomorske škole u Kotoru, direktor Pomorskog muzeja (1950-1969). Uređivao je „Godišnjak“ Pomorskog muzeja. Od 1952. do 1955. bio je član Redakcije Enciklopedije Jugoslavije za Crnu Goru. Bio je osnivač i predsjednik Kotorske sekcije Društva istoričara Crne Gore (1948-1965). Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 850.

[261] Na Cetinju je osnovano Istorijsko društvo Crne Gore, „Pobjeda“, 14. X 1947, str. 5.

hrvatsku buržoasku istoriografiju, a Stanoja Stanojevića, Vladimira Ćorovića i Dragoslava Stranjakovića je proglasio velikosrpskim istoričarima koji su pogrešno tumačili prošlost crnogorskog naroda, naročito istoriju XIX vijeka. Jovanović je smatrao da se treba boriti protiv nasljeđa buržoaske istoriografije i formirati novu, socijalističku istorijsku nauku.

Istorijsko društvo Crne Gore je u januaru 1948. godine pokrenulo čaospis „Istorijski zapisi“, a iste godine na Cetinju je osnovan Institut za proučavanje istorije crnogorskog naroda. Crnogorski istoričari Andrija Lainović[262], Đoko Pejović[263] i Milan Vujačić su 1950. godine su izjavili da se u „Istorijskim zapisima“ događaji moraju tumačiti metodom dijalektičkog i istorijskog materijalizma, da u časopisu mora biti više čisto ideoloških članaka i da se radovi u časopisu moraju povezivati sa naporima na izgradnji socijalizma i čuvanju tekovina narodne revolucije.[264] Pravnik i istoričar Tomica Nikčević je tvrdio je da treba revidirati sva znanja koja je buržoaska nauka ostavila u Crnoj Gori i da novu nauku treba razvijati na principima marksizma-lenjinizma.[265]

Osnivanje Naučnog društva NR Crne Gore u oktobru 1950. godine bio je najvažniji naučni događaj u Crnoj Gori u ovom periodu.[266] Vlast je na taj način pokušala da okupi cjelokupni naučni kadar i da ga angažuje u razvoju socijalističkog društva. Na osnivačkoj skupštini Naučnog društva ministar prosvjete NR Crne Gore Živko Žižić je izjavio da će naučnici Crne Gore učešćem u radu ovog društva najbolje doprinijeti izgradnji socijalizma.[267] Osim toga, zadatak Društvo je bio da proučava pojedine grane nauke i umjetnosti, da ogranizuje svestrano proučavanje NR Crne Gore i njene prošlosti, kao i da organizuje naučne i umjetničke djelatnosti uz podsticanje na rad i mlađih naučnih snaga.

[262] Lainović Andrija (Grahovo, 1903 – Skoplje, 1986), istoričar. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu 1927. Radio je kao gimnazijski profesor u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Vojvodini. Od 1948. godine radio je u Ministarstvu prosvjete Crne Gore, Višoj pedagoškoj školi na Cetinju, a od 1956. bio je direktor Zavoda za unapređivanje školstva. Doktorirao je na Sorboni 1956. Bio je direktor Istorijskog instituta Crne Gore 1958. i urednik „Istorijskih zapisa“ 1958-1959. godine. Krajem 1958. izabran je za profesora na Filozofskom fakultetu u Skoplju. ILCG, knjiga 4, str. 825.

[263] Pejović Đorđije Đoko (Gornji Ceklin, 1914 – Titograd, 1983), istoričar. Teološki fakultet je završio u Beogradu 1940. godine, a titulu doktora istorijskih nauka stekao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1961. Od 1952. do 1964. bio je direktor Arhiva Crne Gore, a nakon toga je radio u Istorijskom institutu gdje je stekao sva naučna zvanja. Za člana Društva za nauku i umjetnost Crne Gore, odnosno CANU, izabran je 1973. godine. ILCG, knjiga 4, str. 966.

[264] Referat o časopisu „Istorijski zapisi“, Cetinje, 20. januar 1950. Godine, DACG, OSIO-PG, CKKP Crne Gore, kutija 72, 1950. godina.

[265] Tomica Nikčević, Orle Šabović, Neiskorišćene mogućnosti za razvoj naučno-istraživačkog rada kod nas, „Pobjeda“, 3. IV 1952, str. 7.

[266] Uredba o Naučnom društvu NR Crne Gore, DACG, OROC, MPRS, fasckila 59, 1119; 1-3/1950; i “Službeni list NR Crne Gore”, broj 32/50.

[267] Osnovano je Naučno društvo NR Crne Gore, „Pobjeda“, 24. X 1950, str. 2.

Glavni referat na osnivačkoj skupštini Naučnog društva saopštio je istoričar Jagoš Jovanović. On je podržao ideološku orijentaciju ovog društva i podržao borbu KPJ protiv Informbiroa.[268] Na osnivačkoj skupštini govorili su: sveštenik i publicista don Niko Luković[269], naučni i kulturni radnik dr Pero Šoć[270] i profesor slavistike Radovan Lalić.

Vlast je uspjela da u Naučno društvo okupi sve ugledne umjetnike i naučnike iz Crne Gore, one koji su bili porijeklom iz Crne Gore ili su imali neku vezu sa Crnom Gorom.[271] Izabran je i Upravni odbor (UO) Naučnog društva NR Crne Gore u koji su ušli: Jagoš Jovanović (predsjednik), dr ljekar Nikola Zlatarov[272] (potpredsjednik), istoričar književnosti Savo Vukmanović[273] (sekretar) i istoričar Risto Dragićević (blagajnik). Za članove

[268] Rekao je: „Mi smo danas u svijetu ponosni zastavnici borbe za dosljednu primjenu u konkretnim uslovima svake zemlje revolucionarne nauke marksizma-lenjinizma. Istorija je našoj Partiji i svim našim narodima, na čelu sa velikim Titom, postavila iznad svega častan zadatak da odbranimo čistotu nauke marksizma-lenjinizma. Naše Naučno društvo jedno je od formi kroz koje će se izražavati naša upornost u izgradnji socijalizma“. Isto.

[269] Luković Niko (Prčanj, 1887 – 1970), rimokatolički sveštenik, kulturolog. Jedan je od osnivača Kotorske sekcije Društva istoričara Crne Gore i saradnik Istorijskog instituta Crne Gore. ILCG, knjiga 4, str. 835.

[270] Šoć Pero (Ljubotinj, 1884 – Beograd, 1966), ministar, publicista, bibliograf, naučni i kulturni radnk. U Dižonu je 1916. godine stekao doktorat iz književnosti. Bio je ministar u crnogorskim emigrantskim vladama. U emigraciji je ostao do 1926. Jedan je od osnivača Društva za proučavanje istorije Crne Gore 1933. godine u Beogradu. ILCG, knjiga 5, str. 1135-1136.

[271] U sekciju društvenih nauka izabrani su: Radovan Lalić (profesor univerziteta), dr Nikola Škerović (direktor Državnog arhiva NR Srbije), dr Nikola Banašević (profesor univerziteta), dr Vido Latković (profesor univerziteta), Petar Popović (vanredni profesor univerziteta), dr Mihailo Stevanović (dekan univerziteta u Skoplju), prof. Petar Šobajić, dr Vaso Tomanović (profesor univerziteta), dr Ljubomir Durković (docent univerziteta), dr Miraš Kićović (viši bibliotekar), Mitar S. Vlahović (v.d. direktora Etnografskog muzeja u Beogradu), prof. Vuko Pavićević, prof. Risto Dragićević, dr Pero Šoć, Jagoš Jovanović, dr Radomir Aleksić (profesor univerziteta), dr Ananije Ilić (prof. Pravnog fakulteta u Sarajevu), dr Jefto Milović, Andrija Lainović, don Niko Luković i don Anton Milošević (članovi Istorijskog instituta NR Crne Gore), Radosav Bošković (profesor univerziteta u Beogradu) i Jovan Vukmanović. U umjetničko-literarnu sekciju primljeni su slikari Milo Milunović i Petar Lubarda, i književnici: Janko Đonović, Mihailo Lalić, Mirko Banjević, Dušan Kostić i Ratko Đurović, a za vanredne članove: Savo Vukmanović, Dimo Vujović i Ignjatije Zloković. U Sekciju medicinskih nauka za redovne članove izabrani su profesori univerziteta: dr Niko Miljanić, dr Blagoje Kovačević, dr Milutin Đurišić i dr Mitar Mitrović, potom: dr Nikola Zlatarov, dr Jovan Kujačić, dr Milan Gvozdenović, dr Đorđe Radulović, dr Mito Savićević, dr Dušan Dekleva i dr Tibor Šolomon, a za vanredne dr Vojislav Živković i dr Mihailo Radulović. U Sekciju prirodno-matematičkih nauka primljeni su, za redovne članove: dr Stevan Nikolić (profesor univerziteta), dr Milisav Lutovac, Vukić Mićović (dekan Beogradskog univerziteta), Vlado Drecun (profesor Sarajevskog fakulteta), Vlado Vidović (asistent Beogradskog univerziteta), a za vanredne: Vojin Dajović, Vilotije Blečić, Lazar Karadžić, inž. Ljubo Pavićević i inž. Milan Redžić. U Sekciju tehničkih nauka za redovne članove izabrani su: inž. Pavle Miljanić (profesor univerziteta), inž. Radovan Marković (prorektor univerziteta), a za vanredne Ernest Stipanić (predavač Tehničke visoke škole u Beogradu) i inž. Radovan Tomović (pomoćnik ministra građevina NR Crne Gore). Osnovano je Naučno društvo NR Crne Gore, „Pobjeda“, 24. X 1950, str. 2.

[272] Zlatarov Nikola (Cetinje, 1900-1962), ljekar. Medicinski fakultet je završio u Beogradu 1926. Bio je upravnik bolnice „Danilo I“ na Cetinju i predsjednik Ljekarskog društva NR Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 849.

[273] Vukmanović Savo (Podgor, 1906 – Cetinje, 1995), istoričar književnosti. Filozofski fakultet je završio u Beogradu, a doktorirao je na temi „Književno djelo kralja Nikole I Petrovića Njegoša“. Nakon rata je bio

Upravnog odbora izabrani su: profesor Radovan Lalić, hemičar Vukić Mićović[274], agronom Ljubo Pavićević[275], istoričar književnosti Vido Latković[276] i matematičar Ernest Stipanić[277]. U Kontrolni odbor su izabrani: Dušan Dekleva, lingvista Mihailo Stevanović[278] i književnik Ratko Đurović, a u Sud časti: ljekar dr Đorđe Radulović[279], publicista i istoričar dr Nikola Škerović[280] i istoričar književnosti dr Nikola Banašević[281].

No, Naučno društvo nije ispunilo svoj profesionalni pa ni ideološki zadatak, jer je većina članova živjela van Crne Gore i nijesu mogli organizovati naučnu djelatnost u Crnoj Gori. Svestrani razvoj nauke je

direktor Narodnog pozorišta, direktor „Narodne knjige“, profesor Više pedagoške škole i od 1964. do 1975. godine upravnik Njegoševog muzeja na Cetinju. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 821.

[274] Mićović Vukić (Kraljske Bare, 1896 – Beograd, 1981), hemičar. Doktorat iz hemijskih nauka stekao je 1928. godine u Nansiju, Francuska. Od 1949. do 1952. bio je dekan Prirodno-matematičkog fakulteta u Beogradu i rektor Univerziteta u Beogradu od 1952. do 1954. Bio je redovni član Naučnog društva Crne Gore i SANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 457.

[275] Pavićević Ljubo (Do Pješivački, Danilovgrad, 1911 – Podgorica, 2000), agronom. Poljoprivredno-šumarski fakultet je završio u Zagrebu 1938. godine. Na istom fakultetu je doktorirao 1973. godine. Učestvovao je u NOB-u od 1941. Nakon rata je radio u Ministarstvu poljoprivede na Cetinju. Bio je direktor Poljoprivrednog instituta Crne Gore od 1946. do 1981. godine. Za dopisnog člana Društva za nauku i umjetnost Crne Gore izabran je 1973. a za redovnog čalana CANU 1985. godine. Bio je stalni član saradnik Matice srpske. Uređivao je časopis „Poljoprivreda i šumarstvo“. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 559.

[276] Latković Vido (Cetinje, 1901 – Beograd, 1965), kritičar i istoričar književnosti. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1939. godine. Od 1949. do 1965. bio je vanredni i redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Bio je član Udruženja književnika Srbije i član Naučnog društva Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 394.

[277] Stipanić Ernest (Kumbor, 1917 – Risan, 1990), matematičar. Filozofski fakultet je završio u Beogradu 1947. godine, a doktorirao je 1957. godine. Za vanrednog profesora na Građevinskom fakultetu u Beogradu izabran je 1960. godine. Bio je dopisni član Internacionalne akademije za istoriju nauka u Parizu (1970), član Njujorške akademije nauka (1980) i vanredni član CANU (1985). Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 720.

[278] Stevanović Mihailo (Stijena Piperska, 1903 – Podgorica, 1991), lingvista. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu (1927) i doktorirao je na istom fakultetu. Od 1939. do 1941. bio je docent na Filozofskom fakultetu u Skoplju, a nakon rata bio je docent, vanredni i redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Bio je urednik Rječnika srpskohrvatskog književnog jezika u zajedničkoj redakciji Matice srpske i Matice hrvatske. Bio je direktor Instituta za srpskohrvatski jezik, član Naučnog društva Crne Gore, dopisni (1952) i redovni (1962) član SANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 718-719.

[279] Radulović Đorđije (Podgorica, 1895-1983), ljekar, hirurg. Medicinu je završio u Parizu. Od 1926. do 1944. bio je direktor bolnice „Kruševac“ u Podgorici, a nakon rata direktor Srednje medicinske škole na Cetinju, upravnik bolnice „Danilo I“ i zdravstveni savjetnik u Vladi Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 657.

[280] Škerović Nikola (Danilovgrad, 1884 – Beograd, 1972), istoričar i publicista. Filozofski fakultet je završio u Pragu 1910. Nakon povratka u Crnu Goru bio je profesor Cetinjske gimnazije, član Prosvjetnog savjeta i direktor Gimnazije u Podgorci. Jedan je od urednika čaospisa „Dan“ (1911-1912). Između dva svjetska rata bio je direktor Gimnazije u Podgorici i pripadnik Demokratske stranke. Od 1940. je živio u Beogradu, a nakon rata je bio direktor Državnog arhiva Srbije. ILCG, knjiga 5, str. 1134.

[281] Banašević Nikola (Zavala, Podgorica, 1895 – Beograd, 1992), istoričar književnosti. Doktorirao je u Parizu 1923. godine. Bio je profesor u Podgorci, na Cetinju i u Beogradu. Bio je redovni profesor Filozofskog fakulteta u Skoplju i u Beogradu. Posebno se bavio pručavanjem Njegoševog djela i za štampu je priredio kritičko izdanje „Svobodijade“. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 47.

zahtijevao značajna finansijska ulaganja, a budžet NR Crne Gore to nije mogao da podrži, pa je rad Naučnog društva već početkom 1952. godine zapao u krizu.[282] To je izjavio i predsjednik Upravnog odbora Naučnog društva Jagoš Jovanović.[283]

I pored izvjesnih neuspjeha ovo je bio značajan iskorak u odnosu na predratno stanje kada su Crnoj Gori postojale samo dvije državne institucije u kojima se mogao organizovati kulturni i naučni rad. Vlast, odnosno Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore je za samo 5 godina uspjelo ono što nije postignuto u viševjekovnoj istoriji Crne Gore. Ne samo da je ta vlast formirala instutucije, već je u njima okupila značajan broj intelektualaca.

Osim što je kontrolisalo kulturne i naučne institucije, Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore je vodilo evidenciju o svim kadrovima angažovanim u tim institucijama, i odlučivalo o njihovom položaju, napredovanju u službi i materijalnom statusu. Ministarstvo je vodilo dosijea za svakog službenika. U dosijeima su navođene, prije svega, političke karakteristike. U saradnji sa Odjeljenjem za zaštitu naroda (OZN-a) i lokalnim organima (Sreskim i Gradskim narodnim odborima), koji su raspolagali obavještajnom mrežom, Ministarstvo prosvjete je prikupilo podatke za sve kadrove za koje se znalo ili sumnjalo da su idejni protivnici, neutralci ili kolebljivci prema socijalističkoj ideologiji.[284] Ministarstvo prosvjete je uspostavilo potpunu kontrolu nad svim kulturnim i naučnim djelatnostima u Crnoj Gori, izgradilo efikasan sistem i osnovalo kulturne isntitucije u kojima je okupilo intelektualce i kontrolisalo njihov rad. Svi intelektualci koji su bili angažovani u naučnim, kulturnim i umjetničkim institucijama tretirani su kao državni službenici, i kategorisani su u platne

[282] Tomica Nikčević, Orle Šabović, Neiskorišćene mogućnosti za razvoj naučno-istrživačkog rada kod nas, „Pobjeda“, 3. IV 1952, str. 7.

[283] O Naučnom društvu Crne Gore i nekim drugim kulturnim problemima, „Pobjeda“, 23. XI 1952, str. 6.

[284] Jedan od takvih je bio istoričar i etnograf dr Radosav Vešović u čijem dosijeu je zapisano: „Politička pripadnost prije rata: suprotstavljao se kroz porodicu „Vešović“ velikosrpstvu kojega je on gledao u ondašnjim režimima, ali nije uzimao aktivnog učešća. U toku okupacije nalazio se skoro čtavo vrijeme kod svoje kuće, ne uzimajući nekog učešća u političkom životu i može se reći da nije bio ni na strani četnika, a i od strane partizana kao da se nečeg plašio. Danas je na strani Narodnog fronta i počinje da uzima učešće i da se politički aktivizira, mada bolest, koju posjeduje, utiče ne njegov rad, kako u političkom tako i u drugom pogledu. Stručno je dobro spreman, rad obavlja sa prilično volje i upornosti“. Karakteristike Vešović Radosav, DACG, OROC, MPRS, povjerljiva akta, fascikla 1, 8; 5/1945.
Za profesora Danila Lekić je navedeno: „Crnogorac, završio Filozofski fakultet u Beogradu, a zatim u Parizu. V.d. direktora gimnazije u Baru. Imenovani je iz reakcionarne porodice koja nema uticaja na službenika. Prije rata bio je neprijatelj ondašnjih režima i aktivno je učestvovao u naprednom studentskom pokretu. Za vrijeme okupacije imao je dobro držanje. Bio je prijatelj N.O. pokreta, mada nije aktivno učestvovao kao borac u istome. Nije sarađivao sa okupatorom ni u jednom pogledu. Poslije oslobođenja pokazao se vrlo vrijedan i aktivan na svome poslu kao i u antifašističkim organizacijama“. Zbog političke podobnosti Lekić je imenovan za direktora Gimnazije u Baru, a u februaru 1946. godine unaprijeđen je u VI položajnu činovničku grupu. Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore, Rješenje, Cetinje, 16. II 1946, DACG, OROC, MPRS, fascikla 209, dosijea (L).

razrede. Uredbom o prinadležnostima iz 1947. godine umjetnici su stavljeni u službenički odnos, a njihov pravni status je bio kao status državnog službenika.[285]

Ideološku kontrolu nad ovim sistemom sprovodila je Agitprop komisija pri PK KPJ za Crnu Goru, koja je osnovana nakon direktive CK KPJ iz jula 1945. godine.[286] Tada su formirane i Agitprop komisije pri sreskim komitetima Partije. U januaru 1948. godine formirana je Uprava propagande i agitacije pri PK KPJ za Crnu Goru, a pri sreskim komitetima su formirana agitprop-odjeljenja.[287]

S obzirom na centralistički duh države i KPJ u ovom periodu, i Agitprop pri CK KPJ je određivao programe i zadatke za sva Agitprop odjeljenja u republikama. Rukovodilac Agitpropa pri CK KPJ od 1945. godine bio je Milovan Đilas. U jednom od prvih obraćanja Agitpropu pri PK KPJ za Crnu Goru Đilas je naveo da su Partiji (vlasti), potrebni kadrovi koji će ujedno biti i visokokvalifikovani i predani socijalističkoj izgradnji zemlje.[288] Njihov zadatak je bio da se, preko naučno-kulturnih institucija, bore protiv neprijateljskih uticaja i da šire marksističku ideologiju.[289] Agitprop je više pažnje posvetio umjetnosti, društvenim naukama i obrazovanju, nego prirodnim i tehničkim naukama, što je razumljivo s obzirom na to da inžinjeri, ljekari ili hemičari ne mogu promovisati ideologiju kao, na primjer, književnici i istoričari.

Sve institucije koje su okupljale intelektualce: Udruženje likovnih umjetnika, Povjereništvo Saveza književnika Jugoslavije, Udruženje novinara, Društvo istoričara, Kulturno-prosvjetni savez Crne Gore, kontrolisalo je Agitprop odjeljenje pri PK KPJ za Crnu Goru, odnosno od 1948. godine Agitprop pri Centralnom komitetu (CK) KP Crne Gore. CK KP Crne Gore je imenovao predsjednika i sekretara Udruženja novinara Crne Gore, urednike listova i časopisa: „Pobjeda“, „Omladinski pokret“, „Naša žena“, „Stvaranje“, „Istorijski zapisi“, „Fiskulturnik“, „Prosvjetni rad“, „Zadružno selo“ i „Narodna kultura“, direktora Centralne biblioteke, direktora i profesore Više pedagoške škole (VPŠ), direktora Narodnog muzeja, direktora Zavoda za zaštitu kulturnih spomenika, direktora Instituta

[285] Svetislav Pavićević, Naša književnost bliža Evropi, „Ovdje“, broj 48, 1973, str. 14.
[286] Dr Branislav Kovačević, Komunistička partija Crne Gore, str. 252.
[287] Isto.
[288] CKKPJ Agitprop-Agitpropu Pokrajinskom komitetu Komunističke partije Jugoslavije za Crnu Goru, 17. jun 1947, DACG, OSIO-PG, PKKPJ za Crnu Goru, kutija 6, V-1/47.
[289] Prof. dr Branislav Kovačević, Slavko Stanišić, Prvi kongres Komunističke partije Crne Gore, dokumenti, Titograd, 1988, govor Radomira Komatine, str. 356.

za proučavanje istorije crnogorskog naroda, kao i rukovodstva i aparat svih državnih institucija i masovnih organizacija.[290]

Sekcija za štampu i agitaciju pri Agitprop odjeljenju PK KPJ za Crnu Goru neposredno je nadzirala cjelokupnu izdavačku djelatnost u Crnoj Gori. Sekcija je, na primjer, imenovala redakciju prvog crnogorskog postratnog književnog časopisa „Stvaranje“ i njegovu tematiku. Ona je 1947. godine naredila redakciji „Stvaranja“ da se bavi Petogodišnjim planom.[291] Svi članovi uredništva „Pobjede“ i Radio Titograda bili su članovi Partije, i uglavnom aktivisti Agitpropa.[292] Kako je ova kontrola izgledala u praksi najbolje svjedoči primjer časopisa „Stvaranje“. Komisija Ministarstva prosvjete NR Crne Gore je u avgustu 1949. godine uočila nedostatke u organizacionom, ideološkom, kadrovskom i finansijskom radu časopisa i predložila Ministarstvu da oslobodi glavnog urednika Janka Đonovića drugih državnih dužnosti, kako bi se mogao posvetiti organizaciji časopisa i radu na književnom polju. Komisija je naredila da Ministarstvo i Agitprop CK KP Crne Gore utiču da odnosi između članova redakcije budu bolji, da „Stvaranje“ dobije prioritet prilikom štampanja u preduzeću „Obod“ i da Ministarstvo utiče da se sve ustanove, organizacije i preduzeća pretplate na časopis kako bi se finansijski konsolidovao.[293]

U Upravi Agitpropa pri CK KP Crne Gore 1949. godine bili su, između ostalih: publicista Budislav Šoškić[294], publicista Vasilije Lukić[295], književnik Janko Đonović i slikar Aleksandar-Aco Prijić.[296] Uprava je te godine donijela odluku o izdavanju knjige „Prirodne ljepote NR Crne Gore“ i podijelila zadatke tako da je književnik Janko Đonović pisao o Crnogorskom primorju, književnik Ratko Đurović o Skadarskom jezeru, don Niko Luković o Boki Kotorskoj, književnik Mirko Banjević o pruzi Nikšić-

[290] Spisak dužnosti na koje Centralni komitet KP Crne Gore vrši postavljenje, DACG, OSIO-PG, CKKP Crne Gore, kutija 67, 1950. godina.

[291] Zapisnik sa sastanka Sekcije za štampu i agitaciju, održanog 29. V 1947. godine, DACG, OSIO-PG, PKKPJ za Crnu Goru, kutija 6, V-5/1947.

[292] CKKP Crne Gore – CKKPJ, Komisiji za agitaciju i propagandu, 12. IX 1952. godine, DACG, OSIO-PG, CKKP Crne Gore, kutija 94, 1474/52.

[293] Izvještaj o pregledu Uredništva časopisa „Stvaranje“, Cetinje, 11. VIII 1949, DACG, OROC, MPRS, povjerljiva akta, fascikla 40, 41; 11-18/1949.

[294] Šoškić Budislav (Novi Pazar, 1925 – Budva, 1979), političar, predsjednik Skupštine Crne Gore. Učesnik NOR-a od 1941. Nakon rata je bio član PK SKOJ-a, CK Narodne omladine Crne Gore i član Uprave za agitaciju i propagandu PK KPJ za Crnu Goru. Od 1951. do 1953. bio je urednik „Pobjede“, potom direktor listova „Omladina“ i „Mladost“, sekretar Ideološke komisije CK SKJ, član Izvršnog komiteta CKSK Crne Gore, sekretar CKSK Crne Gore i član Izvršnog odbora Predsjedništva CK SKJ. Predsjednik Skupštine Crne Gore bio je u periodu 1974-1979. ILCG, knjiga 5, 1136.

[295] Lukić Vasilije (Šestani, Bar, 1906 – Bar, 1987), publicista. Bavio se istorijom i etnologijom, a naročito istorijom školstva u Crnoj Gori. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 413.

[296] Zapisnik sa savjetovanja održanog u prostorijama Uprave za agitaciju i propagandu pri CKKP Crne Gore, 12. maj 1949. godine, DACG, OSIO-PG, CKKP Crne Gore, kutija 47, 1949. godina.

Titograd i pravnik i istoričar Niko S. Martinović o Cetinju. Mirko Banjević, Janko Đonović i Niko S. Martinović bili su angažovani i u Udruženju novinara Crne Gore i trudili se da štampa u Crnoj Gori dosljedno sprovodi liniju KPJ u svim oblastima privrednog i kulturnog života.[297]

U Sekciji za agitaciju i štampu pri CK KP Crne Gore 1951. godine bili su između ostalih: Budislav Šoškić i Miladin Perović.[298] Početkom 1952. godine u Agitpropu su bili: Veselin Đuranović[299], Aleksije Obradović[300] i Veljko Milatović.[301] U Kulturno-umjetničkom odjeljenju Uprave agitacije i propagande bili su i: publicista Miladin Perović, profesor Danilo Lekić, književnik Radonja Vešović i slikar Aleksandar Prijić.[302] U Upravi propagande i agitacije CK KP Crne Gore zapaženu ulogu su imali: slikar Vuko Radović, publicista Budislav Šoškić i publicista Miladin Perović. Šoškić se bavio zadacima agitaciono-političkog rada, a Miladin Perović kulturno-masovnim radom.[303] U Agitpropu su postojali i organizaciono-tehnički, predavački i prosvjetno-kulturni odsjek.

Intelektualci su postali dio državnog i partijskog sitema jer su bili zaposleni u tim institucijama, i na taj način su svoju egzistenciju i stvaralaštvo vezali za vlast.

Pored angažmana u državnim i partijskim istitucijama intelektualci su dali značajan doprinos u javnoj promociji socijalističke ideologije. U tome su se isticali književnici i slikari. Vlast je omogućila uslove za takvo djelovanje, jer je organizovala kulturne manifestacije i obezbijedila kontinuirano izlaženje novina i časopisa. Književne manifestacije su organizovane neposredno nakon oslobođenja. U januaru 1945. godine Propagandni odsjek Sreza cetinjskog organizovao je književno veče u čast književnika Đorđa Lopičića i Vukajla Kukalja, koji su poginuli kao borci

[297] Isto, Zapisnik sa godišnje skupštine Udruženja novinara Crne Gore, 1949. godina.

[298] Zapisnik sa sastanka pododbora za agitaciju i štampu agitprop komisije CKKP Crne Gore, 29. XII 1951, DACG, OSIO-PG CKKP Crne Gore, kutija 83/1, 1951. godina.

[299] Đuranović Veselin (1926-1997). U Drugom svjetskom ratu je učestvovao na strani NOP-a, a član KPJ je postao 1944. godine. Nakon oslobođenja je bio član PK SKOJ-a i član Centralnog komiteta Narodne omladine Crne Gore. Bio je urednik "Pobjede" i predsjednik Glavnog odbora SSRN Crne Gore. Od 1963. do 1966. bio je predsjednik Izvršnog vijeća Skupštine SR Crne Gore. Obavljao je i dužnost sekretara Izvršnog komiteta CKSK Crne Gore, a predsjednik Saveznog izvšnog vijeća (savezne Vlade) bio je od 1977. do 1982. godine. Od 1984. do 1985. godine bio je predsjednik Predsjedništva SFRJ. U više mandata bio je član CK SKJ. ILCG, knjiga 3, str. 610-611.

[300] Obradović Aleksije (Ržanica, Berane, 1917 – 1993), filmski producent. Studirao u Beogradu. Učestvovao je u NOB-u. Bio je direktor „Lovćen-filma". Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 534.

[301] Zapisnik sa sastanka Odbora za proslavu 13. jula 1952. godine u Nikšiću, održanog pri Komisiji za agitaciju i propagandu CKKP 16. juna 1952, DACG, OSIO-PG, CKKP Crne Gore, kutija 94.

[302] Zapisnik sa sastanka Kulturno-umjetničkog odjeljenja Uprave agitacije i propagande, održanog 25. decembra 1950. godine, DACG, OSIO-PG, CKKP Crne Gore, kutija 70, 1950. godina.

[303] "Partiski rad", organ CKKP Crne Gore, godina 1, broj 2, Cetinje, 15. XI 1949, str. 4.

NOP-a. Svoje radove s temama iz NOB-a čitali su književnici: Mirko Banjević, Mihailo Lalić i Čedo Vuković.[304] Banjević je od početka stvarao u duhu socijalne literature s ciljem da mu djela budu revolucionarna.[305] Mihailo Lalić je naveo da će sav njegov književni razvoj biti usmjeren ka novom realizmu.[306]

Na Cetinju je 26. septembra 1945. godine održano prvo zabilježeno postratno književno veče, na kojoj su svoje radove s temama iz rata i revolucije čitali književnici: Janko Đonović, Mihailo Lalić, Mirko Banjević, Mihailo Ražnatović[307], Olga Ćetković i Rade Aleksić.[308] Sekretar Narodne skupštine Crne Gore Niko Pavić ih je nazvao književnicima koji su se s perom i puškom borili za narodnu slobodu. U decembru 1945. godine crnogorski književnici su organizovali turneju po Crnoj Gori i održali književne večeri u Podgorici, Danilovgradu i Nikšiću. Učestvovali su: Vukašin Perović, Mihailo Ražnatović, Olga Jovanović, Mirko Vujačić[309], Mihailo Lalić i Janko Đonović, koji su kroz svoje radove veličali narodnooslobodilačku borbu i revoluciju.[310] Sredinom februara 1946. godine grupa crnogorskih književnika je održala književne večeri u Herceg Novom i Kotoru. Svoje radove sa temama iz revolucije i NOB-a čitali su: Olga Jovanović, Mihailo Lalić, Mihailo Ražnatović, Mirko Vujačić, Janko Đonović, Aleksandar Ivanović[311] i Mirko Banjevć.[312]

Prva poslijeratna knjiga u Crnoj Gori odnosno publicističko-književni zbornik, bila je „Oni su ponos domovine“, koja je bila zbir reporterskih zapisa o živim i mrtvim partizanskim junacima, a u njenom pisanju su učestvovali političari, pisci, novinari i oficiri.[313] Knjigu je pripremila redakcija: Batrić Jovanović, Čedo Vuković i Miladin Perović, a predgovor je

[304] Književno veče na Cetinju, „Pobjeda“, 6. I 1945, str. 8.
[305] Dosije umjetnika Banjević Mirka, DACG, OROC, MPRS, fascikla 144, dosijea (B).
[306] Dosije umjetnika Lalić Mihaila, DACG, OROC, MPRS, fascikla 208, dosijea (L).
[307] Ražnatović Mihailo (Dujeva, Rijeka Crnojevića, 1922 – Beograd, 1992), književnik. Filozofski fakultet je završio u Beogradu. Nakon rata je bio urednik u listovima: „Pobjeda“ (1944-1945), „Omladinski pokret“ (1946), „Narodni student“ (Beograd, 1946-1947), „Mladost“ (Beograd, 1947-1952) i urednik u RTV Beograd do 1982. godine. Pisao je pripovjetke, putopise, reportaže, eseje i kritike. Bio je član Udruženja književnika Srbije. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 678.
[308] Milo Kralj, Umjetnički dom, književne turneje, „Ovdje“, broj 109, 1978, str. 28.
[309] Vujačić Mirko (Grahovo, 1919), književnik. Učesnik NOB-a od 1941. Nakon rata se bavio i novinarstvom. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 799.
[310] Turneja grupe crnogorskih književnika, „Pobjeda“, 16. XII 1945, str. 6.
[311] Ivanović Aleksandar Leso (Cetinje, 1911 – 1965), književnik. Bio je lektor u novinsko-izdavačkom preduzeću „Pobjeda“. Pisao je poeziju. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 282.
[312] Crnogorski književnici posjetili su Boku, „Pobjeda“, 17. II 1946, str. 6.
[313] Milo Kralj, Kad je knjiga smjenjivala pušku (Poslijeratna crnogorska kultura: o nekim kretanjima, događajima, djelima), „Ovdje“, broj 108, 1978, str. 25.

napisao Blažo Jovanović, dok je likovne priloge uradio Milo Milunović[314]. Knjiga je, na primjerima partizanskih heroja, podučavala mlade kako da zavole domovinu i poručila im da moraju čuvati i učvrstiti tekovine revolucije. Prva postratna autorska knjiga koja je štampana na Cetinju bila je poema Mirka Banjevića „Sutjeska".

Književnici su svojim djelima promovisali kult revolucije, Partije, narodnooslobodilačke borbe i Tita. To su bile pjesme i kraći prozni prilozi koji su, uglavnom, objavljeni u „Pobjedi". Na taj način su književnici javno propagirali vladajuću ideologiju. Književnik Dušan Đurović[315] je u januaru 1945. godine u „Pobjedi" objavio: „Dolazi novi pojas ljudi, organizovan u hrabrim brigadama Narodnooslobodilačke vojske. Donose nam nešto nepoznato: zdravog i novog čovjeka, sa novim shvatanjima i pojmovima, sa velikim i nesebičnim stvaralačkim radom, novi poredak i novu državu."[316] Književnik Junus Međedović je 1945. godine objavio pjesmu posvećenu narodnom heroju Vasiliju-Vaku Đuroviću u kojoj kaže: „Mrtav leži Vako./ I tiho bez znaka/ zatrpana raka/ kao život sveti/ čuva ga u hladu/ i moli jedu mladu;/ pjevaj mu o nama, /o našim bitkama/ što će s novom snagom započeti!"[317] Međedović je veličao generaciju koja se borila i žrtvovala u ratu: „Stoljeća će proći – neće moći znati/ kakvi su vjetrovi oko nas biješnjeli,/ stoljeća će pjevat – neće opjevati/ veličinu misli kojom smo gorjeli."[318]

Tri godine nakon bitke na Neretvi književnik Dušan Kostić je pjevao: „Al' eto – četnik, tu je Mrtav. Gnjije./ Za koga je pao...stidi li se reći?/ - Neretvo, rijeko, krvav snijeg se vije:/ u napad još veći brigade će preći!"[319] Povodom četvrte godišnjice Trinaestojulskog ustanka Mihailo Lalić je napisao: „Kao vatre doglasnice, zasvijetlile su crnogorske bitke u tmušnoj noći porobljene Evrope. Slast borbenog zanosa, magija junaštva, strast ljubavi za slobodu spojile su u srcima narodnih sinova i tamnile fašističku vojnu snagu. Sam, malen ali vatren narod – hiljadama kilometara udaljen od saveznika i od svake njihove pomoći – pjevao je slobodi ponosnu pjesmu iz

[314] Milunović Milo (Cetinje, 1897 – Beograd, 1967), slikar. Slikarstvo je učio u Firenci i Parizu. U Beogradu je živio od 1932. godine. Bio je jedan od osnivača Akademije likovnih umjetnosti u Beogradu. Nakon rata je došao na Cetinje gdje je radio na osnivanju Umjetničke škole i Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore. U Beograd se vratio 1949. godine. Bio je redovni član Naučnog društva Crne Gore i redovni član SANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 481.

[315] Đurović Dušan (Grlić, Danilovgrad, 1899 – 1993), književnik. Filozofski fakultet je završio u Beogradu 1926. i radio je kao profesor u Učiteljskim školama u Danilovgradu, Sarajevu i Prvoj gimnaziji u Sarajevu. Učestvovao je u Trinaestojulskom ustanku. Nakon rata je radio u Narodnoj biblioteci u Sarajevu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 208-209.

[316] Dušan Đurović, Došli su nam..., „Pobjeda", 14. I 1945, str. 2.

[317] Junus Međedović, Vaku Đuroviću, „Pobjeda", 6. V 1945, str. 6.

[318] Junus Međedović, Herojsko pokoljenje, „Pobjeda", 23. XII 1945, str. 6.

[319] Dušan Kostić, Sa Neretve, „Pobjeda", 13. V 1945, str. 6.

pušaka. Odzvanjala je ta borba...da budi ponos majki i sestara i da čitav narod zaogrne neviđenim svjetlom heroizma.“[320] Lalić je pjevao Crvenoj armiji: „Mila, vjerna, časna, bratska, živa misli Lenjinova,/ dok se bojna magla tanji – slavimo te!/ I slaveć te, spomen-pjesma britka bruji/ što pjevahu naši borci u požaru i oluji,/ opkoljeni, nepobjedni, pod vatrom i opsadom/ - Aoj, da je meni mladom sa Crvenom ruskom gardom!...“[321] Mihailo Lalić u poemi „Pod ranama“ kaže: „Nije to tek samo pusti odjek/ milih nam uspomena/ već varnica i plamen živi/ iz gvožđa i kremena/ doziv i odziv, čast i slava/ ponosnih bataljona/ udari silnih ko bujice/ visokih rodnih gora,/ što brišu tvrđave i šančeve,/ oružju rodu vjerni/ drugu Titu i Partiji/ lozinkama borbe vjerni/ - naprijed proleteri“.[322]

Mladi pisac Dragutin Vujanović[323] je 1948. godine objavio pjesmu o Titu. Za četiri slova Titovog imena koja su postavljena na Orlovom kršu Vujanović je naveo: „Slova na Orlovom kršu – ponos pokoljenjima./ Četiri plamena/ što bljeskaju/ u zjenicama mojih očiju.../ Četiri plamena u ognjevima - / četiri juriša rođena,/ da vječno nad tobom, rođeni grade bdiju!/ da vječno sijaju“.[324]

Pjesnici su, pored slavljenja revolucije i novog doba, nagovještavali i da će socijalistička epoha donijeti dugo očekivano blagostanje. Pjesnik Mirko Vujačić bio je jedan od tih „proroka“ u poeziji: „Naprijed, neka zatutnji grad ko kamenolom,/ neka oživi ko maj!/ Naprijed grade silovitom snagom/ da postaneš ljudski raj!/ Nek zamahne mišica – meso čelika bijela,/ nek pjeni ulica cijela,/ a grad neka zakuca srcem jednog tijela!“[325] Vujačić je pjevao i o Savi Kovačeviću: „Zgarište tvog doma/ i pepeo Lenjinovih knjiga/ nad kojima si noćima bdio/ umoran, nemiran - / vihor je raznio u beskraj,/ i djelić tebe/ u svakoj kaplji sunca/ prosuo u naš dan!“[326] Potom, Vujačić 1. maju: „Tebi, prazniče radnijeh ruku,/ dižem vijorne zastave visoko./ Ja, oslobođen čovjek,/ nazdravljam ti kupom jutarnjeg sunca:/ za sreću radnika svega svijeta,/ za radost,/ za borbu,/ za život![327] Pjesnik Aleksandar-Leso Ivanović je poezijom širio rodoljublje: „Neka vas ne tišti, majke i sestre, otsustvo brata i sina,/ zbog daljine i razdvojenosti s njima se ne patite;/ Vi

[320] Mihailo Lalić, Trinaestojulske vatre, „Pobjeda“, 12. VII 1945, str. 5.
[321] Mihailo Lalić, Sa Crvenom ruskom gardom, „Pobjeda“, 23. II 1946, str. 6.
[322] Mihailo Lalić, Naprijed proleteri, „Pobjeda“, 9. V 1948, str. 1.
[323] Vujanović Dragutin (Cetinje, 1930 – Drušići, Rijeka Crnojevića, 1980), književnik. Višu pedagošku školu je završio na Cetinju. Bio je urednik „Omladinskog pokreta“ i jedan od urednika časopisa „Susreti“. U Radio Titogradu je bio urednik za kulturu. Pisao je pjesme, eseje, književnu i likovnu kriitku. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 800.
[324] Dragutin Vujanović, Tito-na Orlovom kršu, „Pobjeda“, 13. VII 1948, str. 7.
[325] Mirko Vujačić, Naša jutra, „Pobjeda“, 6. I 1946, str. 7.
[326] Mirko Vujačić, Vizija Savi Kovačeviću, „Pobjeda“, 13. VII 1946, str. 5.
[327] Mirko Vujačić, Radnik pjeva Maju, „Pobjeda“, 30. IV 1947, str. 6.

treba mirno, svjesno i prosto da shvatite:/ ovo su dani kad se žarko voli domovina.“[328]

Osim promocije kulta narodnooslobodilačke borbe, socijalističke revolucije, Tita i Partije, književnost je 1947. godine dobila novi zadatak. Vlast je smatrala da književnici svojim djelima moraju pomagati ostvarivanje Petogodišnjeg plana i zadaci iz ovog plana su nametani kao isključiva tematika književnog stvaralaštva. Vlast je od književnika tražila da razvijaju marksističku estetiku, da se poistovijete sa ciljevima socijalizma u Crnoj Gori, i da sami uoče šta je najbolje za socijalističku izgradnju. Uzor za takvu ulogu književnosti bile su Lenjinove riječi: „Književno djelo mora biti sastavni dio organizovanog, planskog, jedinstvenog partijskog rada.“[329] Crnogorski književnici su podržali ovu koncepciju.

S obzirom na to da je izgradnja pruge Nikšić-Titograd bila jedan od najvažnijih ciljeva Petogodišnjeg plana, književnici su svojim djelima pomagali realizaciju ovog projekta. Pjesnik Marko Đonović[330] je o Omladinskoj pruzi Nikšić-Titograd pjevao: „Prugo rođena, Prugo snago moja,/ ćilime moj, rukotvorino do danas nepoznana,/ pjesmo u vrelom znoju ispjevana,/ grlim i ljubim znamenja tvoja,/ rođena traso moja“.[331] Đonović, koji je bio jedan od graditelja pruge, u svojoj drugoj pjesmi „Bitka na pruzi“ pjeva: „Mladi i stari – omladina i frontovci -/ Snaga radne armije Nikšić-Titograd,/ Svud su izatkani ko pamučni konci/ Po prostranoj, dugačkoj radnoj poljani“.[332] Pravnik i istoričar Niko S. Martinović je pisao da je Omladinska pruga Nikšić-Titograd bila velika škola crnogorske omladine u kojoj je ona uspješno učila i radila na izgradnji kulturnijeg i srećnijeg života, odnosno, socijalizma.[333] Književnik Mirko Banjević je 1948. godine bio izvještač „Pobjede“ s Omladinske pruge Nikšić-Titograd. U jednom tekstu prenosi pjesmu omladinskih brigada: „Trinaestoga u šest sati,/ Prugu ćemo Blažu dati“, kojom se izražavalo očekivanje da će pruga biti završena do 13. jula 1948. godine.[334] Banjević je opisivao entuzijazam graditelja pruge. Dan pred puštanje pruge u saobraćaj Banjević je objavio tekst o tri brigade koje

[328] Aleksandar Ivanović, „Poruka“, „Pobjeda“, 17. III 1946, sr. 6.
[329] Sistematsko izučavanje teorije marksizma-lenjinizma najvažnija je obaveza nastavnika, „Pobjeda“, 11. X 1947, str. 6.
[330] Đonović Marko (Tomići, Virpazar, 1929), književnik. Završio novinarsku školu u Beogradu. Bio je novinar i urednik „Pobjede“. Član je Matice crnogorske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 194.
[331] Marko Đonović, Graditelj pjeva pruzi, „Pobjeda“, 3. VI 1948, str. 2.
[332] Marko Đonović, Bitka na pruzi, “Pobjeda”, 13. VII 1948, str. 9.
[333] Niko S. Martinović, Završni radovi na pruzi, ”Pobjeda”, 11. VII 1948, str. 3.
[334] Mirko Banjević, Pod crvenom stijenom, ”Pobjeda”, 9. VI 1948, str. 3.

su izvodile posljednje radove na poljani ispred antičke Duklje.[335] O izgradnji ove pruge Banjević je 1951. godine objavio poemu „Zvjezdani voz“.[336]

Kada je 1950. godine počelo istraživanje nafte u Ulcinjskom polju pisac Veljko Martinović[337] je o tome pisao u duhu optimizma nove epohe: „Kada se dođe do naftonosnog sloja, onda će tek Ulcinjsko polje oživjeti i pretvoriti se u veliko radilište. Tada će prispjeti još nekoliko garnitura za bušenje, načičkaće se tornjevi po prostranom polju a huka motora stopiće se sa šumom morskih talasa“.[338] U ovom periodu Janko Đonović je pisao o inovacijama u krečanama, Mirko Banjević o traktorima, Ratko Đurović o isušenju Skadarskog jezera, Mihailo Ražanatović o crnogorskoj omladinskoj radnoj brigadi na pruzi Šamac-Sarajevo, a Aleksandar Ivanović o suši.[339]

Glavni i odgovorni urednik „Pobjede“ Niko Martinović je podržao ovakav angažman književnosti. Smatrao je da se treba boriti protiv bezidejne književnosti jer je ona bila odraz buržoaskih shvatanja i da treba da pobijedi „napredna književnost“, odnosno, socijalistički realizam.[340] Martinović je, kopirajući Staljinove riječi, 1947. godine rekao da književnici moraju biti inžinjeri duše novog jugoslovenskog čovjeka u socijalističkoj Jugoslaviji.[341] Na sličan način razmišljao je i pjesnik Janko Đonović, koji je na savjetovanju mladih pisaca Crne Gore 1949. godine izjavio da književnik u novoj Jugoslaviji nije boem i lutalica koji stvara stihijski svoja djela, nego svjesni graditelj socijalizma.[342] Smatrao je da je prirodno da književni život bude usmjeren i organizovan. Đonović je naveo da književnici moraju obrađivati teme iz socijalističkog razvoja i tako nadahnjivati milione radnika. Đonović je smatrao da književnost mora biti socrealistička.[343] Iste godine Đonović je pozvao književne početnike da se angažuju u

[335] O ovim brigadama Banjević je napisao: „One će svečano da manifestuju i da izraze velike radne pobjede crnogorskog naroda, one će da svojim ravnomjernim i snažnim ritmičkim pokretima da pokažu svu skladnost svoga rasta pri radu i uzdizanju na najvećim objektima svoje zemlje.“ Mirko Banjević, Bijelom brazdom-čelični voz, ”Pobjeda”, 13. VII 1948, str. 8.

[336] Milo Kralj, Nova ostvarenja, raznovrsnija kritika, „Ovdje“, broj 120, 1979, str. 26.

[337] Martinović Veljko (Kralje, Andrijevica, 1917), književnik. Pravo je studirao u Beogradu. Učesnik NOB-a od 1941. Bio je urednik u „Pobjedi“ i glavni urednik izdavačke kuće „Narodna knjiga“ na Cetinju. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 444.

[338] Veljko Martinović, Na Ulcinjskom polju, „Pobjeda“, 1. V 1950, str. 3.

[339] Radoslav Rotković, 25 godina „Stvaranja“, „Ovdje“, broj 31, 1971, str. 19.

[340] Niko S. Martinović, Uloga naših književnika i umjetnika u Petogodišnjem planu, „Pobjeda“, 20. VIII 1947, str. 6.

[341] Niko S. Martinović, Uticaj Komunističke partije na novu crnogorsku književnost, „Stvaranje“, Cetinje, 1948, 9-10, str. 470.

[342] „Pobjeda“, 1. IV 1949, str. 2.

[343] Govorio je: „Pisac uzima iz stvarnosti one karakteristične pojave i slike koje su tipične za društveni razvoj naprijed po jednoj uzlaznoj liniji, kroz koje se izražavaju i manifestuju tendencije društvenog napretka. Pošto Komunistička partija organizuje sve radne ljude u našoj zemlji na djelu izgradnje socijalizma to je nemoguće jednom književniku prikazati tu stvarnost i ne vidjeti u njoj ulogu i značaj Partije.“ Isto.

socijalističkoj izgradnji zemlje tako što će glavni motiv njihovih književnih ostvarenja biti socijalistička stvarnost Jugoslavije.[344] Đonović je tvrdio da socijalističku problematiku treba nametnuti mladim književnicima kako bi uzbuđenja, radosti i nadahnuća bili preneseni na milione trudbenika koji izgrađuju socijalizam. Smatrao je da književnost treba da bude u vlasništvu Partije.

Ideološka upotreba umjetnosti nije se okončavala samo na savremeno doba i njegove simbole, već je svojim mjerilima i vrijednostima pokušavala da pripodobi i nazjnačajnije događaje iz prošlosti. Zato je i obilježavanje književnih jubileja trebalo da posluži vladajućoj ideologiji i njenoj promociji. Shodno tome, povodom 100 godina od objavljivanja „Gorskog vijenca" 1947. godine zvanična propaganda je Njegoševo djelo predstavila kao izvorište narodnoooslobodičke borbe, revolucije, a Njegoša kao osnivača umjetničkog realizma. U toj propagandi najznačajniju ulogu su imali intelektualci. Filozof Vuko Pavićević[345] je narodnooslobodilačku borbu povezao s Njegoševim rodoljubljem i tvrdio da je stih „Neka bude što biti ne može" bio glavni motiv rukovodstva narodnooslobodilačke borbe.[346] Publicista Nikola Lekić je naveo da je Njegoševo djelo bilo najbolji podstrekač narodnooslobodilačke borbe i najbolja zaloga bratstva i jednistva.[347] Lekić je tvrdio da istraga poturica nije ništa drugo nego otpor seljaštva turskom feudalizmu, da Njegoševo djelo nije idealističko već realno i dijalektičko, da je u njemu Njegoš progovorio snagom revolucionara i da je Njegoš, kao i Lenjin, pravio razliku između pravednog i nepravednog rata. Istoričar književnosti Vukoman Džaković[348] je tvrdio da je Njegoš pjesnik socrealizma i da kod njega nema romantičarskih ideja.[349] Kako bi Njegoša i njegovo djelo što više približio socijalističkoj ideologiji Džaković je tvrdio da je Njegoš u „Gorskom vijencu" prikazao turski feudalizam i

[344] Janko Đonović, O nekim pitanjima književnog rada mladih pisaca, „Pobjeda", 9. II 1949, str. 5.

[345] Pavićević Vuko (Rsojevići, Danilovgrad, 1914 – Beograd, 1978), filozof. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Skoplju, gdje je bio asistent od 1938. do 1941. godine. Doktorirao je u Zagrebu 1957. Bio je načelnik u Ministarstvu prosvjete na Cetinju, asistent i predavač na Višoj političkoj školi „Đuro Đaković" u Beogradu. Od 1953. godine profesor na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Dopisni član CANU od 1977. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 562.

[346] Vuko Pavićević, Njegoševo rodoljublje u Gorskom vijencu, „Pobjeda", 19. I 1947, str. 6.

[347] Nikola Lekić, Stvaralačka snaga „Gorskog vijenca" kroz istoriju, Bar, 8. VI 1947, DACG, OROC, MPRS, fascikla 86, 18; 1-11/1947.

[348] Džaković Vukoman (Brajkovača, Žabljak, 1905 – Beograd, 1991), istoričar književnosti. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Nakon oslobođenja bio je direktor Učiteljske škole u Beogradu, inspektor Ministarstva prosvjete Crne Gore, profesor Više pedagoške škole na Cetinju i u Nišu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 216.

[349] Napisao je: „Gorski vijenac drukčiji je od realizma građanskih realista, pa i od realizma velikog naprednog ruskog pjesnika Puškina. On ne odražava društvo u dekadenciji...Njegoš je u odnosu prema budućnosti mnogo srodniji socijalističkom realizmu". Vukoman Džaković, O realizmu „Gorskog vijenca", „Pobjeda", 5. III 1947, str. 6-7.

dekadenciju feudalizma zapada u čijim se njedrima razvijalo građansko društvo. Profesor Danilo Lekić je smatrao da je Njegoš kroz odnos prema Mlečanima napadao zapad i da je opisivao pojedinosti ove nazadne civilizacije.[350] Profesor i publicista Marko Kažić[351] je naveo da je Njegoš kroz riječi vojvode Draška opisao dekadentnost mletačkog i zapadnog društva.[352]

Za obilježavanje stogodišnjice „Gorskog vijenca" 1947. godine Ministarstvo prosvjete Crne Gore je angažovalo, između ostalih: slikara Petra Lubardu, književnika Janka Đonovića, istoričara Rista Dragićevića, filologa dr Jevta Milovića[353], književnika Mirka Banjevića, slikara Antona Lukatelija, kompozitora Antona Pogačara, pravnika i istoričara Nika Martinovića, slikara Mila Milunovića, slikara Milana Božovića i slikara Vuka Radovića.[354] Formiran je Državni odbor koji je organizovao proslavu.[355]

Proslava je održana 8. i 9. juna na Cetinju, a predavanje na temu „Gorski vijenac i narodno-oslobodilačka borba" održano je u svim sreskim centrima Crne Gore.[356] „Avala-film" je za proslavu snimila dokumentrani film o Njegošu. Scenario je napisao Mihailo Lalić, koji je i rukovodio snimanjem.[357]

Svečana akademija je održana 8. juna na Cetinju.[358] Glavno predavanje o Njegošu održao je književnik Radovan Zogović. On je

[350] Danilo Lekić, Mlečići u „Gorskom vijencu", „Pobjeda", 7. VI 1947, str. 3.

[351] Kažić Marko (Podgorica, 1909 -1988), profesor i publicista. Filozofski fakultet je završio u Beogradu. Nakon rata je bio profesor Gimnazije u Pljevljima i direktor Muzeja u Podgorici. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 332.

[352] Marko Kažić, Sukob dva shvatanja u „Gorskom vijencu", „Pobjeda", 30. IV 1947, str. 6.

[353] Milović Jevto (Podljuti, Nikšić, 1908 – Titograd, 1991), filolog, istoričar. Doktorirao je u Berlinu. Radio je kao profesor u Cetinjskoj gimnaziji i kao viši arhivist u Državnom arhivu Crne Gore i Istorijskom institutu. Za profesora njemačkog jezika na Filozofskom fakultetu u Zadru izabran je 1956. godine. Za vanrednog člana CANU izabran je 1981. ILCG, knjiga 4, str. 882.

[354] DACG, OROC, MPRS, fascikla 87, 160; 6-7/1947.

[355] U odbor su izabrani: za predsjednika Blažo Jovanović, sekretar Niko Pavić (ministar prosvjete) i članovi: Milovan Đilas, Božo Ljumović, Peko Dapčević, Miloš Rašović, Petar Komnenić, Jovan Ćetković, Vuko Tmušić, Lidia Jovanović, Vlado Božović, Radomir Komatina, Radovan Zogović, Puniša Perović, Branko Drašković, Janko Đonović, Milo Milunović, Petar Lubarda, Jovo Kapičić, Komnen Cerović, Mihailo Anđelić, Mihailo Vicković, Jovan Vukmanović, Tripo Franović, Marko Kažić i Budo Šoškić. Proslava stogodišnjice „Gorskog vijenca", „Pobjeda", 7. VI 1947, str. 4.

[356] Mirko Banjević, Slobodno pokoljenje proslavlja Njegošev „Gorski vijenac", „Pobjeda", 7. VI 1947, str. 4.

[357] A. Obradović, Dokumentarni film o Njegošu, „Pobjeda", 7. VI 1947, str. 5.

[358] U radno predsjedništvo akademije izabrani su: Blažo Jovanović (predsjednik Vlade NR Crne Gore), Boris Ziherl, Mitra Mitrović-Đilas, Ivo Andrić (predsjednik Saveza književnika Jugoslavije), Milan Bogdanović (predsjednik Udruženja književnika Srbije), Mladen Isajev (predstavnik bugarskih književnika), Radovan Zogović, Slavko Kolar (predsjednik Udruženja književnika Hrvatske), Matija Bor (predsjednik Udruženja književnika Slovenije), Blaže Koneski (predsjednik Udruženja književnika

promovisao ideje koje je vlast vidjela u Njegoševom djelu. Zogović je tvrdio da je Njegoš revolucionarnu 1848. godinu tumačio baš kao i Marks, i da se u „Gorskom vijencu“ Njegoš borio protiv turskog feudalizma, odnosno turskih eksploatatora i venecijanskog kapitalističkog svijeta.[359] I Zogović je Njegoševo djelo tumačio kao klasnu borbu i naveo je da je ispod glavnog konflikta u „Gorskom vijencu“ zastupljena borba klase feudalaca i klase porobljenog i eksploatisanog seljaštva. U „Gorskom vijencu“ je vidio dokaz da se novi pravedni društveni poredak može podići samo na razvalini starog i izvojevati samo revolucionarnom borbom.[360] Zogović je izjavio da je čitav „Gorski vijenac“ himna revolucionarnoj borbi za uništenje nepravednih i nerazumnih društvenih odnosa i ustanova.[361]

Likovna umjetnost je dobila identičnu ulogu koju je imala književnost. U razvoju likovne umjetnosti angažovani su najpoznatiji slikari, a među njima je bio Petar Lubarda. Na poziv crnogorske vlade on je u Crnu Goru došao početkom 1946. godine. Vlada NR Crne Gore je to uradila posredstvom slikara Nika Đurovića, koji je krajem 1945. godine otišao kod Lubarde u Beograd i uručio mu poziv crnogorske vlasti.[362] Đurović je naveo da je to vlast uradila veoma vješto.[363] Lubarda, koji se tek vratio iz njemačkog zarobljeništva, s oduševljenjem je prihvatio poziv da dođe u Crnu Goru i prihvatio je novi idejni kurs.[364]

U prostorijama Umjetničkog ateljea 24. marta 1946. godine održana je osnivačka skupština Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore (ULUCG).[365] Za predsjednika je izabran Milan Božović, za sekretara Anton Lukateli, blagajnika Niko Đurović i dva člana uprave: Mato Đuranović[366] i Ksenija Ćipović. U Nadzorni odbor su ušli: Luka Tomanović[367], Vukan Vukanović i

Makedonije), Isak Samokovlija (predsjednik Udruženja književnika BiH), Milo Milunović, Janko Đonović, Vlado Mađarić, Risto Radović i Niko Pavić. „Pobjeda“, 11. VI 1947, str. 1.

[359] Radovan Zogović, Njegoševa poema o borbi i slobodi, „Pobjeda“, 11. VI 1947, str. 2-3.

[360] Isto, str. 4.

[361] Isto.

[362] Olga Perović, Petar Lubarda (1907-1974), „Stvaranje“, Titograd, 1978, 4, str. 445.

[363] Đurović je naveo: „Jednoga dana ja sam dobio pismo sa preporukom od našeg Predsjedništva Vlade da bi htjeli da razgovaramo sa Lubardom, Milunovićem, Zonjićem, Vuškovićem da dođu na Cetinje. Ali, ta vlast nije htjela da to bude naredbodavno. Nego htjeli su da čuju njihovo raspoloženje, jesu li oni voljni da dođu. Svi su se odazvali. Tu su se stvorili jedan dan. Onda je Cetinje bilo veliki grad. Imalo je velike umjetnike. U to doba mogao mu je pozavidjeti koji god grad Evrope. Izgledao je svjetski grad.“ Umjetnici su kao djeca, a slikarstvo kao san (razgovor sa Nikom Đurovićem), „Ovdje“, maj 1986, str. 23.

[364] Zapisnik za V godišnje skupštine Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore, 19-21. XI 1950, DACG, OROC, MPRS, fascikla 59, 1170; 17/1950.

[365] „Pobjeda“, 31. III 1946, str. 6.

[366] Đuranović Mato (Đurići, Herceg Novi, 1895 – Meljine, 1973), slikar. Umjetničku školu je završio u Njujorku 1930. U Kamenare u Boku Kotorsku se vratio 1936. godine. Nakon rata je stalno izlagao sa Udruženjem likovnih umjetnika Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 199.

[367] Tomanović Luka (Lepetani, 1909 – Igalo, 1992), vajar. Učiteljsku školu je završio na Cetinju. Učestvovao je u NOB-u od 1941. Akademiju primijenjenih umjetnosti je završio u Beogradu 1952. godine.

Veliša Leković[368]; u Sud časti: Vuko Radović, Luka Tomanović i Aleksandar Prijić; i u Umjetnički savjet: Milan Božović, Anton Lukateli, Niko Đurović i Vujadin Popović. Udruženje je imalo i Žiri u koji su ušli: Petar Lubarda, Božović Milan, Đorđe Oraovac[369], Luka Tomanović i Vuko Radović. Članovi Žirija su istovremeno bili i članovi Umjetničkog savjeta pri Ministarstvu prosvjete NR Crne Gore.[370] Glavni referat je pročitao Milan Božović, i naveo da je cilj ULUCG razvijanje narodne umjetnosti na temeljima narodne borbe i socijalističke obnove.[371] U Udruženju je bilo 38 umjetnika.

Predsjednik Udruženja Milan Božović je od 13. jula 1941. godine do kraja rata bio učesnik NOP-a, kao i Vuko Radović, Anton Lukateli i Niko Đurović.[372] Krajem 1950. godine za predsjednika ULUCG izabran je Petar Lubarda, za potpredsjednika Đorđe Oraovac, za sekretare Aleksandar Prijić i Mirko Daljev, blagajnika Boris Verigo[373], članove Upravnog odbora Mirko Kujačić i Svetomir Poček[374], članove Nadzornog odbora: Petar Lubarda, Đorđe Oraovac, Mirko Kujačić, Miloš Vušković[375] i Aleksandar Prijić.[376]

Udruženje je, prema Pravilniku, formirano kao vrhovna likovna vlast u Crnoj Gori i imalo je pravo da kontroliše sve kolektivne i samostalne izložbe i sve ilustracije na teritoriji Crne Gore.[377] Ovu funkciju ULUCG je

Bio je direktor Umjetničke škole u Herceg Novom od 1953. do 1964. dodine. Dopisni član CANU je postao 1977, a redovni 1985. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 759.

[368] Leković Velimir Veliša (Godinje, Virpazar, 1910 – Bar, 1971), slikar. Akademiju likovnih umjetnosti završio je u Beogradu 1948. Bio je profesor crtanja u Školi likovnih umjetnosti na Cetinju i u Herceg Novom. Bio je profesor u Gimnaziji u Baru 1953-1963, a od 1963. radio je u Zavičajnom muzeju u Baru. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 399-400.

[369] Oraovac Đorđe (Niš, 1891 – Beograd, 1955), slikar. Umjetničku školu je završio u Beogradu. Od 1946. bio je profesor u Umjetničkoj školi na Cetinju i kasnije u Školi za primijenjenu umjetnost u Herceg Novom. Bavio se i likovnom kritikom. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 543.

[370] Skupština Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore, održana 16. II 1947. godine na Cetinju, DACG, OSIO-PG, PKKPJ za Crnu Goru, kutija 6, V-3/1947.

[371] Kratki zapisnik sa osnivačke skupštine Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore, 24. III 1946, DACG, OROC, MPRS, fascikla 86, 151; 88/1947.

[372] Udruženje likovnih umjetnika Crne Gore – Ministarstvu prosvjete NR Crne Gore, 5. IX 1947, DACG, OROC, MPRS, fascikla 86, 151; 69/1947.

[373] Verigo Boris (Petrovgrad, 1907 – Herceg Novi, 1985), vajar. Likovnu umjetnost studirao u Pragu, a na izložbama Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore učestvovao je od 1949. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 779.

[374] Poček Svetomir (Ćićevac, 1902 – Beograd, 1983), vajar. Na izložbama ULUCG učestvovao je od 1947. do 1951. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 604.

[375] Vušković Miloš (Cetinje, 1900-1975), slikar i karikaturista. Slikarstvo je učio u Beogradu i Beču. Bio je profesor crtanja u Pančevu (1926-1933). Direktor Škole za likovnu umjetnost u Herceg Novom od 1948. godine, a od 1952. do 1965. bio je direktor Umjetničke galerije na Cetinju. Bavio se karikaturom, ilustracijom i slikarstvom. Karikature je objavljivao u „Ošišanom ježu“. Od 1973. redovni član Društva za nauku i umjetnost Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 837-838.

[376] Zapisnik za V godišnje skupštine Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore, 19-21. XI 1950, DACG, OROC, MPRS, fasckila 59, 1170; 13-14/1950.

[377] Pravila Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore, DACG, OROC, MPRS, fascikla 86, bez oznake.

sprovodilo preko svog Umjetničkog savjeta, čiji je zadatak bio da kontroliše cjelokupno umjetničko stvaralaštvo u Crnoj Gori. Na taj način vlast se postarala da se likovna umjetnost razvija u skladu s njenim ideološkim ciljevima, što je bio klasičan primjer administrativne kontrole i usmjeravanja u sferi umjetnosti. Ukoliko bi član Udruženja istupio protiv tekovina narodnooslobodilačke borbe i socijalizma izgubio bi status u Udruženju, a na taj način i pravo da izlaže svoja djela i da dobija materijalnu pomoć. Samostalna izložba se mogla organizovati samo uz odobrenje Udruženja. Vlast je od Udruženja tražila da održava stalnu vezu sa Centralnim savezom umjetnika Jugoslavije, da se s njim konsultuje oko ideoloških sadržaja rada, i šalje kopije radova crnogorskih umjetnika kako bi se formirao jedinstveni registar radova.[378]

Važan zadatak u razvoju socijalističke umjetnosti dobila je Škola likovnih umjetnosti, koja je otvorena na Cetinju krajem 1946. godine.[379] Direktor Škole je bio Petar Lubarda, a u oktobru 1948. godine ona je premještena u Herceg Novi.[380] Njen cilj je bio da buduće slikare odgoji u duhu životne stvarnosti i u naprednom smjeru koji odgovara narodnim interesima.[381] U osnivačkom aktu je navedeno da je škola povezana sa životom i stremljenjima naroda.[382] Marko Kažić, načelnik Odjeljenja za narodno prosvjećivanje u Ministarstvu prosvjete, izjavio je da će ova Škola, predvođena Petrom Lubardom i Milom Milunovićem, odgojiti umjetnički podmladak koji će odgovarati narodnim interesima i progresivnim smjerovima.[383] Profesor škole Đorđe Oraovac je naveo da je zadatak škole saradnja sa vlastima u cjelokupnom socijalnom, političkom i ekonomskom životu. Na ulazu u Školu je pisalo „Umjetnost narodu“.[384]

Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore je 1949. godine na Cetinju otvorilo Umjetničku galeriju.[385] Pri Minstarstvu prosvjete je formiran

[378] Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore – Udruženju likovnih umjetnika NR Crne Gore, Uputstva po pitanju rada Udruženja likovnih umjetnika NRCG, Cetinje, 18. IV 1949, DACG, OROC, MPRS, fasckila 46, 398; 1-2/1949.

[379] Otvorena je Škola likovnih umjetnosti na Cetinju, „Pobjeda“, 19. I 1947, str. 6.

[380] U decembru 1948. godine za direktora Škole je postavljen Miloš Vušković. Uredbom iz 1952. godine Škola je preimenovana u Školu za primijenjenu umjetnost u Herceg Novom. Za direktora je imenovan Luka Tomanović, koji je na tom položaju bio do 1963. godine. Škola je 1957. godine promijenila ime u Školu za umjetničke zanate, i u njoj su se školovali kadrovi potrebni privrednim djelatnostima. Odlukom Izvršnog vijeća Skupštine SR Crne Gore Škola je od 1963. godine postepeno gašena, a 1966. godine prestala je s radom. Mirjana N. Kusovac, Škola likovnih umjetnosti – Herceg Novi 1948-1967, Arhivski zapisi, Cetinje, 2010, 1, str. 59.

[381] Otvaranje Škole likovnih umjetnosti, „Pobjeda“, 27. X 1946, str. 6.

[382] Predlog uredbe Škole likovnih umjetnika, DACG, OROC, MPRS, fascikla 86, 151; 18/1947.

[383] Isto, 151; 19/1947.

[384] M. Vujačić, U prvoj Školi likovnih umjetnosti Crne Gore izgrađuju se budući vajari i slikari, „Pobjeda“, 25. VI 1947, str. 6.

[385] Janko Đonović, Otvaranje umjetničke galerije na Cetinju, „Stvaranje“, Cetinje, 1949, 9-10, str. 353.

Umjetnički savjet čiji je zadatak bio da daje mišljenje o svim umjetničkim pitanjima i da za Vladu, prije otkupa, procjenjuje vrijednost umjetničkih predmeta i kulturno-istorijskih dokumenata.[386] Članovi ovog Savjeta 1950. godine bili su slikari: Petar Lubarda, Vuko Radović i Milutin Plamenac, publicista Miladin Perović, profesor Danilo Lekić, književnik Ratko Đurović i kompozitor Anton Pogačar, a u Komisiji za procjenu umjetničkih djela bili su: Vuko Radović, Miladin Perović, Petar Lubarda i Milutin Plamenac.

Vlast je finansirala potrebe ovih institucija. Za nabavku slikarskog materijala i opremanje ateljea Komitet za kulturu i umjetnost Vlade FNRJ dodijelio je ULUCG 100.000 dinara pomoći. Tokom 1947. godine iz budžeta NR Crne Gore je za subvencije i pomoć ULUCG izdvojeno 410.000 dinara, za umjetničke izložbe 110.000 dinara, a za izdržavanje Škole likovnih umjetnosti na Cetinju 948.000 dinara.[387] Prosječne plate u državnom sektoru bile su između 3.000 i 5.000 dinara.

Socrealizam, kult NOB-a i revolucije, i patriotizam su bili, između ostalog, motivi prvih slikarskih radova nakon 1945. godine.[388] Slikari Niko Đurović, Milan Božović i Anton Lukateli su na linorezima prikazivali motive iz obnove zemlje i ti linorezi su objavljivani u „Pobjedi".[389] Oni su radili plakate, ulične dekoracije i dekoracije za razne priredbe i prigodne manifestacije.[390] Milan Božović i Milo Milunović su radili na prvom postratnom grbu Crne Gore. Oba rješenja su nagrađena, a usvojeno je rješenje Mila Milunovića.

Prvi slikarski radovi s temama iz NOB-a izloženi su u ateljeu Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore. Milan Božović je u svom dijelu ateljea izložio radove: „Sutjeska", „Borac", „Zasjeda" i „Noćni logor". Aco Prijić je izložio radove: „Zapaljeno selo", „Ranjenik" i „Probijanje", Danica Đurović „Borac pri nišanu", Anton Lukateli kompozicije: „Ispraćaj sina u partizane", „Sela gore" i „Nagari", a Niko Đurović grafike: „Porušena Podgorica", „Izvidnica" i „Previjanje ranjenika".[391] Pored tema iz NOB-a, sikari iz Udruženja su najviše obrađivali crnogorski pejsaž.

Najveća manifestacija nove likovne umjetnosti je bila kolektivna izložba crnogorskih umjetnika, koja je održana na Cetinju 13. jula 1946.

[386] NR Crna Gora, Ministarstvo prosvjete – Savjetu za nauku i kulturu Vlade FNRJ, DACG, OROC, MPRS, fasckila 59, 906; 1/1950.
[387] Podaci u vezi sa razvojem likovne umjetnosti u našoj zemlji, DACG, OROC, MPRS, fascikla 86, 151; 70/1947.
[388] Janko Đonović, Poslije izložbe crnogorskih likovnih umjetnika, „Stvaranje", Cetinje, 1946, 1, str. 63.
[389] „Pobjeda", 1. V 1946, str. 3, 5. i 6.
[390] Mladen Lompar, Imamo ogromno iskustvo (intervju sa Nikom Đurovićem), „Ovdje", broj 99-100, 1977, str. 20-21.
[391] Mirko Banjević, Rad crnogorskih umjetnika, „Pobjeda", 23. VI 1946, str. 6.

godine. Bila je prva te vrste u istoriji Crne Gore.[392] Na njoj su, između ostalih, izlagali: Milo Milunović, Petar Lubarda, Jovan Zonjić[393], Risto Stijović[394], Đorđe Oraovac, Ilija Šobajić[395], Milan Božović, Miloš Vušković i Mirko Kujačić. Većina izloženih slika su afirmisale revoluciju i rane podvige socijalizma. Lubarda je izložio platna „Patnja naroda" i „Napad na bunker", a Milo Milunović „Neprijatelj odstupa" i „Poslije pobjede". Milan Božović je prikazao kompoziciju „Sutjeska", a Kujačić je izložio portret Save Kovačevića. Tada je nastupila i mlađa generacija. Savo Vujović[396] je izložio sliku „Zasjeda", a Vuko Radović crtež o prelazu preko Neretve u IV ofanzivi. Luka Tomanović je izložio skulpturu „Ranjenik", a Anton Lukateli grafike, među kojima se izdvajala „Narodna pomoć".

Izložbu je, u pratnji Milovana Đilasa, Aleksandra Rankovića i Svetozara Vukmanovića-Tempa[397], posjetio Josip Broz-Tito koji se nalazio u

[392] O atmosferi na toj izložbi Niko Đurović je izjavio: „Bila je svečana, bili su članovi Udruženja i živi i mrtvi, na primjer Mihailo Vukotić koji je dvije godine prije toga umro. Prodato je pola izložbe. Jedan dan sjedimo, 13. jul, znali smo da je Tito na Cetinju. Najedanput neka gužva, kad uza stepenice ide Tito. Mi brže-bolje ustajemo da ga sretnemo. Oko njega i ambasadori i pratnja onih naših rukovodilaca tog vremena. Meni je milo bilo da ga vidim. Trudio sam se da ga u stopu pratim i kad je došao pred neku sliku, kako se okrenuo ja sam pritrčao da mu objasnim ko je to, možda potpis nije vidio, da mu kažem, mada to njemu nije trebalo, nije tražio. Taj put je bio zastupljen i Vuko Radović, jedan naš zaslužni slikar bez koga ništa nismo učinili da se nismo s njim konsultovali. Pored toga pratio me je jedan od rukovodilaca, pokojni Miladin Perović. Dolazili su i svi ostali visoki rukovodioci toga vremena. Mi smo bili sretni da smo u kontaktu s njima, u dogovoru, da se sarađuje ljudski, da se kritikuje ljudski, da se traži ako nešto treba. Bilo je jedno doba koje teško može da se pnovi." Umjetnici su kao djeca, a slikarstvo kao san (razgovor sa Nikom Đurovićem), „Ovdje", maj 1986, str. 23.

[393] Zonjić Jovan (Cetinje, 1907 – Beograd, 1961), slikar. Umjetničku školu je završio u Beogradu, a od 1931. do 1939. živio je u Parizu. Nakon rata je živio i radio u Beogradu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 852.

[394] Stijović Risto (Podgorica, 1894 – Budva, 1974), vajar. Umjetničku školu završio u Marseju. Od 1928. godine živio je u Beogradu i bio profesor crtanja. Rat je proveo u logoru na Banjici. Nakon oslobođenja je bio profesor Gimnazije. Bio je predsjednik Udruženja likovnih umjetnika Srbije i član SANU od 1963. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 720.

[395] Šobajić Ilija (Danilovgrad, 1876 – Beograd, 1953), grafičar. Akademiju umjetnosti je završio u Beču 1901, a Veliku školu lijepih umjetnosti u Parizu 1905. Bio je profesor crtanja u Gimnaziji i Djevojačkom institutu na Cetinju. U Beogradu je živio od 1919, a nakon Drugog svjetskog rata bio je profesor Umjetničke škole. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 742.

[396] Vujović Savo (Cetinje, 1900 – Podgorica, 1973), slikar. Slikarstvo je studirao u Beogradu i Pragu. Bio je profesor crtanja na Cetinju, a 1926. pokrenuo je humoristički list „Mali Radojica". Jedan je od osnivača ULUCG i Umjetničke škole na Cetinju. Bio je scenograf u Crnogrskom narodnom pozorištu (1945-1949). Od 1949. do 1963. bio je profesor u Školi za primijenjenu umjetnost u Herceg Novom. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 810.

[397] Vukmanović Svetozar Tempo (Podgora, Bar, 1912 – Reževići, Budva, 2000), partijski i državni funkcioner. Pravni fakultet je završio u Beogradu 1935. Član KPJ od 1933. U CK KPJ izabran je 1940. godine. Jedan je od organizatora ustanka. Tokom rata je bio delegat CK KPJ i Vrhovnog štaba u Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Kosovu i dijelu Srbije. Nakon rata je bio načelnik Glavne političke uprave JNA, pomoćnik ministra narodne odbrane, ministar rudarstva u Vladi FNRJ, predsjednik Savjeta za industriju vlade FNRJ, potpredsjednik SIV-a, član CK i IK CK SKJ. Bio je član Savjeta federacije. ILCG, knjiga 5, str. 1193.

prvoj poslijeratnoj posjeti Crnoj Gori.[398] Izložbu je posjetilo preko 2.000 gledalaca, a Vlada FNRJ, Vlada NR Crne Gore i Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore su otkupili 62 slike.[399]

Zbog nastojanja vlasti da unaprijedi slikarstvo Milo Milunović je isticao da je nova, socijalistička, orijentacija u slikarstvu dobra.[400] Hvalio je ovu vlast zbog njene brige za razvoj slikarstva, poboljšanje materijalnog položaja slikara i stvaranje uslova za obrazovanje mladih slikara. Milunović je navodio kako toga nije bilo u Kraljevini Jugoslaviji, pa je vlast iz tog perioda nazvao nenarodnim režimom, a za socijalizam je naveo da je to novo doba života, rada i bolje budućnosti.[401]

Identično mišljenje o ulozi slikarstva u socijalizmu imao je Đorđe Oraovac. Govorio je da umjetnička ostvarenja treba da budu razumljiva narodu, i da umjetnici moraju biti u što tješnjem kontaktu sa sadašnjicom, da su prožeti životom i stremljenjima naroda.[402] Slikari Miloš Jeknić i Vlado Novosel su tvrdili da je dobar samo onaj umjetnik koji radi zajedno sa narodom. Marko Borozan je naveo da je tek socijalističko društvo pristupilo pravilnom formiranju umjetničkih kadrova.[403]

Nakon dvije godine razvoja ovakve umjetnosti vlast je bila najzadovoljnija radom Mila Milunovića. Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore je o tome u junu 1947. godine izvijestilo Komitet za kulturu i umjetnost Vlade FNRJ, i za Milunovića navelo da je nezamjenljiv kao nastavnik i pedagog u školi, kao javni radnik u organizacijama i kao umjetnik-stvaralac.[404] Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore je procijenila da je Petar Lubarda veoma talentovan, ali da sporo radi, za Svetomira Počeka je navelo da je vrijedan vajar, ali nedovoljno produktivan, za Đorđa i Vjeru Oraovac[405] da mnogo rade, ali da nemaju veliki talenat, za Milana Božovića da je talentovan, aktivan, nesređen i nesiguran, za Antona Lukatelija i Aleksandra Prijića da su drski, talentovani i brzi, da ne uvažavaju ničije savjete i da rade samo na svoju ruku, za Danicu Đurović[406] i Luku

[398] Mirko Banjević, Na trinaestojulskoj izložbi likovnih umjetnika Crne Gore, „Pobjeda“, 21. VII 1946, str. 5.
[399] Udruženje likovnih umjetnika Crne Gore – Ministarstvu prosvjete NR Crne Gore, 5. IX 1947, DACG, OROC, MPRS, fascikla 86, 151; 69/1947.
[400] Milo Milunović, Uslovi za razvitak naše likovne umjetnosti, „Stvaranje“, Cetinje, 1946, 2-3, str. 159.
[401] Isto.
[402] Đorđe Oraovac, Pred II izložbu likovnih umjetnika Crne Gore, „Stvaranje“, Cetinje, 1947, 3, str. 177.
[403] Marko Borozan, Rad škole za primijenjenu umjetnost u Herceg Novom, ”Pobjeda”, 18. XII 1949, str. 5.
[404] Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore – Komitetu za kulturu i umjetnost Vlade FNRJ, Cetinje, 17. VI 1947, DACG, OROC, MPRS, fascikla 86, 151; 75/1947.
[405] Oraovac Vera (Beograd, 1906), vajarka i slikarka. Na izložbama ULUCG učestvovala od 1947. do 1962. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 543.
[406] Đurović Danica (Cetinje, 1925 – Podgorica, 2001), slikarka. Školu za umjetnički obrt završila je u Zagrebu, a Pedagošku akademiju u Nikšiću. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 207.

Tomanovića da su talentovani, ali da zbog slabog imovinskog stanja i zauzetosti ne mogu da se usavršavaju, i za Nika Đurovića da je radan i aktivan u javnom životu, ali da nema veliki talenat. Za ostale umjetnike Minstarstvo prosvjete je izjavilo da su većinom nastavnici crtanja u školama, da su aktivni, ali da nemaju zapažen uspjeh.

Vlast je likovne umjetnike angažovala tokom organizacije proslave 100 godina od objavljivanja „Gorskog vijenca“ 1947. godine. Slikar Milo Milunović je za centralnu proslavu izradio umjetnički plakat sa motivom: tvrda crnogorska stijena iz koje izbija buktinja i knjiga sa stihom „Udar nađe iskru u kamenu“.[407] Milunović je na Titovom trgu na pijedestalu od granita postavio dekoraciju: s jedne strane na ploči reljefna uveličana značka, s druge strane veliki crnogorski grb, a iznad ploča sa stihovima iz „Gorskog vijenca“. Milunović i Svetomir Poček su izradili maketu koja je postavljena na zgradi Crnogorskog narodnog pozorišta, i koja je prikazivala naslovnu stranu prvog izdanja „Gorskog vijenca“. Poček je izradio veliki medaljon (u promjeru od 4 metra) sa Njegoševim likom, koji je uokviren sa dva grba i postavljen na mjestu festivala. Milunović i Poček su napravili značku sa „Gorskim vijencem“. Milan Božović, Đorđe Oraovac i Savo Vujović su na Titovom trgu izradili visoki svjetlosni stub na kome su bile knjiga i gusle sa stihovima iz „Gorskog vijenca“. Ispred stuba je bila figura Crnogorke sa buktinjom. Iste godine Milo Milunović i Milan Božović su izradli propagandni plakat za Antifašistički front žena.[408] ULUCG je 1948. godine angažovano na dekoraciji Titograda, prilikom proslave Trinaestojulskog ustanka, i na uređenju dvorane i grada Cetinja za potrebe održavanja Osnivačkog kongresa Komunističke partije Crne Gore. Udruženje likovnih umjetnika Crne Gore je za centralnu proslavu 13. jula 1948. godine izradilo dekorativni materijal.[409]

Kao i u književnosti vlast je od usvajanja Petogodišnjeg plana smatrala da likovna umjetnost mora podržavati ciljeve ovog plana. O tome je raspravljano na prvom Kongresu likovnih umjetnika Jugoslavije koji je održan u Zagrebu u decembru 1947. godine. [410] Na kongresu su učestvovala 4 delegata iz ULUCG. Slikar Đorđe Andrejević-Kun je istakao da nova jugoslovenska umjetnost treba da ovjekovječi lik radnog čovjeka i da prikaže njegovu herojsku borbu i optimizam radnog stvaralaštva.

[407] Mirko Banjević, Slobodno pokoljenje proslavlja Njegošev „Gorski vijenac“, „Pobjeda“, 7. VI 1947, str. 4.
[408] Kratki zapisnik sa Skupštine Udruženja Likovnih umjetnika Crne Gore, Cetinje, 16. II 1947. godine, DACG, OSIO-PG, PKKPJ za Crnu Goru, kutija 6, V-3/1947.
[409] Zemaljski izvršni odbor Narodnog fronta Crne Gore – „Odboru za proslavu 13. jula“, 28. IV 1948. Godine, DACG, OSIO-PG, PKKPJ za Crnu Goru, kutija 14, XV/48.
[410] Anton Lukateli, Prvi Kongres likovnih umjetnika Jugoslavije, „Pobjeda“, 22. XII 1947, str. 6.

Uzor za razvoj ovakve umjetnosti bila je sovjetska umjetnost, odnosno, socrealizam.[411] Umjetnost je postala dio borbe za socijalističku izgradnju.[412] Zadatak umjetnika je bio da narodu na što jednostavniji način prikažu politiku vlasti u izgradnji socijalizma, odnosno, da doslovno opisuju realnost. Miladin Perović, publicista i jedan od funkcionera Agitpropa, ulogu slikara je ovako opisao: „Ako je umjetnik pejzažist, pred njim stoji zadatak da pokaže ne bilo koji dio prirode, već u prvom redu onaj sa kojim je najviše povezana radna preobražavajuća uloga čovjeka. Ako je on portretist, onda se od njega traži – preko lica izraziti našu borbu za socijalizam, što je najbolje moguće preko lica ljudi koji se nalaze u prvim redovima te borbe – kroz životne, misoane osjećajne likove udarnika, novatora, rukovodilica itd.“[413] Vlast je tražila umjetnike koji svoj rad vežu za potrebe socijalističke stvarnosti i umjetnike koji su zanatski, kulturno i idejno dorasli pozivu i zadacima koje treba da ispune u odnosu prema društvu.[414]

Na osnovu ovih kriterijuma u martu 1948. godine organizovana je druga izložba Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore. Većina izloženih radova su bili pejsaži, dok su se mlađi slikari, uglavnom, orijentisali na socijalističku tematiku, a glavna inspiracija je bilo gradilište pruge Nikšić-Titograd. Velimir-Veliša Leković, Luka Stanković[415] i Aco Prijić su izložli slike s izgradnje pruge Nikšić-Titograd, dok je Đorđe Oraovac izložio skulpturu „Bista Blaža Jovanovića“.[416] Jovan Zonjić je 1948. godine uradio dvije slike „Brigada bušača“ i „Obnova“, kojima je pokazao nadarenost za socrealno slikarstvo.[417] Branko Filipović je naslikao djelo „Radna akcija“, a Veliša Leković „Nasip 1949“. Milo Milunović je 1948. godine naslikao Titov portert (ulje na platnu).[418]

[411] O likovnoj problematici kod nas, DACG, OROC, MPRS, fascikla 94, 160; 2/1950.

[412] Vlast je izjavila: „Svim umjetničkim rukovodiocima mora biti jasno da buržoaska umjetnost, koja održava poredak u procesu truljenja, izumiranja, degenaracije nastoji da kroz razne dekadentne pravce utiče na naše novo umjetničko stvaralaštvo, da ga ometa, skreće sa njegovog socijalističkog puta i truje“. DACG, OROC, MPRS, fascikla 50, 1305; 6/49.

[413] Miladin Perović, Za raznovrsnu i aktuelnu tematiku u našoj likovnoj umjetnosti, „Stvaranje“, Cetinje, 1950, 1-2, str. 58.

[414] Stanje likovnih škola u zemlji, DACG, OROC, MPRS, fascikla 94, 157; 7-15/1950.

[415] Stanković Luka (Gračanica, Andrijevica, 1909 – Peć, 1983), slikar. Umjetničku školu je završio u Beogradu. Nakon rata je bio nastavnik crtanja u srednjim školama, a od 1950. u Školi za primijenjenu umjetnost u Herceg Novom. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 715.

[416] Janko Đonović, Izložba Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore, „Stvaranje“, Cetinje, 1948, 3, str. 163-165.

[417] Mladen Lompar, Rad i socijalna tematika u crnogorskoj likovnoj umjetnosti, „Pobjeda“, 30. IV, 1. i 2. V 1979, str. 16.

[418] O toj slici likovni kritičar Mladen Lompar je napisao: „Svojim karakterističnim postupkom Milunović je naslikao Maršalovo poprsje, dostojanstveni lik heroja iz vremena jednog od najžešćih bojeva što ih je vodio u životu – okršaja sa Staljinom. Kao da je u tom odlučnom pogledu veliki slikar htio doseći vizije razdraganih simfonija što ih je izuzetni komandant slutio u raskošnom miru poslije odlučnih bitaka. Naslikao je to poprsje kao gromadu trajniju od zemnosti, sažimajući u pogledu oštrinu svih krikova

Aktivnost slikara u 1948. godini bila je u znaku socijalističke ideologije.[419] Oni su tokom 1948. godine, u prosjeku, proveli između 10 i 12 dana na gradilištu pruge Nikšić-Titograd. Samo je Luka Stanković stvorio 20 grafika s motivima sa ovog socijalističkog gradilišta.

U socrealističkom duhu je na Cetinju 23. decembra 1948. godine održana treća izložba likovnih umjetnika NR Crne Gore.[420] Izlagali su Milan Božović, Savo Vujović, Miloš Vušković, Niko Đurović, Petar Lubarda, Vjera Lubarda, Anton Lukateli, Milo Milunović, Olga Bogdanović, Vlado Novosel[421], Đorđe Oraovac, Aleksandar Prijić, Velimir Leković, Luka Stanković, Marko Borozan[422] i Luka Tomanović. Lubarda se predstavio slikama s motivima crnogorskog reljefa, ali i s velikom socrealističkom kompozicijom „S omladinske pruge“ („Vagonet“). Ovu sliku je država otkupila za 100.000 dinara. Velimir Leković je izložio radove „Buldožer u radu“ i „Budoš“, Vlado Novosel „Akciju“, Luka Stanković „Bašina voda“. Na njima su bili motivi s izgradnje pruge Nikšić-Titograd.

Tokom 1948. godine crnogorski slikari su na kolektivnim izložbama Udruženja prikazali oko 220 radova od kojih je preko 60 bilo s motivima izgradnje socijalizma. Ostvarenja Mila Milunovića: „Neprijatelj odstupa“, „Iz patnji i požara dižu se nova pokoljenja“; Petra Lubarde „Porušeno Čekanje“, „Patnje naroda“, „S omladinske pruge“, „Žetva“, slike iz borbi i života partizana, borbena grafika Antona Lukatelija i pejsaži iz socijalističke izgradnje Aleksandra Prijića, bili su primjer socijalistički angažovanog slikarstva.[423]

Vlast je početkom 1949. godine tražila da Udruženje likovnih umjetnika Crne Gore održava redovna ideološko-stručna predavanja kako bi svojim članovima moglo davati ideološke direktive. Predviđeno je da Udruženje organizuje posjete najvećim gradilištima kako bi se slikari ideološki pravilno orijentisali i uključili u izgradnju socijalizma.[424]

---

ucvijeljenih, koji su stajali uz njega. Milunović je stvorio likovno bogatstvo“. Mladen Lompar, Tito u djelima likovnih umjetnika Jugoslavije, „Pobjeda“, 10. V 1980, str. 14.

[419] Rad Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore, „Pobjeda“, 23. I 1949, str. 6.

[420] Milutin P. Plamenac, Treća izložba likovnih umjetnika NRCG, „Stvaranje“, Cetinje, 1949, 1-2, str. 63.

[421] Novosel Vladimir (Žabljak, 1883 – Beograd, 1961), slikar. Slikarstvo je učio u Beogradu i Pragu. Radio je kao profesor crtanja u srednjoj školi. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 530.

[422] Borozan Marko (Bokovo, Cetinje, 1909 – Cetinje, 1967), vajar, ilustrator. Nakon rata je pohađao Akademiju primijenjih umjetnosti u Pragu. Učestvovao je u NOB-u. Radio je u Ministarstvu prosvjete Crne Gore, Centralnoj narodnoj biblioteci i Umjetničkoj galeriji na Cetinju. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 82.

[423] Miladin Perović, Za raznovrsnu i aktuelnu tematiku u našoj likovnoj umjetnosti, „Stvaranje“, Cetinje, 1950, 1-2, str. 56.

[424] Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore – Udruženju likovnih umjetnika NR Crne Gore, Uputstva po pitanju rada Udruženja likovnih umjetnika NRCG, Cetinje, 18. IV 1949, DACG, OROC, MPRS, fasckila 46, 398; 1-2/1949.

Od 1946. do 1950. godine na četiri izložbe Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore od 444 izložena rada 45 je posvećeno temama iz rata i revolucije (od toga 37 ih je prikazano na prvoj izložbi, na trećoj 1 a na četvrtoj 2).[425] Teme iz obnove zemlja i izgradnje socijalizma bile su zastupljene na 75 slika, od čega su 42 bile vezane za izgradnju pruge Nikšić-Titograd. Najviše je bilo pejsaža, 180.[426] Vlast nije bila protiv pejsaža ukoliko su oni ukazivali na to gdje treba graditi fabrike, hidrocentrale, odmarališta ili stočarske farme. Pejsaži su trebali da budu socijalistički angažovani, odnosno, njihova poruka je trebalo da bude razumljiva svakom radniku i poljoprivredniku. Ukoliko su prikazivali neaktivan odnos prema prirodi, proglašavani su dekadentnim buržaoskim ostvarenjima. Prikazivati crnogorski reljef na apstraktan način, za komunističku vlast je bio klasičan primjer dekadentnog slikarstva. Vlast je dozvoljavala i afirmisala tematsku raznolikost, ali pod uslovom da su teme socijalistički angažovane.

Tokom pet godina od osnivanja Udruženje likovnih umjetnika Crne Gore je dalo veliki doprinos u promovisanju socijalističkog razvoja umjetnosti i društva.[427] S temama iz revolucije i socijalističke obnove i izgradnje, redovnim godišnjim izložbama, posjećivanjem radnih akcija i učešćem na kulturnim i umjetničkim smotrama, slikari iz ovog Udruženja su doprinijeli promociji vladajuće ideologije. Samo ostvarenja Mila Milunovića: „Rađanje nove Jugoslavije, „Izgradnja mosta na Morači“, „Neprijatelj odstupa“, „Napad na bunker“, „Doček prvog tenka u Beogradu“, i Lubardina: „S omladinske pruge“ („Vagonet“) i „Žetva“, pored umjetničke vrijednosti, imala su veliki značaj u promovisanju socijalizma. Pri tome treba imati u vidu da su izložbe ULUCG bile masovno posjećene i da su one klasičan primjer angažaman intelektualaca u promovisanju ideologije.

Tokom angažmana u institucijama i u propagandnim nastupima neki intelektualci su zauzeli uticajne pozicije, postavši samim tim i uticajne ličnosti nove vlasti. Kako je intelektualac postajao uticajni i djelotvorni dio sistema, ilustrativno svjedoči primjer Ratka Đurovića. U anketi koju je 1950. godine sproveo Miladin Perović iz Agitpropa CK KP Crne Gore, Đurović je izjavio da pokriva sljedeće funkcije: član partijske organizacije u „Pobjedi“, član Agitpropa pri CK KP Crne Gore, član redakcije „Stvaranja“, član Komisije za agitaciju i štampu Glavnog odbora Narodnog fronta, aktivni predavač i član sekretarijata Glavnog odbora Narodnog fronta, član Umjetničkog savjeta Ministarstva prosvjete NR Crne Gore, član

[425] Miladin Perović, Za raznovrsnu i aktuelnu tematiku u našoj likovnoj umjetnosti, „Stvaranje“, Cetinje, 1950, 1-2, str. 59.
[426] Isto.
[427] Danilo Lekić, O radu likovnih umjetnika Crne Gore, „Pobjeda“,10. XII 1950, str. 5.

Redakcionog odbora za izradu gimnazijskih udžbenika pri Ministarstvu prosvjete, član Uprave Udruženja novinara NR Crne Gore, član Plenuma Sreskog sindikalnog vijeća u Cetinju, direktor izdavačkog preduzeća „Narodna knjiga“, stalni predavač preko godine u Medicinskoj školi, povremeni predavač preko godine na raznim kursevima (novinarski, kursevi ministarstva prosvjete, partijska škola), saradnik na raznim akademijama, honorani urednik kulturne rubrike u „Pobjedi“, kandidat za člana Udruženja književnika.[428]

Poput Đurovića, i drugi intelektualci su svojim angažmanom u institucijama postajali ideološki čuvari i „pretorijanci“ novog sistema. Tako je prema zvaničnim podacima Mirko Banjević bio: urednik „Službenog lista“ NR Crne Gore, član KP Crne Gore, član Glavnog obora Narodnog fronta, član u redakcijama časopisa „Stvaranje“ i „13. jul“, član Povjereništva književnika i saradnik „Pobjede“. Slično Banjeviću, istoričar Jagoš Jovanović je bio sekretar osnovne partijske organizacije u Višoj pedagoškoj školi, predsjednik Kulturno-prosvjetnog saveza NR Crne Gore, član Pedagoškog savjeta Narodne omladine Crne Gore i urednik časopisa „Istorijski zapisi“. Jovanović je, po funkcijama koje je obavljao, bio najuticajniji intelektualac Crne Gore u ovom periodu. Bio je direktor Više pedagoške škole, predsjednik Naučnog društva Crne Gore i predsjednik Istorijskog društva. Rodbinska relacija s Blažom Jovanovićem (brat od strica) nije bila bez uticaja na avanzovanje Jagoša Jovanovića.

Za intelektualce je bilo najvažnije to što im je omogućeno da zaposlenjem u državnim institucijama, obezbijede stalne izvore za egzistenciju i stvaralaštvo. Najuticjaniji intelektualci su imali dodatne pogodnosti. Petar Lubarda je na Cetinju imao najveći atelje, obezbijeđen materijal, devize za putovanja u inostranstvo, službeni auto i snabdijevanje iz ministarskog magacina.[429] Lubarda je 1. septembra 1946. godine postavljen za činovnika Ministarstva prosvjete NRCG.[430] Na lični zahtjev Ministarstvo prosvjete mu je u novembru 1948. godine uvažilo otkaz na državnu službu, kao direktoru Umjetničke škole, kako bi mogao da nastavi sa samostalnim umjetničkim radom. Lubarda je od Komiteta za kulturu i umjetnost Vlade FNRJ vanredno nagrađen sa 30.000 dinara.[431] Milo Milunović je kao državni službenik bio u najvećem platnom razredu i krajem

[428] Bez naslova, DACG, OSIO-PG, CKKP Crne Gore, kutija 66, 1950. godina.
[429] Zapisnik za V godišnje skupštine Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore, 19-21. XI 1950, DACG, OROC, MPRS, fasckila 59, 1170; 4/1950.
[430] Predsjedništvo Vlade NRCG, Odluka o postavljanju Lubarde Đ. Petra, Cetinje, 11. IX 1946, DACG, OROC, MPRS, fascikla 209, dosijea (L).
[431] Podaci u vezi sa razvojem likovne umjetnosti u našoj zemlji, DACG, OROC, MPRS, fascikla 86, 151; 70/1947.

1948. godine imao je platu od 8.500 dinara i umjetnički dodatak od 3.000 dinara.[432] Plata ljekara specijaliste u Crnoj Gori 1947. godine je iznosila 7.000 dinara, višeg naučnog savjetnika 9.000 dinara, dok su se ostale plate u državnom sektoru kretale između 3.000 i 5.000 dinara, u zavisnosti od struke i školske spreme.[433] Plate najuticajnijim intelektualcima u državnim institucijama bile su duplo veće od prosječnih.

Vlast je i vanredno nagrađivala najzaslužnije umjetnike i naučnike koji su kvalitetno radili na razvoju socijalističke kulture, nauke i obrazovanja. Za angažman u razvoju socijalističke umjetnosti Komitet za kulturu i umjetnost Vlade FNRJ je za ostvarenja postignuta tokom 1947. godine nagradio Radovana Zogovića sa 80.000 dinara za zbirku pjesama „Prkosne strofe“, i Janka Đonovića sa 50.000 dinara za zbirku pjesama „Gorski tokovi“, dok je Petar Lubarda sa sliku „Pejsaž iz okoline Cetinja“ nagrađen sa 40.000 dinara.[434] Za učešće u pripremnim radovima za proslavu stogodišnjice „Gorskog vijenca“ 1947. godine iz kredita za proslavu nagrađeni su: Milo Milunović sa 15.000, Svetomir Poček sa 8.000, Milan Božović sa 5.000, Đorđije Oraovac sa 5.000 i Savo Vujović sa 4.000 dinara.[435]

Zbog istaknutog angažmana u realizaciji ciljeva Petogodišnjeg plana i izgradnje socijalizma i povodom 13. jula 1948. godine Predsjedništvo Vlade NR Crne Gore je naučnicima i umjetnicima podijelilo nagrade. Za rad iz oblasti istorije Crne Gore Jagoš Jovanović je dobio 20.000 dinara, a Risto Dragićević i dr Jevto Milović po 8.000 dinara.[436] Za likovno stvaralaštvo Petar Lubarda i Milo Milunović su nagrađeni sa po 30.000 dinara, a Velimir Leković, Luka Stanković i Aleksandar Prijić sa po 10.000 dinara. Glumci: Blaženka Katalinić, Milena Filipović, Petar Spajić, Miodrag Gavrilović, Dušan Đorđević, Petar Begović, Radoje Gojkić, Petar Vujović, Zora Crnogorčević, Nada Prvulović i Desimir Perišić su dobili između 2.000 i 7.000 dinara.

Predsjedništvo Vlade NR Crne Gore je i 1949. godine podijelilo novčane nagrade istaknutim pozorišnim i muzičkim stvaraocima. Glumci iz Narodnog pozorišta na Cetinju dobili su: Blaženka Katalinić 20.000 dinara, Petar Begović, Đoko Begović i Dušan Đorđević po 10.000 dinara, Radoje Gojkić 8.000, Petar Spaić i Petar Vujović po 7.000, Srećko Cvitković, Vaso

[432] Rješenje ministra prosvjete NR Crne Gore, Cetinje, 12. I 1949, DACG, OROC, MPRS, fascikla 241, dosijea (M)
[433] „Pobjeda“, 18. X 1947, str. 2.
[434] Crnogorski književnici i umjetnici nagrađeni od Komiteta za kulturu i umjetnost Vlade FNRJ, „Pobjeda“, 9. III 1948, str. 6.
[435] Isto.
[436] „Stvaranje“, Cetinje, 1948, 7-8, str. 399.

Perišić i Nada Prvulović po 6.000 dinara, Nada Blažević i Ivo Martinović po 5.000 dinara, dok su reditelji Dušan Popović[437] i Miloš Jeknić nagrađeni sa po 12.000 dinara, a scenograf, poznati slikar, Savo Vujović sa 15.000 dinara.[438] Od muzičara nagrade su dobili: Anton Pogačar 12.000 dinara, Bogoslav Šula[439] 10.000 dinara, Antun Homen[440] 7.000 dinara, Vida Matijan[441], Tomo Vukadinović[442] i Marko Rivier po 6.000 dinara, Milan Čejović i Jovan Milošević[443] po 5.000 dinara.

Predsjedništvo Vlade NR Crne Gore je 1949. godine slikare Mila Milunovića, Petra Lubardu, Velimira Lekovića, Luku Stankovića i Aleksandra Prijića nagradilo sa ukupno 90.000 dinara. Na identičan način vlast je stimulisala mlade i talentovane slikare. Miodrag-Dado Đurić[444] je dobio nagradu od 2.000 dinara za najbolju grafiku na kulturno-umjetničkoj smotri na Cetinju u julu 1949. godine, dok je Branko Tomanović[445] dobio nagradu od 3.000 dinara za najbolju skulpturu.[446] Na predlog Ministarstva prosvjete NR Crne Gore Luka Tomanović je školske 1948/49. godine primljen na Akademiju primijenjenih umjetnosti u Beogradu i dobio je

[437] Popović Dušan (Rijeka Crnojevića, 1895 – Cetinje, 1977), pozorišni glumac i reditelj. Član Zetskog banovinskog pozorišta na Cetinju bio je od osnivanja 1931. Bio je upravnik Pozorišta narodnog oslobođenja u Kolašinu 1943. godine, a nakon rata je bio upravnik Narodnog pozorišta na Cetinju. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 610.

[438] „Stvaranje“, Cetinje, 1949, 1-2, str. 75-76.

[439] Šula Bogoslav (Bistrice, Moravska, 1891 – Kotor, 1976), muzički pedagog. Orguljašku školu je završio u Brnu. Od 1930. u Crnoj Gori je radio kao klavirski pedagog i horski dirigent. Jedan je do osnivača prve državne muzičke škole u Crnoj Gori 1932. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 750.

[440] Homen Antun (Kotor, 1906 – Risan, 1990), horovođa, muzički pedagog i kompozitor. Muzičku akademiju je strudirao u Sarajevu. Bio je profesor Srednje muzičke škole u Kotoru, i jedan je od osnivača Udruženja muzičkih umjetnika Crne Gore. Za zasluge u popularisanju crkvene muzike papa Jovan Pavle II mu je 1982. dodijelio titulu viteza reda svetog Silvestra. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 266.

[441] Matijan Vida (Ljubljana, 1896 – Kotor, 1993), kompozitor. Muziku je učila u Ljubljani i Beogradu. Bila je direktor Muzičke škole i profesorka klavira u Kotoru, dirigent horova, koreograf folklora, režiser i dirgent muzičkih bajki. Osnovala je pozorište lutaka. Autorka je više kompozcija i zabilježila je veći broj pjesma iz Boke Kotorske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 448.

[442] Vukadinović Tomo (Cetinje, 1908 – Beograd, 1971), kompozitor. Muzičku školu je završio u Beogradu. Bio je profesor muzike i dirigent horova „Budo Tomović“ „Stanko Dragojević „ i „Zahumlje“. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 812.

[443] Milošević Jovan (Cetinje, 1895-1959), dirigent i muzički pedagog. Studije muzike je završio u Pragu 1922. Bio je nastavnik muzike u Gimnaziji na Cetinju i horovođa u pjevačkom društvu „Njegoš“. Nakon oslobođenja je bio rukovodilac Ansambla narodnih igara „Oro“ i urednik emisije narodne muzike u Radio Titogradu. Komponovao je horska djela i prikupljao je i obrađivao muzički folklor. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 476.

[444] Đurić Miodrag Dado (Cetinje, 1933 – Pariz, 2010), slikar. Završio je Školu za primijenjene umjetnosti u Herceg Novom, a Akademiju likovnih umjetnosti u Beogradu (1956). Nakon toga je otišao u Pariz. Djela mu se nalaze u mnogim galerijama i muzejma svijeta. Od 1981. je dopisni član CANU, i član DANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 204.

[445] Tomanović Branko (Nikšić, 1929-1996), vajar. Završio je Akademiju primijenjenih umjetnosti u Beogradu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 759.

[446] ”Pobjeda”, 15. VII 1949, str. 3.

stipendiju od 5.000 dinara mjesečno, u visini njegove plate koju je primao kao službenik Umjetničke galerije na Cetinju.[447] Tokom studija u Beogradu Tomanović je bio član Sekretarijata Narodne omladine Srbije, i na preporuku Akademije, Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore je Tomanoviću nastavilo da isplaćuje redovnu platu kao stipendiju.[448]

Zbog zapaženog angažovanja na razvoju slikarstva Vlada NR Crne Gore je 1950. godine Petra Lubardu nagradila sa 25.000 dinara, Miloša Vuškovića (direktora Škole za primijenjenu umjetnost u Herceg Novom) sa 15.000 dinara i Aleksandra Prijića (sekretara Udruženja likovnih umjetnika) sa 15.000 dinara.[449]

Čak su i početnici dobijali novčane nagrade. Centralni komitet Narodne omladine Crne Gore je 1949. godine raspisao konkurs za najbolje radove početnika na književnom polju. Nagrađeni su radovi koji su prmovisali socijalističku ideologiju. Prvu nagradu i 4.000 dinara je dobio mladi pjesnik Milo Kralj[450] za pjesmu „Elektrika na selu“.[451] Drugu nagradu i 2.500 dinara dobio je Radoslav Rotković[452] za pjesmu „Druže Tito mi ti se kunemo“. U njoj je Rotković napisao: „Pošli smo naprijed, gdje pobjeda mami/ A kada je sve opet postalo nijemo/ Prkosna se pjesma začula u tami:/ Druže Tito, mi ti se kunemo...“ Treću nagradu na konkursu je dobio Dragutin Vujanović za pjesmu „Majka na njivi“.[453] Milenko Ratković[454] je dobio 2.000 dinara za pripovjetku „Promjena“.[455] Žiri koji je dodijelio ove

[447] DACG, OROC, MPRS, fasckila 59, 1105; 3-4/1950.
[448] DACG, OROC, MPRS, fasckila 59, 1105; 1/1950.
[449] Nagrade Vlade NRCG zaslužnim književnicima, umjetnicima, naučnim i javnim radnicima, „Stvaranje“, Cetinje, 1950, 3-5, str. 179.
[450] Kralj Milo (Bar, 1933 – Podgorica, 2007), književnik i publicista. Završio je Višu političku školu u Beogradu. Bio je novinar u „Omladinskom pokretu“, urednik u „Pobjedi“ i Radio Titogradu, izdavačkom preduzeću „Grafički zavod“, glavni i odgovorni urednik „Pobjede“, saradnik „Borbe“, urednik „Prakse“ (Podgorica) i glavni i odgovorni urednik časopisa „Stvaranje“ od 1989. do 1991. Bio je član Udruženja književnika Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 367.
[451] ”Pobjeda”, 22. V 1949, str. 5.
[452] Rotković Radoslav (Mojdež, Herceg Novi, 1928), književnik. Filozofski fakultet je završio u Zagrebu 1953, a Fakultet političkih nauka u Beogradu 1974. Doktorirao je filološke nauke u Zagrebu 1979. Bio je urednik rubrike za kulturu u „Pobjedi“, umjetnički direktor „Lovćen-filma“, glavni urednik TV Titograd, naučni radnik u CANU, glavni urednik za društvene nauke u Lekiskografskom zavodu Crne Gore do penzionisanja 1988. godine. Član DANU, Crnogorskog društva nezavisnih književnika, Crnogorskog PEN centra i Matice crnogorske. Budislav Kralj, Novak Vukčević, Ko je ko u kulturi Crne Gore, Podgorica, 2004, str. 228; i Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 686.
[453] ”Pobjeda”, 15. V 1949, str. 5.
[454] Ratković Milenko (Bar, 1931), književnik. Nakon rata je bio službenik Ministarstva trgovine Crne Gore, glavni urednik „Titovog pionira“ (1950-1951), novinar „Pobjede“ i „Omladinskog pokreta“ (1952-1955) i urednik emisija za djecu Radija Crne Gore (1955-1992). Bio je predsjednik Udruženja književnika Crne Gore. Budislav Kralj, Novak Vukčević, Ko je ko u kulturi Crne Gore, str. 226; i Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 677.
[455] „Pobjeda“, 23. IV 1949, str. 2.

nagrade činili su: Janko Đonović, Mirko Banjević, Niko S. Martinović, Ratko Đurović i, ispred Narodne omadine Crne Gore, Marko Popović.

Intelektualci su prihvatili novi sistem, ali ne samo zbog toga što su u njemu ostvarili svoje lične egzistencijalne interese, već i zbog toga što je veliki broj njih odranije pripadao komunističkom pokretu i što su se prije intelektualnog djelovanja za pobjedu tog sistema borili kao njegovi vojnici. Nova ideologija za čije su se stvaranje borili poslije 1945. godine bila je – njihova ideologija, čak i prije nego što je ona postala pobjedničkom. Kod intelektualaca je domiralo ubjeđenje da su dio velikog preokreta u istoriji i nove socijalističke epohe od koje se mnogo očekivalo. Lubarda je naveo da u vrijeme socrealizma u umjetnosti nije slikao vagone i pruge zbog toga što mu je to neko naredio, već zato što je bio oduševljen velikim naporom u obnovi.[456] Kasnije je govorio: „Impresionirao me je taj džinovski spektakl koji su ljudi sami sebi priredili; te eksplozije, pomjeranje brda i blještavi sjaj razmrvljenog kamenja. U to vrijeme izjavio sam da mi sve to liči na jednu ogromnu simfoniju“.

Vlast se trudila da direktnu kontrolu učini dostojanstvenom otvarajući perspektive napredovanja, usavršavanja i materijalnog obezbjeđenja, tako da je njen odnos prema intelektualcima bio pun uvažavanja i odmjerenosti. Istaknuti naučni i kulturni radnici su imali prednost u rješavanju stambenog pitanja, pravo na prostorije za naučni i umjetnički rad, povlastice u snabdijevanju, visoke honorare, dobijali su nagrade i priznanja, i imali pravo na odmore u odmarališima zatvorenog tipa.[457] Pripadanje zvaničnoj ideologiji značilo je imati, u odnosu na opšte prilike, prilično lagodan i materijalno obezbijeđen život. S obzirom na veoma teške ekonomske prilike u Crnoj Gori neposredno nakon oslobođenja, ovo je za intelektualce bio privilegovan položaj kojeg je bilo teško odbiti.

[456] Olga Perović, Lubarda o sebi i umjetnosti, “Stvaranje”, Titograd, 1974, 4, str. 448.
[457] Ljubodrag Dimić, Ideologija i kultura u Jugoslaviji 1945-1955, str. 108.

INTELEKTUALCI U SLUŽBI SISTEMA I IDEOLOGIJE SAMOUPRAVNOG SOCIJALIZMA (1950-1966)

Sukob KPJ sa Informbiroom uticao je na promjene u socijalističkoj ideologiji i organizaciji države i Partije. Adiministrativno-centralistički socijalistički sistem je proglašen za birokratsku diktaturu. Partija je 1950. godine odlučila da uvede socijalističko samoupravljanje, koje je predstavljeno kao originalni put u komunizam. Narodna skupština FNRJ je 27. jula 1950. godine usvojila Osnovni zakon o upravljanju državnim preduzećima, kojim je definisana procedura za izbore radničkih savjeta i njihovih upravnih odbora.[458] Smisao samoupravljanja u oblasti ekonomije je bio da država sve funkcije postepeno prepusti radničkim savjetima. Izvorište ovog sistema je bilo u Marksovoj ideji o asocijaciji slobodnih proizvođača i u Engelsovom učenju o odumiranju države.[459] Državna imovina u privredi je postepno transformisana u društvenu, a umjesto države vlast nad fabrikama su preuzeli radnički savjeti.

U sistemu državne vlasti samoupravljanje je značilo decentralizaciju i prenošenje nadležnosti sa saveznih na republičke, i sa republičkih na lokalne organe vlasti. Dok je u prethodnom periodu moć države i centralne vlasti shvatana kao osnova za uspješan razvoj socijalizma, centralizovana država je u ovom periodu predstavljena kao smetnja socijalističkom razvoju, i zbog toga su decentralizacija i odumiranje države naglašeni kao odlučujući procesi u izgradnji socijalističkog društva.

Reorganizacijom državne uprave 1951. godine dio nadležnosti je sa saveznih prešao na republičke, a s republičkih na lokalne organe vlasti.[460] Zakon o narodnim odborima je odredio da su oni osnova cjelokupnog državnog sistema vlasti.[461] Ovi odbori su dobili veća prava pri donošenju budžeta i bili su relativno samostalniji u finansiranju svojih aktivnosti.[462] Narodni odbori su 1952. godine dobili ovlašćenja u poslovima od neposrednog značaja za komunalni, socijalni i kulturni razvitak lokalne zajednice.[463]

Ove promjene su zahtijevale izmjenu ustava i rad na tome je počeo 1951. godine. Ustavni zakon je usvojen u januaru 1953. godine i najveća

[458] Dr Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga III, Beograd, 1988, str. 292.
[459] Dr Branislav Marović, Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore 1945-1953, Titograd, 1987, str. 257.
[460] Dr Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga III, str. 297.
[461] Dr Branislav Kovačević, Komunistička partija Crne Gore 1945-1952. godine, Titograd, 1986, str. 469-470.
[462] Isto, str. 470.
[463] Dr Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga III, str. 298.

promjena se odnosila na uvođenje Vijeće proizvođača u Narodnu skupštinu. Poslanici ovog Vijeća su bili predstavnici radničkih savjeta i drugih privrednih organizacija.[464] Tako je trebalo ostvariti Marksovu tezu o diktaturi proletarijata i vlasti radničke klase nad viškom rada. Da bi se to ostvarilo Vijeća proizvođača su uvedena na svim nivoima, od Narodnih odbora do skupština Narodnih republika. Skupštine i predstavnička tijela su postali najjači centri vlasti od komuna, preko republika do federacije.

Ustavnim zakonom FNRJ i ustavnim zakonima narodnih republika iz 1953. godine ukinuti su vlada FNRJ i republičke vlade, a umjesto njih su uspostavljena Izvršna vijeća.[465] Ova vijeća su dobila izvršno-političke funkcije, a cilj je bio da se postepeno smanje njihove upravne nadležnosti. Iako je smanjena nadležnost saveznih organa, decentralizacija vlasti nije uticala na promjenu karaktera Jugoslavije i ona je i dalje bila federativna republika, a ne federacija republika.[466]

Na VI kongresu 1952. godine ime Partije je promijenjeno u Savez komunista Jugoslavije (SKJ) i odlučeno je da SKJ više nije naredbodavac i rukovodilac u privrednom, državnom i društvenom životu, već idejni vođa, avangarda radničke klase i društva.[467] Šesti kongres je, u teoriji, ukinuo spregu partije i državne vlasti.[468] U februaru 1953. godine Narodni front je na IV kongresu preimenovan u Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ).[469] SSRNJ je zamišljen kao masovna politička tribina socijalističke politike i misli, i politička osnova za sve državne i samoupravne organe.[470] U stvarnosti, SSRNJ je bio samo instrument SKJ za realizaciju političkih ciljeva, a SKJ je, i pored deklarativnog odricanja, zadržala apsolutnu vlast.

Ipak, ove promjene su se odrazile na ambijent u oblasti kulture. Na Trećem plenumu CK KPJ, koji je održan 29-30. XII 1949. godine, promovisano je slobodno kulturno stvaralaštvo na osnovama socijalističke demokratije, i suprostavljanje buržoaskim uticajima i birokratskim manirima.[471] Na Četvrtom plenumu CK KPJ u junu 1951. godine promovisana je sloboda diskusije i borbe mišljenja, ali samo u okviru Partije.[472] Vlast je izjavila da borba protiv sovjetskog birokratizma ne znači

[464] Isto, str. 300
[465] Isto, str. 301.
[466] Isto, str. 299.
[467] Dr Branislav Kovačević, Komunistička partija Crne Gore, str. 478.
[468] Dr Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga III, str. 307.
[469] Dr Branislav Kovačević, Komunistička partija Crne Gore, str. 484.
[470] Isto.
[471] Ljubodrag Dimić, Ideologija i kultura u Jugoslaviji 1945-1955, „Istorijski zapisi“, Podgorica, 1999, 3-4, str. 118.
[472] Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga III, str. 322.

popuštanje ostacima kapitalizma i da razvijanje socijalističke demokratije ne znači prelazak na buržoasku demokratiju.[473] Sloboda je bila uslovna i podrazumijevala je da intelektualci u „slobodnoj" raspravi i stvaralaštvu dokažu da je samoupravni socijalizam bolji i od državnog socijalizma i od kapitalizma.[474] Ovo vrijeme je za intelektualce bilo izazovno jer je trebalo pronaći put između „dogmatske krajnosti i realno neprihvatljive bezgranične slobode".[475] Vlast je zahtijevala da se svi angažuju kako bi pobijedio materijalističko-dijalektički pogled na svijet i borila se protiv uticaja zapadne kulture. Predsjednik Skupštine NR Crne Gore Blažo Jovanović je 1954. godine kritikovao „opuštanje" u intelektualnom stvaralaštvu, koje je bilo prouzrokovano otvaranjem zemlje prema uticajima sa Zapada.[476]

U Crnoj Gori promjene u državnom sistemu su počele 1950. godine. Pri Ministarstvu prosvjete NR Crne Gore u decembru 1950. godine formirani su: Pedagoški (nastavni) savjet, Savjet za stručne škole, Savjet za naučno-istraživačku djelatnost i naučne zavode, Savjet za likovnu umjetnost, muziku i umjetničko školstvo, Savjet za pozorište, film i književnosti, Savjet za narodno prosvjećivanje i Savjet za kulturu, u koje su ušli mnogi intelektualci.[477] Ovi Savjeti su, u duhu decentralizacije, formirani kao

[473] Milovan Đilas, Razmišljanja o raznim pitanjima, O slobodi kritike i o dužnostima i ulozi kulturnih i naučnih radnika, Kultura, Beograd, 1951, str. 7.
[474] Isto, str. 11.
[475] Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga III, str. 329.
[476] Blažo Jovanović je izjavio: „Razna malograđanska, buržoasko-liberalna, anarhistička i druga antisocijalistička i dekadentna shvatanja i kod nas najprije dolaze do izražaja na sektoru kulture i prosvjete, tamo gdje mi nemamo još dovoljno marksistički obrazovanih kadrova...Buržoaski uticaj dolazi i preko raznih filmova, preko slabe muzike i preko dekadentne i demoralizatorske umjetnosti, koja se prenosi sa strane kao tobož novo i moderno, a u stvari je odraz nemoći i propadanja buržoaskog društva i buržoaske kulture." Prof. dr Branislav Kovačević, Slavko Stanišić, mr Mile Bakić, Drugi kongres Saveza komunista Crne Gore, Titograd, 1990, str. 54.
[477] U Pedagoški savjet je imenovano 30 članova među kojima: Jagoš Jovanović (predsjednik Naučnog društva NRCG), Savo Vujović (nastavnik Škole za primijenjenu umjetnost u Herceg Novom) i Đoko Pejović (predsjednik Saveza sindikata prosvjetnih radnika Crne Gore). U Savjet za pozorište, film i književnost imenovani su: Miloš Jeknić (upravnik Narodnog pozorišta u Kotoru), Radoje Gojkić (reditelj Narodnog pozorišta u Nikšiću), Minja Dedić (upravnik Narodnog pozorišta u Cetinju), Petar Petković (član Narodnog pozorišta u Cetinju), Ratko Đurović (direktor Centralne narodne biblioteke), Mirko Banjević (književnik), Radonja Vešović (član redakcije "Pobjede"), Veselin Đuranović (predsjednik CK Narodne omladine Crne Gore), Mišo Vlahović (član Uprave Agitpropa CKSK Crne Gore), Miladin Perović (predsjednik Kulturno-prosvjetnog saveza Crne Gore), Danilo Lekić (načelnik Ministarstva prosvjete), Simo Čolović (direktor Preduzeća za proizvodnju filmova "Lovćen-film" u Cetinju) i Đorđe Vujović (režiser Preduzeća za proizvodnju filmova "Lovćen-film"u Cetinju). U Savjetu za narodno prosvjećivanje, između ostalih, bili su: Lekić Danilo i Đoko Pejović. U Savjetu za naučno-pedagošku djelatnost, između ostalih, bili su: Jagoš Jovanović, Risto Dragićević (direktor Državnog muzeja na Cetinju), Niko Martinović (profesor Više pedagoške škole na Cetinju), Vojislav Đokić (arhitekta), Savo Vukmanović (profesor – sekretar Naučnog društva NRCG), Ignjatije Zloković (direktor Pomorskog muzeja u Kotoru) i Jevto Milović (šef Arhivskog odjeljenja Istorijskog instituta na Cetinju). U Savjet za likovnu umjetnost, muziku i umjetničko školstvo imenovani su: Milo Milunović, Petar Lubarda, Milutin Plamenac (direktor Zavoda za zaštitu spomenika kulture na Cetinju), Miloš Vušković (direktor Škole za primijenjenu umjetnost u Herceg

stručna savjetodavna tijela pri Ministarstvu prosvjete.[478] Njihova dužnost je bila da realizuju programe koji su usaglašeni sa ciljevima samoupravnog socijalizma.

U aprilu 1951. godine donijet je Ukaz o reorganizaciji Vlade NR Crne Gore kojom su ukinuta Ministarstva, Komiteti i Planska komsija, a osnovani: Savjeti, Glavne uprave i Glavne direkcije.[479] Umjesto Ministarstva prosvjete formiran je Savjet za prosvjetu i kulturu.[480] Prvi ministar-predsjednik Savjeta bio je Milo Jovićević, a od 1955. godine slikar Vuko Radović. Savjet je okupio intelektualce iz svih oblasti.[481] Savjet za prosvjetu

Novom), Anton Pogačar (direktor srednje Muzičke škole na Cetinju), Miloš Milošević (nastavnik muzičke škole u Kotoru), Jovan Milošević (nastavnik Srednje muzičke škole na Cetinju), Miodrag Gavrilović (dirigent orkestra Radio-Titograd), Vojislav Đokić, Ratko Đurović, Danilo Lekić i Miladin Perović. DACG, OROC, MPRS, fasckila 59, 1134, 1-8/1950.

[478] Zapisnik Savjeta za pozorište, film i književnost, 24. I 1951, DACG, OROC, MPRS, fasckila 64, 234; 2/1951.

[479] Dr Branislav Kovačević, Komunistička partija Crne Gore, str. 468.

[480] Članovi Savjeta za prosvjetu i kulturu su bili: Jagoš Jovanović (predstavnik Naučnog društva NR Crne Gore), Risto Dragićević (direktor Državnog muzeja NR Crne Gore), Milutin Plamenac (profesor), Miladin Perović (predsjednik Kulturno-prosvjetnog saveza NR Crne Gore), Đoko Pejović (predstavnik Sindikata prosvjetnih radnika NR Crne Gore), Josif Jauković (član Biroa CK Narodne omladine Crne Gore), Vukosava Mićunović (predstavnik Fiskulturnog saveza Crne Gore), Vuko Radović (profesor iz Kolašina), Blažo Savićević (profesor), Radovan Vojinović (direktor Srednje političke škole), Danilo Lekić (profesor), Ratko Đurović (direktor Umjetničke galerije na Cetinju), Miloš Vušković (direktor Škole za primijenjenu umjetnost u Herceg Novom), Vuko Mandić (direktor osmogodišnje škole u Herceg Novom), Jovan Ražnatović (profesor), Golub Mijović (predsjednik Savjeta za prosvjetu i kulturu Sreskog narodnog odbora (SNO) u Bijelom Polju), Milka Cerović (predsjednica Savjeta za nauku i kulturu Gradskog narodnog odbora Titograd), Blažo Zec (predsjednik Savjeta za nauku i kulturu SNO Bar), Vaso Pejanović (profesor), Miloš Jeknić (direktor pozorišta iz Kotora) i Aleksije Obradović (profesor). „Pobjeda“, 26. IV 1951, str. 1.

[481] Članovi Savjeta po položaju su bili: direktor Više pedagoške škole, direktori gimnazija u Cetinju, Kotoru, Titogradu, Nikšiću, Pljevljima i Ivangradu, predsjednik Naučnog društva NR Crne Gore, direktori učiteljske škole iz Nikšića, Državnog muzeja NR Crne Gore, Zavoda za zaštitu spomenika kulture NR Crne Gore, Srednje muzičke škole, preduzeća „Lovćen-film“, Srednje tehničke škole u Titogradu, Ekonomskog tehnikuma u Titogradu, Poljoprivrednog tehnikuma u Baru, Srednje medicinske škole u Cetinju i Niže industrijske škole u Titogradu; predstavnici Pedagoškog društva, Udruženja učitelja, Narodne omladine, Povjereništva književnika, Kulturno-prosvjetnog saveza, Glavnog odbora AFŽ-a, Fiskulturnog saveza i Udruženja nastavnika i profesora NR Crne Gore. Osim ovih lica, za članove Savjeta imenovani su: Blažo Savićević (pomoćnik ministra – predsjednika Savjeta za prosvjetu i kulturu NR Crne Gore), Jovan Ražnatović (inspektor u Savjetu za prosvjetu i kulturu), Milan Cerović (direktor Osmogodišnje škole u Nikšiću), Joko Petranović (učitelj), Niko Petrić (profesor VPŠ u Cetinju), Minja Nikolaidis (inspektor Savjeta za prosvjetu i kulturu u SNO-Bar), Golub Mijović (predsjednik Savjeta za prosvjetu i kulturu SNO-Bijelo Polje), Radonja Vešović (upravnik Narodnog pozorišta u Cetinju), Vida Matijan (direktor Niže muzičke škole u Kotoru), Slobodan Bujišić (pomoćnik ministra – predsjednika Savjeta za prosvjetu i kulturu NR Crne Gore), Danilo Lekić (načelnik Odjeljenja za kulturu i umjetnost Savjeta za prosvjetu i kulturu Vlade NR Crne Gore), Miloš Vušković (direktor Škole za primjenjenu umjetnost), Milan Redžić (upravnik Stanice za južne kulture u Baru), dr Nikola Zlatarov (šef rentgenološkog odjeljenja Narodne bolnice u Cetinju), Miladin Perović (član Uprave za agitaciju i propagandu CKKP Crne Gore), Mileva Martinović (sekretar Sreskog odbora fronta Sreza cetinjskog), Dragi Vujica (direktor Radio-stanice), Jordanaka Vujović (učiteljica), Budo Šoškić (urednik „Pobjede“), Veliša Popović (profesor Srednje tehničke škole u Titogradu), Šimun Penžera (profesor Škole za primijenjenu umjetnost), Ljubo Matijević (sekretar Savjeta za prosvjetu i kulturu NR Crne Gore), Vojo Saveljić (pripravnik za profesora fiskulture Srednje tehničke škole u Titogradu), Mišo Brailo (pomoćnik direktora Radio-stanice u Titogradu) i Vukica

i kulturu NR Crne Gore je nastavio sa identičnom kadrovskom politikom kakvu je vodilo prethodno Ministarstvo i odlučivalo je o angažmanu intelektualaca u institucijama.[482] Početkom 1954. godine među članovima Savjeta za prosvjetu i kulturu bili su: književnik Junus Međedović, slikar Miloš Vušković, istoričar Jagoš Jovanović, pravnik i istoričar Niko Martinović, publicista Jakša Novaković[483], matematičar Dušan Gvozdenović[484], književnici Radonja Vešović i Čedo Vuković.[485] Kako bi kontrolisao stvaranje i unapređivanje naučnih kadrova Savjet je u novembru 1952. godine formirao Komisiju za davanje mišljenja o izboru naučnih saradnika.[486]

Krajem 1954. godine Izvršno vijeće NR Crne Gore je usvojilo Uredbu o organizaciji i poslovanju Savjeta za prosvjetu NR Crne Gore sa zadatkom da upravlja poslovima od opšteg interesa u oblasti prosvjete, nauke i kulture.[487] U Savjetu su formirane tri organizacione jedinice, od kojih je jedna bila Odsjek za kulturu i narodno prosvjećivanje. Ovaj Odsjek je kontrolisao: pozorišta, muzeje, film, kinofikaciju, radio službu, izdavačku djelatnost, biblioteke, umjetničke škole, kulturno-umjetnička društva, domove kulture i narodne univerzitete. Odjeljenje za kulturu i umjetnost Savjeta za prosvjetu i kulturu Vlade NR Crne Gore imalo je kartoteku gdje su prikupljani podaci za: naučne ustanove, muzeje, izdavačku djelatnost,

Mićunović (član Organizaciono-instruktorske uprave CKKP Crne Gore). Ukaz o izmjeni Ukaza o određivanju članova Savjeta za prosvjetu i kulturu Vlade NR Crne Gore, DACG, OROC, Savjet za prosvjetu i kulturu NR Crne Gore (u daljem navođenju SPK), fascikla 2, 154; 2-3/1952.

[482] Tako je u novembru 1953. godine Luka Tomanović, koji se nalazio na školovanju u Akademiji za primijenjenu umjetnost u Beogradu, pozvan da preuzme rukvođenje Školom za primijenjenu umjetnost u Herceg Novom, jer je njen dotadašnji direktor Miloš Vušković, takođe odlukom Savjeta, premješten na dužnost direktora Umjetničke galerije na Cetinju. Savjet za prosvjetu i kulturu NR Crne Gore – Branku Šotri, rektoru Akademije za primijenjenu umjetnost – za Luku Tomanovića, Cetinje, 12. XI 1952, DACG, OROC, SPK, fascikla 12, 1942; 1/1952.

[483] Novaković Jakša (Mrke, Podgorica, 1902-1980), publicista. Bio je direktor osnovne škole „Savo Pejanović“ i urednik „Prosvjetnog rada“ (1954-1955). Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, Podgorica, 2009, str. 529.

[484] Gvozdenović Dušan (Ćeklići, 1917 – Cetinje, 1993), matematičar. Filozofski fakultet je završio u Beogradu 1946. Bio je profesor gimnazije i Više pedagoške škole na Cetinju, i predavač na Tehničkom fakultetu u Titogradu. Bio je autor udžbenika iz geometrije i algerbe za osnovne škole. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 260.

[485] Zapisnik sa sjednice Savjeta za prosvjetu NRCG, 11. I 1954, DACG, OROC, SPK, fascikla 17, 104; 6/1954.

[486] U Komisiju su ušli: Jagoš Jovanović (direktor Istorijskog instituta – predsjednik Komisije), Blažo Savićević (pomoćnik ministra-predsjednika Savjeta za prosvjetu i kulturu NR Crne Gore) i Risto Dragićević (direktor Državnog muzeja). Savjet za prosvjetu i kulturu, Cetinje, 14. XI 1952, DACG, OROC, SPK, fascikla 12, 2071; 1/1952.

[487] Uredba o organizaciji i poslovanju Savjeta za prosvjetu NRCG, Cetinje, 1. XI 1954, DACG, OROC, SPK, fascikla 22, 925; 1-10/1954.

književnost, likovnu umjetnost, muzičku literaturu, izložbe, pozorište, horove, orkestre, kulturna društva i organizacije.[488]

Zbog velikog obima djelatnosti u Savjetu je u decembru 1955. godine formirano pet Komisija: 1. Komisija za opšteobrazovne škole (osnovne, osmogodišnje, gimnazije i učiteljske škole); 2. Komisija za stručne škole (niže i srednje stručne škole, radnički tehnikumi, majstorske škole); 3. Komisija za naučne ustanove (naučno društvo, instituti, arhivi, stanice, zavodi); 4. Komisija za kulturno-umjetničke ustanove (pozorišta, bioskopi, proizvodnja filmova, ansambli, simfonijski orkestri, koncertna poslovnica, kulturno-umjetnička društva, umjetničke galerije) i 5. Komisija za prosvjetne ustanove (muzeji, biblioteke, čitaonice, kulturno-prosvjetna društva).[489] U Komisiju za naučne ustanove imenovani su: istoričar Risto Dragićević, istoričar Andrija Lainović, književnik Ratko Đurović i pravnik i istoričar Niko Martinović, a u Komisiju za kulturno-umjetničke ustanove: književnici Ratko Đurović, Čedo Vuković i Junus Međedović, dirigent Jovan Milošević i slikar Miloš Vušković.

Na sjednici Savjeta 3. X 1956. godine usvojena je nova Uredba o organizaciji i radu Savjeta prema kojoj je Savjet za prosvjetu i kulturu NR Crne Gore definisan kao izvršno-upravni organ sa nadležnostima u školstvu, prosvjetnim, vaspitnim, naučnim i kulturnim djelatnostima.[490] Savjet je imao predsjednika i članove.[491] Broj članova je utvrđivalo Izvršno vijeće, a mandat članova je trajao dvije godine i niko nije mogao biti član Savjeta duže od dva uzastopna mandata.[492]

Odjeljenje za nauku i kulturu je pratilo i proučavalo pitanja u vezi sa naučnim ustanovama, vodilo evidenciju o naučnim ustanovama (njihovoj organizaciji, radu, poslovanju, stanju), pratilo i proučavalo kulturno-

[488] Kartoteka koju treba da vodi Odjeljenje za kulturu i umjetnost, DACG, OROC, SPK, fascikla 114, 36; 1/1953.

[489] Zaključci sa sjednice Savjeta za prosvjetu NR Crne Gore, Titograd, 17. XII 1955, DACG, OROC, SPK, fascikla 26, 595; 5-7/1955.

[490] Uredba o organizaciji i radu Svjeta za prosvjetu i kulturu NR Crne Gore, DACG, OROC, SPK, fascikla 28, 446; 14-27/1956.

[491] U Savjetu za prosvjetu i kulturu 1956. godine bili su: Vuko Radović (predsjednik), Joko Petranović, Mišo Brailo, Miloš Vušković, Jovan Milošević, Veljko Ičević, Radovan Lekić, Vaso Perišić, Jakša Novaković, Ratko Đurović, Junus Međedović, Leko Obradović, Milivoje Perović, Slobodan Bujišić, Niko Martinović, Vojin Vuković, Čedo Vuković, Andrija Lainović, Luka Tomanović, Veselin Đuranović, Milan Cerović, Blažo Savićević, Radoslav Rotković i Radonja Vešović. Kartoteka koju treba da vodi Odjeljenje za kulturu i umjetnost, DACG, OROC, SPK, fascikla 114, 217; 17/1956.

[492] Članovi Savjeta sredinom 1957. godine su bili: Vuko Radović (predsjednik), Vuko Dragašević, Vojin Vuković, Andrija Lainović, Milan Cerović, Mišo Brailo, Radovan Lekić, Jovan Milošević, Ratko Đurović, Vasilije Filipović, Jakša Novaković, Vaso Pejanović, Đuro Mrvaljević, Veljko Ičević, Veselin Đuranović, Dobroslav Ćulafić, Blažo Savićević i don Niko Luković. Zbog odlaska na funkcije van Crne Gore iz Savjeta su istupili: Obren Milačić, Radonja Vešović i Vjera Kovačević. Zapisnik sa sjednice Savjeta za prosvjetu i kulturu NRCG, Titograd, 8. VI 1957, DACG, OROC, SPK, fascikla 32, 138; 12- 17/1957.

prosvjetne probleme (pozorište, film, kinofikaciju, radio službu, izdavačku djelatnost, biblioteke) i koordiniralo rad sa Odjeljenjem za stručne škole po pitanju umjetničkih škola. Personalni otsjek je vodio kadrovsku politiku, naročito pitanje rasporeda kadrova, i između ostalog, obavljao je poslove Komisije za davanje mišljenja o saglasnosti o unapređivanju umjetnika i pomoćnog umjetničkog osoblja.

Kako bi se efikasnije rješavala pitanja kulture 1. januara 1958. godine iz Savjeta za prosvjetu i kluturu NR Crne Gore se izdvojilo odjeljenje iz kojeg je formiran Savjet za kulturu NR Crne Gore.[493] Njegov predsjednik je bio slikar Vuko Radović, ali je sekretar Miladin Perović (publicista i iskusni partijski funkcioner), u suštini, vodio cjelokupni organizacioni, kadrovski i idejni program Savjeta.[494] U Savjetu za kulturu su 1960, 1961. i 1962. godine bili angažovani brojni intelektualci.[495]

Zadatak Savjeta za kulturu je bio da uvede samoupravljanje u ovu oblast i da, kroz formiranje stručnih komisija, u sistem odlučivanja uključi što više ljudi koji se bave naučnim, umjetničkim i kulturnim radom, kao i da se oni materijalno pomognu.[496] Savjet je do sredine 1960. godine formirao

[493] NR Crna Gora, Savjet za kulturu, Sekretarijat – Sekretarijatu za opštu upravu Izvršnog vijeća NR Crne Gore, Titograd, 11. IV 1960, DACG, OROC, Savjet za kulturu NR Crne Gore (u daljem navođenju SK), fascikla 4, 402; 2/1960.

[494] Krajem 1959. godine Izvršno vijeće je imenovalo članove Savjeta za kulturu: Vuko Radović (predsjednik, član Izvršnog vijeća Skupštine NRCG), Miladin Perović (sekretar), Vojo Brinić (predsjednik Savjeta za kulturu NOO Kotor), Milo Đukić (glavni i odgovorni urednik „Pobjede“), dr Mirčeta Đurović (naučni saradnik Istorijskog instituta), Đorđije Grujičić (predsjednik Savjeta za kulturu NOO Nikšić), Veljko Ičević (predsjednik Savjeta za kulturu NOO Titograd), Vukadin Jovanović (sekretar Ideološke komisije CKSK Crne Gore), Milutin Mijanović (sekretar Izdavačkog preduzeć „Narodna knjiga“ – Cetinje), Branko Nilević (direktor Radio Titograda), Niko Pavić (direktor Narodnog pozorišta u Titogradu), Marko Rolović (službenik Centralne narodne biblioteke u Cetinju), Marko Ulićević (stručni saradnik Zavoda za poljoprivredna istraživanja NR Crne Gore), Zdravko Velimirović (filmski režiser „Lovćen-filma“), Bosa Vuković (urednik lista „Naša žena“), Miloš Jeknić (Udruženje dramskih umjetnika NR Crne Gore), Cvjetko Lainović (Udruženje likovnih umjetnika NR Crne Gore), Sreten Asanović (Udruženje književnika), Milivoje Perović (Kulturno-prosvjetni savez NR Crne Gore), Jovan Vukmanović (Muzejsko-konzervatorsko društvo) i Rudolf Zakrajšek (Udruženje muzičara). Izvršno vijeće Skupštine NR Crne Gore, Rešenje o imenovanju predsjednika i članova Savjeta za kulturu NR Crne Gore, Titograd, 29. XII 1959, DACG, OROC, SK, fascikla 1, 52; 2/1960.

[495] U Savjetu su, između ostalih, bili: Vuko Radović, Miladin Perović, Cvjetko Lainović, Marko Ulićević, Rudolf Zakrajšek, Sreten Asanović, Miloš Jeknić, Zdravko Velimirović, Niko Pavić, dr Jovan Vukmanović, dr Mirčeta Đurović i Milo Kralj. Zapisnik sa XIII sjednice Savjeta za kulturu NR Crne Gore, Titograd, 22. IV 1961, DACG, OROC, SK, fascikla 6, 5; 4/1961. i Zapisnik sa XVIII sjednice Savjeta za kulturu NR Crne Gore, Titograd, 26. I 1962, DACG, OROC, SK, fascikla 10, 2; 3/1962.

[496] Savjet za kulturu je dodjeljivao godišnje nagrade za najbolja naučna i umjetnička ostvarenja. Za 1959. godinu Savjet je, na osnovu mišljenja žirija u sastavu: Luka Tomanović, Niko Pavić, Marijan Futvić, Đoko Pejović, Čedo Vuković, Mihailo Vučinić, dr Đorđe Radulović, Dimitrije Vujović, Radovan Lekić, Miladin Perović i Ratko Đurović, nagrade dodijelio: grupi ljekara (prim. dr Nikola Zlatarov, prim. dr Radoje Lekić, prim. Filip Šoć, prof. dr Dragana Brecelj i doc. dr Vukan Ćupić) sa ukupno 300.000 dinara za proučavanje probema urođenog iščašenja kuka u Zeti; dr Mirčeti Đuroviću 100.000 dinara za knjigu „Trgovački kapital u Crnoj Gori“; Ljubu Anđeliću 100.000 dinara za knjigu „Crveni gazovi“; Vojislavu Staniću 100.000 dinara za samostalnu izložbu u Beogradu; Cvjetku Ivanoviću 100.000 dinara za afirmaciju hora „Stanko

stalnu Komisiju za nauku, dok su druge Komisije bile privremenog karaktera.[497] Stalna umjetnička Komisija je formirana krajem 1960. godine. U njoj su bili i: profesor Niko Pavić, novinar Veljko Ičević[498], pedagog Blagoje Mujović[499] i režiser i glumac Miloš Jeknić.[500]

Savjet za kulturu je ukinut 1962. godine i ponovo je spojen sa Savjetom za prosvjetu u zajednički Savjet za prosvjetu i kulturu, koji je okupio zapažen broj intelektualaca.[501] Novi Savjet za prosvjetu i kulturu NR Crne Gore obavljao je nadzor nad kulturnom, naučnom i prosvjetnom djeltanošću.[502] Imao je identične obaveze kao prethodni Savjeti. Sekretar Savjeta za prosvjetu i kulturu bio je publicista Vladimir N. Popović[503], a predsjednik Budislav Šoškić.[504] Pri Savjetu su formirane Komisije.[505]

Dragojević" iz Titograda; Milošu Jekniću 80.000 dinara za uspjele uloge u dramama Narodnog pozorišta u Titogradu; Ani Nikolić 80.000 dinara za ulogu u predstavi „Dugom putovanju u noć"; Zdravku Velimiroviću 80.000 dinara za režiju kratkometražnog fima „Zublja grahovačka" i Milu Kralju 80.000 dinara za zbirku pjesama „Maslinjak u koroti". Savjet za kulturu NR Crne Gore, Sekretarijat, Titograd, 24. XII 1959, DACG, OROC, SK, fascikla 1, 9; 1/1959.

[497] Savjet je formirao privremenu Komisiju za davanje naučnih zvanja u kulturnim ustanovama koju su činili: Vujović Dimo (predsjednik), Asanović Dušan, Bešić Zarija, Vučinić Vuko, dr Mirčeta Đurović, dr Nikola Zlatarov, Lekić Radovan, Perović Miladin, Sekulić Radule, Ulićević Marko i Popović Vlado. Zapisnik sa IV proširene sjednice Savjeta za kulturu NRCG, Titograd, 11. VI 1960, DACG, OROC, SK, fascikla 1, 15; 10/ 1960.

[498] Ičević Veljko (Podgorica, 1926), novinar. Završio je Visoku novinarsko-političku školu u Beogradu. Od 1965. do 1969. bio je glavni i odgovorni urednik Radio Titograda, a od 1982. do 1988. bio je podsekretar u Saveznom sekretarijatu za informacije. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 269.

[499] Mujović Blagoje (Lijeva Rijeka, 1927), pedagog. Doktorirao je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 1976. Objavio je više radova iz pedagogije i sociologije. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 500.

[500] Zapisnik sa II sjednice Stalne umjetničke komisije za davanje saglasnosti o postavljenju-unapređenju umjetničkog osoblja, Titograd, 2. VII 1960, DACG, OROC, SK, fasikla 4, 496; 5/1960.

[501] Krajem 1962. godine u Savjetu za prosvjetu i kulturu bili su: dr Dimitrije Vujović, Fetahović Hamdija, Pajković Milan, Rolović Marko, Vasiljević Vukale, Marković Dimitrije, Pešić Mirčeta, Bujišić Slobodan, Prijić Aleksandar, Ivanović Cvjetko, dr Jovan Vukmanović, Perović Olga, Kralj Milo, Đurić Veljko, Lipovac Nikola, Đuričanin Drago, Vuković Čedo, Ičević Dušan, Resulbegović Odo, Bućin Nenad, Martinović Dragutin, Kalezić Zarija, Banović Marko i Lutovac Novak. Zapisnik sa treće sjednice Savjeta za prosvjetu i kulturu NRCG, Titograd, 11. XII 1962, DACG, OROC, SPK, fascikla 83, 44; 3/1962.

[502] Uredba o organizaciji i radu Savjeta za prosvjetu i kulturu NR Crne Gore, DACG, OROC, Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku SR Crne Gore (u daljem navođenju RSPK), fascikla 5, 563; 2-6/1963.

[503] Popović N. Vladimir (Brčeli, Bar, 1923), publicista. Završio je Višu pedagošku školu na Cetinju. Učestvovao je u NOB-u od 1941. Bio je urednik, glavni i odgovorni urednik „Pobjede", generalni direktor RTV Titograd, republički sekretar za kulturu, prosvjetu i nauku (1963-1965 i 1969-1974). Bio je i predsjednik Kulturno-prosvjetne zajednice Crne Gore i Pedagoškog savjeta Crne Gore. Objavljivao je radove iz kulture i obrazovanja. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str.618.

[504] Članovi Savjeta 1963. godine: dr Jovan Vukmanović, Marko Rolović, Milo Kralj, Dimitrije Marković, Slobodan Bujišić, Cvjetko Ivanović, Marko Banović, Hamdija Fetahović, Drago Đuričanin, Čedo Vuković, Aleksandar Prijić, Mirčeta Pešić, Milovan Pajković, Dušan Ičević, dr Dimo Vujović, Nikola Lipovac, Dragutin Martinović, Veljko Đurić, Zarija Kalezić, Nikola Vasiljević, Olga Perović, Odo Resulbegović, Nenad Bućin i Novak Lutovac. Zapisnik sa VIII redovne sjednice Savjeta za prosvjetu i kulturu, Titograd, 12. IV 1963, DACG, OROC, RSPK, fascikla 6, 777; 2/1963.

U skladu sa promjenama koje je donio novi ustav Jugoslavije iz 1963. godine, umjesto Savjeta za prosvjetu i kulturu NR Crne Gore 11. aprila 1963. godine formiran je Republički sekretarijat za prosvjetu, nauku i kulturu Socijalističke republike (SR) Crne Gore. Sekretar Republičkog sekretarijata je bio Vladimir N. Popović.[506] Sekretarijat je izrađivao nacrte zakona, odluka, uredbi, pravilnika, uputstava i normativnih rješenja o svim ustanovama u oblasti prosvjete, kulture i nauke. Osnova ovakve organizacije sekretarijata zadržala se do 1990. godine.[507]

U okviru Sekretarijata su, između ostalih, formirane Grupa za kulturu i umjetnost Grupa za nauku. Svaka Grupa je imala rukovodioca, koji je bio zadužen za sprovođenje usvojene politike u svom resoru. Saradnici u Grupama su proučavali pitanja i predmete iz djelokruga organizacione jedinice, pripremali analize, referate i rješenja o tim pitanjima.

Grupa za kulturu i umjetnost je pratila cjelokupnu aktivnost u ovim oblastima na teritoriji Crne Gore i u zajednici sa dugim subjektima iz ovih oblasti, formirala je i sprovodila kulturnu politiku.[508] Koordinirala je rad svih institucija kulture i umjetnosti u Crnoj Gori i uspostavljala saradnju sa sličnim institucijama u drugim republikama. Organizovala je rad i vodila izradu godišnjih planova razvitka kulture i umjetnosti, proučavala kadrovska, organizaciona i finansijska pitanja i probleme društvenog upravljanja. Pripremala je analize, referate i informacije s ciljem da

[505] U Komisiji za otkup umjetničkih radova bili su: Aleksandar Prijić, Rajko Vujošević, Dragutin Vujanović, Dragoljub Šaranović i Milovan Pajković. Zapisnik sa IV redovne sjednice Savjeta za prosvjetu i kulturu, DACG, OROC, RSPK, fascikla 1, 5; 1/1963.
U Komisiju za davanje mišljenja o postavljenju u zvanje pedagoškog svajetnika imenovani su: Petar Rakočević, dr Mirčeta Đurović, Drago Đuričanin, Dimitrije Marković, Jovan Čađenović, Radivoje Šuković i Nikola Lipovac. Republički sekretarijat za prosvjetu, nauku i kulturu, DACG, OROC, RSPK, fascikla 1, 50; 1/1963.

[506] Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku, Titograd, 10. VIII 1963, DACG, OROC, RSPK, fascikla 4, 494; 1/1963.

[507] Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku je 1968. godine preimenovan u Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i nauku. Potom je 1984. godine dobio novi naziv Republički komitet za obrazovanje, kulturu i nauku, a 1989. godine je preimenovan u Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i fizičku kulturu. Ovo su bile samo promjene u imenu, dok je Republički sekretarijat od 1963. do 1990. godine imao jedinstvenu strukturu, način rada i polje djelovanja. U decembru 1965. godine za sekretara je postavljen Petar Rakočević, a tu dužnost je od 1969. godine opet obavljao Vladimir N. Popović. Od 1974. godine sekretar Republičkog sekretarijata za obrazovanje, kulturu i nauku bio je dr Božina Ivanović. Od 1984. godine umjesto sekretara na čelu komiteta nalazio se predsjednik. Predsjednik ovog komiteta od 1984. bio je dr Ratko Božović. Na toj dužnosti ga je 1986. godine zamijenio Miodrag Lekić, a od 1989. godine Lekić je bio sekretar Republičkog sekretarijata za obrazovanje, kulturu i fizičku kulturu.

[508] Pravilnik o organizaciji i radu Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i nauku, DACG, OROC, RSPK, fascikla 22, 3; 2-13/1965.

unaprijedi kulturnu i umjetničku djelatnost. U Grupi za kulturu i umjetnost istoričar Zoran Lakić[509] je bio savjetnik za umjetnost.

Grupa za nauku je u skladu sa smjernicama, koje je određivao Savjet za naučni rad, proučavala i analizirala naučnoistraživačku djelatnost u Crnoj Gori, koordinirala rad naučnih institucija, uspostavljala saradnju sa drugim naučnim institucijama u Jugoslaviji i inostranstvu. Rukovodilac Grupe za nauku 1965. godine bio je Marko Rolović, direktor Muzeja NOB-a u Cetinju.[510] Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku je 1964. godine formirao Odbore koji su se bavili naučnim pitanjima i u njima su angažovani stručni kadrovi.[511]

Pored angažmana u republičkim organima većina intlektualaca je bila angažovana u savjetima koji su formirani pri svakoj kulturnoj i naučnoj instituciji.[512] Ovi savjeti su 1957. godine uvedeni u svim institucijama kulture.[513]

[509] Lakić Zoran (Donja Bijela, Šavnik, 1933), istoričar. Doktorirao je 1974. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Radio je u Arhivu CKSK Crne Gore. Bio je savjetnik u Republičkom sekretaraijtu za obrazovanje, kulturu i nauku, naučni savjetnik u Istorijskom institutu u Podgorici i redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Za vanrednog člana CANU izabran je 1993, a za redovnog 2000. ILCG, knjiga 4, str. 826; i Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 387.

[510] Zapisnik sa sastanka Konkursne komisije, Titograd, 30. VIII 1965, DACG, OROC, RSPK, fascikla 26, 355; 4/1965.

[511] U Odbor za biološke nauke su imenovani: Tomaš Tomašević, Mihailo Ljumović, Milan Šanović, Darko Mandić, Vladimir Lepetić, Đorđije Drecun, Božina Ivanović, Dušan Vučković, Branko Martinović, Obrad Zarubica, Miladin Adžić, Vlajko Kadović, Marko Mićunović, Marko Ulićević, Milorad Popović, Radisav Popović, Milorad Mijušković, Veljko Međedović, Filip Šoć, Dušan Kosović, dr Dragutin Vukotić, dr Branko Poček, dr Branislav Pešić, dr Boga Vavić, Vidosava Martinović, Mihailo Vučković i Vukić Pulević. U Odbor za društvene nauke: Radivoje Šuković, Dimitrije Marković, Radule Sekulić, Danica Roganović, Branko Iličković, Mijat Šuković, Svetozar Durutović, Miloje Petković, Orle Šabović, Branko Kovačević, Božo Kovač, Vasilije Vukadinović, Dimo Vujović, Veljko Đurić, Jovan Čađenović, Ljubomir Kapisoda, Marko Kažić, Olivera Velimirović, dr Mirčeta Đurović, Vojislav Mugoša, Josif Jauković, Draško Noveljić, Nikola Burić, Risto Vukčević i Žarko Dragović. U Odbor za matematičko-tehničke nauke: Vaso Pejanović, Vojo Begović, Jovan Vukčević, Niko Perović, Milija Mojašević, Žarko Ljumović, Miodrag Novičević, Janko Štrukelj, Zarija Bešić, Vladislav Vlahović, Petar Vuksanović, Vojo Vuković, Todor Vitorović, Milorad Velašević, Nikola Vujanović, Ljubo Kosović, Dragutin Radović, Gojko Vukčević, Dušan Dragović, Ilija Šćepanović, Blažo Radović, Rajko Vujković, Božidar Pavićević, Đoko Minjević, Milinko Šaranović, Vuko Vukošić, Jovo Vujošević i Petar Vujičić. Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku, DACG, OROC, RSPK, fascikla 14, 274; 1-32/1964.

[512] Tako su 1964. godine u sastav filmskog savjeta „Lovćen-filma“ imenovani: Miodrag Đukić (glavni urednik „Pobjede), za predsjednika i članovi: Dragiša Đoković (direktor narodne banke u Titogradu), Mišo Brailo (direktor Radio Titograda), Veljko Ičević (potpredsjednik Republičkog odbora Saveza sindikata Crne Gore), Hamdija Fetahović (narodni poslanik iz Skupštine SR Crne Gore), Vasko Raičević (rukovodilac Centra za marksističko obrazovanje pri CKSK Crne Gore), Čedo Vuković (književnik iz Titograda), Vasilije Vukadinović (politički radnik u GO SSRN Crne Gore) i Dana Dragašević (član Predsjedništva Republičkog vijeća Saveza sindikata za Crnu Goru). Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku – Izvršnom vijeću Skupštine SR crne Gore, Titograd, 7. I 1964, DACG, OROC, RSPK, fascikla 18, 719; 1/1964.

U sastav Savjeta Opšteg muzeja u Cetinju imenovani su: dr Dimitrije Vujović (direktor Istorijskog instituta SRCG), Veljko Đurić (direktor Zavoda za zaštitu spomenika kulture SRCG), Ljubomir Kapisoda (kustos iz Cetinja), dr Branko Pavićević (saradnik Instituta društevnih nauka – Beograd), dr Ljubomir Durković –

Vlast je uspjela da održi institucije kulture koje su formirane u prethodnom periodu i da formira nove. Izvršno vijeće Crne Gore je u aprilu 1955. godine formiralo Zavod za uskometražni film.[514] Cilj Zavoda je bio da proizvodi i koristi uskometražne filmove nastavnog, naučno-popularnog i dokumentarno-propagandnog karaktera, i da tako utiče na političko opredjeljenje ljudi. Pri Zavodu je formirana pedagoško-stručna služba koja je odabirala scenarije, određivala repertoarsku politiku i, uopšte, brinula o političkoj i propagandnoj funkciji ove vrste filma.

U Titogradu je 1955. godine osnovan Centar za kulturno-prosvjetni film čiji je zadatak bio da se bavi razvojem dokumentarnog filma i da unapređuje i koristi vaspitno-obrazovni i kulturno-prosvjetni film u svim oblastima prosvjećivanja.[515] U kontroli kinematografiji angažovani su brojni intelektualci.[516]

U cilju poboljšanja kulturnih i umjetničkih prilika u Crnoj Gori Izvršno vijeće Skupštine SR Crne Gore je u decembru 1963. godine u Titogradu formiralo Republički centar za kulturno-umjetničku djelatnost.[517] Centar je dobio zadatak da organizuje kulturno-umjetničke priredbe domaćih i stranih umjetnika i umjetničkih grupa, da organizuje odlazak domaćih umjetnika u inostranstvo, unapređuje masovnu kulturu, vodi brigu o kinofikaciji i distribuira kulturno-prosvjetne filmove (naročito u oblastima gdje nije bilo bioskopa), popularizuje knjigu, daje tehničke, instruktivne i organizatorske usluge za sve grane kulturno-umjetničke djelatnosti, organizuje tribine i javne nastupe društveno-političkih, kulturnih i javnih radnika i propagira u javnosti stavove o svim zbivanjima u zemlji i

Jakšić (direktor Univerzitetske biblioteke "Svetozar Marković" – Beograd), Miloš Vušković (slikar iz Cetinja), Ignjatije Zloković (direktor Pomorskog muzeja – Kotor), Risto Dragićević (profesor iz Cetinja), Dimitrije Krivokapić (predsjednik Opštinskog odbora SSRN Cetinje). Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku – Izvršnom vijeću Skupštine SR Crne Gore, Titograd, 16. I 1964, DACG, OROC, RSPK, fascikla 18, 720; 1/1964.

[513] Dr Zoran Lakić, Poslijeratni razvoj kulture u Crnoj Gori (1945-1980), „Bibliografski vjesnik", Cetinje, 1983, 1, str. 163.

[514] Obrazloženje Uredbe o osnivanju Zavoda za uskometražni film, DACG, OROC, SPK, fascikla 26, 607; 8-9/1955.

[515] Uredba o osnivanju Centra za kulturno-prosvjetni film, DACG, OROC, SPK, fascikla 26, 607; 6/1955.

[516] U Upravni odbor Centra za kulturno-prosvjetni film 1956. godine imenovani su: Milo Vrbica (službenik Sekretarijata unutrašnjih poslova NRCG), Dušan Gvozdenović (profesor VPŠ u Cetinju), Radovan Lekić (predsjednik Kulturno-prosvjetnog saveza Crne Gore) i Natalija Sokolović (profesorica osmogodišnje škole iz Titograda). Savjet za kulturu je 1958. godine formirao Komisiju za pregled filmova u kojoj su 1960. godine bili: Miladin Perović, Vuko Dragašević, Čedo Vuković, Dobroslav Ćulafić, Dušan Ćetković, Ilija Nikolić, Miodrag Stojović, Radovan Lekić, Mišo Brailo, Milan Novičić i Veselin Đuranović. Zaključci sa sjednice Savjeta za prosvjetu i kulturu NRCG, Titograd, 11. VI 1956, DACG, OROC, SPK, fascikla 28, 217; 4-5/1956; i Honorar članovima Komisije za pregled filmova, DACG, OROC, SK, fascikla 3, 362; 2/1960.

[517] Uredba o osnivanju Republičkog centra za kulturno-umjetničku djelatnost, Titograd, 10. XII 1963, DACG, OROC, RSPK, fascikla 5, 625; 3-6/1963.

inostranstvu. U ostvarivanju ovih ciljeva Centar je bio obavezan da sarađuje sa svim kulturno-umjetničkim i kulturno-prosvjetnim institucijama u Crnoj Gori. Bio je pod nadzorom Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i nauku. Centar je imao direktora i savjet.[518] Direktor centra 1964. godine bio je Milovan Pajković.[519] Sa osnivanjem ovog Centra prestao je da postoji Centar za kulturno-prosvjetni film, čiji su kadrovi, imovina, uprava i obaveze prešli u nadležnost Republičkog centra za kulturno-umjetničku djelatnost.

Vlast je u razvoju naučnih institucija imala manje uspjeha. Najveći neuspjeh je zabilježilo Naučno društvo NR Crne Gore. Ova institucija je stagnirala, jer su od 59 članova 54 živjela van Crne Gore, a od sedam članova Uprave samo su 3 živjela u Crnoj Gori.[520] Mnogi članovi nijesu imali stručne kvalifikacije da rade u Društvu, a mnogi su bili neaktivni u naučnom životu Crne Gore. Zbog toga je Društvo 1956. godine prestalo s radom.[521]

Do 1964. godine u Crnoj Gori je funkcionisalo 7 naučnih institucija: Geološki zavod, Zavod za unapređivanje poljoprivrede, Istorijski institut, Zavod za biologiju mora, Centralna narodna biblioteka, Seizmološka stanica i Zavod za zaštitu prirode.[522]

---

[518] U savjet Republičkog centra za kulturno-umjetničku djelatnost imenovani su: Svetozar Durutović (urednik časopisa „Praksa“), Mirčeta Pešić (sekretar Kulturno-prosvjetnog saveza Crne Gore), Mileva Gagović (politički radnik u Glavnom odboru SSRN Crne Gore), Ilija Nikolić (reditelj u Narodnom pozorištu Titograd), Rade Miličković (major – upravnik Doma JNA), Dragutin Vujanović (urednik Radio Titograda), Vladimir Vukadinović (urednik Radio Titograda). Republički sekretratijat za prosvjetu, kulturu i nauku – Izvršnom vijeću Skupštine SR Crne Gore, Titograd, 6. I 1964, DACG, OROC, RSPK, fascikla 18, 715; 1/1964.

U savjetu su 1965. godine bili: Niko Pavić, Mišo Brailo, Milovan Pajković, Andrija Laković, Branko Marković, Branko Kovačević, Branka Milošević, Dušan Radunović, Milutin Jovović, Jovan Čađenović i Đuro Ćetković. Zapisnik sa I sjednice Savjeta, 1. II 1965, DACG, OROC, RSPK, fascikla 26, 422; 1/1965.

[519] Republički centar za kulturno-umjetničku djelatnost – Republičkom sekretarijatu za prosvjetu, nauku i kulturu, DACG, OROC, RSPK, fascikla 17, 477; 1/1964.

[520] Sjednica Savjeta za prosvjetu i kulturu NR Crne Gore, ”Pobjeda”, 4. X 1953, str. 6.

[521] Dr Mijat Šuković, Funkcije i uloga Naučnog društva Crne Gore, „Ovdje“, broj 19, 1970, str. 6.

[522] U Geološkom zavodu su radili: Grujić Petar, Pavićević Đurđa, Mirković Branka, Mirković Mirko, Jovičić Milinko, Kalezić Milosav, Dragović Dušan, Škuletić Dimitrije, Stijović Veljko, Krković Danica, Vučinić Slavko, Đokić Vukota, Marković Dragoslav, Perović Zarije, Radulović Vasilije i Živaljević Milorad. U Zavodu za unapređivanje poljoprivrede: Šugin Dimitrije, Pavićević Marija, Đuričković Milorad, Gardašević Branko, Ljumović Mihailo, Pavićević Ljubo, Mandić Darko, Đuretić Grujica, Ulićević Marko, Đuretić Mihailo, Mijušković Milorad i Velimirović Velizar. U Istorijskom institutu: Vujović Dimitrije, Rakočević Novica, Vučković Dušan, Vujović Đuro, Jovanović Radoman, Ražnatović Novak, Pajović Radoje i Bojović Jovan. U Zavodu za biologiju mora: Lepetić Vladimir, Vukanić Dušan, Karaman Gordan i Rijavac Leo. U Pomorskom muzeju: Zloković Ignjatije i Milošević Milovoje. U Centralnoj narodnoj bilblioteci Martinović Niko, u Seizmološkoj stanici Pejanović Vaso, u Zavodu za zaštitu prirode Vučković Mihailo, Etnografskom muzeju Vukmanović Jovan, Državnom muzeju Dragićević Risto i Njegoševom muzeju Plamenac Milutin. Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku – Savezni savjet za koordinaciju naučnih istraživanja, Titograd, 11. IV 1964, DACG, OROC, RSPK, fascikla 18, 707; 3/1964.

Kako bi se intenzivirao razvoj nauke Izvršno vijeće SR Crne Gore je u decembru 1963. godine formiralo Republički savjet za naučni rad.[523] Njegov zadatak je bio da prati rad organa, ustanova i organizacija koje su se bavile naučnim istraživanjima, da pretresa pitanja od opšteg interesa za naučni rad, vodi brigu o korišćenju i razvoju naučnog kadra i naučnog podmlatka, pruža pomoć naučnim i stručnim udruženjima, da daje mišljenje i predloge o pitanjima iz oblasti nauke i potvrđuje izbor naučnika i saradnika u svim naučnim ustanovama u Crnoj Gori. Predsjednika i 12 članova ovog savjeta je imenovalo Izvršno vijeće. U okviru savjeta su formirani odbori za posebne naučne oblasti.[524]

Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku je 1964. godine preimenovao Republički savjet za naučni rad u Republički savjet za koordinaciju naučnih djelatnosti.[525] Savjet je proučavao i pratio stanje u oblasti naučnih djelatnosti i davao predloge i mišljenja nadležnim organima o pitanjima od interesa za tu oblast.[526] Inicirao je ostvarivanje naučnih veza sa inostranstvom, održavanje simpozijuma i drugih skupova. Savjet je imao predsjednika, zamjenika predsjednika i određeni broj članova. Predsjednika, zamjenika i polovinu članova je imenovala Skupština SR Crne Gore, a ostale članove savjeta delegirale su naučne i druge organizacije koje je odredila Skupština. Mandat članova savjeta je trajao 4 godine. Savjet je mogao da obrazuje povremena i stalna tijela.

Kako se vlast brinula o intelektualcima angažovanim u republičkim institucijama svjedoči slučaj književnika i publiciste Mila Kralja. Prema odluci CKSK Crne Gore Kralj je 1963. godine upućen na školovanje u Visoku školu političkih nauka u trajanju od 6 mjeseci. Kako u tom periodu nije mogao da prima punu platu u „Grafičkom zavodu“, gdje je bio zaposlen, Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku je predložio Izvršnom

[523] Uredba o osnivanju Republičkog savjeta za naučni rad, Titograd, 10. XII 1963, DACG, OROC, RSPK, fascikla 5, 650; 8/1963.

[524] Odbor za matematičko-tehničke nauke: inž. Milinko Šaranović (predsjednik), inž. Dušan Dragović, inž. Petar Vuksanović, Momčilo Kosmajac, Vlado Vlahović, Zarija Bešić, Niko Perović, inž. Gojko Vukčević, inž. Vuko Vujošević, inž. Ilija Šćepanović i inž. Milija Mojašević. Odbor za društvene nauke: Risto Vukčević (predsjednik), Draško Novelić, dr Dimitrije Vujović, dr Mijat Šuković, dr Josif Jauković, dr Mirčeta Đurović, Svetozar Durutović, Radule Sekulić, Nikola Burić, Miloje Perović i Radivoje Šuković. Odbor za biološke nauke: dr Marko Ulićević (predsjednik), inž. Milorad Mijušković, dr Dragutin Vukotić, dr Vladimir Lepetić, Vidosava Martinović, dr Tomaš Tomašević, dr Branislav Pešić, inž. Mihailo Ljumović i inž. Branko Martinović. Isto.

[525] U ovom savjetu su bili: Budislav Šoškić (predsjednik), dr Mirčeta Đurović, dr Branislav Pešić, Risto Vukčević, dr Mijat Šuković, Dimitrije Marković, dr Marko Ulićević, inž. Petar Vuksanović, inž. Milinko Šaranović, dr Josif Jauković, Žarko Dragović, dr Dimitrije Vujović i ing. Stevo Popović. Zapisnik sa VIII sjednice savjeta, Titograd, 21. IX 1965, DACG, OROC, RSPK, fascikla 25, 277; 2/1965.

[526] Nacrt Zakona o Republičkom savjetu za koordinaciju naučnih djelatnosti i o Republičkom fondu za finansiranje naučnih djelatnosti, član 2, DACG, OROC, RSPK, fascikla 25, 286; 19/1965.

vijeću da se Kralj u ovom Sekretarijatu postavi za honorarnog službenika sa platom od 45.000 dinara, odnosno sa istom platom koju je imao u „Grafičkom zavodu“.[527] Kralj je tada imao samo završenu srednju poljoprivrednu školu i književno djelo koje mu je obezbijedilo da od 1951. godine bude novinar i urednik u: „Pobjedi“, „Omladinskom pokretu“, „Titovom pioniru“, Radio-Titogradu, i službenik Grafičkog zavoda. Izvršno vijeće je prihvatilo predlog CKSK Crne Gore, i Kralj je u Republičkom sekretarijatu za prosvjetu, kulturu i nauku postavljen za referenta za administrativnu službu i staranje o biblioteci. Na osnovu tog položaja Kralj je 1964. godine od Sekretartijata dobio pomoć od 60.000 dinara za pohađanje Visoke škole političkih nauka u Beogradu.[528]

Ideološku kontrolu u radu institucija nauke i kulture sprovodila je Partija, odnosno Savez komunista Crne Gore. U skladu sa prelaskom na socijalističko samoupravljanje tokom 1951. godine prestala su s radom agitprop odjeljenja pri sreskim i gradskim komitetima, a 1952. godine prestala je sa radom Uprava za agitaciju i propagandu CKKP Crne Gore. Umjesto Agitpropa, u junu 1956. godine formirana je Komisija za ideološki rad pri CKSK Crne Gore, a slična Komisija je postojala i pri SSRN Crne Gore. Do 1958. godine formirane su Komisije i pri Opštinskim komitetima SK, kao i pri opštinskim odborima SSRN.[529] Socijalistički savez je dobio zadatak da, u cilju izgradnje socijalističke kulture, upravlja svim kulturnim aktivnostima.

Članovi Komisije za ideološki rad pri CKSK 1959. godine bili su i: publicista Miladin Perović, istoričar Dimo Vujović, publicista Vladimir Popović (urednik „Pobjede“) i predsjednik Glavnog odbora SSRN Crne Gore Veselin Đuranović.[530] U stvari, bivši kadrovi Agitpropa zauzeli su dominantne pozicije u ideološkoj Komisiji.[531]

[527] Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku – Republičkoj komisiji za službeničke poslove Izvršnog vijeća SRCG, Titograd, 5. XI 1963. i Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku – Republičkom sekretarijatu za zakonodavstvo i opštu upravu SRCG, Titograd, 13. XII 1963, DACG, OROC, RSPK, fascikla 7, 944; 1-2/1963.

[528] Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku, Titograd, 14. II 1964, DACG, OROC, RSPK, fascikla 18, 697; 1/1964.

[529] Dobroslav Ćulafić, O Kulturno-prosvjetnom savezu, „Pobjeda“, 16. VII 1953, str. 5.

[530] Zapisnik sa sastanka Komisije za ideološki rad CK Saveza komunista Crne Gore, 20. januar 1959. godine, DACG, OSIO-PG CKKP Crne Gore, kutija 126.

[531] U Komisiji za ideološki rad CKSK Crne Gore 1962. godine bili su: Veselin Đuranović, Miladin Perović, Vladimir Popović, Hamdija Fetahović, Radule Sekulić, Vukadin Jovanović, Vojo Srzentić, Dimitrije-Dimo Vujović, Milo Đukić i Božo Savović. Krajem 1962. godine umjesto Veselina Đuranovića za predsjednika Komisije je imenovan Budislav Šoškić, a novi članovi su bili: Branko Nilević, Mišo Brailo, Miodrag Đukić, Mustafa Redžepagić, Mirčeta Đurović, Mišo Brajović, Božidar Bulatović i Nenad Bućin. Članovi Komisije 1963. godine bili su: Miladin Perović, Budislav Šoškić, Hamdija Fetahović, Milica Pajković-Mušikić, Vukadin Jovanović, Branko Nilević, Mustafa Redžepagić, Božo Savović, Božidar Bulatović, Mišo Brailo, Mirčeta Đurović, Milo Đukić, Mišo Brajović i Nenad Bućin. Zapisnik sa sjednice Komisije za

Zadatak Komisije je bio i da prati naučno-istraživački rad u Crnoj Gori, a naročito društvene nauke, i da cjelokupnu kulturnu, naučnu i obrazovnu djelatnost u Crnoj Gori usmjerava u pravcu marksizma i socijalističkog samoupravljanja.[532] U saradnji sa Kadrovskom komisijom CKSK Crne Gore, pratila je rad redakcija listova i časopisa, uprava pozorišta, bioskopa, knjižara, biblioteka, kulturno-umjetničkih društava, radija i Savjeta za prosvjetu i kulturu. Kontrolisala je večernje političke škole, Centar za marksističko obrazovanje kadrova, nastavu političke ekonomije u školama, idejne probleme u oblasti kulture, i blagovremeno snabdijevanje ideološkom literaturom, prije svega časopisom „Komunist". U suštini, partijska kontrola nad intelektualcima je ostala kao i u periodu Agitpropa.

Komisija za ideološki rad CKSK Crne Gore je 1964. godine u Titogradu pokrenula časopis za duštvena pitanja „Praksa". Prvi urednik je bio Budislav Šoškić, a članovi redakcije: publicista Svetozar Durutović[533], novinar i publicista Miodrag Đukić[534], ekonomista i istoričar dr Mirčeta Đurović[535], publicista Miladin Perović, političar Vojo Srzentić[536], političar Dobroslav Ćulafić i pravnik i pisac Mijuško Šibalić[537]. Cilj časopisa je bio da okupi intelektualce u Crnoj Gori koji su se bavili pitanjima socijalističkog sistema (društvenom teorijom i praksom) i da podstiče marksističku misao.[538]

ideološki rad CKSK Crne Gore, 7. I 1963. godine, DACG, OSIO-PG, CK Saveza komunista (u daljem navođenju CKSK) Crne Gore.

[532] Isto, Plan rada ideološke komisije CKSK Crne Gore.

[533] Durutović Svetozar (Šipačno, Nikšić, 1936), političar i publicista. Pravni fakultet je završio Beogradu. Bio je član CK SKJ i član Predsjedništva CKSK Crne Gore, urednik časopisa „Praksa" i „Komunist", i direktor i urednik „Pobjede". Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str.188.

[534] Đukić Miodrag (Novo Selo, Peć, 1928 – Beograd, 1987), novinar i pulbicista. Bio je glavni i odgovorni urednik „Pobjede" i urednik u „Tanjugu". Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 197.

[535] Đurović Mirčeta (Danilograd, 1924 – Podgorica, 2011), ekonomista i istoričar. Diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu 1949. godine i na istom fakultetu je doktorirao 1956. Od 1951. do 1960. radio je u Naučnom društvu Crne Gore i Istorijskom institutu Crne Gore. Od 1960. bio je profesor Ekonomskog fakulteta u Titogradu. Od 1960. do 1964. bio je i dekan Ekonomskog fakulteta. Bio je prvi rektor Univerziteta „Veljko Vlahović" (1974-1978). Za dopisnog člana Društva za nauku i umjetnost Crne Gore izabran je 1973. godine, a za redovnog člana CANU 1981. Bio je predsjednik CANU od 1985. do 1989. godine. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1993, Podgorica, 1993, str. 81.

[536] Srzentić Vojislav Vojo (Sotonići, Bar, 1934), predsjednik CKSK Crne Gore. Završio je Ekonomski fakultet. Bio je član i predsjednik CK Narodne omladine Crne Gore, poslanik republičkog vijeća Skupštine Crne Gore, predsjednik Skupštine opštine Bar, član CKSK Crne Gore, predsjednik CKSK Crne Gore od 1977. do 1982. godine i član Predsjedništva SR Crne Gore. ILCG, knjiga 5, str. 1118.

[537] Šibalić Mijuško (Žabljak, 1915 – Beograd, 1995), pravnik i pisac. Pravni fakultet je završio u Beogradu 1940. Učestvovao je u NOB-u od 1941. Bio je pomoćnik i zamjenik saveznog javnog tužioca, predsjednik Izvršnog vijeća Crne Gore, član Saveznog izvršnog vijeća i sudija Ustavnog suda Jugoslavije. Pisao je pripovjetke i priloge iz istorije NOB-a. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 739.

[538] Uz prvi broj, „Praksa", časopis za društvena pitanja, Titograd, mart 1964, 1, str. 5.

Kako je Komisija za ideološki rad CKSK Crne Gore funkcionisala svjedoči par primjera. Komisija (u sastavu: Veselin Đuranović, Miladin Perović, Vladimir Popović, Vojo Srzentić i poslanik Hamdija Fetahović) je 1962. godine kritikovala ciklus pjesama književnika i novinara Jevrema Brkovića[539] „Istini za volju“, koje su objavljene u časopisu „Stvaranje“.[540] Ista Komisija je u feburaru 1963. godine osudila izvođenje drame „Provalija“ u Titogradskom pozorištu po tekstu Jevrema Brkovića, jer je negativno prikazivala revoluciju.[541] Pored ovoga Komisija je kritikovala izdavačka kuću „Obod“ jer je štampala „Istoriju književnosti SAD“ Vukašina Perovića, Vjeru Delibašić zbog knjige „Ognjište“ i knjige o Savi Kovačeviću, i „Lovćen film“ zbog filma „Muškarci“ režisera Mila Đukanovića[542].

Zbog ovih problema CKSK Crne Gore je u martu 1963. godine organizovao sastanak svih Aktiva komunista koji rade na području prosvjete i kulture. Sastanku je prisustvovalo oko 60 komunista koji su se nalazili na rukovodećim mjestima u kulturno-prosvjetnim institucijama, dok su sastankom rukovodili Veselin Đuranović i Budislav Šoškić, članovi Izvršnog komiteta CKSK Crne Gore. Cilj sastanka je bio da se zaustave ideološka skretanja.[543] Poseban predmet kritike bila je predstava „Provalija“ Jevrema Brkovića. Tekst „Provalije“ su kritikovali istoričarka umjetnosti Olga Perović[544] i profesor Niko Pavić, direktor Crnogorskog narodnog pozorišta. Olga Perović je tražila da se konkretizuju i pojačaju mjere protiv ovakvih pojava. Tada je bila i urednica kulturne rubrike u „Pobjedi“. Književnik Milo Kralj je kritikovao „razbarušene i neodgovorne umjetnike“, a Niko Pavić je izjavio da je po njegovom mišljenju dobar umjetnik samo onaj koji

[539] Brković Jevrem (Seoci, Piperi, 1933), književnik. Višu novinarsku školu je završio u Sarajevu. Bio je urednik u Radio Titogradu i predsjednik Udruženja književnika Crne Gore 1985-1986. godine. Jedan je od osnivača i prvi predsjednik DANU. Piše pjesme, pripovjetke, romane, drame, esejističke i publicističke tekstove. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 99-100.

[540] Zapisnik sa sastanka Komisije za ideološki rad CKSK Crne Gore, 10. II 1962. godine, DACG, OSIO-PG CKSK Crne Gore.

[541] Zapisnik sa sjednice Komisije za ideološki rad CKSK Crne Gore, 14. II 1963. godine, DACG, OSIO-PG CKSK Crne Gore.

[542] Đukanović Milo (Cetinje, 1927 – Beograd, 1989), režiser. Završio je Akademiju za film, pozoriše, radio i televiziju. Bio je redovni profesor Fakulteta dramskih umjetnosti u Beogradu. Uglavnom se bavio filmskom komedijom. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 196.

[543] Podršku Partiji su iskazali: Mišo Brailo, Milo Đukić, Aleksije Obradović, Milo Kralj, Olga Perović, Vladimir N. Popović, Petar Rakočević, Čedo Vuković, Zoran Lakić, Niko Pavić, Hamdija Fetahović, Jovan Čađenović, Cvjetko Ivanović i Vukale Đerković. Zabilješka sa sastanka aktiva komunista koji rade na području kulture i prosvjete, 7. III 1963. godine, DACG, OSIO-PG CKSK Crne Gore.

[544] Perović Olga (Podgorica, 1932), istoričar umjetnosti. Filozofski fakultet je završila u Beogradu 1957. Bila je novinarka „Omladinskog pokreta“ i Radio Titograda, urednica u „Pobjedi“, časopisu „Praksa“ i glavna urednica lista „ Komunist“ za Crnu Goru. Bila je predsjednica Republičkog komiteta za informacije. Bavi se istorijom umjetnosti i likovnom kritikom. Za vanrednog člana CANU izabrana je 2000. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 581.

služi revolucionarnoj istini. Ipak, kritikovani stvaraoci su dobili samo opomene i to se nije odrazilo na njihov status i egzistenciju, što svjedoči o toleranciji prema onima koji su se prvi put ogriješili o socijalističku ideologiju.

Pored ove Komisije poseban značaj za ideološko usmjeravanje stvaralaštva je imao Centar za marksističko obrazovanje kadrova. Njegova uloga je bila da sarađuje s raznim zavodima i institutima u pravljenju dugoročnih programa za ideološko-političko obrazovanje i u praćenju i proučavanju pojednih kretanja i idejnih strujanja u Crnoj Gori.[545] Članovi ovog Centra 1962. godine bili su: Milica Pajković-Mušikić (predsjednica), publicista Vladimir Popović, poslanik Hamdija Fetahović, istoričar Zoran Lakić, sociolog Branko Kovačević[546] i publicista Orle Šabović.[547]

Vlast je posebnu pažnju posvetila istorijskoj nauci, pa je CKSK Crne Gore 16. jula 1958. godine formirao Komisiju za istoriju, čiji je cilj bio da rukovodi istorijskom naukom u Crnoj Gori. Ovo je bila jedina Komisija u CK koja se bavila pitanjima samo jedne nauke. Komisija je određivala istraživačke prioritete, određivala rad Istorijskog instituta i kontrolisala rad crnogorskih istoričara. U Komisiji je najviše bilo političara, što svjedoči da je istorijska nauka bila podređena partijskim stavovima, a da se učešće istoričara svodilo na to da saslušaju zahtjeve Partije i sprovedu ih u djelo.[548] Prvi predsjednik komisije bio je Savo Brković[549], do novembra 1960. godine, potom Nikola Đakonović do 1963. godine, a zatim slikar Vuko Radović i publicista Mihailo-Bebo Brajović[550]. Slične Komisije su formirane

[545] Zapisnik sa sastanka Komisije za ideološki rad CKSK Crne Gore, 9. III 1962. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[546] Kovačević Branko (Riđani, Nikšić, 1931), sociolog. Filozofski fakultet je završio u Beogradu 1956, a doktorirao je iz sociioloških nauka 1975. Bio je profesor Gimnazije u Nikšiću, savjetnik za filozofiju i sociologiju u Republičkom zavodu za unapređivanje školstva. Od 1961. do 1997. radio je na Ekonomskom fakultetu u Podgorici, a redovni profesor je bio od 1984. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 362.

[547] Zapisnik sa sjednice Komisije za ideološki rad CKSK Crne Gore, 14. XII 1962. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[548] Članovi Komisije 1961. godine bili su: Nikola Đakonović (predsjednik), Periša Vujošević, Dimo Vujović, Vaso Stajkić, Živko Žižić, Mićan Petričević, Mirčeta Đurović, Radovan Lekić i Mato Petrović, a kasnije i: Vuko Radović, Rade Kovačević, Radoje Pajović, Đoko Pejović i Vlado Strugar. Zapisnik sa sastanka Komisije za istoriju Centralnog komiteta SK Crne Gore, održanog 6. IV 1961. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[549] Brković Savo (Velje Brdo, Podgorica, 1906 – Podgorica, 1991), partijski i državni funkcioner, narodni heroj. Član KPJ od 1924. Bio je jedan od organizatora ustanka 1941. godine, član PK KPJ za Crnu Goru i Glavnog štaba NOP odreda za Crnu Goru i Boku. Nakon rata je bio ministar u vladi Crne Gore, predsjednik Republičkog vijeća Skupštine Crne Gore i član Izvršnog komiteta CKSK Crne Gore. ILCG, knjiga 1, str. 168.

[550] Brajović Mihailo Bebo (Kosić, Danilovgrad, 1925), publicista. Višu vojnu akademiju završio je u Beogradu. Učesnik NOR-a od 1941. Na funkcijama JNA bio je od 1945. do 1965. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 95.

pri svim Opštinskim komitetima SK i njihov zadatak je bio da skupljaju građu za istoriju Partije u Crnoj Gori.

Komisija se bavila sređivanjem i objavljivanjem svih izvora vezanih za istoriju KPJ u Crnoj Gori. Organizovala je promociju radova nastalih na tu temu, bila glavni pokretač u obilježavanju događaja iz partijske i ratne istorije, davala počasti narodnim herojima i istaknutim članovima Partije, i učestvovala u izboru za izradu spomenika poznatim revolucionarima. Istoričari su u tom poslu afirmisali prošlost Partije. Nije zabilježeno da je neko od crnogorskih istoričara iznevjerio povjerenje i očekivanja ove Komisije. Istoričar Dimo Vujović je 1961. godine naveo da u Istorijskom institutu ima 4-5 mlađih istoričara koji se uspješno bave istorijom Partije, i da u „Istorijskim zapisima“ ima sve više radova iz istorije KPJ u Crnoj Gori.[551]

Komisija je određivala programe za javne proslave i obilježavanje istorijskih jubileja i kontrolisala je ostvarivanje nastave istorije u osnovnim, srednjim i višim školama. Određivala je i koji će istorijski događaji i ličnosti iz Crne Gore ući u Enciklopediju Jugoslavije. Jedan od prvih realizovanih projekata Komisije za istoriju bilo je objavljivanje „Zbornika građe za istoriju radničkog pokreta Crne Gore“ 1959. godine.

Povodom 40 godina od osnivanja Partije u Crnoj Gori Istorijsko društvo Crne Gore je 1959. godine organizovalo istorijsko veče posvećeno partijskoj proslavi, a „Istorijski zapisi“ su te godine u prvom broj objavili 23 članka, priloga i prikaza posvećenih partijskom jubileju.[552] U tom broju „Istorijskih zapisa“ istoričari su idealizovali prošlost Partije. Istoričari su usvojili stavove iz komunističkih izvora pa su u ocjenjivanju međuratne vlasti u Jugoslaviji koristili izraze: vladajuća velikosprska buržoazija, monarhofašistička diktatura kralja Aleksandra i reakcionarna klika, dok su o KPJ govorili kao o borcu za socijalna i nacionalna prava radnika i seljaka, i jedinoj pozitivnoj političkoj snazi u međuratnom periodu. Za istoričare u ovom periodu istorijski izvori, koji su nastali tokom rada Partije, bili su istovremeno i istorijske istine o svim dešavanjima. Nijesu pravili razliku između informacija iz tih izvora i naučnih zaključaka. Tako su stavovi Partije o svim dešavanjima u međuratnom periodu i tokom narodnooslobodilačkog rata i revolucije, bili istovremeno i stavovi istoričara o tim dešavanjima.

[551] Zapisnik sa sastanka Komisije za istoriju Centralnog komiteta SK Crne Gore, održanog 6. IV 1961. godine, DACG-SIOP-NP, SK Crne Gore.

[552] Izvještaj o proslavi 40-godišnjice KPJ u Crnoj Gori, Titograd, 1959. godine, DACG, OSIO-PG, CKKP Crne Gore, kutija 137.

Istoričar Radoje Pajović[553] je izjavio da je KPJ bila jedina partija koja se u međuratnom periodu borila za prava radničke klase i ugnjetenih naroda.[554] Publicista i istoričar Batrić Jovanović je takvu retoriku primijenio i na situaciju pred podizanje Trinaestojulskog ustanka. Jovanović je naveo da je tada veći dio naroda smatrao da samo Parija zaslužuje da vodi narod u tim teškim vremenima da je veći dio naroda prihvatio stavove KPJ.[555] Protivnike politike KPJ Jovanović je nazvao reakcionarnim antikomunističkim elementima i velikosrpskom buržoaskom reakcijom.[556] Jovanović je 1959. godine objavio knjigu „Komunistička partija Jugoslavije Crnoj Gori 1919-1941“, koja predstavlja prvu istoriografsku sintezu o prošlosti Partije u Crnoj Gori u međuratnom periodu.[557] Ova knjiga je posvećena uzdizanju kulta Partije i svim jugoslovenskim komunistima koji su dali život za socijalističku Jugoslaviju. Predgovor za ovu knjigu je napisao Nikola Kovačević, jedan od najstarijih i najuticajnijih crnogorskih komunista, visoki partijski i državni funkcioner, i narodni heroj.[558] Kovačević je izjavio da je ova knjiga koristan priručnik partijskim kadrovima u političkom radu.[559] Knjiga je izašla povodom 40-godišnjice KPJ.[560] Jovanović je naveo da je u knjizi obradio bogatu i veličanstvenu predrevolucionarnu aktivnost KPJ u Crnoj Gori.[561] S druge strane, naveo je da je međuratni period obilježio beskrupulozni bijeli teror buržoazije.[562] Na taj način je Jovanović međuratnu prošlost kako borbu između dobra i zla, u kojoj je KPJ bila jedina pozitivna politička snaga, izraz narodne volje i progresivnih težnji.

Istoričar i direktor Arhiva Crne Gore Đoko Pejović je naveo da je u međuratnom periodu Partija radnim masama ukazala na put kojim napredne

[553] Pajović Radoje (Drenovštica, Nikšić, 1934), istoričar. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a radni vijek je proveo u Istorijskom institutu Crne Gore. Bio je predsjednik Društva istoričara Crne Gore i član Predsjedništva Društva istoričara Jugoslavije. Član je DANU. ILCG, knjiga 4, str. 958.

[554] Radoje Pajović, Učešće KPJ u Crnoj Gori na parlamentarnim izborima, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1959, 1, str. 110.

[555] Batrić Jovanović, Pripreme KPJ u Crnoj Gori za ustanak protiv fašističkog okupatora, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1959, 1, str. 149.

[556] Isto.

[557] Batrić Jovanović, Komunistička partija Jugoslavije u Crnoj Gori 1919-1941, Vojno delo, Beograd, 1959, str. 7.

[558] Kovačević Nikola Stari (Nudo, 1890 – Herceg Novi, 1964), revolucionar, partijski i državni funkcioner. Od 1920. član KPJ. Nakon rata je bio ambasador u Bugarskoj, predsjednik Prezidijuma Skupštine Crne Gore i potpredsjednik Skupštine Crne Gore u dva mandata. Proglašen je za narodnog heroja. ILCG, knjiga 4, str. 805 - 806.

[559] Batrić Jovanović, Komunistička partija Jugoslavije u Crnoj Gori, str. 8.

[560] Isto, str. 9.

[561] Isto, str. 11.

[562] Isto, str. 9.

snage treba da idu u borbi za slobodu i bolji život.[563] Istoričar Dimo Vujović je smatrao da je Partija u ovom periodu vodila pravilnu nacionalnu politiku i da je zbog toga bila vođa crnogorskog nacionalnog pokreta.[564] Istoričar Zoran Lakić je tvrdio da je Partija u međuratnom periodu poniženima ukazivala na put ka slobodi koji je vodio kroz zajedničku revolucionarnu borbu radnika i seljaka pod vođstvom proleterijata kao dosljednog borca protiv svakog izrabljivanja.[565] Lakić je smatrao da je međuratna komunistička štampa slobodno istupala u raskrinkavanju tadašnjeg drakonskog režima.[566] Vlast Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije Lakić je nazvao nenarodnom, a režim kralja Aleksandra monarhofašističkom diktaturom.[567] S druge strane, Lakić je izjavio da je komunistički list „Glas Crne Gore“, koji je izlazio 1939. godine, pokrenuo ugnjetene mase u borbu za demokratska prava i slobodu.[568]

Istoričari su i u javnosti podržali ovakav status istoriografije. Na Trećem kongresu SK Crne Gore 1959. godine Dimo Vujović se zalagao za potpuno primjenu marksističkog metoda u istoriografiji.[569] Đoko Pejović je 1966. izjavio: „Tradicije NOR-a shvatamo kao najveću vrijednost naroda, koja postoji da bi se razvijala, da bi podsticala na nove podvige u novim društvenim uslovima, da bi je, jednom riječju, stvaralački njegovali, da bi se bogatstvom njihove sadržine osposobljavali za savladavanje teškoća, da bi se odupiranjem njihovoj degeneraciji u shvatanjima, a ponekad i držanju ljudi, s više uspjeha borili protiv onoga što zovemo tradicionalističkim, malograđanskim ili kakvim drugim vidom izrođavanja“.[570]

Ovakav odnos istoričara prema vlasti svjedoči da je i u samoupravnom socijalističkom sistemu odnos intelektualaca i vlasti ostao nepromijenjen. S formiranjem Savjeta (Sekretarijata) za kulturu i nauku, republičkih fondova i partijskih komisija, samo je promijenjen naziv institucija koje su upravljale ovim oblastima, i istovremeno je učvršćena apsolutna kontrola nad stvaralaštvom i intektualcima. Iako je, u teoriji, socijalistički samoupravni sistem imao zadatak da smanji uticaj organa

[563] Đoko Pejović, Četiri priloga iz istorije KPJ u Crnoj Gori, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1959, 1, str. 200.
[564] Dimo Vujović, Jedan izvještaj PK KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju iz 1935. godine, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1959, 1, str. 240.
[565] Zoran Lakić, Zbornik građe za istoriju radničkog pokreta Crne Gore, knjiga 1, prikaz, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1959, 1, str. 280.
[566] Isto, str. 279.
[567] Isto, str. 281.
[568] Isto.
[569] Vujović je izjavio: „Mislim da je potrebno prekinuti sa tradicijom građanske istoriografije, koja je u Crnoj Gori još uvijek prilično jaka, a koja, uglavnom, izučavanje istorije svodi na pozitivističko-objektivističko konstatovanje činjenica, ne ulazeći u zakonitost procesa društvenog razvitka“. Treći kongres SK Crne Gore, Titograd, 1-3. jula 1959, stenografske bilješke, str. 390.
[570] Đoko Pejović, Govor na Petom kogresu SSRN Crne Gore, „Pobjeda“, 26. III 1966, str. 6-7.

izvršne vlasti i Partije na društvo, jedina razlika u odnosu na prethodni sistem je bila što je ovaj bio neuporedivo veći i organizovaniji. SKJ je i dalje imala apsolutnu vlast, samo što je ta vlast bila maskirana parolama o odvajanju partije i države. Ako se zanemare promjene imena Minstarstva u Savjet (Sekretarijat) i Agitpropa u ideološku Komisiju, način rada i odnosa prema intelektualcima je ostao isti. Vlast je u državnim (republičkim) institucijama angažovala najveći broj intelektualaca. Povećanje broja tih institucija omogućilo je uključivanje i većeg broja intelektualaca u njima. Preko kontrole kulturnih i naučnih institucija vlast je i dalje apsolutno kontrolisala sve oblasti stvaralaštva. Ova kontrola je učvršćena zavisnošću stvaralaštva od republičkog budžeta. Kulturne i naučne djelatnosti su se finansirale iz državnih (republičkih) fondova, tako da ideja o samoupravljanju i deetatizaciji nije sprovedena u ovim oblastima. Samoupravljanje je, uglavnom, ostalo na nivou parole i samoupravljanje se ostvarilo samo u tome što su i intelektualci učestvovali u radu ovog sistema. Pomagali su vlasti da učvrsti i proširi kontrolu, tako da u većini slučajeva nije moguće povući granicu između intelektualaca i vlasti. Intelektualci su bili vjerni činovnici ovog sistema. Vlast je, kao i u prethodnom periodu, presudno uticala na egzistenciju intelektualaca i na ciljeve njihovog propagandnog angažmana. SK Crne Gore je zahtijevao da cjelokupno stvaralaštvo promoviše socijalističko samoupravljanje, a ideološke i stručne Komisije CKSK Crne Gore su tu zamisao sprovodile u djelo i reagovale su na svako skretanje intelektualaca sa ideološkog kursa.

Samoupravljanje se i u javnom angažmanu intelektualaca, uglavnom, zadržalo na nivou parole, jer je vlast i dalje instrukcijama od intelektualaca tražila da svojim ostvarenjima doprinose razvoju socijalizma.[571] Predsjednik Kulturno-prosvjetnog saveza Crne Gore i publicista Miladin Perović je 1952. godine tvrdio da je cilj cjelokupne kulture i umjetnosti socijalističko prosvjećivanje masa.[572] U samoupravnom socijalizmu Kulturno-prosvjetni savez je dobio novo ime, ali je zadržao staru ulogu. Savez se reformisao u Kulturno-prosvjetnu zajednicu koja je promovisala razvoj socijalističke kulture.[573] Do kraja ovog perioda Zajednica je nadzirala rad 19 stručnih udruženja u Crnoj Gori.[574]

[571] Danilo Lekić, Osvrt na kulturno-umjetnički rad u prošloj godini, „Pobjeda“, 20. I 1952, str. 4.
[572] Početkom 1952. godine potpredsjednici Kulturno-prosvjetnog saveza bili su Andrija Lainović i Radonja Vešović. Održana je godišnja skupština Kulturno-prosvjetnog saveza Crne Gore, „Pobjeda“, 22. I 1952, str. 2.
[573] Radovan Lekić, Kulturno-prosvjetni savez u narodnom prosvjećivanju, „Pobjeda“, 25. XII 1955, str. 8.
[574] To su bili: Udruženje književnika, Društvo za strane jezike i književnost, Udruženje likovnih umjetnika, Geografsko društvo, Društvo konzervatora, Društvo hemičara i tehnologa, Savez muzičkih društava, Društvo arhivista, Društvo istoričara, Udruženje folklorista, Pedagoško društvo, Muzejsko društvo,

Javni odnos intelektualaca prema vlasti je bio kao i prethodnom periodu. To se najbolje uočavalo kroz sukob Jugoslavije i Informbiroa. Preko javnih manfestacija i publicistike promovisali su ciljeve socijalističkog samoupravljanja i osuđivali SSSR. Tvrdili su da je socijalističko samoupravljanje istinsko ostvarivanje Marksovih i Lenjinovih ideja. S druge strane, propagirali su da je u SSSR-u, na čelu sa Staljinom, uspostavljena birokratska diktatura koja je uništila socijalizam. Intelektualci su osuđivali SSSR i Informbiro, a podržavali jugoslovensko rukovodstvo. Propaganda je promovisala govore i članke jugoslovenskih rukovodilaca. Navođeno je da su oni stvarni sljedbenici marksizma-lenjinizma, a da se sovjetsko rukvodstvo odreklo od tog učenja.

Intelektualci su se uključili i u razgrađivanje kulta Sovjetskog saveza u Crnoj Gori, izgrađivanog od 1945. godine. Istoričar, i politički radnik u to vrijeme, Dimitrije Vujović, naveo je u jednom članku da je Milovan Đilas otkrio smišljenu prevaru o SSSR-u kao tobožnjoj glavnoj sili socijalizma, i zaključio da u SSSR-u više ne postoji socijalizam već da u toj zemlji vlada birokratska kontrarevolucija.[575] Povodom 27. godišnjice Lenjinove smrti Vujović je napisao da je SSSR kapitalistička zemlja, da se u njoj dešava odrođavanje socijalizma i pobjeda državno-kapitalističke tendencije.[576] Smatrao je da je SSSR odstupio od Lenjinovih principa nacionalne ravnopravnosti i da se unutar SSSR-a izvodi porobljavanje i eksploatacija neruskih naroda, dok se u spoljnoj politici sprovodi politika hegemonije. S druge strane, Vujović je tvrdio da se u Jugoslaviji kroz razvoj socijalističkog samoupravljanja dosljedno poštuje marksizam-lenjinizam.[577] Objavio je prikaz Lenjinovih „Izabranih djela“ i naveo da su Lenjinove postavke i zaključci ideje vodilje KPJ i da je KPJ, zahvaljujući isključivoj odanosti Lenjinovim principima, mogla da organizuje revoluciju i započne izgradnju socijalizma. Smatrao je da je odanost jugoslovenske vlasti lenjinizmu

Udruženje novinara, Biološko društvo, Društvo matematičara i fizičara, Udruženje dramskih umjetnika, Društvo za srpskohrvatski jezik i književnost, Društvo filatelista i Društvo bibliotekara. Kulturno-prosvjetni savez Crne Gore – Republičkom sekretarijatu za finansije, 15. VII 1965, DACG, OROC, RSPK, fascikla 26, 428, 1/1965.

[575] Dimo Vujović je o knjizi Milovana Đilasa „Savremene teme“ u decembru 1950. godine napisao: „Zahvaljujući tome što naša Partija nije shvatila marksizam-lenjinizam kao dogmu, već kao rukovodstvo za akciju, bilo je moguće da se naša revolucija i socijalistička izgradnja pravilno i uspješno odvijaju. Za sve to mi treba da zahvalimo rukovodiocima naše Partije kao što su drugovi Tito, Kardelj, Đilas i drugi koji su ostali vjerni učenici Marksa, Engelsa i Lenjina...Praksa naše socijalističke izgradnje i njeno teoretsko uopštavanje pokazala je da u SSSR-u nije sve u redu“. Dimo Vujović, Milovan Đilas, „Savremene teme“, „Pobjeda“, 10. XII 1950, str. 2.

[576] D.V, Povodom dvadeset sedme godišnjice smrti V.I. Lenjina, ”Pobjeda”, 21. I 1951, str. 2.

[577] O politici KPJ Vujović je rekao: „Naša praksa je najbolja potvrda istinitosti marksističkog učenja i negacija svega onoga što je suprtono marksizmu, pa samim tim i stanja kakvo danas postoji u SSSR-u.“ Dimo Vujović, Lenjin o socijalističkoj demokratiji, ”Pobjeda”, 7. XI 1951, str. 3.

presudan faktor u borbi protiv revizionističkih izopačenosti informbirovske klevete.[578] Dimo Vujović je govorio da KPJ vodi borbu za pravilne donose među socijalističkim zemljama.[579]

Jedan od najuticajnijih partijskih funkcionera i publicista Miladin Perović je prelazak na socijalističko samoupravljanje ocijenio kao veliki preobražaj dostojan divljenja, i kao odlučnost Tita i Partije da povedu borbu za izgradnju socijalizma i protiv birokratizma.[580] Perović je smatrao da treba povesti snažniju kampanju kako bi članovi Partije popravili svoja znanja iz marksizma-lenjinizma i preporučio im je da koriste djela Marksa, Engelsa, Lenjina, kao i radove jugoslovenskih partijskih rukovodilaca. Perović je, naročito, preporučivao Đilasovo djelo „Savremene teme“ i Đilasov referat na Četvrtom plenumu CK KPJ. Smatrao je da je promjena imena KPJ u SKJ dobra, jer se tako napravila razlika u odnosu na ostale informbirovske partije, a naročito u odnosu na KP u SSSR-u koja, se po Perovićevom mišljenju, pretvorila u oruđe državnobirokratske kaste.[581] Perović je tvrdio da se osnivanjem Saveza komunista Jugoslavije ostvaruju principi istinskog socijalizma i istinske socijalističke demokratije. Povodom osnivanja Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN) Crne Gore u februaru 1953. godine napisao je: „Danas ili sjutra, ovim ili onim putevima, svi narodi svijeta doći će do socijalizma. Jugoslovenski primjer, kao neugasiva baklja, ostaje da svijetli i obasjava, budući i sam dio te borbe za preobražaj čovječanstva, borbe koja se odvija i odvijaće se pod sjajnom zvijezdom socijalizma“.[582] Isticao je da je socijalizam u jugoslovenskoj revoluciji našao svoju dušu i da je socijalističko samoupravljanje, nasuprot državnom birokratizmu u SSSR-u, simbol društva slobodnih ljudi.

Publicista Orle Šabović je u jednom eseju o Oktobarskoj revoluciji naveo da su ideje Oktobarske revolucije zaživjele samo u Jugoslaviji gdje su radnici dobili pravo da sami upravljaju fabrikama i odlučuju o rezultatima svoga rada. Borbu Jugoslavije protiv Informbiroa Šabović je nazvao borbom za socijalizam i za odbranu lenjinskih ideja Oktobarske revolucije.[583] Povodom 32. godišnjice Lenjinove smrti napisao je da je SSSR pod Staljinovom vlašću izdao lenjinizam i da se ta država od proleterske

[578] Dimo Vujović, V.I. Lenjin, Izabarana djela, ”Pobjeda”, 24, III 1949, str. 2-3.
[579] Dimo Vujović, Odrazi borbe protiv Informbiroa u našoj književnosti, „Stvaranje“, Cetinje, 1950, 1-2, str. 43.
[580] “Partiski rad”, organ CKKP Crne Gore, godina 3, broj 12, Cetinje, 15. VI 1951, str. 4.
[581] Puniša Perović, Naš Savez komunista, „Pobjeda“, 16. XI 1952, str. 1.
[582] Puniša Perović, Kongres socijalističke misli, „Pobjeda“, 26. II 1953, str. 1.
[583] Orle Šabović, Velike ideje Oktobarske revolucije, ”Pobjeda”, 7. XI 1951, str. 2.

pretvorila u birokratsku diktaturu.[584] Tvrdio je da je Staljin tako izdao Lenjina i zakletvu koju je položio na Lenjinovom grobu o čuvanju diktature proleterijata, da je izvršio reviziju „Komunističkog manifesta“ i da je njegovo učenje o socijalističkoj državi protivno svim načelima marksizma.[585] S druge strane, naveo je da je Jugoslavija preko socijalističkog samoupravljanja najdosljedniji borac za marksizam-lenjinizam.

Istoričar i pravnik Tomica Nikčević je smatrao da u SSSR-u cvjeta društvena bijeda i birokratsko-kastinska diktatura, a da su u Jugoslaviji, zahvaljujući stvarnom razvijanju socijalističkog društva, stvoreni uslovi da trudbenik stvarno odskoči od neznanja.[586] Nikčević je bio i jedan od prvih promotera teorije o odumiranju države. U junu 1952. godine napisao je: „Klasna tvorevina, država, sa svojim pravom izumire, ide u muzej starina, a na njeno mjesto stupa komunističko društvo koje predstavlja kooperaciju slobodnih proizvođača“.[587]

Uvođenje socijalističkog samoupravljanja pohvalio je publicista Batrić Jovanović. Smatrao je da je odluka KPJ i Tita da se uspostave radnički savjeti ostvarivanje Marksove ideje o stvaranju slobodne asocijacije neposrednih proizvođača.[588] Jovanović je naveo da je to najbolji put u komunizam, a s druge strane, kritikovao je sistem u SSSR-u i izjavio da se razvitak u SSSR-u pod vođstvom Staljina otisnuo niz stranputicu, u kaljugu despotske, nehumane i mizantropske vladavine birokratske kaste.

Ekonomista i istoričar Mirčeta Đurović je superiornost socijalističkog samoupravljanja dokazivao kroz etiku.[589] Naveo je da istinski socijalistički moral postoji samo u Jugoslaviji, a za sovjetski moral je tvrdio da nema ništa zajedničko s komunističkim moralom i da je on, u stvari, odraz birokratskog i buržoaskog morala.[590] Da bi u Crnoj Gori trijumfovao komunistički moral Đurović je smatrao da treba uništiti sitnu buržoaziju na selu, kao i kulturne navike u gradovima koje su odraz zapadnog uticaja.[591]

---

[584] Šabović je naveo: „Lenjina besmrtnim čini djelo koje naši trudbenici ostvaruju, uzimajuću upravu privrede, a samim tim i države u svoje ruke. Ostvarujući time onaj osnovni činilac koji čini bazu bratskoj saradnji i ravnopravnosti naših naroda, granitnu osnovu socijalističke demokratije i proleterskog internacionalizma“. Orle Šabović, Pogažena zakletva, „Pobjeda“, 20. I 1952, str. 2.

[585] Orle Šabović, Pitanje države u „Komunističkom manifestu“, „Pobjeda“, 21. II 1952, str. 2.

[586] Tomica Nikčević, Društvena uloga religije i nauke, „Pobjeda“, 10. II 1952, str. 4.

[587] Tomica Nikčević, Prenošenje običaja i njihova uloga, „Pobjeda“, 26. VI 1952, str. 4-5.

[588] Batrić Jovanović, Revolucionarna uloga radničkih savjeta, „Pobjeda“, 2. XI 1952, str. 2.

[589] Mirčeta Đurović, Društvena uloga morala, „Pobjeda“, 23. XI 1952, str. 4.

[590] Mirčeta Đurović, Sovjetski „moral“, „Pobjeda“, 7. XII 1952, str. 4.

[591] Đurović u nizu uporednih eseja o buržoaskom, sovjetskom i istinskom komunističkom moralu kaže: „Nasuprot buržoaskom, sovjetskom i svim drugim moralima, u Jugoslaviji se razvija istinski komunistički moral – moral koji se zasniva na istini, kao što su učili Marks, Engels i Lenjin“. Mirčeta Đurović, Komunistički moral, „Pobjeda“, 11. XII 1952, str. 4.

Istoričar Jagoš Jovanović je pred izbore za Narodnu skupštinu Crne Gore 1950. godine napisao: „Danas crnogorski narod po drugi put izlazi na izbore za svoju Narodnu skupštinu i glasa, kao i prije četiri godine, svoje najbolje predstavnike, odlučne i nepokolebljive borce u izgradnji socijalizma, glasa za slobodu i nezavisnost naše socijalističke otadžbine, jednom riječju, glasa za pravilnu liniju naše Partije i za svoje u mnogobrojnim dosadašnjim bitkama i pobjedama prekaljeno i oprobano partijsko i državno rukovodstvo“.[592] Jovanović je osudio informbirovsku kampanju protiv Jugoslavije i nazvao je najpodlijom zavjerom. Tvrdio je da će ta kampanja doživjeti poraz jer je crnogorski narod pod rukovodstvom Tita i Partije dobio ravnopravno mjesto u socijalističkoj Jugoslaviji i da ide krupnim koracima ka stvaranju socijalističkog društva koje će mu donijeti srećnu budućnost. Naveo je da su Tito i SKJ odnijeli pobjedu nad Informbiroom i da se u Jugoslaviji izgrađuje istinski socijalizam.[593] Jovanović je 1952. godine istakao da se mora povesti odlučnija borba za usvajanje socijalističkih vrijednosti u kulturi i obrazovanju, jer su mnogi kulturni i prosvjetni radnici stasali u međuratnom periodu i nijesu mogli ni htjeli da prihvate socijalističke vrijednosti.[594] Smatrao je da je zbog toga neophodno brže obrazovati socijalistički kadar koji će prihvatiti načela vladajućeg sistema.

Publicista i partijski aktivista Budislav Šoškić je tvrdio da KPJ izgradnjom socijalizma daje najbolju, nepobitnu, materijalnu potvrdu pravilnosti svoga istorijskog puta i snažan udarac sovjetskim revizionistima.[595] Šoškić je u januaru 1954. godine napisao da raste moć samoupravne demokratije.[596] Jedan od najuticjanijih jugoslovenskih komunista, političar i publicista Veljko Vlahović[597] je iste godine naveo da je socijalistički sistem u Jugoslaviji, zasnovan na samoupravljanju, nastao kao rezultat borbe protiv buržoazije i borbe protiv revizije marksizma-

[592] Jagoš Jovanović, Razvitak narodne vlasti u našoj republici, „Pobjeda“, 8. X 1950, str. 2-3.
[593] Jagoš Jovanović, Šesti kongres i problemi kulturnog i prosvjetnog razvitka, „Pobjeda“, 11. XI 1952, str. 7.
[594] Isto.
[595] Šoškić je naveo: „U toj dosljednoj povezanosti njene borbe za očuvanje principa marksizma-lenjinizma i socijalističke prakse sastoji se, isto tako, izvor snage i garancije pobjede naše Partije...Nepokolebljivo revolucionarno jedinstvo partijskog članstva i naših naroda, rastuća budnost svakog komuniste i čestitog rodoljuba prema neprijateljima tog jedinstva i nepoštedna borba protiv njih – u tome je takođe garancija pobjede naše Partije“. “Partiski rad”, organ CKKP Crne Gore, godina 1, broj 1, Cetinje, 15. X 1949, str. 6
[596] Budislav Šoškić, Novogodišnje bdjenje, „Pobjeda“, 1. I 1954, str. 2.
[597] Vlahović Veljko (Trmanje, Kolašin, 1914 – Ženeva, 1975), politički radnik, maksistički teoretičar i publicista. Studije mašinstva završio je u Moskvi. Član KPJ od 1935. Borio se u španskom građanskom ratu na strani republikanaca. U Moskvi je 1941. pokrenuo i vodio radio stanicu „Slobodna Jugoslavija“. Nakon rata je obavljao više značajnih partijskih i državnih funkcija. Autor je brojnih članaka, studija iz opšte političke, naučno-teorijske i praktične problematike marksizma. ILCG, knjiga 5, str. 1175-1176.

lenjinizma u Sovjetskom Savezu.[598] Smatrao je da su radnički savjeti mehanizam stvarne socijalističke demokratije. Publicista Puniša Perović je izjavio je da je u kulturi i umjetnosti neophodna borba, ne samo protiv buržoaske ideologije, već i protiv staljinističkog revizionizma.[599]

Pored naučnika, zapaženu ulogu u promovisanju ideologije imali su književnici. Mogućnosti za njihovo javno djelovanje su poboljšane, jer su 1953. godine pokrenuti „Susreti“, časopis za književnost i kulturu. To je, poslije „Stvaranja“ bio drugi časopis za književnost. Formirana su dva izdavačka preduzeća „Obod“ iz Cetinja i „Grafički zavod“ iz Podgorice. Broj književnika je porastao, pa je na Cetinju 8. jula 1956. godine formirano Udruženje književnika Crne Gore.[600] Ipak, najviše su koristili „Pobjedu“ da propagiraju vladajuću ideologiju i da daju apsolutnu podršku vlasti.

Književnici su se masovno svrstali na stranu KPJ (SKJ) u borbi protiv Informbiroa. Književnik Dušan Kostić je u pjesmi „Pred Partijom“, napisao: „Redov sam tvoj, baš tvoj, i danju i kad noć poplavi,/ Partijo moja, tvoji su putevi pravi!“. Identičan politički stav su imali članovi Povjereništva Saveza književnika Jugoslavije za Crnu Goru književnici Janko Đonović i Mirko Banjević. U julu 1949. godine održane su knjževne večeri u Titogradu, Nikšiću, Cetinju, Herceg Novom, Kotoru i Ulcinju. Banjević i Đonović su osudili kampanju protiv Jugoslavije koju su vodile zemlje koje su podržale Rezoluciju Informbiroa.[601] Dušan Kostić je pročitao nekoliko pjesma o opravdanosti socijalističke izgradnje i osudio je Rezoluciju Informbiroa. Jugoslovenski književnici su u decembru 1949. godine poslali pismo sovjetskim književnicima Glatkovu i Tihonovu u kojem su stali na stranu Tita i Partije. Naveli su da jugoslovensko rukovodstvo smjelo vodio narod putem socijalističke izgradnje i da su sve optužbe Informbiroa lažne. Pismo je prvi potpisao Ivo Andrić. Od crnogorskih književnika ovo pismo su potpisali: Mirko Banjević, Janko Đonović i Mihailo Lalić.[602] Od poznatih intelektualaca Informbiro su podržali književnik Radovan Zogović, dr Obren Blagojević i istoričar i 1949. godine direktor Istorijskog instituta Crne Gore Niko S. Martinović.

Organizovanje proslave stogodišnjice Njegoševe smrti 1951. godine iskorišćeno je da se osude SSSR i Informbiro, i promoviše socijalistička

[598] Veljko Vlahović, Inteligencija poslije revolucionarnih pobjeda, „Pobjeda“, 20. VI 1954, str. 2.
[599] Puniša Perović, Revizionizam i umjetnost, „Stvaranje“, Cetinje, 1952, 12, str. 710.
[600] Za prvog predsjednika je izabran Čedo Vuković, a za članove: Aleksandar Ivanović, Radonja Vešović, Ratko Đurović, Mihailo Gazivoda, Božo Bulatović, Radoslav Rotković, Sreten Asanović, Dragutin Vujanović, Branko Prnjat, Petar Đuranović, Svetozar Piletić, Marko Đonović, Jovan Raonić, Vladimir Mijušković i Milo Kralj. Milo Kralj, Osnivanje udruženja, „Pobjeda“, 15. I 1987, str. 10.
[601] Turneja književnika po Crnoj Gori, „Pobjeda“, 10. VII 1949, str. 5.
[602] „Pobjeda“, 29. XII 1949, str. 6.

ideologija, u čemu su intelektualci imali zapaženu ulogu.[603] Publicista Puniša Perović je u Njegošu vidio simbol otpora SSSR-u i Informbirou, i naveo je da, kao što su poturice i ližisahani iz „Gorskog vijenca“ bili šibani vatrom Njegoševe mržnje, tako i pristalice SSSR-a stoje na udaru Njegoševog slobodarskog genija.[604] Među najcitiranijim Njegoševim riječima u tom periodu bile su „ja sam rob petrogradskih ćudi“, pomoću kojih se podgrijavalo neprijateljstvo prema SSSR-u.

Književnik Janko Đonović je tvrdio da su Njegoševi stihovi duboko materijalistički i realistički i da je Njegoš, zbog naprednog pogleda na svijet, izvršio veliki uticaj na NOB i revoluciju.[605] Istoričar književnosti Vido Latković je tvrdio da se u Njegoševom shvatanju života uočavaju, ne samo simpatije i indirektne veze s građanskim revolucionarno-demokratskim pokretom u Evropi XIX vijeka, već i sa utopističkim socijalizmom.[606] Kulturni i naučni radnik dr Pero Šoć je povodom Njegoševog jubileja izjavio da je proslava na Cetinju proširila vidike, da uliva snagu i osvjetljava puteve budućnosti.[607] Prikazivanje Njegoša i njegovog djela u duhu socijalizma bilo je jedino prihvatljivo tumačenje. Publicista Orle Šabović je kritkovao tekst

[603] Za proslavu Njegoševog jubileja formiran je Odbor koji je angažovao brojne crnogorske intelektualce. U okviru Odbora formirane su sekcije. Na čelo likovno-umjetničke sekcije prvo je postavljen Petar Lubarda, a potom Aco Prijić, sekcije za muzej Risto Dragićević, naučno-izdavačke sekcije Jagoš Jovanović, sekcije za agitaciju i štampu Budo Šoškić, a sekcije za svečanu Akademiju Danilo Lekić. Proslavu je organizovalo Ministarstvo prosvjete NR Crne Gore. U pripremanju proslave bio je angažovan i slikar Milo Milunović, koji je imao zadatak da izradi plakat i značku proslave, kao i da sa vajarom Sretenom Stojanovićem i dramaturgom Rašom Plaovićem dogovori izradu Njegoševog spomenika i izradu dramskog programa proslave. U pripremama su učestvovali: don Niko Luković, Ratko Đurović, Jagoš Jovanović, Miladin Perović, a od političara: Jovan Ćetković, Vuko Radović i Radomir Komatina. Za restauraciju Biljarde pozvan je arhitekta Đurđe Bošković iz Beograda. U decembru 1950. godine angažovan je veći broj intelektualaca. Tako su u sekciju za svečanu akademiju i program ušli: Anastasija Jovanović, Milutin Plamenac, Anton Pogačar, Miladin Perović, Minja Dedić i Ratko Đurović; u sekciju za muzej: Milo Milunović, Petar Lubarda, Milutin Plamenac, Danilo Lekić, Aco Prijić i Jovan Vukmanović; u naučno-izdavačku sekciju: Jevto Milović, Tomaš Marković, Luka Vujović i Veselin Đuranović; u sekciju za štampu i agitaciju: Božo Đurović, Milivoje Otović, Vuko Lučić, Savo Vukmanović, Jovan Ražnatović i Mojsije Zečević; u likovno-dekorativnu sekciju: Vojislav Đokić, Gojko Berkuljan i Branko Filipović, i u sekciju za izložbe kulturnog nasljeđa Crne Gore i kulturne djelatnosti u Crnoj Gori (rukovodilac Andrija Lainović): don Niko Luković, Milutin Plamenac, Jovan Vukmanović, Mojsije Zečević, Marko Borozan, Ratko Đurović, Dušan Laušević i Božo Mihajlović. Zaključak sa sastanka rukovodilaca šest sekcija Odobora za proslavu Njegoševe stogodišnjice (održanog 13. XII 1950. godine u kancelariji Državnog muzeja na Cetinju), DACG, OSIO-PG CKKP Crne Gore, kutija 73, 1950. godina.

[604] Perović je naveo: „Pa i danas, na ovom prelazu čovječanstva iz varvarstva u civilizaciju, kada se mračne snage reakcije odupiru svojoj propasti i kao aveti lutaju zemljom, seleći se iz jednog centra u drugi, da napokon istaknu danas svoj barjak i na moskovskom Kremlju, danas kada se nad našom slobodnom zemljom nadvijaju oblaci puni novih opasnosti – Njegoš je opet sa nama. Opet njegovi stihovi grme moćnom snagom protiv tiranije, ropstva i novih nezasitih ala, koje zijevaju put naše zemlje.“ Puniša Perović, U slavu Njegoša, „Pobjeda“, 5. IX 1951, str. 1.

[605] Janko Đonović, Bilješka o Njegošu, „Pobjeda“, 2. IX 1951, str. 1.

[606] Vido Latković, Njegoš i revolucionarno-demokratski pokret u Evropi njegova vremena, „Pobjeda“, 5. IX 1951, str. 3.

[607] Dr Pero Šoć, Na kraju Njegoševe godine, „Pobjeda“, 30. XII 1951, str. 2.

Nenada Đ. Jankovića „Njegoševe misli o vasioni“, koji je objavljen u časopisu „Stvaranje“. Janković je Njegoša predstavio kao idealistu i mističara. Nasuprot tome, Šabović je smatrao da u periodu oštre borbe na ideološkom planu za pobjedu materijalizma i materijalističkog shvatanja prirode, Njegoša treba tumačiti kao pobornika materijalističke i socijalističke doktrine.[608]

Svoj angažman u promovisanju ideja i ideala revolucije i novog političkog sistema, crnogorski književnici su praktikovali i kasnije, tako da je svaki crnogorski književnik do početka 60-ih objavio bar jedno djelo s revolucionarnom tematikom. Barem po tome, crnogorska književnost je prednjačila u odnosu na ostale jugoslovenske književnosti.[609] Književnici su održavali svoje manifestacije i povodom partijskih kongresa. Tako je u čast Drugog kongresa SK Crne Gore 1954. godine Povjereništvo Saveza književnika za NRCG na Cetinju održalo književno veče.[610]

Povodom desetogodišnjice revolucije književnik Radonja Vešović je 1951. godine objavio esej o mrtvim saborcima u kojem je izjavio: „Ispunjeni plementim mislima zahvalnosti za sve ovo radosno i lijepo što od života uzimamo, da bismo se sjutra još jače borili za ono za šta smo skupa sa njima prije deset godina digli puške na ramena, da bismo se kao oni neumorno i oduševljeno borili za ono najljepše što su naši ljudi od života vječito iskali...I tako, ćuteći, šapućemo s njihovim imenima namilije ime – ime Tita, koji je kroz sve teškoće i kroz sva iskušenja ostao vjeran njihovom zavjetu, našem zavjetu“.[611] Povodom obilježavanja Dana Republike 1951. godine Radonja Vešović je istakao: „Više nego ikada, danas smo svjesni još jedne dragocjene istine: da se u svom stremljenju naprijed moramo čvrsto držati životvorne četrdeset i prve“.[612] Na Dan republike 1952. godine Vešović je objavio: „Rođena u borbi, naša generacija osjetila je njene neviđene ljepote, veličinu njenih rezultata – slobodu i ljepotu stvaranja u slobodi. Borba daje ton vječno mladom, stvaralačkom životu revolucije: u njoj leže neiscrpni izvori naše snage. Takvo shvatanje života unijelo je ne samo promjenu u geografiji Jugoslavije – prve pruge, mostovi, koksare, čeličane, rudnici i nove fabrike – već je obogatila naš život čitavim spektrom poletnog optimizma“.[613]

[608] Orle Šabović, Još jedan pokušaj da se u ime Njegoša proturi idealizam, „Pobjeda“, 1. V 1952, str. 11.
[609] Sreten Perović, Književne prilike kod nas, „Pobjeda“, 25. II 1962, str. 11
[610] Radove su čitali: Čedo Vuković, Mihailo Gazivoda, Aleksandar Ivanović, Junus Međedović, Radonja Vešović, Radoslav Rotković i Božo Bulatović. Aktivnost Povjereništva Saveza književnika za NRCG, ”Pobjeda”, 9. I 1955, str. 9.
[611] R. Vešović, Umjesto minuta ćutanja, ”Pobjeda”, 13. VII 1951, str. 2.
[612] R. Vešović, Hod pobjedonosne revolucije, „Pobjeda“, 29. XI 1951, str. 2.
[613] Radonja Vešović, Radost borbe i stvaranja, „Pobjeda“, 29. XI 1952, str. 1.

Pjesnik Sait Orahovac[614] je Partiji posvetio neke od svojih najljepših stihova: „Ja bijah skrušen i slab,/ A sad sam i gord i velik, Jer ti me iz krte rudače/ U ljuti iskova čelik, /Partijo, vodiljo draga, Zornjačo u tmini gustoj,/ Oazo predaha moga/ Na stazi nekada pustoj./ Tvoj steg kroz nove pobjede/ Da nosim dok dišem i trajem/ I život, treba li, daću ga,/ Znajući zašto ga dajem.“[615]

Književnik Dušan Kostić je afirmativno pisao o uspjesima poslijeratnog socijalističkog razvoja, promovisao socijalistički patriotizam i novu politiku mirne koegzistencije, koje je bila uvod u nesvrstavanje.[616] Njegova poezija je bila angažovana, i kroz nju je izražavao oduševljenje prema socijalističkim idealima i revolucionarnim tokovima.[617]

Književnik i novinar Jevrem Brković je 1962. godine objavio pjesmu „Komunizmu u ime nas“ u kojoj je slavio revoluciju i komunizam. Brković je poručio: „Da ćete i vi znati šta je eksproprijacija, šta proleterijat i diktatura,/ Po vjetru i plotunu vam ovo šaljem, ako čujete da sam poginuo/ Ne plačite, to znači da sam od svih vas otišao najdalje.../ Na planini sam koja nema otmeno ime za istoriju/ Bijem se za svaki kamen kao za parče Komunizma/ Sad vidim da i ona bitka u kojoj si ti pao/ Velika je kao ova koju će istorija da prizna.“[618] Za ovu pjesmu Brković je dobio nagradu Glavnog odbora Saveza boraca Crne Gore.

Crnogorski pjesnici su slavili i jugoslovenskog predsjednika. Povodom Titovog 60. rođendana 1952. godine književnik i novinar Ivan Ceković[619] je pjevao: „Dijelim s Tobom osmijeh,/ čitavu sreću/ najveću.../ Dijelim radost ljudi -/ boraca smjelih/ za Plan./ Dijelim otkucaj srca/ naroda našeg cijelog/ na Tvoj rođendan“.[620] Istim povodom pjesnik Junus Međedović je poručio Titu: „Zato, druže Tito, živi, dugo živi!/ Mi ćemo živote svi da zavještamo/ za sreću naroda, protiv sve kivi,-/ mi znamo mrijeti – jer živjeti znamo“.[621] Povodom izbora Tita za prvog predsjednika FNRJ u januaru 1953. godine Junus Međedović je predsjedniku poručio: „Domovino

[614] Orahovac Sait (Podgorica, 1909 – Sarajevo, 1993), književnik. Doktorirao je na Univerzitetu u Sarajevu. Uglavnom je pisao pjesme i bavio se folkloristikom. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 542.
[615] Sait Orahovac, Radnik svojoj Partiji, ”Pobjeda”, 15. VII 1951, str. 2.
[616] Dušan Kostić, Razgovor jubilarni, ”Pobjeda”, 15. V 1955, str. 1.
[617] Vojislav Minić, Dušan Kostić – lirsko viđenje stvarnosti, stvarnost lirskih viđenja, „Ovdje“, broj 64, 1974, str. 14.
[618] Jevrem Brković, Komunizmu u ime nas, „Stvaranje“, Titograd, 1962, 1, str. 10-13.
[619] Ceković Ivan (Golubovci, Podgorica, 1930), književnik i novinar. Studirao je Filološki fakultet u Beogradu. Bio je urednik Radio Titograda (1949-1951), „Duge“ (1958), „Rada“ (1958-1960) i „Beogradske nedelje“ (1961-1965). Od 1967. je samostalni umjetnik. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 117.
[620] Ivan Ceković, Na tvoj rođendan, „Pobjeda“, 25. V 1952, str. 4.
[621] Junus Međedović, Titu, „Pobjeda“, 25. V 1952, str. 5.

moja, ti imaš dva sunca,/ plamena ko što su srca proletera,/ pa mi jedno sija s lovćenskog vrhunca,/ i oblake guste sa vidika tjera,/ i drugo u srcu gori od ushita -/, radost za izabranog Predsjednika Tita./ On je živo htjenje istorije duge,/ on je sjaj pobjeda dalekih predaka,/ on je izlječenje sve narodne tuge/ od mržnje, od zlobe tirana opaka,/ on je nadoknada za stradanja teška,/ on je proleterska osveta viteška“.[622] Književnik Marko Đonović je povodom Titovog 61. rođendana u pjesmi naveo da je Tito pobijedio Boga: „Gospod te proglasi bezbožnikom/ i zaprijeti Strašnim Sudom,/ odredi da ti duša pođe u grešni kraj,/ u Pakao./ A umjesto toga, gle, dogodi se čudo:/ Bog umrije,/ dok ti osta da gradiš ovozemaljski raj/ za kojim je svaki ljudski vijek plakao...“[623] Književnik Radoslav Rotković je 1954. godine, povodom 62. Titovog rođendana u „Susretima“ objavio esej „Titove ruke“. U njemu je naveo: „Želimo da nam Titova ruka još dugo godina pokazuje pravac i željeli bismo da nam potomci kažu da smo bili savremenici dostojni njega“.[624]

Tito je krajem 1954. i početkom 1955. godine proveo dva i po mjeseca na putovanju i u posjetama Indiji i Burmi. To je bila njegova prva azijska diplomatska turneja. Kada se početkom februara 1955. godine vratio u Jugoslaviju, Radonja Vešović je oduševljeno pisao: „Najzad, poslije skoro dva i po mjeseca opet je On među nama. Tako dugo nikada nije bio odsutan...Sjekli su isuviše sporo talase istočnih mora „Galeb“ i prateća ekskadra, isuviše sporo za želje njegovih putnika koji su žurili svojima, isuviše sporo za želje onih koji su ih iščekivali. Te dvije želje grlile su se nad prostorima, požurujući brodske motore: Dođi nam što prije druže Tito!“[625] Povodom istog događaja Čedo Vuković je naveo: „Drug Tito se vraća sa dalekog i dalekosežnog putovanja po Indiji i Burmi...U našu zemlju stižu znameniti predstavnici U Nu i Nehru. Oni hitaju da združe svoj glas sa glasom druga Tita, širom svijeta omiljenog stratega mira. Da ga združe sa glasom miliona Jugoslovena koji pod široko razvijenom zastavom socijalizma izgrađuju novo društvo u kome nema terora, bijede i socijalnog bespravlja“.[626]

Povodom Nove 1955. godine prigodne tekstove o Titu su napisali književnici Čedo Vuković i Radonja Vešović. Vuković je govorio: „Za nas stara godina ne prestaje niti počinje nova sve dok u nama ne odjekne pozdrav druga Tita“.[627] Radonja Vešović je izjavio: „Naše godine nijesu bile

[622] Junus Međedović, Četrnaesti januar, ”Pobjeda”, 18. I 1953, str. 3.
[623] Marko Đonović, Umjesto čestitke, „Pobjeda“, 24. V 1953, str. 3
[624] Radoslav Rotković, Titove ruke, „Susreti“, Cetinje, 1954, 5, str. 365.
[625] Radonja Vešović, Zagrljaj, „Pobjeda“, 13. II 1955, str. 1.
[626] Čedo Vuković, Titovi ratnici – prvoborci mira, ”Pobjeda”, 13. VII 1955, str. 1.
[627] Čedo Vuković, Titova riječ i mi, „Pobjeda“, 1. I 1955, str. 1.

prazno trajanje kamena već polet jedne borbene mladosti koja nije znala, ne zna i neće znati za prepreke. Nju je kroz ove godine i kroz godine rata nosila i nosi snaga revolucionarnog uvjerenja...vjera za druga Tita koji je dao pečat našem stoljeću i najbolji smisao našim naporima...žitelji smo i graditelji zemlje pravednice, slobodna generacija zemlje stvarnog socijalizma".[628] Radonja Vešović je 1962. godine objavio pjesmu o Titu u kojoj je naveo: „O, pun je vijek ovaj/ njegovog srca i imena/, Kraj njega misli oslonca nađu/ brda nam i ljudi spokoja/ mladost zastave moje, drug moj-/ i vjera moja".[629]

Književnik Božo Bulatović[630] je 1956. godine napisao: „Tito, ta melodija nam je bila u vatri borbe koračnica, a sad je muzika za naše trpeze i krovove, izvor koji bije silinom za danas, a obećava bolje tokove za sjutra".[631] Pjesnik Blažo Šćepanović[632] je izjavio da je Tito stvorio sve najljepše u novijoj istoriji Jugoslavije, da je najomiljeniji gost svih ljudi svijeta, da je najljepša pjesma o Titu izgradnja socijalizma i besklasnog društva i da je njegov rođendan istinski dan mladosti.[633] Šćepanović je napisao poemu „Tito": „Svaki njegov pogled svijet stvara/ vojske raspušta/ i duboko u zemlju utjeruje smrt/ svaka njegova misao/ iz vode cijedi svjetlost/ iz kamena toplinu i jedan daleki cvijet/ u ljudima budi čarobno nebo/ i sjedinjuje ružu i munju/ u velikoj životnoj sekundi."[634]

Crnogorski književnici su učestvovali i u obilježavanju državnih i partijskih jubileja, posebno praznika rada – 1. maja, Dana borca – 4. jula i 13. jula – Dana ustanka crnogorskog naroda. Publicista Puniša Perović je za 1. maj 1956. godine napisao da su Jugoslavija i Crna Gora nakon 1945. godine ušle u fazu obilježenu materijalnim i kulturnim prosperitetom, iskrene međunarodne saradnje i razvoja sopstvene verzije socijalizma.[635] Jedna od najprisutnijih tema u prigodnim književnim tekstovima bio je 13. jul. Književnik Božo Bulatović povodom 13. jula 1959. godine o tom

[628] Radonja Vešović, Iz dobrog sada u bolje sjutra, „Pobjeda", 1. I 1955, str. 2.
[629] Radonja Vešović, ON drugu Titu, "Pobjeda", 29. IV 1962, str. 13.
[630] Bulatović Božo (Mojkovac, 1927), novinar i književnik. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu. Od 1952. do 1953. bio je profesor književnosti u Beranama i na Cetinju. Od 1954. do 1957. bio je novinar „Pobjede" i „Večernjih novosti", i novinar „Borbe" od 1957. do 1980. Bio je urednik časopisa „Susreti" (1957-1959). Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 109.
[631] Božo Bulatović, Vječiti juli, „Pobjeda", 13. jul 1956, str. 1.
[632] Šćepanović Blažo (Bijelo Polje, 1934 – Struga, 1966), književnik. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Radio je u Kabinetu predsjednik Republike. Pisao je pjesme i književne eseje. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 734.
[633] Blažo Šćepanović, Praznici, „Susreti", Titograd, 1960, 5, str. 460.
[634] Blažo Šćepanović, „Tito", „Pobjeda", 24. V 1964, str. 9.
[635] Perović je isticao: „Danas socijalizam predstavlja snagu od odlučujućeg međunarodng uticaja. On sve više postaje svojina naroda i pojedinaca i više ne postoje sile koje mogu zaustaviti kretanje čovječanstva ka novom, socijalističkom društvu. Socijalistička izgradnja u Jugoslaviji predstavlja dio toga svjetskog jedinstvenog procesa, ali i dio koji je donio nešto novo i dao nov svojevrstan doprinos socijalističkoj praksi i teoriji". Puniša Perović, Praznik naših pobjeda, „Pobjeda", 1. maj 1956, str. 1.

prazniku kaže: „Sveprisutan, on je blag i skroman. Javlja se kad ustreba, njegova ruka dođe kao lijek za dušu“.[636] Književnik i novinar Petar Đuranović[637] je povodom 13. jula 1964. godine izjavio: „Po grudima trinaestojulskog dana pored ordena žutog izvjesili smo gomile fabrika, ceste bijele, željeznice i rudnike, a pored njih žitorodna polja razvili kao zastave“.[638]

Povodom otkrivanja „Spomenika borcu-partizanu“ na Gorici 13. jula 1957. godine književnik Milo Kralj je u slavu boraca NOR-a napisao: „Neumrli drugovi! Čujete li taj šum koraka, taj buk glasova, osjećati li dolazak ljudi koji vam na rukama donose zeleno kamenje Prenja, na dlanu snijeg Igmana, u očima modru plavet Sutjeske. Čujete li mnogostruki korak u kome pjevaju brda zavičajna u ovu tihu zoru trinaestojulsku? To Crna Gora dolazi svojim herojima u pohode.“[639] Književnik Milo Kralj je povodom obilježavanja 15 godina od bitke na Sutjesci, 13. jula i VII kongresa SKJ u Ljubljani 1958. godine izjavio: „Ovo proljeće donijelo nam je Kongresnu riječ, svojim razgovorom povilo grane u pravcu Njegove-Titove-ruke, ovo ljeto donijelo nam je na svojim požutjelim dlanovima prve rezultate – prvo klasje Ljubljanskog sjemena. Ovaj Juli umočen u tanke virove Sutjeske, gdje smo se, slavljenici, sakupili iz svih krajeva zemlje, osmišljen ponovo za jednu najdražu pobjedu – obezbijedio je sebi posebno mjesto u sjajnom sazvježđu na nebu naše slave“.[640]

Milo Kralj je povodom Dana borca 4. jula, 40 godina od osnivanja Partije i održavanja III kongresa SK Crne Gore 1959. godine izjavio: „Ovaj dan pao je u dane kad narod vrši počasnu smotru pred licem istorije: jubilej Partije i Dan borca, nastupajući trinaestojulski praznik i tek završeni Kongres; vrijeme naše obasuto je svijetlim datumima kao ljetnje nebo zvijezdama. Njegov hod nezaustavljiv je i brz...Ljepšu muziku od te – muzike starih i novih koraka ulicama svečanog grada – mislim, nikada nijesam čuo.“[641] Povodom jednog od najznačajnijih partijskih i državnih praznika 4. jula 1960. godine književnik Žarko Đurović[642] je napisao:

[636] Božo Bulatović, Naš jul, „Pobjeda“, 12. jul 1959, str. 1.
[637] Đuranović Petar (Martinići, Danilovgrad, 1930 – Podgorica, 2002), književnik, novinar, publicista. Završio je Višu pedagošku školu. Bio je urednik „Omladinskog pokreta“ i časopisa „Susreti“, reporter „Pobjede“ i novinar u Radio Titogradu. Bio je član Udruženja novinara i Udruženja književnika Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 199.
[638] Petar Đuranović, Riječi za 13. jul, „Pobjeda“, 12. jul 1964, str. 1
[639] Milo Kralj, Smisao heroja, „Pobjeda“, 13. VII 1957, str. 1.
[640] Milo Kralj, Riječ o prazniku, „Pobjeda“, 13. jul 1958, str. 1.
[641] Milo Kralj, Na ovaj dan, „Pobjeda“, 4. jul 1959, str. 1.
[642] Đurović Žarko (Bogmilovići, Danilovgrad, 1928), književnik. Jugoslovensku književnost je studirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Piše poeziju, priče, satiru, književne kritike i eseje. Vanredni član CANU je od 1996, a redovni od 2003. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 214.

„Borački dan, 4. jul, to je prva ruža u vrtu našeg bića, čije latice se protežu od ljudskih srca da bi ta srca mogla slobodno da kucaju, da žive“.[643]

U slavljenju partijskih i državnih jubileja kroz književna djela i u pozivima da književnost podržava ciljeve socijalističke ideologije naročito se istakao književnik Čedo Vuković. Slaveći praznik rada, koji je u tadašnjem vremenu bio i praznik radničke klase, zvanično vladajuće klase u Jugoslaviji, književnik Vuković je povodom 1. maja 1953. godine napisao: „Maju koji je sav u ritmu zauljenih mašinskih zglobova! Koji je zakitio turbine, generatore, drebanke...Maju koji je blagoslovio sve žetve stihova, zagrljaja i klasja“![644] Čedo Vuković je povodom proslave 15 godina od bitke na Sutjesci napisao „Raport Sutjesci“.[645]

Povodom proslave 40 godina od osnivanja KPJ Čedo Vuković je izjavio: „Ovakva Partija kakva je naša-morala je jednom nastati, morala se roditi plemenita sila...stvaralačka sila koja će nas osloboditi, povesti naprijed i napisati na zastavi...Danas imamo Partiju i Tita.“[646] On je na Trećem kongresu SK Crne Gore 1959. godine iskazao uvjerenje da će umjetnička udruženja i ubuduće djelovati u imajući pred očima, u prvom redu, društvene tekovine koje je osigurao Savez komunista.[647] Vuković je ukazivao na to da intelektualci imaju slobodu ukoliko afirmativno govore o Partiji i socijalizmu, i da bi, ukoliko govore protiv njih, zloupotrijebili tu slobodu.

Vuković je 1963. godine pozvao na borbu protiv deformacija u socijalizmu, protiv svih elemenata buržoaskih normi i tvrdio je da književnici moraju propovijedati socijalizam.[648] Naveo je: „U nama je prisutna revolucija sa svojom herojikom i svojim bolom, sa svojim uzletima i sjenkama, prisutna je snažno ne samo u stvaralaštvu, u književnim i žurnalističkim tekstovima i drugim umjetničkim tvorevinama već i u našim stavovima, međusobnim odnosima, u našoj etici, u našoj savjesti, u izvjesnom osjećanju odgovornosti.“[649]

Kao glavni urednik časopisa „Stvaranje“ Vuković je pružao aktivnu podršku socijalističkoj kulturnoj politici.[650] Učestvovao je i na IV Kongresu SK Crne Gore 1965. godine, i istakao je da čovjek socijalizma gradi najnaprednije društvene odnose.[651] Bio je protiv nezavisnih intelektualaca i

[643] Žarko Đurović, „Pobjeda“, 3. jul 1960, str. 1.
[644] Čedo Vuković, Majska vizija, „Pobjeda“, 1. V 1953, str. 1.
[645] Čedo Vuković, Raport Sutjeske, „Pobjeda“, 4. jula 1958, str 1.
[646] Čedo Vuković, Zvijezda u vremenu, „Pobjeda“, 20. april 1959, str. 1.
[647] Treći kongres SK Crne Gore, stenografske bilješke, Titograd, 1-3. jula 1959, str. 118.
[648] Čedo Vuković, U ogledalu vremena, „Pobjeda“, 28. IV 1963, str. 9.
[649] Isto.
[650] Aktivniji odnos prema savremenim tokovima u književnom i kulturnom životu, „Pobjeda“, 13. VII 1963, str. 10
[651] Čedo Vuković, Kultura-ne sjutra ili prekosjutra, već danas, „Pobjeda“, 17. III 1965, str. 4

tražio je socijalistički angažaman svakog stvaraoca.[652] Pisao je da je revolucija najdublji, najhumaniji ljudski čin „otkad je nas i našeg imena na ovom tlu“.[653] Na IV kongresu SK Crne Gore su govorili i mladi književnik Radoslav Rotković i novinar Milika Pavlović.[654] Milika Pavlović[655] je tvrdio da je IV kongres svečanost rada i borbe za ostvarivanje i dosezanje najviše čovječnosti – socijalizma i komunizma.

Književnici i umjetnici nijesu samo slavili ideje i ideale revolucije i sistema vlasti, već su pokušavali da ukažu na poželjni društveni profil intelektualca u socijalističkom društvu. Književnik i pozorišni kritičar Sreten Perović je smatrao da pisac, u okviru klasne determinacije svoga društva i svoga bića, treba da usvoji i posjeduje dijalektički nazor na svijet, i da čvrsto prigrli svoju epohu.[656] Kako treba „grliti svoju epohu“ demonstrirao je Milo Kralj. On je 1964. godine mjesec dana proveo na gradilištu Jadranske magistrale kroz Crnu Goru i naveo da je razvoj samoupravljanja istinski osjećaj drugarstva i solidarnosti.[657] Socijalističku orijentaciju književnosti podržao je i književnik Branko Banjević[658] koji je isticao da je revolucija jedan od osnovnih motiva u njegovoj poeziji i da je ona presudno uticala na formiranje njegovih pjesničkih opredjeljenja. Banjević je tvrdio da je revolucija isto što i traganje za istinom, da je revolucija uvijek aktuelna i predmet svake dobre poezije, kao i da na svako zbivanje treba gledati dijalektički.[659]

[652] Vuković je izjavio: „Ako si angažovan, onda si angažovan u krilu svoje zajednice, onda si građanin jedne socijalističke zajednice, onda si njen glas i njen trudbenik, onda možeš ispjevati i njenu pjesmu. Ako nijesi to, šta si onda? U najboljem slučaju, onda si samo svoj, onda ćeš pokušati da živiš svoj izolovani život, svoj život u sve užim, sve tješnjim krugovima, onda ćeš pokušati da ispjevaš samo svoju pjesmu koja neće imati u sebi zvukova ni krvi ovoga vremena, ovih ljudi, ove stvarnosti...Nezavisnim od čega? Od svoje stvarnosti, od njenih težnji, od puta svoje zemlje. Nezavisno do svega toga, oni su postali zavisnim od nečeg što je izvan ove stvarnosti, postali su blijedi, primitivni odbljesak što još vjeruje u svojoj sjaj, postali su pjesnici koji opjevavaju sebe i svoj svijet proglašavajući ga za ovodanašnji svijet ove zemlje.“ Čedo Vuković, Umjetnik u društvu, „Praksa“, Titograd, 1965, 4-5, str. 71-72.

[653] Čedo Vuković, Kako proslavljamo praznike, „Praksa“, Titograd, 1965, 6, str. 122

[654] IV Kongres Saveza komunista Crne Gore, Titograd, 1965, str. 18.

[655] Pavlović Milika (Pasji Nugo, Žabljak, 1934), književnik i novinar. Filozofski fakultet je završio u Beogradu 1957. Bio je profesor Gimnazije i načelnik odjeljenja SO Žabljak (1958-1965). Radio je kao novinar-dopisnik „Pobjede“ iz Pljevalja i Žabljaka (1965-1970), a novinar i urednik u „Pobjedi“ je bio od 1971. do 1985. Član je crnogorskog PEN centra. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 563-564.

[656] Sreten Perović, Integralni zadatak umjetnika, „Pobjeda“, 24. III 1963, str. 11.

[657] Milo Kralj, Književne bilješke sa trase, „Pobjeda“, 13. VIII 1964, str. 9.

[658] Banjević Branko (Paprati, Nikšić, 1933), književnik. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu. Bio je profesor i novinar u Nikšiću i Beogradu. Bio je urednik u sektoru za izdavačku djelatnost „Pobjede“. Član je Crnogorskog društva nezavisnih književnika, crnogorskog PEN centra i predsjednik Matice crnogorske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 48.

[659] Branko Banjević, Optimizam u tragici, „Pobjeda“, 21. I 1965, str. 9.

Odnos književnika prema vlasti i ideologiji se prenio i na sferu izbora forme književnog stvaralaštva. Raskid sa sovjetskim konceptom razvoja kulture omogućio je približavanje književnosti modernim evropskim tokovima.[660] Na Trećem kongresu književnika u Ljubljani 1952. godine Miroslava Krleža je odbacio sovjetsku estetičku doktrinu i apelovao je da se povede borba protiv shvatanja da se umjetnost podređuje fanatičnoj i jednostranoj formi političke partijnosti.[661] Nakon ovog kongresa književnost se dominatno orijentisala prema modernizmu.

Nasuprot modernizmu, pojavio se realizam, koji je težio eksplicitnom izražavanju i podržavanju socijalističkih vrijednosti, i bio je blizak socrealizmu iz perioda 1945-1949. godine. Sukob modernizma i realizma nije imao odlike borbe za i protiv socijalizma, jer su pripadnici oba pravca iskazivali odanost Partiji, ali su realisti govorili da su, po svojim shvatanjima, bliži socijalizmu, dok su za moderniste tvrdili da su, i pored izjava o odanosti socijalizmu, u stvari, odraz dekadentnog Zapada, prema kojem se Jugoslavija otvorila nakon sukoba sa Informbiroom.[662]

Za ideološku orijentaciju u književnosti osnova je bila knjiga uticajnog jugoslovenskog marksiste i člana CK SKJ Borisa Ziherla „O egzistencijalizmu i drugim savremenim pojavama idejne dekadencije“, koja je objavljena 1954. godine. U njoj je osuđen idejni uticaj Zapada i afirmisani istorijski materijalizam i naučni socijalizam.[663] Ziherlovu knjigu u Crnoj Gori promovisao je književnik Jovan Raonić[664]. Ovu knjigu je predstavio kao školski obrazac gledišta svakog komuniste na sve modne pojave u literaturi i filozofiji, i ukazao je na potrebu da se nastavi idejna borba za trijumf socijalističkih načela u umjetnosti.[665] Boris Ziherl je u govoru

[660] Predrag J. Marković, Trajnost i promena, Društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevice u Jugoslaviji i Srbiji, Beograd, 2007, str. 43.

[661] Predrag Matvejević, Od „tendencije“ do „angažmana“ (danas), „Stvaranje“, Titograd, 1975, 4, str. 528.

[662] Pokazatelj otvaranja bilo je formiranje Društva za kulturnu saradnju Crne Gore i Francuske, u oktobru 1952. godine na Cetinju. Formirano je kao sekcija Društva za kulturnu saradnju Jugoslavije i Francuske. („Pobjeda“, 19. X 1952, str. 6.) Za potpredsjednika Društva Jugoslavija-Francuska 1953. godine izabran je Andrija Lainović, profesor Više pedagoške škole sa Cetinja. (Godišnja skupština Društva Jugoslavija-Francuska, „Pobjeda“, 5. IV 1953, str. 6.) Za članove su izabrani: dr Drago Petranović (ljekar), Šoškić Budimir (direktor „Pobjede“), Dimo Vujović (direktor „Narodne knjige“), Savo Lekić (novinar) i Đoko Pejović (direktor Državnog arhiva). U Nadzorni odbor su izabrani: Milutin Plamenac, predsjednik (direktor Zavoda za zaštitu spomenika kulture), Aleksandar Prijić (direktor Etnografskog muzeja) i Nataša Vrbica (učiteljica). Cilj Društva je bio da promoviše francusku kulturu, prije svega da organizuje tečajeve francuskog jezika. (Društvo za kulturnu saradnju Jugoslavija-Francuska, Sekcija za NR Crnu Goru – Savjetu za prosvjetu i kulturu Vlade NR Crne Gore, Cetinje, 23. X 1952, DACG, OROC, SPK, fascikla 12, 1959; 2/1952.)

[663] Jovan Raonić, Ziherlova knjiga, „Pobjeda“, 17. X 1954, str. 9.

[664] Raonić Jovan (Vilusi, 1961 – Podgorica, 1999), književnik. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Bio je profesor u srednjim školama i urednik u „Prosvjetnom radu“ (1956-1962). Pisao je prozu i prevodio je sa ruskog jezika. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 673.

[665] Jovan Raonić, Ziherlova knjiga, „Pobjeda“, 17. X 1954, str. 9.

komunistima na Beogradskom univerzitetu 1955. godine objasnio šta vlast očekuje od pisaca u novim okolnostima. On je naveo da vlast piscima neće naređivati šta će pisati, ali da pisac, ukoliko se opredijelio za Komunističku partiju i socijalizam, u svojim radovima ne može zastupati nesocijalistička uvjerenja.[666]

Crnogorski književnici su, dominantno, podržali realizam u literaturi, a naročito u prozi. Podrška realizmu je bila izuzetno jaka, jer je zvanična propaganda u Crnoj Gori smatrala da je realizam objektivna istina u umjetnosti i da novi realisti ističu socijalnu i političku tendenciju držeći se strogo ideoloških i političkih načela radničke klase i njene partije.[667]

Zvanična književna kritika je smatrala da djela: Lotreamona, Kamija, Bretona, Pasosa, Džojsa i Sartra, imaju dekadentan uticaj.[668] Pravnik, istoričar i publicista Niko S. Martinović je smatrao da je Mopasan pripadnik francuske sitne buržoazije i da „Oblak u pantalonama" Majkovskog ne treba preporučivati mladim čitaocima u Crnoj Gori, jer je Majkovski tu poemu napisao dok je bio opterećen nadrealističkim i futurističkim shvatanjima života.[669] Crnogorska književna kritika je afirmisala „klasike realizma" kakav je, po dominantnom mišljenju, bio Čehov. U jednom tadašnjem prikazu Čehov je predstavljen kao književnik koji je dosljedno sprovodio realistički metod, koji je smatrao da je nauka najljepša stvar u životu i da, iako nije razumio klasnu borbu potčinjenih, nije bio ni buržoaski demokrata.[670] U novoj ideološkoj orijentaciji, kojoj je birokratizam bio jedan od glavnih političkih protivnika, Kafka je dobio zapaženu ulogu jer je njegovo djelo „Proces" bilo veoma upotrebljivo za osudu birokratske države i birokratske kaste. Književna kritika je Kafku i „Proces" predstavila simbolima borbe protiv malograđanštine i birokratije. Kritika je tvrdila: „Nije „Proces" po našem mišljenju prevashodno socijalna kritika jednog nezdravog i duboko korumpiranog društva...Kafkina poetska vizija dočarala

[666] Ziherl je govorio: „To ne znači da pristalica revolucionarnog radničkog pokreta treba da piše samo pjesme u kojima će opjevati revoluciju i radničku kalsu. To ne znači da on ne smije da piše ljubavne pjesme i uopšte pjesme u kojima dolaze do izražaja njegova intimna lična osjećanja. Ali kroz sve manifestacije njegove literarne djelatnosti treba da, na neki način, dođe do izražaja njegov osnovni odnos prema životu i čovjeku, odnos, koji ga je doveo u redove revolucionarnog pokreta". Naučna estetika i umjetničko stvaralaštvo, „Pobjeda", 28. VIII 1955, str. 8.

[667] Zvanična književna kritika je poručivala: „Novi realista, koji usvaja ideologiju proleterijata, biće kadar da vjernim slikanjem stvarnosti priključi i oduševljenje svog opredjeljenja za slobodnu i srećnu budućnost...Ideološki stav, dijalektičko-materijalistički temelji novog realizma, omogućavaju potpunije gledanje i izražavanje stvarnosti". Realizam kao umjetnička istina, „Pobjeda", 12. VII 1953, str. 12.

[668] Opet jedna (stara) stvar, „Pobjeda", 14. III 1954, str. 7.

[669] Niko S. Martinović, Klasici u „Omladinskom pokretu", „Susreti", Cetinje, 1953, 5-6, str. 387.

[670] Radovan Lalić, Čehov kao pobornik napretka i kulture, „Pobjeda", 25. VII 1954, str. 9.

nam je svu složenost aktivne a ipak prašnjave mašine kapitalističkog terora“.[671]

U promovisanju realizma u književnosti i osudi modernizma naročito su se istakli književnici: Radonja Vešović, Božo Bulatović i Radoslav Rotković. U svojoj ideološkoj rigidnosti Radonja Vešović je uticaj Zapada na domaću književnost smatrao napadom malograđanštine i sitnoburžoaskog mentaliteta.[672] Pristalice modernizma Vešović je nazvao kukavnim vazalnim duhovima koji su smatrali da sa Zapada treba primati sve.[673] Vešović je kao predstavnik Povjereništva književnika Crne Gore učestvovao na Trećem kongresu književnika Jugoslavije u Ljubljani u oktobru 1952. godine, i izjasnio se za realizam u književnosti.[674] Vešović je smatrao da treba pisati isključivo u slavu Partije, Tita, socijalističke izgradnje i domovine.[675] Kritikovao je moderniste, a u prvom redu Vaska Popu, Marka Ristića i Miodraga Pavlovića. Naveo je da je njihova poezija dekadentna, da srednjoškolsku omladinu vodi na stranputicu, da su njihova djela rugobe obesmišljenih riječi i utisaka, i posuvraćena stvaralačka energija.[676] Vešović je o toj poeziji napisao: „Nije teško dokazati da je sav taj bućkuriš od poezije koji se sada pojavljuje na stranicama nekih listova i časopisa kao npr. „Mladosti“ i „Svjedočanstva“, u stvari samo zakašnjeli odblesak gnjileži sa Zapada koji se hvata na malograđanske, izgubljene duše kod nas.“

Kampanju protiv modernizma Vešović je vodio preko časopisa „Susreti“, koji je počeo da izlazi 1953. godine, i koji je, uglavnom, okupljao mlađu generaciju crnogorskih književnika. Vešović je bio glavni urednik časopisa i izjavio je da će ugled časopisa čuvati od dekadentnih i dehumanizirajućih ekstremističkih stremljenja.[677] Časopis „Susreti“ je bio odan književnom realizmu i, kako su njegovi uređivači naveli „jedini koji je ostao pri zdravoj literarnoj svijesti“.[678] Član redakcionog odobora „Susreta“ Božo Bulatović je za Davičovu „Pesmu“ napisao da je to roman bez radnje i radnja izvan romana.[679] Bulatović je smatrao da je Davičo veliki u djelovima

[671] P.B, Franc Kafka, „Proces“, „Pobjeda“, 7. II 1954, str. 7.
[672] Radonja Vešović, Pred Treći kongres književnika, ”Pobjeda”, 28. IX 1952, str. 6.
[673] Isto.
[674] Radonja Vešović, Iz kongresne dvorane, ”Pobjeda”, 19. X 1952, str. 6.
[675] Vešović o tome kaže: „Oko nogu nam se plete zmija građanske malostihije. Neki kažu uvezena je sa strane preko filmova američkih revija i šund literature. No, nijesu krivi ni Englezi ni Amerikanci, već prosto mentalitet našeg malograđanina“. Radonja Vešović, Paspalj malograđanštine, ”Pobjeda”, 12. VII 1953, str. 11.
[676] “Partiski rad”, organ CKKP Crne Gore, godina 4, broj 27, Titograd, 1. X 1952, str. 5.
[677] „Susreti“ u drugoj godini izlaženja, „Pobjeda“, 14. III 1954, str. 7.
[678] Božo Bulatović, Književna frajerština, „Susreti“, Cetinje, 1954, 3, str. 233.
[679] Božo Bulatović, Jedan loš kritičar, jedna čudna knjiga i jedan suviše pohvalan sud o njoj, „Susreti“, Cetinje, 1953, 4, str. 284.

„Pesme“ koji su jasni i realni, ali da je u ostalom „gdje su sve umjetničke forme od klasike do Pikasa, Davičo nejasan, nemoguć i besmislen“.[680]

Od crnogorskih književnika modernizam su podržavali Milo Kralj i Sreten Perović[681], iako nijesu stvarali u tom duhu. Samo su pokazivali razumijevanje za drugačiju formu, naročito jer su modernisti bili apologete socijalizma. Kralj je kritikovao Boža Bulatovića zbog neumjerenog napada na Daviča i napisao: „Kako teška i uvredljiva kleveta za jednog književnog radnika (Daviča-D.P.) čije je cjelokupno književno i životno djelo neraskidivim nitima povezano s narodom.“[682] Sreten Perović je branio modernizam i tvrdio: „Pružiti čitalačkoj publici danas poeziju u kojoj će svaka stvar biti nazvana svojim imenom, to bi zaista bio grijeh, prije svega, prema njoj samoj, a onda i prema umjetnosti.“[683] Perović je smatrao da je žalosno što se u Crnoj Gori prema svemu modernom i savremenom zauzma negatorski stav, i što se i dalje za prihvatljivu poeziju smatraju jedino ostvarenja u duhu Rakića, Dučića i Ilića.[684]

Stavove Sretena Perovića i Mila Kralja odbacio je Božo Bulatović, tvrdeći da je modernizam usmjeren protiv socijalizma. Izjavio je: „Nema smisla danas, kada se borimo za socijalizam tražiti od nas da pišemo i čitamo galimatijase...I dobro je što niko ne može da nas odvuče u izmišljeni svijet iz koga ne bismo vidjeli ovaj zavičajni kamen koji čovjeka čini ponosnim.“[685] Božo Bulatović je zbirku pjesma Miodraga Pavlovića „Stub sećanja“, nazvao književnom frajerštinom i oštro osudio nadrealizam.[686] Bulatović je, sa zadovoljstvom, zaključio da u Crnoj Gori nije bilo poplava modernističkih voda i da je to činjenica koja sama po sebi znači medalju na grudima.[687]

---

[680] Isto, str. 286.

[681] Perović Sreten (Gornja Gorica, Podgorica, 1932), književnik. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1956. Bio je profesor u Srednjoj tehničkoj školi u Titogradu (1956-1960), urednik književnog časopisa „Susreti“, a od 1963. godine urednik u izdavačkom preduzeću „Grafički zavod“, gdje je sa Miloradom Stojovićem i Brankom Banjevićem uređivao ediciju „Luča“. Bio je urednik Leksikografskog zavoda Crne Gore. Član je Crnogorskog društva nezavisnih književnika, DANU, Matice crnogorske i bio je predsjednik Crnogorskog PEN centra. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 582-583.

[682] Milo Kralj, Povodom jednog napisa u „Susretima“, „Susreti“, Cetinje, 1953, 5-6, str. 389.

[683] Sreten Perović, Savremena poezija i „šugava mačad“, „Susreti“, Cetinje, 1953, 9, str. 615.

[684] Sreten Perović, Stendal, „Rasin i Šekspir“, „Pobjeda“, 22. XI 1953, str. 7.

[685] Božo Bulatović, Sreten Perović i nespretna odbrana „modernizma“, „Susreti“, Cetinje, 1953, 9, str. 628.

[686] Bulatović je o modernizmu napisao: „Došla je književna sloboda koja se brzo pretvorila u anarhiju, u dominaciju najekstremnijih nadrealističkih elemenata koji su ne samo uzeli za sebe pravo da stvaraju na neodrživ način, nego su postepeno, iza lažne i neiskrene etikete socijalizma i naprednosti zauzeli vodeće mjesto u redakcijama većine listova i časopisa da bi svoje napredne i nacionalne tvorevine proglasili za „jedino spasavajući“ put na polju književnosti i kulture kod nas“. Božo Bulatović, Književna frajerština, „Susreti“, Cetinje, 1954, 3, str. 231.

[687] Božo Bulatović, O anahronizmu i ”čistom lirizmu”, ”Pobjeda“, 30. X 1955, str. 8.

Pored Vešovića i Bulatovića, najveći kritičar modernizma u Crnoj Gori bio je Radoslav Rotković. On se 1953. godine uključio u kampanju protiv modernista i tvrdio je da od djela: Vaska Pope, Oskara Daviča i Miodraga Pavlovića kroz nekoliko godina neće ništa ostati, i da će to stvaralaštvo doživjeti sudbinu „modernističke halabuke" iz međuratnog perioda.[688] Izjavio je da nadrealizam nije umjetnički pravac već jedan eksperiment potpuno jalov i bez ikakvog pozitivnog uticaja na književnost.[689] Naročito je kritikovao poeziju Vaska Pope i Miodraga Pavlovića, a sve nadrealiste je okarakterisao kao francuske đake koji su se udaljili od svoje zemlje i socijalizma. Za zbirku poezije Vaska Pope je rekao da u njoj ima samo jedna pjesma, a da su ostalo gomile stihova, i da je poezija Pavlovića za psihijatra, a ne za čitaoca. Popi je predviđao karijeru kraću od jedne petoljetke.[690] Rotković je smatrao da je svako eksperimentisanje u poeziji odraz dekadencije i isticao je da su neki od dokazanih „naprednih ljudi i komunista", kao Vasko Popa, podlegli iskušenjima dekadentnog eksperimentisanja, u kome nema ni kvaliteta ni poezije.[691] Rotković se zalagao za realizam i govorio je: „Ja mislim da se kroz kapiju prave, naše, revolucionarne umjetnosti ne može ući trijumfalno na Popinom konju s osam nogu".[692] Poeziju modernista Rotković je poredio s džezom, kojeg je smatrao muzikom dekadentne inteligencije i primitivaca.[693] Rotković je Davičovu poemu „Čovekov čovek" nazvao nerazumljivom poezijom male vrijednosti.[694] Protiv Daviča je poveo snažnu ideološku kampanju preko književnih prikaza u „Pobjedi", proglasivši ga trulim liberalom, čija je poezija odraz malograđanštine.[695] Davičov stil je nazvao frajerskim i šatrovačkim.

Još od svojih prvih radova Rotković je iskazao odanost socrealizmu. Rotković je 1954. godine objavio svoj prvi roman „Lađa tone" čiji je motiv pobuna mornara u Boki 1918. godine. Ovaj roman je odraz Rotkovićevog uprošćenog realizma zbog čega ga je beogradska književna kritika nazvala provincijalcem. Književni kritičar Borislav Mihajlović-Mihiz je u „NIN-u" u junu 1954. godine napisao da je Rotković nedovoljno kulturan, nedovoljno pismen i da zastupa demodirane ideje o literaturi.[696] Mihiz je isto napisao za

[688] Radoslav Rotković, Povodom novih izdanja Lalićeve „Svadbe", „Pobjeda", 28. VI 1953, str. 7.
[689] Radoslav Rotković, Teze o „Jednoj autentičnoj poeziji", „Susreti", Cetinje, 1953, 7-8, str. 520.
[690] Isto, str. 528.
[691] Radoslav Rotković, Eksperimenti Vaska Pope, „Pobjeda", 23. VIII 1953, str. 9.
[692] Radoslav Rotković, Teze o „Jednoj autentičnoj poeziji", „Susreti", Cetinje, 1953, 7-8, str. 531.
[693] Isto, str. 524.
[694] Radoslav Rotković, Poezija iz petnih žila, „Pobjeda", 24. I 1954, str. 7.
[695] R. Rotković, Još o Daviču, "Pobjeda", 28. II 1954, str. 7.
[696] Atentat B. Mihajlovića na "Susrete", "Pobjeda", 22. VIII 1954, str. 9.

Dušana Baranina, dok je Boža Bulatovića nazvao „palanačkim Herostratom“. Baranin je bio poznat po romanima sa istorijskom tematikom: „Karađorđe“, „Smail-aga“, „Hajduk Veljko“ i „Mehmed paša Sokolović“ u kojima je demonstrirao pripadnost realizmu.[697] Borislav Mihajlović-Mihiz je za „Susrete“ naveo da su najnepismeniji od jugoslovenskih časopisa.[698] S druge strane redakcija „Susreta“ je Mihiza nazvala pobornikom dendi-logike i bikini kostima u jugoslovenskoj literaturi. Radoslav Rotković je Mihizu uzvratio tako što je osudio njegovu „Antologiju srpskih pesnika između dva rata“ i nazvao je antologijom nepoezije.[699] Rotković je u nepoeziju svrstao pjesme: Stanislava Vinavera, Rastka Petrovića, Velimira Živojinovića-Masuka, Momčila Nastasijevića, Miloša Crnjanskog i Oskara Daviča. Rotković je na kritike izjavio da on, kao veliki talenat, ne pridaje pažnju kritičarima, jer su, eto, i Stendala, Balzaka i Tolstoja, takođe, kritikovali za stil.[700] Evo Rotkovićevog primjera za „pravu“ poeziju: „Jednog sam dana, pamtim, srećan bio:/ Umoran, prašnjav vratih se iz rata,/ i pred vratima sam rodne kuće srio/ oca, majku, sestru, malog brata./ A kad bracu upitaš – šta li je/ donio rat, on iznese iz kuta/ kacigu punu čaura i dvije/ značke sa nekog švapskog kaputa“.[701]

U rasprave između realista i modernista uključio se pisac Dušan Kostić, koji je osudio pisanje Mihajlovića o „Susretima“ i njegovim književnim saradnicima i izjavio da je on za „realizam bez stare odjeće“.[702] Dušan Kostić je govorio: „Ja sam, naravno, čvrsto na pozicijama realizma i za moderno, što znači umjetnički odraz adekvatan vremenu u kome živimo“.[703] Kostić je branio Rotkovića, ali je primijetio da je Rotković novinski površan, da mu je stil labilan, a rečenice krute i bez sočnosti.[704]

Bez obzira na kritike Radoslav Rotković je uporno promovisao realizam. Hvaleći realističnu poeziju crnogorskog književnika Dragutina Vujanovića, istakao je da je Vujanović na taj način pokazao „da su mu daleka apstraktna cvrkutanja o travama i tišinama i košmarima, cvrkutanja koja preovlađuju u beogradskoj poeziji“.[705] Za primjer dobre književnosti Rotković je naveo roman „Karaula“ Boža Bulatovića. O tom romanu je rekao: „Ova knjiga pokazuje da se i tematsko i leksičko obnavljanje

[697] Umro Dušan Baranin, „Pobjeda“, 3. IX 1978, str. 8.
[698] Atentat Borisa Mihajlovića na „Susrete“, „Susreti“, Cetinje, 1954, 8-9, str. 653.
[699] Radoslav Rotković, Antologije nepoezije, „Pobjeda“, 10. II 1957, str. 9.
[700] Radoslav Rotković, Za talentom pero plače, „Pobjeda“, 5. IX 1954, str. 9.
[701] Radoslav Rotković, Rat, „Pobjeda“, 29. XI 1954, str. 11.
[702] Za realizam sam ali bez stare odjeće, „Pobjeda“, 12. IX 1954, str. 9.
[703] Napori djela, „Pobjeda“, 31. VII 1955, str. 9.
[704] Dušan Kostić, Roman jedne pobune, „Pobjeda“, 15. VIII 1954, str. 9.
[705] Radoslav Rotković, Dragutin Vujanović, „Bregovi bez ptica“, prikaz, „Susreti“, Cetinje, 1955, 6-7, str. 523.

literature može najprije očekivati od pisaca koji su došli „iz naroda“. Jer oni gradski pisci tematski su vrlo često pod uticajem literature a leksički pod uticajem ulice.“[706]

Nakon ove rasprave Rotković je ukazao na potrebu jačanja ideološkog uticaja u književnosti. Smatrao je da bez marksističkog vrednovanja književnika i njihovih djela nema prave ocjene o njima.[707] Naveo je da književno djelo nije moguće posmatrati van političke opredijeljenosti pisca. Od mlade generacije književnika očekivao je da se posveti socijalističkom stvaralaštvu i smatrao je da je prednost te generacije što u socijalizam nije ušla s prtljagom predratnih shvatanja.[708] Tvrdio je da je za pravilan književni odgoj neophodna odanost nasljeđu revolucije i da je sudjelovanje u revoluciji važnije za vaspitanje ljudi nego proučavanje revolucije kroz udžbenike. Smatrao je da je modernizam prolazna pojava u literaturi i izjavio je: „I izmi i mode i zaraze – sve se to razvija i pojavljuje u etapama, a nove gluposti savršenije su od starih. Ali ne treba zbog toga biti naročito zabrinut, jer sve su to djela i nedjela onih nebrojenih imena koja će kroz dvadesetak godina biti nepoznata.“ Ovakvi stavovi su mu donijeli profesionalnu afirmaciju u Crnoj Gori. Svoju odanost realizmu Rotković je iskazao tako što je o pobuni mornara u Boki 1918. godine napisao dva romana i dramu „Četvrti ugao“, koja je premijerno izvedena u Crnogorskom narodnom pozorištu u martu 1957. godine.[709] Premijeri su pisustvovali predsjednik Narodne skupštine Crne Gore Blažo Jovanović i predsjednik Izvršnog vijeća Narodne skupštine Filip Bajković.[710] Takav angažman Rotkoviću je donio i materijalnu podršku. Na konkursu Savjeta za prosvjetu i kulturu NR Crne Gore za dramu iz crnogorskog života, Rotković je konkurisao sa dramom „Pobuna na Georgu“ i nagrađen je sa 100.000 dinara.[711]

Otpor prema modernizmu iskazivao je i književnik Janko Đonović, koji je osudio modernizam kao pokušaj da se kopira praksa u zapadnoj Evropi po cijeni da eksperimentalnu poeziju i apstraktno slikarstvo niko ne razumije. S druge strane, Đonović je upozoravao da se treba čuvati zamke da

[706] Radoslav Rotković, Božo Bulatović, „Karaula“, prikaz, „Pobjeda“ 21. IV 1957, str. 9.
[707] Radoslav Rotković, Činjenice i ideje, stručna i ideološko-politička izgradnja profesora, nastavnika i učitelja, „Pobjeda“, 27. maj 1956. str. 10.
[708] Radoslav Rotković, Razmišljanja nad rukopisima početnika, „Pobjeda“, 29. XI 1957, str. 12.
[709] Milorad Stojović, „Četvrti ugao“ Radoslava Rotkovića, „Pobjeda“, 3. III 1957, str. 9.
[710] Bajković Filip (1910-1985), političar. Završio je Pravni fakultet u Beogradu. Član KPJ od 1932. godine. Jedan je od organizatora Trinaestojulskog ustanka. Predsjednik Vlade Crne Gore bio je od 1953. do 1962. godine, zatim član IK CK SKJ i 1962. godine predsjednik Skupštine Crne Gore. Bio je član SIV-a, potpredsjednik Savezne skupštine i od 1970. član Savjeta federacije. Odlikovan je ordenom narodnog heroja. ILCG, knjiga 1, str. 68-69.
[711] Nagrađena četiri dramska rada, „Susreti“, Cetinje, 1956, 4, str. 308.

književnici ne upanu u agitatorski ždanovizam.[712] Đonović je tvrdio da su idejne osnove modernizma buržaoska, malograđanska i dekadentna shvatanja. Smatrao je da dinamiku i složenost jugoslovenskog socijalističkog razvoja treba umjetnički obraditi tako da to bude razumljivo prosječnom građaninu. Tvrdio je da je modernizam odraz robovanja tuđoj kulturi, odraz pomodarstva i da je pokazatelj utabane staze zapadne dekadencije.[713]

Partijski funkcioner i jedan od najistaknutijih jugoslovenskih revolucionara i intelektualaca Veljko Vlahović je očekivao da u novim okolnostima ne popusti ideološka borba protiv stranih uticaja i da radnička klasa i marksistička inteligencija moraju nastaviti borbu za svoj uticaj na onaj dio sitnoburžoaske inteligencije koji se zamara pred teškoćama i prestaje da bude imuna prema talasima buržoaske ideologije koji je stalno zapljuskuju.[714] Odraz slabosti sitnoburžaoske dekadencije je vidio upravo u pokušajima da se u književnost unese duh dekadentnog Zapada. On je smatrao da se umjetnici moraju baviti temama iz socijalističke stvarnosti u Jugoslaviji i da moraju biti saradnici radničke klase u borbi za socijalizam. Modernizam i apstrakciju je tumačio kao pokušaj da se na kulturnom polju razdvoje radnička klasa i elita, i težio je srastanju inteligencije s radničkom klasom.

Protiv modernizma je bio i pisac Mihailo Lalić koji je ustvrdio: „Čini mi se da naš modernizam liči na naprednjačku stranku u Srbiji iz devetnaestog vijeka. Ta stranka je bila najreakcionarnija i pored svog naprednjačkog imena“.[715] Književnik i pozorišni kritičar Eli Finci je Mihaila Lalića nazvao prototipom realističkog uobličavanja u Beogradu.[716] Jedno od najranijih socrealističkih djela Mihaila Lalića bila je knjiga „Prvi snijeg“, za koju je Radoslav Rotković naveo da je dokaz da realizam nije prevaziđen, ali je ova knjiga bila i dokaz da se zbog socrealizma može doći i na sud.[717] Nakon dobijanja Njegoševe nagrade za književnost 1963. godine Lalić je izjavio da je bavljenje revolucionarnim temama zadatak književnosti.[718]

[712] Janko Đonović, Da li je modernizam udaljio umjetnost od naroda, „Pobjeda“, 1. V 1954, str. 8.
[713] Napori djela, „Pobjeda“, 31. VII 1955, str. 9.
[714] Veljko Vlahović, Inteligencija poslije revolucionarnih pobjeda, „Pobjeda“, 20. VI 1954, str. 2.
[715] Napori djela, „Pobjeda“, 31. VII 1955, str. 9.
[716] Radoslav Rotković, Mihailo Lalić, „Pobjeda“, 1. V 1955, str. 10.
[717] Lalić je zbog knjige „Prvi snijeg“ dospio na sud. Tužila ga je jedna porodica jer je u jednoj priči iz ove knjige naveo kako se neki njihov rođak, partizan predao jer je ostao bez municije, i da su neki iz te porodice tokom rata pomagali četnike. Porodica je na sudu od Lalića tražila da kaže ko mu je saopštio te podatke. Lalić nije rekao i zbog toga je osuđen. Milo Kralj, Razmjena, mišljenja, polemike...(1952), „Ovdje“, broj 123-124, str. 26.
[718] Lalić je naveo: „Kako je vrijeme revolucionara naše vrijeme, te ih gledamo samo izbliza – književnost je dužna, ako imalo vodi računa o stvarnosti, da o njihovim likovima ostavi što više podataka.“ Mihailo Lalić, U literaturi tražim svoje poteze, „Pobjeda“, 1. I 1964, str. 9.

Za realizam se izjasnio i pisac Mihailo Gazivoda.[719] Književnik Risto Ratković je smatrao da je poezija koja se bavila samo temama iz NOB-a i socijalističke izgradnje bila neophodna, jer je odražavala ukus vremena i potrebe epohe.[720] Ratković je tvrdio da je ova „prugaška i krampaška" lirika doživjela kraj i da je prirodno da se vrijednosti socijalističkog društva iskazuju drugačijim književnim formama i sadržinama, pod uslovom da to ne izgubi na umjetničkom kvalitetu. No, s druge strane i Ratković je govorio protiv dekadenstva koje se oslanjalo na predratni nadrealizam.

Realisti su vodili glavnu riječ u Udruženju književnika Crne Gore i predstavljanju crnogorske književnosti. Pisci Radoslav Rotković, Čedo Vuković i Mihailo Gazivoda su u ime pisaca Crne Gore učestvovali na Plenumu Saveza književnika Jugoslavije u novembru 1954. godine.[721] Protivnici modernizma u Crnoj Gori su se u prvoj polovini 50-ih na Cetinju, gdje su izlazili „Stvaranje" i „Susreti", ponašali kao porodica.[722]

Ovaj sukob je imao isključivo odliku suprotstavljanja metropole (Beograda) i provincije (Crne Gore). Crnogorski realisti su se trudili da pokažu da je nadrealizam suprotan, ne samo „istinskoj" poeziji, već i socijalizmu i jugoslovenskom patriotizmu, i da su ostvarenja u duhu realizma najoptimalnija forma književnog stvaralaštva. Polemika u kojoj su, uglavnom, učestvovali mlađi pisci nije proisticala iz stanja crnogorske književnosti, već se vodila oko djela autora iz drugih sredina.[723] Okončana je nakon Petog kongresa pisaca Jugoslavije koji je održan 1958. godine u Beogradu. Kongres je zadao posljednji snažan udarac dogmatizmu.[724]

Tokom 50-ih slično se dešavalo u likovnoj umjetnosti. Udruženje likovnih umjetnika Crne Gore je učestvovalo u promovisanju ideologije, a umjetnici i kritičari su se sporili oko izbora forme, pri čemu su do izražaja dolazila ideološka ubjeđenja. Direktni angažman u promociji ideologije se manifestovao u deklaracijama ULUCG, učešćem u obilježvanju partijskih jubileja i izgradnji spomenika posvećenih ličnostima i događajima iz revolucije i narodnooslobodilačkog rata. Udruženje likovnih umjetnika Crne Gore je u julu 1949. godine, na svojoj redovnoj godišnjoj skupštini,

[719] Razgovor sa književnikom Mihailom Gazivodom, "Pobjeda", 19. X 1952, str. 6.
[720] Risto Ratković, O jednoj stranputici, "Pobjeda", 9. XI 1952, str. 9.
[721] Plenum Saveza književnika protekao je u zanimljivoj izmjeni mišljenja, „Pobjeda", 21. XI 1954, str. 9.
[722] Čedo Vuković je o tome rekao: „Mi, iz malobrojne cetinjske grupe, okupljali smo se u Centralnoj biblioteci, čitali svoje kraće radove, raspravljali o njima, iznosili i svoje zamisli, uzajamno se pomagali savjetima, šetali đekad cetinjskim poljem, navijali za „Lovćen", čitali prve oštre kritike Radoslava Rotkovića i Boža Bulatovića, skupa dočekivali nove godine, priređivali u „Zetskom domu" večeri satire i humora i sirotovali pritom". Pisati i vjerovati, „Ovdje", januar 1980, str. 4.
[723] Milo Kralj, Vrijeme uspona i stagnacije, „Ovdje", novembar 1980, str. 30.
[724] Devet puta u plenumu, „Pobjeda", 20. IV 1985, str. 11.

jednoglasno usvojilo Rezoluciju protiv Rezolucije Informbiroa.[725] Povodom desetogodišnjice formiranja IV i V crnogorske proleterske brigade u Biljardi je 17. juna 1952. godine održana Sedma redovna izložba Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore.[726] Iste godine Osma izložba Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore, održana u Kotoru, posvećena je VI kongresu KPJ.[727]

Podovom 40 godina od osnivanja KPJ, Udruženje likovnih umjetnika Crne Gore je u novembru 1959. godine u Umjetničkom paviljonu Titograda priredilo izložbu, na kojoj je radove izložilo 26 slikara i vajara. Savez komunista Crne Gore je, povodom obilježavanja 40 godina KPJ, kod slikara i vajara Vojislava-Voja Stanića[728] naručio spomenik Jovanu Tomaševiću. Spomenik je svečano otkriven 7. januara 1965. godine u novom naselju Titograda preko Morače.[729] To je najpoznatije Stanićevo vajarsko djelo i, kako je navela istoričarka umjetnosti Olga Perović, jedna od najoriginalnijih i najtoplijih spomeničkih skluptura u Crnoj Gori.[730] Stanić je za svoje stvaralaštvo u ovom periodu dobio dvije Trinaestojulske nagrade, 1959. i 1966. godine. Vajar Luka Tomanović je autor spomenika sa kosturnicom na Savini kod Herceg-Novog, koji je otkriven 1954. godine. Spomenik je posvećen borcima i žrtvama fašizma. Tomanović je u herojskom duhu uradio i kotorski spomenik „Palim za slobodu 1941-1945“.[731] Vajar Drago Đurović je 1959. godine uradio figuru partizana-borca na Spomen-mauzoleju na Gorici, a 1961. godine spomeničke figure na Stražici kod Pljevalja.[732]

[725] „Pobjeda“, 5. VII 1949, str. 2.

[726] Izlagali su: Lubarda Petar, Milunović Milo, Božović Miloš, Berkuljan Gojko, Bogdanović Olga, Vujović Savo, Vukojčić Milenko, Vušković Miloš, Daljev Mirko, Đokić Vojislav, Đuranović Mato, Đurović Niko, Zonjić Jovan, Leković Veliša, Novosel Vlado, Oraovac Đorđe, Pravilović Đorđe, Perović Žarko, Prijić Aleksandar, Radović Vuko, Strugar Andro i Filipović Branko, dok su skulpture izložili: Verigo Boris, Đurović Drago, Lazarević Mihailo, Oraovac Vjera, Oraovac Đorđe i Stanić Vojislav. Milutin Plamenac, Sedma redovna izložba Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore, „Stvaranje“, Cetinje, 1952, 6, str. 394-399.

[727] Izlagali su: Miloš Vušković, Vuko Radović, Đorđe Oraovac, Aco Prijić, Mirko Daljev, Đurović Niko, Đurović Drago, Vojo Stanić, Vojislav Đokić, Savo Vujović, Luka Stanković, Veliša Leković, Đorđe Pravilović, Mato Đuranović i Gojko Berkuljan. VIII izložba Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore, „Stvaranje“, Cetinje, 1952, 10, str. 624.

[728] Stanić Vojislav Vojo (Podgorica, 1924), slikar i vajar. Akademiju likovnih umjetnosti završio je u Beogradu 1951. Bio je profesor u Školi za primijenje umjetnosti u Herceg Novom do njenog ukidanja 1965. godine, a od tada je slobodni umjetnik. Za dopisnog člana CANU je izabran 1977, a za redovnog 1985. godine. Član je DANU i Matice crnogorske. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1993, str. 135; i Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 712-713.

[729] “Pobjeda”, 10. I 1965, str. 1.

[730] Olga Perović, Antologija savremene crnogorske umjetnosti (Vojislav Stanić), „Ovdje“, broj 44, 1973, str. 15.

[731] Mladen Lompar, Blistavi jubilej, retrospektivna izložba Luke Tomanovića u Modernoj galeriji u Titogradu, „Ovdje“, broj 68, 1975, str. 21.

[732] Mladen Lompar, Spomenički kompleksi o ratu i revoluciji u Crnoj Gori, „Pobjeda“, 13. i 14. VII 1980, str. 15.

Sukobi oko forme stvaralaštva u slikarstvu su počeli 1950. godine kada je objavljeno je da su svi primjeri sovjetske umjetnosti bili loši, da je realizam, u smislu svakom pistupačnih formi, vodio vulgarizaciji i uništavanju umjetnosti, i nastupio je period sve jačeg upliva pariskog modernizma.[733] U januaru 1951. godine Uprava Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore je izdala deklaraciju u kojoj je navedeno da slikari imaju slobodu u izboru tema, ali da su oni i dalje graditelji likovne kulture socijalističke Crne Gore i da će raditi na kulturnom uzdizanju socijalističkog čovjeka.[734] Cilj Udruženja je bio da organizuje ideološke diskusije i da u izgradnji socijalističke umjetnosti sarađuju sa drugim udruženjima u Crnoj Gori.

Izložba Petra Lubarde u Beogradu 1951. godine označila je traganje za novima putevima i izazovima u umjetnosti.[735] Ova izložba je predstavljala novu stvaralačku slobodu i snažno ispoljavanje individualnosti.[736] Slika „Bitka na Vučijem dolu“ je označila nove puteve slikarstva i Lubardinu hrabrost da krene novim pravcem.[737] Slikar Aco Prijić je povodom ove izložbe istakao kako se slikarstvo oslobodilo strašne more koja je u prvim poslijeratnim godinama pritiskala i gušila svaku težnju za novim.[738] Slikari su odbacili agitpropovsku fazu svog stvaralaštva, a Prijić je tvrdio da Petar Lubarda nikada nije pripadao tom pravcu i da se uvijek borio protiv konvencionalnih shvatanja u slikarstvu, što je, naravno, bili netačno. Lubardine slike: „Durmitor“, „Kompozcija sa Primorja“, „Na kuću ti gavran pao“, „Zubata stijena“ „Bitka na Vučjem dolu“, označile su novi pravac, suprotan socrealizmu. O tome je Prijić napisao: „Zar bi nas slika „Durmitor“ nešto više impresionirala da je slikar detaljno obradio sve čari i ljepote ovog kraja, nego što čini onaj masiv na slici, gdje gledalac odmah osjeti svu težinu i prostranost durmitorskog masiva, a time i njegovu ljepotu i privlačnost? Ili,

[733] O likovnoj problematici kod nas, DACG, OROC, MPRS, fasckila 94, 160; 3-7/1950.
[734] Deklaracija Uprave Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore, 5. I 1951, Herceg Novi, DACG, OROC, MPRS, fasckila 63, 96; 1/1951.
[735] Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga III, str. 324.
[736] Olga Perović, Savremena crnogorska likovna umjetnost, „Ovdje“, broj 19, 1970, str. 20.
[737] Nakon ove izložbe Lubarda je 20 godina bio jedan od predvodnika savremenosti i budućnosti. Istoričarka umjetnosti Olga Perović je zapisala: “Lubarda je tokom svog najplodnijeg dvadesetogodišnjeg stvaralačkog perioda, između te slavne majske i ove divne novembarske beogradske izložbe, uporno i neumorno vodio bespoštednu bitku za pravi likovni izraz svojim maštovitim vizijama, svojim osmišljenim viđenjima prošlosti. I mijenjao se stalno prelazeći od robustnih figura sa slika bitaka do treperavih arabeski zodijaka, od surove, posne i čiste boje, do sjaja potmulijeg i mirnijeg kolorita, idući od uzburkanog herojskog ritma epske inspiracije, do blagog ritmičnog talasanja oblika i prelivanja boja nostalgične lirske atmosfere. Dvadest godina je putovao genije Petra Lubarde od veličanstvenog Vučjeg dola do ovog divnog beogradskog nokturna.“ Olga Perović, Od Vučijeg dola do beogradskog nokturna, „Ovdje“, broj 32, 1972, str. 21.
[738] Aleksandar Prijić, Izložba Petra Lubarde, „Stvaranje“, Cetinje, 1951, 5-6, str. 325.

zar će nas više pobuditi dva portreta Novice Cerovića, onaj koji je radio ranije, ili ovaj sadašnji koji je rađen prema novim pogledima i nastojanjima? Sigurno ovaj sadašnji.“[739]

Ovo je bilo vrijeme najvećeg uspjeha Petra Lubarde. On je u junu 1952. godine organizovao izložbu u Parizu, što je likovna kritika u Crnoj Gori protumačila kao afirmaciju Crne Gore, Jugoslavije i domaćeg slikarstva na Zapadu.[740] Lubarda je nakon izložbe, koja je doživjela veliki uspjeh u Parizu, izjavio da podržava nove forme u slikarstvu i da nema opasnosti ako se mladi slikari ugledaju na Zapad.[741] Lubarda je isticao da jugoslovenska stvarnost utiče na to da, bez obzira na formu, slikari uvijek odslikavaju težnje jugoslovenskog društva. U decembru 1953. godine na bijenalu u Sao Paolu učestvovao je kao zvanični predstavnik modernog slikarstva Jugoslavije. Izložio je 30 slika koje je uradio do 1951. godine.[742] Nakon nagrade koju je dobio na bijenalu u Sao Paolu 1953. godine Lubarda je isticao prednost socijalizma. Govorio je: „Moje je mišljenje da umjetnici mogu teško ostvariti sintezu bez učešća društvenih snaga. U kapitalističkom svijetu nema mnogo izgleda da se ta težnja realizuje iako ima dobrih umjetnika, jer im je za to potreban jedan jedinstveniji društveni sistem gdje su društvene snage usmjerene na to da se pomažu. A to se može postići samo u jednom socijalističkom sistemu“.[743]

Lubarda je u julu 1955. godine na svjetskoj likovnoj izložbi u Tokiju za rad „Noć u Crnoj Gori“ dobio jednu od četiri prve nagrade.[744] Tim povodom zvanična kritika u Crnoj Gori je napisala da je Lubarda sebe pronašao u „crnogorskoj pjesmi u kamenu“ i da je njegova forma duboko nacionalna, crnogorska, jugoslovenska i čovječanska.[745] No, Lubarda nije zapostavio teme iz socijalističke revolucije i NOR-a. Lubarda je 1956. godine uradio sliku „Sutjeska“ na kojoj je, u novom duhu, predstavio „sukob dvije stihije i koloplet sudara u kojem se dvije nepomirljivosti prožimaju, kidišu i satiru do pobjede moralno jačeg“.[746]

Udruženje likovnih umjetnika Crne Gore je povodom 30 godina rada Petra Lubarde 13. jula 1958. godine otvorilo Umjetnički paviljon u Titogradu. Izložbu je otvorio slikar Vuko Radović, predsjednik Savjeta za kulturu Crne Gore. Otvaranju je prisustvovao predsjednik Skupštine Crne

[739] Isto, str. 327.
[740] Lubarda izlaže u Parizu, „Pobjeda“, 17. VII 1952, str. 7.
[741] Lubarda u Parizu, „Pobjeda“, 21. IX 1952, str. 6.
[742] Petar Lubarda izlaže na bijenalu u Sao Paolu, „Pobjeda“, 24. IX 1953, str. 5.
[743] Priznanje našoj umjetnosti, ”Pobjeda”, 1. I 1955, str. 11.
[744] „Pobjeda“, 24. VII 1955, str. 1.
[745] Petar Lubarda i prodor našeg slikarstva u svijet, „Pobjeda“, 24. VII 1955, str. 9.
[746] Toman Brajović, Sutjeska u delima likovnih umetnika Jugoslavije, „Obod“, Cetinje, 1969, str. 12.

Gore i sekretar Izvršnog komiteta CKSK Crne Gore Blažo Jovanović. Petar Lubarda je pohvalio uslove koje je vlast u Jugoslaviji i Crnoj Gori stvorila slikarima i naveo kako su, u odnosu na predratne, uslovi izvanredni, da s optimizmom gleda na razvoj slikarstva u zemlji, i da preporučuje više samostalnosti.

Komunističkoj vlasti, po svemu sudeći, nije smetala ni forma ni tematika, ukoliko su umjetnici vjerni sistemu. Lubarda je pronašao optimalan pristup prema toj politici Partije. Istovremeno je stvarao na visokom nivou, bio odan socijalizmu i dobio međunarodna priznanja. Iskazao je rijetku sposobnost prilagođavanja ideološkim promjenama i pronalaženju puta uzmeđu ideološke Scile i Harbide.

No, nova orijentacija u slikarstvu nije prošla bez kritika. Kritičar modernizma u književnosti Radonja Vešović je Lubardinu sliku „Boj na Vučijem dolu“ nazvao lutanjem, a njegovo slikanje grubim i primitivnim manirom.[747] Vešović je izjavio: „Ovaj put kojim Lubarda ide ne može se naslutiti da vodi umjetnika u zagrljaj publike, već negdje u tuđinu, u polumračne katakombe nejasnog, gdje mu prijeti opasnost da se osjeti osamljen“. Vešović je apstrakciju smatrao uticajem neprijateljske ideologije. Tvrdio je da je Lubardin pejsaž „Cetinje“ iz 1946. godine, odnosno slika iz perioda dirigovane umjetnosti, primjer poželjnog slikarstva pred kojim on može s oduševljenjem satima stajati. Vešovićev komentar je izazvao reakciju slikara Mila Milunovića, koji je stao na stranu Lubarde. Lubardinu slikarsku orijentaciju i izložbu u Parizu nazvao je velikim uspjehom, a Vešovićev stav je ocijenio kao komentar neupućenog.[748]

Apstraktno i nadrealno u slikarstvu je osuđivao i publicista Miladin Perović. Ekspresionizam i nadrealizam je nazvao najobičnijim proizvoljnostima.[749] Književnik i likovni kritičar Dragutin Vujanović je smatrao da je socijalističko-realističko slikarstvo optimalna forma i da slika mora prikazati suštinu materije kojom se bavi. Tvrdio je da je socijalizam veći cilj umjetnosti, a da je apstrakcija samo umjetnikovo iživljavanje.[750]

Ove rasprave je prekinuo Treći Kongres likovnih umjetnika Jugoslavije, koji je održan u Ohridu 10-12. maja 1953. godine, i koji je odlučio da će se likovna umjetnost razvijati u atmosferi potpune slobode i tolerancije najrazličitijih umjetničkih shvatanja i odbacivanja šablona, ali i

[747] Radonja Vešović, Povodom članka „Izložba Petra Lubarde u Parizu“, „Stvaranje“, Cetinje, 1952, 10, str. 627.
[748] Milo Milunović, Izložba „Petra Lubarde u Parizu“, „Stvaranje“, Cetinje, 1952, 7-8, str. 485.
[749] Miladin Perović, Samostalna izložba Mila Milunovića u Beogradu, „Stvaranje“, Cetinje, 1954, 6, str. 400.
[750] Dragutin Vujanović, Novije stvaralaštvo Miloša Vuškovića, „Stvaranje“, Cetinje, 1957, 9-10, str. 708-710.

da će se brinuti o tome da likovna umjetnost bude u skladu sa socijalističkom izgradnjom zemlje.[751]

Slikari koji su bili afirmisani i koje je vlast uvažavala mogli su da se nametnu sa svojim stilom, pod uslovom da taj stil nije previše odstupao od socijalističkih načela, dok su mladi stvaraoci koji su tragali za originalnošću, ekstremno eksperimentisali i rušili postavljene limite imali problema da se afirmišu. Takav je početkom 50-ih bio slikar Miodrag-Dado Đurić. On se, kao 17-godišnjak, kako sam kaže, zbog slika koje nijesu imale konvencionalni izgled nije uklapao u pravce koji su afirmisani u umjetničkoj školi u Herceg Novom.[752] Njegov savremenik slikar Uroš Tošković[753] je naveo da su svi koji su se suprotstavljali socijalističkom realizmu imali problema.[754] Izjavio je da su on i Dado bili neshvaćeni i da je to posljedica novih ideja koje su donijeli.[755] Đurićeve i Tokškovićeve ideje bile su preuranjenje ne samo za Crnu Goru, već i za Jugoslaviju.[756]

Pored književnosti i slikarstva, u propagandi socijalističke ideologije učestvovala je i crnogorska kinematografija. „Lovćen-film“ je 1952. godine snimio dva dokumentara filma. Film „Bar“, rađen po scenariju profesora Danila Lekića i u režiji Velimira Stojanovića[757], reporataža je o izgradnji i perspektivama barske luke i barske magistrale, a drugi film „Kroz Crnu Goru“ (scenario Veljka Bulajića[758] po tekstu Ratka Đurovića) prikazivao je prirodne ljepote Crne Gore.[759] Oba su promovisali uspjehe socijalističke izgradnje, slavnu i slobodarsku prošlost.

„Lovćen-film“ je 1954. godine snimio dva dokumentarna filma: „Naša tamnovanja“ i „Utkani tokovi“, oba po scenariju Ratka Đurovića i u režiji Velimira Stojanovića. U prvom se govori o starim tvrđavama u Crnoj Gori

[751] Rezolucija III Kongresa likovnih umjentika Jugoslavije, DACG, OROC, SPK, fascikla 114, 3; 130/1953.
[752] Fantazija vrsta realnosti, Odlomci iz tri Dadova intervjua, „Stvaranje“, Titograd, 1982, 10, str. 1145.
[753] Tošković Uroš (Pelev Brijeg, Podgorica, 1932), slikar. Diplomirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Beogradu 1976. Od 1956. do 1976. boravio je u Parizu, Njujorku i Londonu. Od 1985. godine član je Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 765.
[754] Pričanja Uroša Toškovića, „Stvaranje“, Titograd, 1975, 11, str. 1596.
[755] Ja znam đe idem, „Ovdje“, broj 71, 1975, str. 20.
[756] Đurić je kasnije naveo: „Da je sreće, ja iz te Crne Gore ne bih nikad ni otišao, da sam mogao tamo da slikam, da je tamo onda bilo nekih velikih mogućnosti. Ja nikada nijesam mogao da prebolim Crnu Goru...Ja sam uvijek, kad mi je nešto pošlo za rukom i kad su što dobro rekli o mom slikarstvu, imao osjećaj da nijesam obrukao Crnu Goru. To je jedini momenat koji me, stvarno, uzbudi.“ Branka Bogavac, Dado: Ja te slike čupam iz Crne Gore, „Stvaranje“, Titograd, 1979, 10, str. 1502-1503.
[757] Stojanović Velimir (Priština, 1921 – Beograd, 1959), režiser. Vojnu akademiju završio je u Dubrovniku, a pravo je studirao u Beogradu. Režirao je dokumentarne i igrane filmove. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 723.
[758] Bulajić Veljko (Nikšić, 1928), režiser. Filmsku režiju je studirao u Rimu, a od 1951. godine je slobodni filmski umjetnik. Režirao je više dokumentarnih i igranih filmova, kao i TV serija. Najpoznatiji su mu igrani filmovi „Kozara“ i „Bitka na Neretvi“. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 108.
[759] ”Pobjeda”, 26. X 1952, str. 7.

koje su nekada bile zatvori okupacionih sila, a u drugom o crnogorskim putevima i pejsažima kroz koji prolaze.[760] Za prvi festival filma u Puli „Lovćen-film" je posalo četiri kratkometražna filma: „Mrtvi grad", „Naša tamnovanja", „Utkane tokove" i „San nad bezdanom".[761] „Lovćen-film" je 1952. godine sa dokumentarnim filmom „Njegoš" izašao na međunarodnu scenu i to na festivale u Kanu i Berlinu.[762] Cilj ovih filmova je bio da popularišu jugoslovenski socijalistički patriotizam.

Premijera prvog crnogorskog umjetničkog filma „Lažni car" održana je u Titogradu i na Cetinju 21. oktobra 1955. godine.[763] Premijeri su prisustvovali potpredsjednik Saveznog izvršnog vijeća Svetozar Vukmanović-Tempo i predsjednik Narodne skupštine Crne Gore Blažo Jovanović. S ovim filmom Stojanović i Đurović su se nametnuli kao tandem koji spaja kvalitet i ideološku podobnost. Stojanović je sebe predstavljao kao pripadnika neorealizma.[764]

Naredni filmovi „Zle pare", „Četiri kilometra na sat" i „Kampo mamula", svi urađeni do 1959. godine i Stojanovićeve rane smrti, ušli su u istoriju crnogorske kinematografije kao kultni filmovi, ali i kao ideološki ispravno orijentisani. U filmu „Zle pare", dok su gotovo svi likovi zaokupljeni nepotizmom, glavni lik je revolucionar koji novac koristi kako bi kupio puške za ustanak. „Četiri kilometra na sat" je kritika međuratnog političkog pluralizma.[765] „Kampo Mamula" je priznanje zarobljenim partizanima.

Vlast je vodila računa i o idejnim karakteristikama uvezenih filmova. „Zeta-film" je bilo preduzeće koje je bilo najveći uvoznik i distributer domaćih i stranih filmova u Crnoj Gori. Pri ovom preduzeću formiran je Savjet za izbor filmova, koji je, u stvari, obavljao cenzuru.[766] Među članovima ovog Savjeta 1962. godine bili su i: Cvjetko Lainović[767] (slikar iz

[760] Dva nova dokumentarna filma „Lovćen-filma", „Pobjeda", 18. III 1954, str. 5.
[761] Prva revija jugoslovenskog filma u Puli, „Pobjeda", 20. VI 1954, str. 8.
[762] Preduzeće za proizvodnju filmova „Lovćen-film" – Preduzeću za uvoz i izvoz filmova „Jugoslavija film", 16. II 1952, DACG, OROC, SPK, fasckila 114, 7; 2/1952.
[763] „Lažni car" – prvi crnogorski umjetnički film, „Pobjeda", 23. X 1955, str. 1.
[764] Sreten Perović, Film treba da humanizuje, Razgovor sa filmskim rediteljem Veljom Stojanovićem, „Susreti", Cetinje, 1957, 10, str. 781.
[765] Rajko Cerović, Djelo Velimira Stojanovića, Film i jugoslovensko društvo na kraju vijeka, CANU, Podgorica, 2000, str. 32.
[766] Savjet za kulturu NR Crne Gore, Sekretarijat – Koordinacionom odboru Izvršnog vijeća, Titograd, 29. V 1962, DACG, OROC, SK, fascikla 11, 289; 1/1962.
[767] Lainović Cvjetko (Podgorica, 1931 – Beograd, 2006), slikar. Završio je Akademiju likovnih umjetnosti u Zagrebu 1954. i Višu pedagošku akademiju (matematika) u Nikšiću 1967. godine. Bio je profesor u Podgorici (1955-1967), Beloj Crkvi (1967-1970) i Beogradu (1970-1975). Od 1975. bio je slobodni umjetnik u Beogradu. Bio je član ULUCG i Udruženja likovnih umjetnika Srbije. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 386.

Titograda), Radoslav Rotković (književnik iz Budve) i Kosta Čakić[768] (novinar iz Titograda).

U cjelini posmatrano, period pedesetih i šezdesetih godina u Crnoj Gori, kada je riječ o odnosu intelektualaca prema vlasti, ima nekoliko obilježja. Intelektualci su propagirali socijalističko samoupravljanje, promovisali kult revolucije, Partije i Tita, što je u Crnoj Gori iskazano kroz obilje apologetske književnosti. Rušenje barijera u izboru forme najviše se osjetilo u slikarstvu, dok je u književnosti došlo do sukoba između modernista i realista, ali samo zbog dokazivanja koja je forma više socijalistička. Istorijska nauka je pouzdano gradila kult revolucije i Partije. Intelektualci su socijalistčku ideologiju i režim doživljavali kao prirodno stanje i nastojali su da se što bolje uklope u taj ambijent. Između njih i vlasti je vladala idila. Vlast je intelektualcima poboljašala materijalne uslove za život i stvaralaštvo. Najveći broj intelektualaca bio je angažovan u republičkim institucijama zaduženim za kreiranje i sprovođenje kulturne politike, i u kulturnim i naučnim institucijama. Obezbijeđeni su im, za crnogorske prilike, solidni uslovi za rad. Razvojem publicistike i kinematografije i otvaranjem umjetničkih salona dobili su priliku da se češće pojavljuju u javnosti nego u prethodnom periodu. No, ovi uslovi su bili daleko od idealnih.

Izuzev Titograda, u ostalim djelovima Crne Gore kultura je nazadovala. Učmalost, neinvetivnost i stagnacija na svim poljima bili su odlika crnogorske kulture početkom 60-ih.[769] Čak i profesionalno Narodno pozorište iz Titograda, po umjetničkim vrijednostima, nije prevazilazilo regionalne okvire.[770] Ovakvom stanju doprinosilo je stanovnište da u Jugoslaviji ne treba razvijati više kulturnih naučnih i obrazovnih centara.[771] Jugoslavija je i, pored parola o samoupravljanju i decentralizaciji, i dalje bila centralizovna federacija i njen administrativni centar je imao prednost u odnosu na republičke. Zbog toga je zabilježen veliki odliv intelektualaca iz Crne Gore prema većim jugoslovenskim centrima, naročito prema Beogradu. Najkvalitetniji stvaraoci: Mihailo Lalić, Petar Lubarda, Milo Milunović, Mirko Banjević, Janko Đonović i Ratko Đurović trajno su se preselili u Beograd, gdje su postojali neuporedivo bolji uslovi za stvaralaštvo. Zbog takvog odliva vrhunski kulturni i naučni kadar u Crnoj Gori se sporo stvarao.

[768] Čakić Kosta (Cetinje, 1930), novinar i publicista. Radio je u Direkciji za informacije Vlade FNRJ, „Omladinskom pokretu“, „Pobjedi“ i „Vjesniku“ (Zagreb). Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 138.
[769] Milorad Stojović, I dalje bez pravih koncepcija i programa, „Pobjeda“, 10. X 1965, str. 9.
[770] Kosta Čakić, Kultura i umjetnost u sedmogodišnjem planu, „Pobjeda“, 27. IX 1964, str. 8.
[771] Marko Špadijer, Novi položaj i nova uloga kulture, “Stvaranje”, Titograd, 1973, 12, str. 1483.

CRNOGORSKI INTELEKTUALCI U BORBI ZA AFIRMACIJU NOVIH PARTIJSKIH IDEJA (1966-1974)

U državnom i partijskom vrhu Jugoslavije krajem 50-ih i početkom 60-ih došlo je do sukoba oko pravaca razvoja ekonomije i federacije.[772] Pristalice centralizma i unitarizma su smatrali da bi federacija trebalo da vodi glavnu riječ u ekonomskoj politici i da federacija mora imati veće ingerencije od republika, dok su pristalice decentralizacije smatrale da bi u ekonomiji trebalo smanjiti ulogu federacije i dozvoliti veća prava preduzećima, republikama i pokrajinama. Decentralizaciju i ekonomske reforme zahtijevala su rukovodstva Hrvatske i Slovenije, dok je rukovodstvo Srbije htjelo da zadrži centralističke mehanizme i jaku federaciju.

Sukob je produbila ekonomska kriza, odnosno stagancija privrede. Nakon visokih stopa rasta nacionalnog dohotka (od 1957. do 1960. godine rastao je 13% na godišnjem nivou), 1961. godine došlo je do krize, i te godine su prvi put nakon 1945. godine radnici masovno otpuštani.[773] Razlog je bio pad proizvodnje zbog nedostatka sirovina, velikog spoljnotrgovinskog deficita, veće potrošnje od proizvodnje i podjele visokih ličnih dohodaka uprkos niskoj produktivnosti.

Pristalice decentralizacije su za loše stanje okrivili miješanje savezne države u ekonomiju, a pristalice centralizacije preveliku slobodu preduzeća u odlučivanju o investicijama i dohocima. CK SKJ se podijelio oko ovog pitanja, a rasprava o tome je održana u martu 1962. godine u Izvršnom komitetu CK. Dominantni zagovornici jake savezne države bili su srpski komunisti, dok su hrvatski i slovenački komunisti bili, dominantno, za decentraliazciju. Tito je, s određenim rezervama, stao na stranu pobornika decentralizacije.[774] U tom sukobu on je odmjeravao snage i tražio je kompromis. U maju 1962. godine održao je govor u Splitu u kojem je kritikovao zatvorenost republičkih tržišta, i smatrao je da je to dokaz nacionalizma i šovinizma.[775] Ovaj govor je, uglavnom, bio kritika nacionalizma i nepotizma republičkih rukovodilaca, i Tito je u njemu afirmisao jugoslovensko zajedništvo, ali je ubrzo nakon toga, na četvrtoj

[772] Branko Petranović, Momčilo Zečević, Jugoslavija (1918-1988), tematska zbirka dokumenta, Beograd, 1988, str. 1088.
[773] Zdenko Radelić, Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1991, Zagreb, 2006, str. 331.
[774] Isto, str. 332.
[775] Branko Petranović, Momčilo Zečević, Jugoslavija (1918-1988), str. 1086.

sjednici CK SKJ u julu 1962. godine, podržao zahtjev decentralista da se savezni kapital prenese na preduzeća i republike.[776]

Privredna reforma je pokrenuta u julu 1965. godine. Liberalizovani su izvoz, uvoz i cijene, dinar je devlaviran, preduzeća su mogla da direktno posluju sa inostranstvom i dozvoljena je privatna inicjativa u sferi usluga. Reforma je donijela povećanje životnog standarda, ali je povećala regionalne razlike. Razvijene republike (Hrvatska i Slovenija) i pokrajina Vojvodina su napravile značajan napredak u povećanju industrijske i poljoprivredne proizvodnje, izvoza i usluga, dok su manje razvijene i nerazvijene republike i pokrajina Kosovo zaostajali. No, zahvaljujuću mehanizmu preraspodjele, savezna vlada je značajan dio prihoda Slovenije i Hrvatske usmjeravala ka nerazvijenim republikama, pomažući njihove investicione projekte, dok su investicije u Sloveniji i Hrvatskoj bile usporene.

To je izazvalo nezadovoljstvo. Hrvatsko i slovenačko rukovodstvo je zabrinjavala statistika koja je govorila da je u Hrvatskoj rast industrijske proizvodnje 1964. godine u odnosu na 1939. godinu bio niži u odnosu na ostale republike i da je Slovenija bila u sličnoj poziciji.[777] Udio investicija u društvenom proizvodu bio je najniži u Hrvatskoj, dok je u Srbiji bio visok. S druge strane, u Srbiji je bilo rasprostranjeno uvjerenje da Srbija trpi štete zbog niske cijene sirovina (bakra, olova, cinka i uglja) i da na osnovu toga prerađivačke industrije Slovenije i Hrvatske ostvaruju veće profite. Hrvatsko rukovodstvo je tražilo politiku čistih računa, odnosno sprečavanje prelivanja sredstava iz razvijenih u nerazvijene republike. Pored toga, razvijene republike su morale da dio deviznih prihoda deponuju u Narodnu banku Jugoslavije u Beogradu. Preduzeća su mogla da zadrže samo 7% deviznih prihoda, a većinu deviza je donosila Hrvatska, zahvaljujući jakom izvozu, pomorskoj i turističkoj privredi, kao i velikim deviznim doznakama brojnih hrvatskih radnika iz inostranstva. Većina finansijskog kapitala bila je u Beogradu, što je u Hrvatskoj stvorilo utisak o iskorišćavanju Hrvatske, zbog čega su tvrdili da su banke instrumenti velikosrpske ekonomske dominacije.[778]

Problemi u ekonomiji izazvali su i nacionalni sukob u vrhu SKJ. Edvard Kardelj je još 1957. godine upozorio na ospasnost od velikosrpskog nacionalizma i integralnog jugoslovenstva, a Vladimir Bakarić je tvrdio da savezni centralizam blokira društveni razvoj.[779] Kardelj je bio lider decentralističkih snaga, dok je na suprotnoj strani, odnosno na čelu unitarista

[776] Zdenko Radelić, Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1991, str. 333.
[777] Isto, str. 350.
[778] Isto, str. 414.
[779] Isto, str. 360.

i centralista bio Aleksandar Ranković. Ranković je od 1963. godine bio potpredsjednik SFRJ.

Tito je bio iznad ovih podjela. Taktizirajući prema objema stranama pokušavao je da sačuva državu, svoj autoritet i jedinstvo u Partiji. Rankovića su podržali svi koji su bili protiv reforme i protiv veće samostalnosti republika, ali je bio u manjini. Tito je procijenio da je bolje da podrži Kardelja, i početkom 1963. godine Ranković je pao u Titovu nemilost.[780] Ranković je u februaru 1966. godine napao reformu i navodeći da ona promoviše razvijene republike. On je zbog toga postao glavna smetnja u realizaciji reforme i decentralizaiji federacije. To je uslovilo da se protiv njega konstruiše afera o zloupotrebama UDB-e, o čemu se raspravljalo na Brionskom plenumu 1. jula 1966. godine. Ranković je poražen i smijenjen je sa državnih funkcija. U Hrvatskoj je njegova smjena shvaćena kao nacionalna pobjeda nad srpskim hegemonizmom, a u Srbiji kao srpski nacionalni poraz.[781]

Nakon smjene Rankovića otvoren je put decentralizaciji federacije i davanju većih prava republikama i pokrajinama u vođenju unutrašnje politike. Reforma federacije je počela 1967. godine.[782] Ustavnim amandmanima I-VI, koji su usvojeni u aprilu 1967. godine, i amandmanima VII-XIX, koji su usvojeni u decembru 1968. godine, ojačani su državnost republika i proširene nadležnosti pokrajina.[783] Ustavni amandmani XX-XLII usvojeni su u junu 1971. godine i njima su značajno smanjenje funkcije federacije u oblasti investicija i zakonodavstva. Poslije ustavnih reformi Jugoslavija je funkcionisala na bazi dogovora i sporazumijevanja republika i pokrajina.

Decentralizacija je sprovedena i u SKJ. Na Osmom kongresu SKJ, koji je održan 7-13. decembra 1964. godine, odlučeno je da se nastavi sa razvojem samoupravljanja, borbom protiv unitarizma i da se sprovede decentralizacija.[784] Odbačena je teza o postojanju jugoslovenske nacije.[785] U Rezoluciji kongresa je navedeno da je ta teza odraz centralizma i unitarizma, i da se to manifestuje u ignorisanju političkih i ekonomskih funkcija republika i autonomnih pokrajina. Osuđeno je zatvaranje u nacionalne okvire i afirmisano je jugoslovensko zajedništvo, naročito u pogledu uzajamne pomoći ekonomski nerazvijenim republikama i pokrajinama.[786] Na ovom

[780] Isto, str. 361.
[781] Isto, str. 364.
[782] Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, Beograd, 1988, knjiga III, str. 382.
[783] Isto, str. 396-397.
[784] Isto, str. 353.
[785] Osmi kongres SKJ, Kultura, Beograd, 1964, str. 309.
[786] Isto, str. 310.

kongresu je odlučeno da se republički kongresi održavaju prije kongresa SKJ. Na Devetom kongresu SKJ 1969. godine uvedeno je pravilo da se partijsko rukovodstvo Jugoslavije, odnosno Predsjedništvo SKJ sastoji od jednakog broja članova svake republike koje su birali kongresi republika.[787] Tako je počelo pretvaranje SKJ u savez partija i pojavila se teza o suverenosti nacionalnih partija.[788] Savezi komunista socijalističkih republika su definisani kao samostalne organizacije u jedinstvenom SKJ.[789] Umjesto centralističkog povezivanja odlučeno je da SKJ svoje jedinstvo ostvaruje na bazi zajedničkih idejno-političkih pogleda, stavova, aktivnosti i inicijativa Saveza komunista socijalističkih republika.[790]

Paralelno sa ekonomskom i političkom krizom u Beogradu su 2. juna 1968. godine izbile studentske demonstracije.[791] Studenti su protestovali protiv socijalnih nejednakosti, nezaposlenosti i lošeg stanja na Univerzitetu.[792] To su bile, do tada, najmasovnije demonstracije u Jugoslaviji, ali su okončane već 9. juna kada je Tito izjavio da je dio studentskih zahtjeva opravdan, a Predsjedništvo i Izvršni komitet CK SKJ su usvojili odluku o bržem rješavanju problema mlade generacije.

Kriza je izazvala pojavu nacionalizma. Na Kosovu su u novembru 1968. godine izbile demonstracije, na kojima se tražilo da Kosovo dobije status republike i da se Kosovu priključe djelovi Makedonije i Crne Gore u kojima su živjeli Albanci.[793] Ovi protesti su smireni nakon usvajanja ustavnih amandmana koji su pokrajinama dali veća ovlašćenja.

Nacionalizam u Hrvatskoj je počeo u martu 1967. godine objavljivanjem „Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog jezika“. Deklaraciju je sastavilo 18 kulturnih ustanova.[794] Potpisnici su smatrali da je hrvatski jezik doveden u neravnopravan položaj jer se preko saveznih institucija srpski nametao kao državni jezik. Autori Deklaracije su tražili da se ustavnim putem osigura ravnopravnost srpskog, hrvatskog, slovenačkog i makedonskog jezika, i da se osigura upotreba hrvatskog književnog jezika u školstvu, javnom i političkom životu. Na „Deklaraciju“ je odgovorilo Društvo književnika Srbije sa „Predlogom za razmišljanje“, koji je, takođe, imao nacionalistički kakrakter. U „Predlogu“ se zahtijevalo da Srbi u svim

[787] Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga III, str. 391-392.
[788] Isto, str. 392.
[789] Deveti kongres SKJ, Komunist, Beograd, 1969, str. 225.
[790] Isto, str. 226.
[791] Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga III, str. 393.
[792] Isto, str. 394-395.
[793] Isto, str. 389.
[794] Zdenko Radelić, Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1991, str. 404-405.

republikama dobiju pravo na svoj književni jezik u školama, izdavaštvu i novinama i da se u Srbiji praktikuje ćirilica.[795]

Pored toga, rukvodstvo Hrvatske nije bilo zadovoljno dometima ekonomske i ustavne reforme. Tražili su da se federaciji oduzmu ingerencije u ekonomskoj i finansijskoj politici.[796] Hrvatsko rukovodstvo, koje su predvodili predsjednica SKH Savka Dabčević-Kučar i sekretar Izvršnog komitet CK SKH Pero Pirker, istaklo je u januaru 1970. na 10. sjednici CK SKH da je unitarizam glavni problem i da se tako nanosi šteta Hrvatskoj. Hrvatski istraživači su ukazivali na to da je 1925. godine Hrvatska raspolagala sa 51% bankovnog kapitala i 55% veletrgovine u Kraljevini SHS, a Srbija sa 25% bankovnog kapitala i 15% veletrgovine, dok je 1971. godine Srbija imala 52% jugoslovenskog bankarskog kapitala i 86% veletrgovine, a Hrvatska samo 17% kapitala i 17% trgovine. Hrvatsko rukovodstvo se od sredine 1971. godine otvoreno suprotstavilo politici jugoslovenske vlade i njegovi članovi su se u tome više istakli kao nacionalni nego kao partijski lideri.[797] Njihova popularnost u Hrvatskoj je rasla toliko da je zasjenila Titov autoritet.

Partijsko rukovodstvo Hrvatske je, prije svega, željelo veću ekonomsku nezavisnost Hrvatske i nije dovodilo u pitanje postojanje Jugoslavije. Ipak, njihova politika je pogodovala razvoju ekstremnih nacionalnih snaga i već započetom sukobu oko nacionalnog jezika. Matica hrvatska je u decembru 1970. godine usvojila program čiji je cilj bio borba za buđenje nacionalne svijesti i oslobađanje Hrvatske od potčinjenosti i eksploatacije. U jesen 1970. godine na čelo studentskih i omladinskih organizacija u Zagrebu i Hrvatskoj došli su deklarisani nacionalisti, među kojima su se isticali Ivan Zvonimir Čičak i Dražen Budiša. Organizovali su studentske mitinge na kojima se tražila što veća hrvatska autonomnost. Nacionalni pokret u Hrvatskoj je zahvatio sve institucije zbog čega je dobio naziv masovni pokret (Maspok).

Pokret je zaprijetio integritetu Jugoslavije i Tito je 1971. godine odlučio da uništi nacionalističke snage u Hrvatskoj, a u aprilu 1971. godine na sastanku Predsjedništva SKJ zaprijetio je upotrebom JNA i hapšenjima najekstremnijih nacionalista.[798] Ipak, u septembru 1971. godine u Zagrebu je podržao rukovodstvo SKH. To je bilo Titovo taktiziranje jer je u međuvremenu angažovao Stana Dolanca da pripremi smjene u rukovodstvu

[795] Isto, str. 407.
[796] Isto, str. 415-416, 418.
[797] Isto, str. 432, 439, 442.
[798] Isto, str. 447.

SKH.[799] Nacionalističke snage iz Matice hrvatske i Saveza studenata organizovali su u novembru 1971. godine štrajk, na kojem su zahtijevali uvođenje hrvatskog jezika u JNA i služenje vojnog roka u svojoj republici. Tražili su i prijem Hrvatske u Ujedinjene nacije. CK SKH nije mogao da zaustavi ove nacionalističke ispade. Zbog toga je Tito 30. novembra 1971. godine u Karađorđevu organizovao sastanak sa hrvatskim rukovodstvom i kritikovao ih zbog nesposobnosti u borbi protiv nacionalizma. Potom je 2. decembra održana 21. sjednica Predsjedništva SKJ na kojoj je osuđeno rukovodstvo SKH. Tito je na sastanku Izvršnog komiteta CK SKJ 8. decembra zatražio ostavke Savke Dabčević-Kučar i Pera Pirkera, dok je Mika Tripalo sam dao ostavku.[800] Studenti su 12. decembra organizovali proteste u Zagrebu u znak podrške smijenjenom rukovodstvu i napadali su Tita i politiku SKJ, ali nijesu uspjeli da izazovu prevrat. Uslijedila su hapšenja i političke čistke. Iz SKH je tokom 1972. godine sa evidencije skinuto 25.000 članova.

Glavni cilj smjene hrvatskog rukovodstva bila je njhova odgovornost zbog toga što su urušili monopol Tita i SKJ, i jer su dozvolili da granice reforme nameću snage izvan SKJ.[801] Maspok nije bio jedinstven pokret, jer su Matica hrvatska, studenti i SKH imali različite ciljeve. Najradikalniji pojedinci iz Matice i studentskih orgnizacija su težili stvaranju samostalne Hrvatske, dok hrvatsko rukovodstvo nije dovodilo u pitanje Jugoslaviju.

U januaru 1972. godine održana je Druga konferencija SKJ koja je usvojila akcioni program u borbi protiv nacionalizma.[802] U stvari, na ovoj konferenciji su relativizovani ustavni amandmani donijeti u periodu 1967-1971. godine, jer je na njoj potvrđena arbitrarna uloga jugoslovenskog partijskog vrha kao nadnacionalnog autoriteta, odnosno Tito i vrh SKJ su zadržali glavne poluge vlasti, bez obzira na decentralizaciju.[803]

U Srbiji je 1968. godine na čelo SK Srbije došao Marko Nikezić. Imao je reputaciju prozapadno orijentisanog političara, koji je prije toga više od decenije bio u diplomatskoj službi i savezni sekretar za spoljne poslove.[804] Nikezić je bio predsjednik CKSK Srbije. Pored Nikezića glavnu ulogu u Savezu komunista Srbije imala je Latinka Perović, nekadašnja predsjednica Konferencije žena Jugoslavije.[805] Latinka Perović je 1968.

[799] Isto, str. 450.
[800] Isto, str. 452, 454-455.
[801] Isto, str. 464-465.
[802] Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga III, str. 409.
[803] Marko Nikezić, Srpska krhka vertikala, u okviru toga uvodni tekst Latinke Perović: Na tragu srpske liberalne tradicije – ko su i šta su bili srpski liberali sedamdesetih godina XX veka, Beograd, 2003, str. 78.
[804] Isto, str. 13. i 30.
[805] Miša Gleni, Balkan 1804-1999 (II deo), Beograd, 2001, str. 291.

godine izabrana za sekretara CKSK Srbije. Srpsko rukovodstvo je pokrenulo pitanja: položaja Saveza komunista, političkog sistema, nacionalnih odnosa i uređenja federacije.[806] Nikezić je želio razvitak Jugoslavije, usaglašavanje istorijskih i trajnih interesa njenih naroda, modernizaciju i izgrađivanje savremenog identiteta Srbije.[807] Borio se protiv centralizma i smatrao je da ni jedan narod u Jugoslaviji svoje interese ne može zaštiti u centralističkoj državi. Smatrao je da svakom narodu treba dozvoliti razvoj nacionalne kulture, i da ekonomske i nacionalne interese svakog naroda i republike treba usaglasiti u demokratskoj jugoslovenskoj federaciji. Želio je da uspostavi politiku čistih računa između republika, da funkcije federacije smanji na minimum i da tako Srbija, s jedne strane, prestane da se identifikuje sa Jugoslavijom i, s druge strane, da prestane da kod drugih naroda bude doživljavana kao hegemonista.

Osnovni cilj srpskog rukovodstva bila je liberalizacija odnosa u svim sferama društva. Ipak, oni nijesu bili liberali u klasičnom smislu značenja te doktrine, iako su se naslanjali na liberalnu ideju koja je u Srbiji postojala od XIX vijeka, već su željeli da liberalizuju komunistički sistem, da otvore dijalog u Partiji o svim pitanjima i da spriječe centralizaciju SKJ, koje je uslijedila nakon gušenja Maspoka, Dvadesetprve sjednice Predsjedništva SKJ i Druge konferencije SKJ. Nastojanja Nikezića i njegovih saradnika vrh SKJ je shvatio kao podrivanje apsolutne vlasti Tita i Partije. U oktobru 1972. godine, nakon Titovih kritika na račun srpskog rukovodstva, ostavke su podnijeli Marko Nikezić, Latinka Perović i Bora Pavlović.[808] To je bio kraj srpskih liberala.

Dešavanja u Jugoslaviji odrazila su se na političke prilike u Crnoj Gori. Decentralizacija i davanje većih prava republikama omogućili su crnogorskoj vlasti da formira institucije neophodne za kulturni, naučni i prosvjetni preporod. Ciljevi ove politike su bili kulturna emancipacija od jugoslovenskog centra, promovisanje crnogorskog identiteta i razvoj samoupravnog socijalističkog sistema.

Stanje u crnogorskoj kulturi i nauci bilo je nezavidno. I pored osnivanja novih republičkih organa i fondova, i institucija koje su doprinosile bržem razvoju kulture i nauke, ekonomska situacija u ovim oblastima početkom 60-ih nije bila zavidna. Republički fond za unapređenje izdavačke djelatnosti i Republički fond za unapređivanje kulturnih djelatnosti raspolagali su sa skromnim sredstvima. Republički fond za unapređenje izdavačke djelatnosti je tokom 1960. godine imao prihod od

[806] Marko Nikezić, Srpska krhka vertikala, str. 59.
[807] Isto, str. 73-75.
[808] Isto, str. 410.

blizu 3,1 milion dinara, a rashod od 4,34 miliona dinara, dok je Republički fond za unapređivanje kulturnih djelatnosti za 1960. godinu imao prihod od 4,82 miliona dinara, a rashod od 14,7 miliona dinara.[809] Razlika je nadoknađivana dotacijama iz budžeta Republike.

Budžetom SR Crne Gore za 1963. godine Fondu za naučni rad je odobreno 35 miliona, Fondu za unapređivanje kulturno-umjetničkih djelatnosti 15 miliona i Fondu za unapređivanje izdavačke djelatnosti 2 miliona dinara.[810] Sredstva su i u odnosu na druge republike bila skromna.[811] Dotacije savezne vlade bile su veće od izdvajanja iz crnogorskog budžeta. Tako je Fond za unapređivanje kulturnih djelatnosti dobio iz crnogorskog budžeta 15 miliona za 1963. godinu, a dotacija Saveznog fonda za ove djelatnosti je bila 20 miliona dinara.[812] U ukupnim sredstvima za prosvjetne, kulturne i naučne djelatnosti Jugoslavije, SR Crna Gora je učestvovala sa svega 0,97%. Zbog skromnih sredstava Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku nije mogao da vodi konzistentnu politiku u ovim oblastima, ni da pomišlja na veće poduhvate, veću aktivizaciju kulturnih i naučnih ustanova, šire i kontinuirano organizovanje naučno-istraživačkog rada i ostvarivanje programa koji imaju opšti kulturni značaj. Fondovi su već krajem 1963. godine tavorili i faktički su bili pred gašenjem.[813]

Zbog malih budžetskih ulaganja u periodu 1959-1964. godine kultura i nauka su stagnirale.[814] Vlast je smatrala da je prioritet finansiranje privrede, dok se prema kulturi odnosila kao prema slijepom kolosijeku i teretu društva.[815] U stvari, loše stanje u crnogorskoj kulturi i nauci bilo je odraz usporavanja privrednog rasta, nedostatka novca i ekonomske stagnacije. Naročito je sjever Crne Gore zaostajao u razvoju kulturnih institucija što je, uglavnom, bila posljedica niske ekonomske efikasnosti. Dok su razvijene

[809] DACG, OROC, SK, fascikla 6, 75; 43/1961 i 47/1961.

[810] Savjet za prosvjetu i kulturu SR Crne Gore, Sekretarijat – Sekretarijatu za republički budžet i opštu upravu SRCG, Titograd, 9. V 1963, DACG, OROC, RSPK, fascikla 10, 1253; 1/1963.

[811] Republički sekretarijat za prosvjetu, nauku i kulturu – Republičkom sekratarijatu za finansije, Titograd, 3. XII 1963, DACG, OROC, RSPK, fascikla 10, 1275; 1-4/1963.

[812] Obrazloženje završnog računa Republičkog fonda za unapređivanje kulturnih djelatnosti za 1963. godinu, DACG, OROC, RSPK, fascikla 20, 863; 7/1964.

[813] Budžetom je za fondove bilo obezbijeđeno 52 miliona dinara, što je bilo nedovoljno pa je Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku tražio od Izvršnog vijeća za 1964. godinu 215 miliona dinara plus 50 miliona za fond za kinofikaciju i 1 milion dinara u fond za Njegoševu nagradu. Fond za unapređivanje izdavačke djelatnosti je 1963. godine, između ostalog, dotirao 2 miliona dinara Udruženju likovnih umjetnika Crne Gore za monografiju o crnogorskom slikarstvu, 800.000 dinara časopisu „Praksa“ i 2,5 miliona Galeriji fresaka u Beogradu. Republički sekretarijat za prosvetu, kulturu i nauku – Republičkom sekretarijatu za finansije, Titograd, 9. XII 1963, DACG, OROC, RSPK, fascikla 10, 1300; 1/1963.

[814] Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku – Republičkom Zavodu za privredno planiranje, Titograd, 4. IX 1964, DACG, OROC, RSPK, fascikla 12, 80; 2-40/1964.

[815] IV Kongres Saveza komunista Crne Gore, stenografske bilješke, 15-17. mart 1965. godine, govor Čeda Vukovića, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

evropske zemlje za nauku izdvajale između 3 i 5% bruto društvenog proizvoda, u Jugoslaviji je to bilo 0,8%, a u Crnoj Gori 0,3%.[816] Sekretarijat za finansije je 1962. godine Savjetu za kulturu NR Crne Gore od traženih 19 miliona odobrio svega 7,6 miliona dinara.[817]

„Lovćen film" je 1966. godine otišao u stečaj, jer nije mogao da izmiri finansijske obaveze prema povjeriocima.[818] Proizvodnja filmova je bila drastično nerentabilna. Njegova proizvodnja u Crnoj Gori se pokrivala sa svega 16% od prodaje distributeru i sa 16% od prodaje inostranstvu, dok je 68% zavisilo od državne subvencije.[819] Odluku o ukidanju časopisa „Susreti" i njegovom spajanju sa časopisom „Stvaranje" donijela je Komisija za ideološki rad CKSK Crne Gore u januaru 1963. godine.[820] „Pobjeda" je prešla na nedjeljno izlaženje, a Radio Titograd je smanjio program.[821] Ukinuti su list „Omladinski pokret" i Kulturno-umjetnička poslovnica. Savjet za kulturu NR Crne Gore je 1958. godine donio odluku o pretvaranju profesionalnih pozorišta u amaterska i poluamaterska u: Cetinju, Kotoru, Nikšiću i Pljevljima.[822]

Nova orijentacija u kulturi i nauci proklamovana je na Petom kongresu SSRN Crne Gore u martu 1966. godine. Prvi put nakon rata postavljeno je pitanje crnogorske nacionalne kulture. U Zaključcima o u kulturi je navedno da će se Socijalistički savez zalagati za punu afirmaciju nacionalne kulture, svih vidova umjetničkog i kulturnog stvaralaštva, i za

[816] IV Kongres Saveza komunista Crne Gore, stenografske bilješke, 15-17. mart 1965. godine, govor Dima Vujovića, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[817] Zapisnik sa XVIII sjednice Savjeta za kulturu NR Crne Gore, Titograd, 26. I 1962, DACG, OROC, SK, fascikla 10, 2; 3/1962.

[818] Gojko Kastratović, Putevi i razvoj crnogorske kinematografije i mogućnosti njene obnove, Film i jugoslovensko društvo na kraju vijeka, CANU, Podgorica, 2000, str. 74.

[819] IV Kongres Saveza komunista Crne Gore, stenografske bilješke, 15-17. mart 1965. godine, govor Radoslava Rotkovića, DACG, OSIO-PG ,CKSK Crne Gore.

[820] Članovi ove Komisije bili su: Miladin Perović, Budislav Šoškić, Hamdija Fetahović, Milica Pajković-Mušikić, Vukadin Jovanović, Branko Nilević, Mustafa Redžepagić, Božo Savović, Božidar Bulatović, Mišo Brailo, Mirčeta Đurović, Milo Đukić, Mišo Brajović i Nenad Bućin, a sastancima su povremeno prisustvovali: Dušan Ičević, Liljana Drljević, Branko Lazović, Milan Koprivica i Momčilo Bailović. U obrazloženju ove odluke Komisija je navela: „Komisija smatra da nema potrebe da postoje dva književna časopisa – „Stvaranje" i „Susreti" - s obzirom na činjenicu da nema toliko književnika u Crnoj Gori čije bi stvaralaštvo opravdalo njihovo postojanje. U Komisiji je izraženo mišljenje da će i u uslovima postojanja jednog književnog časopisa ostati dovoljno prostora i za bogatu i korisnu spoljnu saradnju, koja je i do danas zauzimala značajno mjesto. Drugi argument koji ide u prilog spajanju časopisa je činjenica da ne postoje, u estetskom smislu riječi, neki jasno izraženi ili diferencirani književni pravci". Zapisnik sa sjednice Komisije za ideološki rad CKSK Crne Gore, održane 7. I 1963, DACG, OSIO-PG CKSK Crne Gore.

[821] Milo Kralj, Četiri decenije „Stvaranja", Stvaranje", Titograd, 1986, 10, str. 1332.

[822] Dr Zoran Lakić, Poslijeratni razvoj kulture u Crnoj Gori (1945-1980), „Bibliografski vjesnik", Cetinje, 1983, 1, str. 165.

prožimanje sa kulturama ostalih naroda u cilju zajedničkog kulturnog napretka.[823] Intelektualci su masovno podržali ove ciljeve.[824]

Na ovom kongresu je pokrenuta inicijativa da se ponovo formira Naučno društvo, koje je ukinuto 1956. godine, a potom je ovaj predlog podržala i Skupština SR Crne Gore.[825] Stanje u nauci je bilo loše jer je u Crnoj Gori za naučno-istaživački rad, zavisno od naučne oblasti, izdvajano 3 do 6 puta manje novca u odnosu na jugoslovenski prosjek.[826] Peti Kongres SSRN je usvojio Zaključke za oblast nauke u kojima je prioritet dat primijenjenim i razvojno-tehnološkim istraživanjima zbog potrebe povezivanja nauke i privrede.[827] Predviđeno je veće izdvajanje sredstava iz budžeta Republike. Zadaci u razvoju naučno-istraživačke djelatnosti bili su: utvrđivanje dugoročne politike organizovanog i pravilnog odabiranja i pripremanja kadrova, organizovanje i postojanje kvalitetne dokumentacije za potrebe istraživanja u Crnoj Gori, razvijanje međuinstitucionalne naučne saradnje, razmjene iskustava i specijalizacije, publikovanje naučnih i kvalitetnijih stručnijih radova i studija, i organizovanje naučnih skupova.[828]

Ove ciljeve je usvojio i V kongres SK Crne Gore, koji je održan u decembru 1968. godine.[829] U dijelu rezolucije kongresa koja se odnosila na kulturu i nauku previđeno je stvaranje povoljnijih uslova za razvitak umjetničkog i kulturnog stvaralaštva u Crnoj Gori. Zadatak ovog stvaralaštva je bio da afirmiše crnogorsku nacionalnu kulturu i njeno povezivanje sa kulturama naroda Jugoslavije i drugih zemalja. Rezolucijom je određeno poboljšanje uslova za slobodno ispoljavanje stvaralačkih sposobnosti i borba protiv svih oblika monopola. Kvalitet je afirmisan kao osnovni kriterijum vrednovanja u kulturi. Podržan je princip nemiješanja Saveza komunista u forme stvaralaštva, ali je predviđeno razvijanje

[823] Zaključci o zadacima u kulturi, „Prosvjetni rad“, broj 6-7, Titograd, 15. III i 1. IV 1966, str. 8.

[824] Na ovom Kongresu u diskusiji su, između ostalih, učestvovali: publicista Miladin Perović, publicista Orle Šabović, književnik Čedo Vuković, književnik Milo Kralj, istoričar Đoko Pejović, publicista Puniša Perović, reditelj Radomir Šaranović, književnik Milorad Stojović, novinar i pisac Milika Pavlović, ljekar dr Ljubomir Ulićević, novinar Veljko Ičević i publicista Marko Špadijer. Isto.

[825] Predlog za donošenje Zakona o Društvu za nauku i umjetnost Crne Gore, DACG, OROC, Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i nauku SR Crne Gore (u daljem navođenju RSO), fascikla 13, 76; 3/1971.

[826] Dr Dimo Vujović, Uslovi za naučno-istraživački rad, „Prosvjetni rad“, Titograd, broj 6-7, 15. III i 1. IV 1966, str. 9.

[827] Zaključci za oblast nauke, „Prosvjetni rad“, broj 6-7, Titograd, 15. III i 1. IV 1966, str. 10.

[828] U diskusiji su, između ostalih, učestvovali: dr Mijat Šuković, dr Josif Jauković, Andrija Mijušković, dr Risto Vukčević, ing. Ljubo Pavićević, Đorđe Rašović, ing. Milorad Stanojević, ing. Milinko Šaranović, ing. Branko Bulatović, Milica Kostić, dr Vladimir Lepetić, Branko Kovačević, dr ing. Petar Vuksanović, dr Dušan Vučković, Jovan Čađenović, dr Niko Martinović, dr Mirčeta Đurović, dr Filip Šoć, Radule Sekulić, dr Đoko Pejović i dr Dimo Vujović. Isto.

[829] Iz Rezolucije o narednim zadacima Saveza komunista Crne Gore, „Prosvjetni rad“, broj 20, Titograd, 1968, str. 3.

samoupravnih odnosa u kuturnim institucijama. Promovisano je ukidanje podjele na masovnu i elitnu kulturu, jer se smatralo da je takva podjela izvor klasnih odnosa. Vlast je težila stvaranju unitarnog kulturnog modela u kojem su intelektualci i fizički radnici bili izjednačeni.[830] Na V kongresu je došlo da promjene na čelu SK Crne Gore. Umjesto Đorđija-Đoka Pajkovića[831], na mjesto sekretara Izvršnog komiteta CKSK Crne Gore izabran je Veselin Đuranović. Na čelu SK Crne Gore ostao je gotovo deceniju, odnosno do 1977. godine.

CKSK Crne Gore je ciljeve u kulturi formulisao na 20. sjednici 23. decembra 1970. godine kada je usvojio dokument "Aktuelna idejna i društveno-politička pitanja crnogorske kulture i njenog razvoja". To je bio najvažniji programski dokument o razvoju kulture u Crnoj Gori u cjelokupnom socijalističkom periodu.[832] U ovom dokumentu je analizirano stanje kulture, i ukazano je na pravac njenog razvoja.[833] Ciljevi su bili: razvoj crnogorske nacionalne kulture, borba protiv crnogorskog nacionalizma i povezivanje crnogorske sa drugim kulturama u Jugoslaviji. Platforma je kulturne djelatnosti definisala kao integralni dio ukupnog društvenog razvoja, a razvoj kulture kao bitnu pretpostavku i komponentu slobodnog i svestranog razvitka i afirmacije crnogorske nacije. U platformi je navedeno da je neophodno da se u fakultetskim, srednjoškolskim i u programima osnovnih škola izvrše značajne izmjene i dopune kako bi u njima crnogorsko stvaralaštvo i istorija bili adekvatnije predstavljeni.[834]

Cilj platforme je bio i podruštvljavanje kulture, ili kako se navodi u dokumentu: „da ona postane svojina svih radnih judi i građana, u razvijanju i jačanju koncepta njene samoupravne i klasne pozcije". Ovaj proces je nazvan demokratizacijom kulture.

Institucionalni ciljevi platforme su bili: otvaranje novih visokoškolskih institucija (a potom i Univerziteta), osnivanje televizijskog studija, izdavanje dnevnog lista, snaženje radio-mreže, izdavanje Istorije Crne Gore, stvaranje uslova za izradu Enciklopedije Crne Gore, jačanje

[830] Nacrt rezolucije V kongresa Saveza komunista Crne Gore 1968. o zadacima komunista u izgradnji socijalističkih odnosa u kulturi, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.
[831] Pajković Đorđije Đoko (Lužac, Berane, 1917 – Beograd, 1980), političar, narodni heroj, predsjednik CKSK Crne Gore i Izvršnog vijeća Crne Gore. Član KPJ od 1936. Učestvovao je u NOB-u od 1941. U PK KPJ za Crnu Goru izabran je 1943. Bio je vijećnik ZAVNO-a. Od 1945. do 1962. bio je na partijskim dužnostima u Oblasnom komitetu KPJ za Kosovo i Metohiju i član IK CKSK Srbije. Više puta je bio poslanik Skupštine Srbije i Savezne skupštine. Od 1962-1963 bio je predsjednik Izvršnog vijeća Crne Gore, a od 1963. do 1968. predsjednik CKSK Crne Gore. U Savjet federacije je biran 1969. i 1974. godine. ILCG, knjiga 4, str. 957.
[832] Ratko Đukanović, Kulturna politika između ciljeva i stvarnosti, „Ovdje", februar 1985, str. 4-5.
[833] Marko Špadijer, Novi položaj i nova uloga kulture, „Stvaranje", Titograd, 1973, 12, str. 1486.
[834] Isto.

izdavačke djelatnosti, najšire angažovanje naučnih i kulturnih kadrova, materijalno stimulisanje naučnog rada, stipendiranje i specijalizacija mladih talenata, naučno istraživanje i marksističko vrednovanje prošlosti, kulturnog i istorijskog nasljeđa crnogorskog naroda, i njegova naučna i istorijska valorizacija.

Preobražaj kulture na principima socijalističkog samoupravljanja uslovio je institucionalne promjene. Do tada je Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i nauku rukvodio kulturnim institucijama i programima. U skladu sa samoupravnom orijentacijom i deetatizacijom odlučeno je da se država (republika) povuče i da upravljačku funkciju preuzmu samoupravne institucije. Tako je došlo do formiranja Republičke zajednice za kulturu. Skupština SR Crne Gore je 14. oktobra 1970. godine formirala Inicijativni odbor za njeno osnivanje.[835] U februaru 1971. godine održana je Osnivačka skupština Republičke zajednice kulture.[836] Zajednica je bila samostalna samoupravna organizacija sa svojstvom pravnog lica sa sjedištem u Titogradu.

Cilj Zajednice je bio da kulturu razvija u skladu sa socijalističkim i samoupravnim načelima.[837] Zajednicu su činili predstavnici radnih i drugih organizacija iz oblasti kulture, stručnih udruženja radnika u oblasti kulture, privrednih organizacija i njihovih zajednica, udruženja građana i društveno-političkih zajednica.[838] Tako je trebalo realizovati zamisao da o kulturi odlučuju predstavnici neposrednih proizvođača koji izdvajaju novac za

[835] Imenovani su: Milorad Bošković (predsjednik Inicijativnog odbora) i članovi: Mišo Brailo (direktor RTV Titograd), Vukale Đerković (poslanik Prosvjetno-kulturnog vijeća Skupštine SR Crne Gore), Bosa Vuković (savjetnik u Prosvjetno-kulturnom vijeću Skupštine SR Crne Gore), Veljko Ičević (društveno-politički radnik iz Titograda), Matija Novosel (predsjednik Kulturno-prosvjetne zajednice Crne Gore), Kemo Šećerkadić (sekretar Međurepubličke zajednice za kulturno-prosvjetnu djelatnost u Pljevljima), Čedo Vulević (direktor „Filmskog studija“ u Titogradu), dr Božina Ivanović (direktor Biološkog zavoda u Titogradu), Nikola Vujošević (slikar iz Titograda), Žarko Perović (sekretar Osnovne zajednice obrazovanja u Nikšiću), Jeka Ćulafić (savjetnik u Republičkom sekretarijatu za obrazovanje, kulturu i nauku), Pavle Gazivoda (radnik u Centralnom komitetu Saveza omladine Crne Gore), Milo Kralj (glavni i odgovorni urednik „Pobjede“) i Ilija Protić (pomoćnik direktora „Industrijaimporta“ u Titogradu). Skupština SR Crne Gore – Republičkom sekretarijatu za prosvjetu, kulturu i nauku, Titograd, 14. X 1970, DACG, OROC, RSO, fascikla 11, 307; 1/1970.

[836] Zajednica kulture, „Ovdje“, broj 21, 1971, str. 4.

[837] Privremeni statut Republičke zajednice kulture, DACG, OROC, RSO, fascikla 10.

[838] Zajednicom je upravljala njena Skupština, koja je imala 68 članova. Članovi su se delegirali na 4 godine i mogli su da imaju najviše dva uzastopna mandata. Izvršni organi Skupštine bili su Izvršni odbor, predsjednik skupštine Zajednice i sekretar. Izvršni odbor Republičke zajednice kulture 1973. godine činili su: Milorad Bošković (predsjednik Izvršnog odbora), Pavle Gazivoda, Drago Đurović, Mirko Simić, Veselin Raspopović, Milan Jovićević, Radovan Mrvošević, Cvjetko Ivanović, dr Miroslav Luketić, Branka Bošković i Nikola Ilić. Predsjednik Skupštine Republičke zajednice kulture 1973. godine bio je Čedo Vuković. Zapisnik sa 23. sjednice Izvršnog odbora Republičke zajednice kulture, 21. V 1973, DACG, OROC, RSO, fascikla 24, 149; 2/1973.

kulturu i predstavnici kulturnih ustanova koje su realizovale umjetničke programe.

Novi Zakon o finansiranju i o zajednicama kulture usvojen u julu 1970. godine. Kultura je, po ovom Zakonu, tretirana kao dio društvenog rada i „oslobođena" je od budžetsko-administrativnog finansiranja, izvršena je njena deetatizacija i uvedeni su samoupravni odnosi.[839] Ukinuti su Republički fond za unapređivanje kulturnih i umjetničkih djelatnosti, i dotacije iz republičkog budžeta u smislu finansiranja pojedinih kulturno-umjetničkih djelatnosti.[840] Novi sistem je predviđao finansiranje kulture kroz raspodjelu dohotka.

Paralelno se odvijalo i unapređenje nauke u Crnoj Gori. Krajem 1966. godine usvojeni su Zakon o organizaciji naučnih djelatnosti i Zakon o Republičkom savjetu za koordinaciju naučnih djelatnosti i Republičkom fondu za finansiranje naučnih djelatnosti.[841] To su bili prvi republički zakoni koji su regulisali probleme naučnog rada i njegovog finansiranja.[842] Njihov zadatak je bio da povećaju investicije u nauku.

Vlast je intenzivno radila i na formiranju Društva za nauku i umjetnost i Univerziteta. U nacrtu Plana razvoja SR Crne Gore 1971-1975. godine predviđeno je konstituisanje Društva za nauku i umjetnost, i Univerziteta.[843] U odnosu na 1956. godinu uslovi za formiranje Naučnog društva su 1971. godine bili neuporedivo bolji. Znatno je proširena mreža naučnih i kulturnih institucija. U Croj Gori je 1970. godine bilo naučnih 7 ustanova: Istorijski institut – Titograd, Zavod za unapređivanje poljoprivrede – Titograd, Seizmološka stanica – Titograd, Zavod za geološka istraživanja – Titograd, Zavod za biologiju mora – Kotor, Institut za društveno-ekonomska istraživanja – Titograd i Biološki zavod – Titograd.[844] Zavod za biologiju mora i Biološki zavod su funkcionisali u okviru Biološkog instituta u Beogradu. Tokom 1968. i 1969. godine opremljen je Zavod za energetiku, što je omogućeno zahvaljujući razvoju Tehničkog fakulteta. U Crnoj Gori su 1970. godine postojala dva fakulteta (Ekonomski i Tehnički) i dvije više škole (Pedagoška akademija i Viša pomorska škola). Vlast je smatrala da

[839] Konačno Zakon o finansiranju kulture, „Ovdje", broj 16, 1970, str. 2.
[840] Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i nauku, Titograd, 3. XI 1970, DACG, OROC, RSO, fascikla 7, 99; 1/1970.
[841] Razvoj naučnoistraživačkih djelatnosti u periodu 1966-1970. godine, str. 35, DACG, OROC, RSO, fascikla 6, 1; 142/1970.
[842] Dr Dimitrije Vujović, Uslovi za naučno-istraživački rad u Crnoj Gori, „Prosvjetni rad", broj 3, Titograd, 1. februar 1968, str. 3.
[843] Vasko Raičević, Društvene djelatnosti u nacrtu plana razvoja SR Crne Gore od 1971. do 1975. godine, „Ovdje", broj 30, 1971, str. 10.
[844] Razvoj naučnoistraživačkih djelatnosti u periodu 1966-1970. godine, str. 35, DACG, OROC, RSO, fascikla 6, 1; 142/1970.

postoje institucionalni i kadrovski potencijali za stvaranje Društva za nauku i umjetnost (Akademije) i Univerziteta.

Republički savjet za koordinaciju naučnih djelatnosti je 8. aprila 1968. godine na svojoj XVI sjednici usvojio predlog za osnivanje Naučnog društva Crne Gore. Potom je Savjet sredinom 1969. godine formirao Radnu grupu sa zadatkom da prouči kompleks pitanja u vezi sa predlogom za osnivanje Naučnog društva Crne Gore.[845] Za predsjednika Radne grupe imenovan je dr Dimitrije Vujović.

Skupština SR Crne Gore je Zakon o Duštvu za nauku i umjetnost SR Crne Gore usvojila 12. oktobra 1971. godine.[846] Jedan od njegovih ciljeva je bio da, kroz nacionalne, afirmiše i univerzalne vrijednosti u Crnoj Gori.[847] Zadatak Društva je bio da promoviše crnogorsku posebnost, jedinstvo sa drugim jugoslovenskim narodima i narodnostima, i socijalističku ideologiju. Konstitutivna sjednica Skupštine Društva održana je 10. VII 1973. godine.[848] U decembru 1973. godine održana je druga, svečana, sjednica Skupštine Društva za nauku i umjetnost Crne Gore, a Društvo je sa radom počelo u maju 1974. godine.[849] Na svečanoj sjednici Skupštine u decembru 1973. godine navedno je da je Društvo osnovano kao osnova buduće Crnogorske akademije nauka i umjetnosti.

Učesnici svečane sjednice Društva za nauku i umjetnost SR Crne Gore uputili su pismo Titu, koje je, u stvari, bila njihova zakletva Titu i socijalizmu. U pismu su naveli: „Izražavamo spremnost da kroz razgranate aktivnosti Društva i svojim stvaralačkim radom budemo sudionici opšteg nastojanja da se nauka i umjetnost razvijaju na magistralnoj trasi Saveza kominista i da se u svim temeljima naše zajednice ostvaruje klasni, revolucionarni smjer stvaralaštva. Naši napori biće usmjereni na svestrani i brži razvoj Crne Gore na samoupravnoj socijalističkoj osnovi i na jačanje bratstva i jedinstva, bez čega nema pravog puta ni u nauci i umjetnosti“.[850] Tako su budući akademici izjavili da su apsolutno odani socijalističkim vrijednostima i socijalističkoj ideologiji. U nastavku pisma su naveli: „Čvrsto smo uvjereni da naučna misao i umjetničko stvaranje, danas, na

[845] Republički savjet za koordinaciju naučnih djelatnosti, Titograd, 26. VI 1969, DACG, OROC, RSO, fascikla 2, 115; 1/1969.
[846] „Službeni list SR Crne Gore“, broj 25/71.
[847] Dr Mijat Šuković, Nauka-bitan faktor razvoja društva, „Ovdje“, broj 30, 1971, str. 4.
[848] DACG, OROC, RSO, fascikla 28, 476; 3/1973.
[849] Društvo za nauku i umjetnost SR Crne Gore – Skupštini SR Crne Gore, DACG, OROC, RSO, fascikla 44, 503; 2/1975.
[850] „Pobjeda“, 16. XII 1973, str. 7.

našem tlu, moraju imati za polazište jasno zasnovanu marksističku osnovu, odstranjivati balast buržoaskog izopačavanja“.[851]

Temeljni dokument za razvoj Univerziteta u Crnoj Gori bio je „Program razvoja visokoškolskog obrazovanja u SR Crnoj Gori“ kojeg su usvojili Izvršno vijeće i Prosvjetno-kulturno vijeće Skupštine SR Crne Gore na zajedničkoj sjednici 18. novembra 1971. godine.[852] Za sprovođenje ovog Programa zadužena je Komisija za visokoškolsko obrazovanje Skupštine SR Crne Gore koja je formirana 27. januara 1972. godine.[853] Imala je predsjednika i 12 članova koje je imenovala Skupština SR Crne Gore. Pravnik i potpredjsdnik Izvršnog vijeća SR Crne Gore dr Mijat Šuković[854] bio je predsjednik Komisije.[855]

Zajedničkim naporima vlasti i Komisije stvoreni su neophodni organizacione uslove za osnivanje Univerziteta. Na osnivačkoj svečanosti 2. aprila 1974. godine u Titogradu, potpredsjednik Izvršnog vijeća Skupštine Crne Gore dr Mijat Šuković je izjavio da su profesori i studenti Univerziteta obavezni da budu nosioci vrijednosti radničke klase i samoupravljanja.[856] Konstitutivna Skupština Univerziteta u Titogradu održana je 29. aprila 1974. godine, a prvi rektor dr Mirčeta Đurović je izjavio da suština koncepcije Univerziteta počiva na samoupravljanju i marksističkom obrazovanju.[857] Univerzitet su formirali: Pravni, Ekonomski i Tehnički fakultet, Pedagoška

[851] Društvo za nauku i umjetnost Crne Gore, Godišnjak 1973, knjiga 1, Titograd, 1974, str. 114.

[852] Skupština SR Crne Gore, Ured za informacije, Program razvoja visokoškolskog obrazovanja u SR Crnoj Gori za period 1971-1975. godine, Titograd, 1971, DACG, OROC, RSO, fascikla 17, 1; 10/1972.

[853] Oduka o obrazovanju i zadacima Komisije za razvoj visokoškolskog obrazovanja u SR Crnoj Gori, DACG, OROC, RSO, fascikla 17, 1; 3/1972; i „Službeni list SR Crne Gore“, broj 3/72.

[854] Šuković Mijat (Blatina, Kolašin, 1930 - Podgorica, 2011), pravnik. Diplomirao je na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1952. godine, a doktorirao na Pravnom fakultetu u Beogradu 1964. Bio je sudija Sreskog suda u Bijelom Polju (1954-1958), Okružnog suda u Ivangradu (1958-1963), javni tužilac Crne Gore (1963-1967). Od 1967. do 1974. godine bio je potpredsjednik Izvršnog vijeća Crne Gore, a od 1974. do 1983. predsjednik Ustavnog suda Crne Gore. Potpredsjednik SIV-a je bio od 1982. do 1986. godine, a potom do 1992. član Saveznog vijeća Skupštine SFRJ. Bio je predsjednik Republičkog savjeta za koordinaciju naučnih djelatnosti od 1968. do 1974. godine i rukovodio je aktivnostima na osnivanju Društva za nauku i umjetnost Crne Gore. Za vanrednog profesora Pravnog fakulteta u Titogradu izabran je 1973. godine, a za redovnog 1979. godine. Za vanrednog člana CANU izabran je 1985, a za redovnog 1993. godine. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1993, Podgorica, 1993, str. 151-152.

[855] Ostali članovi su bili: dr Risto Vukčević (dekan Ekonomskog fakulteta u Titogradu), Vladimir N. Popović (republički sekretar za obrazovanje, kulturu i nauku), dr Branislav Ivanović (poslanik Prosvjetno-kulturnog vijeća Skupštine SR Crne Gore), dr Milinko Šaranović (dekan Tehničkog fakulteta u Titogradu), Radivoje Brajović (republički sekretar za rad, zdravstvo i socijalnu zaštitu), Blažo Knežević (poslanik Republičkog vijeća), Borislav Ivošević (poslanik Prosvjetno-kulturnog vijeća), ing. Radoje Kontić (tehnički direktor Željezare “Boris Kidrič”), dr Čedomir Vukmanović (v.d. direktora Saveznog zavoda za zdravstvenu zaštitu – Beograd), dr Dragiša Ivanović (profesor na Elektrotehničkom fakultetu u Beogradu), dr Zvonko Damjanović (profesor na Prirodno-matematičkom fakultetu u Beogradu) i Jovan Avramović (poslanik Republičkog vijeća). Zapisnik sa II sjednice Komisije za razvoj visokoškolskog obrazovanja u SR Crnoj Gori, Titograd, 16. V 1972, DACG, OROC, RSO, fascikla 17, 5; 6/1972.

[856] Osnovan Univerzitet u Titogradu, „Pobjeda“, 4. IV 1974, str. 12.

[857] Konstituisan Univerzitet, „Pobjeda“, 1. V 1974, str. 14.

akademija i Viša pomorska škola, Istorijski, Biomedicinski i Poljoprivredni institut. Godinu dana kasnije, u čast crnogorskog i jugoslovenskog revolucionara, funkcionera i intelektualca Veljka Vlahovića, Univerzitet u Titogradu je dobio ime Univerzitet „Veljko Vlahović".

Formiranje Društva za nauku i umjetnost i Univerziteta „Veljko Vlahović" bio je vrhunac napora vlasti da poboljša kulturne i naučne prilike u Crnoj Gori. Crna Gora je bila posljednja jugoslovenska republika koja je formirala ove institucije. S obzirom na takvo zaostajanje trebalo je vremena da se u ovim institucijama postigne kvalitet rada. No, u odnosu na prethodni period, pa i u odnosu na čitavu prošlost Crne Gore, ovo su bila epohalna dostignuća. Stvaranje Društva (buduće Akademije) i Univerziteta u odnosu na malu populaciju i skromnu ekonomiju primjer je bez presedana.

Društvo i Univerzitet su unaprijedili uslove za rad intelektualaca, za stvaranje novih intelektualaca i za njihovo ostajanje u Crnoj Gori. Stvorena je mogućnost da pojedinac nakon završene srednje škole upiše fakultet u Crnoj Gori, da se nakon završenih studija opredijeli za rad u nekoj od kulturnih i naučnih institucija, ili na Univerzitetu, i da, ukoliko njegov rad zavrijedi takvo priznanje, bude primljen u Društvo za nauku. Prvi put u istoriji Crne Gore intelektualcima su obezbijeđeni optimalni institucionalni uslovi za obrazovanje i za stvaralaštvo.

Odnos između intelektualaca i vlasti u institucijama bio je kao i u prethodnom periodu. Formiranje novih institucija i donošenje novih zakona koji su regulisali kulturu i nauku trebalo je da razviju samoupravljanje ali, izuzev formiranja tih institucija, ništa nije promijenjeno. Vlast je ove institucije, kao i intelektualce koji su se radili u njma, i dalje neprikosnoveno kontrolisala. Iako su Zajednica za kulturu i Zajednica za nauku trebalo da vode glavnu riječ u ovim oblastima, vlast je i dalje imala presudnu ulogu u kulturnoj politici i naučnom stvaralaštvu, jer su ciljevi obje Zajednice bili usaglašeni sa planovim o društvenom razvoju Crne Gore, koje je usvajala Skupština SR Crne Gore. Društvo za nauku i umjetnost i Univerzitet "Veljko Vlahović" su, prvenstveno, promovisali socijalističku ideologiju.

Pored toga, Partija je pojačala kontrolu nad ovim djelatnostima i intelektualcima, a u toj kontroli važnu ulogu su imali i intelektualci. Savez komunista Crne Gore je ove oblasti kontrolisao preko Komisije CKSK Crne Gore za društveno-politička i idejna pitanja u oblasti obrazovanja, kulture i nauke koja je formirana 1968. godine.[858] Zadatak Komisije je bio i da

[858] Za rukovodioca je postavljen Hamdija Fetahović, a za članove: Budo Šoškić, Čedo Vuković, Branko Kovačević, Radun Mićković, Milan Strugar, Matija Novosel, Vasko Raičević, Dimitrije Marković, Milo Kralj, Olga Perović, Milo Strugar, Berislav Grgorević, Mirčeta Đurović, Milinko Šaranović i Mirko

priprema Rezolucije za kongrese SK Crne Gore, na kojima su se usvajali osnovni dokumenti o ideološkom djelovanju u oblasti kulture, obrazovanja i nauke.

Komisija je 1969. godine dobila Poslovnik kojim je definisana kao stalno i samostalno radno tijelo CKSK Crne Gore, a njene obaveze su proširene. Ona je pratila, proučavala i analizirala društveno-politička i idejna pitanja u obrazovanju, kulturi i nauci. Kako bi se ovi zadaci što bolje ostvarili, u Komisiji su formirane grupe za nauku, obrazovanje i kulturu.[859] Uz postojeću Komisiju za ideološki rad, na ovaj način je samo pooštrena partijska kontrola nad kulturom i naukom u Crnoj Gori, odnosno nad kulturnim i naučnim institucijama i intelektualcima koji su u njima radili.

Kontrola i cenzura nad stvaralaštvom i intelektualcima je učvršćena i kroz zakonsku regulativu. Zakon o izdavačkoj djelatnosti iz 1973. godine je zabranio objavljivanje publikacija čija je sadržina bila protiv društvenog i državnog uređenja Jugoslavije.[860] Iste godine usvojen je Zakon o kinematografiji u SR Crnoj Gori, koji je odredio da se javno mogu prikazivati samo filmovi koji imaju odobrenje vlasti.[861] Zakon je uveo novi način cenzurisanja filmova. Obrazovana je posebna Komisija za pregled filmova. Predsjednika i članove ove Komisije je imenovalo Izvršno vijeće SR Crne Gore.[862]

I u ovom periodu istoričari su afimisali kult Partije. U čast pedesetogodišnjice KPJ Istorijski institut Crne Gore je 1969. godine organizovao naučni skup o istoriji KPJ, na kojem je učestvovao 21 naučni i javni radnik. Istoričar Đoko Pejović je komunističke novine koje su izlazile u Crnoj Gori od 1918. do 1941. godine nazvao naprednom štampom.[863]

Vraneš. Stenografske bilješke sa sastanka Komisije za kulturno-prosvjetna pitanja, 7. VI 1968. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[859] Grupu za nauku su činili: Dimo Vujović, Boško Gluščević i Petar Rakočević. Grupu za obrazovanje: Mihailo-Bebo Brajović, Ljubica Radović, Vlado Vuković, Demuš Đoković, Vidosava Martinović i Radule Sekulić. Grupu za kulturu: Milo Kralj (rukovodilac grupe), Čedo Vuković, Miladin Perović, Dimitrije Krivokapić, Ljiljana Bulatović, Vladimir Popović, Svetozar Durutović i Vladeta Cvijović. Zapisnik sa I sjednice Komisije CKSK Crne Gore za društveno-politička i idejna pitanja u oblasti obrazovanja, nauke i kulture, 26. I 1968. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[860] Teze za nacrt Zakona o izdavačkoj djelatnosti, DACG, OROC, RSO, fascikla 24, 144; 4/1973.

[861] Nacrt Zakona o kinematografiji, DACG, OROC, RSO, fascikla 24, 89; 2-14/1973.

[862] Izvršno vijeće SR Crne Gore je u oktobru 1974. godine imenovalo Komisiju za pregled filmova: Svetozar Durutović (predsjednik), Rajko Banović (novinar iz Titograda), Pavle Đonović (književnik iz Cetinja), Čedo Vulević (filmski radnik iz Titograda), Svetozar Guberinić (profesor iz Titograda), Dušan Đurišić (književnik iz Titograda), Milovan Pajković (politički radnik iz Budve), mr Damjan Šećković (politički radnik iz Titograda), Rajko Cerović (novinar iz Titograda), Đorđe Vujović (filmski radnik iz Budve), Veselin Ljumović (filmski radnik iz Titograda), Marko Špadijer (novinar iz Titograda) i dr Zoran Lakić (profesor iz Titograda). DACG, OROC, RSO, fascikla 33, 338; 3-5/1974.

[863] Đoko Pejović, Napredna štampa u Crnoj Gori 1918-1941, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1969, 2-3, str. 271.

Pejović je naveo da se u ovom periodu KPJ borila za protiv diktature buržoazije, za slobodu, za bolje uslove života radnih ljudi i za ravnopravnost.[864] Direktor Centralne narodne biblioteke, istoričar i pravnik Niko S. Martinović je naveo da se KPJ u međuratnom periodu borila za demokratske slobode, slobodu borbe mišljenja i protiv apsolutizma svih vidova.[865]

U afirmisanju kulta Partije i socijalističke revolucije naročito se istakao istoričar Zoran Lakić, koji je tokom 60-ih napisao brojne eseje iz ove oblasti, i 1971. godine objavio ih je u knjizi „Zapisi o revoluciji". To je bila prva knjiga te vrste u Crnoj Gori.[866] Knjiga je objavljena povodom tridesetogodišnjice oslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Lakić je u ovoj knjizi promovisao kult Partije. Partijsku štampu u međuratnom periodu nazvao je naprednom, i navodeći da je ta štampa radnicima i seljacima ukazivala na put izlaska iz bijede i siromaštva, i za oslobađanje od jarma izrabljavanja.[867] Lakić je, kao i ostali crnogorski istoričari, samo preuzeo termine i stavove iz partijske dokumentacije. Prelazak vlasti u ruke KPJ Lakić je nazvao istorijskom neminovnošću.[868] Idealizovao je prošlost Partije i predstavio je kao jedinu pozitivnu stranu u novijoj istoriji Crne Gore. On je KPJ u Crnoj Gori nazvao naprednom snagom.

S druge strane, međuratnu vlast u Jugoslaviji nazvao je vojno-fašističkom diktaturom.[869] Naveo je da je šestojanuarska diktatura prijetila uništenju i najmanjeg slobodarskog pokreta i da je uzrokovala širenje bijede i siromaštva. Takav odnos je primijenio i na period Drugog svjetskog rata kada je partizansku (komunističku) vlast nazvao narodnom. Lakić je afirmisao ratne domete KPJ i NOP-a u Crnoj Gori. Formiranje CASNO-a 1944. godine ocijenio je kao postavljanje temelja slobodne i nezavisne Crne Gore u sastavu Jugoslavije, i tvrdio je da je formiranje CASNO-a bilo uspostavljanje narodne vlasti u Crnoj Gori.[870]

U ovoj knjizi Lakić je objavio afirmativne tekstove o komunističkim i partizanskim ličnostima: Jovanu Tomaševiću, Stoji Marković, Bracanu Bracanoviću, Božani Vučinić, Vidoju Đuroviću-Keši, Budu Tomoviću, Baju Sekuliću, Savi Kovačeviću, Gojku Kruški, Ivanu Milutinoviću i Miladinu Popoviću. Ovi eseji su pisani kao komunističke hagiografije.

[864] Isto.
[865] Niko S. Martinović, Borba za autonomiju Univerziteta (1933-1938), „Istorijski zapisi", Titograd, 1969, 2-3, str. 296.
[866] Zoran Lakić, Zapisi o revoluciji, Cetinje, 1971, str. 9.
[867] Isto, str. 27.
[868] Isto, str. 85.
[869] Isto, str. 28, 31.
[870] Isto, str. 149.

Lakić je naveo da su intelektualci koji su podržavali NOP, u stvari, napredna inteligencija.[871] Formiranje prve postratne vlade Crne Gore 17. aprila 1945. godine Lakić je ocijenio kao stvaranje prve narodne vlade u Crnoj Gori. Tada formiranu Narodnu skupštinu Crne Gore Lakić je nazvao istinskim nosiocem narodne volje.[872]

S druge strane, Lakić je kolaborantske snage u Crnoj Gori nazvao reakcionarnom klikom, a KPJ kao snagu koja je okupila sve rodoljube.[873] Naveo je da je Draža Mihailović saradnik okupatora, a tvrdnju da je Mihailović bio lider pokreta otpora u Jugoslaviji Lakić je nazvao lažnim mitom. Lakić je tvrdio da su četnici svoj put obilježili zločinima i da su ti zločini bili navika četničkog pokreta.[874] Zbog tih zločina Lakić je zaključio da je istorija četnicima poklonila ljut i trajan prezir. Identično mišljenje je imao o jugoslovenskoj kraljevskoj vladi u Londonu. Za nju je naveo da je tokom rata vodila neprijateljsku propagandu i da je sprječavala svaki pokušaj da u svijet prodre istina o NOP-u.[875]

Ovkavi stavovi istoričara bili su pokazatelj podaničkog odnosa intelektualaca prema vlasti. I pored izjava o razvoju samoupravljanja i širenju sloboda, ovaj odnos se nije mijenjao i, s obzirom na to da je najveći broj intelektualaca bio angažovan u Savezu komunista, SSRN i republičkim organima i institucijama kulture i nauke, ni u ovom periodu nije se uočavala razlika između vlasti i intelektualaca. Intelektualci su bili vjerni činovnici ovog sistemu. Pisac Husein Bašić[876] je 1969. godine izabran za predsjednika Skupštine opštine Plav. Kada su ga pitali da li je čudno što je pjesnik istovremeno i političar odgovorio je: „Poezija i politika su samo na prvi pogled antipodi. U stvari, jedna i druga moraju biti angažovane, usmjerene, vezane za sve ono što život neminovno nosi sa sobom“.[877]

Ni odnos između intelektualaca i vlasti u javnosti se nije izmijenio. Oni su u potpunosti podržavali vladajuću ideologiju. Primjer je podrška kulturnoj politici Saveza komunista. Podržali su parole da je kultura vlasništvo radničke klase i da treba izbirsati granice između fizičkog i umnog rada.

[871] Isto, str. 282.
[872] Isto, str. 305.
[873] Isto, str. 108-109, 114.
[874] Isto, str. 225, 227.
[875] Isto, str. 270.
[876] Bašić Husein (Plav, 1938 – Podgorica, 2007), književnik. Filozofski fakultet je završio u Prištini. Bio je profesor Gimnazije u Plavu, predsjednik SO Plav, savjetnik u Skuštini Crne Gore i pomoćnik ministra za obrazovanje i kulturu. Uređivao je časopis „Almanah“. Pisao je prozu i poeziju. Član DANU i Matice crnogorske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 52.
[877] Husein Bašić, Pjesma je žrtva koju prinosimo umjesto glave, „Pobjeda“, 11. I 1970, str. 8.

Prvi direktor Pedagoške akademije u Nikšiću, univerzitetski profesor i jedan od najuticajnijih pedagoga Radule Sekulić[878] ukidanje podjele na elitnu i masovnu kulturu opravdao je Marksovim stavovima. Sekulić je izjavio: „Marks je naučno dokazao, a mi smo se u naučnoj praksi društvenog rada i društveno-ekonomskih odnosa na bazi samoupravljanja uvjerili da je radnička klasa, neposredni proizvođač materijalnih dobara, jedina društvena snaga koja svojom revolucionarnom praksom razrješava ovu protivrječnost, vraćajući fizičkom radniku pravo i potrebu življenja umnim radom koji je od njega bio otuđen u čitavoj istoriji eksploatatorskog društva“.[879] Sekulić je smatrao da je manuelno-tehnička kultura ravnopravna sa intelektualnom kulturom i da u svom jedinstvu čine socijalističku kulturu, kao i da jedinstvo umnog i fizičkog rada moraju biti fundamentalni principi vaspitanja mlade generacije. Sekulić, koji je bio i predsjednik Pedagoškog savjeta SR Crne Gore, intelektualštinu je, kao simbol elitizma, nazvao bolešću koja pogoduje nacionalizmu i antikomunizmu.[880]

Istoričarka umjetnosti i publicistkinja Olga Perović je smatrala da stvaraoci moraju da se više bave životom radnog čovjeka i njegovim preobražajem u samoupravnom društvenom sistemu.[881]

Politikolog, publicista i književnik Branko Prnjat[882] je tvrdio da je cilj kulturne politike njeno pomjeranje ka središtu proizvodnje i njeno predavanje radničkoj klasi.[883] Novu kulturnu politiku Prnjat je nazvao revolucijom koja treba da kulturu učini opštedruštvenom svojinom. Izjavio je: „Ovdje se svakako, ne radi o tome da bilo koja elita bude ta koja će diktirati u oblasti ukusa i kriterijuma, jer bi takva tendencija neizbježno vukla ka oživljavanju intelektualnog elitizma, ka jačanju, institucionalizovanju i monopolskom, birokratskom arbitriranju tzv. duhovne elite. Proces usmjeravanja kulturnih potreba mora i sam da se

[878] Sekulić Radule (Sekulići, Danilovgrad, 1925 - ?), pedagog. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1954, a doktorirao na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1972. Bio je direktor Zavoda za unapređivanje školstva Crne Gore i redovni profesor Filozofskog fakulteta u Nikšiću. Bio je glavni i odgovorni urednik časopisa „Spone“. Bio je i predsjednik Pedagoškog savjeta Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 695.

[879] Radule Sekulić, Fundamentalni principi vaspitanja i obrazovanja mladih generacija, „Prosvjetni rad“, broj 6-7, Titograd, 15. III i 1. IV 1966, str. 6-7.

[880] „Pobjeda“, 30. IV 1972, str. 9.

[881] „Pobjeda“, 20. XII 1973, str. 9.

[882] Prnjat Branko (Igalo, 1932), književnik, politikolog, publicista. Na Filozofskom fakultetu u Beogradu je diplomirao (1956), magistirao (1967) i doktorirao (1974). Bio je urednik „Vidika“, „Komunista“ i časopisa „Kulturni život“. Radio je kao redovni profesor Fakulteta političkih nauka u Beogradu. Bavio se sociologijom kulture i kulturnom politikom. Pisao je pripovjetke, kritike, eseje, studije. Bio je predsjednik Saveza kulturno-prosvjetnih zajednica Jugoslavije i član Udruženja književnika Srbije. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 628.

[883] Branko Prnjat, Ciljevi kulturne politike, „Pobjeda“, 13. IV 1972, dodatak „Kultura“, str. 4.

neprekidno podruštvljava, da prelazi iz ruke monopolističkih elita, države ili kulturne birokratije, među sve šire slojeve neposrednih nosilaca kulturnog stvaralaštva i materijalne proizvodnje".[884] Prnjat je izjavio da kultura samoupravnog društva izrasta iz procesa oslobođenja čovjeka, njegovih kulturno-duhovnih potreba i njegovog stvaralaštva.[885] Smatrao je da je ova kulturna politika potpuna novina jer je obilježje drugih kulturnih politika bilo to da su one uvijek proisticale iz interesa vladajuće klase, dok se u samoupravnoj kulturi vrijednost stvarala na bazi interesa radnika, oslobađanja rada i čovjekove ličnosti.

Književnik, publicista i u to vrijeme glavni i odgovorni urednik „Pobjede" Milo Kralj je prihvatio novu orijentaciju u kulturnoj politici i naveo da stvaralačka inteligencija, povezana s radničkom klasom i ciljevima socijalističke revolucije i samoupravnog društva, ima ulogu i zadatke koji su neodvojivi od puteva radničke klase.[886] Kralj je izjavio da je nova kulturna politika označila kraj kulta zvaničnih vrijednosti i okamenjenih dogmi i da je donijela šansu mladoj generaciji.[887] Vjerovao je da će mladi odbaciti mrak iz prošlosti i prihvatiti vrijednosti revolucije. Tvrdio je da su oni zainteresovani za ono što je prethodilo tim revolucionarnim stremljenjima i da Savez komunista ima obavezu da stalno razvija i unapređuje tu idejnu i duhovnu vezu mladih sa idejnim izvorištima i ishodištima revolucije.

Filozof i naučni savjetnik Instituta za društveno-ekonomska istraživanja Ekonomskog fakulteta u Titogradu Vidak Vujačić[888] je izjavio da naučno-tehnička revolucija i samoupravljanje stvaraju objektivne uslove za prevazilaženje razlika između fizičkog i umnog rada.[889]

Publicista i partijski funkcioner Marko Špadijer[890] kulturu je definisao kao udruženi rad za koga bi trebalo da se žestoko bore sve progresivne snage

[884] Isto.

[885] Prnjat je naveo: "Što se tiče kulturnog stvaralaštva, ono mora izaći iz svoje institucionalne ljušture, iz kolijevke građanskog društva. Ono se mora osloboditi granica građanskog svijeta, kao i granica koje su joj određene od strane države i birokratije". Branko Prnjat, Radnička klasa i kultura, „Ovdje", broj 38-39, 1972, str. 3.

[886] Milo Kralj, Stvaralaštvo i klasa, „Stvaranje", Titograd, 1973, 6, str. 771.

[887] Milo Kralj, Kulturno stvaralaštvo i mladi, „Ovdje", broj 42, 1972, str. 3.

[888] Vujačić Vidak (Rastoci, Nikšić, 1928 – Podgorica, 1998), filozof. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1955, a doktorirao na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1973. Bio je naučni savjetnik u Institutu za društveno-ekonomska istraživanja Ekonomskog fakulteta u Podgorici. Bio je član Crnogorskog PEN centra. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 800.

[889] Vidak Vujačić, Kulturna politika i mlada generacija, „Stvaranje", Titograd, 1973, 1, str. 80.

[890] Špadijer Marko (Cetinje, 1938), publicista. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1962. Radio je u Centralnoj narodnoj biblioteci na Cetinju do 1970, a potom je bio glavni i odgovorni urednik revije „Ovdje", zamjenik glavnog i odgovornog urednika „Pobjede" (1974-1982), izvršni sekretar i član Predsjedništva CKSK Crne Gore (1982-1986) i predsjednik Republičkog društvenog savjeta za odnose sa inostranstvom (1986-1990). Od 1993. je generalni sekretar Matice crnogorske. Glavni je i odgovorni urednik časopisa „Matica". Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 747.

idejno usmjerene programom SKJ.[891] On se zalagao za to da radnička klasa postane gospodar viška rada, da bude subjekat kulturne politike i da kulturu oslobodi od komercijalizma, birokratizma, liberalizma, staljinizma, dogmatizma i štetnih uticaja sa Zapada.[892] Špadijer je naveo da se ideološko djelovanje u kulturi ne može sprovoditi preko dekreta niti preko partijskih foruma i da za djelovanje mora biti idejno osposobljena čitava organizacija SK, a posebno oni članovi koji rade u sferi kulture i njenog reprodukovanja.[893] Tvrdio je da je zalaganje za slobodu stvaralaštva trajni zadatak socijalističkog društva, ali da se pri tom ne može ukinuti ideologija, jer je ona dio kulture.

U novembru 1972. godine u Titogradu je održano savjetovanje „Kultura i radni čovjek“, koje su organizovali Konferencija Saveza sindikata i Kulturno-prosvjetna zajednica Crne Gore.[894] Na savjetovanju je usvojen stav da je u kulturi nepohodno primijeniti partijske zadatke, približiti kulturu udruženom radu i potrebama radničke klase i, s druge strane, povesti borbu protiv nesocijalističkih pojava u kulturi. Marko Špadijer je tvrdio da se marksističkim pristupom moraju pobijediti idejni protivnici i da se mora suzbiti surogat masovne kulture sa Zapada.[895] Smatrao je da su najvažniji zadaci zaustavljanje inflitracije buržoaske ideologije i idejno demaskiranje svih idejno tuđih shvatanja.

Kako je izgledala nova kulturna politika, odnosno, susretanje onih koji su neposredno izdvajali novac za kulturu i onih koji su taj novac uzimali, pokazali su 5. Nikšićki književni susreti 1973. godine. Književnici su svoje stihove kazivali radnicima u halama Željezare „Boris Kidrič“. Učestvovali su: Čedo Vuković, Milovan Vitezović, Dobrica Erić, Miroslav Antić, Rajko Nogo, Enver Đerdeku i Bosiljka Pušić.[896] To je bilo u suprotnosti s dotadašnjom praksom kada su pjesnici stihove čitali, uglavnom, na kulturnim priredbama. Čedo Vuković je afirmisao novu kulturnu politiku i prognozirao je da će se i radnici javiti kao kulturni stvaraoci.[897] Vuković je to shvatio i kao novu etapu slobode u socijalizmu, jer je nova kultura oslobađala radnika i omogućila mu da vlada sredstvima i rezultatima rada.

[891] Marko Špadijer, Novi položaj i nova uloga kulture (I), „Stvaranje“, Titograd, 1973, 11, str. 1381.
[892] Isto, str. 1382-1383.
[893] Marko Špadijer, Neka zapažanja o školi i kulturi, „Ovdje“, broj 42, 1972, str. 2.
[894] Kultura i radni čovjek (I), „Pobjeda“, 18. I 1973, str. 9.
[895] Marko Špadijer, Za demokratizaciju i klasnu opredijeljenost kulture, „Pobjeda“, 26. IV 1973, str. 9.
[896] „Pobjeda“, 4. X 1973, str. 9.
[897] Čedo Vuković, Sloboda i djelo, „Pobjeda“, 29. XI 1973, str. 16.

Kasnije se jedino istoričar umjetnosti i publicista Pavle Mijović[898] suprotstavio namjeri da se kultura i intelektualno stvaralaštvo izjednače s manuelnim radom i ukusom radničke klase. Smatrao je da, zbog različitih afiniteta, postoje i različite kulturne potrebe. Mijović je izjavio: „Koncertne dvorane će ipak uvijek biti namijenje onima sa sluhom, samo specijalno nadareni će stajati za štafelajom i samo suptilno i specijalno učeni iza muzejskog eksponata, što bi sve bilo u suprotnosti sa „demokratizacijom" kulture...Uprkos izraženom uvjerenju i želji, kulturno stvaranje ne može sad na ovom našem stepenu razvoja biti ravnomjerno dostupno svima. Još uvijek se među nama rađaju ljudi sa više ili manje smisla za razlikovanje boja i „čitanja" njihovog značenja".[899] No, ni Mijović nije dovodio u pitanje vrijednosti socijalističkog sistema.

Socijalističku ideologiju u kulturi podržao je i književnik Branko Banjević. On je 1968. godine izjavio da je samoupravljačko društvo početak procesa oslobođenja čovjeka.[900] Književnik i partijski funkcioner Gojko Dapčević[901] je rekao da su ciljevi kulturnog razvitka ustanovljeni na marksističko-lenjinističkim koncepcijama i shvatanjima kulture, i da tako daju progresivan karakter kulturi i društvu.[902] Naveo je da je stvaranje i razvoj umjetničke kritike s pozicija marksizma neophodno u svim oblastima kulturnog i naučnog stvaralaštva.[903] U objašnjavanju svijeta i ljudskih odnosa kritika je morala prihvatiti polazišta marksističke dijalektike. Dapčević je izjavio da je cilj marksističke kritike da se bori protiv razdvajanja ideološkog i umjetničkog u stvaralaštvu, i da svako pozitivno djelo mora imati marksističku poruku. Tvrdio je da je marksizam, iznad svega, aktivistička, revolucionarna filozofija, mišljenje, koje ne ostaje samo

[898] Mijović Pavle (Brijege, Crmnica, 1914 – Podgorica, 1996), istoričar umjetnosti. Studirao je medicinu i istoriju umjetnosti na Beogradskom univerzitetu. Učestvovao je u NOB-u od 1941. Nakon rata je bio novinar i urednik u Radio Beogradu, „Borbi" i „Tanjugu", potom ataše i savjetnik za štampu, dopisnik pri ambasadama SFRJ u Moskvi i Stokholmu, i pomoćnik načelnika Ministarstva inostranih poslova. Od 1951. posvetio se naučnom radu. Titulu doktora istorijskih nauka stekao je 1958. Od 1960. do 1982. radio je u Arheološkom institutu u Beogradu kao asistent, naučni saradnik, viši naučni saradnik i naučni savjetnik za srednjovjekovnu arheologiju. Tokom 1980/81. bio je profesor Istorije umjetnosti i dekan Kulturološkog fakulteta na Cetinju. Osnovao je Muzej u Ulcinju. Od 1985. je bio vanredni, a od 1993. redovni član CANU. Bio je prvi predsjednik Crnogorskog PEN centra. Bio je član Matice crnogorske. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1993, Podgorica, 1993, str. 103. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 463-464.

[899] Pavle Mijović, Razmišljanja o crnogorskoj kulturi, „Stvaranje", Titograd, 1968, 6, str. 636.

[900] Branko Banjević, Otuđenost od knjige, „Pobjeda", 14. IV 1968, str. 9

[901] Dapčević Gojko (Vranjina, Podgorica, 1938), književnik. Filozofski fakultet je završio u Beogradu 1964. Bio je sekretar i predsjednik Kulturno-prosvjetne zajednice Crne Gore, direktor Marksističkog centra CKSK Crne Gore, savjetnik i ambasador u Saveznom ministarstvu inostranih poslova. Piše poeziju. Član je Udruženja književnika i Udruženja novinara Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 157.

[902] "Praksa", časopis za društvena pitanja, Titograd, 1969, 5-6, str. 8.

[903] Gojko Dapčević, Kritika-akcija i odgovornost, „Pobjeda", 14. III 1974, str. 9.

na granici pukog saznanja o onome što postoji, nego cilja uvjek na revolucionarnu izmjenu postojećeg, i to u pravcu izgradnje istinskog ljudskog zajedništva bez raznih vrsta otuđenosti čovjeka.

Čak je i slikar Dado Đurić u novoj kulturnoj politici vidio neke prednosti. Đurić je 1971. godine, prvi put nakon odlaska u Francusku, posjetio Crnu Goru, odao priznanje vlasti zbog tolerantnije situacije i izjavio: „Ovdje postoji neki čudni vid slobode. Za sve vrijeme boravka u Crnoj Gori ne vidjeh policajca i vojnika, a u Francuskoj su svuda.“[904] Đurić je 1971. godine dobio Trinaestojulsku nagradu. Poslije toga Đurić je bio omiljen gost kod zvaničnika. Nakon izložbe u Njujorku, krajem 1974. godine doputovao je na odmor u Crnu Goru, i odmah ga je primio Veljko Milatović, predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore.[905] Tada je izjavio da želi da postane član Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore i poslao je zahtjev Udruženju.

U promovisanju nove kulturne politike naročito se istakao književnik Sreten Asanović[906]. Podržao je napore socijalističke vlasti da, kroz razvoj samoupravljanja, afirmiše crnogorsku nacionalnu kulturu.[907] Asanović je tvrdio da je socijalizam u Crnoj Gori suzbio svijest da je mjerilo uspjeha samo ako se ode i uspije u drugoj sredini, i da je u Crnoj Gori postalo moguće, kroz revolucionarni razvoj, postići visoke domete. Tvrdio je da kulturno stvaralaštvo ubrzava proces oslobađanja rada i da je samoupravljanje, kao autonomija čovjeka i nacije, najbliže suštini kulture, njenoj integralnoj moći i njenoj oslobađajućoj funkciji.[908] Asanović je, nakon 20 godina uređivanja Čeda Vukovića (1953-1972), preuzeo dužnost glavnog i odgovornog urednika „Stvaranja“, kako bi najuticajniji književni časopis u Crnoj Gori modernizovao i prilagodio novoj idejnoj orijentaciji i borbi za crnogorsku socijalističku kulturu.[909] Na ovu dužnost je došao iz Beograda. Izjavio je da će „Stvaranje“, kroz uređivačku politiku, sudjelovati u unapređivanju samoupravnih odnosa u kulturi, i da će se boriti protiv svih nesocijalističkih uticaja.[910] Pozvao je da se iz kulture izbace svi ostaci

[904] Dado, „Ovdje“, broj 28, 1971, str. 17.
[905] „Pobjeda“, 31. XII 1974, 1. i 2. I 1975, str. 24.
[906] Asanović Sreten (Donji Kokoti, Podgorica, 1931), književnik. Studirao je Višu pedagošku školu na Cetinju. Radio je u Savjetu za kulturu Crne Gore. Uređivao je časops „Susreti“ (1957-1960). Bio je novinar-urednik u sarajevskom „Oslobođenju“ (1960-1962), glavni urednik sarajevskog „Odjeka“ (1960-1965), sekretara Komisije za kulturu Saveznog odbora i Savezne konferencije SSRN u Beogradu (1966-1972) i glavni i odgovorni urednik časopisa „Stvaranje“ (1973-1989). Član je DANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 33-34.
[907] Sreten Asanović, Mijenjanje postojećeg mjerilo vrijednosti, „Ovdje“, broj 16, 1970, str. 4.
[908] Sreten Asanović, Umjetnost i nauka dio integralne moći kulture, „Praksa“, Titograd, 1971, 1-2, str. 82; i Sreten Asanović, Nacionalna kultura i internacionalizacija, „Pobjeda“, 18. II 1971, str. 8-9.
[909] Radoslav Rotković, Trideset godina „Stvaranja“, „Ovdje“, broj 89, 1976, str. 7.
[910] „Stvaranje“, Tradicija i inovacija, „Pobjeda“, 25. I 1973, str. 10.

građanske ideologije i da se afirmišu socijalističke vrijednosti.[911] Naveo je da socijalistička kultura i samoupravljanje stvaraju uslove da se društvo u cjelini oslobađa i da raskida sa duhom i mentalitetom građanske klase, građanske ideologije i tradicije.[912] Asanović je zaključio: „Samoupravna i socijalistička usmjerenost naše kulture i umjetnosti, omogućena jednom autentičnom socijalističkom revolucijom, najbolja je garancija za izgradnju istinskih kriterija i mjerila samoupravne socijalističke kulture.“

Urednik „Stvaranja“ Asanović je smatrao da bi svi stvaraoci trebalo da promovišu ideologiju jugoslovenske socijalističke zajednice. Naveo je da patriotska poezija u Crnoj Gori i Jugoslaviji mora biti angažovana i avangardna, tendenciozna i revolucionarna, i okrenuta socijalističkoj kulturi koja se gradi u ime komunizma.[913] Tvrdio je da savremena patriotska poezija mora biti oblik i izraz kulture i umjetnosti socijalističkog samoupravnog društva. Na redovnoj skupštini Udruženja književnika Crne Gore 10. januara 1974. godine Asanović je izabran za predsjednika Udruženja. Pozvao je pisce da se suprotstave svim nesocijalističkim pojavama i da se aktivno uključe u političku akciju koju je poveo Savez komunista.[914] U Udruženju je formiran Aktiv pisaca-komunista i usvojen je novi Statut koji je promovisao socijalističke vrijednosti.

Intelektualci su, gotovo, apsolutno podržali socijalističku ideologiju u kulturnom stvaralaštvu. S druge strane, poseban izazov za intelektualce i vlast u Crnoj Gori predstavljala je ekspanzija nacionalizama u Jugoslaviji, koja se odrazila i na Crnu Goru. Nacionalističke snage u Jugoslaviji, naročito u Srbiji, iskoristile su političke sukobe oko hrvatske „Deklaracije“ i srpskog „Predloga“ da negiraju crnogorsku naciju i kulturu. Srpska pravoslavna crkva je, preko svog glasnika „Pravoslavlje“, propagirala stav da su Crnogorci Srbi, dok je časopis „Crkva u svijetu“, glasnik za vjersku kulturu primorskih katoličkih biskupija, 1967. godine objavio da Crnogorci, u etničkom smislu, vode porijeklo od crvenih Hrvata. Pored toga, postavilo se pitanje crnogorske nacije, odnosno njenog nastanka i odnosa prema srpskoj naciji, potom pitanja imena jezika i pripadnosti crnogorske kulture, a naročito književnosti.

Vlast, odnosno Partija, je osudila negiranje crnogorske nacije i kulture, ali je insistirala na zajedničkom jeziku, odnosno poštovanju

[911] Naveo je: “Samoupravna i socijalistička usmjerenost naše kulture naslanja se na jednu autentičnu socijalističku revoluciju koja je, istovremeno, garancija za izgradnju istinskih kriterija i mjerila samoupravne socijalističke kulture i stvaranje i afirmisanje autentičnih vrijednosti”. Sreten Asanović, Kultura i publicitet, „Ovdje“, broj 55, 1973, str. 9.
[912] Sreten Asanović, Kultura kao način života, „Pobjeda“, 29. IV 1973, str. 16.
[913] Sreten Asanović, Patriotska poezija danas, „Pobjeda“, 9. VIII 1973, str. 12.
[914] Pisac i književna politika, „Pobjeda“, 13. I 1974, str. 2.

Novosadskog dogovora iz 1954. godine, i na sličnostima crnogorske sa kulturama dugih jugoslovenskih naroda. Izvršni komitet (IK) CKSK Crne Gore je 31. marta 1967. godine usvojio stav da su hrvatska „Deklaracija“ i srpski „Predlog“ nacionalističke i šovinističke provokacije i atak na bratstvo i jedinstvo.[915]

Na Simpozijumu o crnogorskoj kulturi i putevima njenog razvoja, koji je organizovala Kulturno-prosvjetna zajednica Crne Gore 29. i 30. januara 1968. godine u Titogradu, predstavnici vlasti su objasnili zvaničan stav o ovim pitanjima.[916] Glavni izlaganje o tome je imao Veselin Đuranović, sekretar Izvršnog komiteta Centralnog komiteta SK Crne Gore.[917]

Postojanje crnogorske nacije i kulture bilo je neupitno.[918] Negiranje crnogorske nacije Đuranović je ocijenio kao oživljavanje velikosrpskih hegemonističkih aspiracija i velikodržavnih unitarističkih koncepcija. Đuranović je naveo da crnogorski narod ima svoju Republiku (društveno-političku socijalističku zajednicu) koju je stvorio tokom nacionalno-oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, i koja mu je omogućila da svoje nacionalno pitanje riješi na bazi nacionalne samostalnosti i ravnopravnosti u okivru socijalističke Jugoslavije. To je bila osnova na kojoj se izgrađivala crnogorska nacionalna i kulturna posebnost.

Lider crnogorskih komunista Veselin Đuranović je smatrao da se u proučavanju istorije Crne Gore mora primjenjivati kritičko, naučno i objektivno istraživanje, i da su zadaci naučne istoriografije i književno-istorijske esejistike da se bore protiv malograđanskih i romantičarskih koncepcija i, naročito, protiv nacionalizma. Tražio je da se objektivno prikaže borba crnogorskog naroda za nacionalno i socijalno oslobođenje, i njegova stvarna kulturna istorija. S druge strane, naveo je da se ne može samo tradicijom potvrditi crnogorska nacija i postojanje SR Crne Gore, već

[915] „Pobjeda“, 2. IV 1967, str. 1.

[916] O crnogorskoj kulturi i naciji raspravljali su: dr Dimitrije Vujović, Olga Perović, Vidak Vujačić, Vuko Pavićević, Vukašin Mićunović, Milo Kralj, dr Đoko Pejović, Slavko Mijušković, Milorad Stojović, Radoslav Rotković, Branko Prnjat, Miladin Perović, Mihailo Brajović, Čedo Vuković, Slobodan Vujačić, Janko Đonović, Novak Kilibarda, Svetozar Piletić, dr Pavle Mijović, Radoje Radojević, Miloje Petrović, Đerđ Đokaj, Pavle Radusinović, Radivoje Šuković, Milika Pavlović, Radule Sekulić, Radun Mićković, Đorđe Rašović, Dušan Ičević, Aleksandar Prijić, Marko Ulićević, Petar Rakočević, Vlado Vuković, Miroslav Luketić, Mirko Vraneš, Novo Vujošević, Danilo Gašović, Zoran Lakić, Branko Banjević i Dušan Vukotić, dok su skupu prisustvovali: Đoko Pajković, Veljko Milatović, Budislav Šoškić, Veselin Đuranović i Drago Vučinić. „Pobjeda“, 1. II 1968, str. 1.

[917] Afirmacija nacija na samoupravnoj socijalističkoj osnovi – izvod iz izlaganja Veselina Đuranovića, „Prosvjetni rad“, broj 3, Titograd, 1. februar 1968, str. 1.

[918] Izjavio je: „Pitanje individualnosti crnogorske kulture ne može se raspravljati pod opsesijom da li se priznaje ili ne priznaje crnogorska nacionalna individualnost. Vraćanje na ovo pitanje u savremenim uslovima, u epohi socijalističkog razvoja na samoupravnim osnovama, kada se odvijaju sadržinski novi procesi afirmacije nacija i razvoja međunacionalnih odnosa, ne samo što je naučno i politički deplasirano, već ono ima ozbiljne političke i idejne implikacije“. Isto.

da su potrebni kritičko usvajanje kulturno-istorijskih vrijednosti i odbrana crnogorske nacionalne prošlosti od svih tendencija da se netačno interpretiraju njeni društveno-istorijski razvojni procesi.

U okviru razmatranja pitanja individualnosti crnogorske kulture i kritičkog proučavanja prošlosti crnogorske nacije najosjetljivije je bilo pitanje odnosa srpske i crnogorske nacionalne kulture i etnografije. Đuranović je naveo da između Srba i Crnogoraca postoje etničke i jezičke sličnosti, da su te sličnosti u prethodnim epohama bile dovoljne da se govori o zajedničkom imenitelju jedne nacije, ali da u savremenoj epohi one nijesu dovoljne i da zbog toga, kao i zbog velikih posebnosti, postoje dvije nacije: sprska i crnogorska. Osudio je pokušaj da se srbizira crnogorsko kulturno nasljeđe.[919]

S druge strane, objasnio je zvanično viđenje nacionalnog pitanja u Crnoj Gori. Đuranović je naveo da je crnogorska nacija nastala, prije svega, zahvaljujući dugoj državnoj samostalnosti, u uslovima razvoja kapitalističkog društva i u procesu borbe protiv politike nacionalnog ugnjetavanja i potlačenosti od strane velikosrpske buržoazije. Zahvaljujući tim osobenostima društveno-istorijskog razvoja Crne Gore, sve više su se formirale individualnosti crnogorskog naroda i tako je počeo proces formiranja crnogorske nacije, koji je bio aktuelan i krajem 60-ih. Ovo određenje crnogorske nacije je izvedeno iz Kardeljevog članka „Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja“ iz 1938. godine. Kardelj je naveo da je nacija specfična narodna zajednica, nastala na osnovi društvene podjele rada epohe kapitalizma, na kompaktnoj teritoriji i u okviru zajedničkog jezika i bliske i etničke i kulturne srodnosti.[920] Crnogorska vlast je smatrala da je ovo najpotpunija marksistička definicija nastanka nacije i da je ona primjenjiva i u objašnjenju nastanka crnogorske nacije.

Najznačajniji predstavnici crnogorske vlasti su smatrali da bi crnogorska nacija trebalo da se razvija u skladu sa socijalističkim vrijednostima. Veselin Đuranović je 1968. godine izjavio da afirmacija nacije na samoupravnoj socijalističkoj osnovi predstavlja istovremeno i negaciju nacionalizma.[921] Isto je važilo i za državnost SR Crne Gore.

[919] Izjavio je: „Srbiziranje kulturnih vrijednosti crnogorskog naroda iz epohe njegove nacionalne afirmacije, njegovog nacionalnog sazrijevanja u procesu borbe protiv nacionalnog ugnjetavanja od strane vladajuće buržoazije, a posebno u procesu socijalističkog samoupravnog razvoja, može da bude samo i isključivo izraz velikosrpskog nacionalizma i njegovih hegemonističkih težnji...Jednostrano i nepotpuno bi bilo, međutim, ako se istovremeno ne ukaže na opasnost druge prirode a za koju u određenim uslovima postoji tlo i kod nas u Crnoj Gori. Prije svega, radi se o pojavi nekritičkog odnosa prema kulturnom nasljeđu...odlučno se boriti protiv idejnih ostataka građanske istoriografije, recidiva velikosrpskog nacionalizma i hegemonizma, kao idejnih primjesa sopstvenog nacionalizma i sepratizma“. Isto.

[920] Edvard Kardelj, Nacija i međunacionalni odnosi, izbor iz dela, IV, Beograd, 1979, str. 80.

[921] „Pobjeda“, 1. II 1968, str. 9.

Đuranović je o crnogorskoj republici izjavio da je ona samoupravna demokratska socijalistička zajednica radnih ljudi i građana, da se njena državnost temelji na suverenitetu crnogorskog naroda, ali da je ona istovremeno državna zajednica naroda i svih pripadnika drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive.[922]

Jedno od pokrenutih pitanja je bilo kojoj naciji i literaturi pripada Njegoš. List Udruženja književnika Srbije „Književne novine" predstavio je Njegoša kao srpskog pisca. Veselin Đuranović je izjavio da je Njegoš, prije svega, crnogorski nacionalni pjesnik.[923] Naveo je: „Ako danas tretiranje Njegoševog književnog opusa kao isključivo srpskog znači negiranje Njegoša kao crnogorskog pjesnika, kao što su to radile „Književne novine", onda takav tretman znači negiranje nacionalne individualnosti crnogorskog naroda i individualnosti njegove kulture, a onda to ne može biti ništa drugo nego manifestacija velikosrpskog nacionalizma". Tvrdio je da crnogorsko ne može biti istovremeno i srpsko u nacionalnom smislu. No, Đuranović je smatrao da Njegoša treba posmatrati kroz epohu u kojoj je živio i stvarao i da se, na osnovu idejno-političkih poruka, Njegoševo djelo može smatrati i dijelom srpske književnosti. Đuranović je izjavio da se u tom kontekstu, tj. u analizama kulturnog stvaralaštva i vrijednosti XIX vijeka, tretman Njegoša i kao srpskog pjesnika, ne bi mogao smatrati velikosrpskim hegemonizmom. Đuranović je naveo da bi negiranje ove činjenice bilo protiv nauke. Takav pristup u proučavanju Njegoša za CKSK Crne Gore nije bio suprotan crnogorskoj nacionalnoj kulturi, već je objašnjavao genezu njenog nastajanja i njene afirmacije u socijalizmu.

Svojim programom i djelovanjem CKSK Crne Gore je pospješivao razvoj crnogorske kulture, ali cilj tog razvoja nije bilo konfrotiranje s drugim narodima, niti je on bio motivisan nacionalističkim ekcesima.[924] Kultura je trebalo da bude nacionalna i socijalistička. Svako ugrožavanje nacionalnog karaktera crnogorske kulture, pa čak i proglašavanje crnogorske kulture za dvonacionalnu, smatrano je ostatkom idelogije velikosrpske buržoazije i hegemonizma.[925] Vlast je bila protiv velikosrpskog i crnogorskog nacionalizma i tražila je da odnos prema prošlosti bude marksistički.[926]

[922] Izvještaj o radu CKSK Crne Gore od V do VI kongresa SK Crne Gore, VI Kongres SK Crne Gore, Titograd, april 1974, str. 177.
[923] Veselin Đuranović, Njegoševo djelo – izraz snažne stvaralačke individualnosti i nacionalne autentičnosti, „Pobjeda", 4. II 1968, str. 9.
[924] Komisija za društveno-poltička i idejna pitanja, Aktuelni idejno-politički problemi politike SK u kulturi, teze, 19. XI 1969, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.
[925] Veselin Đuranović, Mogućnosti crnogorske kulture, „Stvaranje", Titograd, 1970, 4, str. 242.
[926] Komisija za društveno-politička i idejna pitanja, Aktuelni idejno-politički problemi politike SK u kulturi, teze, 19. XI 1969, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

Borila se za afirmaciju crnogorske nacije i njenog kulturnog identiteta, ali je za nju bio jedino prihvatljiv onaj odnos prema prošlosti koji je doprinosio punoj ravnopravnosti, jačanju bratstva i jedinstva između naroda i narodnosti u Jugoslaviji.[927]

Glavni protivnici nacionalne politike crnogorske vlasti bile su dvije ideologije, koje je ona nazvala velikosrpskim nacionalizmom i crnogorskim separatizmom. CKSK Crne Gore je izjavio da se velikosrpski nacionalizam u Crnoj Gori manifestuje u nepriznavanju nacionalne individualnosti crnogorskog naroda, kritici orijentacije i koncepcije kulturnog razvoja Crne Gore i njihovom proglašavanju aktima zatvaranja i separatizma, favorizovanju građanske buržoaske istoriografije, hipertrofiranju uloge etničkog porijekla i potcjenjivanju uloge narodnooslobodilačke borbe u rješavanju nacionalnog pitanja Crnogoraca. CKSK Crne Gore je smatrao da nasuprot velikosrpskom nacionalizmu stoji crnogorski separatizam, da njegovi protagonisti „kontinuitet“ nacije nalaze i u onim periodima gdje se o njoj ne može naučno govoriti, da dalju nacionalnu emancipaciju Crnogoraca zasnivaju na totalnom razgraničavanju kulturnog nasljeđa iz najdaljih vremena sa srpskim narodom, da kvazinaučno prilaze jezičkim pitanjima, nekritički se odnose i glorifikuju kulturno nasljeđe, i da zanemaruju neke specifičnosti Boke i Sandžaka. CKSK Crne Gore je smatrao da je crnogorski nacionalizam u dubokoj suprotnosti sa interesima socijalističkog društva i da njegovi protagonisti vide svoju šansu u savezništvu sa hrvatskim separatističkim nacionalizmom.[928]

Većina intelektualaca je podržavala stanovišta vlasti, tj. vladajuće Partije, kada je u pitanju crnogorsko nacionalno pitanje. To je potvrđeno na simpozijumu o crnogorskoj kulturi, koji je održan 1969. godine u redakciji časopisa „Praksa“ u Titogradu.[929] Učesnici su podržali orijentaciju SK Crne Gore u razvoju kulture. Smatrali su da crnogorska kultura treba da promoviše nacionalne i socijalističke vrijednosti. Partijski funkcioner i publicista Svetozar Durutović je izjavio da nastojanje da se izgradi

[927] Isto.

[928] Izvještaj o radu CKSK Crne Gore od Prve do Treće konferencije Saveza komunista Crne Gore, Titograd, juli, 1971, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[929] Učestvovali su: književnik Sreten Asanović, pozorišni reditelj Nikola Vavić, profesor Pedagoške akademije Slobodan Vujačić, direktor Filmskog studija – Titograd Čedo Vulević, književnik Gojko Dapčević, član CKSK Crne Gore Svetozar Durutović, urednica kulturne rubrike u „Pobjedi“ Olga Perović, direktor Crnogorskog narodnog pozorišta Mirčeta Pešić, književnik i upravnik biblioteke „Radosav Ljumović“ u Titogradu Svetozar Piletić, republički sekretar za obrazovanje, kulturu i nauku Vladimir Popović, književnik Branko Prnjat, književnik i glavni urednik lista „Ovdje“ Veljko Radović, književnik i glavni urednik „Grafičkog zavoda“ Milorad Stojović, profesor iz Republičkog zavoda za unapređenje školstva Drago Ćupić, profesor i upravnik Biblioteke u Pljevljima Drago Bojović, i predstavnici „Prakse“: Dobroslav Ćulafić i Milo Kralj. “Praksa”, časopis za društvena pitanja, Titograd, 1969, 5-6.

samoupravni koncept crnogorske kulture predstavlja glavni front borbe svih progresivnih snaga u crnogorskom društvu i da je marksistička revalorizacija prošlosti zadatak crnogorske kulture.[930]

Na ovom skupu je naglašena nacionalna osobenost crnogorske kulture. Crnogorska kultura je definisana kao socijalistička i nacionalna, posebna, ali i povezana s drugim kulturama u Jugoslaviji i otvorena za međunarodnu saradnju. Istoričarka umjetnosti Olga Perović je istakla vrijednost i pripadnost crnogorskog kulturnog nasljeđa, prije svega, crnogorskoj naciji, i tvrdila je da se crnogorska nacija počela konstituisati znatno prije 1918. godine. Ona je smatrala da su odnosi crnogorske, sprske i hrvatske kulture složeni, da ih treba marksistički definisati i razvijati njihovu saradnju na bazi programa Saveza komunista i socijalističkog razvoja Jugoslavije.[931] Književnik i dramaturg Veljko Radović[932] je tvrdio da je njegovo književno djelo po svojim odlikama i karakteristikama crnogorsko, dok je književnik Drago Bojović[933] smatrao da čak i ne treba odgovarati na provokacije sa strane i da crnogorsku kulturu i naciju treba shvatati kao aksiome. Stav književnika Slobodana Vujačića[934] je bio da ko ne priznaje crnogorsku književnost ne priznaje ni crnogorsku naciju, i da su oni koji to rade tipični unitaristi i ostaci pokopane hegemonističke politike koju su srušili revolucija i komunisti.[935] Književnik Milo Kralj je rekao da se na svaki gest uperen protiv crnogorske nacionalne kulture mora reagovati blagovremeno i dostojanstveno.[936]

Stavove crnogorske vlasti o nacionalnom pitanju intelektualci su afirmisali i u svojoj publicističkoj djelatnosti. Tako je glavni i odgovorni urednik „Pobjede“ Milo Kralj početkom 1971. godine objavio nekoliko tekstova u kojima se bavio nacionalnim pitanjem. Smatrao je da je zahtjev za uvođenjem crnogorskog jezika duboko konzervativan ne samo prema jeziku,

[930] Izlaganje Svetozara Durutovića, Isto, str. 36-37.
[931] Izlaganje Olge Perović, Isto, str. 43-44.
[932] Radović Veljko (Gruda, Danilovgrad, 1940), književnik, dramturg, teatrolog. Diplomirao je na Akademiji za pozorište, film, radio i televiziju u Beogradu 1968. Bio je prvi urednik revije “Ovdje”. Bio je profesor na Fakultetu umjetnosti u Novom Sadu i Fakultetu dramskih umjetnosti na Cetinju. Imao je kolumne u “Pobjedi” i “Vijestima”. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 655.
[933] Bojović Dragoljub Drago (Loznica, 1931), književnik. Učiteljsku školu je završio u Nikšiću. Od 1960. do 1992. bio je direktor biblioteke u Pljevljima. Jedan je do utemeljivača festivala humora i satire u Pljevljima. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 75.
[934] Vujačić Slobodan (Rastoci, Nikšić, 1931 – ?), književnik. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu 1955, a magistrirao je i doktorirao iz oblasti književnih nauka. Bio je redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, glavni urednik časopisa “Spone”, član Udruženja književnika Crne Gore i Odbora za književnost CANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 799.
[935] Izlaganje Slobodana Vujačića, “Praksa”, Titograd, 1969, 5-6, str. 57.
[936] Izlaganje Mila Kralja, Isto, str. 66.

već i prema društvenom razvitku, i da predstavlja separatistički akt.[937] Kralj je osudio i drugu stranu koja je u Novosadskom dogovoru vidjela konačno rješenje pitanja jezika. Smatrao je da je svaki dogovor, pa i Novosadski, podložan promjenama ukoliko za to postoje naučni argumenti.[938] Kralj je osudio sve one koji su Novosadski dogovor koristili da sa polja jednistvenog jezika pređu na polje jedinstvene kulture i književnosti, što je značilo negiranje crnogorske nacije. Bio je protiv crnogorskog jezika i etnogeneze koja je odricala etničku srodnost sa srpskim narodom. Osudio je crnogorske intelektualce koji su prišli sprskom nacionalizmu.[939] Njihovo negiranje crnogorske nacije Kralj je nazvao atakom na pravo crnogorskog naroda i otporom socijalističkoj samoupravnoj koncepciji jugoslovenskog društva. Zbog toga je Kralj prihvatio platformu CKSK Crne Gore o razvoju crnogorske kulture, koja se borila za nacionalu afirmaciju, protiv nacionalizma i za zajedništvo.[940]

Protiv nacionalizma i za afmiraciju socijalističkih vrijednosti zalagao se književnik Jevrem Brković. On je osudio ekspanziju nacionalističkog šunda i u njega je uvrstio „onaj unitaristički i nalik na vasićevsko-moljevićevski, i onaj separatistički nalik na sekuladrljevićevski“.[941] S druge strane, Brković je tvrdio da samoupravno društvo afirmiše hrabrost, da obezbjeđuje praktično pravo na borbu i da je ono istorijski čin koga se ne treba odricati.[942]

Književnik Čedo Vuković je na 1966. godine na Petom kongresu SSRN Crne Gore izjavio da se Crna Gora mora izboriti za puno konstituisanje i unapređivanje nacionalne kulture.[943] Vuković je naveo da će nova kulturna politika po formi biti nacionalna a po sadržini socijalistička.

Jedan od najdosljednijih branitelja osobenosti crnogorske nacije i kulture bio je književnik, publicista i partijski funkcioner Gojko Dapčević. Smatrao je da kulturnu politiku, prije svega, treba orijentisati tako da ona svestrano podstiče stvaralaštvo i razvoj institucionalne i materijalne baze crnogorske kulture, da zastupa princip suverenog prava nacije da ostvari sopstvenu duhovnu cjelinu, i da pravi zastupnici nacionalnih interesa mogu biti samo socijalističke snage okupljene oko radničke klase i Saveza

[937] Milo Kralj, Nacija i kultura (jezik i oko njega), „Pobjeda“, 7. III 1971, str. 2.
[938] Milo Kralj, Dogma i otpori, „Pobjeda“, 11. III 1971, str. 2.
[939] Milo Kralj, Ko negira crnogorsku naciju danas, „Pobjeda“, 21. III, 1971, str. 2.
[940] Milo Kralj, Diferenciranja i podvajanja, „Pobjeda“, 1. IV 1971, str. 2.
[941] Jevrem Brković, O hrabrosti, „Ovdje“, broj 4, 1969, str. 9.
[942] Brković o samoupravljanju kaže: “To je način mišljenja i življenja, način postojanja koji je i u psihološko i u moralno biće našeg čovjeka unio kvalitetne promjene, koji je obnovio volju za postojanjem hrabre ličnosti”. Isto.
[943] Čedo Vuković, Kultura kao imanentni dio nacionalnog razvoja, „Prosvjetni rad“, broj 6-7, Titograd, 15. III i 1. IV 1966, str. 9

komunista.[944] Dapčević je tvrdio da je nenaučno postavljati pitanje postojanja crnogorske nacije, i tvrdio je da je branjenje interesa crnogorske nacije ne samo patriotska dužnost, već i najbolji način nastavljanja socijalističke revolucije.[945] Naveo je da je pokušaj negiranja nacionalne individualnosti crnogorske kulture isto što i negiranje nacije, jer nacija ne postoji ako nema svoju nacionalnu kulturu.[946] S druge strane, Dapčević je smatrao da je povezivanje crnogorske kulture sa progresivnim snagama u kulturama drugih naroda i narodnosti Jugoslavije neophodno, i da to povezivanje treba da se odvija na osnovama marksizma i socijalističkog samoupravljanja. Naveo je da samoupravljanje omogućava nacionalnu samostalnost, prevazilaženje nacionalnih i državnih granica, i prerastanje u stvarnu ljudsku zajednicu.[947] Zbog toga je tražio da se ukloni sve što može da izazove nacionalističke ekstreme i pojave.[948]

Književnik i glavni i odrgovorni urednik časopisa „Stvaranje“ Sreten Asanović se zalagao za oslobađanje crnogorske nacionalne kulture od srpske hegemonije i pozvao je na reafirmaciju crnogorske kulture i izgradnju institucija.[949] Za identične ciljeve borio se književnik Sreten Perović. Izjavio je da je čitav napor njegove „treće“ književne generacije u Crnoj Gori bio da crnogorsku književnost oslobodi paternalizma, folklorizma i kvazinacionalizma, i da će Crna Gora biti slobodna tek kada formira svoje kulturne i naučne institucije.[950]

Književnik Ćamil Sijarić[951] je smatrao da se ne može osporiti autonomnost ni integritet crnogorske književnosti.[952] Sijarić je naveo da je razlika između srpskog i crnogorskog književnog nasljeđa i tradicije velika, pa čak i u onim vremenima kada se i kroz literaturu izražavala svijest o zajedničkoj borbi za slobodu. Zbog toga je izjavio da bi istorija književnosti Crna Gore trebalo da bude djelo o jednoj književnosti, uslovljeno njegovim

[944] Izlaganje Gojka Dapčevića, "Praksa", Titograd, 1969, 5-6, str. 14.
[945] Dapčević je istakao: „Crnogorska kultura može se posmatrati samo u kontekstu crnogorske nacije...Našu kulturnu politiku, prije svega, treba orijentisati tako da ona svestrano podstiče stvaralaštvo i razvoj institucionalne i materijalne baze crnogorske kulture, da obezbjeđuje kontinuitet razvitka nacionalne kulture valorizovanjem pozitivnih i progresivnih nacionalnih tradicija, da zastupa princip suverenog prava nacije da ostvari sopstvenu duhovnu cjelinu“. Gojko Dapčević, Savez komunista i nacionalna kultura, „Praksa“, Titograd, 1970, 6, str. 49-51.
[946] Gojko Dapčević, Nacionalna kultura, „Ovdje“, broj 19, 1970, str. 7.
[947] Isto, str. 8.
[948] Isto.
[949] Sreten Asanović, Nacionalna kultura i internacionalizacija, „Pobjeda“, 18. II 1971, str. 9.
[950] Sreten Perović, Stvaralačkija klima, „Pobjeda“, 10. I 1971, str. 9.
[951] Sijarić Ćamil (Šipovice, Bijelo Polje, 1913 – Sarajevo, 1989), književnik. Završio je Pravni fakultet u Beogradu. Radio je u uredništvu brojnih listova i časopisa. Bio je urednik Radio Sarajeva. Bio je član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, redovni član Društva za nauku i umjetnost Crne Gore od 1973. i vanredni član CANU od 1976. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 699.
[952] Ćamil Sijarić, I Akademija i istorija, „Ovdje“, broj 25, 1971, str. 17.

istorijskim karakterom i književnom istoriografijom. Publicista Novak Miljanić[953] je izjavio da bi svako ko izjavi da ne postoji crnogorska književnost trebalo da se zacrveni što se pokazao kao neznalica.[954] Istoričar književnosti Radivoje Šuković[955] je tvrdio da je crnogorska književnost u svom istorijskom razvitku primila nacionalno obilježje i da predstavlja sastavni dio istorijskog razvitka crnogorskog naroda.[956]

Politikolog Dušan Ičević[957] je smatrao da je za crnogorsku naciju i kulturu najvažnije da se razvija u skladu sa samoupravljanjem, deetatizacijom, i da se kultura tretira i razvija kao društveni odnos i sastavni dio cjelokupne društvene reprodukcije.[958] Ičević je tvrdio da su u razvoju nacionalne kulture najvažnija njena samoupravno-klasna komponenta, a potom afirmacija najboljih kulturnih vrijednosti svake nacije i narodnosti. Naveo je da se ne mogu primjenjivati modeli iz XIX vijeka i da treba suzbijati idejno neprihvatljive tendencije u tumačenju kulture i nacije. Za njega su crnogorska nacija i kultura bile aksiomi. Izjavio je: „Crnogorska nacija odnosno kultura su datosti, objektivno postojeće u stvarnosti, a društveno-istorijski i savremeno određene i potvrđene“.[959] Ičević je odbacio etnogenezu kao presudni faktor u formiranju nacije. Tvrdnju o etničkoj posebnosti Crnogoraca još od vremena Duklje smatrao je neistorijskim situiranjem nacija. Bio je protiv razgraničavanja crnogorske kulture od drugih kultura, naročito srpske, a tezu o crnogorskom jeziku tumačio je kao lansiranje arhaičnih jezičkih formi. Takođe, osudio je negiranje crnogorske nacije i kulture i nazvao ih ostacima ekspanzionističkih težnji velikosrpske buržoazije i centralističko-unitarističke logike. Ičević je osudio tvrdnje da Crnoj Gori najbolje odgovara centralistički uređena Jugoslavija, sa moćnim centralnim fondovima, i bio je protiv stvaranja jugoslovenstva kao

[953] Miljanić Novak (Miljanići, Nikšić, 1917 – Novi Sad, 1997), publicista, bibliograf. Učesnik je NOB-a od 1941. Od 1954. živio je u Novom Sadu, gdje je završio Pravni fakultet. Objavio je više članaka iz kulturne istorije Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 484.

[954] Novak Miljanić, Anketa o istoriji crnogorske književnosti, „Ovdje“, broj 26-27, 1971, str. 26.

[955] Šuković Radivoje (Kazanci, Nikšić, 1928), istoričar književnosti. Višu pedagošku školu završio je na Cetinju, a Filozofski fakultet u Beogradu 1952. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu 1985. Bio je profesor u Pljevljma, Bijelom Polju i Nikšiću, potom direktor Zavoda za prosvjetno-pedagošku službu u Nikšiću, pomoćnik republičkog sekretara za obrazovanje, kulturu i nauku, rukovodilac odjeljenja za izdavanje udžbenika pri Republičkom zavodu za unapređivanje školstva u Titogradu, i redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću 1985-1989. Uređivao je časopis „Prosvjetni rad“ (1954-1955) i časopis „Vaspitanje i obrazovanje“. Bio je predsjednik Društva za srpskohrvatski jezik i književnost Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 750.

[956] Radivoje Šuković, Prije svega umjetnički kriterijum, „Ovdje“, broj 26-27, 1971, str. 26.

[957] Ičević Dušan (Podgorica, 1933), politikolog. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a magistrirao i doktorirao na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Redovni profesor na Elektrotehničkom fakultetu u Beogradu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 269.

[958] Dušan Ičević, Nacionalna kultura i kultura nacija, „Ovdje“, broj 14-15, jul-avgust 1970, str. 7.

[959] Isto.

nadnacionalne kategorije, jer je u tome vidio unitaristički koncpet. Ičević je smatrao da Savez komunista i progresivne socijalističke snage moraju da vode borbu za oslobađanje i afirmisanje svih progresivnih nacionalnih vrijednosti, za povezivanje i udruživanje sa stvaralačkim kulturnim snagama drugih nacija i narodnosti, za prevazilaženje nacije i njene ograničenosti i za internacionalnu demokratsku suštinu kulture. Dušan Ičević je smatrao da je samoupravni socijalizam najmoderniji oblik društvenih odnosa.[960]

Istoričar i predsjednik Društva za nauku i umjetnost Crne Gore dr Branko Pavićević je podržao zvanične stavove o nacionalnom pitanju. Na osnivačkoj sjednici Društva za nauku i umjetnost Crne Gore 1973. godine izjavio je da državne i nacionalne posebnosti Crne Gore ne treba dokazivati, ali i da je nesporna opredijeljenost za jugoslovensku socijalističku zajednicu.[961] Pavićević je naveo: „Za posljednjih pola stoljeća naše jugoslovenske istorije pokazalo se mnogo puta da naša zajednica može da opstane samo organizovana na načelima naučnog socijalizma; samo socijalističkim idealima ujedinjene jugoslovenske nacije mogu da nađu zajednički interes i zajedniču budućnost...Uostalom, ustanove kao što su akademije nauka i univerziteti, organizovane na savremenim naučnim načelima, same po sebi više doprinose afirmaciji crnogorskog nacionalnog bića nego formalistička razmatranja istorijskih činjenica, smještenih od strane pojedinih istoričara u skolastičke kalupe i doktrinerske norme. Crna Goru nije potrebno dokazivati. Ona se sama potvrdila kroz svoju burnu prošlost“.[962]

Ipak, u javnosti su se pojavili stavovi koji su bili suprotni stavovima CKSK Crne Gore o crnogorskom nacionalnom identitetu. To je došlo do izražaja u reviji „Ovdje“, koju je u junu 1969. godine u Titogradu u cilju afirmacije crnogorske kulture pokrenula grupa intelektualaca.[963] Glavni i odgovorni urednik revije bio je Veljko Radović, zamjenik glavnog i odgovornog urednika Jevrem Brković, a članovi Redakcije: Rajko Cerović[964], Radoslav Rotković, Petar Ćetković[965], Miro Glavurtić[966] i

[960] Stenografske bilješke XXVIII sjednice CKSK Crne Gore, održane 15. septembra 1971. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.
[961] „Pobjeda“, 16. XII 1973, str. 7.
[962] Dr Branko Pavićević, Nacionalna nauka i kultura najbolje se mjeri internacionalnim elementima u njoj, „Ovdje“, broj 56, 1974, str. 30.
[963] Intelektualac danas, „Ovdje“, broj 1, Titograd, jun 1969, str. 1.
[964] Cerović Rajko (Tomaševo, Bijelo Polje, 1938), novinar, publicista i pisac. Diplomirao je na Filološkom fakultetu u Beogradu 1962. Bio je profesor Gimnazije u Bijelom Polju (1963-1968), novinar „Pobjede“ (1968-1969), a od 1969. je radio u TV Titograd kao glavni i odgovorni urednik kulturno-umjetničkog programa, i glavni i odgovorni urednik TV Titograd (1987-1988). Bavi se filmom, književnom kritikom i esejistikom. Član je Crnogorskog PEN centra, Matice crnogorske i Udruženja filmskih radnika. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 121.

Radivoje Rabrenović[967]. Krajem 1969. godine revija „Ovdje“ je postala radna jedinica Kulturno-prosvjetne zajednice Crne Gore. Redakcija je objavila da će činiti sve što može da afirmiše crnogorsko nacionalno biće, da će razvijati saradnju sa kulturama drugih naroda i voditi borbu protiv malograđanskog mentaliteta, romantizma i plemensko-bratstveničkog duhovnog stanja. S druge strane, redakcija je podržala samoupravnu i socijalističku konpcepciju razvoja kulture i izjavila da sve progresivne snage moraju da se bore za afirmaciju samoupravljanja.

I pored ovih izjava, uredništvo je objavilo radove suprotne vladajućoj ideologiji. CKSK je odmah reagovao. Predsjednik CKSK Crne Gore Veselin Đuranović je na 24. sjednici CKSK Crne Gore, koja je održana 20. II 1970. godine, osudio crnogorske nacionaliste, koji su težili potpunom raskidu sa srpskim narodom i sa svim što u kulturnom i istorijsko-političkom smislu veže dva naroda.[968] Đuranović je optužio uredništvo revije „Ovdje“ za, između ostalog, rušenje bratstva crnogorskog i srpskog naroda.[969]

Nakon ove kritike ostavke su podnijeli: glavni i odgovorni urednik Veljko Radović, zamjenik glavnog i odgovornog urednika Jevrem Brković i članovi redakcije Ranko Jovović[970] i Petar Đuranović.[971] Za novog glavnog i odgovornog urednika je izabran Marko Špadijer. On je optužio članove prethodnog uredništva da su privatizovali list, da su u njega unijeli destruktivne ideje i da se radilo o zatrovanim, degradiranim bijelim i zelenim demagozima, šarlatanima i mediokritetima.[972]

No, ni nakon intervencije CKSK u reviji „Ovdje“, nijesu zaustavljeni javni nastupi u kojima se tražilo redefinisanje zvaničnih stavova o crnogorskom identitetu. Profesor, istoričar književnosti i jezika Vojislav P.

[965] Ćetković Petar (Beri, Podgorica, 1935), književnik. Filozofski fakultet je završio u Zagrebu. Bio je novinar „Pobjede“. Piše prozu. Član je Udruženja novinara i Udurženja književnika Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 147.

[966] Glavurtić Miro (Pobrđe, Kotor, 1932), književnik i slikar. Završio je Šumarski fakultet u Beogradu 1964. Radio je kao slobodni umjetnik. Piše pjesme, eseje, pripovjetke i romane. Jedan je od osnivača umjetničke grupe „Mediala“, sa kojom je prvi put izlagao 1957. U Hrvatsku se preselio 1992. godine i živi i stvara u Rovinju.

[967] Rabrenović Radivoje (Bijelo Polje, 1935), novinar. Studirao je na Filološkom fakultetu u Beogradu. Bio je profesor Gimnazije u Bijelom Polju, a potom novinar u Radio Titogradu, „Pobjedi“, TV Titograd i TV Beograd. Bio je dopisnik Jugoslovenske radio-televizije iz Moskve (1980-1984), glavni i odgovorni urednik TV Titograd i spoljnopolitički komentator TV Titograd. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 638.

[968] XIV sjednica CKSK Crne Gore, „Pobjeda“, 22. II 1970, str. 3

[969] Izlaganje Veselina Đuranovića, „Pobjeda“, 22. II 1970, str. 2.

[970] Jovović Ranko (Kosić, Danilovgrad, 1941), književnik. Studirao je na Filološkom fakultetu u Beogradu. Bio je glavni i odgovorni urednik časopisa „Stvaranje“. Piše poeziju. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 315.

[971] Ostavke u redakciji „Ovdje“ i Kako se Veljko Radović ograđuje, „Ovdje“, broj 10, 1970, str. 2.

[972] Marko Špadijer, Pismo saradnicima i čitaocima lista „Ovdje“, broj 11, 1970, str. 2.

Nikčević[973] zalagao se za uvođenje crnogorskog jezika. On je crnogorski jezik definisao kao nacionalno ime za varijantni oblik jezika kojim govore Crnogorci, Hrvati, Srbi i Muslimani.[974] Smatrao je da je crnogorski jezik jedna od varijanti zajedničkog jezika i da zaslužuje posebno ime. Nikčević je tvrdio da crnogorski jezik nije poseban u lingvističkom smislu, ali da Crnogorci, kao Srbi i Hrvati, imaju pravo da svoj jezik zovu nacionalnim imenom.[975] U tekstu „S čime je u sukobu Novosadski dogovor", koji je objavljen u zagrebačkom „Vjesniku u srijedu" (VUS) 3. XI 1971. godine, Nikčević je izjavio da ne postoji srpskohrvatski/hrvatskosprski jezik, i da postoji crnogorski jezik.[976] Naveo je da je Novosadski dogovor baziran na antiistorijskim i antilingvističkim koncepcijama, jer se temeljio na gledištu da su Srbi, Hrvati, Crnogorci i bosanskohercegovački muslimani jedan narod, i da je Novosadski dogovor neodrživ i sa stanovišta crnogorskog jezika.

Nikčević je ustvrdio da su jezici jugoslovenskih naroda u osnovi identični i slični (naravno u mnogo čemu i posebni), ali da je neutemeljena tvrdnja da je narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan jezik. Ta je tvrdnja formulisana tako kao da Crnogorci, Srbi, Hrvati i narodi Bosne i Hercegovine čine jedan narod, pa shodno tome misao o jednome narodnom jeziku postaje neodrživa. Opravdanje za svoj stav Nikčević je našao u Marksovoj izjavi da je jezik proizvod određene zajednice i da predstavlja samoizražavajući vid te zajednice.[977]

Književnik i u to vrijeme glavni urednik Televizije Titograd Radoslav Rotković je u reviji „Ovdje" izjavio da je Novosadski dogovor nastavak Skerlićevog šablona prema kojem je zajednički jezki trebalo da bude latinica i ekavica.[978] Rotković je izjavio da Crnogorci ne insistiraju na zasebnom jeziku, ali da su prinuđeni da se bore za očuvanje osobenosti svoga jezika koji nije više srpski ili hrvatski nego što je crnogorski. Smatrao je da pored istočne i zapadne varijante zajedničkog jezika, treba uvesti i južnu varijantu za Crnogorce i Hercegovce. Rotković je naveo: „Izlaz iz ove situacije može

[973] Nikčević P. Vojislav (Stubica, Nikšić, 1935 – Cetinje, 2007), književnik, istoričar jezika. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1963. i na istom fakultetu je doktorirao 1975. Bio je profesor Pedagoške akademije u Nikšiću, Medicinskoj školi u Bihaću i Medicinskoj školi u Zemunu. Bio je sekretar Zajednice za kulturu na Cetinju, rukovodilac Naučno-metodskog odjeljenja u Centralnoj narodnoj biblioteci na Cetinju, profesor Kulturološkog fakulteta na Cetinju i redovni profesor Filozofskog fakulteta u Nikšiću. Bio je član DANU, Crnogorskog PEN centra i Matice crnogorske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 520-521.

[974] Vojislav Nikčević, Ko laički gleda na problem jezika, „Stvaranje", Cetinje, 1970, 10, str. 931.

[975] Isto, str. 943.

[976] Radoje Jovović, U sukobu s naukom, „Prosvjetni rad", broj 18, Titograd, 1971, str. 6.

[977] Isto.

[978] Radoslav Rotković, Novosadski dogovor – stvarnost ili iluzija, „Ovdje", broj 22, 1971, str. 4.

biti samo dvojak: ili ćemo ići dosljedno za varijantama ili ćemo ih izbrisati...Nijesmo učestvovali u formulisanju Novosadskog dogovora, ali smo sad prinuđeni da se prema njemu određujemo, braneći se od pokušaja asimilacije, upravo od onoga što je, objektivno, njegova suština".[979]

Književni kritičar i glavni urednik i direktor izdavačke djelatnosti u „Grafičkom zavodu" iz Titograda Milorad Stojović[980] smatrao je da postoji crnogorski jezik. Naveo je da su poslanice Petra I dokaz da se u Crnoj Gori mnogo prije Vuka narodni jezik koristio kao zvanični i književni.[981] Stojović je naveo da djela Petra I, Petra II, Stefana Mitrovog Ljubiše i Marka Miljanova čine integritet crnogorskog duhovnog bića.

Književnik Branko Banjević se zalagao za poštovanje Novosadskog dogovora, ali je smatrao da treba afirmisati crnogorsku varijantu zajedničkog jezika. Izjavio je: „Poštovanje postojeće varijante srpskohrvatskog jezika, znači poštovati neiscrpne izvore za bogaćenje našeg normativnog književnog jezika. Ukidanje ili prenebregavanje neke od varijanti vodi samo osiromašavanju jezika."[982]

S druge strane, za veće zajedništvo jezika zalagao lingvista i akademik SANU dr Pavle Ivić.[983] Naveo je da su srpskohrvatski i hrvatskosrpski jezik varijante jednog jezika.[984] Pored ovih varijanti, Ivić je smatrao da postoji i crnogorska varijanta i bosansko-hercegovačka jezička situacija, ali da se više od 100 godina srpskohrvatski jezik razvijao kao jedinstveni književni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca, i da bi izdvajanje jezika na ove nacionalne varijante bile neprijatne po razvoj jezika i kulture. On je tvrdio da su razlike između varijanti takve da se ne može govoriti o dva jezika.[985] Književnik Slobodan Vujačić, profesor Pedagoške akademije u Nikšiću, smatrao je da je srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski jedan jezik, i da ne treba uvoditi

[979] Isto.
[980] Stojović Milorad (Martinići, Danilovgrad, 1927), književni kritičar. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1952. Bio je profesor Gimnazije u Titogradu (1952-1963), glavni urednik u Izdavačkom preduzeću „Grafički zavod", odnosno izdavačkog sektora „Pobjede" (1963-1975). Od 1976. do 1981. bio je direktor Drame u Crnogorskom narodnom pozorištu i upravnik ovog pozorišta od 1981. do 1990. Uređivao je časopis „Stvaranje". Član je Crnogorskog PEN centra, Crnogorskog društva nezavisnih književnika i Matice crnogorske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 725.
[981] Milorad Stojović, O periodizaciji crnogorske književnosti, „Prosvjetni rad", broj 3, Titograd, 1. februar 1968, str. 3.
[982] Branko Banjević, Nenaučna dosljednost, „Pobjeda", 6. II 1969, str. 9.
[983] Seminar nastavnika za jezik i književnost (jezik i varijante), „Prosvjetni rad", broj 3-4, Titograd, 1969, str. 3.
[984] Rajko Cerović, Dvodnevni seminar Društva za srpskohrvatski jezik i književnost, „Pobjeda", 6. II 1969, str. 8.
[985] Isto.

geografske podjele. I književnik Novak Kilibarda[986] je bio protiv ovakvih podjela u jeziku.[987]

Lingvista, jedan od urednika „Prosvjetnog rada“ i funkcioner Republičkog zavoda za unapređivanje školstva SR Crne Gore Drago Ćupić[988] je smatrao da se, iako nema razloga da se spori postojanje savremene crnogorske književnosti nastaloj u uslovima socijalističkog razvoja, ne može negirati jedinstvo srpske i crnogorske književnosti iz XIX i prve polovine XX vijeka. Ćupić je tvrdio da je to jedinstvo zasnovano na jednom jeziku, tematici i na jedinstvenoj opredijeljenosti pisaca i njihovom osjećanju pripadanja srpskoj književnosti.

Pored problema imena jezika, aktuelna je bila i rasprava o genezi crnogorske nacije i genezi crnogorskog naroda. Protiv zvanične definicije nastanka crnogorske nacije istupili su: Radoje Radojević[989], dr Novica Rakočević[990], dr Dragoje Živković[991] i dr Pavle Mijović. Radoje Radojević je negirao postojanje srpstva u Crnoj Gori i izjavio je da crnogorska kultura baština pripada samo crnogorskoj naciji.[992] Istoričar Novica Rakočević je izjavio da su Crnogorci u Prvom svjetskom ratu sebe smatrali Srbima, ali da

[986] Kilibarda Novak (Banjani, 1934), književnik, istoričar i teoretičar književnosti. Na Filozofskom fakultetu u Beogradu je diplomirao 1958, a doktorirao 1969. godine. Redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Bio je urednik časopisa „Spone“. Od 1990. do 2000. bio je predsjednik Narodne stranke. Od 1998. do 2000. bio je potpredsjednik Vlade Crne Gore. Član Udruženja književnika Crne Gore, Odbora za književnost CANU, Odbora za narodnu književnost SANU, saradnik Matice srpske i predsjednik Senata DANU. Piše i objavljuje naučne radove, eseje, oglede, članke i umjetničku prozu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 336.

[987] Rajko Cerović, Dvodnevni seminar Društva za srpskohrvatski jezik i književnost, „Pobjeda“, 6. II 1969, str. 8.

[988] Ćupić Drago (Zagarač, Danilovgrad, 1932 – Beograd, 2010), lingvista. Na Filozofskom fakultetu u Beogradu je diplomirao 1961, a doktorirao 1975. godine. Radio je kao profesor u osnovnoj i višoj školi, i u Republičkom zavodu za unapređivanje školstva Crne Gore. Bio je direktor Instituta za srpskohrvatski jezik SANU od 1979. do 1996. godine. Bio je član Odbora za Rečnik SANU, predsjednik Odbora SANU za jezik i stalni član saradnik Matice srpske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 151.

[989] Radojević Radoje (Mokro, Šavnik, 1922 – Ulcinj, 1978), književni kritičar i publicista. Od 1945. radio je u Ministarstvu kulture Srbije, Trgovinskoj komori i Institutu za ispitivanje ljekovitog bilja. Iz Beograda se 1969. godine preselio u Titograd. Objavljivao je polemike, osvrte, prikaze i studije. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 644.

[990] Rakočević Novica (Trebaljevo, Kolašin, 1927 – Podgorica, 1998), istoričar. Završio je Filozofski fakultet u Zagrebu 1952, a doktorirao je 1965. godine. Naučnoistraživačkim radom se bavio skoro četiri decenije u Istorijskom institutu Crne Gore. ILCG, knjiga 5, str. 1079-1080.

[991] Živković Dragoje (Ržani do, Cuce, 1927 – Cetinje, 1994), istoričar. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1953. godine. Od 1959. je radio u Arhivu CK SKJ, a od 1961. kao asistent na Institutu za istoriju radničkog pokreta Jugoslavije. Za direktora Arhiva Crne Gore izabran je 1968. gdje je radio do 1982. godine, kada je izabran za profesora opšte istorije na Kulturološkom fakultetu na Cetinju. Na toj dužnosti je ostao do 1991. godine. Od 1974. do 1976. bio je direktor Centralne narodne bilbioteke „Đurađ Crnojević“. Bio je član Matice crnogorske, Crnogorskog PEN centra i predsjednik Odbora za obnovu Crnogorske pravoslavne crkve. ILCG, knjiga 5, str. 1226.

[992] „Pobjeda“, 1. II 1968, str. 8

ne negira postojanje crnogorske nacije.[993] Tvrdio je da je crnogorski narod sebe smatrao dijelom srpskog naroda i da je termin crnogorski narod imao samo politički smisao bez značenja narodnosti.[994] Rakočević je izjavio da su u Crnoj Gori postojale izvjesne posebnosti i individualnosti, što je rezultat istorijskog razvoja i razvoja crnogorske državnosti, ali da crnogorska nacija uoči Prvog svjetskog rata nije bila konstituisana.

S druge strane, istoričar i direktor Arhiva Crne Gore na Cetinju dr Dragoje Živković je odbacio stav o zajedničkom etničkom porijeklu Srba i Crnogoraca. Tu tezu je nazvao doktrinom buržoaskih istoričara velikosrpskog hegemonizma. Njegova teza je bila da je Duklja bila naseljena miješanim slovensko-romansko-ilirskim stanovništvom, da su oni preci Crnogoraca i da je ta država izvorište državnosti Crne Gore.[995] Istoričar umjetnosti i publicista dr Pavle Mijović je, takođe, odbacio tezu da je crnogorska nacija nastala iz srpskog naroda, jer je smatrao da se ni jedna nacija ne stvara na posebnosti drugog naroda.[996] Naveo je da je crnogorska nacija nastala na posebnosti crnogorskog naroda.

SK Crne Gore je odlučio da se obračuna sa svima koji su se suprotstavili zvaničnoj nacionalnoj politici, i sve ih je proglasio nacionalistima velikosrpskog ili crnogorsko-separatističkog karaktera. Ovu orijentaciju je prihvatila Treća konferencija SK Crne Gore, koja je održana 7. decembra 1971. godine. Na njoj je usvojena idejno-politička platforma kao osnova borbe komunista u Crnoj Gori.[997] Lider crnogorskih komunista Veselin Đuranović je naveo da je CKSK Crne Gore realno procijenio pojave nacionalizma i opasnosti od njega, naročito u pitanjima jezika, etnogeneze i nasleđa prošlosti, i da će SK, bez obzira na to da li je nacionalizam mali ili veliki, da li je trenutno agresivan ili nije, da li se javlja u velikosrpskom ili separatističkom vidu, odlučno nastaviti borbu protiv njega.[998]

Nakon ove konferencije uslijedila je idejna i politička akcija SK Crne Gore protiv nacionalizma.[999] Komisija za društveno-politička i idejna pitanja obrazovanja kulture i nauke CKSK Crne Gore je u februaru 1972. godine osudila svog člana Milorada Stojovića zbog njegovih stavova o crnogorskoj

[993] Dr Novica Rakočević, Redakciji lista „Ovdje“ umjesto odgovora, „Ovdje“, broj 9, 1970, str. 6.
[994] Dr Novica Rakočević, Odgovor dr Dragoju Živkoviću, „Ovdje“, broj 14-15, jul-avgust 1970, str. 10.
[995] Dr Dragoje Živković, Pseudopozitivizam – „naučni“ metod dr Rakočevića, „Ovdje“, broj 16, 1970, str. 8-9.
[996] Dr Pavle Mijović, O metodu i raspravljanju o crnogorskom nacionalnom pitanju, “Pobjeda”, 2. VIII 1970, str. 8-9.
[997] Veselin Đuranović, predsjednik CKSKCG odgovara na pitanja redakcije našeg lista, „Ovdje“, broj 32, 1972, str. 4.
[998] Veselin Đuranović, Nepoštedna borba protiv nacionalizma mjerilo revolucionarnosti komunista, „Prosvjetni rad“, broj 20, Titograd, 15. XII 1971, str. 1.
[999] Matija Novosel, Odlučno, bez nervoze i kampanje, „Ovdje“, broj 33, 1972, str. 3.

kulturi. Komisija je smatrala da su Stojovićevi stavovi na liniji crnogorskog nacionalizma.[1000] Predsjednica Komisije je bila istorčarka umjetnosti Olga Perović, a među njenim članovima bili su: publicista Marko Špadijer, književnik Milo Kralj, publicista Petar Rakočević[1001], književnik Gojko Dapčević, istoričar Radoje Pajović, ekonomista Ljubica Radović[1002], publicista Vladimir N. Popović i agronom Ksenija Miranović[1003]. Komisija je usvojila stav da su izjave o postojanju crnogorskog jezika naučno neargumentovane i politički štetne.

U borbi protiv crnogorskog nacionalizma učestvovao je politikolog i sekretar Sekretarijata Opštinske konferencije Saveza komunista Cetinja Radovan Radonjić[1004]. Za nekolicinu crnogorskih intelektualaca, koji su negirali etničku povezanost srpskog i crnogorskog naroda, Radonjić je izjavio da su njihovi stavovi, sakriveni pod maskom „iskrenog marksizma", težak i opasan napad na politiku Saveza komunista.[1005]

O rezultatima konkrentnih akcija u borbi protiv nacionalizma i političkoj situaciji u Crnoj Gori Veselin Đuranović je na 38. sjednici CKSK Crne Gore u novembru 1972. godine izjavio: „Naša je ocjena da je idejno-politička ofanziva protiv nacionalizma, odlučno započeta poslije 21. sjednice Predsjedništva SKJ, zadala težak udarac nacionalističkim snagama i tendencijama u našoj Republici, da je ojačala političko jedinstvo masa i ponovo afirmisala neke aspekte naše klasne politike".[1006] No, Đuranović je naveo da su opasnosti od nacionalizma i dalje aktuelne, i naveo je primjer

[1000] „Pobjeda", 13. II 1972, str. 1 i 3.

[1001] Rakočević Petar (Trebaljevo, Kolašin, 1928), političar i publicista. Završo je Višu pedagošku školu na Cetinju i Višu školu političkih nauka u Beogradu. Bio je republički sekretar za prosvjetu, nauku i kulturu (1963-1965), poslanik Prosvjetno-kulturnog vijeća Skupštine SFRJ i predsjednik RK SSRN Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 671.

[1002] Radović Ljubica (Podgorica, 1927), ekonomista. Diplomirala je na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu, a doktorirala je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu. Bila je asistent na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu (1953-1955), rukovodilac obrade popisa stanovništva u Republičkom zavodu za statistiku u Titogradu, profesor u Srednjoj ekonomskoj školi i vanredni profesor na Ekonomskom fakultetu u Titogradu od 1979. do 1989. godine. Objavila je, uglavnom, naučne radove iz demografije. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 652.

[1003] Miranović Ksenija (Bar, 1932), agronom. Diplomirala je i doktorirala na Poljoprivrednom fakultetu u Sarajevu. Radila je u Ministarstvu poljoprivrede Crne Gore, Stanici za južne kulture Crne Gore, bila direktor Stanice za suptropske kulture u Baru i sekretar SIZ-a za naučne djelatnosti Crne Gore. Stekla je zavanje višeg naučnog saradnika i bavi se naučnoistraživačkim radom. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 488.

[1004] Radonjić Radovan (Njeguši, 1936), politikolog. Diplomirao (1966) i doktorirao (1973) na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Bio je član Izvršnog komiteta Predsjedništva CKSK Crne Gore. Od 1978. redovni je profesor na Pravnom fakultetu. Član je Matice crnogorske i DANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 647.

[1005] „Pobjeda", 17. II 1972, str. 3.

[1006] Veselin Đuranović, Intenzitet borbe protiv nacionalizma ne smije da oslabi (Izvod iz uvodnog izlaganja na 38. sjednici CKSK Crne Gore), „Prosvjetni rad", broj 20, Titograd, 15. XII 1972, str. 1.

objavljivanja nacionalističkog pamfleta u ivangradskom časopisu „Tokovi“, sastav redakcije i izbor saradnika „Zbornika za jezik i književnost“, kojeg je izdalo Društvo za srpskohrvatski jezik i književnost Crne Gore, i zalaganje da pojedinci budu izabrani u Društvo za nauku i umjetnost SR Crne Gore iako su stajali na antipartijskim pozicijama u pogledu crnogorskog nacionalnog pitanja.

Na ovoj sjednici Đuranović je izjavio da je glavni i odgovorni urednik „Prosvjetnog rada“ Svetozar Piletić[1007] smijenjen jer je promovisao velikosrpsku ideologiju, a kako bi se napravila analiza djelovanja nacionalizma u Crnoj Gori zajednička grupa sekretarijata CKSK Crne Gore i sekretarijata OKSK Titograda dobila je zadatak da analizira borbu protiv nacionalizma u „Pobjedi“, RTV Titograd, „Grafičkom zavodu“, Društvu za srpskohrvatski jezik i književnost Crne Gore, Udruženju književnika i listovima i časopisima koji su izlazili u Titogradu.

Sekretarijat CKSK Crne Gore i Sekretarijat OKSK Titograd su u informaciji o aktivnosti komunista u informativnim i kulturnim institucijama Titograda u borbi protiv nacionalizma ukazali da je i list „Ovdje“ objavio neprihvatljive tekstove. Na osnovu toga Predsjedništvo Kulturno-prosvjetne zajednice Crne Gore, koja je izdavala ovu reviju, u februaru 1973. godine osudilo je nacionalističke tekstove koji su se pojavili u reviji „Ovdje“.[1008] Ocijenjeno je da je list dao značajan doprinos u upoznavanju kulturnih prilika u Crnoj Gori, angažovao brojne saradnike i jasno izrazio nepomirljivost prema svakom nacionalizmu, ali da je pružio gostoprimstvo pojedinim napisima i autorima koji nijesu uvijek zasluživali pažnju i prostor u listu. To se, prije svega odnosilo, na polemiku o crnogorskom nacionalnom pitanju povodom knjige dr Rakočevića* i povodom rasprave o tekstovima iz udžbenika vezanim za crnogorsku istoriju i na pitanja valorizovanja crnogorske kulturne prošlosti.[1009] Kritikovani su tekstovi Sava Brkovića i Pavla Mijovića.[1010] Članak Radoslava Rotkovića o jeziku i

[1007] Piletić Svetozar (Podgorica, 1927 – 2000), književnik. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1953. a doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu 1988. godine. Bio je profesor Gimnazije u Titogradu, urednik „Prosvjetnog rada“ (1970-1972), potom direktor Narodne biblioteke „Radosav Ljunmović“ u Titogradu i savjetnik Kulturno-prosvjetne zajednice u Podgorici. Pisao je pjesme, a bavio se i pozorišnom kritikom i publicistikom. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 598.

[1008] Kulturno-prosvjetna zajednica Crne Gore o „Ovdje“, „Ovdje“, broj 46, 1973, str. 2.

* Riječ je o knjizi „Crna Gora u Prvom svjetskom ratu“ u kojoj je Rakočević naveo da su Crnogorci do 1918. godine pripadali srpskoj naciji. Rakočevićev stav je kritkovao dr Dragoje Živković, nakon čega je u reviji „Ovdje“ otvorena polemika tokom koje su Rakočević i Živković ispoljili stavove suprotne zvaničnom određenju crnogorske nacije.

[1009] Raspravljano o programskoj orijentaciji revije „Ovdje“, „Pobjeda“, 1. III 1973, str. 3.

[1010] Savo Brković je 1970. godine optužio kreatore prosvjetne politike Crne Gore za izdaju crnogorskih nacionalnih interesa. Kao dokaz je naveo da je većina udžbenika iz društvenih nauka za osnovne škole pisana ekavicom. Brković je naveo: “Ovakva prosvjetna politika kod nas, u Crnoj Gori, po mome mišljenju

Novosadskom dogovoru je ocijenjen kao jednostran i neprihvatljiv. Uredništvo revije je kritikovano i izbog objavljivanja Primjedbe Udruženja književnika Crne Gore na Nacrt nastavnog programa iz srpskohrvatskog jezka i književnosti za srednje škole, jer je time isprovociralo javnu diskusiju u koju se list „Ovdje“ nije uključio. Predsjedništvo Kulturno-prosvjetne zajednice je kritikovalo uredništvo revije zbog toga što nije reagovalo na ove ispade i što nije zauzelo odlučniji stav protiv nacionalizma, ali je navelo da je redakcija, u osnovi, imala ispravan stav prema partijskoj liniji. Glavni i odgovorni urednik revije „Ovdje“ Marko Špadijer je iznio samokritiku, a Predsjedništvo mu je ukazalo povjerenje za naredni rad. Predsjedništvo je izjavilo da su Špadijerov moralno-politički lik i ukupna profesionalna, društvena i publicistička djelatnost sigurna garancija u daljem uređivanju lista.

S druge strane, Predsjedništvo Kulturno-prosvjetne zajednice je prihvatilo ostavku Radoslava Rotkovića na članstvo u redakciji revije „Ovdje“.[1011] Rotković je pored ostavke iznio samokritiku i napisao da se jednostranosti njegovog teksta o Novosadskom dogovoru ne mogu braniti i podržao je rad nove redakcije lista. Izjavio je: „Ne sumnjam da će redakcija, osvježena novim imenom, nastaviti da radi homogeno i da će biti u stanju da rješava složene probleme uređivanja, u skladu sa jedino mogućim i prihvatljivim kretanjima, kojima je pismo druga Tita i Izvršnog biroa dalo polet i pravac. Ja ću sa svoje strane, izvlačeći pouke iz učinjenih propusta, ponuditi redakciji svoju dalju saradnju, držeći se tih smjernica“. Nakon ove samokritike i zakletve vjernosti Titu i Partiji, Rotković je dobio drugu šansu i ostao je saradnik lista. Izvještavao je sa beogradskog „FEST-a“, pisao povodom 30 godina od smrti Nikole Tesle, izvještvao sa televizijskog festivala u Bratislavi, odnosno bavio se nenacionalnim temama kako bi bio siguran da se opet ne ogriješi o zvaničnu ideologiju. Napisao je i afirmativan prikaz o Mao Cedungu.[1012]

Predsjedništvo Kulturno-prosvjetne zajednice je odlučilo da smijeni polovinu članova Savjeta revije „Ovdje“ i navelo je da redakcija uvijek mora primjenjivati marksistički pristup prema svim temama kojima se list bavi. U

pravi medvjeđu uslugu borbi za bratstvo i ravnopravnu saradnju između srpskog i crnogorskog naroda. Ona, što je i normalno, izaziva nepovjerenje kod mnogih i kod nas u iskrenost njenih tvoraca. Crnogorci su poodavno postali svjesni svog nacionalnog bića i dali mnogo dragocjenih žrtava u borbi za svoje nacionalno i socijalno oslobođenje, pa je neshvatljivo da se sve ovo na svojevrstan način "našom" prosvjetnom politikom preko udžbenika za osnovne škole pokušava na dosta nevješt način objektivno negirati". Savo Brković, I još jednom o udžbenicima, „Ovdje“, broj 18, 1970, str. 6.

[1011] Ostavka Radoslava Rotkovića, „Ovdje“, broj 46, 1973, str. 2.

[1012] „Ovdje“, broj 89, 1976, str. 32.

maju 1975. godine za novog glavnog i odgovornog urednika lista-revije „Ovdje“ postavljen je književnik Radojica Bošković.[1013]

Vlast je sankcionisala sve pojave nacionalizma u javnosti. U sklopu proklamovane borbe protiv nacionalizma Opštinski sud u Titogradu je u februaru 1972. godine zabranio knjigu Obrada Višnjića[1014] „Priče i anegdote iz Crne Gore“, jer je u njoj objavljena tužbalica majke Raka Mugoše koja veliča Krsta Popovića. Zbog toga što je napisao predgovor ove knjige, Opštinska konferencija SK Nikšića je kritikovala dr Novaka Kilibardu, koji je nakon toga podnio ostavku na mjesto direktora Pedagoške akademije u Nikšiću.[1015] Kilibarda je tada bio i republički poslanik. Sekretar Sekretarijata Opštinske konferencije SK Nikšića Veselin Vuksanović i članovi Momčilo Bukilić i Lazar Đođić, kao i predsjednik Saveza studenata Crne Gore Ljubomir Đurović, tražili su da se Kilibarda isključi iz Saveza komunista. Kilibarda se na sastanku OKSK Nikšića nije branio, i većinom od 31 glasa odlučeno je da se Kilibarda ne isključi, već da se kazni partijskom opomenom i da je dovoljna kazna to što je podnio ostavku na mjesto direktora Akademije.

CKSK Crne Gore je 1972. godine pokrenuo istragu i o pojavi nacionalizma u „Pobjedi“. Novinari “Pobjede“: Marko Đonović, Milika Pavlović, Momčilo Jokić[1016] i Đuro Đukić uputili su u decembru 1971. godine pismo CKSK Crne Gore u kojem su iznijeli optužbe na račun uprave i uredništva „Pobjede“, navodeći da su u listu zavladali nacionalizam i druge antisocijalističke pojave.[1017] Oni su, prvenstveno, optužili Mila Kralja, koji je bio glavni urednik „Pobjede“, a istovremeno i član CKSK Crne Gore, da je tolerisao novinarima i spoljnim saradnicima „Pobjede“: Petru Ćetkoviću, Miloradu Vujisiću[1018], Vitomiru-Vitu Nikoliću[1019] i Ranku Jovovću nacionalističke (pročetničke) nastupe. Takođe, oni su u pismu naveli i

[1013] U Redakciju su izabrani: Radojica Bošković, Olga Perović, Rajko Cerović, Damjan Šećković i Mlađen Šljivančanin. U Redakcijski savjet: Budimir Barjaktarević, Radojica Bošković, dr Novo Vuković, Ramo Dukaj, mr Jovan Martinović, Radun Mićković, dr Branko Prnjat, Jelena Radulović-Vulić, Vojo Stanić, mr Božidar Tadić i Marko Špadijer. „Ovdje“, broj 73, 1975, str. 2.

[1014] Višnjić Obrad (Višnjića Do, Nikšić, 1901 – Herceg Novi, 1991), publicista. Bavio se prikupljanjem anegdota i proučavanjem prošlosti svog kraja. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 784.

[1015] „Pobjeda“, 16. III 1972, str. 2.

[1016] Jokić Momčilo (Dobri Do, Peć, 1937), književnik. Književnost je studirao u Beogradu i Zagrebu, a pravo u Beogradu. Bio je upravnik gradske biblioteke u Pećи, novinar, redaktor i urednik Radio Prištine, novinar „Pobjede“ i dopisnik „Večernjih novosti“. Objavljuje poeziju, drame i antologije. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str.

[1017] O nekim pitanjima političkog stanja u NIP „Pobjeda“ – Rezime diksusija sa sjednica Sekretarijata CKSK Crne Gore, Titograd, 17. IX 1973, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1018] Vujisić Milorad (Morača, Kolašin, 1954), književnik. Novinar „Pobjede“. Piše poeziju. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 803.

[1019] Nikolić Vitomir Vito (Mostar, 1934 – Podgorica, 1994), književnik. Bio je novinar „Pobjede“. Uglavnom je pisao poeziju. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 525.

„nedolično“ ponašanje ovih ljudi u privatnom životu, ukazujući na njihova pijančenja i nacionalističke ispade. Organizacija SK u „Pobjedi“ je potom isključila Pavlovića i Jokića, što im je bio dodatni razlog da se žale CKSK Crne Gore.

Tokom 1972. godine održano je nekoliko zajedničkih sastanaka Sekretarijata CKSK Crne Gore i Sekretarijata OK SK Titograda na kojima je zaključeno da je „Pobjeda“ u borbi sa nacionalističkim i antisocijalističkim pojavama bila na liniji Partije. Odnosno, CKSK je odbacio većinu optužbi na račun uredništva „Pobjede“, ali je ukazao da je, prije svega, zbog političke nemarnosti Mila Kralja u „Pobjedi“ objavljeno nekoliko tekstova koji su bili ideološki neprihvatljivi. Riječ je o tekstovima koji su kritikovali odnos Partije prema kulturnom nasljeđu, istoriografiji, školskim programima i pitanju etnogeneze crnogorske nacije. CK je, prije svega bio nezadovoljan ustupanjem prostora za tekstove dr Pavla Mijovića, kao i zbog nereagovanja „Pobjede“ na nacionalističke izjave koje je Miodrag Bulatović[1020] objavio u „Studentskoj riječi“, zatim zbog nereagovanja na pisanja Vojislava Nikčevića u „VUS“-u, Danila Radojevića[1021] u zagrebačkoj „Kritici“ i na nacionalističko ponašanje Miodraga Bulatovića u Karavanu književnika na pruzi Beograd-Bar. Takođe, Partija je kritikovala objavljivanje tekstova spoljnih saradnika Bora Krivokapića[1022], Mira Glavurtića i Ranka Jovovića u „Pobjedi“, jer su se oni sukobili sa vladajućom ideologijom. CK je kritikovao Kralja zbog nereagovanja na nacionalističke istupe u crnogorskoj javnosti i tolerantnog odnosa prema „provjernim“ protivnicima Partije.

No, Partija je prihvatila pritužbe četvorice novinara na račun neodržavanja partijskih sastanaka u „Pobjedi“ više od godinu dana, kao i to da uredništvo nije sprovodilo stavove 21. sjednice Predsjedništva SKJ povodom pitanja borbe protiv nacionalizma. Ocijenila je da su ponašanja Ćetkovića, Vujisića, Nikolić i Jovovića u privatnom životu zaista bila na liniji četništva, i da se nije blagovremeno reagovalo protiv toga. Ostale optužbe Pavlovića, Đonovića i Jokića, Partija je cijenila kao lične,

[1020] Bulatović Miodrag (Okladi, Bijelo Polje, 1930 – Igalo, 1991), književnik. Književnost je studirao u Beogradu. Radio je u „Avala-filmu“, bio je urednik u „Nolitu“, u „Narodnoj knjizi“ i stalni saradnik „NIN-a“. Pisao je pripovjetke, romane, drame i članke. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 109.

[1021] Radojević Danilo (Mokro, Šavnik, 1932), književnik, istoričar književnosti. Diplomirao je i magistrirao na Filozofskom fakultetu u Beprgadu, a doktorirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Bio je stručni saradnik u Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu grada Beograda, savjetnik u Zavodu za zaštitu spomenika kulture Beograda, a od 1990. do penzionisanja rukovodilac naučnoistraživačkog odjeljenja Arhiva Crne Gore. Član je Crnogorskog PEN centra, Crnogorskog društva nezavisnih književnika, Matice crnogorske i DANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 643.

[1022] Krivokapić Boro (Pula, 1949), novinar, publicista, književnik. Novinarstvom se bavi od 1968. Bio je urednik „Studenta“ (1969-1970), slobodni novinar (1970-1983), novinar NIN-a (1983-1993). Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 369.

isključive, tendenciozne pa i insinuantne tvrdnje, i ogradila se od njihovog pokušaja da cjelokupni kolektiv „Pobjede“ poistovijeti sa pročetničkim ponašanjem. CK je odlučio da povede disciplinski postupak protiv Ćetkovića, Vujisića, Nikolić i Jovovića, i da poništi isključenje iz SK Pavlovića i Jokića. Ćetković je zbog pijančenja i vrijeđanja uglednih ljudi u Herceg-Novom 3. jula 1972. godine isključen iz CK, a 23. oktobra 1972. godine suspendovan je iz „Pobjede“. Podnio je ostavku i na članstvo u redakciji revije „Ovdje“. Milorad Vujisić je 1971. godine izjavio da ubice ambasadora Vladimira Rolovića nijesu loši ljudi i da se narodni heroj Gojko Radović ubio zbog griže savjesti za počinjena nedjela u ratu. Vujisić je krajem 1972. godine udaljen iz novinarske operative, a 1973. godine suspendovan je iz „Pobjede“. Vitomir-Vito Nikolić je u pijanom stanju u hotelu „Podgorica“ otpjevao nekolike partizanske, a potom i jednu četničku pjesmu, ali protiv njega nije podnešena krivična prijava. Redakcijski kolegijum je odlučio da ne objavljuje Nikolićeve tekstove, a skinut je njegov potpis ispod zabavne strane koju je pripremao u dodatku „Vrijeme“. Sa spoljnim saradnikom Rankom Jovovićem raskinuta je saradnja.

Sekretarijat CKSK Crne Gore je na dvije sjednice tokom 1972. godine, kojima su prisustvovali predsjednik CKSK Crne Gore Veselin Đuranović i predsjednik RK SSRN Dobroslav Ćulafić, usvojio ove odluke i, prilikom razmatranja političke odgovornosti Mila Kralja, izjavio da su njegovi stavovi bili u skladu sa politikom SK. Sekretarijat je odbacio i optužbe na račun finansijskih pronevjera u „Pobjedi“. Sekretarijat CK je od čitavog kolektiva „Pobjede“ tražio veću budnost prema neprijatelju, i novinarima „Pobjede“ je uputio nekoliko preporuka: 1. Novinar koji dođe u sukob sa bitnim idejno-političkim osnovama društva ne može obavljati novinarsku funkciju niti biti član redakcije; 2. Ljude ne treba vrednovati po tome na kojoj su im strani očevi bili u ratu već po onome što pišu i kako se javno ponašaju; 3. Nikakav liberalistički odnos ni popustljivost ni prema kome ne dolazi u obzir ako je riječ o političkom ponašanju.

Milo Kralj je nakon ovog slučaja pokušao da se odbrani i da dokaže da je odan Partiji i socijalizmu. Naveo je da sloboda štampe mora biti tretirana kao i druge slobode u idejno-klasnom konktekstu društva i da treba raščistiti sa buržoasko-demokratskim shvatanjem da sredstva informisanja moraju biti politički neutralna i objektivna.[1023] Kralj je izjavio da novinari moraju podržavati politiku Saveza komunista, interese radničke klase i puteve samoupravnog socijalizma.[1024] Ipak, to ga nije sačuvalo od smjene sa

[1023] Milo Kralj, Politička angažovanost javnih glasila, „Ovdje“, broj 53, 1973, str. 7.

[1024] Izjavio je: „Samo onaj novinar koji je spreman da se ozbiljno kritički i objektivno, na način kreativan i konstruktivan, angažuje na osnovni pravcima političke akcije Saveza komunista, politike koja znači put ka

mjesta glavnog i odgovornog urednika, nakon čega je to mjesto pripalo Svetozaru Durutoviću.

Kako bi se spriječili javni nastupi intelektualaca koje je vlast smatrala promoterima nacionalizma, Sekretarijat CKSK Crne Gore i Sekretarijat OK SK Titograd usvojili su 9. januara 1973. godine dokument „Ispoljavanje nacionalističkih i drugih idejno neprihvatljivih tendencija u javnim glasilima i nekim kulturnim institucijama u Titogradu“, koji je nazvan „Bijela knjiga“.[1025] U njoj su navedene ličnosti i institucije koje su u bavljenju pitanjima kulture, istorije, obrazovanja i jezika ispoljile nacionalističke tendencije.

RTV Titograd je kritikovana zbog nedovoljno borbenog odnosa prema nacionalizamu i slabom zalaganju na afirmisanju platforme SK Crne Gore o razvoju crnogorske kulture. Zbog toga su kritikovani Dragutin Vujanović i Radoslav Rotoković. Organizacija SK „Grafičkog zavoda“ je kritikovana zbog toga što je imala nekritičan odnos prema nacionalizmu i neoibeovštini, jer je objavila knjigu Radovana Zogovića (ibeovac) „Žilama za kamen“ i zbog predgovora koji je napisao Vasilije Kalezić[1026]. Redakcija „Prosvjetnog rada“ je kritikovana jer nije dala dovoljan prostor platformi CKSK Crne Gore o kulturi i jer je promovisala srpski etnocentrizam. Kritikovana je i redakcija revije „Ovdje“, ali je navedeno da ona ima daleko više podobnih članaka i priloga, i istaknuto je da se izvrše određene personalne promjene u izadavačkom savjetu i redakciji. Redakcija časopisa „Stvaranje“ je kritikovana zbog pasivnosti jer nije objavila ni jedan prikaz o idejno spornim knjigama i jer je dozvolila objavljivanje djela „dokazanih nerijatelja SKJ“ kao što je Radovan Zogović. Kritikovana je Tribina Gradske biblioteke „Petkom u 18“ jer je promovisala ekstremnog velikosrpskog nacionalistu Matiju Bećkovića[1027]. Uprava Društva za srpskohrvatski jezik i književnost je krtikovana zbog srpskog nacionalizma i zbog „Zbornika za jezik i književnost“ koji je objavljen 1972. godine, i u kojem su se pojavili radovi autora poznatih po nacionalističkim stavovima. Zbog toga je smijenjena Uprava Društva, kao i redakcija Zbornika. Obustvaljeno je objavljivanje

daljem oslobađanju radničke klase, samo takav novinar može računati da bude prihvaćen, da bude u stvaralačkom savezništvu sa progresivnim snagama društva danas“. Isto.

[1025] Prof. dr Ilija Vuković, Moć i pad vlastoljubaca, Beograd, 1990, str. 143.

[1026] Kalezić Vasilije (Danilovgrad, 1931), istoričar književnosti, kritičar, esejista. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu (1955) i doktorirao književnost. Bio je profesor u srednjoj školi, prosvjetni savjetnik, direktor Drame Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu (1973-1980), direktor Narodnog univerziteta „Stari grad“ u Beogradu i urednik u „Narodnoj knjizi“. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 321.

[1027] Bećković Matija (Senta, 1939), književnik. Studirao je na Filološkom fakultetu u Beogradu. Piše pjesme, članke, reportaže i prikaze. Redovni je član SANU i stalni saradnik Matice srpske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 54.

Zbornika. Smijenjeni su: dr Drago Ćupić, dr Jovan Čađenović[1028], Veljko Martinović i Vito Nikolić, i zabranjeno im obavljanje društvenih i javnih funkcije. Ćupić je kažnjen partijskom opomenom.

U „Bijeloj knjizi“ je napravljen spisak ideološki nepodobnih intelektualaca. U prvoj grupi su bili oni kojima je trebalo zabraniti javno istupanje i dolazak na javne funkcije: istoričar umjetnosti i publicista Pavle Mijović, književnik Matija Bećković, književni kritičar i publicista Radoje Radojević, pisac Miodrag Bulatović, istoričar književnosti i jezika Vojislav Nikčević, istoričar književnosti Vasilije Kalezić, istoričar književnosti Danilo Radojević, A. Lončar i lingvista Pavle Ivić. Zabrana za njihov javni nastup mogla se skinuti samo uz saglasnost Sekretarijata CKSK Crne Gore. U Drugoj grupi bili su književnici: Radovan Zogović, Dragutin Vujanović, Radoslav Rotković, Miro Glavurtić, Ranko Jovović, Branko Banjević, Sreten Perović, Milorad Stojović, Novak Kilibarda, Slobodan Vujačić, Petar Đuranović, Petar Ćetković, Svetozar Piletić, Jevrem Brković, Momir Vojvodić[1029] i Slobodan Kalezić, istoričari Novica Rakočević i Dragoje Živković, i publicista Boro Krivokapić. Ovo je bila „uslovna“ grupa. Oni su mogli da objavljuju svoje radove, ali je komunistima koji su objavljivali njihove radove i dozvoljavali javne nastupe skrenuta pažnja da budu posebno kritični prema ovim autorima. Donešena je odluka da ni oni ne mogu biti na odgovornim društvenim i javnim funkcijama. Za treću grupu i najmanje „grešne“ književnike Mila Kralja i Gojka Dapčevića, lingvistu Draga Ćupića i publicistu Vladislava Vukovića predviđena je partijska istraga i utvrđivanje političke odgovornosti.

„Bijela knjiga“ je imala, prije svega, preventivnu ulogu. Ona je vlasti služila kao spisak intelektualaca od kojih se u budućnosti mogao očekivati nacionalistički ispad. S druge strane, „Bijela knjiga“ nije imala progoniteljsku funkciju. Ni protiv jedne ličnosti iz „Bijele knjige“ u Crnoj Gori nije pokrenut krivični postupak i nikome od njih nije ugrožena egzistencija. „Bijela knjiga“ je najveću promjenu unijela u rušenje idiličnog odnosa između vlasti i intelektualaca. To je bilo prvo poslijeratno značajnije sukobljavanje intelektualaca i vlasti u Crnoj Gori.

[1028] Čađenović Jovan (Brskut, Podgorica, 1924), istoričar književnosti. Diplomirao (1950) i doktorirao (1970) na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Bio je profesor Gimnazije u Pljevljima, republički savjetnik za srpskohrvatski jezik i književnost, i redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Član je udruženja književnika Crne Gore i član saradnik Matice srpske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 138.

[1029] Vojvodić Momir (Ponoševac, Đakovica, 1939), književnik. Diplomirao je na Filofloškom fakultetu u Beogradu (1964). Bio je profesor književnosti u Peći i Podgorici. Piše pjesme, prikaze, eseje i polemike. Član saradnik Matice srpske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 790.

Na marginama borbe protiv nacionalizma bilo je sukoba i na bazi neoibeovštine. Sud je 1974. godine zabranio roman „Povratak predaka“ Čeda Vulevića[1030], koji je štampan uz pomoć Republičke zajednice za kulturu.[1031] Vulević je bio direktor „Filmskog studija“ iz Titograda. Iste godine sud je zabranio roman „Jadi Gorčina Petrovića“, čiji je autor Miodrag Ćupić[1032]. Roman je zabranjen zbog napada na tekovine socijalističke revolucije i diskreditacije borbe protiv staljinizma.

Ipak, sukob vlasti i intelektualaca oko identitetskih pitanja nije bitno uticao na promjenu kakraktera odnosa između njih. Niko od intelektualaca nije u svojim radovima zastupao stavove koji bi se, čak i u aluziji, mogli smatrati iskazom nepovjerenja ili neslaganja sa postojećim sistemom. Niko od pomenutih u „Bijeloj knjizi“ nije dovodio u pitanje socijalističku ideologiju, sistem i apsolutnu vlast Partije. Oni su samo pokušali da utiču na politiku vlasti prema identitetskim pitanjima. Ambijent u kojem su živjeli i stvarali odgovarao im je u potpunosti. Uglavnom su bili zaposleni u republičkim institucijama vlasti, kulture i nauke. Uživali su statusne pogodnosti, podržavali vlast i bili dio te vlasti. Za crnogorske intelektualce taj sistem i takav odnos prema vlasti bili su prirodni. Niko od intelektualaca nije došao u sukob sa vlašću zbog ukazivanja na nedemokratski karakter sistema, zbog zahtjeva za političkim pluralizmom ili zbog kritike socijalističke ideologije. U tom pogledu, odnosi između vlasti i intelektualaca bili su odlični. Zbog toga u Crnoj Gori nije ni bilo disidenata. Slično je bilo i u Jugoslaviji gdje su se, izuzev nekolicine koji su tražili demokratizaciju sistema, sukobi između vlasti i intelektualaca vodili isključivo oko nacionalnog pitanja.

[1030] Vulević Čedomir Čedo (Andrijevica, 1927 – 2006), književnik. Završio je Višu novinarsko-diplomatsku školu u Beogradu 1947. Bio je direktor Izdavačko-štamparskog preduzeća „Obod“ (1959-1963) i direktor Filmskog studija Titograd (1966-1975). Pisao je prozu i bio je član Udruženja književnika Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 836.

[1031] „Pobjeda“, 6. XII 1975, str. 8.

[1032] Ćupić Miodrag (Donji Zagarač, Danilovgrad, 1936), književnik. Studirao je književnost i istoriju umjetnosti. Bio je nastavnik u Muzičkoj školi u Titogradu, autor udžbenika iz muzičkog obrazovanja i predsjednik Predsjedništva Udruženja kompozitora Crne Gore. Piše studije, eseje, članke i prozu, i komponuje klasičnu muziku. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 151.

INTELEKTUALCI U BORBI ZA IDEALIZACIJU SISTEMA (1974-1980)

Sedamdesetih godina XX vijeka dolazi do transformacije jugoslovenske federacije. U februaru 1974. godine usvojen je novi Ustav SFRJ, koji je donio promjene u političkom sistemu i uređenju federacije. Napušten je predstavnički i uveden delegatski sistem. U Skupštini SFRJ su formirana dva Vijeća: Savezno vijeće, koje su sačinjavali delegati samoupravnih organizacija u republikama i autonomnim pokrajinama, i Vijeće republika i pokrajina sastavljeno od republičkih i pokrajinskih skupštinskih delegacija.[1033] Predsjedništvo SFRJ je smanjeno sa 23 na 9 članova, Savezno izvršno vijeće je dobilo ulogu izvršne vlasti na nivou federacije, a Josip Broz Tito je izabran za doživotnog predsjednika SFRJ.[1034] Osnažene su republičke državnosti. Republike i pokrajine su dobile Predsjedništva koja su bila izraz njihove suverenosti i autonomnosti. SFRJ je postala labava federacija.[1035] Savezne institucije zadržale su ovlašćenja, prije svega, u zaštiti državnog integriteta, društvenog poretka i odbrane nezavisnosti. S druge strane, Ustav je zaštitio političku moć Partije, uspostavljena je potpuna sraslost države i Partije i država je postala transmisija SKJ.[1036]

Izvršene su promjene i u samoupravnom sistemu. Glavni oblici samoupravnog udruživanja su bili Samoupravni sporazumi i Društveni dogovori, a glavne institucije samoupravnog udruživanja Samoupravne interesne zajednice (SIZ). Zakon o udruženom radu (ZUR) iz 1976. godine, odredio je da se cjelokupni rad ostvaruje u osnovnim organizacijama udruženog rada (OOUR), složenim organizacijama udruženog rada i poslovnim zajednicma. ZUR je bio najpoznatiji samoupravni izdanak Ustava iz 1974. godine. Udruživanje rada se ostvarivalo kroz slobodnu razmjenu rada preko Samoupravnih interesnih zajednica i u Mjesnim zajedicama, kroz povezivanje djelatnosti materijalne proizvodnje i društvenih djelatnosti (kulture, nauke, obrazovanja, zdravstva, socijalnog osiguranja). ZUR je potvrdio da su društveno planiranje, samoupravno sporazumijevanje i duštveno dogovaranje glavni oblici samoupravnog udruživanja rada, uz što manje učešće države. Svaka djelatnost i akcija je morala da se zasniva na društvenim ugovorima između zainteresovanih strana. Glavni cilj ZUR-a je bila dalja deetatizacija.

[1033] Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, Beograd, 1988, knjiga III, str. 412-413.
[1034] Isto, str. 413.
[1035] Isto, str. 415.
[1036] Isto, str. 459-460.

Deseti kongres SKJ je održan u maju 1974. godine i potvrdio je promjene koje je donio novi Ustav. Podržano je ukidanje predstavničkog i uvođenje delegatskog sistema.[1037] Navedeno je da se tako socijalistička samoupravna demokratija afirmiše kao specifičan oblik diktature proleterijata, i da se raskida sa svim oblicima predstavničke demokratije koja odgovara građanskom društvu.[1038] Skoro svaki dvanaesti birač je bio član neke od delegacija, što je bio visok procenat učešća građana u nekim od organa vlasti, čim je Partija željela da pokaže demokratičnost ovog sistema.[1039]

Konačne izmjene u ideologiji socijalističkog samoupravljanja usvojene su na XI kongresu SKJ, koji je održan u junu 1978. godine u Beogradu. Glavna rasprava na kongresu se vodila o studiji Edvarda Kardelja „Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja“ koju je Predsjedništvo CK SKJ usvojilo u junu 1977. godine kao osnovu za pripremu partijskih dokumenata.[1040] Studija se bazirala na tvrdnji da je socijalističko samoupravljanje sistem u kojem je zastupljen princip pluralizma socijalističkih interesa i da je samoupravljanje po tome različito od jednopartijskog sistema u drugim socijalističkim zemljama i od višepartijskog sistema u kapitalističkim zemljama. Kardelj je lansirao izum „demokratski pluralizam samoupravnih interesa“, koji je trebalo da pomiri suprotstavljene socijalističke interese raznih društveno-političkih zajednica. U stvarnosti, to je bio samo još jedan ideološki paravan iza kojeg se prikrivala apsolutna vlast SKJ.

I u Crnoj Gori su izvršene promjene u državno-pravnom sistemu. Ustav SR Crne Gore je usvojen 25. II 1974. godine. SR Crna Gora je definisana kao država u sastavu SFRJ i kao socijalistička samoupravna zajednica.[1041] Na čelu republike se nalazilo Predsjedništvo od 9 članova. Skupština SR Crne Gore je sastavljena od delegata raspoređenih u: Vijeće udruženog rada, Vijeće opština i Društveno-političko vijeće.[1042] Republičko izvršno vijeće (vlada) je bilo izvršni organ Skupštine.

Period od 1974. do 1978. godine za Crnu Goru bio je jedan od najdinamičnijih, ne samo u socijalističkoj epohi, već i u njenoj istoriji. Društveni proizvod je rastao po prosječnoj godišnjoj stopi od 5,3%, a

[1037] Branko Petranović, Momčilo Zečević, Jugoslavija (1918-1988), tematska zbirka dokumenta, Beograd, 1988, str. 1176.
[1038] Deseti kongres SKJ, dokumenti, „Komunist“, Beograd, 1974, str. 43.
[1039] Isto.
[1040] Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga III, Beograd, 1988, str. 414.
[1041] Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder, Istorija Crne Gore (od najstarijih vremena do 2003), Podgorica, 2006, str. 438.
[1042] Isto.

nacionalni dohodak po stopi 5,1% godišnje.[1043] Od 1974. do 1978. godine zaposleno je novih 19.000 lica i izgrađeno 10.270 stanova. Od 1974. do 1977. godine investicije su iznosile 15 milijardi dinara, a njihova godišnja stopa rasta u ovom periodu je iznosila 32,9%. Od 15 milijardi dinara 75,5% je dato privredi (industrija i saobraćaj su dobili tri četvritine). Od 1974. do 1977. godine okončane su izgradnje pruge Beograd – Bar, druge faze Luke Bar, HE „Piva“, Rudnika „Brskovo“, „Cementare“ u Pljevljima i Fabrike za preradu aluminijuma. Iako je ovo bio jedan od najdinamičnijih razvojnih perioda, Crna Gora je u društvenom proizvodu po stanovniku dostigla tek 69% jugoslovenskog prosjeka i svrstala se u nerazvijene jugoslovenske republike. U odnosu na naslijeđeno stanje Crna Gora je napravila ogroman iskorak, ali je u odnosu na druge republike primjetno zaostajala.

Crna Gora je 1971. godine imala 57,4% nepoljoprivrednog naspram 42,6% poljoprivrednog stanovništva.[1044] Osnovnim obrazovanjem 1977. godine je obuhvaćeno 96%, a srednjim skoro 58% generacije. U školskoj 1979/80. godini na Univerzitetu „Veljko Vlahović“ bilo je 15.618 studenata.[1045] Za vaspitanje i obrazovanje je izdvajano 10% nacionalnog dohotka, što je bilo više od drugih jugoslovenskih republika. Crna Gora je postala industrijalizovano, urbanizovano i prosvijećeno društvo sa značajnim institucijama kulture, nauke i obrazovanja.

Postignuti su veliki uspjesi na polju kulture.[1046] Sredinom 1976. godine u Crnoj Gori je bilo oko 180 OOUR-a koji su se bavili djelatnostima kulture.[1047] Od 1973. godine zaključno sa 1981. godinom u oblasti kulture, umjetnosti i javnog informisanja u Crnoj Gori je investirano oko 1,24 milijarde dinara.[1048] Između dva kongresa SK Crne Gore 1974. i 1978. godine stvoreni su, između ostalih: CANU, Televizija Titograd i „Pobjeda“ kao dnevni list (od 1. I 1975.).

Do sredine 1977. godine SR Crna Gora je uložila značajne napore u proširenju i unapređivanju institucionalne baze nauke i visokog školstva. Vlast je nastojala da stvori što povoljnije uslove za razvoj ovih djelatnosti i da ih veže sa potrebe privrednog i kulturnog razvoja SR Crne Gore.[1049] Od

[1043] Izvještaj o radu CKSK Crne Gore između VI i VII kongresa, VII kongres Saveza komunista Crne Gore, Titograd, 1978, str. 165.
[1044] Živko Andrijašević, Šerbo Rastoder, Istorija Crne Gore, str. 467.
[1045] Neka pitanja iz oblasti visokog školstva, DACG, OROC, RSO, fascikla 97, 12; 2/1980.
[1046] Radojica Bošković, Kultura u svijetlu kongresa, „Ovdje“, broj 108, 1978, str. 2.
[1047] Radun Mićković, Neke karakteristike sadašnjeg stanja crnogorske kulture i potrebe i mogućnosti njenog razvoja do 1980. godine, „Ovdje“, broj 87-88, 1976, str. 7.
[1048] Ratko Đukanović, Kulturna politika između ciljeva i stvarnosti, „Ovdje“, februar 1985, str. 5.
[1049] Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i nauku, i Samoupravna interesna zajednica za naučne djelatnosti SR Crne Gore, Stanje i problemi kadrova u oblasti naučnih djelatnosti u SR Crnoj Gori, jun 1977. godine, DACG, OROC, RSO, fascikla 69, 420; 2/1977.

1977. godine osnovano je nekoliko visokoškolskih organizacija. Te godine je Pedagoška akademija prerasla u Nastavnički fakultet u Nikšiću. Odluka o samoupravnoj transformaciji Tehničkog fakulteta usvojena je 1978. godine. Predviđeno je da njegove postojeće organizacione strukture (odsjeci i katedre) prerastu u: Mašinski, Elektrotehnički i Metalurški fakultet, Institut za matematiku i fiziku, i Institut za tehnička istraživanja.[1050] Ovako organizovane činile su Složenu organizaciju udruženog rada (SOUR) Tehnički fakultet. Muzička akademija u Titogradu je osnovana 1980. godine. SOUR „Lovćen-invest" je 1980. godine bio osnivač Građevinskog fakulteta u Titogradu.

Paralelno sa osnivanjem institucija nauke i kulture intenzivno se radilo i na opremanju naučnoistraživačkih i visokoškolskih organizacija savremenom istraživačkom opremom, na poboljšanju sistema njihovog finansiranja i na usavršavanju kadrova.[1051] Od 1961. do kraja 1976. godine u Crnoj Gori je na naučnoistraživačke aktivnosti izdvojeno 120.400.000 dinara, po cijenama iz 1977. godine. Prosječna plata u Crnoj Gori je 1977. godine bila 3.664 dinara.[1052]

Crna Gora je 1969. godine imala 124 naučna savjetnika, viša naučna saradnika i ostalih kadrova sa fakultetskom spremom u naučnim ustanovama, a 1977. godine imala ih je 235.[1053] U naučnoistraživačkim

[1050] Stanje i razvoj Univerziteta „Veljko Vlahović" u Titogradu, mart 1983, DACG, OROC, RSO, fascikla 108, 12; 2-7/1983.

[1051] U Crnoj Gori je tada djelovalo 8 naučnih institucija. CANU (osnovana u martu 1976. godine); Poljoprivredni institut u Titogradu (formiran 1945.) i u njegovom sastavu je bilo 9 jedinica lociranih u Titogradu, Baru i Bijelom Polju u okviru kojih su se obavljala naučna istraživanja iz oblasti pedologije, zaštite bilja, ratarstva, povrtarstva, stočarstva, vinogradarstva, voćarstva, veterine, agroekonomije, zaštite od zagađenja. Istorijski institut u Titogradu, (osnovan 1948. godine, a iz Cetinja u Titograd premješten 1959. godine) sa dva odjeljenja i Arhivom za izučavanje radničkog pokreta. Zavod za geološka istraživanja (fomiran 1946. godine u Kotoru, potom je premješten u Nikšić i na kraju u Titograd) sa 4 OOUR-a u kojima su se istraživala pitanja iz oblasti geologije i mineralnih sirovina, inženjerske geologije i hidrogeologije, rudarski radovi i istražna bušenja. Institut za biološka i medicinska istraživanja (nastao 1972. godine integrisanjem Zavoda za biologiju mora – Kotor i Biološog zavoda – Titograd) sa tri OOUR-a (dva u Kotoru i jedan u Titogradu) u kojima su se vršila istraživanja iz oblasti biologije mora i Skadarskog jezera, i istraživanja iz oblasti eksperimentalne biologije i medicine. Seizmološka stanica (osnovana 1960. godine) u kojoj su se proučavala, istraživala i rješavala sva pitanja koja su se odnosila na seizmičke pojave. Institut za tehnička istraživanja (formiran u januaru 1974. godine kao OOUR Tehničkog fakulteta) u čijem sastavu su radili Centar zaštite na radu, Računarski centar, Mašinski-zavod i Elektro-zavod. Institut za društveno-ekonomska istraživanja (osnovan na Ekonomskom fakultetu 1965. godine kao naučnoistraživačka jedinica u njegovom sastavu) koji se bavio naučnom i stručnom obradom problema iz društvenog i privrednog razvoja, usavršavanjem i specijalizacijom kadrova, publikovanjem naučnih i stručnih radova, organizovanjem naučnih skupova po pitanjima društveno-ekonomske teorije i prakse. Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i nauku, i Samoupravna interesna zajednica za naučne djelatnosti SR Crne Gore, Stanje i problemi kadrova u oblasti naučnih djelatnosti u SR Crnoj Gori, jun 1977. godine, DACG, OROC, RSO, fascikla 69, 420; 2/1977.

[1052] Zarade u Republici Crnoj Goru 1965-2005, Monstat, Podgorica, 2006, str. 14.

[1053] DACG, OROC, RSO, fascikla 69, 420; 2/1977.

ustanovama i fakultetima 1969. godine doktora nauka je bilo 18, a magistara 7, dok je 1977. godine u sedam naučnoistraživačkih i tri visokoškolska OUR-a doktora nauka bilo 53, a magistara 55. Na Univerzitetu „Veljko Vlahović“ 1975. godine u nastavi je bilo 248 lica (169 stalnih i 79 honorarnih), od čega 28 doktora i 34 magistra nauka.

Prosječni lični dohoci u skladu sa zvanjem su iznosili od 6.429 dinara za naučnog saradnika u Institutu za bio-medicinska istraživanja do 11.441 dinara za naučnog savjetnika na Tehničkom fakultetu.

Iako su se uslovi u kulturi i nauci značajno izmijenili, ciljevi ovih djelatnosti ostali su kao i u prethodnom periodu. Vlast je od kulture i nauke zahtijevala da, prvenstveno, promovišu socijalističku ideologiju. O tome je raspravljano na 52. sjednici CKSK Crne Gore u februaru 1974. godine. Član CKSK Crne Gore Nenad Bućin je naveo da je izgrađivanje i razvijanje marksističkog pogleda na svijet osnovni zahtjev koji SK Crne Gore postavlja, i da se zalaže da se taj zahtjev sistematski ostvaruje u oblasti umjetničkog i kulturnog stvaralaštva.[1054]

Ovo je potvrđeno na partijskim kongresima. Šesti kongres SK Crne Gore je održan 4-5. aprila 1974. godine. U Rezoluciji kongresa je navedno da je zadatak Saveza komunista da obrazovanje, kultura i nauka postanu integralni dio samoupravnih socijalističkih društvenih odnosa.[1055] Odlučeno je da Samoupravne interesne zajednice postanu najvažnije mjesto dogovaranja o svim bitnim pitanjima iz oblasti obrazovanja, kulture i nauke. Zadatke SK Crne Gore u oblasti kulture, nauke i obrazovanja na kongresu je definisala Komisija za društveno-politička i idejna pitanja u obrazovanju, kulturi i nauci CKSK Crne Gore.[1056] U radu kongresa i u komisijama CK angažovani su brojni intelektualci.[1057]

[1054] Stenografske bilješke sa 52. sjednice CKSK Crne Gore, 26. II 1974. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1055] Zadaci Saveza komunista u razvijanju društvenih djelatnosti, VI kongres SK Crne Gore, Titograd, 1974, str. 76.

[1056] Predsjednica Komisije i istoričarka umjetnosti Olga Perović je za taj zadatak angažovala: književnika Sretena Asanovića, književnika Čeda Vukovića, urologa dr Dragutina Vukotića, ekonomistu mr Janka Gogića, književnika Gojka Dapčevića, antroploga dr Božinu Ivanovića, književnika Mila Kralja, ekonomistu Iliju Maslovara, političara Matiju Novosela, politikologa i publicistu dr Branka Prnjata, istoričara dr Branka Pavićevića, sociologa mr Božidara Tadića, političara Budislava Šoškića, profesora Tehničkog fakulteta dr Milinka Šaranovića, potpredjsdnika Izvršnog vijeća Crne Gore dr Mijata Šukovića i publicistu Marka Špadijera. Komisija za društveno-politička idejna pitanja u obrazovanju, nauci i kulturi, Titograd, 4. II 1974. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1057] Na VI kongresu SK Crne Gore govorili su intelektualci: pedagog Ratko Đukanović, istoričar književnosti Živko Đurković i politikolog Radovan Radonjić. Od intelektualaca u CKSK Crne Gore izabrani su: književnik Gojko Dapčević, ekonomista i istoričar Mirčeta Đurović, istoričarka umjetnosti Olga Perović, politikolog Radovan Radonjić, istoričar Vlado Strugar, profesor Tehničkog fakulteta Milinko Šaranović i pravnik i potpredsjednik Izvršnog vijeća Crne Gore Mijat Šuković, a u CK SKJ delegirani su književnik i istoričar književnosti Slobodan Kalezić i istoričar Branko Pavićević. U julu 1974. godine

Slične odluke je usvojio i VII kongres SK Crne Gore u aprilu 1978. godine. Predsjednik CKSK Crne Gore Vojo Srzentić je na ovom kongresu izjavio da je najvažnije da razvoj kuture i nauke bude u skladu sa idejno-političkim ciljevima Saveza komunista.[1058] U Rezoluciji kongresa je navedeno da je razvoj kulture sastavni dio samoupravljanja.[1059] SK je objavio da će se boriti za marksističku kritiku koja će iz kulture eliminisati sve nesocijalističke sadržaje. SK je tražio umjetnička djela koja će izdržati kriterijume marksističke kritike i samoupravne socijalističke prakse, i koja će se suprotstaviti idejnim neprijateljima na ovom polju.[1060] Na Sedmom kongresu SK Crne Gore govorili su intelektualci: ekonomista, istoričar i akademik Mirčeta Đurović, pravnik Mijat Šuković, geograf i bibliograf Dušan Martinović[1061], pedagog Radule Sekulić i ekonomista Božidar-Boško Gluščević[1062]. Mirčeta Đurović je bio izvjestilac Komisije za materijalni i društveni razvoj i razvoj društveno-ekonomskih odnosa u udruženom radu, a Mijat Šuković izvjestilac Komisije za razvoj političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Na ovom kongresu istoričar dr Branko Pavićević je izabran za člana Predsjedništva CKSK Crne Gore.[1063] Za jednog od izvršnih sekretara u Predsjedništvu CKSK Crne Gore izabran je politikolog i publicista dr Branko Prnjat.[1064]

Odluke kongresa SK Crne Gore promovisali su i predstavnici republičkih organa. Predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore Veljko

Predsjedništvo CKSK Crne Gore je imenovalo dr Branka Pavićevića za predsjednika Komisije za proučavanje istorije SK Crne Gore i SKJ. Sjednica Predsjedništva CKSK Crne Gore, „Pobjeda“, 4. VII 1974, str. 2.

[1058] Vojo Srzentić, Dostignuća i problemi (iz referata na VII kongresu Saveza kongresa Crne Gore), „Ovdje“, broj 108, 1978, str. 4.

[1059] Rezolucija Sedmog kongresa SK Crne Gore o najvažnijim pitanjima daljeg razvoja SR Crne Gore na osnovama socijalističkog samoupravljanja i zadacima Saveza komunista, Sedmi kongres Saveza komunista Crne Gore, Titograd, 1978, str. 70.

[1060] Kultura i mi, „Pobjeda“, 29. IV 1978, str. 12.

[1061] Martinović Dušan J. (Bajice, Cetinje, 1933 - 2010), geograf, bibliograf, istoričar kulture. Diplomirao, magistrirao i doktorirao na PMF-u u Beogradu (1956, 1971, 1974). Bio je profesor Cetinjske gimnazije (1953-1963), a zatim direktor. Od 1976. do 1991. godine bio je direktor Centralne narodne biblioteke „Đurđe Crnojević“. Od 2000. godine član CANU. ILCG, knjiga 4, str. 857.

[1062] Gluščević Božidar Boško (Nikšić, 1928 – Podgorica, 1992), ekonomista. Ekonomski fakultet je završio u Beogradu 1951. godine. Od 1951. do 1962. radio je u Privrednom savjetu Sreskog narodnog odbora Nikšić, u Gradskom narodnom odboru Nikšić i u Željezari „Boris Kidrič“. Za državnog podsekretara u Izvršnom vijeću Skupštine Crne Gore izabran je 1962. Bio je poslanik Skupštine Crne Gre u dva mandata i poslanik Savezne skupštine. Za vanrednog profesora na Ekonomskom fakultetu u Titogradu izabran je 1964, a od 1964. do 1968. bio je dekan Ekonomskog fakulteta. Od 1960. do penzionisanja 1992. bio je direktor Instituta za društveno-ekonomska istraživanja u Titogradu. Za vanrednog člana CANU izabran je 1985. godine, a bio je i generalni sekretar CANU. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1993, Podgorica, 1993, str. 71.

[1063] „Pobjeda“, 27. IV 1978, str. 3.

[1064] Isto.

Milatović je smatrao da sve kulturno-naučne institucije moraju biti zasnovane na socijalističkim vrijednostima.[1065]

Nakon definisanja idejnih ciljeva u kulturi i nauci, uslijedila je njihova implementacija i angažovanje intelektualaca u realiziciji i afirmisanju tih ciljeva. U februaru 1977. godine u Centru za marksističko obrazovanje pri Radničkom univerzitetu „Milun Božović“ u Titogradu održano je savjetovanje na temu „Nove kulturne vrijednosti i uloga komunista“. Na savjetovanju su, između ostalih, učestovali: antropolog dr Božina Ivanović[1066], istoričarka umjetnosti Olga Perović, sociolozi dr Božidar Tadić[1067] i dr Novo Vujošević[1068], književnici Sreten Asanović, Milorad Stojović i Radojica Bošković[1069], i filozof dr Vidak Vujačić.[1070] Oni su usvojili stav o neophodnosti marksističkog vrednovanja crnogorske kulture i usmjeravanju kulture u skladu sa socijalističkim vrijednostima.

Kako bi se sprovela odluka o spajanju kulture i udruženog rada, CKSK Crne Gore je formirao Radnu grupu za sprovođenje ove politike. Članovi te grupe, politikolog i izvršni sekretar Predsjedništva CKSK Crne Gore dr Branko Prnjat, i sociolog dr Novo Vujošević posjetili su u januaru 1979. godine IGM „Radoje Dakić“ u Titogradu. Na sastanku sa predstavnicima fabrike Prnjat je naveo da se kultura ne smije odvojiti od udruženog rada, neposredne proizvodnje i radničke klase.[1071] U Titogradu je

[1065] Razgovor sa Veljkom Milatovićem, „Pobjeda“, 28, 29. i 30. XI 1979, str. 5.

[1066] Ivanović Božina (Podgorica, 1931 – 2002), antropolog, političar, predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore. Doktorirao je biološke nauke na PMF-u u Sarajevu 1964. godine. Doktorat iz antropologije stekao je na Karlovom univerzitetu u Pragu 1974. Bio je profesor i direktor u Srednjoj tehničkoj školi u Titogradu, istraživač u Republičkom zavodu za zaštitu prirode i Biološkom institutu u Beogradu. Bio je direktor Biološkog zavoda u Titogradu, član Izvršnog vijeća SR Crne Gore, republički sekretar za obrazovanje, nauku i kulturu, generalni direktor RTV Titograd, član Predsjedništva SSRN Crne Gore, član i predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore (1988-1989). Nakon ostavke na državne funkcije, bio je istraživač Instituta za medicinska istraživanja u Zagrebu, Instituta za medicinska istraživanja u Podgorici i redovni profesor PMF-a u Podgorici. Član CANU, jedan od osnivača i predsjednik Matice crnogorske. ILCG, knjiga 3, str. 702-703.

[1067] Tadić Božidar (Smriječno, Plužine, 1932 – 2003), sociolog. Fakultet političkih nauka završio je u Beogradu, a doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1976. Bio je savjetnik u CKSK Crne Gore, potpredsjednik Izvršnog vijeća Skupštine Crne Gore (1982-1986) i potpredsjednik Skupštine Crne Gore 1986-1989. Bio je profesor na Univerzitetu Crne Gore i član Matice crnogorske. Objavljivao je radove iz sociologije i politikologije. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 752.

[1068] Vujošević Novo (Orahovo, Podgorica, 1936), sociolog. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu (1963), a doktorirao na Filozofskom fakultetu u Prištini (1976). Bio je naučni savjetnik u Institutu za društveno-ekonomska istraživanja Ekonomskog fakulteta u Podgorici. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 806.

[1069] Bošković Radojica (Pavino Polje, Bijelo Polje, 1947), književnik. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1970. Bio je profesor Gimnazije u Bijelom Polju (1971-1975) i od 1979. glavni i odgovorni urednik revije „Ovdje“. Piše poeziju, eseje i drame. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 85.

[1070] Putevi za nova mjerila, „Pobjeda“, 12. II 1977, str. 6.

[1071] Kultura rada i rad u kulturi, „Pobjeda“, 16. I 1979, str. 13.

u februaru 1980. godine održan okrugli sto „Kultura u udruženom radu“.[1072] Dr Branko Prnjat, koji je bio predsjednik organizacionog odbora Okruglog stola, poručio je da je kulturu neophodno vezati za materijalnu proizvodnju kako bi doživjela samoupravni preobražaj, i kako bi predstavnici materijalne i duhovne proizvodnje svoje odnose organizovali na bazi samoupravnih dogovora.

CKSK Crne Gore je u aprilu 1980. organizovao Savjetovanje komunista-radnika iz oblasti kulture o aktuelnim pitanjima razvoja kritike u oblasti kulture. Izvršni sekretar Predsjedništva CKSK Crne Gore dr Branko Prnjat je izjavio da je neophodno razvijati marksističku kritiku, a u raspravi su učestvovali: istoričarka umjetnosti Olga Perović, književnik dr Radoslav Rotković, publicista Rajko Cerović, književnik Božidar Đoković[1073], novinar i publicista Milija Komatina[1074], književnik Radojica Bošković, arhitekta Svetlana – Kana Radević[1075], književnik Stevan Kordić[1076], filmski kritičar Svetozar Guberinić[1077] i književnik Milorad Stojović.[1078] Prnjat je tvrdio da će kultura u socijalističkom samoupravljanju postati središnje pitanje daljeg razvoja socijalističke revolucije.[1079]

Na sastanku komunista-naučnih radnika, koji je 1979. godine organizovalo Predsjedništvo CKSK Crne Gore, dr Branko Prnjat je izjavio da je osnovni smisao kongresnih opredjeljenja u tome da se nauka razvija kao moć udruženih radnika i da naučno stvaralaštvo, u cjelini gledano,

[1072] Svijest o novim odnosima, „Pobjeda“, 14. II 1980, str. 13.

[1073] Đoković Božidar Musa (Jasenovo Polje, Nikšić, 1931 – Podgorica, 1993), književnik. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu. Bio je profesor Gimnazije u Nikšiću, urednik „Nikšićkih novina“, dopisnik „Borbe“, načelnik za obrazovanje SO Nikšić, podsekretar Skupštine SR Crne Gore, predsjednik sekcije za obrazovanje RK SSRN Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 193.

[1074] Komatina Milija (Donja Ržanica, Berane, 1931), novinar i publicista. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu. Bio je urednik „Komunista“ u Beogradu, glavni i odgovorni urednik časopisa „Praksa“ u Titogradu, direktor Marksističkog centra CKSK Crne Gore, direktor Filmskog studija u Titogradu i glavni i odgovorni urednik časopisa „Socijalizam“ u Beogradu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 348.

[1075] Radević Svetlana (Danilovgrad, 1940 – Podgorica, 2000), arhitekta. Završila Arhitektonski fakultet u Beogradu 1963, a postdiplomske studije u SAD-u 1973. godine. Bila je arhitekta u Projektantskom birou u Titogradu, Republičkom zavodu za urbanizam i projektovanje, a od 1973. samostalni umjetnik. Bila je član Ruske akademije za arhitekturu i građevinske nauke, i član DANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 641.

[1076] Kordić Stevan (Rasovo, Bijelo Polje, 1947), književnik. Diplomirao (1970) i magistrirao (1976) na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a doktorirao 1998. godine na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Radio je u prosvjeti, bibliotekarstvu i izdavaštvu. Bio je direktor Crnogorskog narodnog pozorišta i profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Član je Udruženja književnika Crne Gore i Udruženja književnika Srbije. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 354.

[1077] Guberinić Svetozar (Bar, 1939 – Titograd, 1983), filmski kritičar. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu i magistrirao je filmsku estetiku. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 258.

[1078] Za doprinos istinskoj valorizaciji vrijednosti, „Pobjeda“, 25. IV 1980, str. 13.

[1079] Informacija sa sastanka Aktiva SK književnika Crne Gore, 17. IV 1980. godine, Marksistički centar Predsjedništva CKSK Crne Gore, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

dobije daleko veći značaj u razvoju socijalističkog samoupravnog društva.[1080] Prnjat je smatrao da se u naučnom radu mora utemeljiti marksizam i da Savez komunista svoju avangradnu ulogu može ostvariti samo ako sa uspjehom spaja teorijsku misao i revolucionarnu praksu u naučnoistraživačkom radu.[1081]

Nakon usvajanja Ustava 1974. godine usvojena je i nova samoupravna koncepcija u rukovođenju kulturom i naukom. Te godine je donešen Zakon o samoupravnim interesnim zajednicama (SIZ), koji je uslovio konstituisanje SIZ-a za kulturu na nivou Republike. Donošenjem ovog Zakona prestali su da važe Zakon o finansiranju kulture iz 1970. i Zakon o zajednicama kulture iz 1971. godine.

Zakonom o samoupravnim interesnim zajednicama osnovana je Republička samoupravna interesna zajednica (RSIZ) kulture. U teoriji, zadatak RSIZ-a za kulturu je bio da ostvari Marksovu tezu o asocijaciji slobodno udruženih radnika, koji na osnovama slobodne i ravnopravne razmjene rada, bez posredništva države i administrativno-budžetskih pravila, rješavaju sva pitanja iz oblasti kulture.[1082]

Republička samoupravna zajednica kulture konstituisana je 26. XII 1974. godine.[1083] U okviru RSIZ kulture formirano je 11 stalnih komisija čiji je zadatak bio da se bave posebnim oblastima kulture. U komisijama su anagažovani mnogi intelektualci.[1084] Prvi saziv Skupštine RSIZ je trajao do

[1080] Prnjat je naveo: "Već je Marks nauku vidio kao najmoćniju snagu proizvodnje. Ali on je takođe vidio da se snage nauke mogu pretvarati i u destruktivnu energiju ukoliko njima ne ovladaju novi ljudi, a ti novi ljudi su radnici...Naravno, naučno-tehnološka revolucija nije ideološki neutralna: ona može služiti snagama monopola i dominacije, a može u kontekstu socijalističke revolucije i samoupravljanja biti pokretačka snaga oslobađanja rada i ubrzanog razvoja...Savez komunista ima posebno značajnu ulogu ne samo u mobilizaciji kreativnih snaga na daljem razvoju dugoročne koncepcije i platforme razvoja naučnoistraživačkog rada u Crnoj Gori, već i u razvoju marksističkih idejno-teorijskih orijentacija posebno u oblasti društvenih nauka i naučne kritike i razvoju društvene svijesti o neophodnosti ubrzanog razvoja i primjene nauke u društvenom i ekonomskom razvoju". Dr Branko Prnjat, Razvoj naučno-istraživačkog rada u Crnoj Gori i zadaci Saveza komunista, „Praksa", Titograd, 1979, 3, str. 66-67.

[1081] Branko Prnjat, Nauka i udruženi rad, „Ovdje", broj 122, 1979, str. 2.

[1082] Gojko Dapčević, Kulturno-prosvjetna zajednica u novim društvenim uslovima, „Ovdje", broj 70, 1975, str. 3.

[1083] DACG, OROC, RSO, fascikla 39, 60; 10/1975; i Konstituisana Republička samoupravna interesna zajednica kulture, „Pobjeda", 29. XII 1974, str. 10.

[1084] Formirane su: 1. Komisija za zaštitu spomenika kulture i objekata prirode (predsjednik Marković Čedomir, dr Zoran Lakić, mr Kosta Žunjić, Momir Sekulić, Žarko Bulatović); 2. Komisija za muzeje i arhive (predsjednik Milan Jovićević, Ivanišević Velika, Žižić Olivera, Milošević Vojo); 3. Komisija za pozorišnu i scensku djelatnost (predsjednik Nikola Vavić, Perović Sreten, Borović Drago, Vuković Miladin i Pean Ivo); 4. Komisija za muzičku djelatnost (predsjednik Zenović Branko, Ponomarjev Ljiljana, Purišić Rizo, Rakić Dragan, Ranđelović Gradimir); 5. Komisija za likovnu djelatnost (predsjednik Vujošević Nikola, Marović Milan, Nuhanović Hazbo, Milić Vlado, Simović Slobodan); 6. Komisija za književnost i izdavačku djelatnost (predsjednik Asanović Sreten, Šebek Marko, Vujošević Ratko, Jovetić Dimitrije, Zuber Smiljka); 7. Komisija za bibliotečku djelatnost (predsjednik Bojović Dragoljub, Pulević Vukić, Jovović Jovan, Mrvaljević Vojislav, Đurović Miroslav); 8. Komisija za filmsku djelatnost (predsjednik

juna 1978. godine, kada je formirana Skupština drugog saziva. Izabrani su i novi sastavi stalnih komisija.[1085]

Koordinator svih udruženja koja su se bavila kulturom bila je Kulturno-prosvjetna zajednica Crne Gore. Organizovana je po delegatskom principu.[1086] Ona je 1978. godine okupljala 42 udruženja kulturnih radnika i umjetnika, amaterskih organizacija, kulturnih manifestacija i smotri. Zajednica je 1978. godine proslavila 30 godina rada. Tokom tog perioda u kulturi je sprovodila program Saveza komunista i SSRN Crne Gore, i bila je dio jednistvenog fronta socijalističkih snaga.[1087] Cilj Zajednice u novoj kulturnoj politici je bio da, s marksističkih polazišta, ocjenjuje kulturne programe i repertoare profesionalnih i amaterskih organizacija, i da se bori za socijalistički sadržaj kulture.

I naučna djelatnost je transformisana u skladu sa novim pravilima u socijalističkom samoupravljanju. Republička samoupravna interesna zajednica za naučne djelatnosti u SR Crnoj Gori konstituisana je 26. decembra 1974. godine. Zajednica je, pored Skupštine, imala sljedeće organe: Vijeće nosilaca naučnih djelatnosti, Vijeće korisnika rezultata naučnih djelatnosti, Izvršni odbor i dvije komisije Skupštine: 1. za samoupravnu kontrolu i 2. za naučna zvanja.

Vulević Čedomir, Knežević Blažo, Novičić Milan, Mršić Mato, Ajdarpašić Feho); 9. Komisija za kulturno-umjetnički amaterizam i masovnu kulturu (predsjednik Mrvošević Radovan, Dobardžić Sakib, Sekulović Jovanka, Lučić Vojislav, Topalović Ćamil); 10. Komisija za međurepubličku i međunarodnu kulturnu saradnju (predsjednik Dapčević Gojko, Stanišić Slavko, Popović Milan, Šećerkadić Kemal, Medenica Slavko); 11. Komisija za investicije (predsjednik Vujošević Stanislav, Tripković Mirko, Vukotić Nataša, Vugdelić Miodrag, Šaranović Nikola). DACG, OROC, RSO, fascikla 39, 60; 10/1975.

[1085] 1. Komisija za zaštitu spomenika kulture i objekata prirode (predsjednik dr Zoran Lakić, Brajović Dušan, Jovićević Gojko, Borzan Milica, Žarko Drakić), 2. Komisija za muzeje i arhive (predsjednik mr Jovan Martinović, Đonović Pavle, Marija Pejović-Crnić, Peročević Omer, Ivanišević Velika); 3. Komisija za pozorišno-scensku djelatnost (predsjednik Popović Milan, Šćepanović Dragoljub, Stojović Milorad, Maslovarić Tereza, Pešić Živojin); 4. Komisija za muzičku djelatnost (predsjednik Zenović Branko, Janković Vicko, Lalović Radinka, Božović Mićun); 5. Komisija za likovnu djelatnost (predsjednik Smailagić Aljo, Slobodan Đurić, Dušanka Moškov, Ivanović Jovan); 6. Komisija za književnost i izdavačku djelatnost (predsjednik Dimitrije Jovetić, Branjević Branko, Miroslav Đurović, Miloš Vulević, Đerđ Noc Martini); 7. Komisija za bibliotečku djelatnost (predsjednik Dragoljub Bojović, Novak Jovanović, Dragomir Popović, Momčilo Čizmović, Zoja Pajević); 8. Komisija za filmsku djelatnost (predsjednik Novičić Milan, Nikola Živanović, Milovan Pajković, Džemal Ficić, Dapčević Stanko); 9. Komisija za amaterizam i masovnu kulturu (predsjednik Mrvošević Radovan, Vjekoslav Lukšić, Mirko Krgović, Slavko Bulatović, Bahrija Brahić); 10. Komisija za međurepubličku i međunarodnu saradnju (predsjednik Dapčević Gojko, Ilić Nikola, Nikolić Vojin, Vugdelić Dragan, Šehović Ćamil); 11. Komisija za investicije (predsjednik Vujošević Stanislav, Novaković Miodrag, Vujačić Nikola, Kardović Šefika, Janjić Petrašin). Zapisnik sa I sjednice Vijeća davalaca usluga RSIZ kulture II saziva, 19. VI 1978, DACG, OROC, Republička samoupravna zajednica kulture, (u daljem navođenju RSIZK), fascikla 7, 6; 10/1978.

[1086] Gojko Dapčević, Kulturno-prosvjetna zajednica u novim društvenim uslovima, „Ovdje“, broj 70, 1975, str. 3.

[1087] Gojko Dapčević, Od ideje do akcije (povodom 30 godišnjice Kulturno-prosvjetne zajedice Crne Gore), „Ovdje“, broj 114, 1978, str. 3.

Izvršni odbor SIZ-a je formirao deset stručno-savjetodavnih komisija za pojedine naučne oblasti u čijem sastavu je, pored delegata oba Vijeća, bilo uključeno 35 članova iz redova naučnih, kulturnih, stručnih i drugih institucija i iz organizacija udruženog rada u privredi i organa uprave. Skupština je imala 65 delegata, od čega 30 u Vijeću nosilaca naučnih djelatnosti i 35 u Vijeću korisnika naučnih djelatnosti. Profesor Ekonomskog fakulteta u Titogradu dr Risto Vukčević[1088] je bio predsjednik Izvršnog odbora SIZ-a za naučne djelatnosti 1975. godine.[1089] U SIZ-u za naučne djelatnosti bile su udružene i naučne institucije: Poljopriredni institut, Istorijski institut, Zavod za geološka istraživanja, Seizmološka stanica i Institut za društveno-ekonomska istraživanja.

SIZ za naučne djelatnosti je preko konkursa finansirao planove i programe naučnih ogranizacija. Finansiranje se u prvoj godini rada, najvećim dijelom, obavljalo iz sredstava koje je Zajednica dobijala iz republičkog budžeta i manjim dijelom iz drugih prihoda.[1090] Novi Zakon o naučnim djelatnostima usvojen je 1974. godine.[1091]

Novim zakonskim rješenjima proširene su nadležnosti Komisije CKSK Crne Gore za društveno-politička i idejna pitanja u obrazovanju, kulturi i nauci. Od 1974. godine pod njenom kontrolom bio je i Univerzitet „Veljko Vlahović“. Komisija je procjenjivala kadrovsko i ideološko stanje na Univerzitetu, i predlagala je CK koje mjere treba preduzeti kako bi se Univerzitet razvijao u skladu sa socijalističkim samoupravljanjem.[1092] U periodu 1974-1978. godine na čelu Komisije su bili istoričarka umjetnosti Olga Perović i publicista Svetozar Durutović.[1093] U Komisiji su bile radne grupe za kulturu, nauku i obrazovanje.[1094]

[1088] Vukčević Risto (Liješnje, Podgorica, 1929 – Podgorica, 1994), ekonomista. Doktorirao je 1965. na Ekonomskom fakultetu u Beogradu. Bio je direktor Instituta za društveno-ekonomska istraživanja (1965-1968), redovni profesor (1977) i dekan Ekonomskog fakulteta (1977-1982), predsjednik Skupštine Crne Gore 1990-1994. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 817.

[1089] RSIZ za naučne djelatnosti – Republičkom sekretarijatu za obrazovanje, kulturu i nauku, 15. X 1975, DACG, OROC, RSO, fascikla 44, 536; 1/1975.

[1090] DACG, OROC, RSO, fascikla 44, 509; 4/1975.

[1091] „Službeni list SRCG“, broj 31/74.

[1092] Komisija za idejno-politička pitanja u oblasti obrazovanja, kulture i nauke, Informacija o kadrovima na Univerzitetu „Veljko Vlahović“, Titograd, 11. XI 1976. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1093] Tokom 1978. godine, osim Durutovića, članovi Komisije su bili: Matija Novosel, Sreten Asanović, Osman Kačić, Nevenka Petrović, dr Branko Prnjat, dr Miljan Radović, Boris Francisković, dr Mirčeta Đurović, Radojica Bošković, dr Božina Ivanović, Stevan Kostić, Hamdo Kočan, Boro Ivošević, Hazbo Nuhanović i Vojislav D. Nikčević. Zapisnik sa sjednice Komisije Predsjedništva CKSK Crne Gore za idejna pitanja u obrazovanju, nauci i kulturi, održane 20. septembra 1978. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1094] U radnoj grupi za kulturu bili su: Svetozar Durutović, Branko Prnjat, Sreten Asanović, Radojica Bošković, Slobodan Simović, Vojislav D. Nikčević, Gojko Dapčević, Nikola Ilić, Radun Mićković, Jovica Martinović, Momo Šljukić, Silvija Šebesta, Ksenija Minić i Boro Radulović, a u radnoj grupi za nauku: Mirčeta Đurović, Janko Gogić, Novo Vujošević, Dragutin Vukotić, Milica Kostić, Krsto Kilibarda, Božo

CKSK Crne Gore je na 52. sjednici 26. februara 1974. godine formirao Centar za ideološko-političko obrazovanje, čiji je cilj bio da unapređuje idejnu osposobljenost članova SK, i da organizuje javne debate, savjetovanja i seminare o najvažnijim društvenim pitanjima. Centrom je upravljao Savjet od 11 članova koju su birani na dvije godine iz redova istaknutih društveno-političkih i naučnih radnika. Savjet je imenovala Komisija CKSK Crne Gore za idejno-teorijski rad, a to imenovanje je potvrđivao CKSK Crne Gore. Predsjedništvo CKSK je imenovalo predsjednika Savjeta. Predsjednik Savjeta 1975. godine bio je politikolog dr Radovan Radonjić.[1095] Savjet je određivao programske zadatke Centra.

Centar je imao tri odjeljenja: za idejno-političko osposobljavanje članstva, organizacije i rukovodstva SK, za teorijsko-istraživačku djelatnost i za izdavačko-publicističku djelatnost. Na čelu odjeljenja su bili sekretari, koji su sačinjavali Kolegij kojim je upravljao rukovodilac Centra.

Časopis „Praksa“ je odlukom Predsjedništva CKSK Crne Gore na sjednici 24. jula 1975. godine izdvojen iz nadležnosti RK SSRN Crne Gore i dodijeljen Centru za ideološko-političko obrazovanje CKSK Crne Gore. Ciljevi ovog časopisa bili su: izražavanje idejno-teorijskog rada i života Saveza komunista; okupljanje i angažovanje što većeg broja naučnih i javnih radnika na planu analize i istraživanja razvoja socijalističkog samoupravljanja; sistematsko-kritičko praćenje i istraživanje idejnih kretanja; razvijanje marksizma kao metodološko-teorijske osnove socijalističkog samoupravljanja i marksističke analize društva i savremenog svijeta uopšte.[1096]

Centar za ideološko-političko obrazovanje je organizovao savjetovanja iz oblasti socijalističke teorije i prakse. Tako je 1975. godine organizovao savjetovanje na temu „Raspodjela prema radu i princip solidarnosti“.[1097] Centar je 1975. godine preimenovan u Marksistički centar CKSK Crne Gore. Zadatak Marksističkog centra bio je da osposobi članstvo SK da na temelju marksističke misli i marksističkog pristupa ispitivanju

Mijanović, Srđan Hajduković, Ksenija Miranović, Branko Bulajić i Branko Prnjat. U radnoj grupi za obrazovanje bili su: Nevenka Petrović, Osman Kačić, Stevo Kostić, Miljan Radović, Mirčeta Đurović, Matija Novosel, Božina Ivanović, Hamdo Kočan, Boro Ivošević, Vladeta Cvijović, Radivoje Šuković, Branko Radojičić i Miloš Starovlah. Isto.

[1095] Centar za ideološko-političko obrazovanje, Titograd, 21. X 1975, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1096] Programska orijentacija Marksističkog centra CKSK Crne Gore, Titograd, decembar 1975. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1097] Za ovo savjetovanje je imenovan i Redakcioni odbor u koji su ušli: dr Dragoje Žarković, dr Branislav Šoškić, dr Radovan Radonjić, dr Krsto Kilibarda, dr Branko Prnjat, dr Branko Poček, dr Dragutin Grupković, dr Pavle Bogetić, mr Momo Bukilić, Božidar Gazivoda, Novica Vukoslavčević i Novo Vujošević. Predsjednik Redakcionog odobra bio je dr Miloš Radulović. Centar za ideološko-političko obrazovanje, Titograd, 24. II 1975, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

društvenih odnosa, i da svjesno i samoinicijativno učestvuje u izgradnji novih odnosa socijalističkog samoupravljanja.[1098] Centar je okupljao sve intelektualce koji su htjeli da doprinesu unapređivanju i razvoju marksističke misli i socijalističkog samoupravljanja. Koordinirao je saradnju sa naučnim, obrazovnim i izdavačkim institucijama u Crnoj Gori, a naročito sa institucijama za idejno-teorijski rad u opštinama, Univerzitetom i medijima.

Idejno-političko osposobljavanje članstva, organizacija i rukovodstava SK, Centar je ostvarivao preko političko-idejne edukacije članova osnovnih organizacija SK, političke škole SK Crne Gore, seminara i savjetovanja. Teorijsko-istraživački rad organizovan je kroz teme: Tokovi procesi razvoja socijalističkog samoupravljanja, Savez komunista u izgradnji socijalističkog samoupravljanja, Aspekti društvene svijesti i idejne orijentacije, Idejno-teorijski rad i idejno-političko osposobljavanje u SK, i Savremeni problemi razvoja marksističke misli. Izdavačko-publicističku djelatnost Centar je organizovao preko izdavanja marksističke literature i posebnih izdanja kao što je „Biblioteka savremene misli“, a najviše preko svog glasila, časopisa „Praksa“.

Marksistički centar je okupljao marksistički usmjerene političare, naučnike i kulturne radnike, odnosno sve one koji su svojim djelovanjem doprinosili razvoju marksističke misli i socijalističkog samoupravljanja. Centar je težio povezivanju naučnog stvaralaštva i političke prakse. Intelektualci koji su se okupljali u Centru borili su se za marksističku ideologiju.

U Savjetu Marksističkog centra 1977. godine bili su, između ostalih: Jovan Vujadinović (predsjednik), ekonomista Miloš Radulović[1099], publicista Svetozar Durutović, sociolog Krsto Kilibarda[1100], antropolog Božina Ivanović, političar Nenad Bućin, politikolog Damjan Šećković[1101], pedagog

[1098] Koncepcija Marksističkog centra CKSK Crne Gore, Titograd, oktobar, 1975, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1099] Radulović Miloš (Spuž, 1929), ekonomista. Diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Ljubljani (1958), a doktorirao je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu (1968). Bio je dekan Ekonomskog fakulteta u Titogradu (1974-1978), rektor Univerziteta Crne Gore (1986-1990), predsjednik Vijeća republika Skupštine SR Jugoslavije (1992-1996) i ambasador SRJ u Londonu (1996-1999). Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 659.

[1100] Kilibarda Krsto (Riječani, Grahovo, 1932 – Beograd, 1998), sociolog. Doktorat sociloloških nauka stekao je na Univerzitetu u Ljubljani 1968. Bio je redovni profesor Poljoprivrednog fakulteta u Zemunu i naučni saradnik u Sociološkom institutu u Beogradu. Bio je član saradnik Matice srpske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 335.

[1101] Šećković Damjan (Boan, Šavnik, 1939), politikolog. Doktorirao je na Fakultetu političkih nauka u Beogradu 1979. Bio je savjetnik u CKSK Crne Gore i redovni profesor Pravnog fakulteta u Podgorici. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 737.

Ratko Đukanović[1102], novinar Slavko Šepić[1103] i politikolog Radovan Radonjić.[1104] Savjet je određivao sadržaje marksističke tribine, organizovao seminare za marksističko obrazovanje i organizovao jubileje.

Savjet Marksističkog centra je odlučivao i o objavljivanju marksističke literature, zbog čega je 1977. godine formirana posebna Komisija, čiji je cilj bio da priprema marksističke tekstove.[1105] Među članovima Komisije 1978. godine bili su: politikolog dr Radovan Radonjić (predsjednik), sociolog dr Novo Vujošević, sociolog dr Branko Kovačević, slikar Đorđe Živković[1106], i novinar i publicista Milija Komatina.[1107] Komisija se bavila i radom političke škole „Josip Broz Tito“, koja je 1975. godine formirana u Kumrovcu.

Marksistički centar CKCK Crne Gore je nakon VII kongresa SK Crne Gore i XI kongresa SKJ dobio veću ulogu u promovisanju ideologije u obrazovanju, kulturi i nauci. U novembru 1978. godine Savjet Marksističkog centra je usvojio Statut prema kojem je jedan od ciljeva Centra bio da okuplja marksistički usmjerene političke, naučne i kulturne radnike, komuniste koji se bave marksističkom teorijom i da podstiče njihovo angažovanje na razvijanju marksističkog stvaralaštva, na povezivanju marksističke teorije i socijalističke samoupravne prakse. U okviru Centra su osnovane: Sekcija za samoupravne društveno-ekonomske odnose, Sekcija za politički sistem i djelovanje, Sekcija za idejna pitanja u oblasti kulture, nauke i obrazovanja (predsjednik ove sekcije bio je književnik Milo Kralj), Sekcija za ideološko-političko i marksističko obrazovanje, Odjeljenje za izdavačku djelatnost, Odjeljenje za dokumentaciju i biblioteku, i Savjet i redakcija časopisa „Praksa“.

Svaka sekcija je imala predsjednika, sekretara i 10-15 članova. Centrom je upravljao Savjet. Predsjednika i članove Savjeta je imenovalo Predsjedništvo CKSK Crne Gore. U Savjet su birani istaknuti društveno-politički i naučni radnici. Mandat članova Savjeta je trajao 4 godine, a za

[1102] Đukanović Ratko (Lukovo, Nikšić, 1941), pedagog. Diplomirao je i doktorirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Bio je sekretar Republičkog komiteta za obrazovanje, kulturu i nauku (1982-1986), rektor Univerziteta Crne Gore (1995-1999) i redovni profesor Filozofskog fakulteta u Nikšiću. Bio je predsjednik Pedagoškog savjeta Crne Gore i član je Odbora za filozofiju i sociologiju CANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 196.

[1103] Šepić Slavko (Pljevlja, 1948), novinar. Završio Filozofski fakultet u Sarajevu. Bio je novinar i glavni i odgovorni urednik Radio Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 738.

[1104] Zapisnik sa sjednice Savjeta Marksističkog centra CKSK Crne Gore, 27. I 1977. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1105] U Komisiji su bili: Olga Perović, dr Radule Sekulić, Milija Komatina i Vukić Bulatović. Isto.

[1106] Živković Đorđije (Cetinje, 1931), slikar. Umjetničku školu je završio na Cetinju. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 858.

[1107] Informacija sa sjednice Komisije Predsjedništva CKSK Crne Gore za ideološki rad, 16. jun 1978. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

svoj rad direktor Centra i Savjet su odgovarali Predsjedništvu CKSK Crne Gore. Za direktora Centra je biran samo afirmisani društveno-politički radnik sa visokom školskom spremom iz oblasti društvenih nauka sa smislom za organizaciju, idejni i teorijski rad. Krajem 1978. godine za direktora Centra je, umjesto dotadašnjeg Slavka Šepića, izabran publicista Milija Komatina, a za predsjednika Savjeta političar i publicista Budislav Šoškić.[1108] Predsjednik Ustavnog suda SR Crne Gore dr Mijat Šuković je izabran za predsjednika Savjeta Marksističkog centra 1980. godine. Savjet i direktor Centra su odlučivali o članovima koji će učestvovati na naučnim skupovima iz oblasti marksizma.[1109] Mijat Šuković je smatrao da se bez ideološko-političkog osposobljavanja i marksističkog obrazovanja članstva u osnovnim organizacijama ne može realizovati politika SKJ.[1110] Član Savjeta i književnik Gojko Dapčević je naveo da su svi članovi Savjeta Marksističkog centra obavezni da sistematski doprinesu izgrađivanju cjelovitijeg sistema marksističkog obrazovanja i idejno-političkog osposobljavanja, i da tim obrazovanjem treba obuhvatiti cjelokupno članstvo i rukovodeći kadar Saveza komunista.

U okviru Marksističkog centra 1980. godine formirane su tri sekcije: za samoupravne društveno-ekonomske odnose, za idejna pitanja u oblasti kulture, nauke i obrazovanja, i za idejni i teorijski rad i razvoj Saveza komunista.[1111] Marksistički centar je u saradnji sa drugim komisijama CK

[1108] Članovi Savjeta su bili: Radivoje Brajović, Radojica Bošković, Momčilo Bukilić, Čedo Vuković, dr Novo Vujošević, Gojko Dapčević, David Dašić, Svetozar Durutović, Lazar Đođić, dr Mirčeta Đurović, Radovan Ivanović, Igor Jovović, Milija Komatina, dr Jakov Mrvaljević, Filip Ognjenović, dr Branko Pavićević, Milorad Radević, dr Radovan Radonjić, Sulejman Redžepagić, mr Rizo Redža, dr Radule Sekulić, Slobodan Simović, Vojo Srzentić, Ilija Stanovičić, mr Mileva Filipović, Marko Špadijer i dr Mijat Šuković. Marksistički centar CK, Poziv za prvu sjednica Savjeta Marksističkog centra, Titograd, 18. decembar 1978, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1109] Tako su na XI susrete samoupravljača Jugoslavije poslati: dr Miljan Radović (s Univerziteta „Veljko Vlahović“), dr Mijat Šuković (predsjednik Ustavnog suda SRCG), dr David Dašić (član CKSK Crne Gore), dr Božidar Tadić (sekretar Vijeća Saveza sindikata Jugoslavije), dr Duško Vučeković i dr Gordana Bogetić (oboje s Ekonomskog fakulteta u Titoigradu), Milija Komatina (direktor Marksističkog centra CKSK Crne Gore), Boško Gluščević (s Instituta za društveno-ekonomska istraživaja u Titogradu), dr Branislav Ivanović (s Pravnog fakulteta u Titogradu) i Vukić Bulatović (iz CKSK Crne Gore). Za naučni skup „Osma konferencija zagrebačkih komunista i razvoj KPJ-SKJ kao moderne partije radničke klase“ u Zagrebu 1977. godine Centar je prijavio: dr Radovana Radonjića, dr Branka Pavićevića, dr Tomicu Nikčevića, dr Radoja Pajovića, Slobodana Simovića i Vjeru Begović. Za učesnike Međunarodne tribine „Socijalizam u svijetu“ u Beogradu 1978. godine Centar je za učesnike iz Crne Gore prijavio: dr Radovana Radonjića, Boška Gluščevića, Vojina Dakovića, Dimitrija Babića i Avdula Kurpejovića.

[1110] Marksistički centar Predsjedništva CKSK Crne Gore, Sjednica Komsije za idejni rad i Savjeta Marksističkog centra, 1981, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1111] U Sekciji za samoupravne društveno-ekonomske odnose imenovani su: dr Miloš Radulović (predsjednik Sekcije) Božidar Obradović (sekretar Sekcije), Brajović Radivoje, Vasiljević Vukola, Vukašinović Borislav, Vukčević Risto, Gluščević Boško, Dašić David, Dobardžić Emin, Drecun Milivoje, Đurović Mirčeta, Kostić Milica, Kurpejović Abdul, Lukić Slavko, Radević Milorad, Radulović Đorđije, Stanojević Milorad, Šekarić Savo, Šećković Damjan i Šuković Mijat. U Sekciju za idejna pitanja u oblasti

organizovao sastanke na kojima se diskutovalo o unapređenju marksističke ideologije, obrazovanju kadrova i osmišljavanju novih metoda partijskog rada. Marksistički centri su organizovani i pri Opštinskim komitetima (OK) SK. Oni su određivali idejne pravce javnog djelovanja na lokalnom nivou.

Predsjedništvo CKSK Crne Gore je formiralo i Komisiju za idejni i teorijski rad i ideološko obrazovanje u SK, čiji je predsjednik 1974. godine bio politikolog dr Radovan Radonjić. Među članovima Komisije bili su pedagog dr Radule Sekulić i književnik Gojko Dapčević.[1112] Tokom 1974. i 1975. godine zadaci ove Komisije bili su da angažuje časopise i revije u borbi za ostvarivanje novog Ustava i odluka X kongresa SKJ i VI kongresa SK Crne Gore, da se reforma obrazovnog i vaspitnog sistema obavi u skladu sa načelima samoupravljanja, da se ideološko-vaspitni rad razvija na idejnim marksističkim osnovama i praksi samoupravnog socijalizma, i da se povede propagandna borba protiv svih antisamoupravnih i antisocijalističkih snaga. Komisija je analizirala udžbenike, planove i programe rada obrazovnih institucija, pratila i usmjeravala izdavačku djelatnost u Crnoj Gori i, što je bilo naročito značajno, angažovana je u marksističkom obrazovanju univerzitetskih profesora.

Do kraja 1975. godine Komisija je usvojila: Okvirni program ideološkog obrazovanja u SK Crne Gore, Program ideološko-političkog osposobljavanja delegata i delegacija osnovnih samoupravnih zajednica, Program seminara za nastavnike srednjih škola, Program marksističkog obrazovanja nastavnika u SR Crnoj Gori i Program ideološkog osposobljavanja novoizabranih rukovodstava SK. Komisija je formirala i tri radne grupe čiji je zadatak bio da analiziraju idejno stanje na Univerzitetu, programsku politiku izdavačkog preduzeća „Obod“, karakter i rezultate kooprodukcionog programa „Filmskog studija“ iz Titograda sa stranim

nauke, kulture i obrazovanja imenovani su: Nenad Bućin (predsjednik Sekcije), Hamdo Kočan (sekretar Sekcije), Asanović Sreten, Božović Ratko, Bojović Jovan, Bošković Radojica, Vuković Čedo, Dapčević Gojko, Đokaj Đerđ, Đoković Božidar, Ivanović Božina, Knežević Vojo, Kočan Hamdo, Novosel Matija, Nikčević Vojislav, Pavićević Branko, Perović Olga, Prnjat Branko, Radović Miljan, Sekulić Radule i Cvijović Vladeta. U sekciju za idejni i teorijski rad i razvoj Saveza komunista imenovani su: Lazar Đođić (predsjednik Sekcije), Vukić Bulatović (sekretar Sekcije), Banjević Mihailo, Barjaktarević Budimir, Vujošević Novo, Vukadinović Vuko, Vukotić Perko, Vučurović Veselin, Glomazić-Leković Stanka, Dragaš Kosa, Đukanović Ratko, Kilibarda Risto, Ivezaj Martin, Kovačević Anđelko, Kovačević Branko, Pavlović Ilija, Popović Vladimir-Tuśa, Radonjić Radovan, Simović Slobodan, Suljević Bajram i Ćetković Borivoje. Isto

[1112] Komisija Predsjedništva CKSK Crne Gore za idejni i teorijski rad i ideološko obrazovanje, Zabilješka sa sjednice, 6. oktobar 1975. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

partnerima.[1113] Komisija je analizirala kako se marksizam izučava u školama i fakultetima, i 1975. godine formirala je nekolike grupe za analiziranje.[1114]

Komisija je sarađivala sa Centrom za ideološko-političko obrazovanje (Marksističkim centrom) u cilju ideološko-političkog osposobljavanja i marksističkog obrazovanja omladine. Zajednički projekat Komisije za idejni i teorijski rad i ideološko obrazovanje i Centra za ideološko-političko obrazovanje bilo je da, sa identičnim Komsijama pri OKSK u Crnoj Gori, organizuju savjetovanja za nastavnike na kojima se raspravljalo o unapređivanju marksističkog obrazovanja u školama.

Predsjedništvo CKSK Crne Gore je 1975. godine formiralo Komisiju za informativno-propagandnu djelatnost. Predsjednik Komisije je bio partijski funkcioner Matija Novosel.[1115] Komisija je kontrolisala rad medija i način na koji su sprovodili zaključke vlasti u javnosti. Ona je u potpunosti nadgledala i određivala programsku orijentaciju crnogorskih medija. Naročiti zadatak Komisije je bio bio da prati razvoj Radio-televizije Titograd i njenu ideološku orijentaciju. Komisija je sarađivala sa redakcijama svih medija u Crnoj Gori i Udruženjem novinara Crne Gore kako bi se stavovi SK Crne Gore dosljedno promovisali. Komisija je na medije gledala kao na jedno od oruđa marksističke ideologije i kao na sastavni dio političkog sistema socijalističkog samoupravljanja.[1116] Pred održavanje VII kongresa

[1113] Izvještaj o radu Komisije CKSK Crne Gore za idejni i teorijski rad i ideološko obrazovanje za period septembar 1974 – septembar 1975. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1114] Grupu koja je analizirala aktuelna idejna pitanja u nastavnim sadržajima predvodio je dr Branislav Ivanović, a članovi su bili: Olga Perović, Radivoje Labudović i Vjera Begović. Grupom za ocjenu sadržine i idejne usmjernosti za osnovne škole rukovodio je Marko Špadijer, a članovi su bili: Matija Novosel, dr Radovan Radonjić i Momčilo Milović. Grupom za analizu idejnosti u obrazovanju djece i omladine rukovodio je mr Božidar Tadić, a članovi su bili: dr Radule Sekulić, Pavle Gazivoda i Budo Barjaktarević;. Grupom za ocjenu idejnih osnova i nacionalističkih pojava u istoriografiji i publicistici rukovodio je Svetozar Durutović, a članovi su bili: Slobodan Filipović, Anđelko Kovačević i Husein Kunovac. Analizu pitanja marksističke kritike u oblasti stvaralaštva i pojave tuđih ideja u sferi izdavačke djelatnosti, publicistike i filma uradila je grupa koju je predvodio Gojko Dapčević, a članovi su bili: dr Branko Prnjat, Sreten Asanović i Milija Komatina. Grupu za analizu aktuelnih pitanja idejnog rada i marksističkog obrazovanja SK Crne Gore predvodio je dr Radovan Radonjić, a članovi su bili: Radule Knežević, Vojo Milošević i Vukić Bulatović. Komsija za idejni i teorijski rad i ideološko obrazovanje u Savezu komunista, Program rada za period oktobar 1975 – septembar 1976. godine, Titograd, decembar 1975. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1115] Članovi Komisije su bili: Borislav Vučurović, Ivan Vrbica, Vladimir Đurković, Novak Jovanović, Dimitrije Krivokapić, Milivoje Obradović, Veselin Raspopović, Rade Sokolović, Orle Šabović, Momčilo Šljukić, Dragoljub Šaranović, Budo Barjaktarević i Miladin Bogićević. Zapisnik sa 1. sjednice Komisije Predsjedništva CKSK Crne Gore za informativno-propagandnu djelatnost, 29. septembar 1975. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1116] U jednom dokumentu Komisije je navedeno: "Mediji su, kao i svi ostali djelovi tog sistema bitno uslovljeni borbom za jačanje takve društvene uloge i položaja radničke klase, radnog čovjeka i građanina i za stvaranje takvih društvenih uslova u kojima će radni čovjek neposredno da odlučuje o rezultatima i sredstvima svoga rada. Javna glasila i novinar, kao društveno politički radnici, potvrđuju se, dakle, u svojoj društvenoj funkciji prema tome koliko doprinose ostvarivanju takve društvene uloge i položaja radnog čovjeka, koliko doprinose socijalističkom i samoupravnom razvoju društva. To je glavni, određujući temelj

Komisija Predsjedništva CKSK za informativno-propagandnu djelatnost pozvala je urednike unutrašnjo-političkih rubrika „Pobjede“ i RTV Titograd i naredila im da svu pažnju usmjere na teme kojima će se baviti kongres. Predsjednik Komisije 1978. godine bio je Ivan Vrbica, član CKSK Crne Gore.[1117] Na drugoj sjednici Komisije sa predstavnicima Savjeta za informisanje RK SSRN Crne Gore, urednicima listova, časopisa, Univerziteta, Privredne komore i drugih društveno-političkih organizacija, usvojen je stav da će se cjelokupna djelatnost medija pred održavanje VII kongresa SK Crne Gore zasnivati na partijskoj platformi i da će čitava informativno-propagandna djelatnost (štampa, radio, televizija i časopisi) biti usmjereni na najvažnija pitanja samoupravljanja i obilježavanju Titovih jubileja.[1118]

Kroz zakonsku regulativu unaprijeđena je ideološka kontrola nad medijima i izdavačkom djelatnošću, odnosno kontrola nad javnim istupima intelektualaca. Na osnovu Zakona o informisanju iz 1975. godine i Zakona o Radio-televiziji Titograd iz iste godine, zadatak televizije je bio da jača i štiti socijalistički sistem, a osnovna programska koncepcija Radio-televizije se

programske usmjerenosti javnih glasila i njihove uređivačke politike kojom se realizuju uređivački programi. Idejno-političku osnovu i okvir uređivačke politike i programske usmjerenosti i djelovanja štampe, radija i televizije čine Program SKJ i politika SKJ, kao vodeće idejno-političke snage u sistemu socijalističkog samoupravljanja...Idejno-političko osposobljavnje i marksističko obrazovanje i stalno kritičko sagledavanje vlastitog djelovanja mora biti u funkciji takvog izgrađivanja novinara da on bude aktivan učesnik u društvenim zbivanjima a ne samo puki pratilac i registrator pojedinih događaja, već da uistinu bude društveno-politički radnik“. Komisija Predsjedništva CKSK Crne Gore za informisanje i propagandu, Informacija sa sastanka održanog 21. I 1980. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1117] Članovi Komisije su bili: Pavićević Milovan (tehničar u Titeksu), Terzić Branko (metalostrugar u IGM „Radoje Dakić“), Novosel Matija (sekretar u Predsjedništvu CKSK Crne Gore), Kandić Jovan (novinar iz Pljevalja), Špadijer Marko (glavni i odgovorni urednik „Pobjede“), Fetahović Hamdija (član Sekretarijata RK SSRN), Perović Olga (član Izvršnog vijeća), Popović Vlado – Tusja (predsjednik Odbora za informisanje Skupštine SR Crne Gore), Danilo Burzan (direktor informativnog centra u Titogradu), Miloš Krunić (predsjednik Sekcije novinara iz udruženog rada), Alija Šarkić (urednik Radio Titograda) i Momčilo Šljukić (urednik Televizije Titograd). Komisja za informisanje i propagandu, Spisak članova, 11. X 1978. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1118] Na sjednici su bili članovi Komisije: Novosel Matija, Vušović Borilsav, Vrbica Ivan, Đurković Vladimir, Jovanović Novak, Krivokapić Dimitrije, Obradović Milivoje, Raspopović Veselin, Sokolović Rade, Fetahović Hamdija, Šljukić Momir, Šaranović Dragoljub, Bogićević Miladin, Kočan Hamdo; članovi Savjeta za informativnu djelatnost RK SSRN: Radović Kosta, Burić Ljubo, Popović Vladimir, Vrbica Ivo, Marković Milorad, Ognjić Vlado, Kustudija Ivo, Krunić Miloš, Perović Olga (Udruženje novinara CG i CKSK), Šarkić Aljo, Jablan Boško, Cerović Slobodan, Pasković Gracija, Dabetić Vuksan, Kandić Jovan, Đurović Živko, Berkuljan Zaga. Prisustvovali su i urednici listova, časopisa, predstavnici RK SS CG, SSRN, Narodne tehnike CG, Univerzitetskog komiteta i Privredne komore: Špadijer Marko, Durutović Svetozar, Bošković Radojica („Ovdje“), Komatina Milija („Praksa“), Brajković Janko („Univerzitetska riječ“), Šuković Radivoje („Obrazovanje i vaspitanje“), Mišo Brajević, Ivo Popović, Slavko Vukašinović („Borba“), Božo Tadić (RK SSCG), Gojko Dapčević (Kulturno-prosvjetna zajednica CG), Filip Proroković, Branko Smotljik (Narodna tehnika Crne Gore), Perko Vukotić (sekretar Univerzitetskog komiteta Saveza komunista) i Dragović Budo (Privredna komora Crne Gore). Zapisnik sa zajedničke sjednice Komisije Predsjedništva CKSK Crne Gore za informativno-propagandnu djelatnost, 5. maj 1977. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

temeljila na ciljevima i politici Saveza komunista.[1119] Radio-televizija je dobila zadatak da mladu generaciju vaspitava u duhu marksističkog pogleda na svijet, u duhu tekovina NOB-a i socijalističke revolucije, borbe naroda i narodnosti Jugoslavije za slobodu i ravnopravnost i u duhu jugoslovenskog socijalističkog patriotizma.[1120] Na ovim postavkama se temeljila i kadrovska politika u RTV Titograd, odnosno svi kadrovi su morali da podržavaju idejne i političke ciljeve Saveza komunista i socijalističkih snaga.

Presudnu riječ u kadrovskoj politici televizije, makar formalno, imala je Skupština SR Crne Gore. Ona je imenovala generalnog direktora Radio-televizije, direktora Radio Titograda i direktora Televizije Titograd, kao i glavne i odgovorne urednike Radija i Televizije. Generalni direktor RT Titograd 1976. godine bio je publicista Vladimir N. Popović, koji je prethodno bio republički sekretar za obrazovanje, kulturu i nauku.[1121]

Televizija je sredinom 70-ih postala najuticajniji medij u Crnoj Gori. Prijemom prvog televizijskog programa u Crnoj Gori 1977. godine bilo je pokriveno oko 80% ukupne teritorije i oko 80% stanovništva. Tokom 1976. godine TV Titograd je za dva i po puta povećala program i prvi put je emitovala svoj dnevnik. Time je i crnogorska vlast dobila još jedno moćno sredstvo za afirmaciju zvanične ideologije.

Pored republičkih, samoupravnih i partijskih institucija, u promociji socijalističke ideologije učestvovale su najvažnije obrazovne i naučne institucije: Univerzitet „Veljko Vlahović“ i CANU. Zakon o visokom školstvu u SR Crnoj Gori, koji je usvojen 1975. godine odredio je da je cilj visokog školstva da se na osnovama dostignuća nauke, marksističke teorije i prakse samoupravnog socijalizma obrazuju kadrovi sa višim, visokim i postdiplomskim obrazovanjem.[1122]

Jedan od važnih koraka ka obezbjeđivanju ideološke podobnosti predavača na Univerzitetu „Veljko Vlahović“ bilo je formiranje Univerzitetske konferencije SK 15. aprila 1976. godine.[1123] Za prvog sekretara Univerzitetske konferencije (komiteta) SK izabran je fizičar mr Perko Vukotić[1124]. Vukotić je bio član SK od 1963. godine i prethodno je obavljao dužnosti sekretara SK na Tehničkom fakultetu i predsjednika

[1119] Nacrt Zakona o RTV Titograd, DACG, OROC, RSO, fascikla 46, 670; 5/1975.
[1120] Isto.
[1121] RT Titograd – Izvršnom vijeću Skupštine SR Crne Gore, 14. V 1976, DACG, OROC, RSO, fascikla 56, 469; 1-2/1976.
[1122] Nacrt Zakona o visokom školstvu, DACG, OROC, RSO, fascikla 46, 665; 2/1975.
[1123] „Pobjeda“, 16. IV 1976, str. 1.
[1124] Vukotić Perko (Cetinje, 1945), fizičar. Diplomirao je na Elektrotehničkom fakultetu u Podgorici 1968. godine, a doktorirao je na ETF-u u Beogradu 1982. Od 1992. je redovni profesor na PMF-u u Podgorici. Bio je direktor Instituta za matematiku i fiziku u Podgorici, i ambasador. Za vanrednog člana CANU izabran je 2003. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 825.

Saveza studenata Crne Gore. Na prvoj sjednici Univerzitetske konferencije istaknuto je da Unverzitet, predvođen snagama iz SK, ima obavezu da unapređuje socijalističko društvo Crne Gore.[1125]

Na Skupštini Univerziteta „Veljko Vlahović“ u septembru 1978. godine, u prisustvu Matije Novosela, izvršnog sekretara Predsjedništva CKSK Crne Gore, za rektora je izabran profesor Ekonomskog fakulteta dr Miljan Radović[1126], a za prodekane profesor Tehničkog fakulteta dr Milinko Šaranović[1127], istraživač Poljoprivrednog instituta dr Žarko Kalezić[1128] i direktor Pedagoške akademije dr Radule Sekulić.[1129] Cilj nove uprave je bio da se nastavi sa reformisanjem visokoškolskog obrazovanja u skladu sa načelima samoupravljanja i da se nastavni planovi i programi usklade sa marksizmom i teorijskim i praktičnim iskustvima samoupravne prakse. To je bilo u skladu s ideološkom orijentacijom vlasti, jer je Komisija CKSK Crne Gore za idejna pitanja u obrazovanju, nauci i kulturi u septembru 1978. godine usvojila stav da je naučno-istraživački rad neophodno uskladiti sa potrebama udruženog rada.[1130]

Zakonom je bilo predviđeno i da CANU razvija nauku i umjetnost kako bi jačala samoupravne socijalističke društveno-ekonomske odnose, odnosno jačala socijalističku ideologiju.[1131] SK Crne Gore je tražio da se aktivnost CANU odvija u skladu sa potrebama razvoja socijalističkog samoupravljanja.[1132] Akademija je to prihvatila. Predsjednik CANU dr Branko Pavićević je 1978. godine izjavio da je razvoj nauke i stvaralaštva u funkciji razvoja samoupravnog društva i njegove svijesti.[1133] Naveo je da se

[1125] „Pobjeda“, 16. IV 1976, str. 1.

[1126] Radović Miljan (Kolašin, 1933), geograf, predsjednik Predsjedništva CKSK Crne Gore 1986-1989. Diplomirao i doktorirao na PMF-u u Beogradu 1969. Član SKJ od 1954. Bio je redovni profesor na Ekonomskom fakultetu u Podgorici (1962-1989), rektor Univerziteta Crne Gore (1978-1982), član Predsjedništva CK SKJ. Nakon ostavke 1989. godine radio je kao naučni savjetnik u Institutu ekonomskih nauka u Beogradu. ILCG, knjiga 5, str. 1077.

[1127] Šaranović Milinko (Danilovgrad, 1929), inženjer elektrotehnike. Diplomirao (1956) i doktorirao (1970) na ETF-u u Beogradu. Redovni profesor na ETF-u u Podgorici, rektor Univerziteta „Veljko Vlahović“ (1982-1986), vanredni član CANU od 1985. i redovni član CANU od 1993. godine. Od 1995. do 2001. bio je sekretar CANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 731.

[1128] Kalezić Žarko (Sladojevo Kopito, Danilovgrad, 1931), agronom. Diplomirao (1955) i doktorirao (1975) na Poljoprivrednom fakultetu u Beogradu. Od 1974. do 1992. godine bio je samostalni istraživač i direktor Poljoprivrednog instituta u Podgorici, zamjenik saveznog ministra za poljoprivredu i redovni profesor Univerziteta Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 322.

[1129] Skupština Univerziteta „Veljko Vlahović“, „Pobjeda“, 20. IX 1978, str. 2.

[1130] U znaku potreba udruženog rada, „Pobjeda“, 21. IX 1978, str. 13.

[1131] Zakon o Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti, CANU, Godišnjak 1976, knjiga IV, Titograd, 1978, str. 30.

[1132] Rezolucija Sedmog kongresa SK Crne Gore o najvažnijim pitanjima daljeg razvoja SR Crne Gore na osnovama socijalističkog samoupravljanja i zadacima Saveza komunista, Sedmi kongres Saveza komunista Crne Gore, Titograd, 1978, str. 72.

[1133] „Pobjeda“, 10. II 1978, str. 6.

akademija mora prilagoditi samoupravnoj praksi.[1134] Pavićević, koji je bio i član Aktiva Saveza komunista akademika, smatrao je da su zadaci, prvenstveno društvenih nauka, da se svestrano bave iskustvima socijalističkog samoupravljanja.

Prve organizovane naučne aktivnosti CANU bile su usmjerene upravo ka afirmaciji socijalističkog samoupravljanja. CANU je to radila preko naučnih skupova i objavljivanjem zbornika radova koji su promovisali socijalistički sistem. Za samo tri godine organizovana su tri takva skupa. Prvi je organizovan u oktobru 1977. godine pod nazivom „Rikardo, Marks, Lenjin i savremena ekonomska misao". Skup je posvećen jubilejima kapitalnih izdanja ovih ličnosti.

CANU je u oktobru 1978. godine organizovala međunarodni naučni skup „Pogled na svijet", na kojem su promovisani radovi koji su s marksističkih pozicija tumačili društvo.[1135] Učesnici su, naročito, ukazali na filozofski sadržaj prirodnih nauka i na značaj dijalektičke povezanosti filozofije i prirodnih nauka.[1136] Filozof i redovni profesor Univerziteta „Veljko Vlahović" dr Dragutin Leković[1137] je na ovom skupu istakao da marksizam mora biti teoretski i naučni pogled na svijet.[1138] Leković je smatrao da marksizam mora imati kritičan odnos prema sebi i svom pogledu na svijet, jer ga to čuva od samozadovoljstva i omogućava mu da ide u korak sa vremenom.[1139] Tvrdio je da bi marksizam trebalo da doprinosi rješavanju metodoloških pitanja usmjeravanja društvenog kretanja ka višem nivou socijalističkog razvoja.[1140] Smatrao je da marksizam mora biti i teorija ljudske emancipacije, i da se mora razvijati i kao teorija i kao nauka o pogledima na svijet.[1141]

[1134] Branko Pavićević, Trenutak akademija, „Ovdje", broj 105, 1978, str. 3.
[1135] Naučni skup "Pogled na svijet", "Pobjeda", 2. X 1978, str. 13.
[1136] Značaj doprinos nauci, „Pobjeda", 12. X 1978, str. 13.
[1137] Leković Dragutin (Godinje, Bar, 1919), filozof. Učesnik NOB-a od 1941. Završio Filozofski fakultet u Beogradu 1947. Doktorirao je na Sorboni 1965. godine. Bio je profesor filozofije na Višoj Pedagoškoj školi na Cetinju 1947. godine, a od 1952. bio je profesor filozofije na Institutu društvenih nauka u Beogradu. Od 1954. do 1963. bio je na specijalizaciji u Francuskoj, a od 1963. radio je u Institutu za radnički pokret u Beogradu, rukovodio Centrom marksističkih studija i bio član Jugoslovenske redakcije za izdavanje Marksovih i Engelsovih djela. Od osnivanja Nastavničkog fakulteta u Niškiću 1977. godine angažovan je kao predavač na predmetima Istorija filozofije i Istorije marksizma. Ubrzo je izabran za redovnog profesora na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, gdje je radio do penzionisanja 1987. Za vanrednog člana CANU izabran je 1985. i za redovnog 1991. godine. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1993, str. 97-98.
[1138] Dragutin Leković, Marksizam kao teorija pogleda na svet, Pogled na svijet, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga, 6, Titograd, 1984, str. 223.
[1139] Isto, str. 224.
[1140] Isto, str. 225.
[1141] Isto.

Sociolog dr Branko Kovačević je naveo da u građanskim društvima vladajuća klasa preko kontrole duhovnog rada i politike, kontroliše fizički rad eksploatisane klase.[1142] Smatrao je da potlačena klasa mora razvijati realnu svijest o svijetu i da će tako ostvariti revolucionarnu pobjedu nad vladajućom klasom.[1143] Kovačević je zaključio da je opšti interes radničke klase i njene revolucionarne borbe da razvije naučni pogled na svijet koji će joj pomoći da ostvari istorijske interese.[1144] Naveo je da je komunizam naučni pogled na svijet, da komunizam treba da ukine podjelu rada, robnu proizvodnju i državu, i stvori mogućnost za formiranje svestrano obrazovanog i svestrano upotrebljivog čovjeka.[1145]

CANU je, povodom 30 godina od uvođenja i razvoja samoupravljanja u Jugoslaviji, u Herceg Novom 1980. godine organizovala naučni skup „Problemi samoupravnog privrednog sistema“. Na skupu je učestvovalo 87 jugoslovenskih i stranih naučnika, a skup je bio usmjeren ka tome da njegove ideje, teorijski radovi i rješenja posluže razradi, korekcijama i usavršavanjima jugoslovenskog privrednog sistema i adekvatnijem koncipiranju ekonomske politike.[1146]

Ekonomista i akademik Branislav Šoškić[1147] je naveo da su jugoslovenskoj privredi potrebni radikalni preokreti, ali ne u smislu mijenjenja osnova samoupravnog privrednog sistema, već u smislu teorijskog i praktičnog revitaliziranja tih osnova, kako bi ojačao udruženi rad, smanjilo se državno administriranje, ojačale ekonomske zakontitosti, tržište i zdrava konkurencija.[1148] Šoškić je smatrao da su samoupravno planiranje, samoupravni sporazumi i društveni dogovori neophodni.[1149] On se zalagao za liberalizaciju cijena i za jačanje privatnog sektora u oblasti male privrede, kako bi se postigla efikasnost dominantog društvenog sektora. Pozvao je i na smanjivanje carina i poreza koje su štitile

[1142] Branko Kovačević, Društveno-istorijski uslovi za formiranje različitih pogleda na svijet, Pogled na svijet, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga, 6, Titograd, 1984, str. 250-251.
[1143] Isto, str. 252.
[1144] Isto.
[1145] Isto, str. 252-253.
[1146] Problemi samoupravnog privrednog sistema, tom I, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, Titograd, 1982, str. 6.
[1147] Šoškić Branislav (Gusinje, 1922), ekonomista. Učestvovao u NOR-u od 1941. Diplomirao (1951) i doktorirao (1954) na Ekonomskom fakultetu u Beogradu. Na ovom fakultetu je bio docent, vanredni i redovni profesor (1965), i dva puta dekan ovog fakulteta. Od 1961. do 1984. bio je direktor Instituta za ekonomska istraživanja u Beogradu. Član Društva za nauku i umjetnost Crne Gore, odnosno CANU od 1973. Bio je dva puta predsjednik CANU (1981-1983 i 1983-1985). Od 1984. do 1985. bio je član, a od 1985. do 1986. godine predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1993, str. 149.
[1148] Prof. dr Branislav Šoškić, Istorijska specifičnost i problemi samoupravnog privrednog sistema, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, Problemi samoupravnog privrednog sistema, tom I, Titograd, 1982, str. 14.
[1149] Isto, str. 15.

nekonkuretnost domaće privrede, kako bi se postigla zdrava konkurencija jugoslovenskih proizvoda na svjetskom tržištu.[1150]

Profesor Ekonomskog fakulteta Božidar Gluščević je izjavio da jugoslovenski privredni sistem ima sudbinsku prednost istorijski odabranog pravca u odnosu na druge solucije.[1151] Dekan Ekonomskog fakulteta prof. dr Risto Vukčević je smatrao da samoupravni sistem treba dograđivati i operacionalizovati postojećom ekonomskom politikom u svim oblastima koja su bitna za usmjeravanje i efikasnost akumulacije.[1152] Vukčević je naveo da pad stope akumulacije pokazuje nepravilno funkcionisanje privrednog sistema, nedovoljnu usklađenost i nedovoljnu operativnu razrađenost, ali da se s rješavanjem tih problema, samoupravni sistem može vratiti visokim stopama akumulacije i dinamičnom razvoju privrede.[1153] I profesor Ekonomskog fakulteta dr Dragutin Grupković[1154] je smatrao da ne treba mijenjati privredni sistem u Jugoslaviji, već da se samo mora ukazati na one elemente koji bi u samoupravnom sistemu trebalo da budu sastavni dio ekonomske stabilizacije kao trajnog elementa vođenja ekonomske politike.[1155] Tako je Grupković smatrao da, u pogledu odnosa sa inostranstvom, osnovne organizacije udruženog rada moraju putem planiranja ostvarivati ekonomske odnose sa inostranstvom, i da traženje ekonomske logike može biti samo u okvirima planiranja.[1156] Smatrao je da sistem samoupravnog planiranja predstavlja osnovni instrument utvrđivanja i realizovanja unutrašnje i spoljne ekonomske ravnoteže, i da proces donošenja samoupravnih i društvenih planova treba da predstavlja optimalan program ekonomske stabilizacije u srednjoročnom periodu.[1157]

Guverner Narodne banke Crne Gore i profesor na Ekonomskom fakultetu u Titogradu dr Josif Jauković[1158] podržao je osnovna načela

[1150] Isto.
[1151] Prof. Božidar Gluščević, Suvremeni teoretski problemi privrednog sistema SFR Jugoslavije, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, Problemi samoupravnog privrednog sistema, tom I, Titograd, 1982, str. 95.
[1152] Prof. dr Risto Vukčević, Obim i umjeravanje akumulacije, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, Problemi samoupravnog privrednog sistema, tom I, Titograd, 1982, str. 444.
[1153] Isto.
[1154] Grupković Dragutin (Danilovgrad, 1928), ekonomista. Diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu (1954). Bio je zamjenik saveznog sekretara za finansije, generalni direktor Saveznog zavoda za statistiku i redovni profesor Univerziteta Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 258.
[1155] Prof. dr Dragutin Grupković, Ekonomska stabilizacija u samoupravnom sistemu, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, Problemi samoupravnog privrednog sistema, tom II, Titograd, 1982, str. 305.
[1156] Isto, str. 311.
[1157] Isto, str. 322.
[1158] Jauković Josif (Bukovica, Šavnik, 1925 – Podgorica, 1999), ekonomista. Diplomirao (1950) i doktorirao (1965) na Ekonomskom fakultetu u Beogradu. Bio je direktor Republičkog zavoda za produktivnost rada, direktor Glavne centrale Narodne banke Crne Gore, guverner Narodne banke Crne

samoupravnog ekonomskog sistema. Naveo je da je neophodno da samoorganizovani udruženi rad obavlja funkciju vođenja ekonomske politike i da na bazi integrisanosti svojih društvenih interesa samoupravno usaglašava i donosi mjere i instrumente kojma će obezbijediti stabilna kretanja i dinamičan ekonomski razvoj.[1159] Da bi se riješili problemi u socijalističkoj ekonomiji, a prije svega neracionalna proizvodnja, prezaduženost, trgovinski deficit i nesklad u raspodjeli dohotka, smatrao je da je neohodno graditi trajniji i stabliniji sistem u kome će organizacije udruženog rada, putem samoupravnog planiranja, sporazuma i dogovora, preuzeti funkciju društvene reprodukcije. Naveo je da bi trebalo što dosljednije poštovati tržišne zakone i da će kroz takvo djelovanje i samoupravno organizovanje, organizacije udruženog rada povećati produktivnost rada.[1160] Jauković je izjavio da će se kroz zajedništvo, tehonološku i ekonomsku povezanost, i integrisanost udruženog rada, obezbijediti permanentni razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa. Apelovao je da se težnja društva za što bržim razvojem koordinira sa samoupravnim planiranjem.[1161] Tvrdio je da je samoupravno planiranje razvoja fundamentalno pitanje koje svim subjektima daje cjelovitu viziju razvoja čitave socijalističke zajednice.[1162] Naveo je da samoupravni sporazumi i društveni dogovori polaze od interesa radnih ljudi, da afirmišu demokratski način odlučivanja, da je zbog toga ovaj metod univerzalan i da razvija stvaralačku aktivnost svakog radnika. Jauković je ocijenio da su samoupravni sporazumi i društveni dogovori izraz socijalističke demokratije, i da iz toga proizilazi vitalnost, trajnost i stabilnost jugoslovenskih društveno-ekonomskih odnosa. Zaključio je da je samoupravljanje nezamjenjivo u izgrađivanju privrednog i društvenog sistema.

Akademik, ekonomista i istoričar Mirčeta Đurović je naveo da se sistemska rješenja i mjere ekonomske politike moraju zasnivati na neposrednom interesu udruženog rada.[1163] On je podržao ustavna, zakonska i kongresna opredjeljenja da udruženi rad putem neposrednog dogovaranja i

Gore (1972-1982) i redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Titogradu od 1977. do 1989. Dekan ovog fakulteta bio je od 1982. do 1984. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 298.

[1159] Prof. dr Josif Jauković, Uticaj faktora ekonomske stabilizacije na razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, Problemi samoupravnog privrednog sistema, tom II, Titograd, 1982, str. 342-343.

[1160] Isto, str. 345.

[1161] Isto, str. 349.

[1162] Isto, str. 352-353.

[1163] Prof. dr Mirčeta Đurović, Neki problemi ekstra dohotka u sistemu raspodjele samoupravnog socijalizma, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, Problemi samoupravnog privrednog sistema, tom II, Titograd, 1982, str. 399.

sporazumijevanja, udruživanjem sredstava i rada u cilju sticanja zajedničkog dohotka, i povezivanjem u reprodukcione cjeline, uređuje odnose u sticanju i raspodjeli dohotka.[1164]

Slično Akademiji zapažen doprinos u promociji ciljeva vlasti dali su Udruženje književnika Crne Gore i njegovi članovi. Oni su to demonstrirali na sastancima Udruženja književnika Crne Gore i na manifestacijama koje je održavalo ovo Udruženje. Aktiv pisaca-komunista Udruženja pisaca Crne Gore je 1974. godine raspravljao o dokumentu „Politika i zadaci SK u oblasti kulture i nauke". Učestvovali su: Ratko Vujošević[1165], Čedo Vuković, Milo Kralj, Dušan Đurišić[1166], Ljubislav Milićević[1167], Radoslav Rotković, Zuvdija Hodžić[1168], Janko Vujisić[1169], Milika Pavlović i Gojko Dapčević.[1170] Ratko Vujošević je istakao da je radnička klasa usmjerena ka oslobađanju društva i da se SK mora snažnije zalagati za trijumf samoupravljanja i za suzbijanje antisocijalističkih snaga. Naveo je da Udruženje pisaca mora aktivnije da se bori za ostvarivanje socijalističkih sadržaja u kulturi, a ostali članovi Aktiva su podržali programska opredjeljenja SK u kulturi. Sekretar Aktiva pisaca-komunista bio je Gojko Dapčević.

Udruženje književnika je novu socijalističku orijentaciju u angažmanu potvrdilo na sjednici u aprilu 1974. godine, kada se diskutovalo o temi „Angažovanost pisaca, članova Udruženja i njihov položaj u društvu."[1171]

Predsjednik Udruženja književnika Crne Gore i Urednik časopisa „Stvaranje" Sreten Asanović je 1975. godine na Osmom kongresu Saveza književnika Jugoslavije naveo da je samoupravljanje po svojoj suštini i po svojim osnovnim ciljevima, blisko stvaralačkom istraživanju, pokretanju

[1164] Isto.

[1165] Vujošević Ratko (Orahovo, Podgorica, 1941 – 2004), književnik. Višu školu društveno-političkih nauka završio je u Beogradu 1968. Bio je novinar „Titogradske tribine", novinar i urednik „Pobjede" i urednik u izdavačkoj kući „Pobjeda". Pisao je poeziju. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 806.

[1166] Đurišić Dušan (Gradinje, Dimitrovgrad, 1932), književnik. Završio je Filozofski fakultet u Skoplju. Bio je profesor u Srednjoj tehničkoj školi i Gimnaziji u Titogradu. Bio je novinar lista „Titogradska tribina", direktor Narodne biblioteke „Radosav Ljumović", savjetnik u Republičkom komitetu za obrazovanje, nauku i kulturu, i galvni i odgovorni urednik književnog lista za djecu „Osmijeh". Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 205.

[1167] Milićević Ljubislav (Bistrica, Bijelo Polje, 1930), književnik. Bio je učitelj, stalni saradnik Radio Titograda i dopisnik „Politike" iz Bijelog Polja. Piše pjesme. Uređivao je časopis „Mostovi" (Pljevlja) i „Odzivi" (Bijelo Polje). Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 474.

[1168] Hodžić Zuvdija (Gusinje, 1944), književnik. Završio je Pedagošku akademiju u Nikšiću i Filološki fakultet u Prištini (1984). Bio je novinar lista „Titogradska tribina". Bavi se i slikarstvom. Član je DANU, Crnogorskog PEN centra, Crnogorskog društva nezavisnih književnika i Matice crnogorske. Od 2011. vanredni je član CANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 266.

[1169] Vujisić Janko (Prekobrđe, Kolašin, 1942), književnik. Završio je Pedagošku akademiju u Nikšiću. Bio je nastavnik u osnovnoj školi. Piše prozu i poeziju. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 803.

[1170] Usaglašavanje gledišta, „Pobjeda", 28. III 1974, str. 9.

[1171] Društveni i materijalni položaj pisaca, „Pobjeda", 11. IV 1974, str. 9.

novog, nastajanju vrijednosti, i da je sama bit društvenog samoupravljanja, utkana u suštinu stvaralaštva, u nastajanje i rast njegovih najviših vrijednosti.[1172] Sreten Asanović je smatrao da je dužnost umjetnika da afirmiše revoluciju i oslobođeni rad i da je pravi pisac, u stvari, revolucionar koji se suprostavlja građanskoj tradiciji.[1173]

Na redovnoj skupštini Udruženja književnika Crne Gore 1978. godine za novog predsjednika je izabran Husein Bašić, a za sekretara Miroslav Đurović[1174]. Sekretar Aktiva Saveza komunista u Udruženju književnika Crne Gore bio je Radojica Bošković.[1175]

O ciljevima kulturne politike Aktiv komunista-pisaca iz Udruženja književnika Crne Gore raspravljao je u aprilu 1980. godine. Sastanku su prisustvovali dr Branko Prnjat, izvršni sekretar Predsjedništva CKSK Crne Gore i Vuko Vukadinović[1176], sekretar Predsjedništva CKSK Crne Gore. Prnjat je tražio da Aktiv komunista-pisaca značajnije podrži ovu kulturnu politiku i doprinese razvoju socijalističkog samoupravljanja.[1177] U razgovoru su učestvovali članovi Aktiva: Radojica Bošković, Ratko Vujošević, Rajko Cerović, Slobodan Kalezić[1178], Zaim Azemović[1179], Ljubislav Milićević, Miroslav Đurović, Milorad Bošković[1180], Ratko Deletić[1181], Radoslav

[1172] Sreten Asanović, Od djela do angažmana, „Pobjeda“, 3. X 1975, str. 9.
[1173] Sreten Asanović, Pred sobom i svijetom, „Pobjeda“, 26. V 1979, str. 11.
[1174] Đurović Miroslav (Grižoca, Rožaje, 1938 – Moskva, 1989), književnik. Završio je Filološki fakultet u Beogradu 1962. Doktorirao tezom o poeziji Radovana Zogovića. Bio je profesor i direktor Gimnazije u Rožajima, profesor Gimnazije u Andrijevici, v.d. direktora Republičkog centra za kulturno-umjetničku djelatnost u Podgorici i sekretar Republičkog odbora SUBNOR-a. Pisao je pjesme, putopise i književne kritike. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 210.
[1175] Novo za kulturu, „Pobjeda“, 22. IV 1978, str. 13.
[1176] Vukadinović Vuko (Gojakovići, Kolašin, 1937 – Podgorica, 1993), političar. Pravni fakultet je završio u Beogradu 1961. godine. Član SKJ od 1956. Bio je član CKSK Crne Gore, sekretar Predsjedništva CKSK Crne Gore, član Poslovodnog odbora Rudnika cinka i olova „Brskovo“, potpredsjednik Izvršnog vijeća Skupštine Crne Gore, izvršni sekretar Predsjedništva CKSK Crne Gore i predsjednik Izvršnog vijeća Skupštine Crne Gore 1986-1989. godine. Od 1990. bio je član Poslovodnog odbora u Agrokombinatu „13. Jul“ i direktor Monteks banke u Podgorici. ILCG, knjiga 5, str. 1192.
[1177] Sudbina knjige-sudbina psica, „Pobjeda“, 19. IV 1980, str. 9.
[1178] Kalezić Slobodan (Klikovače, Spuž, 1944 – Beograd, 2007), književnik. Diplomirao (1968) i doktorirao (1982) na Filološkom fakultetu u Beogradu. Bio je profesor u Prvoj zemunskoj gimnaziji, urednik kulturne rubrike u „Pobjedi“ i redovni profesor na Flilozofskom fakultetu u Nikšiću. Pisao je pjesme, književnu i pozorišnu kritiku, eseje i književnu istoriju. Bio je član Udruženja književnika Crne Gore, Društva za srpskohrvatski jezik i književnost Crne Gore i vanredni član CANU od 2000. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 321.
[1179] Azemović Zaim (Bukovica, Rožaje, 1937), književnik. Završio je Filozofski fakultet. Radio je u opštinskim institucijama u Rožajima. Piše prozu i poeziju. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 36.
[1180] Bošković Milorad (Orja Luka, Danilovgrad, 1939), književnik. Završio Filozofski fakultet u Sarajevu. Bio je direktor Republičkog centra za kulturno-umjentičku djelatnost, zamjenik glavnog urednika „Pobjede“, direktor Crnogorskog narodnog pozorišta i novinar „Pobjede“. Bavi se i pozorišnom kritikom. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 84.

Rotković, Sreten Asanović, Momir Marković[1182], Gojko Dapčević i Kosta Radović[1183]. Kosta Radović je tada izabran za novog sekretara Aktiva. Udruženje književnika Crne Gore je u aprilu održalo Skupštinu na kojoj je usvojen novi Statut, i za presjedavajućeg Predsjedništva Udruženja izabran je Milika Pavlović, a za sekretara Momir Marković.[1184]

U maju 1980. godine na sastanku Aktiva komunista-pisaca Udruženja književnika, sekretar Aktiva Kosta Radović je izjavio da je neophodno dosljedno sprovoditi samoupravljanje u crnogorskoj kulturi, voditi borbu protiv svih nacionalističkih tendencija i afirmisati interese radničke klase.[1185] S Radovićem su se složili: Milika Pavlović, Miroslav Đurović, Radojica Bošković, Milorad Bošković, Vukalica Milutinović, Ljubislav Milićević, Janko Vujisić, Janko Brajković[1186] i Dušan Đurišić.

Udruženje književnika Crne Gore je, naročito, bilo aktivno pred održavanje partijskih kongresa, jubileja i državnih praznika. U čast VI kongresa SK Crne Gore Udruženje književnika je organizovalo susrete pisaca sa radnicima i omladinom u crnogorskim gradovima. Početkom aprila 1974. godine u Titogradu, Nikšiću, Cetinju, Herceg Novom, Budvi, Petrovcu, Baru, Ulcinju, Kolašinu, Mojkovcu, Bijelom Polju, Ivangradu, Pljevljima i Rožajama boravilo je sedam ekipa sa oko 40 pisaca, među kojima su bili: Mihailo Lalić, Čedo Vuković, Sreten Asanović, Radoslav Rotković, Milo Kralj, Gojko Dapčević, Sreten Perović, Jevrem Brković, Veljko Martinović i Dušan Đurišić.[1187]

Povodom održavanja VII kongresa SK Crne Gore Narodna biblioteka „Radosav Ljumović“ je 14. aprila 1978. godine organizovala književno veče „Pozdrav kongresu“ na kojem su učestvovali književnici: Čedo Vuković,

[1181] Deletić Ratko (Gračanica, Berane, 1945 – Podgorica, 2007), književnik. Pedagošku akademiju završio je u Nikšiću. Bio je novinar u „Pobjedi“ i urednik u izdavačkoj kući „Stupovi“ u Andrijevici. Pisao je poeziju, prozu i književnu kritiku. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 161.

[1182] Marković Momir (Trebinje, 1948), književnik. Diplomirao na Ekonomskom fakultetu u Titogradu 1972. Bio je urednik kulturne rubrike u „Pobjedi“ (1981-1984). Bio je pokretač i glavni i odgovorni urednik časopisa „Doklea“ (1994-1995). Piše pjesme i pripovjetke. Član je DANU, Crnogorskog društva nezavisnih književnika, Crnogorskog PEN centra i Matice crnogorske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 431.

[1183] Radović Kosta (Mioče, Piva, 1936), književnik. Višu pedagošku školu završio je u Beogradu. Bio je nastavnik, sekretar informativne komisije RK SSRN Crne Gore, sekretar Kulturno-prosvjetne zajednice Crne Gore i pomoćnik direktora Centra za savremenu umjetnost Crne Gore. Piše pjesme, prozu, književne kritike i eseje. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 652.

[1184] Bez pravih dijaloga i dogovora, „Pobjeda“, 26. IV 1980, str. 9.

[1185] Za novu poziciju književnog stvaralaštva, „Pobjeda“, 24. V 1980, str. 9.

[1186] Brajković Janko (Pisana Jele, Bijelo Polje, 1949), književnik. Završio je Pedagošku akademiju u Nikšiću. Direktor NIO „Univerzitetska riječ“ i direktor „Unireksa“. Piše poeziju. Član je Udruženja književnika Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 92.

[1187] Poetski pozdrav kongresu, „Pobjeda“, 4. IV 1974, str. 13.

Sreten Asanović, Gojko Dapčević, Husein Bašić, Vojislav Vulanović[1188] i Ratko Vujošević.[1189] Nekoliko dana kasnije, ovi književnici su istim povodom svoje radove čitali radnicima Kombinata aluminijuma u Titogradu.[1190] Književnici: Husein Bašić, Čedo Vuković, Milo Kralj i Miroslav Đurović su u čast XI kongresa SKJ 25. aprila 1978. godine u barskom Domu kulture „Vladimir Popović-Španac“ čitali svoja djela.[1191]

Povodom 13. jula 1978. godine u Titogradu je organizovano književno veče „Pjesnici revoluciji“ na kojoj su stihove govorili: Branko Banjević, Husein Bašić, Ratko Vujošević, Vojo Vulanović, Gojko Dapčević, Vukalica Milutinović[1192], Dragiša Madžgalj[1193] i Milika Pavlović.[1194]

Književnici i publicisti su i kroz lične javne nastupe afirmisali ciljeve vlasti, a naročito u kulturi. Gojko Dapčević je 1975. godine izjavio da je dužnost književnih udruženja da se suprotstavljaju idejama koje su nespojive sa samoupravnim socijalizmom.[1195] Naveo je da je samoupravljanje imanentno kulturi i stvaralaštvu.[1196] Smatrao je da se sloboda može ostvariti samo u socijalističkom samoupravljanju i da u tom sistemu treba tražiti umjetničke slobode. Za one koji su bili protiv samoupravljanja rekao je da su protiv slobode i da za njih neće biti slobode.

Dapčević se bavio i odnosom kulture i socijalističke ideologije. Smatrao je da je kultura sredstvo za jačanje kritičke svijesti marksističke ideologije.[1197] Predviđao je da će ovakva kultura dovesti do savršenog društva u kojem rad neće biti robovanje, već će rad postati kultura.[1198] Kulturu je definisao kao klasno-oslobodilačku djelatnost i novu društveno-

[1188] Vulanović Vojislav (Zagorak, Danilovgrad, 1931), književnik. Završio je Višu pedagošku školu u Novom Sadu. Bio je prosvjetni radnik u Vojvodini, upravnik Narodne biblioteke u Kuli (1970-1976), lektor-redaktor u Skupštini Crne Gore (1976-1990). Piše pjesme. Član je DANU, Crnogorskog društva nezavisnih književnika, Crnogorskog PEN centra i Matice crnogorske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 836.

[1189] Književno veče u čast Kongresa, „Pobjeda“, 14. IV 1978, str. 9.

[1190] Književnici-Kongresu, „Pobjeda“, 18. IV 1978, str. 9.

[1191] Pjesnički pozdrav Kongresima, „Pobjeda“, 26. IV 1978, str. 13.

[1192] Milutinović Vukalica Đedo (Piperi, 1919 – Beograd, 2003), književnik. Višu vojnu akademiju završio je 1952. u Beogradu. Učesnik je NOB-a od 1941. Bio je član Izvršnog vijeća SR Crne Gore, Predsjedništva SR Crne Gore i član Savjeta federacije. Pisao je pjesme. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 482.

[1193] Madžgalj Dragiša (Gostilovina, Mojkovac, 1938), književnik. Završio je vojnu školu i bio je vojni službenik u Sarajevu, Podgorici i Herceg Novom. Piše prozu i poeziju. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 420.

[1194] Pjesnici revoluciji, „Pobjeda“, 11. VII 1978, str. 7.

[1195] „Pobjeda“, 27. IX 1975, str. 7.

[1196] Gojko Dapčević, Prometejstvo bez okova, „Ovdje“, broj 58, 1974, str. 3.

[1197] Gojko Dapčević, Kulturno-prosvjetna zajednica u novim društvenim uslovima, „Ovdje“, broj 70, 1975, str. 3.

[1198] Gojko Dapčević, Klasno-oslobodilačka uloga kulture, „Ovdje“, broj 92, 1977, str. 7.

duhovnu moć samoupravno udruženih radnih ljudi.[1199] Tvrdio je da bi kultura trebalo da postane dio savremene proizvodnje i da bude nedjeljiva u cjelini sa duhovnim radom, obrazovanjem, naukom i fizičkim radom. Izjavio je da samoupravno organizovana kulturna politika rasprostire istinske kulturne vrijednosti zasnovane na tradicijama i dostignućima narodnooslobodilačke borbe i poslijeratne socijalističke izgradnje, i da je samoupravljanje sasvim novi oblik društvene kulture, i kulture uopšte i najširi društveni okvir pokreta za oslobođenje čovjeka i njegovog rada.[1200]

Književnik Milo Kralj, koji je nakon smjene u „Pobjedi" postao komentator „Borbe", smatrao je da između klasnog interesa društva i strateških ciljeva revolucije i kulture ne može biti razlike, i da se sloboda stvaralaštva poklapa sa početkom samoupravnih društvenih odnosa.[1201] Kralj je naveo da bi kultura trebalo da bude otvorena za potpunu transformaciju na samoupravnim socijalističkim osnovama.[1202]

Književnik i novinar „Pobjede" Milika Pavlović je izjavio da je potrebno formirati kadrove koji će kulturu transformisati tako da ona postane vlasništvo radničke klase i da to mogu ostvariti samo ličnosti opredijeljene za socijalističko samoupravljanje.[1203]

Za socijalističku kulturu se zalagao književnik, urednik kulturne rubrike u „Pobjedi" i profesor Nastavničkog fakulteta u Nikšiću Slobodan Kalezić. On je tvrdio da je socijalistička kultura ona koja humanizira i oslobađa svijet, i da je nova orijentacija SK u kulturi dobra, naročito u pogledu ukidanja elitističke kulture i brisanja razlike između umnog i fizičkog stvaralaštva. Kalezić je naveo da je funkcija kulture prevazilaženje dihotomije između manuelnih i umnih djelatnosti.[1204] Smatrao je da je jugoslovenska revolucija oslobodila stvaralačku energiju i da je najznačajnije podsticajno-inspirativno vrelo.[1205] Kalezić je u revoluciji vidio inspiraciju koja se neprestano obnavlja i neprestano oslobađa nova značenja. Tvrdio je da je samoupravljanje omogućilo slobodu i demokratiju.[1206]

Novinar i urednik filmskog programa Televizije Titograd Vojislav D. Nikčević[1207] je naveo je da je samoupravljanje proces revolucionarnog

[1199] Gojko Dapčević, Za bolju organizovanost, „Pobjeda", 25. III 1978, str. 12.
[1200] Gojko Dapčević, Kultura – radost rada, „Ovdje", broj 116, 1979, str. 2.
[1201] Milo Kralj, Oslobodilačka funkcija kulture, „Ovdje", broj 59, 1974, str. 5.
[1202] Milo Kralj, Vrijeme praktične akcije, „Ovdje", broj 68, 1975, str. 6.
[1203] Milika Pavlović, Idejni problemi kulture, „Pobjeda", 10. VIII 1977, str. 13.
[1204] Slobodan Kalezić, Kultura u novim uslovima, „Pobjeda", 1. V 1974, str. 16.
[1205] Slobodan Kalezić, Revolucija kao ishodište umjetnosti, „Pobjeda", 4. VII 1977, str. 13.
[1206] Slobodan Kalezić, Čaršija i puritanizam, „Pobjeda", 13. I 1979, str. 9.
[1207] Nikčević D. Vojislav (Kraljevo, 1946), istoričar i teoretičar književnosti. Završio je Filološki fakultet u Beogradu. Bio je urednik filmskog prgrama u TV Crne Gore i urednik kulturne rubrike u „Pobjedi".

saznanja i put kojim čovjek stiže do samosvijesti o sebi kao moćnom tvoračkom biću koje traži novu umjetnost i novu kulturu.[1208] Smatrao je da je samoupravljanje najslobodniji sistem i da je samoupravljanje isto što i vrijeme slobode, doba u kojem čovjek uistinu postaje istorijski svjesno biće koje putem rada određuje sopstvene puteve oslobođenja.[1209] Podržao je kocept samoupravne kulture, i tvrdio je da čovjek u samoupravnom socijalističkom društvu stvara svoj svijet kulture i umjetnosti.[1210] O SIZ-ovima za kulturu je naveo da su parlamenti slobodne razmjene rada između delegata udruženog rada i radnih ljudi iz kulture.[1211] Nikčević je zaključio da je prošlo vrijeme kada su u kulturi postojala kulturna elita i intelektualci, koji su bez mišljenja radničke klase iznosili stavove o društvu. Smatrao je da u SIZ-ovima za kulturu intelektualci moraju da prihvate sudove onih „od čijih ruku žive".

Književnik i glavni urednik revije „Ovdje" Radojica Bošković je naveo da pozitivne tendencije u jugoslovenskoj književnosti proizilaze iz potreba samoupravnog socijalizma.[1212] Smatrao je da neko djelo nije umjetničko samo ako ima estetsku vrijednost, već da mora imati i marksističku vrijednost.[1213] U suprotnom, Bošković je tvrdio da je takvo djelo dekadentno, štetno, nesitinito i lažno, i da je ono čist metod političke opstrukcije razvitka socijalističke revolucije i samoupravljanja.

Orijentaciju SK u kulturi podržao je književni kritičar, istoričar književnosti i profesor Filozofskog fakulteta u Prištini dr Radomir Ivanović[1214], koji je 1974. godine bio i predsjednik Odbora za knjigu Zajednice kulturno-prosvjetnih organizacija Jugoslavije. Ivanović je izjavio da je neophodno pravovremeno sprovođenje ustavnih i samoupravnih načela u oblasti književnosti.[1215] Radomir Ivanović je 1976. godine promovisao

Priredio je deset tomova edicije „Monumenta Montenegrina". Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 520.

[1208] Vojislav D. Nikčević, Kultura i duh revolucije, „Pobjeda", 28. 29. i 30. XI 1977, str. 16.

[1209] Vojislav Nikčević, Sloboda i stvaralaštvo, „Pobjeda", 30. IV, 1.i 2. V 1978, str. 14.

[1210] Vojislav Nikčević, Pravo na tajnu i pobuna protiv tajne, „Pobjeda", 28, 29. i 30. XI 1978, str. 16.

[1211] Vojislav D. Nikčević, Kultura i udruženi rad, „Pobjeda", 1. XII 1977, str. 13.

[1212] „Pobjeda", 27. IX 1975, str. 7.

[1213] Bošković je naveo: "Kritika (recenzenti, urednici) mora biti dovoljno društveno svjesna, politički obrazovana u duhu socijalističkog samoupravljanja, zapravo prava marksistička kritika, koja će na izvorištu stvaranja umjetničkog djela odigrati svoju ulogu i tako rasteretiti sam SKJ, jer na kraju, kadrovski, ona bi trebala da bude njegov dio". Radojica Bošković, Ideološka podmetanja umjetnosti, „Ovdje", broj 80, 1976, str. 2.

[1214] Ivanović Radomir (Smonica, Đakovica, 1936), istoričar književnosti i književni kritičar. Diplomirao na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, a doktorirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu (1965). Profesor Filzofskog fakulteta u Novom Sadu od 1976. godine, redovni član Makedonske akademije nauka i umjetnosti (1991), dopisni član CANU (2000) i stalni član saradnik Matice srpske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 287.

[1215] Trajna društvena preokupacija, „Pobjeda", 20. X 1974, str. 10.

marksističku književnu kritiku i naveo je da se ona bavi stvaranjem novog kritičkog sistema.[1216] Smatrao je da domaća književna kritika mora odbaciti teorijsko nasljeđe XIX vijeka, jer je ono neprimjenjivo u socijalizmu, i da se književna kritika mora okrenuti Marksovim idejama i izražavati ideologiju vremena kojem pripada i u kojem nastaje.[1217]

I od 1974. do 1980. godine vlast je imala kontrolu nad svim djelatnostima u obrazovnju, nauci i kulturi, s tim što od 1945. godine nije zabilježen toliki stepen ideologizacije u svim oblastima. Republičke institucije, samoupravne organizacije, partijske ideološke komisije i centri, zakonska cenzura i masovni mediji činili su ogroman aparat koji je podržavao napore vlasti odnosno Saveza komunista da ostvari političke ciljeve. Intelektualci su u ovom aparatu imali važnu ulogu. Bili su zastupljeni u svim republičkim, samoupravnim i partijskim institucijama i organima. Radili su na ostvarivanju ciljeva Saveza komunista Crne Gore i više nego ikada prije u javnosti su propagirali ciljeve vlasti i socijalističke ideologije. U tome su zapaženu ulogu imali istaknuti intelektualci i činovnici republičko-partijskog sistema dr Mijat Šuković i dr Radovan Radonjić, čija djelatnost može imati značenje paradigme za odnos između vlasti i intelektualaca. Zbog toga ćemo napraviti osvrt na njihovu djelatnost u ovom periodu.

Kao istaknuti pravnik, Mijat Šuković se bavio ustavnim, pravnim i političkim odlikama socijalističkog sistema. Još na početku karijere, kao republički javni tužilac 1966. godine, Šuković je rekao da je izborni sistem u socijalističkom samoupravljanju dobar, i da odražava društveno-ekonomsku ulogu radnog čovjeka kao nosioca samoupravnog i demokratskog sistema.[1218] Usvajanje ustavnih amandmana 1971. godine Šuković (tada potpredsjednik Izvršnog vijeća Skupštine SR Crne Gore) ocijenio je kao potvrdu pune demokratičnosti u odlučivanju.[1219] Na promociji novog jugoslovenskog Ustava u Skupštini SR Crne Gore dr Mijat Šuković je u februaru 1974. istakao da su novi ustavi odraz osjećanja socijalističke budućnosti, da oni svu vlast daju radničkoj klasi u savezu sa svim radnim ljudima grada i sela, i da se svi moraju boriti kako bi Ustav zaživio u praksi.[1220]

[1216] Dr Radomir Ivanović, Svjedočanstvo o viđenju književnih vrijednosti, „Pobjeda“, 14. VIII 1976, str. 10.
[1217] Dr Radomir Ivanović, Duh konformizma, „Pobjeda“, 28. VIII 1976, str. 6.
[1218] Mijat Šuković, Naš izborni sistem je originalan, ali još nije dovoljno razrađen, „Pobjeda“, 22. V 1966, str. 3.
[1219] „Pobjeda“, 13. VII 1972, str. 3.
[1220] Primjena ustavnih rješenja u širokoj političkoj akciji, „Pobjeda“, 7. II 1974, str. 3.

Nedugo nakon usvajanja novog Ustava Šuković je, decembra 1974. godine, izabran za predsjednika Ustavnog suda SR Crne Gore.[1221] Kao prvi čovjek sudske struke u Crnoj Gori, i kao čovjek s ambicijom da se pravom bavi i kao naučnik i univerzitetski profesor, često je u periodici objavljivao radove o karakteru jugoslovenskog pravnog sistema. Izjavio je da pravno uređenje samoupravnih odnosa znači obezbjeđenje demokratije.[1222] Tvrdio je da su jugoslovenski ustavi svojevrsne povelje socijalističkog samoupravljanja i da su nastali demokratskom voljom radničke klase i svih radnih ljudi.[1223] Šuković je dokazivao da su Ustav iz 1974. godine i zakoni proizašli iz njega najbolji pravni okvir za interese radničke klase i da se njima obezbjeđuje visok stepen socijalističke demokratije. Objasnio je da u buržoaskom i etatističko-socijalističkom sistemu ustavnost i zakonitost ne daju prostor za revolucionarne promjene postojećeg svijeta. Tvrdio je da samo socijalističko samoupravljanje i njegova ustavnost i zakonitost omogućuju napredak prema komunizmu. Kako bi pravda i poštovanje Ustava bili osigurani, Šuković je smatrao da je neophodno da jačaju socijalističko samoupravljanje i pozicija radničke klase.[1224] Naveo je da je delegatski sistem socijalističkog samoupravljanja najbolji sistem u kome radnička klasa ima stvarnu vlast i da se treba suprotstaviti svim pokušajima osporavanja delegatskog sistema.[1225]

Tvrdio je da je radničkoj klasi potrebna socijalistička demokratija, a ne bilo koja demokratija, i da se prema svim zadacima i ciljevima mora odnositi u skladu s komunističkom ideologijom.[1226] Šuković se, naročito, protivio pluralističkoj demokratiji, i naveo je da nema slobode za one koji su protiv socijalizma.[1227] Upotrebu prinude u ostvarivanju ciljeva socijalizma

[1221] „Pobjeda“, 31. XII 1974, 1. i 2. I 1975, str. 3.

[1222] Dr Mijat Šuković, Ostvarivanje Ustava putem normativnog uređivanja društvenih odnosa, „Praksa“, Titograd, 1976, 6, str. 31.

[1223] Dr Mijat Šuković, Socijalistička samoupravna ustavnost i zakonitost, „Praksa“, Titograd, 1980, 1, str. 64.

[1224] Isto, str. 80.

[1225] Šuković kaže: „Odnos prema konkretnim zadacima ostvarivanja delegatskog sistema u društvenoj praksi, nije samo odnos prema nekom tekućem, prolaznom zadatku, već odnos, makar u krajnjoj iniji, prema obavezama borbe protiv svega što usporava uspješniji i brži razvoj socijalističkog samoupravljanja...Delegatski sistem je već u društvu postao i osa vrijednosne orijentacije. Odnos prema njemu ocjenjuje se kao odnos prema demokratiji i progresu društva.“ Dr Mijat Šuković, Skupštinski delegatski sistem u društvenoj praksi, „Praksa“, Titograd, 1979, 1, str. 35-38.

[1226] Mijat Šuković, Šta se sve adresuje na Republiku, „Pobjeda“, 16. XII 1971, str. 5.

[1227] Naveo je: „U socijalizmu nema neograničene slobode za djelovanje protiv socijalizma, nema slobode onima koji su protiv slobode. Time se u suštini socijalistička demokratija izražava i utvrđuje kao oblik i kao puna suština diktature proletarijata. Dakle, ustavno se ustanovljava demokratija koja pretpostavlja odlučnu i znalačku društvenu borbu, sve do pobjede, protiv snaga i tendencija suprotnih socijalizmu, borbu koje se, u konkretnim društvenim situacijama kada je to potrebno mora voditi i prinuđivanjem, kako je to Lenjin isticao“. Mijat Šuković, Osnovne karakteristike nacrta ustava SR Crne Gore, „Praksa“, Titograd, 1973, 1-2, str. 15.

smatrao je opravdanom.[1228] Bio je za dosljedno sprovođenje socijalističkog samoupravljanja i za kažnjavanje svih koji ne poštuju taj sistem.[1229] Vjerovao je da će socijalizam trijumfovati, da će radnička klasa osvojiti vlast u svim zemljama i da je dostizanje komunizma moguće.[1230]

Kao delegat učestvovao je na VII kongresu SK Crne Gore 1978. godine, i u diskusiji je podržao postojeći sistem i zalagao se za njegov razvoj. Tvrdio je da je dalje razvijanje i unapređivanje delegatskog sistema i njegove demokratske suštine od prvorazrednog značaja za ukupni razvoj političkog sistema i za izgradnju integralnog sistema socijalističkog samoupravljanja. Šuković je naveo da je delegatsko odlučivanje nezamjenjiva pretpostavka da radnička klasa istinski ostvari odlučujuću ulogu u društveno-ekonomskim i političkim odnosima.[1231]

Jugoslovenski politički sistem i socijalističku idelogiju Šuković je afirmisao i kroz svoje naučne radove. Tvrdio je da je delegatski sistem cjelovit i univerzalan sistem odlučivanja i da je oblik jedinstvenog sistema vlasti radničke klase.[1232] Smatrao je da delegatski sistem ima korijene u Pariskoj komuni, izgradnji sovjetske vlasti za vrijeme Lenjina, kratkotrajnoj Mađarskoj Sovjetskoj republici i u radu Narodnooslobodilačkih odbora i AVNOJ-a. No, Šuković je tvrdio da je delegatski sistem u Jugoslaviji, prije svega autentičan, i da je izveden iz suštine i ciljeva jugoslovenske socijalističke revolucije.[1233] Pored toga, Šuković je dokazivao da je izvorište delegatskog sistema u marksizmu, i da se ukupnost marksističkih saznanja nalazi u delegatskom sistemu. On je delegatski sistem nazvao izrazom socijalističke samoupravne demokratije, posebnim oblikom diktature

[1228] Isto, str. 19.

[1229] Govorio je: „U Savezu komunista je potrebno razviti smjer djelovanja koji će ići ne kao do sada – da se daju uputstva, kritike, ukazivanja i pozivi, već putem koji će značiti više od toga, koji će obazbjeđivati da se u društvu stvori takva atmosfera, takva politička kultura koja će smatrati prirodnim, društveno-moralnim da se svako i uvijek poziva na odgovornost ako se ne ponaša odgovorno.“ Nedjeljna panorama, „Pobjeda“, 25. III 1979, str. 5.

[1230] Šuković je tvrdio: „Socijalizam je kretanje, a ne statika. Kretanje ka sve većem napretku društva. I to ne samo ka većem materijalnom napretku, nego i kulturnom, humanom i sveukupnom napretku društva. U tom smislu, kao kretanje ka komunizmu, i postoji kao realnost“. Mijat Šuković, Suština socijalizma i organizovane subjektivne snage, „Praksa“, Titograd, 1979, 4, str. 81.

[1231] Šuković je izjavio: „Delegacije je potrebno razvijati i stalno osposobljavati, kao oblik samoupravnog organizovanja, podsticanja, akcionog usmjeravanja i djelovanja svih radnih ljudi i građana, kao demokratski oblik stalnog povezivanja njihovih samoupravnih organizacija i zajednica, kao stvaralačku snagu za svakodnevno povezivanje interesa i iskustava radnih ljudi sa naučnim saznanjima i razvojnim ciljevima i programima i kao stalno radno tijelo koje će svojim djelovanjem kontinuirano radno povezivati skupštine i samoupravno i politički organizovane radne ljude i građana i njihove organizacije i zajednice“. Sedmi kongres Saveza komunista Crne Gore, 1978, stenografske bilješke, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1232] Mijat Šuković, Delegatski sistem – novi istorijski oblik odlučivanja o društvenim poslovima, CANU, Glasnik odjeljenja društvenih nauka, knjiga 2, Titograd, 1977, str. 82.

[1233] Isto, str. 85.

proleterijata i instrumentom radničke klase za razvijanje socijalističke samoupravne demokratije.

Šuković je tvrdio da delegatski sistem omogućava da se, u okviru njega, izraze interesi svih socijalnih slojeva.[1234] Za njega je delegatski sistem bio primjer obezbjeđenja slobode i ravnopravnosti u izražavanju interesa, među kojima prioritet imaju interesi radničke klase.[1235] Naveo je da radnici i radni ljudi svoje interese najslobodnije mogu izraziti u delegatskom sistemu. Pored toga, smatrao je da delegatski sistem doprinosi ostvarivanju pune ravnopravnosti naroda i narodnosti, njihove uzajamnosti, saradnje i socijalističke solidarnosti.[1236]

Na osnovu ovih analiza, Šuković je zaključio da se delegatski sistem nalazi na vrhu svjetskih vrijednosti u oblasti političkih sistema. Delegatskom sistemu je predviđao dobru budućnost, i naveo je da će naučno izučavanje i objašnjenje delegatskog sistema biti jedan od glavnih pravaca daljeg razvoja naučno fundirane teorije demokratije.[1237]

S druge strane, Šuković se deklarisao kao protivnik višestranačkog sistema. Kritikovao je politički sistem u buržoaskim društvima, i naveo je da je taj sistem zasnovan na potčinjenosti, eksploataciji, obespravljenosti i negiranju prava radničke klase.[1238] Smatrao je da je u ovom sistemu ogromna većina ljudi obespravljena u procesima odlučivanja. Naveo je da izborno pravo u buržoaskoj demokratiji predstavlja puku formalnost, i da služi tome da se jednom u nekoliko godina odluči koji će član vladajuće klase tlačiti i gaziti u parlamentu.[1239] Tvrdio je da je vlast u tom sistemu samo formalno demokratska i da, u suštini, služi interesu buržoazije. U svojim naučnim postavkama je zaključio da političko-predstavnički sistem proizvodi političko odvajanje i otuđivanje izabranih organa vlasti od društvene osnove iz koje formalno proizilaze, dok delegatski sistem omogućuje socijalno-političku integrisanost vlasti i radnih ljudi i građana.

Kada je Marksistički centar CKSK Crne Gore 21. marta 1979. godine organizovao raspravu o kolektivnom radu i kolektivnom odlučivanju, a jedno od najvažnijih pitanja bilo je: „U čemu je značaj Titove inicijative o dosljednijoj primjeni principa kolektivnog rada i proširivanju prakse jednogodišnjeg mandata na sve političke forume od federacije do društvene baze?“, Mijat Šuković je u svom referatu ustvrdio da socijalističko samoupravljanje imperativno nalaže da se uspostavljaju i ostvaruju

[1234] Isto, str. 93.
[1235] Isto, str. 95, 97.
[1236] Isto, str. 109.
[1237] Isto, str. 88.
[1238] Isto, str. 92, 97.
[1239] Isto, str. 106-108.

kolektivno odlučivanje i kolektivni rad.[1240] Šuković je smatrao da Titova inicjativa o kolektivnom odlučivanju može dosta doprinijeti demokratizaciji odnosa unutar kolegijalnih tijela i organa.[1241]

Svoje afirmativne stavove o samoupravljanju, Šuković je iskazivao i na javnim tribinama. Na poziv Marksističkog centra „Nikola Kovačević" iz Nikšića 5. X 1977. godine održao je predavanje o Zakonu o udruženom radu pred radnicima Željezare „Boris Kidrič", „Elektroprivrede Crne Gore" i drugih nikšićkih kolektiva.[1242] U februaru 1978. godine, u sklopu priprema za VII kongres SK Crne Gore i XI kongres SKJ, u Domu omladine u Titogradu održao je predavanje „Razvoj političkog sistema na osnovama samoupravljanja i zadaci Saveza komunista".[1243] Potom je u Domu omladine „Budo Tomović" 15. marta 1978. godine održao predavanje „Razvoj političkog sistema socijalističkog samoupravljanja".[1244]

Kada je Edvard Kardelj, u to vrijeme najuticajniji političar u Jugoslaviji nakon Tita i najuticajniji jugoslovenski ideolog, 1978. godine objavio svoju studiju „Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja", Šuković je bio među prvima koji su u aprilu 1978. godine na Pravnom fakultetu promovisali ovu knjigu. Pored njega govorili su i Budislav Šoškić, predsjednik Skupštine SR Crne Gore, dr Radovan Radonjić, član IK Predsjedništva CKSK Crne Gore i Vuko Vukadinović, član IK Predsjedništva CKSK Crne Gore.[1245] Šuković je tvrdio da demokratski pluralizam samoupravnih interesa jača i proširuje demokratiju.[1246]

Socijalističku idelogiju Šuković je širio i među omladinom. U julu 1980. godine, pred mladim brigradistima, učesnicima druge smjene radne akcije „Titograd 80", održao je predavanje na temu: „Kolektivni rad, odlučivanje i odgovornost u Savezu komunista Jugoslavije".[1247] Predavanje je održano u okviru rada Komisije za marksističko obrazovanje SORA „Titograd 80". Šuković je bio jedan od prvih predavača na Marksističkoj tribini na Ekonomskom fakultetu koja je počela s radom u januaru 1981. godine.[1248]

[1240] Mijat Šuković, Kolektivni rad i odlučivanje – izraz i uslov socijalističke samoupravne demokratije, „Praksa", Titograd, 1979, 2, str. 52.
[1241] Isto, str. 57.
[1242] „Pobjeda", 5. X 1977, str. 3.
[1243] „Pobjeda", 1. III 1978, str. 9.
[1244] Dr Mijat Šuković na Tribini mladih, „Pobjeda", 15. III 1978, str. 9.
[1245] Rasprava o Kardeljevoj studiji, „Pobjeda", 4. IV 1978, str. 9.
[1246] Mijat Šuković, Pluralizam samoupravnih interesa kao pokretačka snaga razvoja društva, „Praksa", Titograd, 1978, 1, str. 42.
[1247] Dr Šuković govori brigadistima, „Pobjeda", 10. VII 1980, str. 8.
[1248] Počela marksistička tribina, „Pobjeda", 13. I 1981, str. 8.

Impozantnu karijeru od fabričkog radnika do profesora univerziteta i jednog od najangažovanijih promotera socijalističke ideologije izgradio je Radovan Radonjić. Karijeru je počeo kao KV radnik u nikšićkoj Željezari „Boris Kidrič“ i EI „Obod“ na Cetinju. Višu političku školu je završio 1966. godine u Beogradu. Magistrirao je 1969. godine na Fakultetu političkih nauka u Beogradu na temi „Savremeni međunarodni radnički pokret“, a 1973. godine u Beogradu je odbranio doktorsku tezu „Sukob KPJ sa Kominformom i društveni razvoj Jugoslavije 1948-1950. godine“.[1249] U prvog doktora političkih nauka u Crnoj Gori promovisan je 1974. godine.[1250] Radonjić je 1973. godine bio sekretar opštinskog Sekretarijata OKSK Cetinje.[1251]

U afirmisanju samoupravljanja Radonjić se nametnuo početkom sedamdesetih. Smatrao je da je samoupravljanje verifikacija Marksovog principa da oslobođenje radničke klase mora biti njeno vlastito djelo.[1252] Bio je protivnik pluralističke demokratije i privatnog vlasništva u proizvodnji.[1253] Za njega je delegatska demokratija bila superiornija od predstavničke, i tvrdio je da je delegatski sistem izraz i forma neposredne demokratije u kojoj se, za razliku od predstavničkog sistema, radni ljudi i građani javljaju kao neposredni nosioci i tumači konkretnih interesa.[1254] Radonjić je buržoasku demokratiju nazvao otuđenjem.[1255] Tvrdio je da delegatski sistem socijalističke samoupravne demokratije održava istorijske interese radničke klase, i da je Savez komunista najprogresivnija socijalistička snaga.[1256] Zalagao se za jačanje idejno-političkog rada među radničkom klasom, i za vođenje borbe protiv nesocijalističkih shvatanja, a naročito liberalističkih i nacionalističkih.[1257]

Da bi se socijalističko samoupravljanje i odredbe Ustava iz 1974. godine realizovale Radonjić je izjavio da je marksističko-ideološko

[1249] Njegovu knjigu (doktorsku tezu) „Sukob KPJ sa kominformom i društveni razvoj Jugoslavije (1948-1950)“, objavilo je Narodno sveučilište grada Zagreba 1976. godine.
[1250] Razgovor s prvim doktorom političkih nauka u Crnoj Gori, „Pobjeda“, 6. I 1974, str. 6.
[1251] Korak-prvi ali pravi, „Pobjeda“, 29. III 1973, str. 2.
[1252] Radovan Radonjić, Odnos države i samoupravljanja, „Praksa“, Titograd, 1973, 1-2, str. 63.
[1253] Naveo je: „Bitnu pretpostavku daljeg razvoja samoupravnog socijalizma čini uspješna borba za adekvatno idejno i političko organizovanje radničke klase, kojim bi se još više suzio prostor za djelovanje raznih ostataka klasno-eksploatatorskih, sitnoburžoaskih i konzervativno-malograđanskih snaga, čiji je zajednički cilj jačanje i restauracija privatnosopstveničkih proizvodnih i društvenih odnosa“. Isto, str. 62.
[1254] Dr Radovan Radonjić, Revolucionarna sadržina delegatskog sistema, „Pobjeda“, 7. VII 1974, str. 11.
[1255] Dr Radovan Radonjić, Putevima socijalizma, “Pobjeda”, 12. VIII 1976, str. 6.
[1256] Izjavio je: „Savez komunista može biti vodeća snaga ne zato što se više nego drugi bavi marksističkom teorijom i ideologijom već zato što se, ujedinjujući marksističku teoriju i socijalističku praksu, revolucionarnu dosljednost sa demokratskim realizmom, zajedno s radničkom klasom i širim masama, bori za najprogresivnija rješenja“. Dr Radovan Radonjić, Uloga i zadaci Saveza komunista u razvoju političkog sistema socijalističke samoupravne demokratije, „Praksa“, Titograd, 1978, 3, str. 61.
[1257] Komunisti ne mogu biti pasivni posmatrači društvenih procesa, „Pobjeda“, 11. I 1979, str. 3.

obrazovanje obavezno za sve pripadnike radničke klase i njene avangarde, Saveza kominista.[1258] Tvrdio je da radnička klasa predvođena svojom avangardom mora prihvatiti naučni socijalizam kao osnovu svoje revolucionarne akcije.[1259] Kao član Izvršnog Komiteta Predsjedništva CKSK Crne Gore Radonjić je 1975. godine smatrao da crnogorski komunisti moraju konstantno raditi na ideološkom uzdizanju i aktivno učestvovati u svim oblicima ideološkog rada. [1260]

Radonjić je govorio na VI kongresu SK Crne Gore i tvrdio je da je radničku klasu potrebno osposobiti do nivoa koji će joj omogućiti da sama po mjeri svojih konkretnih i istorijskih interesa reguliše, razvija i nosi procese socijalne, ekonomske i političke transformacije društava u pravcu dosljedne realizacije koncepta samoupravnog socijalizma.[1261] Smatrao je da novi Ustav daje radničkoj klasi mogućnost da ostvari dominantnu političku i ekonomsku poziciju i da je zadatak komunista da se bore protiv svih idejnih nerijatelja.[1262] Radonjić je tražio da Savez komunista prvo očisti svoje redove od idejnih protivnika, da u toj borbi ne smije imati političke sentimentalnosti, i da stepen ubojitosti oružja treba određivati zavisno od ponašanja tih snaga.[1263]

Radonjić je prema državi imao identičan stav kao i Partija. Podržao je zvanično određenje da je država sredstvo starog klasnog društva i da ona, kao takva, radničkoj klasi služi za oslobađanje socijalističkih društvenih i ekonomskih faktora.[1264]

Poseban doprinos Radonjića socijalističkoj ideologiji bilo je njegovo bavljenje raskolom između KPJ i SKP (b) iz 1948. godine, odnosno bavljenje temom na kojoj je doktorirao. Sukob iz 1948. godine je prikazao kao borbu autentičnog demokratskog bića jugoslovenske socijalističke revolucije sa staljinskim dogmatizmom.[1265] Tvrdio je da je jugoslovenski put

[1258] Savjetovanje u CKSK Crne Gore, „Pobjeda“, 21. VII 1974, str. 1.

[1259] Radonjić je naveo: „Radnička klasa je obavezna da se prihvati ovog posla jer, uostalom, njena sposobnost za razvoj teorijske misli javlja se kao uslov daljeg razvoja naučnog socijalizma. A to je ono, što treba da opredjeljuje kako karakter rada na ideološkom obrazovanju unutar njene avangarde, tako i metod uticaja avangarde na podizanje nivo svijesti klase u cjelini, i čemu Savez komunista, shodno zaključcima II sjednice CK SKJ, u narednom periodu mora posvetiti posebnu pažnju“. Radovan Radonjić, Tehnokratija i ideologija radničke klase, „Ovdje“, broj 73, 1975, str. 4.

[1260] „Pobjeda“, 13. IX 1975, str. 3.

[1261] VI Kongres Saveza komunista Crne Gore, 4-5. april 1974, Stenografske bilješke, govor Radovana Radonjića, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1262] „Pobjeda“, 5. IV 1974, str. 10.

[1263] Radovan Radonjić, „Avangardizam“ i ljevičarenje kao oblici političkog otuđenja, „Pobjeda“, 14. IV 1974, str. 11.

[1264] Radovan Radonjić, Odnos države i samoupravljanja, „Praksa“, Titograd, 1973, 1-2, str. 57.

[1265] Dr Radovan Radonjić, Suština i smisao teze o „jednom putu“ u socijalizam, „Praksa“, Titograd, 1975, 7-8, str. 53.

u socijalizam shvatanje socijalističke revolucije kao procesa stvaralačkog aktivizma proletarijata u kojem radnici svih zemalja mogu da nađu svoje mjesto, prava i obaveze.[1266] Smatrao je da je samoupravljanje istinska demokratska alternativa daljeg razvoja svjetskog socijalizma.[1267]

Pored toga što je socijalisitčku ideologiju podržavao kao partijski funkcioner i preko stručnih i naučnih radova, Radonjić je bio i jedan od najaktivnijih predavača na ideološkim tribinama. U januaru 1977. godine u omladinskom centru u Donjoj Gorici održao je predavanje „Neka aktuelna pitanja u međunarodnom radničkom pokretu“.[1268] U februaru 1977. godine bio je predavač na drugoj klasi Večernje političke škole koju je organizovao OKSK Titograda.[1269] U martu 1978. godine bio je gost emisije TV Titograd „Teme“ u kojoj je govorio o ulozi Saveza komunista u društvu.[1270] U julu 1979. godine na Omladinskoj tribini radne akcije „Titograd ’79“, brigadirima je držao predavanje ne temu „Jugoslavija u međunarodnom radničkom pokretu“.[1271]

U svojim javnim nastupima, naučnim i stručnim radovima afirmisao je Titov kult. Na naučnom skupu u Kumrovcu „Tito i revolucija“ 1977. godine Radovan Radonjić, u to vrijeme već istaknuti partijski funkcioner (član IK Predsjedništva CKSK Crne Gore) i politikolog, istakao je da je Tito dao veliki doprinos međunarodnom radničkom pokretu u borbi protiv dogmatske hegemonije SSSR-a i da se njegovo djelo, kao i Partija koju vodi, dosljedno oslanjaju na marksističku nauku.[1272] Radonjić je tvrdio da je Tito istinski dijalektičar, dosljedni poštovalac Engelsa, borac protiv birokratizma, samoupravljač i inspirator obračuna s birokratsko-dogmatskom hegemonijom u međunarodnom radničkom pokretu.[1273] Smatrao je da je Tito svojom sposobnošću doprinio da Partija postane svjesna udarna avangarda jugoslovenske radničke klase i da jugoslovenska revolucija postane živi primjer aktiviranja stvaralačke energije najširih radnih masa.[1274] Naveo je da je Tito ostao čvrsto povezan sa radničkom klasom i narodom što mu je, uz dosljedno oslanjanje na marksističku nauku, omogućilo da stalno i pravovremeno uočava stvarna raspoloženja i želje najširih društvenih struktura i da iz logike njihovih klasnih i socijalnih stremljenja crpi motive i

[1266] Isto, str. 55.
[1267] Dr Radovan Radonjić, Velika prekretnica u istoriji socijalizma, „Ovdje“, broj 74-75, 1975, str. 5.
[1268] „Pobjeda“, 29. I 1977, str. 13.
[1269] „Pobjeda“, 15. II 1977, str. 10.
[1270] „Pobjeda“, 14. III 1978, str. 15.
[1271] Predavanje dr Radonjića, „Pobjeda“, 11. VII 1979, str. 8.
[1272] „Pobjeda“, 15. XII 1977, str. 6.
[1273] Radovan Radonjić, Titova borba protiv birokratsko-dogmatske hegemonije u međunarodnom radničkom pokretu, „Praksa“, Titograd, 1977, broj 5-6.
[1274] Radovan Radonjić, Inspirator i organizator velikog obračuna, „Ovdje“, broj 98, 1977, str. 3.

sadržaje revolucionarne borbe. Radonjić je izjavio da je KPJ, izgrađujući svoju ideologiju i politiku na Titovim antidogmatskim koncepcijama, uspjela da izgradi revolucionarnu i humanu viziju svijeta.

Pored tema iz oblasti ideologije, prava, istorije, politike i kulta ličnosti, bavio se i odnosom ideologije i vaspitanja. O tome kako bi nastavnici trebalo da vaspitavaju omladinu govorio je u decembru 1976. godine pred prosvjetnim radnicima na Cetinju.[1275] Naveo je da je nastavnik dužan da sistematski doprinosi formiranju marksističke idejne orijentacije mladih, da ih osposobljava za ostvarivanje samoupravnih socijalističkih odnosa. Izjavio je da nastavnik mora biti antireligiozan i iskreno opredijeljen za socijalističko samoupravljanje i revolucionarnu etiku. Smatrao je da je slobodni, humani i kreativni razvoj omladine nemoguć bez primjene marksističkog metoda u obrazovnom sistemu, i da što prije treba iz nastave odstraniti nastavnike koji su pristalice pragmatističko-dogmatskih, građansko-antropoloških i pozitivističko-funkcionalističkih metoda.[1276]

Nakon VII kongresa SK Crne Gore 1978. godine Predsjedništvo CKSK Crne Gore je Radonjića postavilo za predsjednika Komisije za ideološki rad u Savezu komunista.[1277] Afirmisao se u jednog od najvećih agitatora vladajuće politike. Na Okruglom stolu „Socijalizam i zemlje u razvoju“ u septembru 1978. godine izjavio je da je socijalizam najhumaniji i najefikasniji sistem za razvoj nesvrstanih zemalja i da je pokret nesvrstanih uslov za međunarodni mir i budućnost čovječanstva.[1278] Tvrdio je da marksizam nije nikakva pozitivna apstraktna teorija, već teorijski sistem koji naučno objašnjava neizbježnost revolucionarnog preobražaja i realne društveno-istorijske promjene svijeta.[1279] Po njegovom mišljenju, marksizam je otkrio da je proletarijat istorijski subjekt tog preobražaja i da se tim preobražajem dovršava predistorija i počinje prava istorija ljudi. Radonjić je tvrdio da je marksizam uvijek u funkciji oslobođenja radničke klase i svijeta. Marksizam je definisao kao stvaralačku metodološko-teorijsku osnovu naučnog rasvjetljavanja stvarnih društvenih pojava, odnosa i procesa.[1280]

[1275] Radonjić je izjavio: „Samoupravnom socijalističkom društvu, kakvo je naše, odgovara samo takav koncept vaspitno-obrazovne djelatnosti čiji su ideali i realni postulati ukidanje svih oblika eksploatacije i vlasti jednih ljudi nad drugima, odnosno ostvarenje onoga što je jedini istorijski smisao socijalizma i borbe za komunizam – oslobođenje rada. Shodno tome, i nasuprot školama građanske indoktrinacije, osnovni ideal naše pedagogije je vaspitanje i obrazovanje slobodne stvaralačke ličnosti“. Dr Radovan Radonjić, Uloga nastavnika u našem vaspitno-obrazovnom sistemu, „Praksa“, Titograd, 1976, 6, str. 64.

[1276] Isto, str. 72-73.

[1277] Utvrđen sastav komisija, „Pobjeda“, 3. VI 1978, str. 1.

[1278] Radovan Radonjić, Nesvrstanost – okvir za jačanje socijalističkih opredjeljenja, „Pobjeda“, 1. X 1978, str. 4.

[1279] Radovan Radonjić, Ogled o marksizmu, „Ovdje“, broj 117, 1979, str. 3.

[1280] Dr Radovan Radonjić, Razvitak socijalizma u zemljama u razvoju u sklopu socijalizma kao svjetskog procesa, „Praksa“, Titograd, 1978, 4, str. 30.

Prednost marksizma Radonjić je dokazivao i u kulturi. Smatrao je da samo marksistička kritika na planu kulturnog i naučnog stvaralaštva može doprinijeti demokratizaciji, humanizaciji i opštem napretku.[1281] Naveo je da je cilj marksističke kritike da oslobodi radničku klasu od birkratsko-dogmatskih predrasuda, liberalističkih, tehnokratskih i nacionalističkih opstrukcija.

Svoja socijalistička ubjeđenja Radonjić je 1980. godine sistematizovao i objavio u knjizi „Ogledi o marksizmu“, koja je bila i univerzitetski udžbenik. Suština Radonjićeve knjige je bila glorifikacija zvanične ideologije i sistema. Naveo je da je socijalističko samoupravljanje najdemokratskija i najhumanija diktatura u istoriji.[1282] Za nesvrstavanje je izjavio da je to najsrećniji istorijski spoj i izraz interesa svakog posebnog naroda i svake posebne zemlje sa interesima čovječanstva uopšte.[1283] Smatrao je da je proces svjetske socijalističke revolucije u toku i da je neminovna njegova pobjeda, jer je politički sistem građanske demokratije i kapitalizma bio u dubokoj krizi.[1284] Tvrdio je da pobjeda socijalizma u svijetu neminovno vodi u epohu komunizma.[1285] Mislio je da je socijalizam superiorniji od kapitalizma.[1286] Propagirao je i upotrebu nasilja, kao oruđa radničke klase u borbi za osvajanje vlasti, i smatrao je da je revolucionarno nasilje u određenim situacijama neophodan i sastavni dio borbe svjetskog radničkog pokreta za socijalizam.[1287]

Pored Šukovića i Radonjića, u javnom angažmanu u korist zvanične ideologije i sistema učestvovali su i mnogi drugi intelektualci, ali s mnogo manjim intenzitetom. Doktor ekonomije, profesor na Ekonomskom fakultetu u Titogradu i akademik CANU Branislav Šoškić je 1977. godine naveo da je zadatak marksističkih ekonomista da brane čistotu marksističke teorije, da ukazuju na apologetiku savremenih buržoaskih koncepcija, i da razobliče

[1281] Radovan Radonjić, O marksističkoj društvenoj kritici, „Ovdje“, broj 122, 1979, str. 3.
[1282] Radovan Radonjić, Ogledi o marksizmu, Univerzitet „Veljko Vlahović“, Titograd, 1980, str. 356.
[1283] Isto, str. 246.
[1284] Isto, str. 220, 232. i 239.
[1285] Isto, str. 271.
[1286] Naveo je: „Socijalizam je ne samo novi društveno-ekonomski i politički sistem već i jedan u biti sasvim novi svijet, čija je osnovna misija potpuno oslobođenje čovjeka u svim sferama socijalne i ljudske egzistencije, svijet čija se snaga i sposobnost u poređenju s prethodnim društveno-ekonomskim formacijama ne mjere samo ekonomskim rezultatima ili dostignućima u pojedinim oblastima društvenog života nego i u ukupnim rezultatima u preobražaju društva, u stepenu razvijenosti pravednijih, slobodnijih i humanijih odnosa“. Isto, str. 238.
[1287] Tvrdio je: „Ne treba isključivati mogućnost da se tek kombinacijom nasilnih i nenasilnih metoda borbe mogu u nekoj zemlji stvoriti optimalni uslovi za njen preobražaj u pravcu socijalizma...Subjekti socijalističkog preobražaja u svakoj zemlji moraju biti sposobni ne samo da za svoj program pridobiju mase već i da se organizuju kao snaga sposobna da, kada zatreba, uz upotrebu oružanog nasilja buržoaziji nametne poštovanje sopstvenih zakona i pravila političke igre.“ Isto, str. 307-308.

njihovu ideološku sadržinu i efekte.[1288] Šoškić je naveo da je drugi zadatak marksističkih ekonomista da razvijaju, obogaćuju i proširuju savremene marksističke ekonomske analize i da pri tome čuvaju osnovne principe Marksove ekonomske teorije.[1289] Smatrao je da je dužnost savremenih marksističkih ekonomista da podržavaju antikapitalističke koncepcije.[1290] Prema Šoškićevom mišljenju tako se širio i jačao teorijski front protiv glavnih neprijatelja socijalizma i marksističke ekonomske teorije, tako se podržavala istorijska borba između dva svjetska sistema: borba socijalizma protiv kapitalizma, i tako se vodila borba protiv buržoaskih ekonomskih koncepcija.[1291] Na kraju, Šoškić je naveo da to ide u korist socijalističke izgradnje privrede i njenog razvoja.[1292]

Promoter socijalističke ideologije bio je i dr Slobodan Blagojević[1293], profesor Pravnog fakulteta u Titogradu.[1294] Blagojević je osuđivao buržoasku i promovisao socijalističku demokratiju.[1295] Podršku socijalističkom samoupravljanju pružao je neuropsihijatar i direktor bolnice u Mojkovcu Todor Baković[1296]. Smatrao je da neophodno svestrano produbljivati teoriju samoupravljanja, jer je samoupravljanje bolji sistem od

[1288] Branislav Šoškić, Neka pitanja savremene ekonomske misli, Glasnik odjeljenja društvenih nauka CANU, knjiga 2, Titograd, 1977, str. 156.
[1289] Isto.
[1290] Isto, str. 158.
[1291] Isto, str. 159.
[1292] Isto.
[1293] Blagojević Slobodan (Vrela, Žabljak, 1931 – Podgorica, 2004), pravnik. Diplomirao (1957) i doktorirao na Pravnom fakultetu u Beogradu. Bio je profesor i dekan Pravnog fakulteta u Podgorici, sudija Ustavnog suda Jugoslavije, predsjednik Ustavnog suda Crne Gore (1988-1991), ministar pravde u Vladi Crne Gore (1998-2001), glavni i odgovorni urednik „Pravnog zbornika“ i član DANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 68-69.
[1294] Blagojević je tvrdio: „Današnja marksistička teorija prava treba da istražuje postojeće realne oblike pojave društvene i pravne prakse i da, uz primjenu Marksovih metodoloških uputstava, utvrđuje značenje tih pojava. To je jedini put da marksistička teorija prava pruža naučno plodna uopštavanja i saznanja“. Dr Slobodan Blagojević, O potrebi potpunijeg zasnivanja marksističke teorije prava, „Praksa“, Titograd, 1979, 1, str. 74.
[1295] Blagojević o tome kaže: „Buržoaska demokratija zbog svog klasnog karaktera i ograničenosti ne daje realnu mogućnost ostvarivanja prava i slobode putem kojih odlučujuće utiče na državu i vlast. Ona ne obezbjeđuje stvaranje političke volje naroda, kao bitnog unutrašnjeg elementa svake demokratije, nego samo obezbjeđuje spoljni formalno-pravni i državno-organizacioni elemenat koji se izražava u sredstvima pomoću kojih se ostvaruje unutrašnji elemenat-politička volja naroda. Zato prisustvo, elementi i oblici socijalističke demokratije, naročito samoupravne socijalističke demokratije, odlučujuće utiče na savremene procese demokratizacije. Ona je povod, podstrek i inspiracija. Ona zapljuskuje svojim talasom sva područja društvenog i političkog života svih zemalja i naroda“. Slobodan Blagojević, Nesvrstanost kao izraz demokratizacije države i politike, „Praksa“, Titograd, 1977, 3, str. 60-61.
[1296] Baković Todor (Štitarica, Mojkovac, 1936), neuropsihijatar. Diplomirao (1963) i doktorirao (1983) na Medicinskom fakultetu u Beogradu. Primarijus i naučni savjetnk. Bio je direktor Domova zdravlja u Mojkovcu i Danilovgradu, ministar zdravlja u Vladi Crne Gore (1990-1991), direktor Saveznog zavoda za zdravstvenu zaštitu i direktor Republičkog instituta za zdravlje. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 44.

zapadne demokratije.[1297] Pravnik i profesor Pravnog fakulteta u Titogradu dr Gavro Perazić[1298] smatrao je da je samoupravljanje odnijelo istorijsku prevagu i da je optimalno dimenzionirano.[1299] Perazić je podržao proces odumiranja države.[1300]

Prednosti demokratskog pluralizma socijalističkih interesa u odnosu na višepartijski sistem ili pluralizam građanskog tipa naročito je isticao teoretičar Milan Popović[1301]. On je 1976. godine primljen u SKJ (tada je imao 21 godinu), a 1977. godine bio je jedan od najboljih studenata na Univerzitetu „Veljko Vlahović". U oktobru 1978. godine izabran je za asistenta pripravnika na predmetu „Politički sistem" na Pravnom fakultetu u Titogradu".[1302] Bio je strastveni marksista, i Marksa je nazvao veličanstvenim genijem.[1303]

Popović se bavio analizom političkih sistema. Tvrdio je da pluralizam građanskog tipa stvara samo privid stvarnog i slobodnog izražavanja i ostvarivanja interesa svih, i da je pluralizam socijalističkih interesa sistem u kome se čovjek oslobađa.[1304] Na tribini „Idejni rad Saveza komunista u socijalističkoj samoupravnoj demokratiji", koju su u novembru 1979. godine

[1297] Baković je tvrdio: „Što manje bude otuđenja čovjekova rada od njega, to će biti manje otuđenja njegove ličnosti, manje zakidanja njegovih prava te će čovjek biti slobodniji, a sistem demokratskiji. Otuda suštinska razlika u sadržaju demokratije i građanskih i ljudskih sloboda u kapitalizmu, državnom socijalizmu i našem samoupravnom socijalizmu. Kroz princip raspodjele, ovako shvaćen i uklopljen u sistemu samoupravljanja, radni ljudi uživaju cjelokupne plodove svoga rada, nema otuđenja ni najmanjih odnosa, ostvaruje se ekonomska ravnopravnost radnih ljudi, a vlast stvarno pripada njima, ispunjena je ekonomska funkcija demokratije, dat pun i ekonomski i humani sadržaj. Tako, sistem raspodjele i samoupravljanja postaju idejni korijeni i suštinski izvori potpune društvene demokratije, čovjekove slobode i ljudske sreće". Todor Baković, Socijalno-psihološka i humanitarna funkcija dohotka i principa raspodjele prema rezultatima rada, "Praksa", Titograd, 1980, 4, str. 125.

[1298] Perazić Gavrilo Gavro (Godinje, Virpazar, 1923 – Beograd, 2004), pravnik. Učestvovao je u NOR-u od 1941. Diplomirao (1954) i doktorirao (1961) na Pravnom fakultetu u Beogradu. Bio je redovni profesor Pravnog fakulteta u Podgorici od 1973. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 575.

[1299] Prof. dr Gavro Perazić, Socijalna suština samozaštite, „Pobjeda", 14. IX 1980. str. 3.

[1300] Perazić je tvrdio: „Socijalistička država, to „nužno zlo", i u socijalizmu kao prelaznom periodu, ukoliko i sama predstavlja faktor sopstvenog odumiranja i predaje poslove slobodnom društvu utoliko je njena uloga opravdanija i progresivnija...Zato je takva orijentacija društva na samozaštitu jedan od vrhunskih ciljeva i trajnih istorijskih interesa radničke klase". Isto.

[1301] Popović Milan (Andrijevica, 1955), pravnik i sociolog. Diplomirao na Pravnom fakultetu u Titogradu, a doktorirao (1991) na Pravnom fakultetu u Beogradu. Od 1978. do 1991. bio je asistent na Pravnom fakultetu u Podgorici, zatim docent (1991-1996), vanredni i redovni profesor. Član je Odbora za pravne i političke nauke CANU, Matice crnogorske i DANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 612.

[1302] Izabrani profesori, „Pobjeda", 13. X 1978, str. 9.

[1303] Milan Popović, O genezi Marksove koncepcije političkog, „Praksa", Titograd, 1978, 4, str. 105.

[1304] Upoređujući dva sistema Popović kaže: "Pluralizam građanskog tipa mogao bi se nazvati fetiškim (jer fetišizira sam pluralizam, izdiže ga na nivo samocilja i na taj način pretvara u novo sredstvo čovjekovog otuđenja). Suprotno, pluralizam samoupravnih interesa je koncipiran kao način, sredstvo ostvarivanja istorijskog interesa radničke klase, kao način i sredstvo oslobođenja čovjeka." Milan Popović, Živjeti zajedno a ne izgubiti subjektivitet, "Praksa", Titograd, 1978, 1, str. 74-75.

organizovali Komisija Predsjedništva CKSK Crne Gore za ideološki rad i Marksistički centar CKSK, Popović je naveo da se, kao komunista, protivi nesocijalističkim pojavama na Univerzitetu.[1305] On je osudio ultralijevu i desnu opoziciju Savezu komunista. Smatrao je da se prema idejnim protivnicima isuviše blago postupa i da ih treba progoniti, bez obzira na njihova prava.[1306]

Afirmisanju kulta Partije doprinosile su najznačajnije istoriografske studije koje su objavljene u ovo vrijeme. Istoričar Jovan R. Bojović[1307] je 1976. godine objavio doktorsku diseratciju „Napredni omladinski pokret u Crnoj Gori 1918-1941“. Bojovićeva doktorska teza afirmiše omladinske organizacije u Crnoj Gori koje su nastajale i djelovale pod uticajem KPJ, i Bojović ih je zbog toga definisao kao napredne.[1308] Upotreba termina napredni u ovom kontekstu svjedoči o Bojovićevom apologetskom odnosu prema prošlosti Partije.

Istoričar Radoje Pajović je 1977. godine objavio svoj doktorski rad „Kontrarevolucija u Crnoj Gori – četnički i federalistički pokret 1941-1945“. U uvodnom dijelu Pajović je naveo da je KPJ pred Drugi svjetski rat uspjela da stvori jedinstvo progresivne inteligencije i demokratskih snaga u Crnoj Gori.[1309] Pobjedu Narodnooslobodilačkog pokreta nad četničkim i federalističkim pokretom Pajović je prikazao kao istorijsku nužnost. Naveo je da su četnički i federalistički pokret, zbog saradnje sa okupatorom i zbog toga što su se borili za kontinuitet građanskih ideologija iz međuratnog perioda, morali da siđu sa istorijske pozornice i da mjesto ustupe progresivnijim snagama koje se bore za pravednije društvene odnose.[1310] Tako je Pajović dolazak KPJ na vlast protumačio kao logičan slijed istorijskog toka i istorijsku zakonitost.

U istom maniru je dr Zoran Lakić napisao doktorat „Narodna vlast u Crnoj Gori 1941-1945“. Lakić je partizansku i komunističku vlast u Crnoj Gori definisao kao narodnu, čime je ideološku terminologiju prihvatio kao naučnu. U stvari, on je preuzeo viđenje KPJ o dešavanjima tokom Drugog svjetskog rata, i to viđenje je predstavio kao istorijsku činjenicu. Naveo je da je prethodni državni aparat, odnosno aparat Kraljevine Jugoslavije, bio

[1305] Komisija za idejni rad u obrazovanju, nauci i kulturi, Stenografske bilješke sa savjetovanja održanog 7. novembra 1979. godine u Titogradu, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.
[1306] Isto.
[1307] Bojović Jovan (Šaranci, Žabljak, 1934 – Beograd, 1995), istoričar. Diplomirao (1960) i doktorirao (1969) na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Bio je direktor Istorijskog instituta (1979-1992) i urednik „Istorijskih zapisa“. ILCG, knjiga 1, str. 139.
[1308] Dr Jovan R. Bojović, Napredni omladinski pokret u Crnoj Gori 1918-1941, Cetinje, 1976, str. 9.
[1309] Dr Radoje Pajović, Kontrarevolucija u Crnoj Gori, četnički i federalistički pokret 1941-1945, Cetinje, 1977, str. 29-30.
[1310] Isto, str. 558.

instrument sile upotrijebljen protiv naroda u međuratnoj Jugoslaviji i tokom rata, i da je zbog toga tokom rata nastala potreba za novom vlašću koja će narodu obezbijediti izgradnju novog društvenog uređenja.[1311] Lakić je zaključio da je ta nova vlast bila oličena u Narodnooslobodilačkim odborima i da su oni stvorili uslove za ravnopravnost među ljudima.[1312] O tim organima u ovoj knjizi Lakić je govorio samo afirmativno i zaključio je da su, na primjer, odluke sudskih organa partizanske vlasti bile motivisane željom da čuvaju jedinstvo i slogu naroda.[1313] Lakić je tvrdio da se narod nije protivio odlukama NOO o ukidanju starih organa vlasti. Odluke AVNOJ-a i ZAVNO-a Crne Gore i Boke Lakić je ocijeno kao ispoljavanje volje crnogorskog naroda.[1314] Lakić je smatrao da je s učvršćivanjem komunističke vlasti i s formiranjem Federalne Crne Gore 1945. godine stvorena sloboda čovjeka.[1315]

Pored afirmacije sistema, socijalističkih vrijednosti i prošlosti Partije, intelektualci u Crnoj Gori su sedamdesetih godina XX vijeka afirmisali i Titov kult. Pisac Čedo Vuković je za Dan mladosti 1974. godine Tita nazvao živim vrelom poruka za mladu generaciju.[1316] Književnik i publicista Milo Kralj je 1974. godine objavio pjesmu „Tito“ u kojoj kaže: „Oni što budu tvoja nadlijetali gnijezda/ kad Danas svane u Sjutra a sjutra u Dan vječni/ njegovu će misao tražiti kraj zvijezda/ a zvijezde će im krvotokom teći.“[1317] Povodom Dana mladosti u Nikšiću su 25. maja 1975. godine svoje stihove čitali književnici: Jevrem Brković, Žarko Đurović i Dragan Radulović.[1318] Povodom 30 godina od osnivanja Titograda pjesnik Ratko Vujošević je naveo da su 1946. godine žitelji Titograda i sav crnogorski narod odlučili da daju Titovo ime gradu, jer su tako željeli da materijalizuju ideje revolucije i da se slijede plemeniti i hrabar duh njenog tvorca.[1319]

Svoj doprinos Titovom kultu dala je i CANU, koja je na VIII sjednici 8. maja 1976. godine izabrala Tita za svog prvog počasnog člana.[1320] Predsjednik CANU Branko Pavićević je naveo da je Tito to zaslužio svojim marksističkim djelom, koje je obogatilo društvene nauke kao i teorijske osnove savremenog svjetskog socijalizma. Pavićević je izjavio da je Komunistička partija Jugoslavije, pod Titovim rukovodstvom, stvaralački

[1311] Dr Zoran Lakić, Narodna vlast u Crnoj Gori 1941-1945, Cetinje-Beograd, 1981, str. 512.
[1312] Isto.
[1313] Isto, str. 513.
[1314] Isto, str. 514.
[1315] Isto, str. 516.
[1316] Čedo Vuković, Naše živo vrelo, „Pobjeda“, 26. V 1974, str. 1.
[1317] Milo Kralj, „Pobjeda“, 31. XII 1974, 1. i 2. I 1975, str. 16.
[1318] „Pobjeda“, 26. V 1975, str. 2.
[1319] Ratko Vujošević, I bi Titograd, „Pobjeda“, 18. XII 1976, str. 1.
[1320] „Pobjeda“, 10. V 1976, str. 1.

primijenila suštinu Marksove i Lenjinove revolucionarne doktirine i iskoristila sve šanse koje joj je istorija ponudila u rušenju starog i konstituisanju novog društva.[1321] Pavićević je smatrao da su stvaralačko shvatanje svijeta i težnja ka iznalaženju najboljih puteva u njegovoj stalnoj revolucionarnoj transformaciji Titu obezbijedili mjesto u redu najistaknutijih ljudi XX vijeka.[1322] Pavićević je izjavio da su, zahvaljujući Titu, mnoga praktično-politička i teorijska rješenja ušla u marksističku društvenu nauku kao iskustvo i teorijska tekovina savremene faze razvoja svjetskog socijalizma. Tvrdio je da društvene nauke, koje se bave proleterskim revolucijama i izgradnjom socijalističke države, ne mogu mimoići teorijsko i vojno-teorijsko nasljeđe jugoslovenske revolucije, kao i relativno bogato iskustvo u izgradnji samoupravljanja i ulozi države u sistemu socijalističkog samoupravnog društva. Pavićević je naveo da Titov naučno teorijski doprinos u svim oblastima društvenih nauka ima trajnu vrijednost i da je prešao okvire jedne zemlje i jednog vremena.[1323]

Titu je Povelja počasnog člana dodijeljena na svečanoj sjednici CANU 25. II 1977. godine, a Tito je svoj govor posvetio afirmisanju nacionalne politike SKJ.[1324] Branko Pavićević je naveo da Tito pripada velikim ljudima koji su predstavljali najbolje idejne tumače budućnosti i onima koji pomjeraju točak istorije.[1325] Smatrao je da je Tito marksizam doveo do najviših naučnih vrijednosti.[1326] Izjavio je da je Tito jedan od najvećih vizionara i stratega u XX vijeku, da je iz marksističke riznice izvukao njene najpresudnije zaključke, primijenio ih na jugoslovensku

[1321] CANU, Godišnjak 1976, knjiga IV, Titograd, 1978, str. 81.

[1322] Isto.

[1323] Pavićević je o Titu rekao: „Savremeni političar i revolucionar, koji je znao da u svojoj zemlji tako sigurno pokrene sve snage što ih je istorija nakupila, vizionarski je osjetio svjetsko-istorijski značaj pitanja o odnosima i pokretima u fazi kad socijalizam postaje realni svjetski proces, čija se političko-klasna osnova neslućeno proširuje, a idejno-teorijski i misaoni arsenal svakim danom sve više bogati. Drug Tito je savremeni političar i teoretičar koji je u Lenjinovo učenje o kolonijalnom pitanju unio nova teorijska saznanja, razrađujući političko-strateško koncepciju o položaju i ulozi nerazvijenih zemalja u svjetskim zbivanjima, u borbi protiv hegemonije, imperijalizma, za mir i ravnopravnu saradnju među državama i narodima.“ Isto.

[1324] Tito je izjavio: „Svoje nacionalno biće i svoju državnost crnogorski narod je izgradio u vjekovnoj borbi protiv stranih zavojevača. U složenim i specifičnim historijskim okolnostima, ostvario je i značajno kulturno i etičko nasljeđe. Jer, proces formiranja i nastanka modernih nacija kod nas, iako pokretan istim zakonitostima, nosio je u sebi, kao što je poznato i dosta posebnih odlika. Borba crnogorskog naroda, kao uostalom i svih naših naroda, za nacionalni identitet i samostalnost dobila je svoj puni smisao kada se povezala sa klasnom borbom, sa borbom radničke klase za socijalno i ekonomsko oslobođenje. Uostalom, suštinsko obilježje našeg narodnooslobodilačkog rata sastojalo se u povezivanju borbe za nacionalno oslobođenje i ravnopravnost sa ciljem socijalističke revolucije“. Tito prvi počasni član CANU, „Ovdje“, broj 94, 1977, str. 2.

[1325] Isto.

[1326] Branko Pavićević, Povelja Titu državniku, vojskovođi, političaru i teoretičaru, „Stvaranje“, Titograd, 1977, 2, str. 207.

revolucionarnu stvarnost i da su ti zaključci postali originalna tvorevina u teoriji naučnog socijalizma.

Tokom 1977. godine u Jugoslaviji i Crnoj Gori su organizovane brojne manifestacije u čast Titovog jubileja – 40 godina od njegovog dolaska na čelo KPJ. U obilježavanju ovog jubileja u Crnoj Gori učestovali su mnogi umjetnici i naučnici. Na Ekonomskom fakultetu u Titogradu u janauru 1977. godine održana je manifestacija „Maraton poezije“. Učestovovali su članovi Udruženja književnika Crne Gore, Književne omladine Crne Gore, potom glumci: Stevo Žigon, Mihailo Janketić i Stojan Denmerić, prvakinja Dubrovačkog pozorišta Milka Podrug-Kokotović, gitarista Jovan Jovičić, operska solistkinja iz Zagreba Anica Zubović, klavirista Aleksandar Kolarević, karikaturista Zuko Džumhur i prvaci CNP-a: Petar i Dragica Tomas.[1327]

Jedna od najznačajnijih književnih manifestacija u Crnoj Gori „Pjesnička riječ na izvoru Pive“ 1977. godine bila je posvećena Titovom jubileju. U okviru manifestacije organizovan je simpozijum „Jugoslovenska poezija o Titu i revoluciji“ čiji je voditelj bio književnik Kosta Radović.[1328] Povodom istog jubileja Savez društva arhivskih radnika Jugoslavije je na Cetinju, u Plavom dvorcu, organizovao izložbu fotografija i dokumenata „Partija je rasla s Titom“. Direktor Državnog arhiva SR Crne Gore, dr Dragoje Živković je izjavio da se tako daje doprinos Titovom jubileju koji je istovremeno jubilej svih građana.[1329]

U obilježavanja jubileja uključio se iz „Filmski studio“ iz Titograda, koji je u septembru 1977. godine pokrenuo projekat snimanja filma „O crvenom gradu“, posvećen glavnom gradu Crne Gore i Titovom jubileju. Poziv za učešće u snimanju filma prihvatili su: Dušan Vukotić[1330], Predrag Golubović[1331], Vlatko Gilić[1332] i Ratko Đurović.[1333] Direktor „Filmskog

[1327] „Pobjeda“, 17. I 1977, str. 11.
[1328] „Pobjeda“, 19. VIII 1977, str. 13.
[1329] „Pobjeda“, 1. IX 1977, str. 13.
[1330] Vukotić Dušan (Bileća, 1927 – Zagreb, 1998), režiser. Bio je redovni profesor na Akademiji za kazalište, film i TV u Zagrebu, i jedan od osnivača „zagrebačke“ škole animiranog filma. Za animirani film „Surogat“ dobio je Oskara1962. godine. Za redovnog člana Američke filmske akademije izabran je 1971. godine, za dopisnog člana CANU 1977. i redovnog člana CANU 1985. godine. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1993, str. 67.
[1331] Golubović Predrag (Sarajevo, 1935 – Beograd, 1994), filmski umjetnik, književnik. Diplomirao i magistrirao na Akademiji za pozorište, film i televiziju u Beogradu. Od 1958. bavio se filmom. Bio je član Dramaturškog odjeljenja „Lovćen-filma“, direktor Instituta za film u Beogradu i profesor Akademije umjetnosti u Novom Sadu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 250.
[1332] Gilić Vlatko (Podgorica, 1935), režiser i scenarista. Završio Arhitektonski fakultet u Beogradu (1960). Radio je kao arhitekta-scenograf u „Lovćen-filmu“ i kao redovni profesor na Akademiji umjetnosti u Novom Sadu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 243.
[1333] Film o „crvenom gradu“, „Pobjeda“, 22. IX 1977, str. 13.

studija“ Milija Komatina izjavio je da će film „O crvenom gradu“ afirmativno prikazati revoluciju i njeno nasljeđe. Svoj doprinos slavljenju Titove ličnosti i djela dali su i crnogorski slikari. Krajem novembra 1977. godine u Umjetničkom paviljonu u Titogradu otvorena je redovna godišnja izložba ULUCG, posvećena 40. godišnjici dolaska Tita na čelo SKJ.[1334]

Kao i u svim prethodnim obilježavanjima partijskih, državnih i Titovih jubelja crnogorski istoričari su i ovom prilikom dali doprinos Titovom kultu. Početkom decembra 1977. godine na Nastavničkom fakultetu u Nikšiću organizovan je naučni skup „Tito i revolucionarni pokret u Crnoj Gori“.[1335] Na skupu su učestovali i: dr Jovan R. Bojović, Milija Stanišić[1336], dr Dragoje Živković, dr Čedo Pejović[1337], mr Đuro Batrićević, dr Bogumil Hrabak[1338], prof. dr Gojko Miljanić[1339], Obrad Bjelica[1340] i mr Tomislav Žugić[1341]. Oni su Tita proglasili vizionarom revolucije, a Titovu i partijsku politiku u međuratnom periodu prema crnogorskom nacionalnom pitanju ocijenili kao najbolju u rješavanju statusa crnogorske nacije i države. Uredništvo „Istorijskih zapisa“ je drugi broj časopisa iz 1977. godine posvetilo Titovom odnosu prema Crnoj Gori. Odgovorni urednik časopisa i istoričar dr Jovan R. Bojović je izjavio da je to doprinos redakcije časopisa proslavi Titovog jubileja.[1342] U članku posvećenom prvom boravku Tita u Crnoj Gori, Bojović je naveo da je Tito imao: širinu pogleda, pronicljivost, neposrednost, principijelnost, humanost, pažnju, drugarstvo i pedantnost.[1343] Radoje Pajović je Tita predstavio kao vještog vojnog stratega i političara, koji nije griješio i čije su se zamisli ostvarivale.[1344]

[1334] Milan Marović, Panorama stremljenja i mogućnosti, „Ovdje“, broj 104, 1978, str. 20.
[1335] „Pobjeda“, 6. XII 1977, str. 4.
[1336] Stanišić Milija (Vinići, Danilovgrad, 1921 - 2012), general, istoriograf. Učesnik NOR-a od 1941. Bavio se istraživanjima vojne istorije Drugog svjetskog rata i kadrovskom strukturom partizanskog pokreta. ILCG, knjiga 5, str. 1119.
[1337] Pejović Čedomir (Podgorica, 1928 – 2000), istoričar. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Prištini (1973). Radio je kao profesor Gimnazije u Podgorici. ILCG, knjiga 4, str. 966.
[1338] Hrabak Bogumil (Zrenjanin, 1927 – Beograd, 2010), istoričar. Bio je profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. ILCG, knjiga 3, str. 673-674.
[1339] Miljanić Gojko (Muževice, Nikšić, 1927), istoričar. Doktorirao na Filzofskom fakultetu u Beogradu (1973). Bio je profesor u Centru visokih vojnih škola. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 483.
[1340] Bjelica Obrad (Vrbica, Nikšić, 1922 – Beograd, 1997), publicista, istoričar. Učesnik NOR-a od 1941. Bio je pukovnik JNA, načelnik na Višoj vojnoj akademiji i viši predavač na Fakultetu narodne odbrane u Beogradu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 67.
[1341] Žugić Tomislav (Novakovići, Žabljak, 1934 – Podgorica, 2011), istoričar. Doktorirao u Krakovu 1978. Bio je redovni profesor Filozofskog fakulteta u Nikšiću. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 861.
[1342] Jovan R. Bojović, Uz ovaj broj, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1977, 2, str. 287.
[1343] Dr Jovan R. Bojović, Tito u Crnoj Gori 1940. godine, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1977, 2, str. 395.
[1344] Radoje Pajović, Doprinos Josipa Broza Tita razvitku NOP-a u Crnoj Goru 1941-1942. godine, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1977, 2, str. 410.

Ovak odnos prema Titovoj ličnosti crnogorski intelektualci su zadržali i nakon njegove smrti. Crnogorski intelektualci su podržali parolu „I poslije Tita Tito“. Povodom Titove smrti oglasili su se književnici: Sreten Asanović, Dušan Kostić, Branko Banjević, Čedo Vuković, Radonja Vešović, Novo Vuković[1345], Miodrag Tripković[1346] i Zuvdija Hodžić.[1347] Udruženje

[1345] Vuković Novo (Žabljak, 1937 – Beograd, 2002), književni kritičar, esejista, istoričar književnosti. Diplomirao (1960) i doktorirao (1975) na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Bio je redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću, vanredni (1993) i redovni (1996) član CANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 831.

[1346] Tripković Miodrag (Đurđevina, Kolašin, 1947), književnik. Književnost studirao u Beogradu. Bio je novinar „Pobjede“. Piše pjesme, prozu, članke i kritike. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 766.

[1347] Sreten Asanović: „Sinoć smo utrnuli od bola bez lijeka, zamukli pred poraznim saznanjem da Tito čovjek više nije među nama, da ga više nikad nećemo sresti, viđati, slušati, da nas više neće u svakoj prilici i neprilici upućivati...skamenjeni od žalosti zastali smo ne znajući šta da preduzmemo iako nas je Tito i tome naučio i za sve pripremio; nastao je ledeni minut duboke ćutnje kakav ne pamti ovaj vijek, olovni mir i muk djece presječene u igri, žena i muškaraca, ptica u letu, vjetrova i valova – kao da je namah zastala planeta dok ju je opisivao crni glas da više nije živ čovjek koji služi na čast cijelom ljudskom rodu“. (Sreten Asanović, Čovjek na čast ljudskom rodu, „Ovdje“, jun 1980, str. 18.); Dušan Kostić: „Izašao je iz života čovjek koji je bio sam naš život, koji je osmišljavao sve ono najdragocjenije i najljepše u ovoj zemlji koja je stvarana i vođena njegovom mudrošću i dubokom plemenitom vizijom. U ovom teškom času osjećamo sudbinsku vezanost za njegovo gigantsko revolucionarno djelo koje znači najsunčanije trenutke sveukupne naše istorije. Privrženost svemu onom što sa Titovim imenom zrači biće isto tako bezgranična i tvrda kao što je i ratu bila, i u svim poslјeratnim oporim sudarima i klevetama sa strane, i u svim tokovima izrgadnje autentičnog socijalizma u nas. Sa njegovim djelom nastavljamo da živimo, da gradimo, da branimo“. (Dušan Kostić, Sam naš život, „Ovdje“, jun 1980, str. 18.); Branko Banjević je neposredno nakon Titove smrti, napisao pjesmu „Ovaj dan bez tebe“, posvećenu jugoslovenskom vođi. (Branko Banjević, Ovaj dan bez tebe, „Stvaranje“, Titograd, 1983, 5, str. 529.); Čedo Vuković: „Najednom nastupi teška tišina. Majke pozvaše djecu da se prestanu igrati. No, nije potamnio ovaj dan, ovaj 4. maj nad Jugoslavijom. Velike smrti neugasivo svijetle u vremenu. I odlaskom svojim – Tito dolazi. On ostaje na crnogorskom, na jugoslovenskom tlu dok je svjetlosti dok je slobode i daha našeg. Tito će biti među nama, u savkom našem dobrom času, a pred nama u svakom trenutku odbrane od zla bilo kojeg.“ Radonja Vešović: „Vijest o Titovoj smrti doživio sam kao jedan od boraca koji su se 1941. godine nalazili pred njim u stroju Prve proleterske brigade u Rudom. Kao jedan od onih koji su se borili i pod njegovim rukvodstvom doživljeli najljepše i najteže mladosti, pa i onaj za koji se i vrijedilo roditi, doživio sam pobjedu nad fašizmom. Doživio sam polet poslijeratne izgradnje, doživio sam s njime u mislima sve što jedan život čini istinskim životom. Životom i djelom. To je tuga njegovog borca i to je više od riječi i trajnije od ovog trenutka. To je čitav jedan život na istom putu“. („Pobjeda“, 6. V 1980, str. 5.); Zuvdija Hodžić: „Vraćao sam se iz posjete prijatelju koji živi na selu. Ušao sam u kuću i za trenutak se skamenio: moja stara majka je plakala. Uz nju se privio i njen dvoipogodišnji unuk, sin moga brata. I njegove oči su bile puna suza. – Umro je Tito – tužno je promucala starica. Razumio sam njenu bol jer sam je istom dubinom i snagom i sam osjetio. Pomilovao sam dječaka, dirnule su me njegove suze. Pokušao sam da ohrabrim i utješim staricu, ali to zaista nijesam ni mogao ni umio. I meni su oči zasuzile. – Znači, ostali smo bez Tita, promucao sam i zaćutao...“ („Pobjeda“; 7. V 1980, str. 9.). Dr Novo Vuković: „Sigurno je da teme o Titu, pored svojih velikih vaspitnih funkcija, pružaju talentovanom piscu sve uslove za velike etstetske domete: one mladom čitaocu donose uzbudljivost revolucionarnog života, dramatičnost ratnih zbivanja, ljepotu zanosa idealima i sl. Te teme, najzad, silno doprinose zbližavanju i razumijevanju dva svijeta – djece i odraslih“. (Dr Novo Vuković, Pisana riječ o čovjeku, vojskovođi, državniku, „Pobjeda“, 10. V 1980, st. 15.); Miodrag Tripković: „Ima tužnih rastanaka, ima bolnih sjećanja, ima teških gubitaka. Jedan od takvih rastanaka, koji će vječno ostati u gorkom pamćenju ne samo naših naroda i narodnosti, već i čitavog svijeta predstavljao je oproštaj od velikog jugoslovenskog predsjednika, revolucionara i vojskovođe, borca za mir i ravnopravnost u svijetu...Nikada se svijet s tolikim bolom nije opraštao od jednog državnika, vojskovođe i humaniste.

književnika Crne Gore je 6. V 1980. godine održalo komemorativnu sjednicu na kojoj je književnik i novinar Milika Pavlović održao govor, u kojem je Tita nazvao besmrtnim i grandioznim genijem koji je sakupio vrline najvećih junaka od antike do Lenjina.[1348]

Komemorativna sjednica kolektiva i studenata Nastavničkog fakulteta u Nikšiću održana je 6. maja, a od Tita se oprostio profesor Slobodan Vukićević[1349]. On je naveo da treba biti ponosan na činjenicu da je Jugoslavija imala takvog čovjeka kojem se divio cijeli svijet, kojeg je čitav progresivni, miroljubivi i slobodarski svijet duboko poštovao i cijenio, i čije je djelo obilježilo epohu.[1350] Vukićević je Titov životni i državnički put prikazao u superlativima, i naveo je da će generacije i nakon Tita biti dosljedne njegovom putu. Naveo je da se na tom putu nalaze svestrana borba za realizaciju Zakona o udruženom radu, kongresnih odluka, dalje razvijanje delegatskog sistema i kolektivnog rada i odgovornosti, i da se tako potvrđuju sposobnost i stvaralaštvo radničke klase i radnih ljudi da grade novi svijet.[1351] Naveo je da, iako je Tito umro, ostaje da živi njegovo grandiozno djelo koje je obaveza i inspiracija za dalje borbe i velike pobjede.[1352] Vukićević je zaključio: „Mi i Tito srasli smo zauvijek u veliko stvaralačko jedinstvo koje se ničim ne može razoriti“.[1353] Vukićević je istovremeno slavio i ideale revolucije.[1354]

Nikada odlazak jedne istorijske ličnosti nije predstavljao takav gubitak.“ (M. Tripković, Najtužniji samit svijeta, „Pobjeda“, 13. V 1980, str. 13.).

[1348] Pavlović je naveo: „Smrt je na njegovom odoru zatekla veoma malo: najkrhkiji dio. Sav ostali golemi sadržaj Titove ličnosti i djela – besmrtan je...Razvijao je i izgrađivao složenu i suptilnu poetiku našeg humanističkog, duhovnog, moralnog i drugog prostora...Tito je nesravnjeno više od junaka: genije, koji u konačnom otkriva i stvara beskonačno. Ova gromada istorije zaslužila je svog Herodota, Tacita i Plutarha...Za njega se može reći da je kao Homer – tvorac grandioznog eposa i ličnost o koju su se otimali gradovi da mu budu rodno mjesto. Kao Kolumbo moreplovac – zbog neodoljivog naprega ka novom, nepoznatom, još progresivnijem, još ljudskijem. Mikelanđelo kamenorezac – jer je amorfnoj materiji našeg istorijskog vremena dao anđeoski lik. Ne helenskog Perikla – zbog zlatnog doba u razvoju društva kojeg predvodi. Kao neustrašivi i veličanstveni rob Spartak – buntovno raskida okove i uzvikuje: bolje grob nego rob. Na Dantea Firentinca – zato što je prošao kroz pakao a očuvao ljudski lik. Na Lenjina – jer umije učiniti korak nazad da bi pripremio sijedeća dva naprijed. Na filozofa Heraklita i zvjezdoznanca Galileja – zakonodavca vječitog kretanja svega. Na kovača iz narodne pjesme – zbog hefestovske snage i ljudske jednostavnosti. Naoruža narod. Kao Prometej – jer vatru otima od bogova da bi ogrijao ljude.“ Milika Pavlović, Ličnost za Herodota, „Ovdje“, jun 1980, str. 19.

[1349] Vukićević Slobodan (Cerovo, Nikšić, 1940), sociolog. Redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Bio je dekan ovog fakulteta i prorektor Univerziteta Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 820.

[1350] Slobodan Vukićević, Sadašnjost povezana sa budućnošću, Zbornik radova profesora i saradnika Nastavničkog fakulteta, broj 2-3-4, Nikšić, 1978-80, str. 43.

[1351] Isto, str. 45.

[1352] Isto, str. 46.

[1353] Isto.

[1354] Vukićević je naveo: „Revolucija – to je narodno-oslobodilački rat, borba protiv okupatora i domaćih izdajnika, klasnog neprijatelja i kontra-revolucije, to su Kozara, Neretva, Sutjeska, Drvar i mnoge druge herojske bitke. Revolucija – to su partizanski odredi, proleterske brigade, stvaranje oružanih snaga, narodne

Očuvanje titoizma kao temeljne vrijednosti Jugoslavije i socijalističke ideologije podržao je dr Branko Pavićević, predsjednik CANU i član Predsjedništva CKSK Crne Gore. On je 13. jula 1980. godine na svečanoj akademiji u Titogradu naveo da će Crna Gora ostati na Titovom kursu.[1355] Pred najuticjanijim predstavnicima Partije, Skupštine, Izvršnog vijeća i Univerziteta, Pavićević je naveo da će crnogorski narod ostati vjeran titoizmu i socijalističkom samoupravljanju.[1356]

Učešće intelektualaca u javnom životu i njihov angažman u afirmaciji socijalističkog sistema i njegove ideologije u ovom periodu, ukazuju da su bili veoma važan dio ovog sistema. Činili su većinu članova u ovim institucijama i partijskim tijelima koja su upravljala naukom i kulturom, bili su članovi Saveza komunista, i na ideološkim zadacima su radili i kao intelektualci i kao činovnici sistema. U javnosti su, kao i ranije, dosljedno promovisali ideologiju samoupravnog socijalizma. Uslovi su za to bili bolji nego ranije. „Pobjeda“ je izlazila kao dnevni list, a RT Titograd je unaprijedila svoj program i postala je najmasovniji medij. Marksistički centar CKSK Crne Gore je redovno izdavao časopis „Praksu“, i organizovao je brojne javne ideološke tribine i savjetovanja, na kojim su intelektualci promovisali marksizam i samoupravljanje. CANU je značajnu pažnju posvetila organizaciji skupova i objavljivanju djela koja su promovisala socijalističko samoupravljanje. Zahvaljujući razvoju kulturnih i naučnih institucija, a naročito osnivanju CANU i razvoju Univerziteta „Veljko Vlahović“, povećan je broj kadrova s doktorskim i magistarskim titulama, i

armije. Revolucija – to su novi organi revolucionarne vlasti – narodno-oslobodilački odbori, Prvo i Drugo zasijedanje AVNOJ-a, formiranje republičkih predstavničkih organa i izgrađivanje nove socijalističke Jugoslavije. Revolucija – to je razvijanje socijalističkih samoupravnih odnosa, izgrađivanje novog čovjeka.“ Isto, str. 44.

[1355] Pavićević je rekao: „Kurs Titove samoupravne zajednice bratskih jugoslovenskih naroda i narodnosti jedina je alternativa našeg razvoja, napretka i budućnosti“. Branko Pavićević, Put socijalne i nacionalne revolucije, „Stvaranje“, 1980, 8-9, str. 983.

[1356] Za Tita i Partiju Pavićević je naveo: „Na jugoslovensku političku scenu došla je do izražaja gorostasna figura. To je bio čovjek, velikan i proleterski vođa koji je još 1928. godine svojim vizionarskim duhom sagledavao daleke istorijske horizonte, ukazujući nam na najsigurnije i najkraće staze što su nas njima približavale...Pošto je ostvario najveće istorijske ciljeve i u takvoj zajednici uspostavio kontinuitet državnosti i dobio svoju socijalističku republiku, crnogorski narod je postao svjestan velike istorijske odgovornosti, ne samo za izgradnju političkog, ekonomskog i društvenog života u svojoj federalnoj jedinici već i za svestran prosperitet i budućnost socijalističke samoupravne Jugoslavije. Svijest našeg radnog naroda postala je prožeta dubokim ubjeđenjem da sistem samoupravljanja koji izgrađujemo otvara sve mogućnosti za svestran preporod, jer se utemeljuje na neposrednom interesu i neposrednoj društvenoj praksi radnog čovjeka i da ga samo on oslobađa svih vidova posredovanja. Prolazeći kroz takvu školu života, obogaćuje se naš sistem mišljenja novim sadržajima demokratskog i humanog ponašanja...Uvjereni smo da će generacije koje danas stupaju na društvenu pozornicu znati da čuvaju tekovine naše oslobodilačke i revolucionarne borbe, da će dalje razvijati i unapređivati djelo koje nam je ostavio u nasljeđe idejni tvorac SKJ i veliki strateg naše revolucije – Josip Broz Tito“. Dr Branko Pavićević, Ostvarili smo vjekovna stremljenja, „Pobjeda“, 14. VI 1980, str. 3.

stvoreni su uslovi za masovnu produkciju socijalistički orijentisanih intelektualaca. Ekonomski napredak i rast ličnog i društvenog standarda uticali su na ostajanje i povećavanje broja takvih intelektualaca u Crnoj Gori. Zahvaljujući ovakvim uslovima u ovom periodu nije bilo ni jednog neslaganja između intelektualaca i vlasti. Kroz profesionalni i propagandni angažman intelektualci su služili održavanju i razvoju socijalističkog sistema i ideologije.

INTELEKTUALCI I VLAST U VRIJEME KRIZE SOCIJALISTIČKOG SISTEMA (1980-1988)

Nakon stabilne druge polovine 70-ih Jugoslavija se tokom 80-ih našla u najvećoj ekonomskoj i političkoj krizi. Prosječna godišnja stopa rasta društvenog proizvoda u periodu 1981-1985. godine iznosila je 0,6%, dok je u periodu 1976-1980. godine bila 5,6%.[1357] Ekonomsku krizu su izazvale neracionalne investicije, poslovanje s gubicima u velikom broju preduzeća, porast cijena energenata i sirovina (zbog naftne krize koja je počela 1979. godine), veliki spoljnotrgovinski deficit i slaba konkurentnost jugoslovenske robe na svjetskom tržištu. Na unutrašnjem planu najveći problem je bilo razbijanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta i zatvaranje ekonomije u republičke i pokrajinske granice.

Naročito otežavajući uticaj na ekonomsku krizu imala je visoka spoljna zaduženost Jugoslavije. Država se najviše zadužila između 1975. i 1980. godine.[1358] Već 1975. godine ona je dugovala oko 6,6 milijardi dolara, a krajem 1983. godine 20,5 milijradi.[1359] Ukupni spoljni dug do 1986. godine premašio je 21 milijardu dolara. Sredinom 80-ih Jugoslavija je bila jedna od 17 najzaduženijih zemalja svijeta. Tada se počelo pokazivati da je jugoslovenski privredni sistem neodrživ, odnosno, da nije utemeljen na tržišnim osnovama.

U ljeto 1981. godine Jugoslavija nije mogla da vraća dugove, nakon čega je vlada formirala komisiju koja je u avgustu 1982. godine usvojila Dugoročni program ekonomske stabilizacije.[1360] Program je predviđao racionalizaciju proizvodnje, stimulisanje izvoza i smanjenje uvoza, naročito robe široke potrošnje, što je dovelo do nestašica benzina i prehrambenih artikala. Pošto ni to nije dalo očekivane rezultate vlada je odlučila da veliki platni i spoljnotrgovinski deficit nadoknadi nekontrolisanom primarnom emisijom, odnosno štampanjem novca bez pokrića, što je izazvalo inflaciju. Od 1986. do 1988. godine inflacija je sa 190% porasla na 1.232% na godišnjem nivou.[1361] Usporene se investicije i otvaranje novih radnih mjesta, pa je i nezaposlenost porasla. Na birou za nezaposlene je bilo 1.200.000 ljudi, dok su fabrike bile pretrpane tehnološkim viškom.

[1357] Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga III, Beograd, 1988, str. 446-447.
[1358] Isto, 446.
[1359] Isto, str. 445.
[1360] Isto, str. 453.
[1361] Živko Andrijašević, Šerbo Rastoder, Istorija Crne Gore (od najstarijih vremena do 2003), Podgorica, 2006, str. 482.

Iako je deklarativno samoupravni sistem bio protiv birokratije, on je u stvarnosti proizveo jednu od najvećih državnih birokratija u odnosu na veličinu radne snage. U Jugoslaviji je 1988. godine bilo 2.600.000 činovnika ili 40% od ukupnog broja zaposlenih.[1362] Do 1983. godine život jugoslovenskih građana, funkcionisanje političkog sistema i ekonomije određivalo je 3,3 miliona propisa, od čega se 2,2 miliona odnosilo na samoupravne sporazume, a 1,1 milion na državne propise.[1363] Po broju normi po glavi stanovnika Jugoslavija je bila u svjetskom vrhu.

Ipak, vlast je tvrdila da su osnove ekonomije i političkog sistema dobro postavljene, i da je samo zbog njihovog nepoštovanja došlo do krize. Zbog toga je smatrala da sistem ne treba reformisati, već samo racionalizovati. Nijesu otklonjeni strukturni problemi i zbog toga Savezno izvršno vijeće (vlada) pod rukovodstvom Milke Planinc (1982-1986) i Branka Mikulića (1986-1988) nije uspjelo da riješi ekonomsku krizu u Jugoslaviji.

U sferi politike početak ovog perioda obilježila je Titova smrt 1980. godine. Ubrzo se pokrenulo pitanje budućnosti Jugoslavije, s obzirom na to da je Tito bio jedan od faktora njene stabilnosti. Ipak, Predsjedništvo SFRJ je bez problema preuzelo ulogu kolektivnog šefa države, a SKJ je bio jedinstven u pogledu državnog uređenja, političkog sistema i međunarodnog položaja Jugoslavije. Lansirana je parola „I poslije Tita Tito“ koja je označavala dosljednost jugoslovenske vlasti ideološkom nasljeđu Titove vladavine: socijalističkom samoupravljanju, bratstvu i jednistvu i nesvrstavanju.

Socijalističku Jugoslaviju je još od kraja šezdesetih godina počeo da ugrožava nacionalizam. Početkom osamdesetih on se ponovo javio u najvećoj snazi. Marta 1981. godine na Kosovu su izbile masovne demonstracije na kojima se tražilo da Kosovo dobije status republike. Stvorene su i ilegalne separatističke organizacije koje su se borile za otcjepljenje Kosova i za ujedinjene sa Albanijom. Demonstracije su ugušene akcijom združenih vojno-policijskih snaga.[1364] Demonstracije su bile organizovane, ali organizatori i inspiratori nijesu otkriveni.[1365] Pobuna je ugušena, ali kriza nije riješena, i kosovsko pitanje je postalo jedan od najvećih problema Jugoslavije u njenoj posljednoj deceniji.

Kosovsko rukovodstvo se borilo za očuvanje autonomije na bazi Ustava iz 1974. godine. S druge strane, rukovodstvo Srbije je tražilo

[1362] Branko Petranović, Istorija Jugoslavije, knjiga III, str. 464.
[1363] Dušan Ičević, Kriza marksizma i kriza samoupravljanja, „Praksa“, Titograd, 1983, 6, str. 55.
[1364] Branko Petranović, Istorija Jugoslavije, knjiga III, str. 449.
[1365] Isto, str. 450.

postizanje većeg jedinstva SR Srbije, odnosno stvarno protezanje njenog suvereniteta na pokrajine, i zaustavljanje iseljavanja Srba i Crnogoraca s Kosova, koji su pokrajinu napuštali pod pritiskom albanskog nacionalizma, ali i zbog bolje ekonomske prespektive u drugim dijelovima Srbije. Kosovski problem i odnos između Srbije i njenih pokrajina postali su najteža pitanja u okviru federacije. Dok je u politici Srbije presudnu riječ imao Ivan Stambolić, rukovodstvo Srbije je nastojalo da ovaj problem riješi u dogovoru sa ostalim republikama. No, politika vlasti Srbije se promijenila nakon donošenja Memoranduma Srpske akademije nauka i umjetnosti 1986. godine. U ovom dokumentu je kritikovana politika SKJ i državno uređenje SFRJ na osnovu Ustava iz 1974. godine. Navedno je da je tim Ustavom Srbija rasparčana na tri dijela i da je u odnosu na ostale republike u podređenom položaju. Memorandum je objavio da je uspostavljanje punog nacionalnog i kulturnog integriteta srpskog naroda, neovisno od toga u kojoj se republici ili pokrajini nalazio, njegovo istorijsko i demokratsko pravo. To je bio direktan poziv na jednostrano preuređenje odnosa u federaciji, a prvenstveno na mijenjanje uređenja Srbije i statusa pokrajina. U ostalim republikama Memorandum je ocijenjen kao nacionalistički program i oštro je kritikovan. Osudama Memoranduma se priključio i Ivan Stambolić, koji je 1986. godine izabran za predsjednika Predsjedništva SR Srbije. Ideje Memoranduma je prihvatio Slobodan Milošević koji je te godine izabran za predsjednika CKSK Srbije. Na 8. sjednici CKSK Srbije 1987. godine Milošević je porazio pristalice Ivana Stambolića i taj događaj je bio preokret, ne samo u Srbiji nego i u Jugoslaviji.

Crna Gora je početkom 80-ih imala stabilnu političku situaciju, ali je ekonomska kriza pogodila teže nego druge jugoslovenske republike. Dok je svaki Jugosloven 1982. godine dugovao 822 dolara, svaki Crnogorac je dugovao 1.566 dolara.[1366] Strani dug Crne Gore je 1981. godine iznosio 915 milona dolara i bio je skoro dva puta veći u odnosu na 1977. godinu.[1367]

Krajem 1981. godine bilo je 25.000 nezaposlenih, ili 6.500 više u odnosu na 1977. godinu, a do kraja 1985. godine broj nezaposlenih je narastao na 39.000 od čega su 85% činili mladi (ispod 30 godina).[1368] Društveni proizvod po glavi stanovnika je 1984. godine iznosio svega 78% jugoslovenskog, što je bio pad u odnosu na 1980. godinu kada je iznosio 80,4%.[1369] To je bilo najveće približavanje crnogorske razvijenosti

[1366] Izvještaj CKSK Crne Gore o ostvarivanju stavova i odluka VII kongresa SK Crne Gore, Titograd, mart 1982, str. 36.
[1367] Isto.
[1368] Deveti kongres Saveza komunista Crne Gore, dokumenti, Titograd, 1986, str. 99.
[1369] Isto, str. 13.

jugoslovenskom prosjeku. Inflacija je za 10 mjeseci 1985. godine iznosila 80%.[1370] U periodu 1980-1985. godine lična potrošnja je prosječno godišnje opadala za 6%, što govori o padu životnog standarda.[1371]

Politika SK Crne Gore u periodu krize se bazirala na poštovanju ustavnog uređenja Jugoslavije, podršci ekonomskom programu jugoslovenske vlasti i promovisanju ideologije socijalističkog samoupravljanja. Na Osmom kongresu SK Crne Gore 1982. godine odlučeno je da se poveća aktivnost na razvijanju socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, da se delegatski sistem i institucije političkog sistema socijalističkog samoupravljanja intenzivno razvijaju i da se Savez komunista aktivno i neprestano bori za idejno jedinstvo, za učvršćivanje jugoslovenskog socijalističkog zajedništva i protiv nacionalizma.[1372] Predsjednik Predsjedništva CKSK Crne Gore Vojo Srzentić je na ovom kongresu izjavio da je nacionalizam u porastu i da SK mora povestu odlučnu idejnu borbu protiv nacionalizma.[1373]

Predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore Veljko Milatović je početkom 1982. godine, na kraju svog mandata, izjavio da je dužnost Saveza komunista da se u svojoj republici bude borac protiv svega što može da izazove međunacionalna trvenja i da se ni jedan nacionalizam u Crnoj Gori neće tolerisati.[1374] Njegov nasljednik na mjestu predsjednika Predsjedništva SR Crne Gore Veselin Đuranović je naveo da se ne smiju zanemariti obaveze u borbi protiv svih onih koji narušavaju tekovine revolucije, a naročito bratstvo i jedinstvo.[1375] Đuranović je 1983. godine poručio da treba dosljedno sprovoditi samoupravljanje. [1376]

Identični stavovi su usvojeni i na IX kongresu SK Crne Gore 1986. godine. Među glavnim idejno-političkim ciljevima bili su: jačanje socijalističkog samoupravljanja i očuvanje i razvoj tekovina revolucije, Titove misli i djela.[1377] Na IX kongresu je došlo i do personalnih promjena u republičkom vrhu. Nakon Marka Orlandića[1378] na Devetom kongresu za predsjednika Predsjedništva CKSK Crne Gore izabran je dr Miljan Radović.

[1370] Isto, str. 98.
[1371] Isto, str. 100.
[1372] Nacrt rezolucije VIII kongresa SK Crne Gore, Titograd, mart 1982, str. 4-5.
[1373] Osmi kongres Saveza komunista Crne Gore, referat Voja Srzentića, „Pobjeda“, 28. IV 1982, str. 3.
[1374] Izvodi iz razgovora Veljka Milatovića sa polaznicima Političke škole Saveza komunista i Škole samoupravljača u Titogradu, „Pobjeda“, 21. III 1982, str. 3.
[1375] Govor Veselina Đuranovića na narodnom zboru u Danilovgradu, „Pobjeda“, 14. VII 1982, str. 3.
[1376] Samoupravljanje nije samo za dobra vremena, „Pobjeda“, 23. III 1983, str. 4.
[1377] Deveti kongres Saveza komunista Crne Gore (dokumenti), Titograd, 1986, str. 40.
[1378] Orlandić Marko (Seoca, Crmnica, 1930), političar, predsjednik Izvršnog vijeća Crne Gore, predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore, publicista. Završio Ekonomski fakultet. Predsjednik Izvršnog vijeća Crne Gore (1974-1978), član SIV-a u dva mandata, predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore (1983-1984), predsjednik CKSK Crne Gore (1984-1986), ambasador u Moskvi. ILCG, knjiga 4, str. 951.

On je te godine naveo da su ciljevi Saveza komunista očuvanje tekovina revolucije, dosljednost Titovom putu i borba protiv svih nacionalizama.[1379]

Savez komunista Crne Gore je i u kulturnoj, naučnoj i vaspitno-obrazovnoj politici održao kontinuitet. Ciljevi koje je usvojio Osmi kongres SK Crne Gore u ovim oblastima bili su samo reafirmacija odluka Sedmog kongresa SK Crne Gore. Prema Rezoluciji Osmog kongresa cilj kulturne politike bio je potpuni preobražaj kulture na samoupravnim odnosima.[1380] Savez komunista je afirmisao slobodu kulturnog stvaralaštva, ali uz svestraniji razvoj marksističke kritike i uz jačanje idejno-estetskih kriterijuma u kulturi.[1381]

CKSK Crne Gore je 30. septembra 1985. godine održao 24. sjednicu na kojoj je razmatrao rezultate sprovođenja zadataka iz Platforme o razvoju crnogorske kulture koja je usvojena 1970. godine.[1382] Odlučeno je da se nastavi sa dotadašnjim konceptom.[1383] U radu sjednice učestvovali su, između ostalih, predsjednik CK SKJ Vidoje Žarković[1384] i predsjednik CKSK Crne Gore Marko Orlandić.[1385]

[1379] Zadaci se više ne mogu odlagati, „Pobjeda“, 23. VI 1986, str. 4.
[1380] Ratko Đukanović, Kulturna politika između ciljeva i stvarnosti, „Ovdje“, februar 1985, str. 5.
[1381] Isto.
[1382] Nakon usvajanja Platforme, od 1970. do 1985. godine stvorene su brojne kulturne institucije i manifestacije. U tome periodu su ustanovljene 53 nove institucije i 14 kulturnih smotri. Formirani su: CANU, Univerzitet, Univerzitetska biblioteka, Galerija umjetnosti nesvrstanih zemalja „Josip Broz Tito“, Muzička akademija, Kulturološki fakultet, Njegošev mauzolej, Spomen dom u Kolašinu, Spomen kuća Crvenoj komuni u Petrovcu, Prirodnjačka zbirka na Žabljaku, umjetničke galerije u Kotoru, Budvi, Baru, Ulcinju, Nikšiću, Ivangradu i Pljevljima; Galerija „Risto Stijović“ u Titogradu; poklon-galerije Njegošu likovnih umjetnika Jugoslavije; Galerija solidarnosti likovnih umjetnika Jugoslavije u Kotoru, Galerija dječijih radova u Rožajama, muzeji u Ulcinju i Budvi, zavičajni muzeji u Kotoru i Plužinama, Memorijalni muzej „Marka Miljanova“ i memorijalni muzej „Blaža Jovanovića“; arhivi u Herceg-Novom, Budvi, Ivangradu, Titogradu; narodna biblioteka u Plužinama; biblioteke u mjesnim zajednicama i centrima: Kruševac, Zabjelo, Konik, Masline, Golubovci, Grahovo, Vilusi, Petrovići, Krstac, Vidrovan, Miolje Polje, Ozrinići, Bare Kraljske, Vladimir, Ostros; domovi kulture u Mojkovcu, Ulcinju, Kolašinu, Baru, Kotoru, Dolcu, Vladimiru, Mojanovićima, Golubovcima i Ostrosu. Nove kulturne manifestcije su bile: „Dani muzike“ u Svetom Stefanu, Ratkovićeve večeri poezije u Bijelom Polju, „Plavske svečanosti kulture“, Nikšićki književni susreti, Festival dramskih amatera u Bijelom Polju, Festival folklora Crne Gore, „Igre juga“, Festival omladinskog i dječijeg muzičkog stvaralaštva u Kotoru, Festival bleh-muzike u Tivtu, „Studentske staze“ u Cetinju, Susreti pisaca radnika Crne Gore u Nikšiću, Dani rodoljubive poezije u Ivangradu, Festival recitatora u Pljevljima i Baru, i Likovni susreti učenika osnovnih škola u Rožajama. Stenografske bilješke sa 24. sjednice CKSK Crne Gore, Titograd, 30. septembar, 1985. godine. DACG-OSIO-PG, CKSK Crne Gore.
[1383] Kultura ravnopravnih, „Pobjeda“, 1. X 1985, str. 1.
[1384] Žarković Vidoje, (Nedajno, Plužine, 1927 – Beograd, 2000), političar i državnik. Učesnik NOR-a od 1941, a član KPJ od 1943. Završio je Višu vojnu akademiju i Visoku školu političkih nauka. Bio je sekretar CKSK Crne Gore, predsjednik Izvršnog vijeća Crne Gore (1967-1969), predsjednik Skupštine Crne Gore (1969-1974), član Predsjedništva SFRJ, predsjednik CKSK Crne Gore 1984. i član Predsjedništva CKSK Jugoslavije. ILCG, knjiga 5, str. 1223.
[1385] Kultura ravnopravnih, „Pobjeda“, 1. X 1985, str. 1.

Nakon donošenja Platforme 1970. godine ovo je bila najznačajnija sjednica CKSK Crne Gore o kulturi. Na ovoj sjednici član Predsjedništva CKSK Crne Gore i publicista Marko Špadijer je naveo da će Savez komunista kroz kulturu afrimisati socijalističke vrijednosti.[1386] Istakao je da je za 15 godina ostvareno dosta, ali da je neophodno da SK Crne Gore unaprijedi kulturu na temeljima socijalističkog samoupravljanja, podruštvljavanja, afirmacije najkvalitetnijeg stvaralaštva, borbi protiv malograđanštine, tradicionalizma i zatvaranja.[1387] Jedan od glavnih zadataka je bio borba protiv nacionalizma. Špadijer je izjavio da su glavni problemi crnogorski separatizam i velikosrpski unitarizam.[1388] Naglasio je da će Savez komunista Crne Gore nastojati da oko svojih programa okupi što veći broj intelektualaca i stvaralaca.[1389]

Na Devetom kongresu SK Crne Gore usvojen je stav da će se sve socijalističke snage boriti za razvoj samoupravljanja u oblasti kulture, za idejnu dosljednost i marksističku kritiku.[1390]

[1386] Marko Špadijer je naveo: „Socijalističko samoupravljanje je jedna nova kultura, novi način života i nova civilizacija i, ukoliko se istorijsko prilagođavanje radničke klase i intelektualaca Crne Gore modernim tokovima svjetske tehnološke i informativne revolucije, kao i efikasnost rada u svim oblastima, obavi na autentičan način na koji nas inspiriše jugoslovenska revolucija, onda će to i biti pobjeda čovječnosti, morala i kulture...Savez komunista se bori da socijalističko samoupravljanje bude osnova i izvor novih sloboda i prava čovjeka, uvjeren da će taj novi svijet kulture, humanistički superioran, izgraditi svoje umjetnike. Mi se zalažemo za djela koja produbljuju saznanje o nama, bez zabrana i „tabu“ tema. Uplitanje dnevno-političkog pragmatizma i posezanje za administrativnim mjerama, protivi se autonomnosti umjetničkog čina i tako se mi zalažemo za marksističko kritičko razjašnjavanje i vrednovanje djela. Naravno, protiv političke manipulacije i politizacije stvaralaštva i za aktivan rad organizacija Saveza komunista na čuvanju tekovina revolucije i razvijanju jugoslovenskog socijalističkog patriotizma“. Stenografske bilješke sa 24. sjednice CKSK Crne Gore, Titograd, 30. septembar, 1985. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1387] O crnogorskom i velikosrpskom nacionalizmu Špadijer je izjavio: „Crnogorski nacionalizam se ogleda u romantičarstvu, nemarksističkim teorijama i genetskoj čistoti i kontinuitetu crnogorskog etnosa, nekritičkom vrednovanju pojedinih pojava, ličnosti i djela iz nacionalne istorije, potcjenjivanju istorijskih i kulturnih veza prije svega sa srpskom kulturom, zatvorenosti u krugu istomišljenika, sužavanju pojma Crne Gore na teritoriju stare države, netolerantnom reagovanju na kritiku, nekim ishitrenim tezama o jeziku i nekim drugim nacionalističkim zastranjivanjima. Ispoljavanje velikosrpskog nacionalizma u odnosu na Crnu Goru ima dugu tradiciju u Crnoj Gori i van nje. On se permanentno oglašavao, ponekad i kampanjski (povodom izgradnje Mauzoleja Njegoša na Lovćenu, povodom objavljivanja pojedinih jedinica o Crnoj Gori u Enciklopediji Jugsolavije), a u posljednje vrijeme je naročito agresivan. Srpski nacionalisti prije svega svoju ideologiju zasnivaju na negiranju crnogorske nacije, pa pokušavaju da lansiraju tezu da se afirmacija crnogorske nacionalne kulture odvija na antisrpskim osnovama. U pojedinim izdanjima sa velikim naučnim pretenzijama (kao „Istorija srpskog naroda“ Srpske književne zadruge) i u drugim knjigama, antologijama, člancima, izjavama, prisvaja se crnogorska istorija i praktično negira postojanje crnogorske kulture. Svaka rasprava o crnogorskoj kulturi i istoriji od jednog broja autora pretežno porijeklom iz Crne Gore, kojima su širom otvorena pojedina glasila, dočekuje se opsesivnim reakcijama, čime se raspiruju nacionalističke strasti i stvara jaka paternalističku klima, koja šteti međunacionalnim odnosima“. Snaga za napredak revolucije, „Pobjeda“, 1. X 1985, str. 3.

[1388] Isto.

[1389] Stenografske bilješke sa 24. sjednice CKSK Crne Gore, Titograd, 30. septembar, 1985. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1390] Deveti kongres Saveza komunista Crne Gore (dokumenti), Titograd, 1986, str. 69.

Kako bi se idejni zadaci u oblastima političkog sistema, kulture, nauke, obrazovanja i javnog informisanja što bolje sprovodili, Savez komunista Crne Gore je tokom 80-ih proširio mrežu marksističkih centara. Do 1985. godine funkcionisalo je 14 marksističkih centara: Marksistički centar CKSK, Marksistički centar Unverziteta, Marksistički centar „Nikola Kovačević" Nikišić, Centar za marksističko i društveno-ekonomsko obrazovanje „Milun Božović" u Titogradu, i marksistički centri pri OKSK u: Ulcinju, Baru, Budvi, Kotoru, Herceg Novom, Cetinju, Bijelom Polju, Ivangradu, Plavu i Pljevljima.

U njima su angažovani intelektualci. Predsjednik Savjeta Marksističkog centra CKSK Crne Gore 1986. godine bio je politikolog i profesor Pravnog fakulteta dr Radovan Radonjić a članovi, između ostalih: publicista Milija Stanišić, sociolog dr Novo Vujošević, pravnik mr Dragan Vukčević[1391], ekonomista i pravnik dr David Dašić[1392], sociolog dr Risto Kilibarda, fizičar dr Perko Vukotić, književnik Gojko Dapčević i pedagog dr Ratko Đukanović.[1393] Radovan Radonjić je bio Predsjednik Savjeta Marksističkog centra i 1988. godine, a članovi Savjeta: politikolog dr Vučina Vasović[1394], publicista i književnik Vukašin Mićunović[1395], antropolog dr Božina Ivanović, publicista Milija Stanišić, književnik Gojko Dapčević, sociolog dr Novo Vujošević i sociolog dr Božidar Tadić.[1396]

Marksistički centar i njegove sekcije okupljali su značajan broj crnogorskih intelektualca i učestvovali su u pisanju najznačajnijih programskih dokumenata, uključujući materijale i rezolucije za partijske kongrese.

[1391] Vukčević Dragan K. (Podgorica, 1958), pravnik. Diplomirao na Pravnom fakultetu u Podgorici (1980), magistrirao (1983) i doktorirao (1993) na Pravnom fakultetu u Beogradu. Bio je redovni profesor Pravnog fakulteta u Podgorici i njegov dekan. Jedan je od osnivača Univerziteta „Donja Gorica". Redovni član CANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, Podgorica, 2009, str. 814.

[1392] Dašić David (Brzojevica, Plav, 1941), ekonomista, pravnik, diplomata. Diplomirao i magistrirao na Ekonomskom fakultetu u Beogradu, a doktorirao (1974) na Pravnom fakultetu u Beogradu. Bio je ambasador i generalni konzul Jugoslavije u Njujorku. Profesor na Pravnom fakultetu u Kragujevcu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 158.

[1393] Stenografske bilješke sa II sjednice Savjeta Marksističkog centra CKSK Crne Gore, održane 27. II 1986. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1394] Vasović Vučina (Podgorica, 1936), politikolog. Profesor na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 777.

[1395] Mićunović Vukašin (Velestovo, Cetinje, 1919 – Beograd, 2005), političar, publicista i književnik. Učesnik NOB-a od 1941. Završio Višu vojnu akademiju. Bio je sekretar Komisije za ideološki rad CK SKJ, direktor „Borbe", direktor Tanjuga i predsjednik Saveznog savjeta za prosvjetu i kulturu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 459.

[1396] Stenogram sa sjednice Savjeta Marksističkog centra CKSK Crne Gore, Titograd, 29. mart 1988. godine, Marksistički centar Predsjedništva CKSK Crne Gore, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

Nakon IX kongresa CKSK Crne Gore je 1986. godine izabrao nove članove u svoje ideološke Komisije.[1397] U Komisiju za idejni i teorijski rad, između ostalih, izabrani su: publicista Marko Špadijer (predsjednik), antropolog dr Božina Ivanović, novinar Veseljko Koprivica[1398], kulturolog Novica Samardžić[1399] i sociolog dr Božidar Tadić. U Komisiju za idejno-politička pitanja razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja izabrani su, između ostalih: Budimir Barjaktarević (predsjednik), pravnik mr Dragan Vukčević, pravnik Slavko Lukić[1400], politikolog dr Damjan Šećković i pravnik i potpredsjednik SIV-a dr Mijat Šuković. U Komisiju za idejno-politička pitanja obrazovanja, nauke i kulture izabrani su između ostalih: ekonomista Vesna Karadžić[1401] (predsjednica), književnik Janko Brajković, književnik Ratko Vujošević, pedagog dr Ratko Đukanović, inženjer elektrotehnike Novak Jauković[1402], književnik Isak Kalpačina[1403], biolog dr Gordan Karaman[1404], političar Matija Novosel i slikar Slobodan Slovinić[1405].

U ovom periodu vlast je od intelektualaca eksplicitno tražila da afirmišu socijalizam. Partija je organizovala brojne skupove, seminare i konferencije na kojima su intelektualci podržali vlast i socijalističku ideologiju.

[1397] Manje sastanaka više akcija, „Pobjeda“, 12. VI 1986, str. 5.

[1398] Koprivica Veseljko (Koprivice, Nikšić, 1948), novinar, publicista. Završio Fakultet političkih nauka u Sarajevu (1973). Bio je novinar „Oslobođenja“, urednik u Sekretarijatu za informacije u Podgorici, urednik „Komunista“ (izdanje za Crnu Goru), glavni urednik „Liberala“ i novinar „Monitora“. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 353.

[1399] Samardžić Novica (Rudine, Nikšić, 1952), kulturolog. Završio je Filološki fakultet u Beogradu. Radio je u redakciji za kulturu “Pobjede” (1979-1982), potom je do 1987. bio urednik kulturnog programa u TV Titograd i odgovorni urednik kulturno-umjetničkog programa TV Titograd. Od 1992. bio je urednik dramskog i filmskog programa TV Crne Gore. Član je Crnogorskog PEN centra, Matice crnogorske i Senata DANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 690.

[1400] Lukić Slavko (Podgorica, 1954), pravnik. Doktorirao na Pravnom fakultetu u Beogradu 1983. Redovni profesor Pravnog fakulteta u Podgorici. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 413.

[1401] Karadžić Vesna (Šavnik, 1958), ekonomista. Diplomirala (1982) i doktorirala (1999) na Ekonomskom fakultetu u Podgorici. Na Ekonomskom fakultetu u Podgorici radi od 1983. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 327.

[1402] Jauković Novak (Beograd, 1950), inženjer elektrotehnike. Doktorirao na ETF-u u Podgorici 1987. Redovni je profesor ovog fakulteta. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 299.

[1403] Kalpačina Isak (Međužvalje, Žabljak, 1940), književnik. Završio je Filološki fakultet u Skoplju, a magistrirao u Beogradu. Bio je profesor i direktor Gimnazije u Pljevljima, prosvjetni inspektor za srednje škole, sekretar Međurepubličke zajednice za kulturno-prosvjetnu djelatnost i urednik časopisa „Mostovi“. Piše prozu. Član je Udruženja književnika Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 322.

[1404] Karaman Gordan (Skoplje, 1938), biolog. Doktorirao na PMF-u u Beogradu 1964. Bio je asistent u Zavodu za biologiju mora u Kotoru (1963-1966), potom je radio u Institutu za biološka i medicinska istraživanja u Titogradu (1966-1991), gdje je stekao sva naučna zvanja. Redovni profesor PMF-a u Podgorici i redovni član CANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 327.

[1405] Slovinić Slobodan (Budva, 1943), slikar. Diplomirao je na Akademiji primijenjenih umjetnosti u Beogradu (1966). Od 1967. do 1988. radio je u Republičkom zavodu za urbanizam i projektovanje, a od 1988. slobodni umjetnik. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 706.

U Marksističkom centru CKSK Crne Gore 1983. godine održana je rasprava o ulozi inteligencije.[1406] Književnik Milo Kralj je izjavio da bi intelektualci trebalo da djeluju kao organski dio radničke klase i samoupravljanja, da ne ispoljavaju elitizam i da se istinski integrišu i povežu sa radničkom klasom. Politikolog Dušan Ičević je naveo da je za intelektualce najvažnije da se samoupravno i samodjelatno uzdižu i istovremeno zaštićuju od tuđih sistema vrijednosti. Akademik Dragutin Vukotić[1407] je smatrao da je dužnost teoretičara socijalističkog društvenog uređenja da uporno i argumentovano vode rasprave sa inostranim ideolozima, različitih pravaca i uvjerenja, koji negiraju ili sumnjaju u perspektive samoupravnog socijalizma.[1408] Publicista Marko Špadijer je izjavio da je cilj Saveza komunista da se kroz samoupravljanje i razmjenu rada prevlada ograničenost i podvajanje inteligencije.[1409] Naveo je da samoupravljanje daje istorijsku šansu da intelektualci prestanu biti posebna društvena grupa.[1410] Politikolog i publicista Branko Prnjat je smatrao da se intelektualci moraju boriti za ukidanje sebe kao sloja i za prevazilaženje podjele rada na fizički i umni.[1411] Da bi ostvarila ovaj zadatak inteligencija je morala biti sastavni dio Saveza komunista, radničke klase i njenih dugoročnih interesa. Prnjat je smatrao da je insistiranje na posebnosti inteligencije kao sloja odraz buržoaskih shvatanja, i da je inteligencija u kapitalističkom društvu korumpirana i u mreži vladavine reakcionarnih snaga.

Partijske komisije i Marksistički centri su organizovali brojna savjetovanja i okrugle stolove sa kojih su pozvali na očuvanje socijalizma i prevladavanje krize. Intelektualci, koji su bili članovi ovih tijela, imali su zapaženu ulogu u odbrani i promociji socijalističkog sistema.

[1406] Saopštenja sa rasprave: Inteligencija danas – o nekim pitanjima njenog formiranja i djelovanja, Titograd, 30. jun 1983. godine, Marksistički centar CKSK Crne Gore, Sekcija za idejno djelovanje u oblasti kulture, nauke i obrazovanja, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1407] Vukotić P. Dragutin (Podgorica, 1924), urolog, akademik. Diplomirao (1952), sepcijalizirao (1957) i doktorirao (1976) na Medicinskom fakultetu u Beogradu. Osnovao je prvo Urološko odjeljenje u Crnoj Gori u Nikšiću 1957, a potom 1968. godine u Titogradu. Za dopisnog člana Društva za nauku i umjetnost Crne Gore izabran je 1973, za redovnog člana CANU 1981. godine. Od 1989. do 2001. bio je predsjednik CANU. Za vanrednog profesora Univerziteta "Veljko Vlahović" izabran je 1978, a za redovnog 1986. godine. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1993, Podgorica, 1993, str. 65-66.

[1408] Saopštenja sa rasprave: Inteligencija danas – o nekim pitanjima njenog formiranja i djelovanja, Titograd, 30. jun 1983. godine, Marksistički centar CKSK Crne Gore, Sekcija za idejno djelovanje u oblasti kulture, nauke i obrazovanja, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1409] Isto.

[1410] Isto.

[1411] Branko Prnjat, Smisao intelektualnog angažovanja, „Ovdje", broj 171-172, avgust-septembar 1983, str. 2.

Predsjedništvo CKSK Crne Gore je u januaru 1983. godine na sastanku sa sekretarima Predsjedništava svih OKSK odlučilo da je nephodno povesti ideološku ofanzivu i borbu protiv svih nesocijalističkih i nesamoupravnih tendencija.[1412] Predsjedništvo CKSK Crne Gore je sugerisalo Marksističkom centru da snažnije afrimiše samoupravljanje.[1413] Zadatak Marksističkog centra je bio da organizovano djeluje na stvaranju uslova za što plodotvorniji razvoj marksističke misli i teorije i za njen što veći uticaj na društvena kretanja.

Komisija za idejni i teorijski rad i Komisija za razvoj SK i kadrovsku politiku CKSK Crne Gore organizovale su 9. septembra 1983. godine sjednicu na kojoj se govorilo o „Problemima djelovanja Saveza komunista u oblasti idejnog i teorijskog rada.“ U diskusiji su učestvovali predsjednici komisija Anđelko Kovačević i Svetozar Durutović, kao i: književnik i publicista Vukašin Mićunović, politikolog dr Vučina Vasović, politikolog dr Radovan Radonjić, ekonomista i profesor Univerziteta dr Branko Kostić[1414], pravnik Goran Rakočević[1415], pravnik i sociolog mr Milan Popović. Usvojili su stav da je neophodna borba protiv idejnog neutralizma, političkog oportunizma, prepuštanja nauke i obrazovanja stihijnom razvitku i borba protiv mirne koegzistencije sa ideologijima suprotstavljenim marksizmu i socijalističkom samoupravljanju.[1416]

U decembru 1983. godine Marksistički centar CKSK Crne Gore, Marksistički centar Univerziteta „Veljko Vlahović“ i Nastavnički fakultet iz Nikšića, organizovali su skup na temu „Marksizam i socijalistička praksa u Jugoslaviji“. Povod su bili stogodišnjica Marksove smrti i aktuelna kriza. Učesnici su poručili da marksizam ima perspektivu. Književnik Gojko Dapčević je tvrdio da je marksizam, i pored krize, najzasnovanija naučna misao savremenog svijeta, i da je socijalističko samoupravljanje naprednije od građanske demokratije i državnog socijalizma.[1417] Politikolog Dušan Ičević je smatrao da će marksizam, iako su mu mnogi konstatovali smrt,

[1412] Samoupravljanje na ozbiljnoj probi, „Pobjeda“, 29. I 1983, str. 3.
[1413] Jedinstvo teorije i prakse, „Pobjeda“, 11. II 1983, str. 1.
[1414] Kostić Branko (Rvaši, Cetinje, 1939), političar, predsjednik Predsjedništva Crne Gore. Doktorirao je 1980. na Ekonomskom fakultetu u Beogradu. Bio je predsjednik CK Narodne omladine Crne Gore, komercijalni i generalni direktor Kombinata aluminijuma u Podgorici, savjetnik i viši naučni saradnik Instituta za tehnička istraživanja, vanredni profesor Tehničkog fakulteta u Podgorici, potpredsjednik Izvršnog vijeća Crne Gore, predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore (1989-1990), potpredsjednik Predsjedništva SFRJ (1991-1992). ILCG, knjiga 4, str. 798.
[1415] Rakočević Goran (Podgorica, 1961), pravnik. Bio je direktor NIRO „Mladost“ i novinar „Politike“. Od 1991. bio je direktor Zavoda za međunarodnu naučnu, prosvjetno-kulturnu i tehničku saradnju Crne Gore, ministar kulture Crne Gore (1996-1997), generalni direktor RTV Crne Gore, ambasador. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 670.
[1416] Duboki korijeni oportunizma, „Pobjeda“, 10. IX 1983, str. 3.
[1417] Gojko Dapčević, Uvodna riječ, „Praksa“, Titograd, 1983, 6, str. 10.

napredovati, i da će socijalističko samoupravljanje, kao najbolji oblik marksizma, postati čak i svjetski proces.[1418] Ičević je naveo da je samoupravljanje mogućnost izbora ljudske slobode, i sloboda sama u svom osvajanju.[1419]

Marksistički centar CKSK Crne Gore je u oktobru 1984. godine organizovao raspravu na temu „Idejno i akciono jedinstvo SKJ kao unutrašnje, pokretačke i kohezione snage socijalističkog samoupravljanje". Učesnici u raspravi su nedvosmisleno podržali politiku Saveza komunista. Politikolog dr Vučina Vasović je naveo da SKJ, i pored krize u koju je zapao, ima vizionarske, avangardne i progresivne sposobnosti, da je potrebno očuvati demokratski centralizam u radu SKJ i da se mora proširiti njegova klasna baza. Pravnik i sociolog i u to vrijeme asistent na Pravnom fakultetu u Titogradu Milan Popović, smatrao je da su za krizu socijalizma u Jugoslaviji odgovorni međunarodni kapitalistički progres, policentrični etatizmi i federalizacija SKJ.[1420] Popović je naveo da ove pojave treba suzbiti kako bi se izgradilo jedinstvo SKJ i Jugoslavije. Profesor Pravnog fakulteta Gavro Perazić je tvrdio da je kriza evidentna, ali i da za relativno dobro političko stanje društva zasluga pripada samoupravljanju, i da društvena svojina, samoupravljanje i nacionalna jednakost ne mogu da se diraju.[1421] Politikolog, profesor Pravnog fakulteta i partijski funkcioner dr Radovan Radonjić je izjavio da sve ideološke alternative socijalizmu treba odlučno suzbiti, a naročito pokušaj da se pluralizam socijalističkih interesa pretvori u višestranački sistem.[1422] Radonjić je na sjednici Savjeta Marksističkog centra u martu 1988. pozvao da se neutrališu dejstva svih opozicionih i drugih snaga u jugoslovenskom društvu koje osporavaju mogućnost socijalističkog razvoja i koji traže da se napusti samoupravna orijentacija.[1423]

[1418] Dušan Ičević, Kriza marksizma, kriza samoupravljanja, „Praksa", Titograd, 1983, 6, str. 52.
[1419] Isto, str. 53.
[1420] Milan Popović, Postoji li veza između međunarodnog kapitalističkog procesa i društvenih kretanja u nas?, „Praksa", Titograd, 1984, 6, str. 37-38.
[1421] Gavro Perazić, Federalizam ili demokratski centralizam, „Praksa", Titograd, 1984, 6, str. 53. i 55.
[1422] Program mjera Radonjić je formulisao u nekoliko teza: „Sprečavanje izrođavanja samoupravnog pluralizma interesa u politički pluralizam stranačkog tipa...učvršćivanje uvjerenja, kod pokolebanih, u ispravnost izabranog projekta našeg društvenog razvoja i njegove idejne utemeljenosti i razvijanje svijesti radnih ljudi i građana o tome da se izlazi iz sadašnjih teškoća ne nalaze u bilo kakvom modifikovanju tog projekta – pogotovo ne u zavođenju političke čvrste ruke ili, pak, u reafirmaciji bilo koje varijante građanskog stranačkog pluralizma i kapital-odnosa...sužavanje prostora i mogućnosti za razne euforične propagandne izlive tobožnjeg slobodoljublja od strane nekih opozicionih grupa, koje su ohrabrene ofanzivom krupnog kapitala i desnih građanskih snaga protiv socijalizma, i zaklonjene iza demagoških političkih fraza o zaštiti ljudskih prava i sloboda." Radovan Radonjić, Otkud pojave nejedinstva u Savezu komunista, „Praksa", Titograd, 1984, 6, str. 104-105.
[1423] Radonjić je izjavio: „Savez komunista bi morao da učini krupan napor i da postigne vidniji rezultat u presijecanju, u zaustavljanju tog procesa dezintegracije jugoslovenskog društva, sa svim onim negativnim

Početkom 1986. godine Marksistički centar CKSK Crne Gore je organizovao dva naučna skupa o socijalističkom samoupravljanju. Na prvom skupu se govorilo o „Razvoju socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa“, čiji cilj je bio afirmacija samoupravljanja u ekonomiji. Profesor Ekonomskog fakulteta u Titogradu Boško Gluščević je isticao da samoupravljanje afirmiše organizovanu slobodu radnih ljudi i građana, kao i neposrednu demokratiju u suštinskom značenju suvereniteta ličnosti.[1424] Ekonomista sa Instituta za društveno-ekonomska istraživanja iz Titograda dr Milica Kostić[1425] je očekivala da će XIII kongres SKJ donijeti rezoluciju koja će unaprijediti samoupravljanje, dok je ekonomista dr Veselin Vukotić[1426] očekivao da će Platforma za XIII kongres SKJ dozvoliti uvođenje tržišne ekonomije, što je bio uslov za prevazilaženje krize, ali Vukotić nije smatrao da je nužna politička reforma.[1427]

Na drugom skupu se govorilo „O kritičkoj analizi funkcionisanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja“.[1428] Svi diskutanti su izjavili da je samoupravljanje dobar sistem, kao i da se treba boriti protiv antisocijalističkih pojava. Politikolog i profesor Pravnog fakulteta dr Damjan Šećković je smatrao da je delegatski sistem oblik demokratije udruženog rada, izraz borbe radničke klase za oslobođenje viška rada i demokratizacije procesa odlučivanja.[1429] Sociolog i saradnik u Institutu za društveno-ekonomska istraživanja dr Novo Vujošević je naveo da cjelokupni politički sistem treba postaviti na jedinstvenoj klasnoj osnovi.[1430] Pravnik, profesor Univerziteta i potpredsjednik SIV-a dr Mijat Šuković je izjavio da je nužno i istorijski obavezno, da se vrlo jasno i vrlo odlučno, integrativna komponenta

posljedicama koje otuda proizilaze i da izgradi platformu jedinstvenog rješavanja niza krupnih ekonomskih, političkih, socijalnih i drugih problema u ovoj zemlji na jednoj odista jugoslovenskoj socijalističkoj samoupravnoj platformi“. Stenogram sa sjednice Savjeta Marksističkog centra CKSK Crne Gore, Titograd, 29. mart 1988. godine, Marksistički centar Predsjedništva CKSK Crne Gore, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1424] Boško Gluščević, Prilog razmatranju problema razvoja društveno-ekonomskih odnosa, „Praksa“, Titograd, 1986, 1, str. 17.

[1425] Kostić Milica (Njeguši, Cetinje, 1940), ekonomista. Doktorirala je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu 1981. Od 1965. do 2001. radila je na Institutu za društveno-ekonomska istraživanja Ekonomskog fakulteta u Podgorici. Od 2008. redovni je član CANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 358.

[1426] Vukotić Veselin (Piperi, Podgorica, 1949), ekonomista. Ekonomski fakultet je završio u Podgorici 1971, a doktorirao je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu 1980. godine. Na Ekonomskom fakultetu u Podgorici je radio od 1973. godine, a kao redovni profesor od 1995. godine. Bio je član Izvršnog vijeća SR Crne Gore (1986-1989), glavni i odgovorni urednik časopisa „Praksa“, direktor Republičkog zavoda za društveno planiranje i razvoj (1989-1992), član SIV-a (1989-1992). Jedan je od osnivača i od 2010. rektor Univerziteta „Donja Gorica“. Nikola Racković, Leksikon crnogrske kulture, str. 825.

[1427] Veselin Vukotić, Kako aktivirati motivacione resurse?, „Praksa“, Titograd, 1986, 1, str. 37.

[1428] Izlaganja iz ove rasprave objavljena su u „Praksi“, Titograd, 1986, 2.

[1429] Damjan Šećković, Na marginama „Kritičke analize“, „Praksa“, Titograd, 1986, 2, str. 38.

[1430] Novo Vujošević, Jasnije i dublje, „Praksa“, Titograd, 1986, 2, str. 54.

samoupravljanja naglasi kao glavni strateški pravac daljeg razvoja jugoslovenskog sistema.[1431]

Marksistički centri i partijske komsije su organizovale savjetovanja i o ostalim pitanjima koja su bila važna za ideologiju, a naročito iz oblasti kulture. Na tim savjetovanjima intelektualci su podržali ciljeve kulturne politike SK Crne Gore. U Marksističkom centru CKSK Crne Gore 24. IV 1980. godine održan je sastanak na kome su glavna izlaganja imali politikolog i publicista dr Branko Prnjat (izvršni sekretar Predsjedništva CKSK Crne Gore) i pisac Rajko Cerović (glavni urednik Kulturno-dokumentarne redakcije Televizije Titograd). Diskutovano je o kritici u oblasti kulturnog stvaralaštva. Zaključeno je da razvijanje nove svijesti o stvaralaštvu podrazumijeva i odbacivanje građanskih i etatističkih koncepata stvaralaštva, da se princip slobode stvaralaštva ne može shvatiti na način da Savez komunista prepušta ove oblasti djelovanju stihijnih tokova, i da Savez komunista mora razvijati novu svijest o kulturi i o marksističkoj kritici.[1432]

Jula 1980. godine u OKSK Titograd održana je rasprava o kulturnoj politici, a učesnici su bili i: ekonomista dr Janko Gogić[1433] (predsjednik sekcije za obrazovanje nauku i kulturu u Opštinskoj konferenciji SK), pisac Sreten Asanovć, istoričarka umjetnosti Olga Perović i politikolog dr Branko Prnjat.[1434] Usvojen je stav da se mora povesti borba protiv mišljenja da je kultura „stvar elite“ i za stvaranje koncepcije SK o podruštvljavanju kulture i njenoj integraciji s udruženim radom. Sličan sastank je održan u Marksističkom centru „Nikola Kovačević“ u Nikšiću u aprilu 1981. godine. Politikolog i publicista dr Branko Prnjat je i na ovom sastanku naglasio da socijalistička revolucija mora dovesti do podruštvljavanja kulture i njenog spajanja s udruženim radom.[1435] S ovim su se složili učesnici rasprave, među kojima su bili: sociolog dr Ratko Božović[1436], sociolog dr Krsto Kilibarda,

[1431] Mijat Šuković, Pravo veta koje razgrađuje – a ne gradi, „Praksa“, Titograd, 1986, 2, str. 61.

[1432] Rezime sa razgovora o kritici u oblasti kulture, održanog 24. IV 1980. godine, Marksistički centar Predsjedništva CKSK Crne Gore, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1433] Gogić Janko (Tomaševo, 1941), ekonomista. Doktorirao je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu 1975. Redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Podgorici i dekan ovog fakulteta (1988-1990), prorektor Univerziteta Crne Gore (1992-1996) i savjetnik za ekonomska pitanja Ambasade SRJ u Londonu (1996-1999). Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 248.

[1434] Uzroci poznati, akcija predstoji, „Pobjeda“, 8. VII 1980, str. 9.

[1435] Okrugli sto „Kulturna politika u udruženom radu“ u Nikšiću, „Pobjeda“, 16. IV 1981, str. 9.

[1436] Božović Ratko (Banjaluka, 1934), sociolog. Doktorirao je 1971. godine u Beogradu. Redovni profesor Fakulteta političkih nauka u Beogradu. Bavi se sociologijom kulture i antropologijom. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 90.

publicista i književnik Gojko Kilibarda[1437] i književnik Milutin Ljumović[1438].

U septembru 1982. godine Komisija CKSK Crne Gore za idejno-teorijski rad je zaključila da je neophodno pojačati ideološke kriterijume u svim sferama stvaralaštva kako bi se suzbio nacionalizam i afirmisale socijalističke vrijednosti.[1439] Borbu protiv ideoloških protivnika, naročito nacionalizma, u oktobru 1982. godine podržao je Savjet Marksističkog centra CKSK Crne Gore.[1440] Tada je odlučeno su da je neophodno reafirmisati socijalističku ideologiju u nauci i kulturi, jer je došlo do snažnog naleta nacionalističkih i religijskih osjećanja.

Komisija CKSK Crne Gore za idejno-teorijski rad je 13. maja 1985. godine raspravljala o idejno-političkim pitanjima samoupravnog preobražaja crnogorske kulture na koju su pozvani brojni intelektualci.[1441] Jedan od važnih zaključaka sa ovog sastanka je bio da je Savez komunista u obavezi da kulturu usmjerava u skaldu sa marksističkim vrijednostima.

Važnu ulogu u ideološkom angažovanju naučno-nastavnog kadra sa Univerziteta dobila je Akciona konferencija Saveza komunista na Unvierzitetu „Veljko Vlahović“. Osnovana je 1980. godine, a njena konstitutivna sjednica održana je 2. juna 1981. godine.[1442] Koordinisala je rad Osnovnih organizacija SK univerzitetskih jedinica (fakulteta). Konferencija je organizovala rasprave o idejno-političkom radu i načinu njegovog realizovanja na nivou Univerziteta i fakulteta, i imala je presudnu

[1437] Kilibarda Gojko (Banjani, 1933 – Nikšić, 1990), publicista i književnik. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Skoplju. Uređivao je čaopis „Spone“ i bio je direktor Međuopštinskog zavoda za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja u Nikšiću. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 335.

[1438] Ljumović Milutin (Crnci, Podgorica, 1949), književnik. Piše poeziju. Član je Udruženja književnika Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 419.

[1439] Članovi ove Komisije tada su bili: Martin Ivezaj, Čedo Vuković, Đorđije Radulović, Vojo Raičević, Jovo Čolović, Milica Pejanović, Isak Kalpačina i Svetozar Durutović. Ima zalutalih u Savez komunista, „Pobjeda“, 18. IX 1982, str. 5.

[1440] Članovi Savjeta Marksističkog centra CKSK Crne Gore tada su bili: Milija Komatina, Jakov Mrvaljević, Radule Sekulić, Miodrag Vlahović, Petar Rakočević, Novo Vujošević, Mijat Šuković, Hamdo Kočan, Radovan Radonjić, Vojislav Knežević, Svetozar Durutović, Miloš Radulović, Radojica Bošković, Vuko Vukadinović i Anđelko Kovačević. Mnogo teorije, ali kakve?, „Pobjeda“, 9. X 1982, str. 5.

[1441] Pored članova Komisije, na sjednicu su pozvani: Ratko Đukanović, Božidar Tadić, Božina Ivanović, Dimitrije Krivokapić, Čedo Vuković, Ratko Đurović, Momir Šljukić, Stanislav Vujošević, Veljko Milatović, Novica Vukoslavčević, Milica Kostić, Milo Kralj, Radun Mićković, Sreten Asanović, Uzeir Bećović, Zuvdija Hodžić, Novica Samardžić, Jakov Mrvaljević, Nikola Krapović, Branko Vojičić, Zoran Popović, Danilo Burzan, Milivoje Obradović, Slobodan Vukićević, Radovan Papović, Jovo Mirković, Danilo Vuksanović, Vesna Karadžić, Goran Rakočević, Slavko Perović, Milinko Šaranović i Miodrag Lekić. U raspravi su učestvovali: Vučina Vasović, Vukašin Mićunović, Sreten Asanović, Momir Šljukić, Milo Kralj, Milija Stanišić, Radovan Radonjić, Branko Vojičić, Đerđ Đokaj, Radun Mićković, Jovo Mirković, Marko Špadijer, Dimitrije Krivokapić i Svetozar Durutović. Rezime sa sjednice održane 13. maja 1985. godine, Komisija za idejno-teorijski rad, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1442] Akciona konferencija SK na Univerzitetu „Veljko Vlahović“, „Pobjeda“, 3. VI 1981, str. 3.

riječ o angažovanju nastavnika i saradnika na Univerzitetu. Ona je instrukcije dobijala od Opštinskih komiteta SK na čijoj teritoriji se nalazilo sjedište Univerziteta i fakulteta. Preko Osnovnih organizacija SK na fakultetima Akciona konferencija je primala u članstvo SK studente prve godine, imenovala nastavnike i saradnike za sekretare Osnovnih organizacija, a posebnu idejnu ulogu imao je i Aktiv nastavnika-komunista. Predsjednik Konferencije je bio politikolog i profesor Pravnog fakulteta dr Radovan Radonjić. On je naveo da je tokom jednogodišnjeg rada ove institucije među nastavnicima i studentima Univerziteta postignuto jedinstvo i odlučnost da se nepokolebljivo slijedi Titov put izgradnje jugoslovenske socijalističke samoupravne zajednice.[1443] Radonjić je izjavio da je nephodno da studenti prihvate marksističko obrazovanje.[1444] Smatrao je da će marksizam studentima pomoći da povećaju svoja znanja i radne potencijale, da istražuju svoju društvenu praksu i puteve razvoja socijalističkog društva. Da bi se to obezbijedilo Radonjić je naveo da je unapređivanje marksizma u obrazovnom procesu na fakultetima dugoročan zadatak i da bi cjelokupni studij i obrazovni proces trebalo utemeljiti na marksističkim naučno-teorijskim osnovama, samoupravljanju i djelovanju univerzitetskih nastavnika u duhu marksizma.[1445] Za drugog predsjednika Akcione konferencije SK na Univerzitetu izabran je profesor Elektrotehničkog fakulteta dr Milinko Šaranović.[1446]

Konferencija i Osnovne organizacije SK na fakultetima su nastojale da marksizam promovišu u nastavi i naučno-istraživačkoj djelatnosti na Univerzitetu. Na 44. sjednici Predsjedništva CKSK Crne Gore, održanoj 18. V 1983. godine, učestvovali su između ostalih: ekonomista dr Veselin Vukotić, pravnik Goran Rakočević, političar Svetozar Marović[1447], profesor Instituta za matematiku i fiziku dr Predrag Obradović[1448] i političar

[1443] Isto.
[1444] Radovan Radonjić, Marksističko obrazovanje studenata, „Ovdje“, avgust-septembar 1982, str. 4.
[1445] Radonjić je izjavio: „Tek razvijeno samoupravljanje na visokoškolskim ustanovama može da stvori klimu i uslove za uspješno izučavanje marksizma i uopšte za marksističko obrazovanje studenata. Jer samoupravljanje je izraz autentičnog revolucionarnog poimanja, stvaranja i primjenjivanja marksizma“. Isto, str. 6.
[1446] Akciona konferencija SK na Univerzitetu „Veljko Vlahović“, „Pobjeda“, 3. VI 1981, str. 3.
[1447] Marović Svetozar (Kotor, 1955), političar. Pravni fakultet je završio u Podgorici. Bio je direktor Uprave prihoda SO Budva, predsjednik Saveza socijalističke omladine Crne Gore, predsjednik Izvršnog odbora SO Budva, član Predsjedništva CKSK Crne Gore, član Predsjedništva Crne Gore, generalni sekretar i potpredsjednik DPS-a, predsjednik Skupštine Crne Gore 1994-2001, predsjednik Državne zajednice Srbije i Crne Gore 2003-2006. ILCG, knjiga 4, str. 857.
[1448] Obradović Predrag (Lubnice, Berane, 1937), matematičar. Diplomirao (1961) na PMF-u u Beogradu, a doktorirao (1974) na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu. Bio je prvi direktor Instituta za matematiku i fiziku u Titogradu. Redovni profesor na PMF-u Titorgadu, ministar prosvjete i nauke u Vladi Crne Gore (1991-1996) i rektor Univeziteta Crne Gore u dva mandata. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 535.

Dobroslav Ćulafić. Oni su raspravljali o radu Saveza komunista na Univerzitetu „Veljko Vlahović“. Zaključili su da Savez komunista na svim visokoškolskim organizacijama mora preduzeti sve da se brzo i konstantno smanjuje broj mladih na fakultetima čija se idejna svijest formira izvan uticaja Saveza komunista. Naveli su da je dužnost nastavnika u visokoškolskom obrazovanju da s marksističkih pozicija prilaze svojoj naučnoj oblasti i zadacima socijalističkog samoupravnog preobražaja društva.

Akciona konferencija SK univerzitetskih jedinica u Titogradu u januaru 1983. godine je odlučila da se Univerzitet, profesori i studenti uključe u borbu protiv ideoloških suparnika.[1449] Univerzitet je tada imao oko 10.000 studenata, od kojih je polovina bila učlanjenja u SK, a oko 90% uposlenih (profesori i saradnici) su bili članovi SK.[1450] S ovakvom idejnom akcijom na Univezitetu saglasili su se rektor dr Milinko Šaranović, delegat osnovne organizacije SK Ekonomskog fakulteta dr Veselin Vukotić, predsjednik Saveza socijalističke omladine Univerziteta Goran Rakočević i sekretar Predsjedništva OKSK Titograda Svetozar Durutović. Tada je sekretar Akcione konferencije SK na Univerzitetu bio dr Veselin Vukotić.[1451] Prof. dr Slobodan Vukićević je naveo da je Univerzitet mjesto gdje se pobjeđuju klasne razlike i da je cilj nauke da doprinese revolucionisanju proizvodnje“.[1452] Akciona konferencija SK Univeziteta „Veljko Vlahović“ je u feburaru 1986. godine jednoglasno odlučila da osnuje Univerzitetski komitet Saveza komunista.[1453]

Osim djelovanja u partijskim tijelima i nastupanja na ideološkim skupovima, intelektualci su se ideološko-politički angažovali i preko javnih nastupa i publicistike. U tome su se, kao i u prethodnom periodu, isticali lideri ideološke propagande profesori Pravnog fakulteta Mijat Šuković i Radovan Radonjić. I kao intelektualac, ali i kao visokopozicionirani funkcioner (u maju 1982. godine izabran je za potpredsjednika Saveznog izvršnog vijeća), Šuković se zalagao za dosljedno poštovanje Ustava, samoupravljanja, za borbu protiv dezintegracije jugoslovenskog tržišta, protiv unitarizma i protiv separatizma.[1454] Bio je i predsjednik Komisije SIV-a za društveno-ekonomski sistem od 1982. do 1986. godine, član Komisije saveznih društvenih savjeta za izradu „Kritičke analize

[1449] Akciona konferencija SK univerzitetskih jedinica iz Titograda, „Pobjeda“, 13. I 1983, str. 3.
[1450] Isto.
[1451] Razgovori na Univerzitetu „Veljko Vlahović“, „Pobjeda“, 5. X 1983, str. 2.
[1452] Prof. dr Slobodan Vukićević, Kritički univerzitet – najracionalniji univerzitet, „Vaspitanje i obrazovanje“, Titograd, 1984, 3, str. 68-69.
[1453] Svi nešto očekuju, „Pobjeda“, 26. II 1986, str. 9.
[1454] Kako nas razjeda autarkizam, „Pobjeda“, 7. IV 1985, str. 3.

funkcionisanja političkog sistema“, i član Komsije Skupštine SFRJ za ustavna pitanja. Ove angažamane je imao u periodu 1983-1988. godine, odnosno u periodu političko-ekonomske krize u Jugoslaviji.

I pored sve jače krize Šuković je smatrao da je politički sistem u Jugoslaviji dobar i da su njegovi sadržina, ciljevi i rezultati u svijetu i u Jugoslaviji ocijenjeni kao vrijedno dostignuće.[1455] Tvrdio je da su idejni ciljevi i stratetška dostignuća jugoslovenskog političkog sistema u vrhu svjetskih dostignuća i vrijednosti. Naveo je da su te vrijednosti: socijalizam, samoupravljanje, vlast radničke klase, delegatski sistem, socijalistička samoupravna demokratija, bratstvo i jedinstvo, federativno uređenje, avangardna uloga radničke klase, nesvrstanost i opštenarodna odbrana i društvena samozaštita. Šuković je tvrdio da ovi iskazi nijesu apologetika, već naučno dokaziva, provjerljiva i dokazana istina, i da ni jedna zemlja nema politički sistem čija načela nadrastaju opredjeljenja jugoslovenskog političkog sistema. Šuković je dozvolio da može postojati samo nezadovoljstvo zbog sporog ostvarivanja ovih načela, funkcionisanja sistema i rezultata koje je dao u praksi, ali da se ne može dovoditi u pitanje opravdanost temeljnih načela jugoslovenskog sistema.[1456] Naveo je da istorijske prednosti socijalizma i socijalističke budućnosti obavezuju Jugoslaviju da ne napusti ova načela, i da Jugoslavija mora obezbijediti uslove da se ta načela što potpunije ostvaruju i obezbjeđuju. Smatrao je da je u političkom sistemu imperativ širenje, produbljivanje, razvijanje i jačanje socijalističke samoupravne demokratije, i da bi bilo suprotno naučnim saznanjima ukoliko bi se razvoj samoupravljanja žrtvovao ekonomskoj efikasnosti, bez obzira na to koliko je ta efikasnost važna.[1457]

Smatrao je da treba unaprijediti delegatski sistem, i da je to siguran put za proširivanje granice ljudskih sloboda i prava. Pozvao je i da se SSRN izgradi kao stvarni i najširi oblik demokratskog okupljanja radnih ljudi, koji će samostalno izgrađivati svoje stavove polazeći od socijalističko-samoupravne platforme.[1458] Tvrdio je da je SSRN jedina snaga u društvu koja sa SKJ, kao njegovom usmjeravajućom snagom, može objediniti stvaralačku energiju svih ljudi, i obezbijediti da se njihova aktivnost usmjerava prema socijalističkim ciljevima.

Šuković je tvrdio da će socijalizam opstati i da samo treba učiniti nekoliko reformskih poteza kako bi izašao iz krize. Naveo je da u ekonomiji

[1455] Prof. dr Mijat Šuković, Glavna područja i pravci daljeg razvoja političkog sistema Jugoslavije, CANU, Glasnik odjeljenja društvenih nauka, 5, Titograd, 1987, str. 103.
[1456] Isto, str. 105.
[1457] Isto, str. 118-119.
[1458] Isto, str. 120-121.

treba uvesti socijalistički funkcionalno robno-tržišno privređivanje.[1459] Smatrao je da efikasna ekonomija omogućava širenje i učvršćivanje socijalističkog humanizma, kao i da to poboljšava uslove za jačanje socijalističke samoupravne demokratije. Pozvao je da se spriječe socijalno raslojavanje, i da se u sistem tržišnog oblika ekonomije ugrade mehanizmi kojima će se obezbijediti socijalističko samoupravljanje. Šuković je, u stvari, predlagao kombinaciju tržišne ekonomije i socijalističkog političkog sistema, što se već dešavalo u komunističkim zemljama, od Mađarske do Kine. Naveo je da bi naučno-tehnološku i socijalističku revoluciju trebalo objediniti kako bi obje bile u funkciji privrednog i demokratskog progresa socijalizma.

Šuković se bavio i pitanjima odnosa u federaciji. Zalagao se za reforme u funkcionisanju federacije tako da ona dobije radničko-klasno svojstvo.[1460] Tvrdio je da se treba boriti protiv centralističkih i unitarističkih koncepcija. S druge strane, borio se protiv republičkog i pokrajinskog centralizma. Smatrao je da Jugoslaviju treba izgrađivati kao jedinstvenu i čvrstu socijalističku samoupravnu federativnu zajednicu, ispunjenu dosljednim ostvarivanjem ravnopravnosti naroda i narodnosti, jedinstvenu sa razlikama nacionalnih posebnosti, sa socijalističkom samostalnošću republika i pokrajina, a međusobno povezanih jedinstvenim ekonomskim i drugim jugoslovenskim tokovima.[1461] Ipak, Šuković je bio jedan od pristalica povratka na veće ingerencije federacije. Naveo je da je takva orijentacija u skladu sa odlukama II zasijedanja AVNOJ-a, i da sadržaj avnojevskih odluka utemeljuje federativno uređenu Jugoslaviju, demokratski jedinstvenu i čvrstu, i da ne utemeljuje republičko-pokrajinski etatizam koji vodi u separatizam.[1462] Zalagao se za proširivanje nadležnosti Federacije u oblasti zakonodavstva, usmjeravanja planova razvoja, poreskog sistema, jedinstva privrednog i tržišnog sistema, i utvrđivanja zajedničkih osnova obrazovanja.

Presudnu ulogu u izvođenju reformi i spašavanju samoupravljanja Šuković je dao SKJ. Naveo je da se političko-ekonomske promjene ne mogu izvesti mimo SKJ i da je SKJ jedina političko-stvaralačka snaga u Jugoslaviji koja je sposobna da stvori demokratsku društvenu atmosferu pogodnu za angažovanje i usmjeravanje svih stvaralačkih potencijala jugoslovenskog društva.[1463] Prema njegovom mišljenju SKJ je imao obavezu

[1459] Isto, str. 114-115.
[1460] Isto, str. 124-125.
[1461] Isto, str. 127.
[1462] Isto, str. 128-129.
[1463] Isto, str. 130.

da promjene usmjeri u pravcu jačanja socijalističke samoupravne demokratije.

Svoja naučna uvjerenja Šuković je objavio 1988. godine u knjizi „Vrijeme promjena“. Smatrao je da socijalističko samoupravljanje, uz nužne reforme, treba sačuvati, kao i postojeće ustavno uređenje Jugoslavije.[1464] Tvrdio je da socijalističko samoupravljanje nije samo jedan od puteva i metoda izgradnje socijalizma, već da je to srž i neizostavna sadržina socijalizma u njegovom razvijenijem obliku.[1465] Šuković se uporno zalagao za očuvanje socijalističkog političkog sistema. On je to nazivao borbom za red, rad, strogu radnu i punu odgovornost, i bio je optimista za opstanak socijalističke Jugoslavije.[1466] S obzirom na to da su ovi stavovi iznešeni 1988. godine, može se reći da je Šuković do posljednih dana socijalizma bio jedan od njegovih najagilnijih zagovornika.

Na sličan način je u javnosti djelovao i dr Radovan Radonjić. Kao profesor Univerziteta i visoki partijski funkciner, dr Radonjić je 1984. godine pozvao Savez komunista da postigne idejno jedinstvo i da se suprotstavi svim neprijateljskim ideologijama.[1467] Naveo je da je neophodno sprovesti idejnu obnovu u partijskom radu i da se SK mora držati Marksovog upozorenja da proleterske revolucije moraju stalno sebe kritikovati.[1468] Radonjić je smatrao da Jugoslaviju iz krize može izvesti samo dosljedno sprovođenje marksizma.[1469] Izjavio je da se svi interesi u društvu moraju izražavati i usaglašavati u okviru samoupravnih organizacija i delegatskog sistema.[1470] I krajem 1987. godine bio je ubijeđen u opstanak

[1464] Šuković o tome kaže: „Socijalistički samoupravni sistem se zaista mora braniti. Budućnost socijalizma, koga nema bez socijalističkog samoupravljanja, na to obavezuje...Nije neophodna šira i dublja promjena Ustava SFRJ. U ovom periodu mnogo važinje je otkloniti pogrešne kolektivne i individulane interpretacije Ustava“. Mijat Šuković, Vrijeme promjena, Naučna knjiga, Beograd, 1988, str. 230. i 288.

[1465] Isto, str. 300.

[1466] Isto, str. 377-378.

[1467] Radonjić je izjavio: „Savez komunista mora da dokaže da socijalistička samoupravna demokratska alternativa ima ne samo opšti istorijski smisao, već i konkretnu upotrebnu vrijednost danas i ovdje. To je njegov dug prema revoluciji koju predvodi, ali i prema svjetskom socijalističkom procesu u kojem ta revolucija ima svoje mjesto“. Radovan Radonjić, Savez komunista i sadašnji trenutak jugoslovenskog društva, „Pobjeda“, 23. VI 1984, str. 3.

[1468] Radovan Radonjić, Stvarno i potrebno u idejnom i teorijskom radu, „Ovdje“, broj 174, novembar 1983, str. 2.

[1469] Radonjić je izjavio: „Bez ponovne kritičke analize iz ugla marksističke idejne i teorijske opservacije i u kontekstu današnje društvene situacije i ugrađivanja tako dobijenih poruka i pouka i tekuće akcije i poduhvata, nerealno bi bilo očekivati realizaciju programa ekonomske stabilizacije ili ostvarivanje bilo kojeg drugog ozbiljnijeg pomaka u prevladavanju sadašnjih nagomilanih teškoća“. Isto, str. 3.

[1470] Radonjić je u februaru 1988. godine naveo: „Savez komunista mora da vrši idejno-političko razgraničenje između stvarno samoupravnih interesa raznih birokratskih, tehnokratskih i sličnih struktura, koje uprkos manje ili više uspjelom samoupravnom dekoru na sebi, suštinski odišu grupno-svojinskom logikom i zahtjevima za građanskom ili dogmatsko-birokratskom restauracijom. Isto tako, Savez komunista se mora odlučno suprotstavljati svakom birokratskom pokušaju stvaranja hijerarhije demokratski izraženih

socijalističkog samoupravljanja. Takođe, tvrdio je da će Titova socijalistička misao dugo trajati.[1471]

Socijalističku ideologiju je u ovom periodu promovisao i jedan od najuticajnijih ekonomista i predsjednik CANU dr Branislav Šokšić. On je 1983. godine smatrao da rješenje za izlazak iz ekonomske krize treba tražiti u okviru samoupravnog društveno-ekonomskog sistema.[1472] Šoškić je smatrao da socijalistička samoupravna privreda može da funkcioniše ako je, prije svega, tržišno orijentisana.[1473] On je predložio mjere za racionalizaciju samoupravne privrede. Naveo je da treba uvesti tržišna pravila, ali to nije bio poziv na prelazak na kapitalističku ekonomiju. Šoškić je smatrao da je samoupravnoj socijalističkoj privredi neophodno sveobuhvatno društveno planiranje.[1474] Izjavio je da je samoupravnoj privredi neophodno dogovaranje na svim nivoima, ali da samoupravni sporazumi ne mogu da zamijene djelovanje objektivnih ekonomskih zakonitosti i tržišne mehanizme. Šoškić je, u stvari, predlagao ograničenu ekonomsku liberalizaciju, pod uslovom da se sačuvaju osnovna načela socijalističkog samoupravljanja. Zato je naglasio da udruženi radnici treba da upravljaju društvenim sredstvima i privrednim procesima, i da donose osnovne privredne odluke. Naveo je da bi te odluke trebalo donositi u okviru delegatskog sistema.[1475] Šoškić je smatrao da samo izgradnjom delegatskog sistema, i uz poštovanje ekonomskih zakonitosti, tržišta i privrednog planiranja, mogu doći do izražaja prednosti socijalističke samoupravne privrede.[1476] Inače Šoškić, u to vrijeme i predsjednik CANU, smatrao je da je u oblasti nauke neophodno samoupravno udruživanje i objedinjavanje istraživačkih kapaciteta.[1477]

Samoupravljanje u politici, pravu i ekonomiji promovisali su i drugi ugledni intelektualci. Za pluralizam socijalističkih interesa borio se dr Damjan Šećković, profesor Pravnog fakulteta u Titogradu i partijski

samoupravnih subjekata u izražavanju različitih interesa, u određenim okolnostima, da se ne pretvore u anarholiberalističku logiku da svi interesi imaju isti značaj". Radovan Radonjić, Savez komunista i pluralizam interesa, „Ovdje", februar 1988, str. 5.

[1471] Radonjić je saopštio: „U klasnom i političkom društvu kakvo je jugoslovensko – čak i u uslovima njegove radikalne socijalističke samoupravne demokratske transformacije – avangarda sa svojstvima i funkcijom koju je Tito afirmisao, još dugo će biti nezamjenjiv činilac njegovog razvoja." Radovan Radonjić, Titova misao i djelo izgradnje KPJ/SKJ kao avangarde radničke klase, „Praksa", Titograd, 1987, 5-6, str. 29.

[1472] Branislav Šoškić, Samoupravna privreda i proširena reprodukcija, CANU, Glasnik odjeljenja društvenih nauka, 4, Titograd, 1983, str. 7.

[1473] Isto, str. 8.

[1474] Isto, str. 9.

[1475] Isto, str. 10.

[1476] Isto, str. 12.

[1477] Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1983, Titograd, 1983, str. 20.

funkcioner. Izjavio je da je koncpet pluralizma samoupravnih interesa najpotpunije izražen u Kardeljevoj viziji, i da ima i teorijsku i stratešku vrijednost.[1478] U propagandi socijalističke ideologije isticao se i dr Risto Kilibarda[1479], sociolog, profesor Ekonomskog fakulteta u Titogradu i od 1986. godine član CKSK Crne Gore. Iz socijalističke ideologije objavio je knjigu „Osnovi teorije proleterske partije u radovima Marksa, Engelsa i Lenjina“.[1480]

Najuticajniji crnogorski pravnici i ekonomisti su promovisali ideologiju samoupravnog socijalizma i na naučnim skupovima. Jedan od takvih je održan u maju u Titogardu 1987. godine, a organizovali su ga CANU i Marksistički centar CKSK Crne Gore. Učesnici su bili svjesni teške ekonomske krize kroz koju je prolazila Jugoslavija, ali su smatrali da greška nije u sistemu, već u tome što sistem nije funkcionisao kao što je zamšljen. Zbog toga su preporučivali poteze i mjere koje bi sačuvale društvenu svojinu i socijalističku ekonomiju, i učinile ih konkurentnim i efikasnim. Uglavnom su pozivali na dozvoljavanje različitih oblika vlasništva u proizvodnji, pod uslovom da se sačuvaju socijalističke vrijednosti, kako bi ekonomija postala efikasna i kako bi se društveni sektor izvukao iz problema. To je bilo samo podržavanje politike SKJ, jer je Partija u svojim kongresnim opredjeljenjima od početka 80-ih afirmisala jačanje male privrede kao dopunu društvenom sektoru i kao pokušaj da se kroz malu privredu i individualnu proizvodnju riješi problem nezaposlenosti.

Profesor Pravnog fakulteta u Titogradu dr Slobodan M. Blagojević je afirmisao pravni sistem socijalističkog društva. Smatrao je da je cilj ovog pravnog sistema da omogući transformaciju društva u pravcu uspostavljanja društvenih odnosa u kojima će djelovati suverenitet rada.[1481] S druge strane, naveo je da je u buržoaskom društvu pravni sistem usmjeren ka odvajanju funkcije vlasništva i upravljanja od funkcije rada u korist vlasnika sredstava za proizvodnju, odnosno u korist vladajuće klase. Blagojević je naveo da radnička klasa i socijalističko društvo imaju istorijsku misiju da funkcije upravljanja i prisvajanja vrate funkciji rada, i da se tako uspostavlja suverenitet rada umjesto suvereniteta svojine.[1482] Za njega je bilo nesporno

[1478] Damjan Šećković, Pluralizam interesa i naša stvarnost, „Ovdje“, februar 1988, str. 7.
[1479] Kilibarda Risto (Tupan, Nikšić, 1941), sociolog. Doktorirao je 1978. godine na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Redovni profesor na Ekonomskom fakultetu u Podgorici od 1991. Član je Matice crnogorske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 336.
[1480] Stvarnost nije uvijek kriva, „Pobjeda“, 18. II 1985, str. 8.
[1481] Slobodan M. Blagojević, Svojina i društvena svojina, Društvena svojina kao osnova produkcionih odnosa u samoupravnom socijalizmu, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 8, Titograd, 1987, str. 22.
[1482] Isto.

opredjeljenje da pravni sistem bude u funkciji uništenja privatne svojine i izgradnji sistema u kojem neće biti privatno-svojinskog prisvajanja. On je naveo da je istorijska funkcija društvene svojine obezbjeđenje uslova za izgradnju komunističkog društva, i da je nesumnjivo da je jugoslovenska društvena svojina inspirisana komunističkom vizijom ljudskog društva koja je duboko humana.[1483]

Porfesor Ekonomskog fakulteta u Titogradu dr Risto Vukčević se zalagao za temeljno reformisanje sistema polazeći od federativnog uređenja, socijalističkog samoupravljanja i tržišno-planskog karaktera privrede.[1484] Smatrao je da u reformi treba primijeniti marksistički dijalektički metod.[1485]

Akademik Branislav Šoškić je smatrao da reforme treba da usavrše socijalističko društvo u pravcu što veće efikasnosti socijalističke privrede.[1486] Šoškić je naveo da treba dozvoliti postojanje više oblika svojine, i da zadružna, grupna i kolektivna svojina treba da dožive ravnopravnost u socijalističkom društvu.[1487] Ipak, Šoškić je tvrdio da je jedan od osnovnih ciljeva proširivanje opšte društvene svojine. Prostor za ličnu privatnu proizvodnju vidio je u maloj privredi i poljoprivredi.[1488] Šoškić je smatrao da u privredni i politički sistem, u zakone i Ustav, treba navesti da je opšte društveno, zadružno, kolektivno i individualno porodično vlasništvo trajno opredjeljenje, pod uslovom da privatni vid priveđivanja ne počiva na eksploataciji tuđe radne snage. Naveo je da je obaveza svih da učine da samoupravna privreda postane efikasna i racionalna, i da se odbace sva dogmatska shvatanja koja koče ostvarenje tih ekonomskih ciljeva.[1489]

Asistent na Ekonomskom fakultetu u Titogradu mr Momir Bulatović[1490] je smatrao da ukazivanje na slabosti koje je pokazao koncept društvene svojine ne treba shvatiti kao zalaganje za napuštanje tog koncepta, i tvrdio je da je društvena svojina elementarni uslov egzistencije i razvoja

[1483] Isto, str. 30.
[1484] Risto Vukčević, Podruštvljavanje svojine – istorijski proces, Društvena svojina kao osnova produkcionih odnosa u samoupravnom socijalizmu, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 8, Titograd, 1987, str. 46.
[1485] Isto.
[1486] Branislav Šoškić, Za robni i tržišni karakter privrede, Društvena svojina kao osnova produkcionih odnosa u samoupravnom socijalizmu, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 8, Titograd, 1987, str. 49.
[1487] Isto, str. 50.
[1488] Isto, str. 51.
[1489] Isto, str. 52-53.
[1490] Bulatović Momir (Beograd, 1956), političar i državnik. Diplomirao je na Ekonomskom fakuletu u Titogradu 1979. i potom je stekao zvanje magistra ekonomskih nauka. Radio je kao asistent na Ekonomskom fakultetu u Titogradu. Bio je predsjednik CKSK Crne Gore, predsjednik Demokratske partije socijalista i predsjednik Socijalističke narodne partije. Bio je predsjednik Crne Gore (1990-1998) i predsjednik Vlade SRJ (1998-2002). ILCG, knjiga 1, str. 182.

samoupravnog društva.[1491] Smatrao je da svi radnici treba da raspolažu cijelim društvenim proizvodom, i da se to jedino može realizovati u samoupravljanju.[1492] Bulatović je tvrdio da je izlaz iz krize u: 1. ekonomskoj stimulaciji bržeg razvoja proizvodnih snaga i produktivnosti rada; 2. stimulaciji radnika na udruživanju rada i dohotka, tj. na samoupravnoj integraciji i 3: raspodjeli ličnog dohodka na osnovu podjele prema radu.[1493]

I porfesor Pravnog fakulteta u Titogradu Slavko Lukić je izjavio da je društvena svojina nezamjenjiva i kao takva opredjeljenje za budućnost.[1494]

Akademik i profesor Ekonomskog fakulteta u Titogradu Boško Gluščević je naveo da su, kao dominantni oblici, društvena svojina i samoupravljanje poželjno stanje u budućnosti.[1495] Izjavio je da društvenu svojinu treba posmatrati kao ideju vodilju i strateški cilj u izgradnji i razvoju samoupravnog socijalizma.[1496] I on je smatrao da pored društvene, treba afirmisati kolektivnu, zadružnu i privatnu svojinu, i da bi neprihvatanje različitih oblika svojine u privređivanju bila ideološka krutost.[1497] Gluščević je smatrao da je društvena svojina dugoročni cilj, ali da zbog privredne krize treba dozvoliti i druge oblike svojine.[1498] Da bi se društvena svojina održala kao strateško opredjeljenje, Gluščević je tvrdio da se treba boriti protiv feudalizacije ekonomskog prostora, autrahije, lokalizma i partikularizma, odnosno protiv svih pojava i procesa koji su protivni ideji i stvarnosti samoupravnog socijalizma.[1499]

Pored iskusnih i uglednih zastupnika socijalističke ideologije tokom 80-ih stasali su mladi socijalistički ideolozi i promoteri sistema, a među njima su se isticali Milan Popović i Srđa Darmanović[1500]. I oni su vjerovali da socijalizam može savladati krizu i da samoupravni sistem ima budućnost.

[1491] Momir Bulatović, Društvena svojina programskog i programatskog određenja, Društvena svojina kao osnova produkcionih odnosa u samoupravnom socijalizmu, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 8, Titograd, 1987, str. 66.
[1492] Isto, str. 68.
[1493] Isto, str. 70.
[1494] Slavko Lukić, O nekim slabostima teorijskog koncepta društvene svojine, Društvena svojina kao osnova produkcionih odnosa u samoupravnom socijalizmu, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 8, Titograd, 1987, str. 71
[1495] Boško Gluščević, Reprodukcija društvene svojine kao kategorijalnog određenja sistema, Društvena svojina kao osnova produkcionih odnosa u samoupravnom socijalizmu, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 8, Titograd, 1987, str. 77
[1496] Isto.
[1497] Isto, str. 79.
[1498] Isto, str. 80.
[1499] Isto, str. 85.
[1500] Darmanović Srđan (Cetinje, 1961), politikolog. Diplomirao (1984) i magistrirao (1994) na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, a doktorirao 2002. na Pravnom fakultetu u Podgorici. Profesor na Pravnom fakultetu i Fakultetu političkih nauka u Podgorici, član Venecijanske komisije Savjeta Evrope, ambasador Crne Gore u Vašingtonu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 158.

Asistent na Pravnom fakultetu Univerziteta „Veljko Vlahović“ Milan Popović bio je marksistički radikal. U svojoj prvoj knjizi „Politička ekonomija i politika“, koja je objavljena 1985. godine, tvrdio je da je radikalizacija proleterske klasne prakse jedini način rešavanja krize, i da je nužna radikalizacija Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije u korist proleterske klasne prakse.[1501]

Nakon toga Popović je 1986-1987. godine objavio „Sedam eseja o socijalizmu i demokratiji“ u kojima je predložio program mjera za izlazak iz krize. To je, u stvari, bilo isto ono što je i vlast predlagala. Popović je vjerovao da, uz određene promjene u Ustavu i političkom sistemu, socijalizam može opstati. Tvrdio je da su socijalizam i demokratija sinonimi.[1502] Za njega je održavanje socijalističkog sistema bilo neupitno i odbacio je mogućnost uvođenja višestranačkog sistema. Smatrao je da socijalistička demokratija ima prednost u odnosu na građansku (buržoasku) demokratiju.[1503] Istakao je da su institucije i forme socijalističke demokratije, kao samoupravljanje i radnički savjeti, razvijenije i demokratičnije od oblika i formi građansko-radničke (buržoaske) demokratije. Tvrdio je da se socijalistička demokratija zasniva na ekonomskoj ravnopravnosti, a građanska na političkoj i formalnoj demokratiji.[1504]

U teorijskim radovima Milan Popović je naročito insistirao na zadržavanju Kardeljevog izuma, odnosno na zadržavanju socijalističkog političkog pluralizma. Popović je smatrao da samo socijalistički politički pluralizam nudi izlaz iz krize.[1505] Zalagao se za njegovo unapređivanje i za borbu protiv jačanja republičkih etatizama i federalizacije Partije. Izjavio je da su policentrični etatizam, kao i federalizacija Saveza komunista, po njihovoj unutrašnjoj klasnoj i političkoj sadržini i biti, nedemokratski, antidemokratski i oligarhijski politički oblici.[1506] Ovu oligarhiju je Popović optužio za dužničku i kosovsku krizu, i smatrao je da bi obje krize bile lako

[1501] Milan Popović, Politička ekonomija i politika, Beograd, 1985, str. 187-188.
[1502] Milan Popović, Sve naše konfuzije (1), „Ovdje“, oktobar 1986, str. 5.
[1503] Milan Popović, Sporovi oko građanske demokratije (2), „Ovdje“, novembar 1986, str. 5.
[1504] Milan Popović, O značaju političke demokratije (3), „Ovdje“, decembar 1986, str. 5.
[1505] Popović je ovako analizirao moguća rješenja: „Izlasku iz krize, međutim, ne bi vodio ni povratak klasičnom jednopartijskom sistemu...On je iscrpeo svoje istorijske snage. On je ovde i danas konzervativan i destruktivan...Izlasku iz krize ne bi vodio ni povratak nekom starom ili novom građanskom političkom pluralizmu, pogotovo ne onom višepartijskom, jer je i on, baš kao i onaj jednopartijski, i u svetu kao i kod nas, već istrošio svoje snage...Jedini demokratski socijalistički put izlaska iz naše današnje društvene krize jeste put oslobođenja i podsticanja već začetog mada još uvek blokiranog socijalističkog političkog pluralizma“. Milan Popović, Politički monizam ili pluralizam (4), „Ovdje“, januar 1987, str. 5.
[1506] Milan Popović, Da li nas je u krizu doveo višak ili manjak demokratije? (5), „Ovdje“, februar 1987, str. 5.

riješene da je bilo više socijalističke demokratije, a manje lažne kvazi-demokratske, oligarhijske političke reprodukcije.

U Socijalističkom savezu radnog naroda Popović je vidio potencijal za oslobađanje i aktiviranje zarobljene ljudske, proizvodne i političke snage. Naveo je da se treba boriti za očuvanje i kontinuitet osnovnih načela socijalističkog samoupravljanja.[1507] Da bi socijalizam u Jugoslaviji očuvao takve odlike Popović je predložio da se iz Ustava iz 1974. godine izbace idealizam, normativizam i dogmatizam. Ocijenio je da je Ustav iz 1974. godine, u dijelu koji se odnosi na državu, relativno dobro postavljen i razvijen, jer je promovisao ideje samoupravljanja i delegatstva, ali da ga je nužno osloboditi pretjerane komplikovanosti, naročito u domenu teško razumljive i primjenjive izborne procedure. Naveo je da je drugi dio Ustava koji se odnosio na Partiju prilično zakržljao i da bi tu trebalo izvršiti reforme koja će omogućiti dalje institucionalizovanje socijalističkog političkog pluralizma, razvoj Socijalističkog saveza radnog naroda i razvoj nemonopolističke ideje Saveza komunista.[1508] Na kraju, Popović je izjavio da je formula socijalističkog političkog pluralizma, u stvari, koncepcija Socijalističkog saveza radnog naroda.[1509] On je SSRN definisao kao pluralistički i demokratski savez autonomnih političkih snaga socijalizma, naročito autonomije Saveza sindikata i Saveza socijalističke omladine. Popović je smatrao da takav SSRN može da bude i vlada i opozicija.[1510] Pozvao je na borbu protiv svih snaga koje su potisnule socijalistički politički pluralizam, i naveo je da je potrebno nastaviti veliki teorijski i politički rad na razvoju tog sistema, kao i da je razrada ideje-koncepcije socijalističkog političkog pluralizma jedino realan, moguć i izvjestan dugotrajan i strpljiv evolutivan politički proces.

U zaključku ovih razmatranja i analiza Popović je naveo da socijalizam, uproks krizi, ima šansu ne samo u Crnoj Gori i Jugoslaviji, već i u čitavom svijetu. On je 1986. godine izjavio da marksistička politička nauka i teorija, posebno ona na Zapadu, pokazuje ohrabrujuće znake

[1507] Milan Popović, Kritička analiza, put u novu beskonačnost? (6), „Ovdje“, mart 1987, str. 4.

[1508] Popović je izjavio: „Tek se oslobađanjem i daljim razvitkom ovog socijalističkog političkog pluralizma u ukupnom sistemu, a posebno u Socijalističkom savezu, naime, može pokrenuti – oživeti i onaj drugi deo-podsistem našeg političkog sistema, posebno i onaj njegov najvredniji: bazično-demokratski, samoupravni i delegatski element i deo“. Isto.

[1509] Milan Popović, Za pluralistički i demokratski savez autonomnih političkih snaga socijalizma (7), „Ovdje“, april 1987, str. 5.

[1510] Popović je naveo: „Istina je, naime: 1) da se upravo i tek oslobađanjem – razvojem socijalističkog političkog pluralizma može pokrenuti i proces prevladavanja onog jednopartijskog političkog monopola koji danas funkcioniše unutar republika i pokrajina i 2) da se upravo i tek na ovaj način, oslobađanjem i razvojem socijalističkog političkog pluralizma, a prevladavanjem republičko-pokrajinskih jednopartijskih političkih monopola mogu da oslobode i razviju i elementi za jednu bazičnu, demokratsku („odozdo“) političku integraciju Jugoslavije kojom bi se prevladao i onaj faktički višepartijski sistem“. Isto.

obnove.[1511] Vjerovao je da su reforme socijalističkih sistema u Kini, Mađarskoj, Jugoslaviji i SSSR-u sredinom 80-ih bile proces oslobađanja socijalizma.[1512] Smatrao je da je ovaj proces najvažniji na Zapadu i da su za svjetski proces oslobađanja od kapitalizma najznačajniji predznaci novog socijalističkog internacionalizma na Zapadu, prije svih, pojava evrokomunizma i stvaranje Socijalističke internacionale. Izjavio je da će iz tog oslobađanja nastati novi svjetski socijalistički spojevi.

Stavove slične Popovićevim, zastupao je i marksistički teoretičar Srđan Darmanović. Darmanović je 1986. izjavio da pripada komunističkom dijelu radničkog pokreta koji je bio i ostao najdosledniji naučnom socijalizmu, i bio je uvjeren u nestanak kapitalizma.[1513] Ipak, Darmanović je naveo da je uvjerenje komunista da će kapitalizam doživjeti brzi propast i da će ga zahvatiti truljenje i parazitizam bilo promašaj, da je kriza zahvatila socijalističke zemlje i da su same socijalističke snage tome doprinijele, jer nijesu znale da se udruže, da se pripreme za tehnološku revoluciju i da uvide sposobnost kapitalizma da se obnavlja i transformiše. Darmanović je naveo da socijalističkim zemljama prijeti status svjetskog skladišta zastarjele tehnike, a komunističkom pokretu da postane lijevi konzervativizam.

Dok je većina slijepo slijedila Marksove stavove, Darmanović je bio jedan od rijetkih koji je promišljao o marksizmu. Naveo je da je Marks bio, prije svega, čovjek XIX vijeka, da je radikalnom kritikom i dijalektičko-sintetičkom metodom uspio da promisli najznačajnije tokove ljudske misli i krupno iskorači, ali da je Marks zanemario preobražavajući znanje misleći da sve zna, i da je Marks više govorio o mogućnostima nego o zakonitostima u društvu. Darmanović je smatrao da radnička klasa, komunisti i socijalističke snage u svijetu mogu iskoristiti šanse o kojima je govorio Marks i da moraju transformisati, prije svega, ekonomiju i modernizovati svoja društva kako bi odgovorili na izazov kapitalizma. I pored ovih kritičkih primjedbi na račun Marksove ideologije, Daramanović je vjerovao u budućnost socijalizma, ali je upozorio na realnu opasnost od neoliberalnog, desničarskog i tehnološki razvijenog kapitalizma.[1514]

[1511] Milan Popović, Novije marksističke rasprave o državi i političkom sistemu i ideja Enciklopedije savremenog socijalizma, „Ovdje“, septembar 1986, str. 21.

[1512] Milan Popović, Oslobađanje socijalizma?, „Ovdje“, broj 226, mart 1988, str. 2.

[1513] Daramanović je naveo: „Već od momenta kada je misao naučnog socijalizma stupila na istorijsku pozornicu, a pogotovo kasnije teorija katastrofe, sloma, ili pak postepnog iščezavanja – ali u svakom slučaju nestanka – posljednjeg klasnog društva ne prestaje da zaokuplja komuniste i druge lijeve i napredne snage širom svijeta. Mi – komunistički dio radničkog pokreta ipak smo bili i ostali najdosledniji zastupnici takvog uvjerenja“. Srđan Darmanović, Istorijski determinizam i strategija ljevice – prilog raspravama o krizi savremenog socijalizma, „Ovdje“, jul-avgust 1986, str. 27.

[1514] Darmanović je naveo: „Reorganizacija kapitalizma na neoliberalističkim ekonomskim osnovama praćene ideologijom „nove desnice“ kao političkim izrazom, u toku je. Kompjuterizovana tehnika i

Kao i ostali socijalistički politikolozi i teoretičari u Crnoj Gori Darmanović je smatrao da socijalizam ima budućnost. Zato se nije složio s tvrdnjom francuskog sociologa Alena Turena da je radnički pokret doživio kraj. Tvrdio je da savremeni radnički pokret nije samo puka lingvistička egzibicija, već obilježje nove situacije i novog političkog pokreta.[1515] Darmanović se, kao poklonik misli italijanskog marksiste Antonija Gramšija, zalagao za savez radničkog i novih emancipatorskih pokreta, kao što su ekološki i feministički.

Pored Popovića i Darmanovića u promociji socijalističke ideologije istaklo se još nekoliko mlađih teoretičara. Saradnik na Nastavničkom fakultetu u Nikšiću Savo Laušević[1516] je svoju naučnu karijeru počeo kao marksistički mislilac. Smatrao da je epohalnost marksizma u njegovom uzdizanju principa: društvene djelatnosti, povijesti, čina, revolucije, kao principa spoznaje i principa prakse.[1517] Izjavio je da su Marksovi tekstovi, van sumnje, veličine.[1518] Smatrao je da bi marksizam trebalo osloboditi od teorija koje su težile umanivanju njegove širine, i da samo otvorenost marksizma omogućuje njegovo postojanje u savremenosti.[1519]

Među teoretičarima sredinom osamdesetih javili su se magistar pravnih nauka i sudija Rajko Milović[1520] i pravnik Ranko Mujović[1521]. Oni su, poput Milana Popovića i Srđana Darmanovića, takođe bili pobornici socijalističke ideologije u oblasti prava i političkog sistema. Kao dosljedni poklonik Kardeljevog ideološkog nasljeđa, Milović se bavio temama iz samoupravnog udruženog rada, a Ranko Mujović pitanjima društvene samozaštite i opštenarodne odbrane.[1522]

---

tehnologija i drugi oblici nove naučno-tehničke revolucije pribavljaju joj snagu jer savremena sredstva za proizvodnju stvaraju značajne posledice, kao i uvijek u istoriji. U visokorazvijenim zemljama ona su faktor postepenog „prevladavanja" tradicionalne radničke klase; u svjetskim razmjerama prijete da povuku oštru granicu podjele između visokorazvijenih na jednoj i svih ostalih na drugoj strani". Isto, str. 28.

[1515] Srđan Darmanović, Akumulacija emancipatorskih potencijala, „Praksa", Titograd, 1987, 4, str. 138.

[1516] Laušević Savo (Žabljak, 1953), filozof. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1989. Redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 395.

[1517] Savo Laušević, Šta jeste Marksovo mišljenje za savremenost?, Zbornik radova profesora i saradnika Nastavničkog fakulteta, broj 5-6, Nikšić, 1982, str. 96.

[1518] Isto, str. 100.

[1519] Isto.

[1520] Milović Rajko (Kuči, 1950 – Podgorica, 2004), pravnik. Doktorirao je u Beogradu 1989. Bio je ministar u Vladi Crne Gore i republički sekretar za zakonodavstvo (2003). Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 480.

[1521] Mujović Ranko (Podgorica, 1956), pravnik. Doktorirao je 1991. godine. Profesor i dekan Pravnog fakulteta u Podgorici. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 500.

[1522] Rajko Milović, Aktuelna pitanja samoupravnog organizovanja udruženog rada, „Praksa", Titograd, 1984, 4, str. 171; i Ranko Mujović, Rad centra za osmatranje i obavještavanje i njihovo dalje usavršavanje, „Praksa", Titograd, 1984, 4, str. 195.

Temama iz samoupravnog radom sredinom osamdesetih bavio se i Momir Bulatović, asistent na Ekonomskom fakultetu u Titogradu. I on je bio jedan od poštovalaca Kardeljevog ideološkog nasljeđa.[1523] Bulatović se, uglavnom, bavio temama iz oblasti samoupravnog rada i raspodjele dohotka.[1524] Poklonik marksizma-lenjinizma bio je i mr Dragan K. Vukčević, asistent na Pravnom fakultetu u Titogradu i predsjednik Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Crne Gore. Smatrao je da marksistički orijentisani pravnici u proučavanju prava moraju poći od rane sovjetske teorije prava.[1525]

Sudija Čedomir Bogićević[1526] je 1986. godine tvrdio da bi se u pravu trebalo oslanjati na stavove Fridriha Engelsa i da se pravni sistem mora nadograđivati u skladu sa odredbama Ustava SFRJ i programa SKJ, jer je u njima navedeno da pravo mora biti autentično sredstvo i instrument vladajućeg položaja radničke klase, radnih ljudi i građana, koji osnovu svog položaja temelje na pravu rada duštvenim sredstvima i socijalističkom samoupravljanju.[1527] Bogićević je tvrdio da je tadašnji sistem zasnovan na autentičnim interesima radnika i naroda kroz delegatski sistem.

Pored teoretičara sistema iz oblasti društvenih nauka, koji su afirmisali i promišljali o sistemu, i crnogorski pisci su nastavili da slave ideale tog sistema i revolucije. Pisci i Udruženje književnika Crne Gore su učestvovali u promovisanju kulta revolucije. Povodom 19. decembra, Dana oslobođenja Titograda, 1980. godine održano je veče revolucionarne poezije. Radove su čitali književnici: Vukalica Đedo Milutinović, Husein Bašić, Ilija Lakušić[1528] i Miroslav Đurović.[1529] Povodom obilježavanja 40. godišnjice ustanka i revolucije, Udruženje književnika je pokrenulo inicijativu

[1523] Momir Bulatović, Neke kritičke primjedbe kategoriji minuli rada, „Praksa“, Titograd, 1985, 6, str. 125.
[1524] Momir Bulatović, Društveni dogovori kao instrument uređivanja dohotka od izuzetnih pogodnosti, „Praksa“, Titograd, 1987, 2, str. 165.
[1525] Vukčević je izjavio: „Nema sumnje, rana sovjetska teorija prava dala je veliki doprinos u objašnjavanju pravnog fenomena. Ona je ispravno ukazala na mjesto gdje se rađa pravo – na određene ekonomske odnose koje prožimaju klasni sukobi. To je, zaista materijalistički pristup ovom problemu. Zato je njihovo učenje nezaobilazno na putu objašnjenja prava, bar za one pisce koji polaze od marksističkog učenja.“ Dragan K. Vukčević, Ekonomije, klase, pravo, „Praksa“, Titograd, 1987, 2, str. 154.
[1526] Bogićević Čedomir (Bogićevići, Danilovgrad, 1950), pravnik. Doktorirao je na Pravnom fakultetu u Beogradu. Bio je sudija Osnovnog suda udruženog rada u Podgorici, sekretar društvene djelatnosti Opštine Podgorica, zamjenik ministra rada i socijalne zaštite Crne Gore, sudija Vrhovnog suda Republike Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 73.
[1527] Čedomir Bogićević, Neka razmišljanja o dogradnji pravnog sistema, „Ovdje“, april 1986, str. 29.
[1528] Lakušić Ilija (Lijeva Rijeka, 1947), književnik. Završio Ekonomski fakultet u Podgorici. Bio je urednik kulturne rubrike u „Pobjedi“ i dopisnik „Borbe“ u Podgorici. Bio je ministar za kulturu i fizičku kulturu u Vladi Crne Gore (1991-1993), direktor i glavni urednik izdavačke kuće „Obodsko slovo“, direktor „Muzeja i galerija Podgorice“. Predsjednik Udruženja književnika Crne Gore. Piše poeziju, prozu i aforizme. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 389.
[1529] Veče revolucionarne poezije, „Pobjeda“, 5. XII 1980, str. 8.

objavljivaja dva zbornika radova crnogorskih autora sa temama iz NOB-a i revolucije.[1530] Povodom 40. godišnjice revolucije u titogradskom Domu JNA 26. X 1981. godine održano je književno veče na kojem su svoje radove, inspirisane NOB-om i revolucijom, čitali: Janko Đonović, Čedo Vuković i Gojko Dapčević.[1531] Udruženje je 1982. godine organizovalo i književne manifestacije u čast održavanja XII kongresa SKJ i VIII kongresa SK Crne Gore.[1532]

Pisci su u javnim nastupima i u svojim radovima promovisali zvaničnu politiku u kulturi, socijalizam i titoizam. Pisac Kosta Radović je tvrdio da je samoupravljanje istorijska šansa u procesu prevazilaženja otuđenosti radnika i da samoupravljanje ima istorijski zadatak da oslobodi čovjeka, ne samo od boga, profita i svakojakih utvi i utvara, već i od svih sila koje su nad čovjekom.[1533] Radović je naveo da se SKJ zalaže za slobodu stvaralaštva i za demokratizaciju kulture, i da taj proces mogu izvesti samo najnaprednije snage društva kojima pripadaju književni stvaraoci. Smatrao je da u drugoj polovini XX vijeka u svijetu nema sistema koji ima veću budućnost od samoupravljanja, i da je orijentacija ka samoupravljanju sudbinska, ne samo za društvene odnose, već i za literaturu.

O potrebi da kultura bude zasnovana na vrijedostima socijalističke ideologije književnik Sreten Asanović je 1983. godine objavio knjigu „O kulturi i stvaralaštvu našeg socijalističkog samoupravnog društva“. U njoj je naveo da su marksistička opredijeljenost i socijalističko samoupravljanje najbliži suštini kulture i njenoj oslobodilačkoj funkciji.[1534] Asanović je izjavio da su za razvoj kulture najopasnija razna građanska i dogmatska shvatanja.

Književnik Radoslav Rotković je tvrdio da je jedini ispravan put u proučavanju kulture marksistički, i da se samo preko marksističkog metoda može doći do valjanih rezultata.[1535] Identičan stav je iznio književnik Gojko Dapčević. On je tvrdio da je potrebno afirmisati marksističku kritiku kako bi se pravilno ocjenjivalo kulturno nasljeđe.[1536] Dapčević je bio za dosljedno sprovođenje socijalističke ideologije u kulturi.[1537] Smatrao je da u frontu

[1530] Milika Pavlović, Od predloga do akcije, „Pobjeda“, 28. III 1981, str. 10.
[1531] Književno veče „Pisac o revoluciji“, „Pobjeda“, 26. X 1981, str. 7.
[1532] Sjednica Predsjedništva Udruženja književnika Crne Gore, „Pobjeda“, 19. III 1982, str. 9.
[1533] Kosta Radović, Književno stvaralaštvo radnika, „Ovdje“, jun 1982, str. 8.
[1534] Popularno i sadržajno, „Pobjeda“, 29. I 1983, str. 11.
[1535] Pretkongresni razgovori o kulturi, „Pobjeda“, 17. IV 1982, str. 9.
[1536] Isto.
[1537] Dapčević je izjavio: „Istinsko stvaralaštvo podudara se sa velikim ciljevima revolucije, neprestano slijedeći načelo slobode istraživanja i stvaranja. Ono po svom osnovnom opredjeljenju, svojim specifičnim sredstvima radi na istom zadatku kao i revolucija...Obaveza je zato revolucionara i stvaralaca da se brižljivo odnose prema svemu što se u najširim slojevima naroda, među radništvom, javlja i pokreće sa težnjom da

borbe za samoupravnu kulturu umjetnici moraju biti istinski saveznici radničke klase i da se svjesne socijalističke snage moraju odlučno suprotstaviti svim reakcionarnim tendencijama.[1538] Naveo je da je kultura isto što i samoupravljanje i da je samoupravljanje najširi, najsveobuhvatniji društveni okvir pokreta za oslobođenje čovjeka i njegovog rada. Tvrdio je da je cilj kulture da ima klasno-oslobodilački smisao i značaj, i da svakodnevno pomaže pobjedu komunističkog pokreta. Izjavio je da je Savezu komunista potrebna marksistička inteligencija koja će biti dio radničke klase i koja će se boriti protiv nacionalista, dogmatika i ostale „gospode" s lijeva i s desna.[1539] Dapčević je 1981. godine u čast četrdesetogodišnjice ustanka i socijalističke revolucije objavio zbirku poezije „Neukrotiva ruža – poeme o borbi i slobodi". Prva poema u ovoj zbirci je posvećena Titu i u njoj Dapčević kaže: „U nama izobiljem teče ruda najplemenitija,/ Titovskih bitaka sjaj za ljudske sve slobode,/ Koračamo tragom njegovih riječi. I samo tako./ Idemo, idemo njegovim likom obasjani, Tako već nikako!"[1540]

Sedam godina nakon smrti i povodom 50 godina od Titovog dolaska na čelu KPJ, Gojko Dapčević je napravio izbor poezije o Titu i objavio je 1987. godine kao knjgu „Ime vječnosti – poezija o Titu". Time je demonstrirao privrženost titoizmu. Dapčević je naveo da će se djela o Titu umnožavati kao što Titovo djelo umnožava radost, ljudsku sreću, ljepotu, istinu čovjekovog života i odvažnost u borbi i slobodi.[1541] Dapčević je smatrao da je Tito za pjesnike nedovršena pjesma, i da najbolje i najljepše pjesme o Titu još nijesu napisane.[1542] I književnik Branko Banjević je samtrao da je titoizam jedini ispravan put. Povodom 8 godina od Titove smrti Banjević je objavio esej u kojem je naveo da je jedini put izlaska iz krize dosljedno poštovanje Titove politike, očuvanje avnojevske i nesvrstane Jugoslavije i socijalističkog samoupravljanja.[1543]

---

se život i svijet mijenjaju na bolje, prema svakom obliku borbe za istinsku demokratiju, čineći ih saveznikom revolucije koju vodi radnička klasa." Gojko Dapčević, Demokratizacija kulture – humanizam revolucije, „Ovdje", broj 177, februar 1984, str. 30.

[1538] Gojko Dapčević, Samoupravni front kulture, „Ovdje", april 1982, str. 3-4.

[1539] Gojko Dapčević, Demokratizacija kulture – humanizam revolucije, „Ovdje", broj 177, februar 1984, str. 2.

[1540] Gojko Dapčević, Neukrotiva ruža – poeme o borbi i slobodi, Obod i Narodna knjiga, Cetinje, Beograd, 1981, str. 7.

[1541] Gojko Dapčević, Ime vječnosti, „Univerzitetska riječ", Nikšić, 1987, str. 11.

[1542] Isto.

[1543] Banjević je napisao: „Tito je bio slobodan čovjek. Revolucionarni pokret koji je stvarao i kome je stajao na čelu, uzdigao je do visine slobodnog čovjeka. Sudbonosne odluke koje je donosio pokazale su se uvijek nepogrješive. To su odluke istinskog stvaraoca koji bira najteži put – put koji vodi u slobodu ljudi i naroda. Teret stvaraoca Tito je nosio prividno lako. Ali to nije lakoća, nego odlučnost čovjeka koji je sam sebe osudio na slobodu. Toj odlučnosti prethodila je dubinska spoznaja. U toj spoznaji ovaplotile su se vjekovne težnje naših naroda ka slobodnom i ravnopravnom zajedničkom životu, težnje naroda svijeta ka pravdi, miru i nezavisnosti. U toj spoznaji uspravlja se čovjek, slobodni čovjek-stvaralac iz potčinjenosti, iz

Nijesu samo pisci bili naklonjeni vlasti, već je i vlast, zbog podrške koju su joj pisci iskazivali, bila veoma pažljiva prema njima i ukazivala im je najvisočije počasti. Vlast je nagradila odanost književnika. Predsjedništvo SR Crne Gore je 1981. godine odlikovalo akademika Čeda Vukovića Orednom Republike za zlatnim vijencem.[1544] Za zasluge i postignute uspjehe za socijalističku izgradnju i napredak zemlje Predsjedništvo SFRJ je 1984. godine Mila Kralja i Radoslava Rotkovića odlikovalo Orednom rada sa zlatnim vijencem, Vojislava Vulanovića Ordenom Republike sa bronzanim vijencem, a: Miroslava Đurovića, Isaka Kalpačinu, Ljubislava Milićevića, Vukmana Otaševića[1545] i Kostadina - Kostu Radovića Ordenom zasluga za narod sa srebrnom zvijezdom.[1546]

Idiličan odnos između vlasti i intelektualaca uslovio je to da su intelektualci dominantno podržali politiku koju je Savez komunista Crne Gore vodio od početka osamdesetih. U sferama ideologije, politike, ekonomije i kulture nije se pojavilo ni jedno oprečno mišljenje vladajućoj ideologiji. Nije bilo ni jednog disidenta ni alternativnog pokreta. Svi analitičari, teoretičari, književnici i publicisti su podržavali politički sistem, a kritike su upućivali samo u pravcu racionalizacije i boljeg funkcionisanja tog sistema. Odbacivali su višestranački sistem, i smatrali su da je pluralizam socijalističkih interesa, oličen u delegatskom sistemu, SSRN-u i avangardnoj ulozi Saveza komunista, najbolje rješenje. Propagirali su da su nasljeđe revolucije i titoizam vrijednosti na kojima bi trebalo da počivaju jugoslovensko i crnogorsko društvo.

---

neslobode. Tito se, kao takav, prirodno, morao sukobiti sa dogmatizacijom pokreta kome je pripadao. Dogmatizam je, po formi i suštini, vodio ne samo uništenju socijalističke ideje, nego i tekovina svjetske civilizacije. Tito se prvi suprotstavio tom novom zlu; kontrarevolucionarnom i anticivilizacijskom, i postao simbol puta u slobodu svojih naroda i naroda svijeta. Integritet Jugoslavije, za vrijeme narodnooslobodilačke borbe i revolucije i u vrijeme socijalističke izgradnje, Tito je sačuvao slobodom. Forme te slobode su avnojevski principi ravnopravnosti naroda i narodnosti i socijalističko samoupravljanje kao jedini mogući oblik demokratije za naše narode i narodnosti, koji razvija i čuva ličnu i nacionalnu slobodu. Preko nesvrstanosti ovi principi se oživotvoravaju u zemljama svijeta. Titovi principi ne obećavaju beskonfliktno društvo, ali isključuju sva rješenja nesvojstvena slobodnom čovjeku i slobodnom društvu. Kad god to zaboravimo iskrsne prošlost i nudi nam njene sukobe i njena rješenja. Nudi nam međusobnu mržnju, međusobno nepriznavanje, grubu silu kao kohezionu snagu. Nudi nam sve ono što je zajednička oslobodilačka borba naših naroda pobijedila. Zajedno nam to nude ostaci građanske ideologije i novog dogmatizma. Jugoslavija – zemlja slobode i napretka samo je jedna – avnojevska, samoupravna, nesvrstana. Svaka druga je zaostalost i nepostojanje i ljudi i naroda i zemlje. TITO nas je izveo iz slijepe ulice, iz nepostojanja, na put slobode. Tito nam je ostavio teret slobode u amanet. A to je najviše što čovjek može učiniti". Branko Banjević, Sloboda u amanet, „Pobjeda", 4. V 1988, str. 1.

[1544] Uručena odlikovanja trojici akademika, „Pobjeda", 4. IV 1981, str. 2.

[1545] Otašević Vukman (Gornja Ržanica, Plav, 1935), književnik. Završio je Novinarsku školu u Beogradu. Uređivao je list Građevinskog preduzeća „Crna Gora" 1964-1995. Piše poeziju. Član Udruženja književnika Crne Gore. Nikola Racković Leksikon crnogorske kulture, str. 548.

[1546] Odlikovanja književnicima, „Pobjeda", 19. XII 1984, str. 11.

Jedino neslaganje imeđu vlasti i intelektualaca pojavilo se oko crnogorskog nacionalnog pitanja. Vlast je ostala dosljedna nacionalnoj politici koju je uobličila krajem 60-ih i početkom 70-ih. Izazov je predstavljala knjiga Špira Kulišića[1547] „O etnogenezi Crnogorca", koja je objavljena 1980. godine. Kulišić je osporio tezu da su Crnogorci samo srpskog etničkog porijekla, i ukazao je na to da izvori iz najranijeg perioda srednjeg vijeka govore da su dio Crne Gore naselila slovenska plemena koja su dobila ime Dukljani.[1548] Kulišić je naveo da crnogorski narod, uz brojne sličnosti, predstavlja poseban etnos, različit od drugih južnoslovenskih naroda, i da se osobenosti crnogorskog naroda mogu pratiti u fizičkom tipu, jeziku, tradicionalnoj kulturi, društvenoj organizaciji i specifičnim običajima.[1549]

Drugi važan Kulišićev zaključak je da nije bilo masovnog doseljavanja Srba u crnogorska plemena, i da u turskom periodu stanovništvo Crne Gore nije značajnije etnički izmijenjeno već da je ostalo etnički crnogorsko. S ovim zaključcima Kulišić je osporio ne samo vladajuće ubjeđenje da su Crnogorci srpskog etničkog porijekla, već je osporio i zvaničan stav Saveza komunista Crne Gore o porijeklu Crnogoraca i stav vlasti da etnogeneza nema presudnu ulogu u formiranju nacije.

Kulišićeva knjiga je bila povod za organizovanje skupa „Etnogeneza Crnogoraca i marksističko određnje nacije", koji je održan u Marksističkom centru CKSK 1981. godine.[1550] Savez komunista je, očekivano, odbacio i tezu o autohtonoj entogenezi Crnogoraca kao osnovi za nastanak crnogorske nacije, i velikosrpsku tezu, i naveo da je cilj organizovanja rasprave u Marksističkom centru bio da se odbace oba tumačenja.[1551] Skup je

[1547] Kulišić Špiro (Perast, 1908 – Beograd, 1989), etnolog. Diplomirao je 1933. na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Učesnik je NOB-a od 1941. Nakon rata je radio u Ministarstvu prosvjete Bosne i Hercegovine, bio je direktor Zemaljskog muzeja u Sarajevu, docent Filozofskog fakulteta u Sarajevu i direktor Etnografskog muzeja u Beogradu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 376-377.

[1548] Kulišić je naveo: „Naša starija, građanska nauka većinom je smatrala Crnogorce Srbima, što je osobito bilo izraženo u srpskoj istoriografiji, etnologiji i antropogeografiji. I poneki hrvatski istoričar označio je Dukljane Srbima (F. Šišić), dok su neki pokušavali Dukljane, spomenute u vizantijskim izvorima XI vijeka, odrediti kao Hrvate (Lj. Hauptman). A, u stvari, u vizantijskim izvorima XI vijeka Dukljani su iskazani kao zaseban etnos, jasno odvojen i od Hrvata i od Srba". Špiro Kulišić, O etnogenezi Crnogoraca, „Matica", , Podgorica, 2002, 11-12, str. 275.

[1549] Isto, str. 277.

[1550] "Praksa", Titograd, 1981, 4.

[1551] CKSK Crne Gore je o ovom skupu zaključio: „Pristupajući raspravi o etnogenezi Crnogoraca i marksističkom određenju nacije, organizatori su imali namjeru da ospore oba pomenuta stava. Naime, pošlo se od toga da se afirmiše marksističko stanovište, da jedan narod može imati nacionalnu samobitnost bez obzira na to da li je u prošlosti imao ili nije imao istovjetnosti ili srodnosti u etničkom pogledu sa nekim drugim narodom...Organizujući ovu raspravu Marksistički centar nije imao namjeru da dalje podgrijava potrebu da se istražuje etnogeneza Crnogoraca, već sasvim obrnuto, da sa marksističkih stanovišta dokaže da etnogeneza nije bitno pitanje i da se o marksističkom određenju nacije i okolnostima koje utiču na njenu afirmaciju, može raspravljati i bez etnogeneze, a na osnovu savremenih tokova života i svega drugog što

organizovan samo zbog promocije zvanične defincije crnogorske nacije i osude konkurentskih definicija crnogorske nacije, a ne zbog toga da se na njemu kaže nešto novo ili da se zvanična definicija o crnogorskoj naciji promijeni.

Zvanični partijski stav, odnosno stav koji bi se mogao prepoznati kao glavno teorijsko stanovište u istupima crnogorskih zvaničnika, bio je da Crnogorci imaju zajedničko porijeklo sa Srbima i da je crnogorska nacija nastala krajem XIX i početkom XX vijeka. Partija se nije protivila razvoju etnogeneze kao naučne discipline, ali je bila protiv toga da se etnogeneza tretira kao odlučujući faktor u nastanku nacije, i protiv tvrdnje da u etnogenezi Crnogoraca nije učestvovao i srpski etnos. S druge strane, to što je u etnogenezi Crnogoraca bilo i srpskog etnosa i što su Crnogorci u prošlosti iskazivali i srpsku nacionalnu svijest, vlast je smatrala dijelom procesa u nastanku crnogorske nacije, i odbacila je tvrdnje da se na osnovu toga Crnogorci mogu smatrati dijelom srpske nacije ili da im se zbog toga može poricati nacionalna posebnost i oduzimati kulturno nasljeđe. Savez komunista je smatrao da ne treba mijenjati nacionalnu politiku jer je ta politika imala stabilnu podršku. Na popisu stanovništva Crne Gore 1981. godine Crnogoraca je bilo 68,5 odsto, a Srba 3,3 odsto.

Ipak, nacionalno pitanje je bilo sve više aktuleno i pojavljivalo su javnosti, uprkos nastojanjima CKSK Crne Gore da učvrsti vladajuće uvjerenje da je nacionalno pitanje riješeno u revoluciji i socijalističkoj Jugoslaviji.

Tako su nacionalno i državno pitanje uređenja Jugoslavije, paradoksalno, izbili u prvi plan na manifestaciji „Dani rodoljubive jugoslovenske poezije“. Organizatori ove manifestacije su bili Predsjedništvo Udruženja književnika Crne Gore i Skupština opštine Ivangrad, i održavala se tri godine zaredom: 1984, 1985. i 1986. godine kod spomenika na Jasikovcu u Ivangradu.[1552] Manifestacija je zamišljena kao podrška jugoslovenskom socijalističkom patriotizmu i nacionalnoj politici SKJ. U septembru 1984. godine održana je pod imenom „Rodoljublje danas“, i posvećena je jugoslovenskoj rodoljubivoj poeziji.[1553] Cilj je bio da se afirmiše jugoslovensko zajedništvo i nacionalna politika SKJ, a osude nacionalizmi.[1554]

određuje naciju i što utiče na njenu afirmaciju“. Izvještaj o radu Marksističkog centra CKSK Crne Gore od januara 1981. do maja 1982. godine, Titograd, jun 1982. godine, DACG, OSIO-PG, CKSK Crne Gore.

[1552] Sjednica Predsjedništva Udruženja književnika Crne Gore, „Pobjeda“, 11. VII 1984, str. 9.

[1553] Sloboda naroda i čovjeka, „Pobjeda“, 17. IX 1984, str. 1.

[1554] Interesi i rodoljublje, „Pobjeda“, 21. IX 1984, str. 7.

I pored nastojanja organizatora da manifestacija bude jednoglasna podrška programu CK SKJ, učesnici manifestacije su se podijelili na podržavaoce i kritičare zvanične nacionalne politike. Na strani zvanične politike bili su, između ostalih: književnik Jevrem Brković, politikolog Dušan Ičević, publicista Milija Komatina i politikolog Radovan Radonjić, a među kritičarima istakli su se: političar Radomir Komatina[1555], pravnik Gavro Perazić, istoričar Miomir Dašić[1556] i književnik Novak Kilibarda.

Pisac i tada predsjednik Predsjedništva UKCG Jevrem Brković bio je jedan od predsjedavajućih manifestacije.[1557] Politikolog Dušan Ičević je naveo da je za njega rodoljublje isto što i revolucionarna samoizmjena društva i svijeta.[1558] Ičević je smatrao da treba afirmisati vrijednosti narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije i da ih treba ugraditi u „zajedničko društveno opredjeljenje – jugoslovenski socijalistički patriotizam“.[1559] Naveo je da je svaki nacionalizam uperen protiv vlasti radničke klase i da je usmjeren protiv nesvrstane, nacionalno ravnopravne i samoupravne Jugoslavije. Ičević je zaključio da je rodoljublje isto što i jugoslovenstvo, i da je jugoslovenski socijalistički patriotizam zajedništvo svakog naroda i narodnosti. I publicista Milija Komatina je smatrao da se treba boriti protiv nacionalizma u Jugoslaviji i da patriotizam treba vezati za jugoslovenstvo, odnosno za jugoslovenski socijalistički patriotizam koji je izraz socijalističkog internacionalizma.[1560] Takvo jugoslovenstvo je, po tvrdnjama Komatine, omogućavalo da se prevaziđu nacionalni separatizmi, etnocentrizmi i birokratski unitrazam. Komatina je smatrao da bi uspostavljanje istinskih socijalističkih samoupravnih odnosa uticalo na slabljenje nacionalizama i strahova o nacionalnoj ugroženosti u Jugoslaviji.[1561] On se izjasnio za jugoslovenski socijalistički patriotizam, u smislu kako je to definisao Program SKJ. Politikolog Radovan Radonjić je izjavio da rodoljublje podrazumijeva borbu za samoupravnu, nesvrstanu i ravnopravnu Jugoslaviju.[1562]

[1555] Komatina Radomir (Berane, 1922), političar. Pravo je stuirao u Beogradu. Učesnik NOB-a od 1941. Nakon rata obavljao je razne državne i partijske dužnosti. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 349.
[1556] Dašić Miomir (Rovca, Berane, 1931), istoričar. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1979. godine. Bio je profesor i direktor Gimnazije u Ivangradu (1954-1972), rukvodilac sektora za međunarodnu kulturno-prosvjetnu i tehničku saradnju u Titogradu, honorarni (1972), vanredni (1981) i redovni (1986) profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Od 1996. redovni je član CANU. ILCG, knjiga 3, str. 542.
[1557] Jugoslovensko rodoljublje danas, stenografske bilješke, Beograd, 1984, str. 9.
[1558] Isto, str. 29.
[1559] Isto, str. 33-34.
[1560] Isto, str. 60-61.
[1561] Isto, str. 63-64.
[1562] Isto, str. 69.

Kritičari zavanične politike su smatrali da je Ustav iz 1974. godine dao prevelika ovlašćenja repubikama i pokrajinama, i da je tako ugroženo jedinstvo Jugoslavije. Oni su, u suštini, smatrali da je potrebno ojačati centralističke mehanizme. Političar Radomir Komatina je smatrao da su ustavne reforme 1967-1972. godine, kao i Ustav iz 1974. godine bili pogrešni u oblasti jačanja državnosti republika i pokrajina, i da su uticali na dezintegraciju Jugoslavije.[1563]

Profesor Pravnog fakulteta u Titogradu Gavro Perazić je kritikovao zvaničan stav da je Kraljevina Jugoslavija bila versajska tvorevina, i nastojao je da stvaranje Jugoslavije 1918. godine prikaže kao čin bez kojeg ne bi bilo ni socijalističke Jugoslavije. Perazić je osudio termin versajska Jugoslavija, i smatrao je da su Jugoslaviju 1918. godine stvorili njeni narodi, a da su je Velike sile u Versaju samo priznale. Pored ovoga, Perazić je kritikovao zvaničnu politiku savezne vlasti prema krizi na Kosovu. Osudio je iseljavanje Srba i Crnogoraca sa Kosova, i naveo je da je Albanija neprijateljska zemlja.[1564]

Istoričar Miomir Dašić je smatrao da bi trebalo unificirati školske programe u Jugoslaviji, i da bi trebalo dati veća ovlašćenja saveznim organima vlasti. Pozvao je da se postigne veće jedinstvo u sistemu obrazovanja i vaspitanja u republikama i pokrajinama kako bi mladi formirali istorijsku svijest koja bi odgovarala htjenjima socijalističkog jugoslovenskog društva.[1565] Dašić je naveo da je rodoljublje isto što i svijest o nužnosti nastanka Jugoslavije i jačanja i unapređenja jugoslovenske zajednice naroda i narodnosti. I Dašić je odbacio tezu o Jugoslaviji iz 1918. kao versajskoj tvorevini, iako je smatrao da u Kraljevini Jugoslaviji nije bilo nacionalne ravnopravnosti, i da je unitarističko uređenje sputavalo razvoj nacionalnih kultura i ljudsku slobodu.[1566] Smatrao je da je rodoljublje sinteza jugoslovenstva i jugoslovenskog socijalističkog patriotizma, i da su tome doprinijeli, naročito KPJ i NOR kroz oslobođenje zemlje i revolucionarne promjene.[1567] I on je tvrdio da republike i pokrajine imaju prevelika ovlašćenja. Naveo je da „reljefne državne“ i ekonomske granice izazivaju antisocijalističke pojave (separatizam, privrednu autraktičnost i kulturnu izolovanost) i da ih treba zakonski uklanjati.

Najeksplicitniji u zahtjevima da se promijene idoli nacionalnog identiteta bio je profesor Nastavničkog fakulteta u Nikšiću dr Novak

[1563] Isto, str. 107.
[1564] Isto, str. 117.
[1565] Isto, str. 133.
[1566] Isto, str. 136.
[1567] Isto, str. 144-145.

Kilibarda. On je smatrao da je rodoljublje potrebno afirmisati na osnovu državnog i prosvetiteljskog značaja Save Nemanjića, držanja patrijarha Gavrila Dožića i na primjerima iz pjesama Filipa Višnjića, Starca Milije i Tešana Podrugovića.[1568] Na kraju, Kilibarda je kritikovao činovničko prekrajanje pjesme „Boj na Mišaru" od Filipa Višnjića, jer je ta pjesma u čitankama skraćena tako da je izostavljen stih „Dok ne vrati što je Dušanovo".[1569] Kilibrada je smatrao da je stih koji poziva na obnovu Dušanovog carstva primjer patriotizma.

Manifestacija „Jugoslovensko rodoljublje danas" je 1985. godine održana kroz temu „Bratstvo-jedinstvo-Jugoslavija". Manifestaciju je otvorio predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore i akademik dr Branislav Šoškić. Izjavio je da je manifestacija usmjerena protiv nacionalizma, kontrarevolucije, iredente i uskrsnuća mračnih ideologija koje su van civilizacije i van čistog uma i savjesti.[1570] Podjela između pristalica i protivnika zvanične nacionalne politike i državnog uređenja Jugoslavija bila je oštrija u odnosu na prethodnu godinu.

Književnik i glavni urednik časopisa „Stvaranje" Sreten Asanović je pozvao da se čuvaju i unapređuju avnojevska i Titova Jugoslavija, da pisci ostanu dosljedni revoluciji, nepomirljivi prema kontrarevoluciji četničkih, ustaških i balističkih ideologija, i da brane socijalističko samoupravljanje, radničku klasu i ravnopravnost naroda i narodnosti.[1571] Jevrem Brković, koji je bio predsjednik Predsjedništva Udruženja književnika Crne Gore, pozvao je da se očuva socijalistička Jugoslavija.[1572] Brković je izjavio da je Jugoslavija tema opstanka i postojanja, i da je Jugoslavija sudbina za koju su se narodi izborili u najsudbonosnijim godinama istorije. Brković je osudio koncepciju o stvaranju Treće Jugoslavije i izjavio je da bi takva Jugoslavija bila skrojena nacionalističkim makazama, a šivena pozivima krvi i tla. Naveo je da je takav projekat poziv na rušenje titovske i avnojevske Jugoslavije, i da je zagovaraju pojedinci koji afirmišu četništvo i ustaštvo.

[1568] Isto, str. 175-181.
[1569] Isto, str. 182.
[1570] Na tribini su govorili: Svetozar Vukmanović – Tempo, Todo Kurtović, Milan Rakovac, Fuad Muhić, Marko Špadijer, Milija Komatina, Pavle Đonović, Pero Kvesić, Đoko Stojičić, Božidar Gluščević, Vlado Šćekić, Milosav Čabrilo, Azem Vlasi, Goran Babić, Gavro Perazić, Milisav Lutovac, Vujica Rešin Tucić, Vukalica Đedo Milutinović, Stevan Vrebalov, Tome Momirovski, Mišo Pavićević, Stipe Orešković, Ibrahim Bakić, Stijepo Mijović, Branko Horvat, Momčilo Cemović, Batrić Jovanović, Lubomir Mađar, Ferid Muhić, Jevrem Brković i Dušan Ičević. Naša Avnojevska kuća, „Pobjeda", 16. IX 1985, str. 10.
[1571] Jedinstvo-jednistvenije, „Pobjeda", 18. IX 1985, str. 9; i Glas protiv dioba, „Pobjeda", 19. IX 1985, str. 9.
[1572] Brković je izjavio: „Nova socijalistička Jugoslavija je nastala na najtemeljnijim temeljima – na bratstvu i jedinstvu svih njenih naroda i narodnosti...To je u stvari prava Jugoslavija, jer je socijalistička, jer je sviju nas, jer je napravljena po mjeri i nadmoći ljudskosti, jer je jedina pod čijom smo se zastavom svi uspravili". Jugoslovensko rodoljublje danas, II, BIGZ, Beograd, 1985, str. 18, 19.

Politikolog Dušan Ičević je smatrao da bi trebalo afirmisati bratstvo i jedinstvo, ali ne na nivou parole, već kao oličenje oslobodilačke borbe, revolucionarnih promjena i unapređenja vrijednosti socijalističkog samoupravljanja.[1573] On je osudio sve nacionalizme i izjavio da je socijalistička, samoupravna, nezavisna i nesvrstana Jugoslavija u interesu svakog naroda i narodnosti, i da jugoslovenstvo podrazmijeva samoupravljanje, internacionalizam, bratstvo i jedinstvo, višenacionalno zajedništvo i pripadanje jugoslovenskoj socijalističkoj zajedinici.[1574] Naveo je da su izlazi iz krize u razvoju socijalističkog samoupravljanja, vrijednostima revolucionarnog procesa promjene društva, sposobnosti radničke klase da bude vodeća društvena i integraciona snaga Jugoslavije, i u opredijeljenosti, sposobnosti i istrajnosti jedinstvenog SKJ da samoupravljanje, vlast radničke klase i bratstvo i jedinstvo budu temeljne vrijednosti socijalističkog razvoja. Publicista Milija Komatina je osudio pokušaj da se izjednače partizani i četnici, i naveo je da proširivanje bratstva i jedinstva na toj osnovi nije ni moguće ni poželjno, i da se strateški ciljevi borbe za socijalizam ne mogu mijenjati.[1575]

S druge strane, među kritičarima zvanične nacionalne politike istakli su se: političar Radomir Komatina, publicista Batrić Jovanović, političar Svetozar Vukamnović-Tempo i pravnik Gavro Perazić. Kao i prethodne godine Radomir Komatina je kritikovao ustavne odredbe koje su omogućile stvaranje, kako je naveo, de fakto 9 država.[1576] Batrić Jovanović je naveo da su Srbija i Srbi u Jugoslaviji neravnopravni.[1577] On je smatrao da Slovenija i Hrvatska imaju ekonomsku nadmoć, a da se na Kosovu, u BiH, i Hrvatskoj vodi politika koja Srbima ne dozvoljava ravnopravnost. Naveo je da se na Kosovu sprovodi politika koja Srbe i Crnogorce dovodi u potčinjen položaj, da oni zbog toga napuštaju svoja imanja i da se tako realizuje politika etnički čistog Kosova. Jovanović je naveo da Srbi na Kosovu, u BiH i u Hrvatskoj nemaju prava da koriste svoje nacionalno pismu ćirilicu, jer su tekstovi u javnim natpisima, izuzev na državnim ustavovama, ispisani latinicom.

Najveći kritičar vlasti na ovom skupu bio je istaknuti revolucionar, narodni heroj i do 1970. godine visoki jugoslovenski partijski i državni funkcioner Svetozar Vukmanović-Tempo. On je napao uređenje Jugoslavije jer je smatrao da je tadašnja vlast Jugoslaviju podijelila u osam državica.[1578] Smatrao je da to nije u interesu nacija, već u interesu nacionalnih

[1573] Isto, str. 56.
[1574] Isto, str. 62-63.
[1575] Isto, str. 154.
[1576] Isto, str. 44.
[1577] Isto, str. 52-53.
[1578] Isto, str. 94.

birokratija.[1579] Tako je promovisao tezu o otuđenim birokratijama na čelu republika i pokrajina, koja će krajem 80-ih biti jedna od glavnih parola u protestima protiv tih vlasti.

Tempo je i o drugim aktuelnim temama govorio kao kritičar vlasti. Naveo je da na Kosovu vlada nacional-socijalizam, da je to nastavak politike balista iz Drugog svjetskog rata i da se to sve dešava pod vlašću komunista.[1580] Kritikovao je vlast i naveo da je Platforma pripremljena za XIII kongres SKJ obmanjivačka.[1581] Podržao je najuticajnije predstavnike srpskog nacionalizma. Izjavio je da su Antonije Isaković i Dobrica Ćosić u svojim djelima napisali istinu, i da je ono što se dešavalo na Golom otoku ljaga na SKJ.[1582] Naveo je da su informbirovci bili peta kolona i da ih je trebalo poslati na takvo mjesto, ali da je režim na Golom otoku bio nepodnošljiv i nečovječan.

Tempo je promovisao tezu da je Jugoslavija ušla u ekonomsku krizu zbog toga što je Ustav iz 1974. godine dao velika ovlašćenja republikama i pokrajinama. On je smatrao da su najveći uspjesi u privredi Jugoslavije postignuti kada je postojao jedinstveni politički i privredni sistem, i da se od toga odstupilo s donošenjem Ustava 1974. godine.[1583] Zbog toga je naveo da su neke odredbe ovog Ustava reakcionarne. Izjasnio se za vraćanje na Program SKJ iz 1958. godine i, na osnovu toga, izmjene u Ustavu. Pored toga, Tempo je zagovarao unitarno rješenje, odnosno stvaranje jednog jezika na kojem bi se razumjeli svi građani Jugoslavije.[1584] U suštini, Tempo je zagovarao vraćanje na untarizam i centralizam, što je podupiralo tezu srpskih nacionalista o stvaranju treće Jugoslavije.

Protiv Tempovih stavova istupio je funkcioner CKSK Crne Gore i publicista Marko Špadijer. Izjavio je da je neophodno voditi borbu protiv ideje o „novoj“ Jugoslaviji, i protiv pokušaja restauracije građanske Jugoslavije.[1585] Špadijer je replicirao Tempu i izjavio da se SKJ bori za izlazak iz krize, da ima grešaka, ali da Platforma SKJ za XIII kongres nije obmana. Špadijer je naveo da su se Crnogorci dobro adaptirali u Jugoslaviji, jer u Crnoj Gori ima veoma malo religioznih i drugih predrasuda, i da je to Crnogorcima omogućilo da se uklope u druge sredine.[1586] Naveo je da Crnogorci svoj klasni i nacionalni interes nijesu ostvarili ni u sopstvenoj

[1579] Isto, str. 137.
[1580] Isto, str. 95-96.
[1581] Isto, str. 104.
[1582] Isto, str. 139.
[1583] Isto, str. 279-280, 282.
[1584] Isto, str. 96.
[1585] Isto, str. 145.
[1586] Isto, str. 147-148.

državi ni u Kraljevini Jugoslaviji, već u socijalističkoj Jugoslaviji, i da je njihovo najtemeljitije opredjeljenje da žive u Jugoslaviji. Špadijer je odbacio stav da su crnogorsku naciju stvorili Kominterna i KPJ, i odbacio je mišljenje da ne treba da postoji SR Crna Gora. Špadijer je naveo da je to usmjereno protiv crnogorskog dostojanstva, SK Crne Gore i svakog Crnogorca.

I profesor Ekonomskog fakulteta u Titogradu Boško Gluščević je tvrdio da je decentralizacija Jugoslavije uslovila krizu, i smatrao je da treba ojačati saveznu državu. Naveo je da je glavni problem jugoslovenske krize prevelika decentralizacija tržišta i koncentracija moći u republikama i pokrajinama.[1587] Smatrao je da se suverenitet republika i pokrajina može ostvariti samo u mjeri koliko postoji uspjeh u omjerima Jugoslavije.

Profesor Pravnog fakulteta u Titogradu Gavro Perazić je promovisao tezu da je pravo naroda na samoopredjeljenje moguće iskoristiti samo jednom, i da je to pravo iskorišćeno na Drugom zasijedanju AVNOJ-a kada su narodi odlučili da ostanu u Jugoslaviji.[1588] Na osnovu toga je tvrdio da su diskusije o suverenitetu republika politički nepodobne, i da treba odbaciti tezu da je federacija ono što se dogovore republike. Potom, Perazić je tvrdio da nosioci suvereniteta nijesu republike već narodi koji žive u njima. Smatrao je da je suverenitet Jugoslavije nedjeljiv i ničim neogračen. Time je Perazić podržavao tezu da republike nemaju pravo na samoopredjeljenje, što je bilo podržavanje unitarističke koncepcije o Jugoslaviji.

Rasprave o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, njenom uređenju i njenoj budućnosti Jugoslavije radikalizovala je pojava Memoranduma SANU 1986. godine. Zagovornici srpskog nacionalizma promovisali su vraćanje na unitaristično uređenje i na uspostavljanje srpske hegemonije u Jugoslaviji. To se odrazilo i na političke prilike u Crnoj Gori, jer su srpski nacionalisti osporavali postojanje crnogorske nacije, a na taj način su željeli i da obesmisle postojanje SR Crne Gore.

Osporavanja crnogorskog nacionalnog identiteta uglavnom su dolazila od intelektualaca iz Beograda, i to onih koji su bili porijeklom iz Crne Gore. Jedan od njih, Batrić Jovanović, inače pripadnik komunističkog pokreta i pisac afirmativnih djela o istoriji KPJ, objavio je 1986. godine u Beogradu knjigu „Crnogorci o sebi (od vladike Danila do 1941.) - prilog istorije crnogorske nacije“, u kojoj je naveo da je knjiga protest protiv širenja otrova mržnje prema srpskom narodu i protiv djelovanja grupe crnogorskih

[1587] Isto, str. 176, 179.
[1588] Isto, str. 220-221.

nacionalista.[1589] Naročito je kritikovao crnogorskog partijskog i državnog funkcionera Sava Brkovića, odnosno njegovu knjigu „O postanku i razvoju crnogorske nacije“, kao i: etnologa Špira Kulišića, istoričara Dragoja Živkovića, književnika Radoslava Rotkovića, istoričara književnosti i jezika Vojislava Nikčevića i književnika Sretena Perovića. Smatrao je da su oni crnogorski nacionalisti.

Jovanović je izjavio da njegova knjiga dokazuje da su se svi preci Crnogoraca osjećali Srbima i Crnogorcima i da knjiga afirmiše tezu da su Crnogorci srpskog etničkog porijekla.[1590] Jovanović je naveo da su se Crnogorci osjećali Srbima sve do 1941. godine, i da je KPJ pogriješila što je, pod uticajem Kominterne, priznala crnogorsku naciju.

Osporio je postojanja crnogorske nacije prije 1941. godine i smatrao je da prije 1941. godine ne postoje tekstovi (izuzev nekolicine „crnogorskih separatista“) u kojima autori tvrde da nijesu i Srbi i Crnogorci, i da je čak i Tito smatrao da su Crnogorci srpskog porijekla, odnosno, identični sa Srbima. Izjavio je da se Njegoš može smatrati i srpskim književnikom i da je logično da se o Njegošu piše kao o pripadniku srpske književnosti. Tvrdio je da postojanje crnogorske nacije ne znači negiranje srpskog porijekla Crnogoraca i srpske narodnosne svijesti predaka Crnogoraca, i da većina crnogorskih komunista smatra da su Crnogorci srpskog porijekla. Jovanović se zalagao za to da se crnogorski komunisti oko nacionalnog pitanja okupe na principima marksističke i lenjinističke ideologije.

Formiranje crnogorske nacije Jovanović je pomjerio znatno kasnije, u odnosu na vladajući stav o vremenu nastanka crnogorske nacije, i u decembru 1986. godine izjavio je da nije bilo riječi o izdvajanju crnogorske nacije sve do Brionskog plenuma 1966. godine, kada su se pojavili crnogorski separatisti koje se podržali neki ljudi iz najviših organa SK Crne Gore. Naveo je da je Jugoslavija nakon Brionskog plenuma 1966. godine raskubana.[1591]

Predsjedništvo CKSK Crne Gore je osudilo nastupe Batrića Jovanovića i izjavilo da stavovi koje iznosi član Saveza komunista i učesnik revolucije, nanose štetu političkim prilikama u Crnoj Gori i izazivaju

[1589] Jovanović je u predgovoru knjige naveo: „Evo već blizu dvadeset godina grupa crnogorskih nacionalista negira srpsko porijeklo crnogorske nacije. Njih inspiriše „učenje“ Sekule Drljevića i Savića Markovića Štedimlije, ideologa crnogorskog separatizma uoči Drugog svjetskog rata, koji su tada lansirali tezu da su Crnogorci autohtoni narod sa „hiljadugodišnjim“ samostalnim razvojnim putem, bez ičeg zajedničkog sa Srbima“. Batrić Jovanović, Crnogorci o sebi (prilog istoriji crnogorske nacije), Beograd, 1986, str. 9.

[1590] Batrić Jovanović, Reagovanje, „Pobjeda“, 1. XI 1986, str. 10.

[1591] Jedinstvo-uslov stabilnosti, „Pobjeda“, 18. IX 1986, str. 6.

konfuziju među članovima SK.[1592] Dovođenje crnogorske nacije u vezu sa odlukama Brionskog plenuma Predsjedništvo CKSK Crne Gore je označilo kao svrstavanje Jovanovića na pozicije unitarističke ideologije.

Odgovor na knjigu Batrića Jovanovića predstavljala je knjiga Sava Brkovića „Etnogenezofobija“, koja je objavljena u januaru 1988. godine. Brković je nastojao da dokaže da je knjiga Batrića Jovanovića dio velikosrpske politike prema Crnoj Gori, i Jovanovića je označio za čelnog eksponenta velikosrpske ideologije u Crnoj Gori.[1593] Naveo je da je cilj Jovanovićeve knjige restauracija velikosrpske hegemonije. Brković je tvrdio da je rad Batrića Jovanovića zločinački jer je usmjeren ka mijenjanju odluka AVNOJ-a i ka posrbljvanju Crnogoraca.[1594] U Jovanovićeve istomišljenike svrstao je: istoričara dr Veselina Đuretića[1595], filologa dr Dragoljuba Petrovića[1596], etnologa dr Mirka Barjaktarovića[1597], istoričara dr Đoka Pejovića, publicistu i književnika Vukašina Mićunovića, istoričara Rastislava Petrovića[1598] i publicistu Miliju Komatinu.[1599]

Brković je smatrao da je Špiro Kulišić dobro objasnio etnogenezu Crnogoraca i da je etnogeneza nauka, koja je u svijetu podsticana i afirmisana. Brković je naveo da su Crnogorci poseban etnos, različit od drugih južnoslovenskih naroda, ali i da je sa njima srodan i da je nastao od doseljenih Slovena i starosjedilaca koji su se slovenizirali.[1600] Brković je skup o etnogenezi Crnogoraca, koji je organizovan u Marksističkom centru 1981. godine, nazvao velikosrpskim napadom, i podržao je tvrdnju da je etnogeneza presudna u formiranju nacije i izjasnio se za uvođenje crnogorskog jezika.

U sporove oko crnogorskog nacionalnog identieta uključilo se i partijsko rukovodstvo Crne Gore. Ono je na sjednici Predsjedništva CKSK Crne Gore, koja je održana krajem februara 1988. godine, osudilo knjigu Sava Brkovića „Etnogenezofobiju“, i istaklo da se crnogorska nacija i

[1592] Neprihvatljivi stavovi Batrića Jovanovića, „Pobjeda“, 17. XII 1986, str. 7.
[1593] Savo Brković, Etnogenezofobija (prilog kritici velikosrpstva), Cetinje, 1988, str. 31.
[1594] Isto, str. 48.
[1595] Đuretić Veselin (Mojanovići, Podgorica, 1933), istoričar. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1969. godine. ILCG, knjiga 3, str. 612.
[1596] Petrović Dragoljub (Kosor, Podgorica, 1935), filolog. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu 1971. Stalni član saradnik Matice sprske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 590.
[1597] Barjaktarović Mirko (Petnjik, Berane, 1912), etnolog. Doktorirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1952. Bio je profesor Univerziteta u Beogradu i direktor Etnografskog instituta SANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 51.
[1598] Petrović Rastislav (Podgorica, 1928 – Beograd, 2003), istoričar. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1978. godine. Bio je profesor Više pedagoške škole za vaspitače u Beogradu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 592.
[1599] Savo Brković, Etnogenezofobija, str. 153.
[1600] Isto, str. 151.

etnička veza crnogorskog sa srpskim narodom ne mogu negirati.[1601] Partijski funkcioner Vidoje Žarković je smatrao da je crnogorsko nacionalno pitanje riješeno u revoluciji i da je budućnost crnogorske nacije u jugoslovenskoj zajednici i jačanju jugoslovenskog socijalističkog patriotizma.[1602] Predsjedništvo CKSK Crne Gore je ponovilo da su u ratu i revoluciji poražene snage koje negiraju crnogorsku naciju i one koje joj odriču etničku srodnost sa srpskim narodom, i da je oživljavanje tih ideologija istorijski anahronizam.[1603] Partija je smatrala da i dalje treba nastaviti sa afirmisanjem marksističkog stava o nastanku crnogorske nacije. Politikolog dr Radovan Radonjić je osudio crnogorske separatističke i velikosrpske protagoniste, dok je ekonomista dr Avdul Kurpejović[1604] izjavio da treba energično reagovati protiv javnih osporavanja crnogorske nacije.

Sekretar Predsjedništva CKSK Crne Gore Savo Šekarić je izjavio da nijesu sporni oni djelovi „Etnogenezofobije“ koji polaze od nekih nepobitnih istorijskih činjenica, i da SK Crne Gore ne dovodi u pitanje ni etnogenezu kao naučnu disciplinu, već da je sporna osnovna teza Brkovićeve knjige da je etnogeneza osnovni, bitni kriterijum za utvrđivanje identiteta crnogorske nacije.[1605] Šekarić je kritikovao i knjigu Batrića Jovanovića i rekao da SK Crne Gore ima isti aršin prema crnogorskom i velikosrpskom nacionalizmu.

SK je protiv Brkovićeve „Etnogenezofobije“ poveo akciju u kojoj su na političku odgovornost pozvani članovi Književne opštine Cetinje, koja je izdala „Etnogenezofobiju“, i recenzenti knjige književnik dr Šefket Krcić[1606] i filozof Sreten Zeković[1607]. Ostavke u Predsjedništvu Književne opštine su podnijeli pjesnik Milorad Popović[1608] i književnik i dramaturg Ljubomir

[1601] Na sjednici su govorili: predsjednik Predsjedništva CKSK dr Miljan Radović, dr Krsto Kilibarda, Radivoje Brajović, Vidoje Žarković, Veselin Đuranović, dr Radovan Radonjić, dr Jovan Bojović, Velisav Vuksanović, Dragan Vukčević, Vesna Karadžić-Perović, Milija Stanišić, Isak Kalpačina, Ramiz Bambur, dr Avdul Kurpejović i Savo Šekarić. Nacionalizam – uzorci, oblici i posljedice, „Stvaranje“, Titograd, 1988, 4, str. 409-418.

[1602] Isto, str. 412.

[1603] Isto, str. 415.

[1604] Kurpejović Avdul (Rožaje, 1933), ekonomista. Doktorirao je na Ekonomskom fakultetu u Skoplju 1978. Bio je direktor Republičkog zavoda za planiranje. Osnivač je i predsjednik Matice muslimanske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 381.

[1605] Neprihvatljive poruke, „Pobjeda“, 16. III 1988, str. 2.

[1606] Krcić Šefket (Plav, 1953), književnik. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Skoplju 1988. Radio je na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Bavi se poezijom, kritikom i filozofijom. Član Udruženja književnika Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 368.

[1607] Zeković Sreten (Cetinje, 1943), filozof. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1968. Bio je profesor Gimnazije na Cetinju. Član je Crnogorskog PEN centra i Crnogorskog društva nezavisnih književnika. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 847-848.

[1608] Popović Milorad (Lipa Cucka, Cetinje, 1957), književnik. Piše poeziju i kritiku. Predsjednik Crnogorskog društva nezavisnih književnika. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 613.

Đurković[1609], dok je pravnik i političar Slavko Perović[1610] isključen iz SK, i smijenjen je sa funkcije člana Opštinskog komiteta.[1611] Perović se žalio na tu odluku, pa je Statutarna komisija CKSK Crne Gore 30. marta 1989. godine poništila odluku o isključenju Perovića, i on je vraćen u članstvo SKJ.[1612]

Inače, inicijatori ovih događaja Batrić Jovanović ni Savo Brković nijesu snosili ni političku ni krivičnu odgovornost. Kao i u prethodnim slučajevima, zbog drugačijeg viđenja nacionalnog pitanja niko nije krivično gonjen niti je ostao bez posla, odnosno bez egzistencije. Sve se završilo na političkoj odgovornosti i javnim opomenama.

U periodu kada započinje kriza sistema i kada se na prostoru Jugoslavije slobodnije počinju ispoljavati i drugačija ideološka stanovišta, vlast je u Crnoj Gori angažovala cjelokupni partijski, republički i propagandni aparat kako bi učvrstila vjeru u socijalizam koji je trpio velike udarce od ekonomske i nacionalne krize. Intelektualci su se masovno odazvali ovom pozivu. Učešćem na brojnim savjetovanjima i skupovima, koje su organizovali marksistički centri i ideološke komisije, angažmanom u strukovnim udruženjima, javnim nastupima i preko publicistike bezrezervno su promovisali ciljeve vlasti. Propagirali su tekovine revolucije, državno i društveno uređenje Jugoslavije, i tvrdili su da će socijalističko samoupravljanje preživjeti. Intelektualci su učestvovali u stvaranju utiska o stabilnosti i dobroj perspektivi takve vlasti, iako ona za gotovo 10 godina trajanja krize nije uspjela da riješi ni jedan problem, jer su ekonomska i politička situacija krajem 80-ih bile gore u odnosu na početak te decenije. Država je tonula, a intelektualci su ispaljivali salve optimizma i ideoloških fraza.

Crnogorski intelektualci nijesu imali sposobnosti, kuražnosti i volje da predlože alternativu. Razumljivo je što su se tako ponašali s obzirom na to da su uglavnom prihvatili da je njihov zadatak da bezpogovorno promovišu ciljeve vlasti i socijalističke ideologije. Istovremeno su bili i intelektualci i činovnici sistema. Oni su navikli na život i rad u takvom sistemu i na takve odnose prema vlasti. Nijesu znali za drugo niti su težili autonomnom

[1609] Đurković Ljubomir (Cetinje, 1952), književnik i dramaturg. Završio je Filozofski fakultet u Sarajevu 1976. Bio je dramaturg Crnogorskog narodnog pozorišta, urednik Redakcije za kulturu u RTV Crne Gore, i direktor Kraljevskog pozorišta Zetski dom. Piše pjesme i drame. Član je Matice crnogorske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 206.

[1610] Perović Slavko (Cetinje, 1954), političar. Pravni fakultet je završio u Titogradu. Bio je rukovodilac pravnih poslova u SIZ-u za stanovanje na Cetinju, Muzejima Cetinje, inspektor rada SO Cetinje, opštinski javni tužilac, direktor Arhiva Crne Gore. Jedan je od osnivača Liberalnog saveza Crne Gore, njegov predsjednik i rizničar. Bio je poslanik Skupštine Crne Gore u nekoliko saziva. Piše poeziju. ILCG, knjiga 5, str. 985.

[1611] Odgovornost po imenu, „Pobjeda“, 6. VIII 1988, str. 3.

[1612] Slavko Perović, Protiv različitih aršina, „Pobjeda“, 31. VII 1989, str. 2.

položaju, a ni priroda sistema to nije dozvoljavala. Jedino u čemu su pokazivali spremnost za promjenu je odnos prema nacionalnom pitanju.

CRNOGORSKI INTELEKTUALCI U POSLJEDNJIM DANIMA SOCIJALISTIČKOG SISTEMA (1988-1990)

Sve mjere koje je jugoslovenska vlada preduzela protiv ekonomske i političke krize nijesu dale rezultate i bilo je jasno da problem nije u (ne)poštovanju glavnih odredbi sistema, već u samom sistemu i da je neophodna njegova reforma. Jugoslovenska vlast je dugo odlagala reforme i tek je u martu 1987. godine odlučila da počne s izmjenama Ustava. Nakon sedmomjesečnog rada, 13. januara 1988. godine na sjednici CK SKJ usvojeni su zaključci o zadacima Saveza komunista u aktivnostima na promjenama Ustava SFRJ.[1613] Predsjedništvo SKJ je 11. februara 1987. godine predložilo Saveznoj skupštini 130 amandmana na 406 članova saveznog ustava.[1614] SKJ nije prihvatio uvođenje višepartijskog sistema, već samo uvođenje neposrednih izbora za delegate. Odlučeno je da u ekonomiji društvena svojina ostane dominantna, ali je dozvoljeno razvijanje privatne svojine kako bi se ostvarila veća ekonomska efikasnost. CK SKJ je odlučio da očuva uređenje federacije u skladu sa Ustavom iz 1974. godine. Podržan je proces ustavnih promjena u SR Srbiji tako da se postigne funkcionalnost SR Srbije, ali pod uslovom da se sačuvaju ingerencije autnomnih pokrajina kao sastavnih djelova SR Srbije i konstitutivnih elemenata jugoslovenske federacije.

Najveće zahtjeve za promjenama inicirale su Slovenija i Srbija. Slovenija je željela da stvori efikasan privredni sistem, da na nivou federacije utvrdi jasne obaveze, naročito oko finansiranja JNA, da sačuva položaj republika i pokrajina na osnovu Ustava iz 1974. godine, da pokrene demokratizaciju političkog sistema i da se Jugoslavija uključi u evropske integracije. SK Slovenije je ovaj plan nazvao „Tri reforme“, jer je podrazumijevao reformu SKJ, Ustava i ekonomskog sistema. Srbija je

[1613] Šansa i ispit zrelosti, „Pobjeda“, 14. I 1988, str. 1.
[1614] Suzan Vudvord, Balkanska tragedija, haos i raspad posle Hladnog rata, Beograd, 1997, str. 89.

željela da smanji autonomiju pokrajina, odnosno da ih vrati na stanje od prije 1968. godine, i da Jugoslaviju vrati na centralističke osnove. Slovenački predlog je težio ka modernizaciji Jugoslavije i približavanju Evropskoj ekonomskoj zajednici (EEZ-preteča Evropske unije). Predlog Srbije je zemlju vodio u nacionalne sukobe. Ipak, politike Slovenije i Srbije su imale jednu identičnost. Nastojale su da ono što su definisale kao svoje nacionalne ciljeve nametnu svima u Jugoslaviji.[1615]

U Beogradu je krajem maja 1988. godine održana Prva konferencija Saveza Komunista Jugoslavije. Podržana je liberalizacija privrede.[1616] Odlučeno je da se za državne funkcije održe neposredni izbori sa više kandidata, ali nije dozvoljeno višestranačje. Usvojeno je da se odnosi u federaciji rješavaju dogovaranjem i da se moraju poštovati principi na kojima je počivala Jugoslavija.

To je bila jasna poruka srpskoj vlasti odnosno Slobodanu Miloševiću da u saveznim institucijama ne postoji većina za njegove predloge o izmjeni statusa pokrajina. Milošević nije mogao ništa da promijeni kroz institucije, jer su se odluke o promjeni državnog uređenja Jugoslavije u saveznim organima usvajale na bazi konsenzusa. Da bi srpska vlast dobila makar prostu većinu u SKJ i federaciji, morala je da obezbijedi podršku od rukovodstava u pokrajinama i republikama. Računala je, prije svega, na Crnu Goru, Vojvodinu i Kosovo. No, vlasti u ovim pokrajinama i SR Crnoj Gori nijesu podržale Miloševića, niti je on tu podršku mogao da dobije kroz institucije. Zato se odlučio na vaninstitucionalno djelovanje. Milošević je preko mitinga, koje je održavao Organizacioni odbora Srba i Crnogoraca sa Kosova, želio da smijeni vlasti u pokrajinama i SR Crnoj Gori. Formalni razlozi za organizovanje mitinga bili su težak položaj Srba i Crnogoraca na Kosovu, a stvarni razlog je bio naveden u paroli „Srušićemo osovinu Novi Sad, Titograd i Prištinu“. Prvi takav miting je održan 9. jula 1988. godine u Novom Sadu. Od jula do oktobra 1988. godine u Vojvodini je na tim mitinzima učestvovalo 578.000 ljudi, ili skoro 30% stanovništva Vojvodine.[1617]

S druge strane, ustavna komisija Skupštine SFRJ je 6. avgusta utvrdila predlog od 30 amandmana na Ustav Jugoslavije i predlog ustavnog zakona za njihovo sprovođenje.[1618] Skupština SFRJ je 4. oktobra počela raspravu o ustavnim promjenama. Srpsko rukovodstvo je odlučilo da izvrši pritisak na

[1615] Isto, str. 99.
[1616] Reforme-odmah i odlučno, „Pobjeda“, 30. V 1988, str. 1-3.
[1617] Predrag J. Marković, Trajnost i promena (društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevice u Jugoslaviji i Srbiji), Beograd, 2007, str. 26.
[1618] Utvrđen predlog amandmana, „Pobjeda“, 7. VIII 1988, str. 2.

saveznu Skupštinu. Istog dana kada je počelo zasijedanje o ustavnim amandmanima, oko 3.000 radnika iz tri fabrike u Rakovici stiglo je pred Skupštinu SFRJ i tražilo da se, između ostalog, smijeni savezna vlada i da se Jugoslavija konstituiše kao federativna zajednica a ne konfederacija nacionalno podijeljenih republika i pokrajina.[1619] U Novom Sadu je narednog dana počeo miting, na kojem je oko 30.000 ljudi tražilo da rukovodstvo pokrajine podnese ostavku i podržali su Slobodana Miloševića.[1620] Nakon dvodnevnog mitinga i pritisaka članovi Predsjedništva PKSK Vojvodine su podnijeli ostavke.[1621] Na njihovo mjesto su došle Miloševićeve pristalice. Na sličan način je pokušano da se u Titogradu 7. oktobra sruši crnogorsko rukovodstvo, ali to nije uspjelo. Ove događaje je Miloševićeva propaganda nazvala „antibirokratskom revolucijom" i „dešavanjem naroda". U stvari, to su bili ulični pučevi.

Rušenjem vojvođanske vlasti Milošević je dobio prvu bitku u stvaranju unitarne Srbije, ali je tako počela razgradnja Jugoslavije, jer druge republike, a naročito Slovenija, nijesu htjele povratak na centralistički uređenu Jugoslaviju u kojoj će Srbija, na osnovu veličine teritorije i broja Srba, imati prevlast.

Milošević je nastavio sa strategijom mitinga. U januaru 1989. godine u Titogradu je, pod pritiskom masovnih demonstracija, crnogorsko rukovodstvo podnijelo ostavku i na njihovo mjesto su došli Miloševićevi saveznici. To je ostalim republičkim rukovodstvima bio dokaz da srpska vlast ne odustaje od nasilnog preuređenja i centralizacije federacije. Nakon prevrata u Crnoj Gori predsjednik Predsjedništva SK Slovenije Milan Kučan je u januaru 1989. godine na 20. sjednici CK SKJ istakao da je Jugoslavija već u vanrednom stanju.[1622] Kučan je izjavio da ove promjene znače pretvaranje Jugoslavije u Srbiju.[1623] Slobodan Milošević je naveo da ono što se ne može promijeniti institucionalno mora vanisitucionalno.

Novu krizu Milošević je izazvao na Kosovu u februaru 1989. godine, gdje su izbili masovni štrajkovi za zaštitu autonomije Kosova. Povod su bile ustavne promjene statusa pokrajina, koje je usvojila Srbija, i smjena kosovskog rukovodstva koje se protivilo ovim ustavnim promjenama. Štrajk je bio odgovor Albanaca na politiku Srbije. Najveću ulogu u štrajku su imali

[1619] Radnici „pokvarili" proceduru, „Pobjeda", 5. X 1988, str. 1.
[1620] Nepovjerenje pokrajinskom rukovodstvu, „Pobjeda", 6. X 1988, str. 5.
[1621] Ostavka Predsjedništva PKSK Vojvodine, „Pobjeda", 7. X 1988, str. 1.
[1622] Kučan je naveo: „Pred našim očima voljom i aktivnostima dijela SKJ se dešava tihi prevrat koji polako mijenja sliku i suštinu zemlje. Ne dešava se samo iz dana u dan narod na ulici. Rađa se i neka druga Jugoslavija i nekakav drugačiji politički sistem. U stvaranju takvog političkog sistema i takve Jugoslavije komunisti, članovi SK Slovenije ne žele učestvovati." Bitka za Jugoslaviju, „Pobjeda", 31. I 1989, str. 1.
[1623] Miša Gleni, Balkan 1804-1999, (II deo), Beograd, 2001, str. 328.

rudari Starog trga kod Titove Mitrovice, koji su se zatvorili u jamu. Rudare je podržalo slovenačko rukovodstvo koje je izjavilo da se u Starom trgu brani avnojevska Jugoslavija.[1624] Milošević je obavijestio savezno partijsko rukovodstvo da će ustavne promjene sprovesti svim sredstvima, a Milan Kučan je odgovorio da je to kraj Jugoslavije kao federacije zasnovane na konsenzusu.[1625] Savezna vlada i rukvodstvo SKJ su popustili pod Miloševićevim pritiskom i na Kosovu je uvedeno vanredno stanje. Kosovsko rukovodstvo, predvođeno Azemom Vlasijem, pod pritiskom je podnijelo ostavku, a kosovska Skupština, opkoljena tenkovima JNA, prihvatila je 23. marta ustavne amandmane koji su smanjili nadležnosti pokrajina.[1626] Demonstracije su ugušene u krvi. Poginula su 22 demonstranta i 2 policajca, dok je veći broj ljudi povrijeđen. Skupština SR Srbije je 28. marta usvojila ustavne amandmane kojima je smanjena autonomija pokrajina.[1627] Time su, faktički, srušeni Ustav iz 1974. godine i Jugoslavija zasnovana na dogovaranju i ravnopravnosti republika.

Slovenački lideri su tokom 1989. godine počeli da zagovaraju stvaranje konfederacije i transformaciju Jugoslavije u dobrovoljnu zajednicu nezavisnih država, koje bi sarađivale na pitanjima od zajedničkog interesa uz postojanje monetarne unije.[1628]

Odnosi između Srbije i Slovenije su postali neprijateljski. Skupština Slovenije je 27. septembra 1989. godine usvojila amandman na republički Ustav koji je garantovao pravo na otcjepljenje. Milošević je pokušao da 1. decembra u Ljubljani organizuje miting Srba i Crnogoraca sa Kosova, ali slovenačke vlasti to nijesu dozvolile, zbog čega je Srbija prekinula odnose sa Slovenijom i zabranila je uvoz slovenačke robe.

Jugoslavija se urušavala i to se prenijelo i na jednu od najznačajnijih jugoslovenskih institucija – SKJ. U Beogradu je 20. I 1990. godine počeo s radom 14. vanredni kongres SKJ. Kongres je radio u tri komisije: za reformu privrednog sistema, reformu političkog sistema i za preobražaj SKJ.[1629] Na kongresu se produbio raskol između Srbije i Slovenije. U svim komisijama je izbio žestok sukob između srpskih i slovenačkih delegata, jer je slovenačka delegacija tražila da se SKJ preimenuje u savez samostalnih saveza, i to su postavili kao uslovi za njihovo dalje učešće na kongresu.[1630] Predstavnici Slovenije su predložili mjere koje su išle ka konfederaciji

[1624] Predrag J. Marković, Trajnost i promena, str. 26.
[1625] Ričard Dž. Krempton, Balkan posle Drugog svetskog rata, Beograd, 2003, str. 218.
[1626] Isto.
[1627] Predrag J. Marković, Trajnost i promena, str. 26.
[1628] Suzan Vudvord, Balkanska tragedija, str 104-105.
[1629] Kako stići vrijeme, „Pobjeda“, 21. I 1990, str. 1.
[1630] Vrhunac svađa, „Pobjeda“, 22. I 1990, str. 1.

Partije i Jugoslavije, dok su predstavnici Srbije težili centralizaciji. Zbog neprihvatanja njihovih predloga slovenački delegati su napustili kongres 22. januara, a potom su to uradili hrvatski i makedonski delegati, što je bio kraj SKJ.

Od tada je svaka republika vodila svoju politiku, a savezni organi su postali mjesta gdje su se sukobljvali interesi republika. SK Slovenije je u februaru 1990. godine promijenio ime u Savez komunista Slovenije – Partija za demokratsku obnovu (SKS-PDO). Izbori su održani u aprilu 1990. i na njima je pobijedila opoziciona koalicija DEMOS, čiji je cilj bio odvajanje Slovenije iz Jugoslavije. Za predsjednika Slovenije izabran je kandidat SKS-PDO Milan Kučan. Skupština Republike Slovenije je 2. jula 1990. godine usvojila Deklaraciju o suverenosti države Republike Slovenije. Krajem te godine Slovenija je prvu diplomatsku misiju otvorila u Briselu, a u decembru je održala referendum na kojem je izašlo 93,5% birača, od kojih je 94,6% glasalo za proglašenje nezavisnosti, ukoliko se do jula 1991. godine ne postigne dogovor o preuređenju federacije.[1631]

Novi Ustav Srbije je usvojen u julu 1990. godine. Omogućio je održavanje višestranačkih izbora, izbacio je naziv socijalistička iz imena republike i dodatno je umanjio prava koja su imale pokrajine. Istog dana 114 albanskih poslanika Skupštine SAP Kosovo je usvojilo Deklaraciju o proglašenju Republike Kosovo. Zbog toga je Skupština Srbije 5. jula raspustila kosovsku Skupštinu i vladu.[1632] U septembru je na Kosovu izbio opšti štrajk, nakon čega je oko 15.000 Albanaca otpušteno iz državne službe. Time je kosovska kriza radikalizovana, ali se Ibrahim Rugova, lider Demokratskog saveza Kosova (najuticajnije partije među Albancima), odlučio za pasivan otpor i bojkot institucija. Izbori u Srbiji su održani u decembru 1990. godine. Miloševićeva Socijalistička stranka Srbije je ubjedljivo pobijedila, a Milošević je izabran za predsjednika Srbije.

Izbori u Hrvatskoj su održani u aprilu i maju 1990. godine i na njima je pobijedila Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), koja je bila nacionalistički orijentisana i težila je nezavisnosti Hrvatske. Za predsjednika Hrvatske je izabran lider stranke Franjo Tuđman. Srbi u Hrvatskoj su formirali Srpsku demokratsku stranku (SDS), koja je u julu 1990. godine tražila autonomiju za Srbe u slučaju promjena u jugoslovenskoj federaciji, a 1. oktobra 1990. godine Srpsko nacionalno vijeće u Hrvatskoj je proglasilo osnivanje autonomne oblasti, koja je trebalo da okupi teritorije na kojima su

[1631] Ričard Dž. Krempton, Balkan posle Drugog svetskog rata, str. 339-340.
[1632] Isto, str. 329.

Srbi činili većinu.[1633] U jesen 1990. godine došlo je do pobune Srba i sukoba sa hrvatskom policijom.

Na izborima u Bosni i Hercegovini u novembru 1990. godine pobijedile su nacionalne stranke. Muslimani su najveće povjerenje dali Stranki demokratske akcije i njenom lideru Aliji Izetbegoviću, Hrvati HDZ-u, a Srbi SDS-u. HDZ i SDS su smatrali da bi, u slučaju raspada Jugoslavije, BiH trebalo da pripadne Hrvatskoj odnosno Srbiji. Na ovo su ih podsticale vlade iz Beograda i Zagreba. Na izborima u Makedoniji relativnu većinu je osvojila nacionalistička VMRO-DPMNE, dok su glasovi Albanaca, koji su činili četvrtinu stanovništva republike, takođe otišli nacionalističkim strankama.

Budućnost Jugoslavije je zavisila od dogovora republičkih vlasti, a rezultat je sredinom 1990. godine bio predvidiv s obzirom na njihove nepomirljive programe. Za očuvanje Jugoslavije 1990. godine borio se samo savezni premijer Ante Marković. Na mjesto predsjednika SIV-a izabran je u martu 1989. godine. Tokom devet mjeseci savezna Skupština je prihvatila niz njegovih zakona, koji su bili uslovi za prelazak na tržišnu ekonomiju. Ovim zakonima omogućeno je otvaranje tržišta novca, kapitala i radne snage. Privreda je liberalizovana, sprovedena je deregulacija, podsticani su privatno preduzetništvo, proizvodnja i izvoz. Izvršena je denominacija dinara od tadašnjih 10.000 na 1 konvertibilni dinar, ili 7 konvertibilnih dinara za 1 njemačku marku.

Cilje reformskog programa Anta Markovića je bilo stvaranje efikasne i minimalne savezne države, posvećene isključivo privrednoj efikasnosti. Federaciji je namijenio vođenje markoekonomske politike, uspostavljanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta i jedinstvenog poreskog sistema. Predložio je da se svi prihodi federacije svedu na carine i porez na promet, čime bi se prekinulo sa praksom da se budžet finansira doprinosom republika i pokrajina. Marković je smatrao da mu treba 4-5 godina za realizaciju ovog programa i da će njegove dobrobiti osjetiti svi. Zbog toga je naveo da je cilj tržišne ekonomije i demokratske države izgradnja novog tipa socijalističkog društva. Marković je dobio podršku od vlada SAD-a, SR Njemačke, Japana, Kanade i Francuske. Tokom 1989. i 1990. godine evropske i svjetske sile su podržavale integritet Jugoslavije.

Samo mjesec dana nakon usvajanja, Markovićeva reforma je počela da daje rezultate. Početkom 1990. godine uništeno je sivo devizno tršište, i za samo tri sedmice devizne rezerve Jugoslavije su povećane za 800 miliona

[1633] Isto, str. 333.

dolara.[1634] Oborena je inflacija i porastao je standard građana. Do sredine marta 1990. godine u Jugoslaviji je 292.000 privatnika formiralo svoja preduzeća. Ipak, reforma je imala ograničen domet, i u junu 1990. godine pokazale su se prve slabosti. Cijene su naglo skočile, izvoz opao, realne kamatne stope porasle, a u decembru je oko 8.600 preduzeća, u kojima je bilo oko 3,2 miliona radnika, bilo nesolventno.[1635]

U sferi političkih odnosa Marković je tražio potpunu demokratizaciju političkog sistema, i potpuno napuštanje svih ideoloških i samoupravnih ostataka u privrednom sistemu. Njegov politički program nije podržala ni jedna republička vlast, pa je sa pristalicama iz savezne vlade odlučio da formira političku partiju i da izađe na izbore. Osnivački skup Saveza reformskih snaga Jugoslavije (SRSJ) održan je 29. jula 1990. godine na Kozari.[1636]

Iako Jugoslavija u privrednom smislu nikad nije stajala bolje, Marković je vodio izgubljenu bitku. Rukovodstva Srbije, Hrvatske i Slovenije su bila ujedinjenja u neprijateljstvu prema saveznoj vladi.[1637] Republička rukovodstva su već presudila Jugoslaviji i ostalo je samo da se vidi kakav će biti rasplet, a Marković je zakasnio sa osnivanjem stranke, jer su izbori u Sloveniji i Hrvatskoj već bili održani. Na izborima u ostalim republikama SRSJ je zabilježio ubjedljive poraze. Uprkos poboljšanju standarda i napretku ekonomije, građani su na izborima okrenuli leđa Markoviću i posljednjoj nadi za opstanak Jugoslavije. Slovenačka vlada je imala veliku podršku naroda u svojoj republici u opstrukciji programa federalne vlade.[1638] U Srbiji, Slobodan Milošević je krajem 1990. godine iz saveznog budžeta uzeo između 1,5 i 2 milijarde dolara, koje su bile predviđene kao garancija za primarnu emisiju tokom 1991. godine i tako uništio povjerenje u federalni fiskalni sistem.[1639] Srbija je, faktički, u oktobru 1990. godine napustila Jugoslaviju, jer je uvela carinu na robu iz Slovenije i Hrvatske, dok je Miloševićeva propaganda tvrdila da se Srbija bori za Jugoslaviju.

Početkom 1988. godine crnogorska vlast se borila sa razarajućom ekonomskom krizom. Gubici crnogorske privrede 1987. godine su, u odnosu na 1986. godinu, bili veći za 251 odsto, i za 3,3 puta su bili veći od akumulacije.[1640] Spoljna zaduženost Crne Gore je bila jednaka

[1634] Plata je na tržištu, „Pobjeda“, 13. I 1990, str. 3.
[1635] Suzan Vudvord, Balkanska tragedija, str. 130.
[1636] Savez za reformu, „Pobjeda“, 30. VII 1990, str. 1.
[1637] Miša Gleni, Balkan 1804-1999, str. 329.
[1638] Suzan Vudvord, Balkanska tragedija, str. 128.
[1639] Ričard Dž. Krempton, Balkan posle Drugog svetskog rata, str. 341-342.
[1640] Perspektive, ipak, ima, „Pobjeda“, 24. VII 1988, str. 5.

tridesetogodišnjoj akumulaciji iz 1987. godine. Lični dohoci su bili za 26 odsto niži od jugoslovenskog prosjeka. Preko 60 odsto zaposlenih je primalo lični dohodak ispod prosjeka. Od 43.000 nezaposlenih u Crnoj Gori, više od 30.000 su činili mladi.

O ekonomskim i političkim prilikama je raspravljano na Konferenciji SK Crne Gore u maju 1988. godine.[1641] Konferencija je prihvatila uvođenje neposrednih izbora u delegatski sistem, i najavila je da će se zalagati za ustavne promjene koje će doprinijeti efikasnijem funkcionisanju federacije.[1642] Konferencija je usvojila stav da je potrebno postići veće jedinstvo unutar SKJ, od osnovnih organizacija do Centralnog komiteta SKJ.[1643] Podržana je politika CK SKJ prema političkoj krizi na Kosovu.

Pored unutrašnjih problema vlast Crne Gore je od ljeta 1988. godine morala da se bori i sa sve jačim pojavama srpskog nacionalizma, koji je ovog puta podržavala zvanična vlast SR Srbije. Slobodan Milošević je htio da izvrši prevrat u Crnoj Gori i teren za taj prevrat je pripremao raspaljivanjem srpskog nacionalizma na osnovu kosovskog pitanja. Za taj posao je angažovan Organizacioni odbor za organizovanje mitinga solidarnosti sa Kosova, u kojem su se okupili ekstremni srpski nacionalisti. Savezna Služba državne bezbjednosti, kao i republičke i pokrajinske Službe državne bezbjednosti: Crne Gore, Srbije, BiH, Vojvodine i Kosova su o tome raspravljale na zajedničkom sastanku u junu 1988. godine, i tada se saznalo za namjeru da se mitinzi organizuju i u Crnoj Gori.[1644]

Organizacioni odbor Srba i Crnogoraca s Kosova je u julu uputio pismo SK Crne Gore, i tražio je podršku.[1645] CKSK Crne Gore je o tome raspravljao 26. jula 1988. godine. Odbacio je većinu ocjena Organizacionog odbora i podržao je politiku SKJ i državnog rukovodstva.[1646] Ipak, u diskusiji o Kosovu par članova CKSK Crne Gore su podržali politiku SR Srbije i protestni miting u Novom Sadu.[1647] To je bio znak nejedinstva u CKSK Crne Gore. Ipak, predsjednik Predsjedništva CKSK Crne Gore Miljan Radović je naveo da se Crna Gora neće paternalistički postavljati prema Crnogorcima na Kosovu, i da je to stvar SR Srbije.[1648]

Iako je odbacila većinu navoda iz pisma, crnogorska vlast je prihvatila zahtjev Organizacionog odbora Srba i Crnogoraca sa Kosova da miting održi

[1641] Članstvo traži jasne odgovore, „Pobjeda“, 21. V 1988, str. 1-6.
[1642] Isto, str. 2.
[1643] Akcija i jedinstvo zaloga za danas i sjutra, „Pobjeda“, 22. V 1988, str. 1.
[1644] Vladimir Keković, Vrijeme meteža 1988-1989, Podgorica, 2002, str. 67-68.
[1645] Telegram sa Kosova, „Pobjeda“, 27. VII 1988, str. 4.
[1646] Nije položen najteži ispit, „Pobjeda“, 27. VII 1988, str. 4.
[1647] Isto.
[1648] Vladimir Keković, Vrijeme meteža, str. 65.

20. avgusta u Titogradu.[1649] Prema procjenama na mitingu se okupilo oko 30.000 ljudi.[1650] Došlo je do nacionalističkih ispada. Pozivalo se na oružje, raspirivale su se nacionalističke strasti i vrijeđalo rukvodstvo SKJ.

Crnogorsko rukovodstvo je dozvolilo miting jer je smatralo da će na taj način izbjeći optužbe da ne podržava Srbe i Crnogorce na Kosovu. Željelo je da se kriza na Kosovu riješi, ali kroz institucije SKJ i SFRJ. Crnogorsko rukovodstvo nije podržalo jednostrano mijenjanje Ustava SFRJ, ni vraćanje na centralizam i unitarizam. Nije podržalo srpski nacionalizam ni politiku Slobodana Miloševića. Zato je crnogorska vlast zabranila dalje održavanje mitinga, ali je, uprkos tome, u Nikšiću 18. septembra održan miting. Bilo je oko 60.000 ljudi iz Nikšića, drugih krajeva Crne Gore i Jugoslavije, a neke od parola su bile: „Hoćemo oružje", „Crna Gora je srpska Sparta", „Hoćemo ustanak", „Ubićemo Vlasija" i nekoliko portreta Slobodana Miloševića i frenetičnog skandiranja „Slobo-slobodo" i „Slobodane samo reci letjećemo kao meci".[1651] Istog dana na Cetinju je održan miting solidarnosti sa Srbima i Crnogorcima sa Kosova, na kojem je učestvovalo oko 30.000 građana iz Cetinja, okoline, drugih gradova Crne Gore i Srbije.

Na ovim mitnzima učestovalo je oko 50 lica koje je Služba državne bezbjednosti pratila na osnovu nacionalističkog djelovanja, a oko 40 tih lica je bilo iz Srbije i pokrajina, i oni su radili na pripremi mitinga, ispisivanju poruka parola i slogana, okupljanju i što masovnijem prisustvu građana mitinzima.[1652] Među njima su se isticali: Miroslav Šolević, Kosta Bulatović, Momčilo Pumpalović, Mićo Šparavalo, Rajko Čukić i Mošo Odalović.[1653]

Pošto vlast u Crnoj Gori nije podržala njegove ciljeve, Milošević je odlučio da je zamijeni. Kao povod su uzeti teško ekonomsko stanje u Crnoj Gori i, navodno, očuvanje avnojevske Jugoslavije.

Sindikat „Rakovice" je poslao pismo fabirici „Radoje Dakić" u Titogradu u kojem je tražio solidarnost za zahtjevima radnika „Rakovice" koje su iznijeli u saveznoj Skupštini 5. oktobra 1988. U fabričkom krugu „Radoja Dakića" je 7. oktobra održan protestni zbor, kojem su se „spontano" pridružili studenti Univerziteta „Veljko Vlahović", nakon čega je oko 2.000 radnika i studenata stiglo pred Skupštinu SR Crne Gore. Do kraja dana pred Skupštinom je bilo nekoliko destina hiljada ljudi koji su tražili ostavke i smjenu crnogorskog rukovodstva.[1654]

[1649] Protestni skup, „Pobjeda", 19. VIII 1988, str. 1.
[1650] Upozoravajući signal, „Pobjeda", 22. VIII 1988, str. 2.
[1651] Podrška bratstvu i jedinstvu, „Pobjeda", 19. IX 1988, str. 1.
[1652] Vladimir Keković, Vrijeme meteža, str. 70-71.
[1653] Isto, str. 71.
[1654] Radnici treže promjene bez odlaganja, „Pobjeda", 8. X 1988, str. 1.

Demonstracije ispred Skupštine policija je razbila u jutro 8. oktobra. Na magistralnom putu Nikšić-Titograd, kod mjesta Žuta greda, policija je spriječila da iz Nikšića prođe kolona organizovanih mitingaša. Istog dana održana je vanredna sjednica Predsjedništva CK SKJ na kojoj su odlučno podržane mjere Predsjedništva CKSK Crne Gore i izjavljeno je da su nacionalističke snage pokušale da iskoriste protestni miting u Titogradu kako bi izvršile puč u Crnoj Gori i ugrozile položaj Crne Gore kao ravnopravne članice jugoslovenske federacije. Predsjedništvo CK SKJ je zaključilo da je miting u Titogradu djelo militantnih grupe koje, sa svojm saveznicima u Crnoj Gori, djeluju na platformi srpskog nacionalizma i sve agresivnije dovode u pitanje postojanje crnogorske nacije, njene istorije, kulture i pravo na ravnopravni i slobodan razvoj u SFRJ.

Predsjedništvo CKSK Slovenije je podržalo Predsjedništvo CKSK Crne Gore da zaštiti identitet crnogorskog naroda i suverenost njegove države od tendencija osporavanja od velikosrpskog nacionalizma.[1655] Ovakvu podršku su poslali CKSK: Hrvatske, BiH i Makedonije.

Predsjedništva SR Srbije i CKSK Srbije su osudili izjavu predsjedništva CKSK Slovenije da je za dešavanja u Crnoj Gori odgovorno rukovodstvo Srbije.[1656] Srpski rukovodioci su naveli da su takve izjave pokušaj da se razbije saradnja građana Srbije i Crne Gore u rješavanju najtežih jugoslovenskih problema, a naročito kontrarevolucija albanskih nacionalista na Kosovu.

Na sjednici CKSK Crne Gore 14. oktobra razmatrana je politička i ekonomska situacija.[1657] Vlast je prihvatila nezadovoljstvo građana zbog loše ekonomske situacije, ali je odbila pokušaj de se promijene status i nacionalna politika Crne Gore. Predsjednik Republičkog izvršnog vijeća Vuko Vukadinović je naveo da su protesti podstaknuti sa strane, od „izvoznika revolucije“, raznih emisara i podstrekača. Predsjednik Predsjedništva CKSK dr Miljan Radović je naveo da će se SK odlučno obračunati sa narastajućim velikosrpskim nacionalizmom u Crnoj Gori. Predložio je da se CK izjasni o povjerenju Predsjedništvu i svakom njegovom članu pojedinačno. Nakon 25 sati sjednica CKSK Crne Gore se završila tako što je izglasano povjerenje Predsjedništvu CKSK Crne Gore i njegovom predsjedniku dr Miljanu Radoviću.[1658] Zaključeno je da su se na mitnizima u Nikšiću i Titogradu čuli opravdani socijalni zahtjevi radnika i

[1655] O podršci rukovodstvu Crne Gore, „Pobjeda“, 13. X 1988, str. 11.
[1656] Na liniji bratstva i jedinstva, „Pobjeda“, 11. X 1988, str. 11.
[1657] Teška situacija traži odgovornost, „Pobjeda“, 15. X 1988, str. 1.
[1658] Povjerenje Predsjedništvu, „Pobjeda“, 16. X 1988, str. 1.

građana, i da su svi organi SK u svim sredinama dužni da postave pitanje svog povjerenja.

Član Predsjedništva SFRJ Vidoje Žarković je podržao otpor crnogorske vlasti prema nasilnim demonstracijama 8. oktobra, i izjavio da bi popuštanje pod pritiskom takvih grupa značilo kapitulaciju i da takvu kapitulaciju crnogorski narod i crnogorski komunisti ne bi oprostili ni jednom rukovodstvu.[1659] Predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore dr Božina Ivanović je naveo da je Crna Gora poslije viševjekovne državne samostalnosti, učešća u revoluciji i oslobodilačkom ratu i poslije 40 godina prosperiteta u Jugoslaviji dovedena u situaciju da mora da brani svoj identitet.[1660] Član CK SKJ Veselin Đuranović je tvrdio da je mitnig bio pokušaj puča protiv legalnih organa Crne Gore.[1661] Đuranović je izjavio da je to dokaz da su mitinzi u Crnoj Gori povezani sa sličnim mitinzima u zemlji i da su oni dio ostvarivanja parole: „Srušićemo osovinu, Novi Sad, Titograd, Prištinu".

Skupština Crne Gore je 25. oktobra glasala o povjerenju Predsjedništvu SR Crne Gore, funkcionerima Skupštine i Republičkom izvršnom vijeću (RIV). Predsjedništvo Crne Gore, predsjednik i potpredsjednik Skupštine su dobili povjerenje. Od 20 članova RIV-a, 5 nijesu dobila dovoljan broj glasova, nakon čega je predsjednik RIV-a Vuko Vukadinović izjavio da neizglasavanje povjerenja petorici članova smatra oštrom kritikom njegovog rada i zbog toga je podnio neopozivu ostavku.

Crnogorska vlast je bila zatečena ovim dešavanjima. Pokrenula je ispitivanje povjerenja svom programu, i tolerantno se odnosila prema organizatorima i inspiratorima mitinga. Nastojala je da blagim postupcima i podržavanjem ekonomsko-socijalnih zahtjeva sa mitinga pokaže spremnost na razgovor, ali je tako samo slabila svoju poziciju. Crnogorsko rukovodstvo se plašilo da će Miloševića podržati vojska, plašilo se krvavog epiloga i zbog toga nije preduzelo ništa protiv organizatora.[1662]

Tolerantan odnos crnogorske vlasti prema prevratničkim snagama omogućio je Slobodanu Miloševiću drugu šansu. Prevrat koji je u Crnoj Gori počeo u avgustu 1988. godine, završen je 10-11. januara 1989. godine kada

[1659] Ostavke pod pritiskom su kapitulacija, „Pobjeda", 16. X 1988, str. 3.

[1660] Ivanović je izjavio: „Crna Gora je minulih dana izgubila svoj istorijski spokoj. Poslije vjekovne državne samostalnosti, poslije oslobodilačkog rata i revolucije i više od četiri decenije zajedničkog života u socijalističkoj Jugoslaviji stavljena je u poziciju da brani svoj identitet i istorijski legitimitet. Crna Gora je revolucijom obnovila svoje nacionalno dostojanstvo i svjesno se sudbinski opredijelila za demokratsku federativnu Jugoslaviju, zajednicu ravnopravnih naroda i narodnosti, za bratstvo i jedinstvo kao temeljni međusobni odnos...Crnogorci i drugi stanovnici Crne Gore nemaju pravo da pokleknu ni pred čijim pritiskom, nemaju pravo nikome da prepuste sudbinu Jugoslavije". Isto, str. 5.

[1661] Isto, str. 8.

[1662] Vladimir Kekoović, Vrijeme meteža, str. 179.

je na mitingu ispred zgrade Skupštine kapituliralo crnogorsko rukovodstvo. Ostavke su podnijeli Predsjedništvo CKSK Crne Gore, Predsjedništvo SR Crne Gore i predsjednik Skupštine SR Crne Gore, dok je Crna Gora bez Izvršnog vijeća (vlade) bila od sredine oktobra. Ova smjena je nazvana antibirokratskom revolucijom (AB-revolucija)

Na najvažnija mjesta u vlasti i partiji izabrani su ljudi koji su podržavali politiku Slobodana Miloševića. Za predsjednika Predsjedništva SR Crne Gore izabran je dr Branko Kostić, za predsjednika RIV-a Radoje Kontić[1663], i za predsjednika Skupštine dr Dragan Radonjić[1664]. Za člana Predsjedništva SFRJ iz Crne Gore izabran je funkcioner iz prethodnog režima Nenad Bućin, koji je, takođe, podržao novu vlast. Na X vanrednom kongresu SK Crne Gore u aprilu 1989. godine za predsjednika Predsjedništva CKSK Crne Gore izabran je Momir Bulatović, a za sekretara Predsjedništva CKSK Crne Gore Milo Đukanović[1665].

Nova crnogorska vlast je od prethodne preuzela samo simbole, dok u je u sferi ideologije napravila korjenite promjene. Tokom 1989. i 1990. godine njihova politika se bazirala na: podržavanju Srbije u politici prema Kosovu i stvaranju centralizovane Jugoslavije, na promjeni nacionalne politike i na odlaganju reformi u političkom sistemu. Ekonomska kriza, koja je bila jedan od povoda za januarsku smjenu, gurnuta je u drugi plan i nova vlast je, u stvari, koristila benefite reformi Anta Markovića.

Crnogorska vlast je podržavala vlast Srbije u svemu što je radila u federaciji. Podršku su iskazivali preko mitinga, kako bi pokazali da njihovu politiku prihvata većina građana. U martu 1989. godine Momir Bulatović i Milo Đukanović su podržali politiku SR Srbije u zahtjevima za preuređenjem Jugoslavije i osudili stavove koji su dominirali u SR Sloveniji.[1666] Otkazali su gostoprimstvo predsjedniku Predsjedništva SR

[1663] Kontić Radoje (Nikšić, 1937), političar. Doktorirao iz oblasti tehničkih nauka. Radio je u Željezari u Nikšiću. Član SIV-a (1978-1982 i 1986-1989), vanredni profesor Metalurško-tehnološkog fakulteta u Podgorici, predsjednik Izvršnog vijeća Crne Gore (1989-1991), potpredsjednik savezne Vlade i predsjednik Vlade SR Jugoslavije (1993-1998). ILCG, knjiga 4, str. 792.

[1664] Radonjić Dragan (Sarajevo, 1955), pravnik. Doktorirao je na Pravnom fakultetu u Podgorici 1985. godine. Na Pravnom fakultetu je biran u sva zvanja, od asistenta do redovnog profesora. Bio je predsjednik Skupštine Univerziteta Crne Gore (1987-1988), predsjednik Skupštine SR Crne Gore (1989-1990), dekan Pravnog fakulteta (1997-2001) i prorektor Univerziteta Crne Gore u nekoliko mandata. Vanredni član CANU je do 2003. i redovni od 2008. godine. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, Podgorica, 2009, str. 646.

[1665] Đukanović Milo (Nikšić, 1962), političar i državnik. Diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Titogradu. Bio je član Predsjedništva Republičke konferencije SSO Crne Gore, član Predsjedništva Konferencije SSO Jugoslavije, član CK SKJ, sekretar Predsjedništva CKSK Crne Gore. Predsjednik Vlade Crne Gore (1991-1998, 2003-2006, 2008-2010), predsjednik Crne Gore od 1998. do 2003. godine i predsjednik DPS-a od 1998. ILCG, knjiga 3, str. 610.

[1666] Cilj – radikalna debirokratizacija, „Pobjeda“, 5. III 1989, str. 6.

Slovenije Janezu Stanovniku u Crnoj Gori.[1667] Kada je Skupština Slovenije 27. septembra 1989. godine usvojila ustavne amandmane o pravu na otcjepljenje, u Titogradu je organizovan protestni skup, na kojem je, prema tvrdnjama „Pobjede“, učestvovalo oko 50.000 ljudi.[1668] Đukanović je na mitingu izjavio da se varaju svi oni koji misle da će crnogorska vlast šuteći posmatrati to što Slovenija radi.[1669] Bulatović je zaprijetio oružjem.[1670]

U Titogradu je 31. januara 1990. godine, povodom sukoba između srpskih vlasti i albanskih demonstranata na Kosovu, održan još jedan miting na kojem je, prema zvaničnim procjenama, učestvovalo oko 100.000 ljudi.[1671] Predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore dr Branko Kostić je tražio od Predsjedništva SFRJ da angažuje i jedinice JNA kako bi se obezbijedila zaštita srpskog, crnogorskog i ostalog nealbanskog stanovništva. Kostić je optužio slovenačko rukovodstvo da podržava separatistički pokret na Kosovu i zaprijetio je Milanu Kučanu.[1672] Traženo je da JNA hitno pomogne akcije milicije na Kosovu i da će, ukoliko Predsjedništvo SFRJ ne ispuni taj zahtjev, crnogorski dobrovoljci poći na Kosovo da pomognu sabraći.[1673] Od Predsjedništva SFRJ je traženo da protjera sve albanske imigrante i članove njihovih porodica, uključujući i one koje imaju jugoslovensko državljanstvo. Zahtijevano je da crnogorsko rukvodstvo preispita odnose sa SR Slovenijom i da, zbog izdaje Jugoslavije od strane slovenačkog rukovodstva, procijeni neophodnost potpunog prekida odnosa sa tom republikom. Tada je počeo upis dobrovoljaca za odlazak na Kosovo. Upis je obavljen u svim mjesnim zajednicama, preduzećima, organizacijama i ustanovama u Republici. Momir Bulatović je podržao ove zahtjeve.[1674]

[1667] Posljedica podrške separatizmu, „Pobjeda“, 18. III 1989, str. 2.
[1668] „Pobjeda“, 28. IX 1989, str. 1.
[1669] Isto, str. 6.
[1670] Bulatović je izjavio: „Nedvosmislenost opredjeljenja najviših državnih organa ne ostavlja sumnju u to da će naša patriotska opredjeljenja, težnja da očuvamo Jugoslaviju i da je dalje razvijamo, biti i ostvarena. S druge strane, neka nam ne zamjere i ako tražimo oružje. Mi to oružje, kao što znate, imamo. Ono je u rukama naše Jugoslovenske narodne armije, jer smo svi mi njeni vojnici. Ako shodno zakonima ove zemlje, i ako u skladu sa Ustavom SFRJ zatreba da i na taj način branimo teritorijalni integritet i nepovredivost naše Jugoslavije mogu računati na nas u punom broju, koliko nas ovdje ima.“ Isto.
[1671] Odbrana slobode, „Pobjeda“, 1. II 1990, str. 1.
[1672] Kostić je naveo: „Kučanu i njegovim istomišljenicima poručujemo: sa razgrađivanjem Jugoslavije počeli ste mnogo ranije. Sada su izgleda na redu praktični potezi. Ipak, ne počinjite od temelja, jer je značajan dio tih temelja duboko zaoran u kosovskim prostorima: Srbi i Crnogorci su određivali ovaj dio jugoslovenske granice. Oni će ga umjeti i čuvati, kao što će biti spremni braniti i svaki drugi dio granice Jugoslavije“. Isto.
[1673] Posljednje upozorenje, „Pobjeda“, 1. II 1990, str. 5.
[1674] Bulatović je izjavio: „Zaključke zbora sam prihvatio i podržao. Uostalom, lično vjerujem da u situacijama kao što je ova, političari, prije svega, treba da slušaju volju građana SR Crne Gore“. Isto.

U ljeto 1990. godine produbila se kriza u Jugoslaviji. Nove vlasti u Sloveniji i Hrvatskoj su tražile konfederaciju Jugoslavije, a predstavnici Albanaca su izglasali Republiku Kosovo. Skupština SR Crne Gore je 11. jula osudila Deklaraciju o suverenosti države Republike Slovenije i Deklaraciju o proglašenju Kosova republikom.[1675] Na ovaj slovenački prijedlog odgovorio je i sekretar Predsjedništva CKSK Crne Gore Milo Đukanović, koji je zaprijetio ratom, i rekao da će crnogorska vlast, ukoliko dođe do izdvajanja republika, pokrenuti pitanje granica i teritorija koje su uvijek pripadale Crnoj Gori, a koje su tada bile van njenih granica.[1676] Naveo je da će se Crna Gora i Crnogorci boriti protiv samoproglašene Republike Kosovo i da će Crna Gora podržati Srbiju u očuvanju teritorijalnog integriteta. Đukanović je smatrao da je Kosovo bedem srpskog i crnogorskog naroda. On je podržao i zahtjeve Srba u Hrvatskoj.[1677]

Predsjednik Predsjedništva CK SK Crne Gore Momir Bulatović je izjavio da ko hoće konfederaciju neće Jugoslaviju i da ona može postojati samo kao federacija.[1678] Bulatović je smatrao da Jugoslavija može postojati iako iz nje izađe jedna ili više republika, ali da bi se time aktuelizovalo pitanje unutrašnjih i spoljnih granica među republikama, naročito u Hrvatskoj.[1679]

Povodom sukoba u Hrvatskoj između hrvatske vlasti i pobunjenih Srba, u Titogradu je 2. oktobra 1990. održan miting na kojem je, pred oko 40.000 građana, govorio Branko Kostić i podržao je Srbe u Hrvatskoj.[1680] Predsjedništvo SR Crne Gore je uputilo prouku Predsjedništvu SFRJ u kojoj je navelo da od državnog vrha očekuje da preduzme sve mjere, uključujući i vojnu silu, da zašititi Srbe u Hrvatskoj.

Bezrezervna podrška Srbiji u jugoslovenskoj krizi uticala je i na promjene u nacionalnoj politici nove crnogorske vlasti. Tokom 1989. i 1990.

[1675] Deklaracije protiv SFRJ, „Pobjeda“, 12. VII 1990, str. 1.

[1676] Đukanović je izjavio: “Mi smo protiv mijenjanja postojećih granica u cilju očuvanja jugoslovenske države i mirnog očuvanja u njoj. No, ukoliko drugi ne misle tako, s puno prava pokrenućemo pitanje teritorija koje su Crnoj Gori odvajkada pripadale, a sada su izvan njenih granica...Što se tiče Kosova, te naše bolne i duboke rane, sa akterima zavjere „Kosovo republika“, bilo da je riječ o tamošnjim separatistima ili o njihovim podstrekačima na Kosovu i izvan njega – nema razgovora osim onoga koji se vodi sa neprijateljem zemlje i na način kako se on vazda sa takvima vodio na ovim prostorima. Kosovo je bedem srpskog i crnogorskog naroda koji ne može pasti dok je nas i pokoljenja naših potomaka. Kosovo je dio SR Srbije i svi građani koji u njemu žive moraju imati ista prava i poštovati važeće zakone i propise. Kosovo se mora braniti svim sredstvima, pa zbog toga mjere koje preduzima SR Srbija za uspostavljanje reda na svojoj teritoriji pozdravljamo i do kraja podržavamo“. Niko nam nije darovao državu i slobodu, „Pobjeda“, 14. VII 1990, str. 5.

[1677] „Pobjeda“, 21. IX 1990, str. 4.

[1678] „Pobjeda“, 23. IX 1990, str. 2.

[1679] „Pobjeda“, 7. X 1990, str. 6.

[1680] „Pobjeda“, 3. X 1990, str. 1.

godine nova vlast je odbacila politiku prethodne vlasti u izgradnji crnogorskog nacionalnog identiteta. Poništeni su dvadestogodišnji napori na ostvarivanju Platforme o razvoju crnogorske kulture iz 1970. godine. Period od 1970. do 1989. godine proglašen je za istorijsku nelogičnost, separatizam i odvajanje Crne Gore od njene tradicije. Zbog toga je nova vlast izjednačavala prethodnu vlast sa crnogorskim sepratizmom i nacionalizmom, što je bila neistina. Nova vlast je za separatizam, naročito, optuživala funkcionere prethodne vlasti Veljka Milatovića i Veselina Đuranovića, iako u njihovom političkom djelovanju nije bilo separatističkih poteza, već samo borbe za ravnopravnost crnogorske nacije i autohtonost crnogorske kulture u Jugoslaviji. No, i to je za novu vlast bilo suviše radikalno. Predsjedništvo CKSK Crne Gore je 27. septembra 1989. godine organizovalo raspravu o kulturi, na kojoj je osuđen prethodni kocept razvoja crnogorske kulture.[1681] Skupom je predsjedavao Todor Baković, član Predsjedništva CKSK.

Dok je prethodna vlast crnogorstvo i srpstvo držala na odstojanju, nova vlast je učinila sve da ih približi, gotovo do potpunog spajanja. Nova kulturna politika nije eksplicitno negirala crnogorsku individualnost, ali ju je svela tek na dekor srpstva.

Sekeratar Predsjedništva CK SK Crne Gore Milo Đukanović je negirao da je januarska smjena bila trijumf velikosrpske ideologije. On je smatrao da januarska smjena ne vodi nacionalnom ugrožavanju crnogorske državnosti i nacionalnosti, već jačanju jedinstvene Jugoslavije.[1682]

Nova nacionalna politika crnogorske vlasti definisana je tokom 1989. godine. Stavovi vodećih ličnosti vlasti, Momira Bulatovića i Mila Đukanovića svjedoče o tome. Đukanović je na X vanrednom kongresu u aprilu 1989. godine izjavio da srpska i crnogorska nacija imaju isto etničko porijeklo i da Srbija ne ugrožava crnogorsku naciju i državnost. Odbacio je teoriju o crnogorskoj autohtonoj etnogenezi i izjavio je da je ponosan zbog istorijskih spona i istog etničkog porijekla srpske i crnogorske nacije, kao i

[1681] U raspravi su učestvovali: Blagota Eraković, Sava Laban, Slobodan Tomović, Čedo Vuković, Budimir Dubak, Dragica Tomas, Dušan Kostić, Veselin Rakčević, Radomir Uljarević, Predrag Golubović, Jovan Striković, Ranko Jovović, Zdravko Velimirović, Želidrag Nikčević, Ilija Lakušić, Dragomir Brajković, Zdravko Velimirović i Velibor Zolak. „Pobjeda“, 28. IX 1989, str. 13.

[1682] Đukanović je izjavio: „U Jugoslaviji, postoji još puno, što namjernog što nenamjernog, nerazumijevanja i neinformisanosti o zbivanjima u Crnoj Gori, a kao rezultat toga pojavljuje se podozrenje. Nakon oktobarskih, januarskih i kasnijih dana svakome u Jugoslaviji moralo bi postati jasno da se ne radi ni o kakvom gubljenju bilo nacionalnog bilo državnog identiteta Crne Gore, o bilo kakvom vezivanju Crne Gore za nekog posebno u Jugoslaviji, osim o još jedanput ponovljenoj privrženosti Crne Gore Jugoslaviji kao cjelini. Otuda mislim da sve te maliciozne, zlonamjerne kvalifikacije zbivanja u Crnoj Gori zaista nemaju mjesta ni realnog osnova i više govore o nekim predrasudama, o nekim fobijama, o nekim potpuno iracionalnim podozrenjima onoga koji ih upućuje nego li o nama samima“. Ideju ne smijemo iznevjeriti, „Pobjeda“, 8. VI 1989, str. 5.

zbog autonomnosti crnogorske nacije.[1683] O osnivačima i funkcionerima Književne opštine Cetinje, koja je objavila knjigu Sava Brkovića „Etnogenezofobiju“, mislio je sve najgore.[1684] Đukanović je „Etnogenezofobiju“ nazvao knjigom svađalačke mržnje i knjigom razbratnicom srpskog i crnogorskog naroda. „Etnogenezofobiju“ je smatrao većom opasnošću od Dobrice Ćosića, iako se s Ćosićem nije slagao. Đukanović je smatrao da je crnogorski nacionalizam najrazjareniji i najaktuelniji od svih nacionalizama u Crnoj Gori. S druge strane, branio je državnost Crne Gore, ali je bio protiv ideje o nezavisnosti i taj projekat je smatrao ideološkim nasljeđem Savića Markovića Štedimlije i Sekule Drljevića.[1685]

Momir Bulatović je u septembru 1989. godine izjavio da Predsjedništvo CKSK Crne Gore po nacionalnom opredjeljenju Crnogoraca (dvostruki nacionalizam) ima isti stav kao i Matija Bećković.[1686] I Bulatović je bio protivnik teorije o crnogorskoj etnogenezi. Smatrao je da crnogorski i srpski narod u etničkom smislu nije moguće razdvajati, ali je tvrdio da je Crna Gora država, a Crnogorci narod.[1687] Za odricanje veze sa srpskim narodom Bulatović je optužio zelenaše i njihov jak uticaj u kulturnim institucijama, a za to je, kao glavne krivce, imenovao Veljka Milatovića i Veselina Đuranovića, jer je smatrao da su oni štitili i podupirali zelenaše. Bulatović je izjavio da je Crna Gora vezana za Kosovski mit, pojam i simbole, i da će svaka politička elita u Crnoj Gori morati da računa s tim.

[1683] Đukanović je naveo: „Bestidno je, a na sreću pokazalo se i besplodno, dugogodišnje plašenje crnogorskog naroda potencijalnim velikosrpskim hegemonizmom kao negatorom crnogorske nacije i države. Na takvim, rekao bih i bolesnim halucinacijama, u dobroj sam mjeri tražio a sve do skoro i nalazio način za održavanje na vlasti i skretanje narodne i političke pažnje sa sebe. Komandantima te borbe protiv zamišljenog neprijatelja uredno je stizala i bezrezervna podrška pojedinih republičkih, pa i jugoslovenskog rukovodstva. Crnogorci danas ne osjećaju, niti bi to bilo moguće, negiranje niti odricanje istorijskom evolucijom dosegnute i u revoluciji izborene autonomnosti crnogorskog nacionalnog identiteta i državnosti. Otuda nemamo nikakvog ni istorijskog, niti aktuelnog razloga za podozrivost i fobiju prema bilo kome, prema Srbima, zbog zajedničkog etničkog porijekla i zbog brojnih istorijskih spona, naročito. To bi prije moralo biti ono što i jedne i druge ispunjava ponosom, a ne fobijama i etnogenetskim traumama. Zato mi ne smijemo i nećemo rušiti mostove ni ispred ni iza nas. Utoliko prije, što to uistinu nimalo ne umanjuje našu ljubav ni privrženost i svim ostalim narodima i narodnostima u jugoslovenskoj familiji“. Gasili smo žeđ na fatamorgani, „Pobjeda“, 26. IV 1989, str. 8.

[1684] Milo Đukanović, Ne razbijaj ogledalo ako ti se lice ne dopada, „Pobjeda“, 2. VIII 1989, str. 2.

[1685] Đukanović je izjavio: „Država je za nas uvijek bila pitanje časti, a sloboda uslov opstanka. Zato su na kvislinšku tvorevinu Drljevića, Štedimlije i njihovih pokrovitelja od 12. jula 1941. godine samo Crnogorci već sjutradan odgovorili ustankom i borbom za budućnost po sopstvenoj mjeri. O sudbini Crne Gore odlučivaće, kao i do sada, Crnogorci, naravno, zajedno sa pripadnicima drugih naroda i narodnosti, koji u njoj žive. O njenim granicama niko nema pravo razgovarati bez našeg učešća.“ Niko nam nije darovao državu i slobodu, „Pobjeda“, 14. VII 1990, str. 5.

[1686] „Pobjeda“, 18. IX 1989, str. 3.

[1687] „Pobjeda“, 7. X 1990, str. 6.

U ime jugoslovenskog centralizma i srpskih nacionalnih interesa nova vlast je pristala na degradaciju crnogorskog identiteta. Vlast je dopustila najuticajnijim srpskim nacionalistima da u Crnoj Gori slobodno negiraju crnogorski identitet. U septembru 1990. godine žiri za dodjelu Njegoševe nagrade, koga je formirala Skupština SR Crne Gore, nagradu je dodijelio Dobrici Ćosiću, za trilogiju „Vreme zla“.[1688] Nagrada je Ćosiću uručena 28. oktobra u Vladinom domu na Cetinju.[1689] Ćosić je pozvao Crnogorce da slijede Njegoša i da ispune kosovski zavjet.[1690] Novčani dio nagrade poklonio je Fondu za povratak Njegoševe kapele na Lovćen.[1691] Matija Bećković je dodjelu Njegoševe nagrade Ćosiću nazvao oslobođenjem Crne Gore od komunizma. Bećković je u Titogradu izjavio da je crnogorska nacija rođena prije njega i da se nada da će umrijeti prije njega.[1692]

Saveznik vlasti je bila i Srpska pravoslavna crkva, odnosno Crnogorsko-primorska mitropolija. Mitropolit Amfilohije Radović[1693] je svečano ustoličen na Cetinju 30. decembra 1990. godine. Na tron ga je uveo srpski patrijarh Pavle, a svečanosti su prisustvovali crnogorski zvaničnici: Momir Bulatović, Radoje Kontić, Blagoje Lučić, Pavle Bulatović, potom predsjednik Srpske demokratske stranke BiH Radovan Karadžić i akademik Matija Bećković.[1694] Patrijarh Pavle je rekao da je Crna Gora je u očima čitavog srpstva uvijek bila pojam slobode, čestitosti i junaštva, a mitropolit Amfilohije je izjavio da je došao na drevni tron srpskih episkopa. Poručio je da je Kosovo temelj srpstva a da je Lovćen njegov krov.[1695]

Crnogorska vlast je promovisala srpstvo i podržavala ciljeve Srbije, bila saveznik sa nacionalistima, ali nije dopustila da ideologija četničkog pokreta iz Drugog svjetskog rata postane zvanična idelogija. Zadržani su

[1688] Za ovu odluku su glasali predsjednik žirija Milo Kralj i članovi: Petar Sarić, Čedomir Mirković, dr Nikola Kovač, dr Radomir Ivanović i dr Slobodan Kalezić. Članovi: dr Svetozar Petrović, dr Georgi Salev i Husein Bašić su glasali za Slobodana Selinića i njegov roman „Timor mortis“. Pošto je pravilnik propisivao da dobitnik dobije najmanje sedam (a Ćosić je dobio šest glasova), dr Svetozar Petrović je odlučio da svoj glas priključi onima koji su glasli za Ćosića. Sjednici nijesu prisustvovali članovi žirija iz Zagreba Isak Kalpačina i Branko Bošnjak, Vasja Prodan iz Slovenije, kao ni Milika Pavlović iz Crne Gore. „Pobjeda“, 7. IX 1990, str. 1 i 9.

[1689] „Pobjeda“, 29. X 1990, str. 1.

[1690] Izjavio je: „Petar II Petrović Njegoš je zvao svoje Crnogorce da ispune kosovski zavet i slede Miloša Obilića. Pripadajući Njegoševom rodu, usuđujem se da današnjim naraštajima Crne Gore predložim da prezirući ljudsko ništavilo slede Njegoša i tako „Crna Gora izgub da namiri“. Isto.

[1691] „Pobjeda“, 25. X 1990, str. 11.

[1692] „Pobjeda“, 4. XII 1990, str. 6

[1693] Amfilohije Radović (Bare Radovića, Kolašin, 1938), mitropolit crnogorsko-primorski. Bogosloviju sv. Save završio je u Beogradu, a postdiplomske studije u Bernu i Rimu. Zamonašio se u Grčkoj, a doktorsku tezu je odbranio u Atini 1973. godine. Od 1976. godine je docent, a potom redovni profesor na Bogoslovskom fakultetu u Beogradu. Za episkopa banatskog izabran je 1985. godine, a iz Vršca na Cetinje je prešao 1990. gdje je ustoličen za mitropolita crnogorsko-primorskog. ILCG, knjiga 1, str. 26.

[1694] „Pobjeda“, 31. XII 1990, 1. i 2. I 1991, str. 4.

[1695] „Pobjeda“, 30. XII 1990, str. 6.

simoboli Socijalističke Republike Crne Gore i nastavljeno je obilježavanje svih praznika koji su bili posvećeni socijalističkoj revoluciji i narodnooslobodilačkom ratu. Iako je srpski nacionalizam postao ideološki saveznik nije dozvoljeno izrugivanje sa socijalističkim i republičkim simbolima. Primjer za to je oduzimanje Zlatne plakete Ratkovićevih večeri poezije Miodragu Bulatoviću 1990. godine. Organizacioni odbor „Ratkovićevih večeri poezije" je Bulatoviću dodijelio ovu nagradu, ali je komisija Skupštine opštine Bijelo Polje odlučila da se Zlatna plaketa ne dodijeli Bulatoviću jer je izjavio da je petokraka na državnoj zastavi Crne Gore – crvena žaba.[1696]

Dok je vlast u nacionalnoj politici napravila zaokret, u političkom sistemu je čitavu godinu odlagala reforme. Načelno je promovisala demokratizaciju političkog sistema, a u praksi je očuvala postojeći sistem i bila je protiv formiranja višestranačkog sistema. Na X vanrednom kongresu SK Crne Gore u aprilu 1989. godine odlučeno je da se zadrži jednopartijski politički sistem, koga su nazvali socijalistička samoupravna demokratija.[1697]

Uprkos tome, krajem 1989. i početkom 1990. godine počelo je osnivanje političkih udruženja i stranka. Liberalni savez Crne Gore je osnovan na Cetinju 26. januara 1990. godine. Borio se za očuvanje ravnopravne Jugoslavije, demokratizaciju i liberalizaciju sistema, za zaštitu crnogorskih nacionalnih interesa i za međunacionalni sklad. Na čelu stranke je bio Slavko Perović. Narodna stranka je osnovana 12. maja 1990. godine. Formirana je kao srpska nacionalna stranka. Nastala je zbog poništavanja podjele na Srbe i Crnogorce, i smatrala je da su nacionalni Crnogorci izdajnici i djeca kominternovsko-vatikanske indoktrinacije.[1698] Lider stranke je bio književnik i profesor Filozofskog fakulteta dr Novak Kilibarda.

U Titogradu je 6. VII 1990. godine osnovana Socijalistička partija, a njen prvi predsjednik profesor ETF-a dr Ljubiša Stanković[1699] je naveo da će se stranka boriti za socijalnu demokratiju, modernu i efikasnu federativnu

[1696] Bojkot povodom odluke, „Pobjeda", 22. VIII 1990, str. 12.

[1697] Milo Đukanović je na X vanrednom kongresu naveo: „Kada je u pitanju biće ukupnog političkog sistema onda on treba da ostane sistem socijalističke samoupravne demokratije u kojem će se afirmisati pozicija preobraženog i punoljetnog Socijalističkog saveza radnog naroda kao tržišta različitih političkih programa i ideja na generalnoj platformi razvoja socijalizma". Gasili smo žeđ na fatamorgani, „Pobjeda", 26. IV 1989, str. 8.

[1698] Glas naroda je glas Boga, „Pobjeda", 10. VIII 1990, str. 6.

[1699] Stanković Ljubiša (Murina, Andrijevica, 1960), elektroinženjer. Diplomirao (1982) i doktorirao (1988) na ETF-u u Titogradu. Na ETF-u je prošao sva zvanja od asistenta (1982) do redovnog profesora (1995). Vanredni (1996) i redovni (2003) član CANU. Bio je član Predsjedništva Crne Gore (1989-1991), predsjednik Saveza reformskih snaga za Crnu Goru (1990-1992), poslanik u Skupštini Crne Gore (1991-1992) i poslanik u Saveznoj skupštini (1992-1996). Bio je rektor Univerziteta Crne Gore (2003-2008). Ambasador je Crne Gore u Londonu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 715.

Jugoslaviju zasnovanu na ravnopravnosti naroda i republika.[1700] Sa nekolike manje partije slične orijentacije Socijalistička partija se ujedinila 27. jula, i formirali su Socijaldemokratsku partiju reformista.

Skupština Crne Gore je tek 11. jula 1990. godine usvojila Zakon o udruživanju građana kojim je omogućeno da se legalizuju već formirana politička udruženja i partije.[1701] Skupština je 31. jula usvojila ustavne amandmane, koji su legalizovali višestranačaki sistem.[1702] Tako je omogućeno održavanje neposrednih izbora za jednodomnu Skupštinu od 125 poslanika i izbora za Predsjedništvo SR Crne Gore, koje su činili predsjednik i četiri člana.

Liberalni savez, Socijaldemokratska partija i manje stranke sa sličnim opredjeljenjima: Partija socijalista, Nezavisna organizacija komunista i Stranka nacionalne ravnopravnosti, odlučili su da u koaliciji nastupe na izborima, i ujedinili su se pod okriljem Saveza reformskih snaga Jugoslavije (SRSJ). U Titogradu je 6. oktobra održana osnivačka konferencija SRSJ za Crnu Goru. Ljubiša Stanković je bio predsjednik koordinacionog odbora SRSJ za Crnu Goru.[1703]

Parlamentarni i prvi krug izbora za Predsjedništvo su održani 9. decembra 1990. godine. SK Crne Gore je od 125 mandata osvojio 83, SRSJ 17, Narodna stranka 13 i Demokratska koalicija (koja je objedinila dvije muslimanske i jednu albansku nacionalnu partiju) 12 poslanika. Za predsjednika Predsjedništva Crne Gore izabran je Momir Bulatović (u drugom krugu je ubjedljivo pobijedio kandidata SRSJ dr Ljubišu Stankovića sa 78,13% osvojenih glasova). Za članove Predsjedništva su izabrani kandidati SK: Milica Pejanović-Đurišić[1704], Svetozar Marović, Hazbo Nuhanović, i nezavisni kandidat dr Slobodan Vujačić. U februaru 1991. godine za prvog predsjednika vlade Crne Gore izabran je Milo Đukanović.

Time je okončana socijalistička era, a tragovi socijalizma zadržali su se samo u republičkim simbolima i imenu vladajuće partije. Iako je zadržala ime Saveza komunista vlast nije imala nikakve ideološke veze ni sa marksističkom ideologijom ni sa Savezom komunista od prije 1989. godine.

[1700] Za Crnu Goru u okviru Jugoslavije, „Pobjeda“, 7. VII 1990, str. 4.
[1701] Dr Veselin Pavićević, dr Srđan Darmanović, Olivera Komar, Zlatko Vujović, Izbori i izborno zakonodavstvo u Crnoj Gori 1990 – 2006, CEMI, drugo dopunjeno izdanje, Podgorica, 2007, str. 13-14.
[1702] Isto, str. 14.
[1703] „Pobjeda“, 7. X 1990, str. 4.
[1704] Pejanović-Đurišić Milica (Nikšić, 1959). Diplomirala 1982. na ETF-u u Titogradu, a doktorirala na ETF-u u Beogradu 1987. Na ETF-u u Podgorci radi do 1988. godine. Od 1990. do 1992. bila je članica Predsjedništva Crne Gore, poslanica u Skupštini Crne Gore (1993-2001), predsjednica DPS-a (1997-1998), ambasadorica Državne zajednice Srbije i Crne Gore u Belgiji i Luksemburgu (2004-2006), ambasadorica Crne Gore u Parizu (2007-2010), ministrica odbrane Crne Gore (2012). Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 566.

Promijenjeni su stavovi prema federaciji, naciji, političkom sistemu i ekonomiji.

Događaji od kraja 1988. godine bili su izazovni za intelektualce, jer od 1945. do 1988. godine nije bilo ni pribiližno toliko dramatičnih i intenzivnih promjena koliko od ljeta 1988. do kraja 1990. godine.

Nakon održavanja prvih mitinga 1988. godine postalo je jasno da je došlo do raskida idile između intelektualaca i „stare“ vlasti. Intelektualci su ovu vlast iznevjerili u dešavanjima od ljeta 1988. do januara 1989. godine. U tom periodu većina je ćutala i čekala rasplet. Samo su akademici Vlado Strugar i Dimo Vujović eksplicitno istupili protiv uzdrmane vlasti, i podržali su politiku organizatora mitinga. Na Skupštini CANU, koja je održana 27. oktobra 1988. godine, Strugar je pročitao svoj „Predlog pitanja crnogorskom narodu o srpstvu i o mogućem ujedinjenju Crne Gore i Srbije“.[1705] Strugar je izjavio da su mitnizi koji su se desili u Crnoj Gori tokom ljeta i jeseni politički ustanak u kojem je učestvovalo oko 200.000 ljudi i da se radi o prosrpskim ustancima. Na osnovu toga je tražio ujedinjenje Srbije i Crne Gore u jednu republiku, i predlagao je da se ona zove Crna Gora i Srbija, ili Srbija i Crna Gora ili Republike Zeta i Raška. Presjednik CANU Mirčeta Đurović je naveo da Strugarev predlog vrijeđa i njega i Akademiju, i Stugarev „Predlog“ nije uvršten u gradivo Akademije.

Na Skupštini CANU 27. oktobra 1988. godine govorio je i akademik Dimitrije-Dimo Vujović, koji je u 21 tezi iznio mišljenje o dešavanjima u Crnoj Gori. On je mitinge ocijenio kao veliku lekciju iz demokratije i kritikovao je one koji su odbacili mitinge kao legitimno političko sredstvo.[1706] Naveo je da se istorija stvara i na ulicima i da se on ponosi što je nekada učestvovao u stvaranju istorije na ulici. Izjavio je da je, zahvaljujući mitinzima u Crnoj Gori, demokratija dobila značajne impulse i da će narod biti spokojan tek kada se izvrši potpuna kadrovska obnova.

Vujović je oštro napao vlast u čijem stvaranju i održavanju je učestvovao od rata, i vlast koja mu je decenijama omogućavala punu afirmaciju i vjerovala u njegove naučne stavove. Vujović ih je nazvao neodogovornom i bezosjećajnom nacionalno-etatističkom birokratijom. Osudio je nacionalističke istupe na mitinzima i smatrao je da bi trebalo

[1705] Nauka protiv krize, „Pobjeda“, 28. X 1988, str. 10.

[1706] Vujović je izjavio: „Za birokrate demokratija nije vlast naroda, nego vlast u ime naroda, demokratija je kada se na njihov poziv okupe mase da bi aplaudirale njihovim govorima. Ali ako se te mase same okupe i, nezadovoljne stanjem u društvu, kritikuju birokrate i traže njihov opoziv, onda je to pritisak ulice. Za neke je to populističko pučistički nacionalizam...Onaj ko je izučavao istoriju društva, ko je izučavao kako se stvara istorija, zna da se ona stavrala i na ulicama...I među nama ima dosta ljudi koji su stvarali istoriju na ulicama i time se s pravom ponosimo“. Dr Dimitrije Dimo Vujović, Nekoliko teza o demokratiji, birokratiji i nacionalizmu u vezi sa posljednjim događajima u Crnoj Gori, „Ovdje“, broj 235, decembar 1988, str. 3.

suzbijati velikosrpski i crnogorski nacionalizam, ali je tvrdio da mitinzi nijesu odraz velikosrpstva. Izjavio je da su događaji u Crnoj Gori prožeti jugoslovenskim duhom i da nema dokaza da je Srbija organizovala zavjeru protiv Crne Gore.[1707] Iako je osudio velikosrpski nacionalizam, Vujović je smatrao da je crnogorski nacionalizam veća opasnost, i smatrao je da je uzdrmana vlast naklonjena crnogorskom nacionalizmu.[1708]

Nakon raspleta u januaru intelektualci su masovno prešli na stranu nove vlasti. O tome najbolje svjedoči primjer CANU. Dok je na Skupštini u oktobru većina akademika ćutala, Skupština CANU, koja je održana 10. marta 1989. godine, usvojila je tekst kojim se obratila javnosti i navela je da bezrezervno podržava novu vlast.[1709] CANU je podržala nacionalnu politiku nove vlasti. Podržala je socijalistički politički pluralizam i smatrala je da ne treba uvoditi višestranački sistem.

Vlado Strugar je na ovoj Skupštini januarsku smjenu nazvao trećim ustankom crnogorskog naroda (prethodna dva su bila 1918. i 1941.). Ovaj put ga niko nije osporavao. Strugar je januarske događaje nazvao istorijskim ustankom. Akademik Miomir Mito Savićević[1710] je govorio protiv Slovenaca i Hrvata i izjavio da Akademija mora pomoći novoj i mladoj vlasti. Akademik i književnik Radonja Vešović je ocijenio da je svako antisrpstvo vađenje iz groba ustaštva i fašizma, a akademik i ekonomista Božidar

[1707] Vujović je naveo: „Primjerom Crne Gore Jugoslavija se plaši baukom velikosrpskog nacionalizma. Optužuje se rukovodstvo jedne republike za zavjeru protivu Crne Gore. Za teške ocjene, tvrdnje i optužbe nijesu pruženi valjani dokazi. Kome i čemu to služi. Crnoj Gori i Jugoslaviji ne. Događaji u Crnoj Gori bili su prožeti jugoslovenskim duhom...Za Crnu Goru nema druge alternative osim Jugoslavije i jugoslovenstva. Ponosni smo što je naša Akademija toga odavno svjesna i što radi u tom duhu“. Isto.

[1708] Isto.

[1709] Skupština CANU je navela: „U skladu sa interesima crnogorskog naroda i narodnosti koje žive u SR Crnoj Gori bezrezervno podržavamo Platformu predstavnika mlade generacije, radnika i inteligencije Crne Gore, izraženu na masovnim narodnim mitinzima bratstva i jedinstva i solidarnosti. Podržavamo takođe njihov sadašnji program djelatnosti, u kome vidimo mogućnost izlaska iz krize i radikalnih reformi našeg društva. Uvjereni smo da januarski događaji u Crnoj Gori imaju pozitivan značaj za cijelu SFRJ i njen dalji razvitak. U sadašnjem društveno-istorijskom trenutku smatramo najvažnijim zadatkom očuvanje Jugoslavije – države i društveno-političke zajednice zasnovane na autentičnim odlukama Drugog zasijedanja AVNOJ-a. Zato osuđujemo aktivnosti u djelovima zemlje koji ugrožavaju jedinstvo SFRJ, njeno samoupravno uređenje, ravnopravnost naroda i vode daljim podjelama na nacionalnoj ili konfesionalnoj osnovi. Zalažemo se za pluralizam političkog mišljenja u Socijalističkom savezu radnog naroda Jugoslavije, ali smo protiv osnivanja novih partija čiji programi imaju za cilj promjenu društvenog sistema SFRJ. Osuđujemo svaki vid podrške albanskim separatistima i smatramo politički opravdanom odluku Predsjedništva SFRJ o uvođenju vanrednog stanja u SAP Kosovo, kao prve efikasne mjere za slamanje kontrarevolucije koja ugrožava integritet i opstanak Jugoslavije. Mjere će omogućiti red, rad i jednaka prava za sve građane SAP Kosovo“. Izjava Skupštine CANU, „Pobjeda“, 11. III 1989, str. 11.

[1710] Savićević Miomir Mito (Cetinje, 1916 – Beograd, 1996), ljekar. Medicinu je završio u Boegradu 1941. Učesnik NOB-a od 1941. Specijalizirao je neuropsihijatriju. Za docenta na Medicinskom fakultetu u Beorgadu izabran je 1948. za vanrednog 1950. i redovnog profesora 1959. godine. Direktor Instituta za higijenu, socijalnu medicinu i humanu ekologiju Medicinskog fakulteta u Beogradu bio je 30 godina. Za vanrednog člana CANU izabran je 1981. godine, a za redovnog 1988. godine. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1993, Podgorica, 1993, str. 131-132.

Gluščević da je januarska smjena „logičan smjer događaja“. Akademik Ljubiša Rakić[1711] je kritikovao Ustav iz 1974. godine, i naveo je da je Srbija 1988. godine, odbacujući Ivana Stambolića drugi put u istoriji (poslije Obrenovića), zbacila vazalsku dinastiju koja je dozvolila i podržavala srbofobiju. Znak podrške novoj vlasti CANU je iskazala dodjeljivanjem nagrada iz „Fonda Petra Vukčevića“ mr Momiru Bulatoviću (asistentu i prodekanu za nastavu na Ekonomskom fakultetu) i Milici Pejanović Đurišić (docentu na ETF-u), kao mladim stvaraocima za postignute rezultate u oblasti nauke. U vrijeme dobijanja nagrade Momir Bulatović je bio predsjednik Odbora za pripremu Desetog vanrednog kongresa SK Crne Gore, a Milica Pejanović Đurišić član CK SKJ.

Na Skupštini CANU, koja je održana 27. oktobra 1989. godine, prilikom usvajanja zapisnika Skupštine iz oktobra 1988. godine, Vlado Strugar je predložio da se njegov „Predlog“ uvrsti u sastavni dio gradiva Akademije.[1712] Strugar je ponovio svoje stavove o mitnizima iz 1988. godine. Akademik Mito Savićević je izjavio da bi sve što se kaže u Akademiji trebalo da bude javno, i da uđe u gradivo Akademije. Dok je u oktobru 1988. godine odbijen, u oktobru 1989. godine Strugarev „Predlog“ je prihvaćen, stenografisan i ušao je u gradivo Akademije. Za novog predsjednika CANU je izabran dr Dragutin Vukotić. Vukotić je osudio prethodni sistem, i naveo da su svrgnuti vladari bili umišljeni teoretičari naučnog socijalizma, navodni zastupnici ideje o novom socijalizmu i prisvajači uloge pravnih zastupnika radničke klase i proizvodnog rada.[1713]

Preokret u CANU je ukazao na opšte prestrojavanje intelektualaca. Propagatori prethodne vlasti preko noći su postali propagatori nove vlasti. Uprkos višedecenijskoj saradnji, podršci i privilegijama, mali broj intelektualaca je ostao na strani prethodne vlasti. Dobar primjer za prestrojavanje je književnik Čedo Vuković, jedan od najglasnijih i najdugotrajnijih agitatora prethodne vlasti. On je odbacio prethodna uvjerenja, i smjenu u januaru je nazvao društvenom renesansom koja je piscima otvorila nove vidike i nove perspektive.[1714] Književnik Gojko Dapčević je naveo da je smjena vlasti u Crnoj Gori, u stvari, nova demokratska plima.[1715] Pozdravio je promjenu vlasti i izjavio da je novo

[1711] Rakić Ljubiša (Sarajevo, 1931), ljekar. Profesor na Medicinskom fakultetu u Beogradu. Član SANU. Za dopisnog člana CANU izabran je 1973. godine.
[1712] O Strugarovom referatu, „Pobjeda“, 28. X 1989, str. 11.
[1713] Kakvo društvo takva nauka, „Pobjeda“, 16. XII 1989, str. 9.
[1714] Čedo Vuković, Nova i snažna književna riječ, „Ovdje“, broj 239, april 1989, str. 14.
[1715] Gojko Dapčević, Dugo oklijevanje, „Ovdje“, broj 239, april 1989, str. 18.

rukovodstvo uspostavilo istorijski lik Crne Gore.[1716] Književnik i profesor Filozofskog fakulteta dr Slobodan Kalezić je izjavio da su srušenu vlast i sistem kakarkterisale deformacije i zloupotrebe, nesposobno rukovodstvo i nezdrave koalicije, a da se u oktobarskim i januarskim protestima oslobodila energija i da je to bio adekvatan odgovor na dugogodišnju pogrešnu politiku u svim oblastima života.[1717]

Smjenu u januaru istaknuti ekonomista i profesor Ekonomskog fakulteta dr Veselin Vukotić je nazvao trijumfom preduzmljivijih, kreativnijih i racionalnijih snaga, iako je u vrijeme stare vlasti bio član CKSK Crne Gore i član republičke vlade.[1718] Vukotić je smatrao da su protesti u januaru 1989. godine bili za dostojanstvo i za očuvanje moralnog integriteta crnogorske nacije i za ekonomski preporod Crne Gore. Kritici prethodne vladajuće strukture pridružio se i istoričar dr Branislav Kovačević[1719] koji je već u februaru 1989. izjavio da je sve što se zbivalo u SR Crnoj Gori od 20. avgusta 1988. do 10. i 11. januara 1989. bilo skraćeni revolucionarni put i jedan od najljepših metoda u istoriji Crne Gore.[1720] Prije tog „skraćenog puta“ Kovačević je bio predsjednik RK SSRN Crne Gore. Smjenu sistema je podržao publicista i istoričar NOR-a i revolucije Milija Stanišić. On je ohrabrio mlado rukovodstvo da pruži ruku svima koji prihvataju novu filozofiju.[1721] Nekadašnji direktor Pedagoške akademije i poslanik u republičkoj Skupštini prof. dr Novak Kilibarda je promjene u Crnoj Gori nazvao novom demokratskom sviješću.[1722] Na vanrednoj skupštini Univerziteta „Veljko Vlahović“ 15. juna 1989. godine pozdravio je učešće studenata u smjeni vlasti.[1723]

Za prevarat iz janaura 1989. godine profesor ustavnog prava na Pravnom fakultetu dr Slavko Lukić je izjavio da to nije bio ni pritisak naroda, ni puč, ni hajka ni populizam, ni djelo militantnih grupa već, plebiscit nezadovoljstva, antibirokratski ustanak i demokratski raskid sa

[1716] Dapčević je naveo: „Neka nam je dobrodošlo novo pokoljenje smjelih i odvažnih, neka je pozdravljeno to mlado žito, kojemu, nadajmo se nije došla žetva prije roka – neka je hvaljeno to pokoljenje koje se usprotivilo i uspravilo i koje je preglo da uspostavi istorijski lik Crne Gore...Ovo jeste revolucija, revolucija bez krvi, ali ona ne smije biti stihija.“ Isto.

[1717] Slobodan Kalezić, Težnja ka promjenama, „Ovdje“, broj 239, april 1989, str. 12.

[1718] „Pobjeda“, 29. I 1989, str. 3.

[1719] Kovačević Branislav (Podgorica, 1933 – 2009), istoričar. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Prištini (1984). Radio je kao profesor u Građevinskoj školi u Podgorici. Od 1977. do 1982. bio je pomoćnik republičkog sekretara za obrazovanje, nauku i kulturu, a od 1982. do 1986. zamjenik republičkog sekretara. Za profesora na Filozofskom fakultetu u Nikšiću izabran je 1986. godine. Bio je direktor Istorijskog instituta Crne Gore (1994-2001). Član DANU. ILCG, knjiga 4, str. 805.

[1720] Raskid sa praksom kadrovskih vrteški, „Pobjeda“, 19. II 1989, str. 3.

[1721] „Pobjeda“, 4. VII 1989, str. 3

[1722] Pisac se oteo profesoru, „Pobjeda“, 15. IV 1989, str. 15.

[1723] „Pobjeda“, 16. VI 1989, str. 11.

nedemokratskom politikom i garniturom na dostojanstven način.[1724] Lukić je novo rukovodstvo nazvao hrabrim, mladim, školovanim, modernim i spremnim za demokratiju 21. vijeka. Filozof Bogoljub Šijaković[1725] je izjavio da se na Žutoj gredi dogodio narod.[1726]

Promjenu vlasti su podržali i književnici: Branko Sjekloća[1727], Budimir Dubak[1728], Aleksandar Sekulić[1729], dr Jovan Striković[1730], Ranko Jovović, Ljubisav Knežević[1731], Zoran Kostić[1732], Božidar Filipović[1733], Vukman Otašević, Janko Brajković, Jovan Dujović[1734], Dragan Krtolica, Veselin Rakčević[1735], Radomir Uljarević[1736] i Janko Vujisić.[1737] Miodrag Bulatović je, u početku, podržao novu vlast i izjavio da su širom Jugoslavije s radošću i nadom dočekali mlade i učene ljude koji dostojanstveno vode Crnu Goru, i da su njihov moral i trezvenost velika zaloga za napredak.

[1724] Slavko Lukić, Demokratija je u dubokoj krizi, „Pobjeda“, 4. IX 1989, str. 7.

[1725] Šijaković Bogoljub (Nikšić, 1956), filozof. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1989. Redovni je profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću i stalni član saradnik Matice srpske. Nikola Racković Leksikon crnogorske kulture, str. 739.

[1726] Bogoljub Šijaković, Pravo i milost, „Ovdje“, 3. maj 1990, broj 252, str. 6.

[1727] Sjekloća Branko (Nikšić, 1945-1999), književnik. Studirao Filozofski fakultet u Beogradu. Bio je upravnik programa u Centru za kulturu u Nikšiću. Pisao je prozu, poeziju i likovnu kritiku. Član Udruženja književnika Crne Gore. Nikola Racković Leksikon crnogorske kulture, str. 702.

[1728] Dubak Budimir (Andrijevica, 1952), književnik. Studirao je na Filološkom fakultetu u Beogradu. Bio je urednik u „Omladinskom pokretu“, „Ogledalu“ i reviji „Ovdje“. Bio je ministar kulture u Vladi Crne Gore (1998-2002). Član Udruženja književnika Crne Gore. Nikola Racković Leksikon crnogorske kulture, str. 184.

[1729] Sekulić Aleksandar (Sekulići, Danilovgrad, 1937), književnik. Piše pjesme. Nikola Racković Leksikon crnogorske kulture, str. 694.

[1730] Striković Jovan (Kličevo, Nikšić, 1938), ljekar, pisac. Završio je Medicinski fakultet u Beogradu 1964. i na istom fakultetu je doktorirao 1976. godine. Primarijus od 1979. Upravnik bolnice „Sveti Sava“. Nikola Racković Leksikon crnogorske kulture, str. 726.

[1731] Knežević Ljubisav (Lješnica, Bijelo Polje, 1933), književnik. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu. Bio je profesor u Gimnaziji u Bijelom Polju. Član Udruženja književnika Crne Gore. Nikola Racković Leksikon crnogorske kulture, str. 339.

[1732] Kostić Zoran (Cetinje, 1948), književnik. Član je Udruženja književnika Srbije. Nikola Racković Leksikon crnogorske kulture, str. 359.

[1733] Filipović Božidar (Šavnik, 1950), književnik. Književnost je studirao na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Piše pjesme. Nikola Racković Leksikon crnogorske kulture, str. 228.

[1734] Dujović Jovan (Dečani, 1937), novinar i književnik. Bio je novinar „Pobjede“ (1961-1993), a potom slobodni novinar-publicista. Piše poezju. Član je Udruženja književnika i Udruženja novinara Crne Gore. Nikola Racković Leksikon crnogorske kulture, str. 185.

[1735] Rakčević Veselin (Podgorica, 1946), književnik. Studirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Bio je novinar „Pobjede“ i „Titogradske tribine“, profesor u Podgorici, i od 1992. urednik „Tribine u 18“ Narodne biblioteke „Radosav Ljumović“. Piše poeziju, prozu, književnu i pozorišnu kritiku. Nikola Racković Leksikon crnogorske kulture, str. 669.

[1736] Uljarević Radomir (Vrbica, Nikšić, 1954), književnik. Direktor i glavni urednik izdavačke kuće „Oktoih“. Piše pjesme. Nikola Racković Leksikon crnogorske kulture, str. 771.

[1737] Riječi razuma i protesta, „Pobjeda“, 9. X 1989, str. 1.

Bulatović je izjavio da je nakon smjene vlasti Crna Gora postala ono što je uvijek bila.[1738]

Nakon januarske promjene, za odnose između intelektualaca i vlasti bilo je značajno to što je napušten prethodni sistem kontrole u kulturi i stvaralaštvu. CKSK Crne Gore je 19. oktobra 1989. usvojio dokument „Osnovi politike SK Crne Gore u kulturi“, kojim je određeno da niko ne može biti odgovoran ni snositi posljedice, sem moralnih, zbog svog umjetničkog, naučnog i kulturnog stvaralaštva ukoliko time ne krši prava drugih, koja će se regulisati zakonskim propisima.[1739] Već krajem 1989. godine prestali su s radom Marksistički centri i ideološke Komisije, koji su u prethodnom periodu bile nezaobilazne u određivanju i kontroli ideoloških ciljeva u stvaralaštvu. U 1990. godini je donešena doluka da se ukinu SIZ-ovi u oblasti obrazovanja i kulture i da se oni transformišu u državne fondove, što je definisano u novom zakonu.[1740] Time je ukinuto samoupravljanje u ovim oblastima, a kultura, nauka i obrazovanje su vraćeni u državni sistem upravljanja i finansiranja.[1741] Poseban Republički fond za kulturu je osnovan 1990. godine.[1742]

[1738] Miodrag Bulatović je rekao: „Ja sam došao da vidim Žutu gredu, da vidim to ljudsko gubilište gdje su ljude gurali da bi zadržali svoje pozicije, da bi ugušili demokratsku i nacionalnu misao u Crnoj Gori...Zadivljen sam time što se dogodilo u Crnoj Gori. Dirnut sam do suza. Mi koji živimo van Crne Gore sada je možemo slobodno pominjati iz punih usta, iz punih grudi, jer je Crna Gora velika stvar. Ona je oprana. Sada je ono što je uvijek i bila“. Istorija u klancu, „Pobjeda“, 28. 29. i 30. XI 1989, str. 8.

[1739] Nema zadatih granica, „Pobjeda“, 23. X 1989, str. 2.

[1740] U Predlogu za donošenje Zakona o osnivanju fondova i finansiranju obrazovanje i kulture navedeno je: „Očigledno je da sadašnji sistem finansiranja obrazovanja, kulture i fizičke kulture u okviru i preko samoupravnih interesnih zajednica nije dao očekivane rezultate. Sadašnji način finansiranja ovih djelatnosti predstavlja jedan skup sistem finansiranja koji uz to nije bio efikasan i racionalan. Takav sistem finansiranja nije imao nikakvog uporišta u praksi i nauci. Njegovo osnovno načelo – slobodna razmjena rada – nije ni djelimično potvrđena u praksi. Zbog svega je već duže vremena uočeno da postojeći sistem finansiranja ima takve nedostatke koji jasno ukazuju da on nije mogao da se trajno primjenjuje.“ Predlog za donošenje Zakona o osnivanju fondova i finansiranju obrazovanja, kulture i fizičke kulture, DACG, OROC, Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i fizičku kulturu (u daljem navođenju RSFK), fascikla 3, 26; 3/1990.

[1741] Izvor sredstava za fondove su bili doprinosi iz dohodka i ličnih dohodaka, a radnici u djelatnostima obrazovanja, kulture i fizičke kulture je trebalo da dohodak stiču zavisno od obima i kvaliteta usluga. U okviru Fonda za djelatnosti kulture bili su: književnost, scenska, muzička, likovna i filmska umjetnost, bibliotekarstvo, arhivistika, muzeji, zaštita spomenika kulture, zaštita prirode, izdavačka djelatnost, kulturna djelatnost koju su vršile profesionalne i amaterske organizacije i pojedinci, djelatnosti međurepubličko-pokrajinske i međunarodne saradnje. Republički fond za kulturu je obezbjeđivao sredstva za rad i ostvarivanje programa organizacija u oblasti kulture i osnovne djelatnosti društvenih organizacija fizičke klulture, jačanje materijalne osnove, izgradnju objekata, podsticanje razvoja kulture narodnosti, podsticanje i usklađivanje umjetničkog stvaralaštva i djelatnosti kulture, izdavanje kapitalnih djela i utvrđivao je politiku razvoja kulture i mreže organizacija u oblasti kulture uz saglasnost Skupštine SR Crne Gore. Nacrt Zakona o osnivanju fondova i finansiranju obrazovanja, kulture i fizičke kulture, DACG, OROC, RSFK, fascikla 3, 26; 4/1990.

[1742] Sjedišta Fonda je bilo u Titogradu. Fondom je upravljao Savjet od 16 članova od kojih je 8 birala Skupština SR Crne Gore a ostalih 8 ustanove i organizacije iz oblasti kulture i to: 1. Narodni muzej Crne Gore, Pomorski muzej Crne Gore, Arheološka zbirka SRCG i Galerija umjetnosti nesvrstanih zemalja

I pored načelne demokratizacije, nastupila je hajka protiv svih koji nijesu podržavali novu vlast i njenu ideologiju. Novu vlast su u obračunu sa ideološkim neistomišljenicima pomagali brojni intelektualaci. Sjednica Predsjedništva Udruženja književnika Crne Gore, koja je održana 28. maja 1989. godine, odlučila je da ljudi koji su u političkim promjenama ostali bez posla ne mogu više doći na ključna mjesta u kulturi.[1743] Time je počeo progon onih koji nijesu prihvatili novu ideologiju. Najavljene su smjene u svim institucijama kulture. Suština ovih poteza je bila da se uklone ljudi koji su se suprotstavljali novoj nacionalnoj ideologiji, i da na čelna mjesta u institucijama kulture dođu pristalice nove vlasti.

Od kraja 1989. godine intelektualci su se, načelno, prema vlasti i ideologiji opredjeljivali na osnovu slobodnih uvjerenja, ali je vlast i dalje imala moćna sredstva za uticanje na to opredjeljivanje. Ona je presudno uticala na finansiranje kulturnih institucija iz republičkog budžeta i na zapošljavanje u tim institucijama, a pored toga kontrolisala je sve republičke medije, tako da nije stvorila uslove za nezavisno djelovanje intelektualaca. Vlast je promijenila kadrove u „Pobjedi“ i RTV Titograd, koji su bili odani prethodnoj vlasti i koji su podržavali prethodnu nacionalnu politiku. U oktobru 1989. godine promijenjeni su Savjet i Redakcija revije „Ovdje“.[1744] Novi-stari urednik je bio Radojica Bošković, koji je podržao novu vlast. Leksikografski zavod je praktično prestao da radi 1989. godine, jer su kadrovi zavoda bili odani crnogorskom identitetu. Na čelu zavoda je tada bio Sreten Perović, a urednici u zavodu: dr Radoslav Rotković i dr Miodrag Perović[1745]. Uprkos ograničenoj liberalizaciji, za statusni i materijalni

„Josip Broz Tito“, 2. Arhiv SRCG, Istorijski arhiv – Kotor, Arhiv za radnički pokret, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, 3. Republički zavod za zaštitu spomenika kultura, Opštinski zavod za zaštitu spomenika kulture – Kotor i Republički zavod za zaštitu prirode, 4. Kulturno-prosvjetna zajednica Crne Gore i Međurepublička zajednica za kulturno-prosvjetnu djelatnost – Pljevlja, 5. CNP, Simfonijski orkestar, Republički centar za kulturno-umjetničku djelatnost, Udruženje dramskih umjetnika, Udruženje muzičkih umjetnika i Udruženje kompozitora Crne Gore, 6. Udruženje likovnih umjetnika Crne Gore, Udruženje primijenjenih umjetnika Crne Gore, 7. Udruženje književnika Crne Gore, Časopis „Stvaranje“, Revija „Ovdje“ i izdavačka djelatnost, 8. „Zeta-film“ i Udruženje filmskih radnika. Odluka o osnivanju Republičkog fonda za kulturu, DACG, OROC, RSFK, fascikla 3, 31; 3/1990.

[1743] Mijenjati stanje u kulturi, „Pobjeda“, 29. V 1989, str. 9.

[1744] Iz izdavačkog savjeta su smijenjeni: dr Božidar Tadić (predsjednik savjeta), Božidar Gluščević, dr Ratko Đukanović, Vesna Karadžić, dr Božina Ivanović, Boro Tamindžić, Vojo Stanić, Vladeta Cvijović, Behudin Halilbegović i dr Damjan Šećković, a iz Redakcije: dr Branislav Kovačević, Mladen Lompar i mr Milan Popović. U Savjetu su ostali: Radojica Bošković, dr Tomislav Žugić i Svetozar Marović, a novi članovi su bili: dr Todor Baković, Janko Brajković, Mladen Vukčević, Budimir Dubak, dr Asim Dizdarević, Blagota Eraković, Dobroslav Mrdak, Bosiljka Pušić, Kosta Radović i Miodrag Tripković. U Redakciji su ostali Radojica Bošković i Budimir Dubak, a novi članovi su bili: Miodrag Raičević, Radomir Uljarević i dr Bogoljub Šijaković. Novi članovi Redakcije i Savjeta, „Ovdje“, broj 244-245, septembar-oktobar 1989, str. 2.

[1745] Perović Miodrag (Jasikovac, Manastir Morača, 1947), matematičar. Doktorirao je na PMF-u u Beogradu 1978. godine. Od 1970. do 1978. bio je asistent na Institutu za matemtiku i fiziku Tehničkog

položaj intelektualaca je bilo bolje ako su podržavali vlast, i to je bio jedan od kontinuiteta sa prethodnim periodom, pa i sa početkom XX vijeka.

Nakon promjene vlasti intelektualci su se određivali prema političkim, ekonomskim i nacionalnim idejama nove vlasti. U početku, većina intelektualaca je podržala SK Crne Gore u osporavanju višestranačkog sistema, i bili su za pluralizam socijalističkih interesa, ali su do početka 1990. godine svi, istovremeno kada i vlast, prihvatili uvođenje višestranačkog sistema.

Politikolog Dušan Ičević je u februaru 1989. godine kritikovao zahtjeve za uvođenjem klasičnog političkog pluralizma i smatrao je da bi za samoupravni socijalizam bila prikladna nestranačka demokratija.[1746] Takav sistem je podržavao i politikolog dr Vučina Vasović.[1747] Profesor Pravnog fakulteta dr Slobodan Blagojević je smatrao da višepartijski sistem nije rješenje, već da pluralizam treba očuvati samo u okviru SSRN i tako formirati socijalistički samoupravni pluralizam.[1748]

Profesor Pravnog fakulteta dr Slavko Lukić je 1989. godine socijalističko samoupravljanje smatrao istinskom demokratijom, dok je o predstavničkoj (zapadnoj) demokratiji govorio kao o ograničenoj demokratiji.[1749] Tvrdio je da je samoupravljanje najbolji sistem za federalno uređene države. Lukić je u septembru 1989. godne izjavio da je protiv uvođenja dvostranačkog i višestranačkog sistema. Smatrao je da je socijalistički pluralizam u okviru SSRN najbolje rješenje za Crnu Goru.[1750]

Akademik i profesor Univerziteta dr Mijat Šuković je u novembru 1989. godine izjavio da je politički pluralizam u Jugoslaviji realnost i da ga treba prihvatiti, ali da ne treba dozvoliti da se višestranački politički sistem transformiše u višestranački parlament.[1751] On je smatrao da partije treba samo da predlažu delegate o kojima će se na neposrednim izborima izjašnjavati građani, i da bi ti delegati trebalo da se bore za interese građana a ne partija. Šuković je naveo da političko-partijski pluralizam u kojem bi se partija borila za vlast i prevlast, za dodjelu vlasti, ne bi vodio jačanju demokratije.

---

fakulteta u Titogradu, docent ovog Instituta (1978-1984) i direktor Instituta (1984-1986). Potom je bio vanredni i redovni profesor na PMF-u u Podgorici. Pokretač je i prvi glavni urednik nedjeljnika „Monitor“ i radija „Antena M“. Član DANU i Matice crnogorske. Nikola Racković Leksikon crnogorske kulture, str. 580-581.

[1746] Dušan Ičević, Prilog raspravi o političkom pluralizmu, „Pobjeda“, 26. II 1989, str. 6.

[1747] Vučina Vasović, Demokratski domašaj i granice političkog pluralizma, „Praksa“, Titograd, 1989, 2-3, str. 17.

[1748] „Pobjeda“, 27. VI 1989, str. 3

[1749] Slavko Lukić, Federalizam, demokratija i jednoglasnost, „Praksa“, Titograd, 1989, 1, str. 97.

[1750] Slavko Lukić, Demokratija je u dubokoj krizi, „Pobjeda“, 4. IX 1989, str. 7.

[1751] Skupština (ni)je vlast, „Pobjeda“, 12. XI 1989, str. 6.

Asistent na Pravnom fakultetu u Titogradu mr Milan Popović je pozdravio smjenu iz januara 1989. godine, a na X vanrednom kongresu SK Crne Gore kandidovan je za člana CK SKJ. Popović se u periodu smjene vlasti nalazio na stručnom usavršavanju u Velikoj Britaniji. Izjavio je da mu je čast što je kandidovan za člana CK SKJ i da to predstavlja priznanje njegovom javnom i naučnom radu.[1752] Popović je, u početku, prihvatio ideju o zadržavanju socijalističkog političkog pluralizma, jer se ta ideja poklapala sa stavovima koje je iznio u svojoj knjizi „Dileme političkog pluralizma“, koja je objavljena u Nikšiću 1988. godine.

Krajem 1989. godine Popović je promijenio političku orijentaciju i izjasnio se za višestranački sistem. Predložio je da se SKJ transformiše u neku vrstu demokratske socijalističke stranke. On je 18. oktobra 1989. godine istupio iz članstva SKJ.[1753] Prije odluke o istupanju Popović je razgovarao sa članovima Predsjedništva CKSK Crne Gore: Momirom Bulatovićem, Srđanom Darmanovićem i Svetozarom Marovićem, i saopštio im je da će se, nakon izlaska iz SK, boriti kao simaptizer pluralističke opcije u Savezu komunista. Popović je izjavio da istupa iz SK zbog toga što ne želi da učestvuje u konfrotaciji između istočnih i zapadnih djelova Jugoslavije, naročito nakon raskola u vrhu SKJ povodom slovenačkih ustavnih amandmana, da ne želi da se profesionalno angažuje u politici, već da želi da se posveti naučno-istraživačkom radu, i da je od svoje 18. godine nacionalno opredijeljeni Jugosloven, po krvi Crnogorac, a po jeziku, kulturi i zavičaju Kruševljanin iz srca Srbije.[1754]

Tokom svog političkog preobražaja Popović je nastojao da relativizuje prethodno marksističko ubjeđenje. Izjavio je da je po svojim najdubljim intelektualnim i etičkim ubjeđenjima socijalista, i da nije komunista iako je bio član SKJ.[1755] Tvrdio je da su mu događaji iz 1989. godine pomogli da dođe do tog otkrića, iako je to, navodno, osjećao još od 1977. godine. Tek mu je raskol u SKJ omogućio da otkrije svoj pravi politički identitet i naveo je da vjerovatno nikada nije ni bio komunista.[1756] Pristupio je Udruženju za jugoslovensku demokratsku inicijativu (UJDI), i u janauru 1990. tražio je

[1752] Popović je izjavio: „Tu sam kandidaturu doživio, i danas je tako osjećam, kao izuzetno priznanje i čast...Činjenicu da sam, u danima koji su za Crnu Goru i Jugoslaviju bili najteži, mada odsutan, bio kandidovan za CK SKJ, doživio sam i danas je tako doživljavam i kao neku vrstu satisfakcije za višegodišnji teorijski i javni angažman. Taj doživljaj u meni je pojačan posebno kada sam u dokumentima vanrednog Kongresa prepoznao i neke ideje o socijalističkom političkom pluralizmu za koje sam se i sam, i prije oktobra 1988, odnosno januara 1989. teorijski i politički zalagao“. Mr Milan Popović, Zbog čega sam istupio iz Saveza komunista, „Pobjeda“, 6. XII 1989, str. 2.
[1753] Isto.
[1754] Isto.
[1755] Mr Milan Popović, Zašto sam istupio iz Saveza komunista, „Pobjeda“, 7. XII 1989, str. 2.
[1756] Isto.

donošenje pravne regulative kako bi se što prije formirao višestranački sistem.[1757]

Filozof i naučni savjetnik u Institutu za društveno-ekonomska istraživanja u Titogradu, Vidak Vujačić podržao je višestranačje i predložio je da se SK transformiše u Savez socijalista, da podijeli vlast sa drugim partijama, i da zgrada Društveno-političkih organizacija u Titogradu bude sjedište i drugim partijama.[1758]

Predstavnik udruženja Demokratska alternativa i profesor Prirodno-matematičkog fakulteta dr Miodrag Perović je naveo da je Milo Đukanović u oktobarskim i januarskim događajima dobro postupio, da je u januaru učinjen prvi dobar korak, jer je stara politika rasturena u paramparčad, ali da je vrijeme da novo rukovodstvo dozvoli formiranje pravog političkog pluralizma koji će omogućiti prosperitet crnogorskog društva.[1759] Tražio je konstituisanje demokratske Jugoslavije na principima višeparlamentarne demokratske zajednice, a priču o socijalističkom pluralizmu je ocijenio kao stvaranje marionetske vlasti.[1760] Perović je smatrao da bi novi jugoslovenski Ustav trebalo da se temelji na građanskim pravima koja su tada postojala u zapadnoj Evropi.[1761]

I profesor Filozofskog fakulteta dr Slobodan Tomović[1762] zalagao se za uvođenje višestranačkog sistema i parlamentarne demokratije.[1763] Član Predsjedništva SSRN i Saradnik Pravnog fakulteta mr Dragan Vukčević je u januaru 1990. godine podržao prelazak na višestranački sistem.[1764]

O pitanjima novog ustavnog, političkog i ekonomskog sistema, CANU je u oktobru 1990. godine organizovala naučni skup „Novi Ustav i preobražaji jugoslovenskog društva“, na kojem je učestvovalo 16 članova Makedonske, Srpske, Vojvođanske, Slovenačke, Crnogorske akademije nauka i umjetnosti i Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, kao i sedam profesora univerziteta u Sarajevu, Skoplju, Zagrebu i Titogradu.

Crnogorski intelektualci su podržali politiku nove vlasti. Odbacili su prethodna socijalistička uvjerenja, prihvatili su tržišnu ekonomiju,

[1757] „Pobjeda“, 6. I 1990, str. 3.
[1758] Jasnija programska opredjeljenja, „Pobjeda“, 22. XI 1989, str. 7.
[1759] Ko koči demokratiju, „Pobjeda“, 8. X 1989, str. 6.
[1760] „Pobjeda“, 10. XII 1989, str. 7.
[1761] „Pobjeda“, 5. I 1990, str. 2.
[1762] Tomović Slobodan (Mateševo, Andrijevica, 1929), filozof. Diplomirao (1956) i doktorirao (1973) na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Bio je profesor u Peći, Smederevskoj Palanci i u Gimnaziji u Beranama (1963-1975). Redovni profesor Filozofskog fakulteta u Nikšiću, ministar vjera u Vladi Crne Gore (1993-1998), sekretar Redakcije Enciklopedije Jugoslavije za Crnu Goru, glavni i odgovorni urednik „Enciklopedije Njegoš“. Član Udruženja književnika Crne Gore. Nikola Racković Leksikon crnogorske kulture, str. 763.
[1763] Kraj starog socijalizma, „Pobjeda“, 14. XI 1989, str. 8.
[1764] „Pobjeda“, 6. I 1990, str. 3.

višestrančki sistem i promjene u federaciji koje je zagovarao CKSK Crne Gore. Predsjednik CANU dr Dragutin Vukotić je odbacio nasljeđe prethodnog sistema i pozvao je na stvaranje tolerantnog društva zasnovanog na pravu građanina.[1765] Vukotić je naveo da je prethodni sistem bio diktatura proleterijata i smatrao je da taj sistem ne treba da zamijeni nacionalna tiranija, kao i da novi ustav treba pisati na principima dobrovoljne federacije, ravnopravnosti svih naroda, socijalne pravde i ljudskih prava i sloboda.[1766]

Predsjednik organizacionog odbora ovog skupa i akademik Mijat Šuković je, umjesto nekadašanje ideološke retorike, koristio jezik naučnih činjenica i predstavljao se kao zastupnik nauke. Smatrao je da je u raspravama o budućem jugoslovenskom ustavu svaki poged koristan u mjeri u kojoj je naučno argumentovan.[1767] Nekada prepznatljiv po doktrinarnim i dogmatskim socijalističkim ubjeđenjima, Šuković je 1990. godine izjavio da su razlike u mišljenjima i stavovima prirodne.[1768] Promjenu je pokazao i u drugim oblastima. Izjavio je da je Jugoslavija do 1974. godine bila, u suštini, partijsko-unitarna država.[1769] Šuković se 1990. godine zalagao za demokratsku jugoslovensku federaciju, zasnovanu na tržišnoj ekonomiji i na evropskim standardima prava čovjeka, ljudskih i nacionalnih sloboda.[1770]

Mijat Šuković je podržao koncepciju federalnog uređenja Jugoslavije jer je smatrao da je federacija bolje uređenje od konfederacije i da pravna nauka to opravdava.[1771] Tvrdio je da zahtjev za stvaranjem konfederacije, u kojoj ne bi postojao jedinstven monetarni sistem i u kojoj bi zajedničke institucije bile bez funkcije vlasti, zabluda ili smišljeno (samo)zatvaranje.[1772] Pored toga, Šuković je smatrao da je konfederacija nemoguća jer je podrazumijevala postojanje država koje su prethodno ostvarile međunarodni subjektivitet i čije su granice međunarodno priznate, a jugoslovenske republike to nijesu imale. Šuković je preferirao federalni princip jer je smatrao da bi saveznoj državi trebalo dati velika ovlašćenja u ekonomiji: monetarni, devizni, poreski i carinski sitem, odnose sa inostranstvom, zaštitu ekonomske i poslovne samostalnosti, određivanje uslova za tržište,

[1765] Pozdravna riječ predsjednika CANU akademika Drgutina Vukotića, Novi ustav i preobražaji jugoslovenskog društva, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 10, Titograd, 1991, str. 10.
[1766] Isto, str. 11.
[1767] Mijat Šuković, Teška vremena – izazov za nauku, Novi ustav i preobražaji jugoslovenskog društva, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 10, Titograd, 1991, str. 18.
[1768] Isto, str. 20.
[1769] Mijat Šuković, Preciznije o budućnosti Jugoslavije od određenja pojmovima federacija i konfederacija, Novi ustav i preobražaji jugoslovenskog društva, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 10, Titograd, 1991, str. 72.
[1770] Isto, str. 76.
[1771] Isto, str. 71.
[1772] Isto, str. 75.

podsticanje ubrzanijeg razvoja manje razvijenih republika i makroekonomska politika.[1773] To je bilo više od onoga što je Ustav iz 1974. godine odredio saveznoj državi. Takođe, Šuković je smatrao da mir i stabilnost na jugoslovenskom prostoru može obezbijediti samo stabilna i efikasna država.[1774] Tvrdio je da svaka od šest republika samo u cjelini Jugoslavije i u uslovima prosperiteta Jugoslavije kao cjeline, može obezbjeđivati svoj optimalni ekonomski i društveni razvoj, svoj prosperitet, svoju nacionalnu i ukupnu slobodu.[1775] Šuković je odbacio predlog Hrvatske i Slovenije o preuređenju Jugoslavije u konfederaciju, jer je smatrao da takva zajednica ne može funkcionisati i da bi to vodilo nestajanju Jugoslavije.[1776] Tvrdio je da je taj predlog nenaučan.

I profesor Pravnog fakulteta dr Slobodan Blagojević, koji je prethodno bio pristalica socijalističke ideologije, 1990. je odbacio socijalistički i podržao je demokratski sistem, i smatrao je da će modeli vlasti, svojine i slobode egzisitrati samo ako budu demokratski.[1777] Slobodan Blagojević je, takođe, odbacio prethodni ustavni sistem. Naveo je da je Ustav iz 1974. godine školski primjer nepoštovanja pretpostavki ustavnog normiranja, i da je taj Ustav jedan od generatora jugoslovenske krize.[1778] Blagojević je izjavio da je ovaj Ustav odvojio ljudske suštine od čovjeka i građanina kao slobodnog i stvaralačkog bića. I on se izjasnio za jačanje federacije. Smatrao je da je Ustav iz 1974. godine stvorio konfederativnu federaciju. Pozvao je na stvaranje novog Ustava koji će ojačati principe federacije, jer je smatrao da je federacija napredniji oblik i da je federacija nastala kako bi otklonila slabosti konfederacije.[1779] Blagojević je naveo da je konfederacija istorijski i civilizacijski prevaziđena.[1780]

Profesor Pravnog fakulteta u Titogradu dr Slavko Lukić je bio pobornik jačanja federacije i, u krajnjem slučaju, jačanja unitarizma. Smatrao je da je federacija optimalan oblik zajedništva, jer su istorijski hod i ujedinjavanje država uvijek išli ka federaciji, a da je konfederacija bila samo prelazno rješenje.[1781] Lukić je tvrdio da je čak i unitarizam bolji od

[1773] Isto, str. 85.
[1774] Isto, str. 86.
[1775] Isto, str. 96-97.
[1776] Isto, str. 234-235.
[1777] Slobodan Blagojević, Teorijske osnove federacije, Novi ustav i preobražaji jugoslovenskog društva, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 10, Titograd, 1991, str. 140.
[1778] Isto.
[1779] Isto, str. 143.
[1780] Isto.
[1781] Slavko Lukić, Diskusija, Novi ustav i preobražaji jugoslovenskog društva, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 10, Titograd, 1991, str. 247.

konfederacije, jer bi konfederacija značila raspad države i jer je konfederacija nerealna.[1782]

I najuticajniji ekonomisti su promijenili ideološki kurs. Akademik, profesor na Ekonomskom fakultetu u Titogradu, bivši predsjednik CANU i od 1985-1986. godine predsjednik Predsjedništva SR Crne Gore Branislav Šoškić 1990. godine je podržao pluralizam, ravnopravnost i konkurenciju kao osnove tržišnog i demokratskog političkog sistema.[1783] Šoškić, koji je nekada afirmisao društvenu svojinu, sada je predlagao da se uvede mogućnost da društvena preduzeća otkupe zaposleni i druga pravna i fizička lica.[1784] Smatrao je da bi trebalo omogućiti da društvena preduzeća emituju obveznice i deonice, i da postanu dominantno mješovita i deoničarska preduzeća. Naveo je da bi jedno od rješenja u sferi vlasništva bila reprivatizacija društvene svojine. U stvari, Šoškić je zagovarao prelazak na zadružni i privatni oblik svojine, što na kraju daje kapitalistički sistem. Naveo je da je prethodno rješenje, po kojem je radnik bio suvlasnik svih društvenih preduzeća, u stvari bilo otuđenje, i da bi radnika, kroz podjelu dionica, trebalo učiniti suvlasnikom preduzeća. Šoškić je smatrao da bi novim Ustavom tebalo odrediti transformaciju društvene svojine u radničko-kolektivnu, i smatrao je da bi takva imovina stvorila zadružni socijalizam koji bi bio napredniji od socijalizma sa društvenom svojinom. Šoškić je predlagao kombinaciju socijalizma i kapitalizma. Taj novi socijalizam je nazvao socijalizam sa radno-deoničarskom svojinom. Naveo je da se pored društvene svojine otvori širok prostor za privatnu svojinu i da se u preduzećeima s dodatnom svojinom otpočne proces kapitalizacije sa emitovanjem obveznica i deonica radnicima, domaćem i stranom stanovništvu i pravnim licima.[1785] Šoškić je naveo da je prethodni sistem bila neplodotvorna koncepcija socijalizma.

Profesor Ekonomskog fakulteta dr Risto Vukčević, nekadašnji socijalistički ekonomista, 1990. je prihvatio novu orijentaciju. Smatrao je da tržišno privređivanje, u njegovom punom savremenom značenju, i demokratizacija društvenih odnosa neminovno vode povećanju ekonomske i društvene efikasnosti i maksimiranju zadovoljenja potreba svih članova društva.[1786] I Vukčević se borio za jačanje federacije. Izjavio je da bi trebalo

[1782] Isto, str. 248.
[1783] Branislav Šoškić, Novi Ustav(i) i preobražaj svojinskih odnosa, Novi ustav i preobražaji jugoslovenskog društva, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 10, Titograd, 1991, str. 157.
[1784] Isto, str. 158-160.
[1785] Isto, str. 224.
[1786] Risto Vukčević, Objektivni i oragnizacioni uslovi integracije jugoslovenske privrede – ekonomski apsekt, Novi ustav i preobražaji jugoslovenskog društva, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 10, Titograd, 1991, str. 172.

smanjiti i relativizovati ekonomske suverenosti republika i pokrajina, i da bi trebalo prenijeti ekonomsko odlučivanje na preduzeća i dijelom na Federaciju.[1787] Vukčević je naveo da će se tako stvoriti jedinstveno jugoslovensko tržište, i da savezna država mora preuzeti obavezno utvrđivanje dugoročne strategije društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije i nekih ključnih proporcija makro-ekonomskog planiranja, kao i da mora preuzeti ulogu u podsticanju razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajina.[1788]

Socijalistička uvjerenja je odbacio i profesor Ekonomskog fakulteta Božidar Glušević. Naveo je da je različita politička pripadnost obilježje demokratske emancipacije.[1789] Od socijalističkog ekonomiste Gluščević se transformisao u liberalnog ekonomistu koji je podržavao političko-ekonomski koncept Miltona Fridmana. Gluščević je, takođe, smatrao da je Jugoslavija sudbinski određena zajednica Južnih Slovena, i odbacio je zahtjeve da republike postanu međunarodno suverene.[1790] Smatrao je da republike koje to traže nijesu stekle ni jedan od istorijskih i formalno-pravnih preduslova da bi bile nezavisne. Tvrdio je da je Jugoslavija istorijska datost i da ona determiniše jugoslovenski ekonomski, kulturni i društveni prostor. Bio je uvjeren da će Jugoslavija postojati u doglednoj budućnosti kao bitan činilac političke zajednice evropskih država. On je kritikovao one koji su zahtijevali veću samostalnost republika i to se odnosilo, prije svih, na Hrvatsku i njenog predsjednika Franja Tuđmana, jer je Gluščević naveo da „današnji poglavnici“ teže da formiraju nacionalne privrede i političku vlast tako što imitiraju korporativnu državu nacional-socijaliste Benita Musolinija. Naveo je da ti poglavnici Musolinija imitiraju u leksici, pozama i u načinu razmišljanja o ekonomskoj i političkoj organizaciji države. Smatrao je da novi Ustav mora obezbijediti jedinstvo političkog i društvenog prostora Jugoslavije kao savezne države, kao i jedinstvo monetarnog, kreditnog i fiskalnog sistema.

Akademici Branislav Šoškić i Božidar Gluščević su svoje nove idejne koncepcije ponovili na naučnom skupu koji je održan u Beogradu 19. i 20. novembra 1990. godine u organizaciji Međukademijskog odbora za ekonomske nauke. Akademik Branislav Šoškić je naveo da je dužnost države da podržava tržišni sistem privređivanja, da obezbjeđuje stabilnu i zdravu poslovnu klimu i da utvrđuje uslove za osnivanje privrednih

[1787] Isto.
[1788] Isto, str. 173.
[1789] Božidar Gluščević, Kakva je Jugoslavija moguća, Novi ustav i preobražaji jugoslovenskog društva, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 10, Titograd, 1991, str. 48.
[1790] Isto, str. 47-49.

subjekata.[1791] Šoškić je smatrao da bi država trebalo da obezbijedi pluralizam i ravnopravnost svih svojinskih oblika, kao i slobodno kretanje roba, ljudi, novca i kapitala.[1792] Pored toga, naveo je da je uz privrednu efikasnost politička demokratija imperativ toga vremena.[1793] Šoškić je u prethodnom sistemu promovisao marksisitčki razvoj ekonomije.

I profesor Ekonomskog fakulteta u Titogradu Boško Gluščević se priključio zahtjevima da se uklone dotadašnje političke barijere, da se uvede svojinski pluralizam i da se ustanove otvorenost tržišta i slobode u kretanju ljudi i kapitala.[1794] Profesor na Ekonomskom fakultetu i u prethodnom sistemu jedan od istaknutih partijskih funkcionera dr Risto Vukčević je odbacio osnovne postavke socijalističke ekonomije. Izjavio je da su kolektivizacija u poljoprivredi i „oourizacija“ u privredi bili krupni promašaji.[1795]

Intelektualci koji su godinama i decenijama podržavali jednopartijski sistem, dominaciju Saveza komunista i floskulu o pluralizmu socijalističkih interesa, za manje od godinu su postali pobornici višestranačkog sistema i parlamentarizma. Od teoretičara marksizma i socijalističkog samoupravljanja pretvorili su se u teoretičare demokratije i tržišne ekonomije. Od doktrinarnih marksista zabrinutih za polažaj radničke klase postali su demokrate i borci za ljudska i građanska prava. Od branitelja Ustava iz 1974. godine preobratili su se u njegove najveće kritičara, a od zaštitinika republičkih i nacionalnih prava postali su pobornici centralizacije i unitarizacije Jugoslavije.

Najviše kontroverzi i sukoba među intelektualcima izazvala su identitetska pitanja. Većina intelektualaca je podržala nacionalnu politiku SK Crne Gore. Osudili su prethodnu vlasti i tvrdili su da je ona bila separatistička i srbofobska.

Lingvista i direktor Instituta za srpski jezik SANU Drago Ćupić je razvoj poslijeratne crnogorske kulture nazvao krivotvorenjem, a crnogorsku naciju i crnogorsko nacionalno biće falsifikatima i podmetanjima.[1796] Za to je optužio Veljka Milatovića i Veselina Đuranovića. Njihovu politiku je

[1791] Branislav Šoškić, Ekonomske funkcije države u tržišnoj privredi, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 11, Podgorica, 1992, str. 11.
[1792] Isto.
[1793] Isto, str. 16.
[1794] Prof. Boško Gluščević, Makroekonomsko upravljanje u izmijenjenim privredno-sistemskim uslovima, Ekonomske funkcije države u uslovima naše tržišne privrede, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 11, Podgorica, 1992, str. 125.
[1795] Dr Risto Vukčević, Država i makroekonomsko usmjeravanje, Ekonomske funkcije države u uslovima naše tržišne privrede, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 11, Podgorica, 1992, str. 187.
[1796] Dr Drago Ćupić, Tragedija jedne (ne) kulturne politike, „Pobjeda“, 13. IX 1989, str. 13.

poistovjetio sa politikom Austrougraske.[1797] Smatrao je da je takva politika udaljavala Crnogorce od njihovog srpskog etničkog korijena. Ćupić je naveo da je dokaz separatizma prethodne crnogorske vlasti progon: Matije Bećkovića, Miodraga Bulatovića i dr Pavla Ivića.[1798] Smatrao je da je priča o potpunoj samobitnosti Crnogoraca trajala do januara 1989. godine, kada je narod likvidirao „lažnu, nedemokratsku i reakcionarnu politiku".[1799]

U ovakvim nastupima se isticala većina članova Udruženja književnika Crne Gore. Dvogodišnju kampanju Udruženja su obilježili, napor da se sruši posebnost crnogorskog identiteta, da se srpstvo što više raširi u Crnoj Gori i da se protjeraju idejni protivnici. Vlast je podržala ove napore, i za članove Udruženja je otvorila medije, naročito „Pobjedu" i reviju "Ovdje".

Udruženje književnika Crne Gore je 2. februara 1989. godine organizovalo skup na temu „Aktuelna pitanja kulture u Crnoj Gori", na kojem je osuđen prethodni koncept kulturne politike.[1800]

Profesor Filozofskog fakulteta u Nikšiću, književnik i istoričar književnosti dr Slobodan Kalezić izjavio je da je potrebna radikalna izmjena kulturne politike, njenih programa i kadrova.[1801] Novinar, književnik i publicista Branko Jokić je naveo da je prethodna vlast promovisala srbofofiju.[1802] Jokić je pozvao da se kritički preispita Platforma o razvoju crnogorske kulture koja je usvojena 1970. godine. Književnik Slobodan Vukanović[1803] je tvrdio da je srbofobija prethodne vlasti bila tako jaka da se on, u pojedinim trenucima, više plašio u Crnoj Gori nego na Kosovu.[1804] Vukanović je naveo da je prethodna vlast progonila sve za koje se sumnjalo da su prosrpski orijentisani.

[1797] Dr Drago Ćupić, Silnici i njihovi poslušnici, „Pobjeda", 14. IX 1989, str. 11.
[1798] Dr Drago Ćupić, Zabranjeni ljudi u nauci, „Pobjeda", 15. IX 1989, str. 10.
[1799] Dr Drago Ćupić, Falsifikovanje istorijskih izvora, „Pobjeda", 16. IX 1989, str. 11.
[1800] Aktuelna pitanja kulture u Crnoj Gori, „Ovdje", broj 238, mart 1989, str. 7 – 11.
[1801] Kalezić je izjavio: „Ja mislim da nam je u dobrom dijelu kultura bila konzervativnija od te politike i dobrim dijelom programi u sferi kulture koje smo imali, koji su stvarani, inicirani su ne iz kulture same, već iz političkih vrhova od strane političkih institucija, od strane nosilaca, bukvalno nosilaca vlasti. To što smo u eruptivnom obliku iskazali nepovjerenje toj politici, koja je u mnogim segmentima bila neuspješna, nikako ne znači da je stanje u institucijama kulture nešto pozitivnije od onog koje smo zatekli". Slobodan Kalezić, Kultura je bila konzervativnija od politike, „Ovdje", broj 238, mart 1989, str. 7.
[1802] Jokić je naveo: „Moramo se sjetiti da je ranija Uprava i tadašnji predsjednik doveo ovo Udruženje u sramnu situaciju da paktira sa nacionalistima na Kosovu. Zato, moramo glasno i javno reći da su u ime srbofobije mnogi ljudi odstrijeljeni, bilo da su radili u kulturnim institucijama, bilo u novinama, bilo u redakcijama, ili su jednostavno uklanjani sa svojih radnih mjesta. Njima su bila zatvorena i vrata izdavačkih kuća i časopisa". Branko Jokić, Preispitati Platformu o razvoju nacionalne kulture, „Ovdje", broj 238, mart 1989, str. 8.
[1803] Vukanović Slobodan (Vitomirica, Peć, 1944), književnik. Novinar prištinskog „Jedinstva" i titogradske „Pobjede". Slobodni umjetnik. Piše pjesme i dramske tekstove. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 813.
[1804] Slobodan Vukanović, Danas je biti ili ne biti za kulturu, „Ovdje", broj 238, mart 1989, str. 9.

Najradikalniji u zahtjevima je bio pjesnik Ranko Jovović, koji je tražio da se, bez sentimentalnosti, smijene kadrovi u kulturi koji su podržavali prethodnu vlast.[1805] Jovovića je podržao književnik i novinar „Pobjede“ Miodrag Tripković.[1806]

Književnik i novinar Milorad Bošković je prethodnu politiku uporedio sa opsadnim stanjem.[1807] Novinar i književnik Novica Đurić[1808] je pozvao da se sahrani prethodna kulturna politika jer je kulturu dovela do kulturnog srama.[1809] Tvrdio je da je prethodna vlast podržavala crnogorske nacionaliste i da im je sredinom 70-ih omogućila da budu na najvažnijim mjestima u crnogorskoj kulturi, i da su oni, naročito, u „Pobjedi“, CNP-u i na TV Titogradu, ispisali najsramniju stranicu u istoriji crnogorske kulture. Đurić je smatrao da te ljude treba ukloniti sa kulturne scene.

Književnik i pozorišni reditelj Gojko Čelebić[1810] je smatrao da iz CNP-a, „Pobjede“, TV Titograd i časopisa „Stvaranje“ treba udaljiti: književnika Milorada Stojovića, pozorišnog reditelja Blagotu Eraković[1811], književnika Branka Banjevića, pjesnika Ratka Vujoševića, književnika Petra Đuranovića i književnika Sretena Asanovića.[1812] Čelebić je predložio da se

[1805] Ranko Jovović, Smijeniti kadrove u kulturi, „Ovdje“, broj 238, mart 1989, str. 10.

[1806] Miodrag Tripković, Novi duh ne smije biti usko regionalno-nacionalan, „Ovdje“, broj 238, mart 1989, str. 11.

[1807] Milorad Bošković, Više nema političkog „kišobrana“, „Ovdje“, broj 238, mart 1989, str. 10.

[1808] Đurić Novica (Kolašin, 1956), novinar i književnik. Završio Novinarsku školu u Beogradu. Bio je novinar „Večernjih novosti“ i glavni i odgvorni urednik „Omladinskog pokreta“. Piše pjesme. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 204.

[1809] Novica Đurić, Moraju da idu oni koji su opsluživali politiku, „Ovdje“, broj 238, mart 1989, str. 10.

[1810] Čelebić Gojko (Podgorica, 1958), književnik. Diplomirao je na Fakultetu dramskih umjetnosti u Pragu (1987). Bio je ministar za kulturu u Vladi Crne Gore (1993-1996) i ambasador Jugoslavije u Argentini. Piše poeziju, prozu, drame, priloge iz teorije dramaturgije. Član saradnik Matice srpske. Nikola Racković. Leksikon crnogorske kulture, str. 140.

[1811] Eraković Blagota (Velimlje, Nikšić, 1945), reditelj. Diplomirao je na Fakultetu dramskih umjetnosti u Beogradu. Slobodni umjetnik, reditelj i direktor Crnogorskog narodnog pozorišta. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 222.

[1812] Čelebić je izjavio: „Ljudi koji su sada na rukovodećem položaju u CNP-u doveli su ga do katastrofalne situacije...U svom vlastitom jeziku ja nemam riječi za situaciju u koju su doveli oni tu kuću. Ovdje prije svega mislim na Milorada Stojovića koji je njen direktor, direktor drame, umjetnički rukovodilac i na reditelje koji su u toj kući bili zaposleni kao profesionali reditelji: Blagota Eraković...Ja bih počeo da predlažem ljude koji treba da se pozovu na odgovornost. Ali, molim Vas prije nego se neki ljudi pozovu na odgovornost, tim ljudima se prije toga, moraju da uskrate njihove pozicije koje sada zauzimaju...Imamo novine, imamo televiziju, i sada vidimo dobro da ljudi koji su preživjeli određene kanone mišljenja ne mogu više da ostaju ne u našoj zemlji, koja je demokratskija od mnogih zemalja gdje ti ljudi idu sa vlasti...Dakle počinjem od izdavaštva u Crnoj Gori koje je u veoma lošem položaju: „Pobjeda“ i „Obod“...Da više ne gubimo vrijeme, jer, ti ljudi su već godinama i godinama doveli do katastrofalnog stanja izdavaštvo u Crnoj Gori. Ti ljudi su: Branko Banjević odgovorni i glavni urednik „Pobjede“, Ratko Vujošević, urednik tog izdavača...To ne znači da mi sada Banjevića šaljemo u penziju. Njega šalje u penziju društvo. On ima dovoljan broj godina. Postigao je ono što je htio i taj čovjek da se pozove ipak na odgovornost jer su štete ogromne...Časopis „Stvaranje“ treba da mijenja urednika. On se inače mijenja. Asanoviću trebamo zahvaliti za njegova razumijevanja koja je imao...Petar Đuranović urednik u Radiju,

situacija „sredi“ i u Leksikografskom zavodu, a naročito da se iz zavoda udalji Sreten Perović.

O novoj idejnoj orijentaciji u kulturi raspravljano je na sjednici Aktiva pisaca komunista članova Udruženja književnika Crne Gore, koja je održana 6. aprila 1989. godine.[1813] Književnik i univerzitetski profesor Slobodan Kalezić je smatrao da crnogorsko nacionalno i kulturno biće mora biti otvoreno samo za jugoslovenske ideje i sadržaje, i da treba promijeniti programsku orijentaciju: Akademije, Univerziteta, Televizije i „Pobjede“.[1814] Zalagao se za to da se spriječi uticaj zagovornika crnogorskog jezika i crnogorske etnogeneze, i pozvao je da se Sreten Asanović smijeni sa mjesta urednika „Stvaranja“. Asanović je smijenjen, a na njegovo mjesto je izabran Milo Kralj i na toj poziciji je ostao do 1991. godine. Na tu funkciju je došao kao pobornik nove vlasti i nove ideologije.

Književnik Kosta Radović je pozvao da se poništе rezultati prethodne kulturne politike, a naročito Platforma za razvoj crnogorske kulture iz 1970. godine jer je, navodno, promovisala crnogorski nacionalizam.[1815] Književnik Milo Kralj je podržao ove zahtjeve, a one koji su i dalje insitirali na osobenostima crnogorskog identiteta nazvao je separatistima.[1816]

Novinar i književnik Novica Đurić je tvrdio je da je prethodna vlast promovisala crnogorski nacionalizam i separatizam.[1817] Đurić je izjavio da je

predlažem da se njemu na diskretan „mig“ kaže: Petre zaista“. Gojko Čelebić, Smijeniti i pozvati na odgovornost, „Ovdje“, broj 238, mart 1989, str. 11.

[1813] Pisci i aktuelna društvena zbivanja (neautorizovane diskusije sa sjednice Aktiva pisaca komunista članova Udruženja književnika Crne Gore), „Ovdje“, broj 239, april 1989, str. 12 – 21.

[1814] Slobodan Kalezić, Težnja ka promjenama, „Ovdje“, broj 239, april 1989, str. 12.

[1815] Radović je izjavio: „Mora se priznati, sticajem okolnosti, da je u kulturi bilo ponižavanja. Ne zna se da li je bilo teže prosjačenje novca ili nacionalistički nasrtaji u ime spasiteljske misije kulture...Ne ističem ovo zbog ožiljaka na svojoj koži, koji su narastali još od 1970. godine, već zbog toga da je bilo vrlo teško održati tok napredne društvene i stvaralačke svijesti.“ Kosta Radović, Iskušenje kulture i stvaralaca, „Ovdje“, broj 239, april 1989, str. 14.

[1816] Kralj je naveo : „Ljudi te svijesti okrenuti su prije svega, prošlosti tražeći u njoj samo ono po čemu se razlikujemo a ignorišu sve one druge spone i tokove koji nas povezuju...Ta svijest se formira i održava na nekakvom stalnom, i naravno, neosnovanom strahu od ugroženosti svoje nacije od strane neke druge, u konkretnom slučaju srpske...Separatizam na ovom prostoru nikada u prošlosti nije imao šansu, danas je nema pogotovu. Jugoslovenska misao ovdje je imala dubokog korijena u prošlosti...Tom jugoslovenskom zajedništvu pisci mogu i moraju dati svoj puni doprinos“. Milo Kralj, Promjene i otpori, „Ovdje“, broj 239, april 1989, str. 14.

[1817] Za tu politiku Đurić je izjavio: „Lično sam ubijeđen da su najveći investicioni promašaji u Crnoj Gori njihove kadrovske mjenice bez pokrića, pa nije ni čudo što nam je takva „Pobjeda“ Televizija, Leksikografski zavod, „Obod“, CNP itd. I „Etnogeneza“ je mrtvorođenče takve politike, koja je sve sile bila upregla da dokaže da nijesmo čak ni Sloveni, a o Srbima da i ne govorimo...Da je poživjela takva politika vjerovatno bi tražila uspostavljanje dobrosusjedskih odnosa s Albanijom, ali ne zato da bi se pomoglo crnogorskoj nacionalnoj manjini koja u tom logoru živi bez elementarnih ljudskih prava i sloboda, već i da bi „Etnogenetičari“ arheološkog smjera dobili dozvolu da prekopaju tamošnje čuke, kako bi našli još kojeg Ilira, sa kojim su najbliži „rod“. Novica Đurić, Inteligencija i partija, „Ovdje“, broj 239, april 1989, str. 15.

u prethodnom periodu bila strahovlada separatističkih jurišnika i da je sva sreća što je crnogorski narod zbacio tu istorijsku grešku koja je nikla na „stablu plemenite crnogorske jabuke“. Pisce koji su slijedili tu politiku Đurić je nazvao književnim i moralnim otpadnicima.

Književnik i novinar Milika Pavlović je pozvao da se izvrši diferencijacija u Udruženju književnika Crne Gore, posebno među piscima i komunistima koji rade u redakcijama listova, časopisa, radija i televizije.[1818] Književnik Radojica Bošković je izjavio da će stvaraoci novog programa kulturne politike biti novi ljudi, i da se moraju afirmisati novi koncepti kulturne politike, od nacionalne do jugoslovenske, od opštinske preko republičke do federativne.[1819]

Na sjednici je bio i sekretar Aktiva novinar i publicista i do kraja 1988. godine glavni urednik TV Titograd pisac Rajko Cerović, koga je većina smatrala pripadnikom svrgnute vlasti. Zbog toga je smijenjen, i za novog sekretara Aktiva pisaca komunista Crne Gore izabran je književnik i urednik kulturne rubrike u „Pobjedi“ Ilija Lakušić.[1820] Paradoks je bio da Aktiv pisaca-komunista promoviše srpski nacionalizam.

Među književnicima koji su se kritički izjašnjavali (vodili hajku) protiv stare vlasti bili su istaknuti intelektualci kao književnici: Čedo Vuković, Milo Kralj i Gojko Dapčević, ali i oni koji su i u Crnoj Gori bili slabije afirmisani i koje je promjena vlasti dovela do izražaja u medijima. Ipak, i njih je prethodna vlast pomagala, tako da su njihove izjave o progonima od strane te vlasti bile netačne.

Književnik Radojica Bošković je 1978. godine za zbriku pjesama „Početak zaborava“ dobio književnu nagradu „Risto Ratković“.[1821] Književnik Budimir Dubak je 1976. godine izabran za sekretara Književne omladine Crne Gore.[1822] Naredne, 1977. godine Dubak je dobio drugu „Pobjedinu“ nagradu na tradcionalnom konkurusu za mlade književnike.[1823] Krajem 1978. i početkom 1979. godine Dubak je u Crnoj Gori objavio zbirku pjesama „Poslanica nagovaraču“ i zbirku proze „Ono čega nema“. Drama Budimira Dubaka „Maksim II“ je premijerno izvedena 1979. godine, i CNP je uvrstilo u svoj redovni repertoar.[1824] Dubak je 1984. godine u SAD-u, kao predstavnik UKCG, predstavljao crnogorsku književnu tradiciju.[1825]

[1818] Milika Pavlović, Pisci i politički zadatak, “Ovdje”, broj 239, april 1989, str. 19.
[1819] Radojica Bošković, Književna pamet nije na velikoj cijeni, “Ovdje”, broj 239, april, 1989, str. 17.
[1820] Vrijeme za uticaj, „Pobjeda“, 8. IV 1989, str. 11.
[1821] Odluka žirija 8. Ratkovićevih večeri poezije, „Pobjeda“, 3. IX 1978, str. 8.
[1822] „Pobjeda“, 31. XII 1976, 1. i 2. I 1977, str. 15.
[1823] Mladi stvaraoci u 1977. godini, „Pobjeda“, 7. I 1978, str. 12.
[1824] Bez konačnog obličja, „Pobjeda“, 15. VII 1979, str. 12.
[1825] Upoznaću američku javnost sa našom tradicijom, „Pobjeda“, 19. I 1984, str. 9.

Književnik Radomir Uljarević je od Udruženja književnika Crne Gore 1983. godine dobio nagradu za najbolju knjigu objavljenu 1981. godine.[1826] Nagradu je dobio za knjigu „Prikupljanje podataka“ a uručena mu je na sjednici Predsjedništva Udruženja u februaru 1983. godine, kojoj je prisustvovao Marko Špadijer, izvršni sekretar Predsjedništva CKSK Crne Gore. Uljarević je bio član redakcije „Univerzitetska riječ“, sekretar Književne omladine Crne Gore i sekretar Udruženja književnika Crne Gore. Pjesnik Ranko Jovović je 1978. godine dobio nagradu Udruženja književnika Crne Gore za knjigu pjesama „Divlji plač“.[1827] Žiri koji je Jovoviću dodijelio nagradu činili su: Vukalica Milutinović (predsjednik), Rajko Cerović, Radojica Bošković, Mladen Lompar i Momir Vojvodić. „Partizanska kuća“ u Beogradu je 1983. godine objavila izbor iz poezije Ranka Jovovića pod nazivom „Druženje sa Sokratom“, a „Pobjeda“ ga je predstavila kao jednog od najznačajnijih jugoslovenskih pisaca i pripadnika modernog pjesništva.[1828] Za knjigu „Druženje sa Sokratom“ Ranko Jovović je 1984. godine dobio nagradu „Risto Ratković“.[1829]

U periodu prethodne vlasti ovim piscima su bile otvorene izdavačke kuće. „Univerzitetska riječ“ je 1984. godine objavila roman „Ovako“ književnika Branka Janjuševića.[1830] Iste godine cetinjski „Obod“ je objavio knjigu pjesama Momira Vojvodića „Grad nad oblakom“.[1831] NIO „Univerzitetska riječ“ je 1984. godine objavila knjigu proze dr Novaka Kilibarde „Iz priče u priču“.[1832] Zbirku poezije Radojice Boškovića „Oni ljudi“ objavila je „Pobjeda“ 1984. godine.[1833] Udruženje književnika Crne Gore je u junu 1985. godine objavilo ediciju „Doklea“ u okviru koje su objavljene knjige: Ranka Jovovića „Poljubac za Anu Ahmatovu“, Mila Kralja „Pasja straža“, Budimira Dubaka „Astrarijum“, Radomira Uljarevića „Primalni krik“, Miodraga Tripkovića „Kasni ždral“ i Bećira Vukovića „Zlatna glava“.[1834]

Književnik i novinar Miodrag Tripković je, na primjer, 1977. godine imao kolumnu u kulturnoj rubrici „Pobjede“ i bavio se, najčešće, kritikom programa TV Titograd. Jednom prilikom je pohvalio emisiju zagrebačkog studija u kojoj je Sreten Asanović vodio razgovor o crnogorskoj kulturi i

[1826] Uručena nagrada Radomiru Uljareviću, „Pobjeda“, 10. II 1983, str. 9.
[1827] Ranku Jovoviću nagrada Udruženja književnika Crne Gore, „Pobjeda“, 14. VI 1978, str. 14.
[1828] Izbor poezije Ranka Jovovića, „Pobjeda“, 10. XI 1983, str. 7.
[1829] Pjesnik je rođeni patriota, „Pobjeda“, 13. IX 1984, str. 8.
[1830] Literatura kao lična reakcija, „Pobjeda“, 9. XI 1984, str. 7.
[1831] Žar i led riječi „Pobjeda“, 17. XII 1984, str. 8.
[1832] Nesigurni pisci su povodljivi, „Pobjeda“, 22. XII 1984, str 9.
[1833] Unutar bića poezije, „Pobjeda“, 29. XII 1984, str. 9.
[1834] Predstavljena edicija „Doklea“, „Pobjeda“, 8. VI 1985, str. 12.

zaključio da je ta emisija o traženjima crnogorskog kulturnog bića dobra.[1835] Tripković je 1979. godine izjavio da je koncepcija o razvoju kulture koju je usvojio XI Kongres SKJ 1978. godine dobra i da to treba primijeniti u književnosti i nastavi književnosti u srednjim školama.[1836] Tripković je tada izjavio da se treba boriti protiv svih uticaja građanske istoriografije i da treba afirmisati socijalističke vrijednosti. Povodom Titove smrti Tripković je napisao da je to tužni rastanak od velikog predsjednika, revolucionara, vojskovođe i humaniste.[1837]

Književna omladina Crne Gore je 1983. godine raspisala konkurs za objavljivanje knjiga mladih stvaralaca. Od 40 prispjelih radova žiri je odabrao osam knjiga, a među prvima knjigu poezije Bećira Vukovića „Zidovi koji rastu" i dramu Budimira Dubaka „Maksim Drugi".[1838] „Pobjeda" je u septembru objavila Vukovićevu pjesmu „Krvava suza".[1839]

Ovi „progonjeni" pisci su u prethodnom režimu, u stvari, imali lagodan status. Objavljivana su im djela, dobijali su nagrade i imali su obezbijeđenu egzistenciju. Nijesu mogli da dođu do upravljačkih funkcija u kulturi, i to je, uz potisnuti srpski nacionalizam, bio izvor njihove frustracije. Nakon prevrata u januaru 1989. godine vidijeli su mogućnost da ostvare svoje političke i nacionalne ambicije, ali ne kroz umjetničko stvaralaštvo, već kroz vođenje vulgarnih političkih kampanji.

Pisci, publicisti i naučnici više nijesu u novinama i časopisima objavljivali stihove i pamflete u čast Tita, Partije, revolucije, jugoslovenskog zajedništva i socijalističke ideologije. S prethodnom vlašću zbačeni su i njeni kultovi i mitologija. Kult narodonooslobodilačke revolucije i njenih tekovina zamijenjen je kosovskim mitom. Nakon pola vijeka ovaj mit je oživio u Crnoj Gori i postao je dio ideologije nove vlasti.

Reafirmacija kosovske ideologije započela je na sjednici Predsjedništva UKCG 28. maja 1989. godine, kada je odlučeno da sljedeća Skupština u svečanom dijelu bude posvećena obilježavanju 600. godišnjice kosovske bitke, i data je inicijativa da se bulevaru ispred Skupštine SR Crne Gore, umjesto imena Blaža Jovanovića, da ime Nemanjina obala.[1840]

[1835] Miodrag Tripković, Ram za sliku o crnogorskoj kulturi, „Pobjeda", 2. XI 1977, str. 13.
[1836] M. Tripković, Stari pristupi, „Pobjeda", 7. IX 1979, str. 13
[1837] Tripković je napisao: „Ima tužnih rastanaka, ima bolnih sjećanja, ima teških gubitaka. Jedan od takvih rastanaka, koji će vječno ostati u gorkom pamćenju ne samo naših naroda i narodnosti, već i čitavog svijeta predstavljao je oproštaj od velikog jugoslovenskog predsjednika, revolucionara i vojskovođe, borca za mir i ravnopravnost u svijetu...Nikada se svijet s tolikim bolom nije opraštao od jednog državnika, vojskovođe i humaniste. Nikada odlazak jedne istorijske ličnosti nije predstavljao takav gubitak". M. Tripković, Najtužniji samit svijeta, „Pobjeda", 13. V 1980, str. 13.
[1838] U izdanju Književne omladine Crne Gore, „Pobjede", 4. VIII 1983, str. 7.
[1839] Bećir Vuković, Krvava suza, „Pobjeda", 10. IX 1983, str. 11.
[1840] Mijenjati stanje u kulturi, „Pobjeda", 29. V 1989, str. 9.

Tokom priprema za obilježavanje 600-godišnjice kosovskog boja istoričar i predsjednik RK SSRN Crne Gore dr Branislav Kovačević je predložio da se prestonica SR Srbije iz Beograda premjesti u Prizren, jer je to istorijsko i srednjovjekovno sjedište srpskih vladara.[1841]

Kosovski mit i srpski nacionalizam su afirmisani na književnim manifestacijama. Na Medunu, ispred muzeja „Marko Miljanov" 17. juna 1989. godine održano je književno-guslarsko veče posvećeno 600 godišnjici Kosovskog boja. Na tribini su učestvovali, između ostalih, književnici Svetozar Piletić, Vitomir Nikolić i Momir Vojvodić.[1842] U junu je u Domu omladine „Budo Tomović" promovisan zbornik radova „Kosovo 1389-1989, zemlja živih", koji je izdala Crnogorsko-primorska mitropolija. Recenzent knjige je bio episkop Irinej Bulović. O knjizi su govorili dr Branislav Kovačević i dr Slobodan Tomović.[1843] U Herceg Novom je 24. juna Udruženje književnika Crne Gore održalo svečanu skupštinu posvećenu kosovskom zavjetu. Predsjednik UKCG Janko Brajković je govorio o važnosti kosovske epopeje, a o istim temama govorili su književnici: Milo Kralj, Novak Kilibarda, Momir Vojvodić, Jovan Čađenović, Ranko Jovović, Branko Janjušević, Radomir Uljarević, Dragiša Madžgalj, Budimir Dubak, Žarko Mališić[1844] i Radojica Bošković.[1845]

Oživljavanju kosovskog mita i srpskog nacionalizma pridružila se i CANU koja je 25. oktobra 1989. godine oranizovala naučni skup: „Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore", na kojem su promovisani kosovski mit i srpstvo. Akademik Čedo Vuković je naveo da je Kosovo suština crnogorske istorije i umjetnosti, odnosno da je ono u srži prve štampane knjige Crnojevića, u istoriji vladike Vasilija, u poslanicama i stihovima Petra I, pjesmama slijepih guslara, u Njegoševom djelu, porukama Stefana Mitrova Ljubiše i Marka Miljanova, i u Lubardinoj slici „Kosovski boj".[1846] Vuković je naveo da je nakon pola milenijuma Kosovo oživjelo u crnogorskim glasilima i narodu, i kada bi se sabralo sve što je o Kosovu nastalo u sprskom i crnogorskom tvoračkom iskazu nastao bi „obelisk viši od najviše planine".[1847] Istoričar Radoman Jovanović[1848] je istakao da su

[1841] Jubilej evropskog značaja, „Pobjeda", 29. V 1989, str. 6.
[1842] "Pobjeda", 16. VI 1989, str. 11.
[1843] „Pobjeda", 22. VI 1989, str. 12.
[1844] Mališić Žarko (Danilovgrad, 1935), književnik. Na Sorboni je studirao francuski jezik. Direktor centra za kulturu u Kotoru. Piše pjesme. Član je Matice crnogorske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 423.
[1845] „Pobjeda", 25. VI 1989, str. 11.
[1846] Govor akademika Čeda Vukovića na otvaranju skupa Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990, str. 12.
[1847] Isto, str. 13.

Crnogorci stalno, maštovito, raspravljali o osveti kosovskoj, i da ih je nadahnjivala osvetnička misao da se, kao Obilić, žrtvuju za obnovu stare srpske slave i veličine.[1849] Istoričar i akademik Miomir Dašić je naveo da je vraćanje kosovskom boju dug prema jednom velikom istorijskom vremenu i njegovanju svijesti o tome da srpski narod nikada nije priznao kosovski poraz.[1850] Dašić je naveo da je srpski narod tako branio hrišćansku civilizaciju od azijatskog osvajača i islama, i da bi u tome imao više uspjeha da nije bilo sebičnjaštva i razjedinjenosti tadašnje hrišćanske Evrope.[1851]

Akademik Milosav Babović[1852] je naveo da je Njegoš napravio crnogorsku kapu tako da svakodnevni život Crnogoraca bude prožet kosovskim mitom.[1853] Babović je tvrdio da je crna svila na crnogorskoj kapi korota za Kosovom, da je crvena čoha simbol srpske zemlje zalivene krvlju, a njen kutak ograđen sa pet zlatnih niti i sa grbom Nemanjića u sredini predstavlja Crnu Goru i njenu petovjekovnu borbu za odbranu od ropstva.[1854] Babović je tvrdio da je Njegoš time doprinio da su Crnogorci i mišlju, i srcem, i duhom, živjeli sa Kosovkim mitom, od prve kape, do prve puške, do prve bojne poljanje i do starosti.

Profesor Filozofskog fakulteta u Nikšiću Blagota Mrkaić[1855] je tvrdio da je Kososki mit zastupljen u djelima vladike Petra I, i da je Petar I tako želio da narodu stavi na zanje da se samo slogom i jedinstvom može slomiti „agarjanski jaram“ i da je ta poruka aktuelna i za savremeno doba.[1856] Mrkaić je naveo da kosovska legenda i istina u shvatanjima Petra I

[1848] Jovanović Radoman (Mosor, Danilovgrad, 1934 – Podgorica, 2006), istoričar. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu (1972). Radio je u Državnom arhivu Crne Gore, a od 1962. do 1990. u Istorijskom institutu Crne Gore. Profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću je od 1984. (kao redovni od 1990). ILCG, knjiga 3, str. 721.

[1849] Radoman Jovanović, Kosovski mit u nacionalno-političkoj ideologiji i strategiji Crne Gore polovinom XIX vijeka, Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990, str. 18.

[1850] Miomir Dašić, Političke i društvene prilike u oblastima današnje Crne Gore u drugoj polovini XIV i prvoj polovini XV vijeka, Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990, str. 64.

[1851] Isto.

[1852] Babović Milosav (Budimlje, Berane, 1921- Beograd, 1997), istoričar književnosti, slavista. Diplomirao (1950) i doktorirao (1958) na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Od 1956. do 1986. bio je docent, vanredni i redovni profesor na Filološkom fakultetu u Beogradu. Vanredni (1988) i redovni (1990) član CANU. Redovni član Matice srpske. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1993, str. 49-50.

[1853] Milosav Babović, Kosovski mit u Njegoševom „Gorskom vijencu“, Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990, str. 111.

[1854] Isto.

[1855] Mrkaić Blagota (Petrovići, Nikšić, 1943), istoričar književnosti. Doktorirao je na Univerzitetu u Zagrebu 1986. godine. Redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 497-498.

[1856] Blagota Mrkaić, Kosovo u djelu Petra I Petrovića Njegoša, Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990, str. 131.

prerastaju u univerzalnu kategoriju borbenog humanizma, istine, pravde i čovještva.[1857]

Akademik Slavko Mijušković[1858] je na skupu recitovao djelove Danuncijeve „Ode srpskom narodu“.[1859] Profesor Filozofskog fakulteta u Nikšiću Živko Đurković[1860] je naveo da je ustaljeno i važeće mišljenje da su Crnogorci vjekovima živjeli sa kultom Kosova i Obilića, i da su ih oni nadahnjivali u oslobodilačkoj borbi.[1861] Đurković je smatrao da je Obilićeva medalja bila razlog zbog kojeg su Crnogorci činili čuda od junaštva, da se s Obilićem živjelo i umiralo, i da je on postao san i java čitavog borbenog naroda.[1862]

Književnik Jovan Čađenović je analizirao djelo Marka Miljanova i tvrdio da bi, prema Markovoj viziji, buduća srpska država obuhvatala Srbiju, Staru Srbiju, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu, Dalmaciju, Dubrovnik, Hrvatsku i Vojvodinu.[1863] Čađenović je tvrdio da je Marko Miljanov pozdravljao svako pomjeranje granica ka toj zamišljenoj budućoj državi.[1864]

Istoričar književnosti i profesor Filozofskog fakulteta u Nikšiću Radivoje Šuković je govorio o zastupljenosti kosovskih motiva u crnogorskoj patriotskoj poeziji i naveo da se ona javlja kao pouzdano svjedočanstvo o kultu Kosova, kao simbola veličine i slave srednjovjekovnog carstva.[1865]

Akademik SANU i lingvista dr Drago Ćupić je naveo da je kosovski zavjet u Crnoj Gori omjer sve duhovnosti i pregalaštva i da narod sa takvom

[1857] Isto, str. 133.

[1858] Mijušković Slavko (Kotor, 1912 – 1989), istoričar i književnik. Diplomirao je 1936. na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a doktorirao u Skoplju 1965. Bio je profesor u gimnazijama u Beogradu, Podgorici, na Cetinju i u Kotoru. Od 1953. do 1978. bio je direktor Državnog arhiva u Kotoru. Od 1985. redovni član CANU. Član Udruženja književnika Crne Gore. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1993, str. 107.

[1859] Slavko Mijušković, Danuncijeva „Oda narodu srpskom“ (povodom 600-godišnjice bitke na Kosovu), Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990, str. 139-141.

[1860] Đurković Živko (Somina, Nikšić, 1938), istoričar književnosti. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Redovni profesor na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 207.

[1861] Živko Đurković, Kosovska legenda u „Pjevaniji Sime Milutinovića Sarajlije“, Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990, str. 144.

[1862] Isto, str. 151.

[1863] Jovan Čađenović, Marko Miljanov o propasti o obnovi stare srpske države, Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990, str. 175.

[1864] Isto, str. 174.

[1865] Radivoje Šuković, Kosovski mitovi i simboli u patriotskoj poeziji starijih crnogorskih književnih publikacija, Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990, str. 188.

tradicijom ne pravi istorijska lutanja.[1866] Akademik Petar Vlahović[1867] je zaključio da je Kosovo, okosnica istorije Crne Gore.[1868] Za ovu tvrdnju potvrdu je našao u djelu Nikolaja Velimirovića „Religija Njegoševa". Vlahović je tvrdio je da su Crnu Goru naselile kosovske izbjeglice, i da postoje izvori koji svjedoče da je Miloš Obilić istorijska ličnost, ali nije naveo te izvore.[1869] Vlahović je zaključio da je kosovska legenda nerazdvojni dio crnogorskog etničkog bića. [1870]

Istoričar Jovan R. Bojović je, na osnovu predanja, dokazivao da je knez Lazar rođen u Grblju.[1871] Naveo je da su mu to u ličnom razgovoru potvrdili srpski popovi iz Boke. Ohrabren s ovim „argumentima" Bojović je zaključio da je Vidovdan bio viševjekovno podsjećivanje na moćnu srpsku državu i nezaboravna ideja vodilja u borbi za njegovo oslobođenje i ujedinjenje, i da se on tako i 1989. obilježava u Crnoj Gori.

Istoričar Vojislav Boljević – Vuleković[1872] je tvrdio da je Banović Strahinja, u stvari, zetski vladar Đurađ II Stracimirović – Balšić, i da je on ipak učestvovao u kosovskom boju.[1873] Nije mu zasmetalo ni to što je Banović Strahinja legendarna, a ne istorijska ličnost, i što je dokazano da Đurađ II nije učestvovao u ovom boju.

Filolog i slavista Radmilo Marojević[1874] je lingvistički dokazivao da je Miloš Obilić istorijska ličnost i izjavio je: „Sa velikom sigurnošću možemo

[1866] Drago Ćupić, Leksika i sintagmatika u „Gorskom vijencu" koja asocira na Kosovo, Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990, str. 197.

[1867] Vlahović Petar (Slatina, Brodarevo, 1927), etnolog. Diplomirao (1952) i doktorirao (1958) na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Na ovom fakultetu je radio od 1955. godine. Bio je direktor Etnografskog instituta SANU od 1972. do 1982. godine. Za vanrednog člana CANU izabran je 1988, a za redovnog 1993. godine. Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1993, str. 59-60.

[1868] Petar Vlahović, Kosovska legenda u svetlu usmene crnogorske tradicije, Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990, str. 203.

[1869] Isto, str. 207.

[1870] Isto, str. 212.

[1871] Jovan R. Bojović, Vidovdan u Crnoj Gori, Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990, str. 220, 235.

[1872] Boljević-Vuleković Vojislav (Boljevići, Virpazar, 1923 – Kotor, 1998), istoričar. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1952. Bio je profesor Gimnazije u Kotoru do penzionisanja 1978. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 81.

[1873] Vojislav Boljević-Vuleković, Kosovski junaci u istoriji, crnogorskoj tradiciji i Njegoševoj vjeri Obilića, Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990, str. 244-245.

[1874] Marojević Radmilo (Morakovo, Nikšić, 1949), filolog, slavista, prevodilac. Doktorirao je na Filološkom fakultetu u Beogradu 1980. Redovni profesor na ovom fakultetu. Stalni član saradnik Matice srpske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 435-436.

tvrditi da je Miloš Obilić iz sela Kopilić, koji se danas zove Gornji i Donji Obilić“.[1875]

Srpski nacionalizam i kosovski mit je, naročito, promovisao dr Novak Kilibarda. On je to radio kao intelektualac i lider Narodne stranke. Tvrdio je da je vladika Vaslije u svojoj istoriji o Crnoj Gori prvi pomenuo Miloša Obilića i da je na taj način kosovska hrišćansko-žrtvenička ideja započela svoju boračko-slobodarsku misao u Crnoj Gori.[1876] Kilibarda je tu ideju povezao s istragom poturica u „Gorskom vijencu“ i naveo da je „Gorski vijenac“ riznica podataka koji mogu izdržati egzaktnu provjeru. Istragu poturica je proglasio za istorijsku istinu, i tvrdio je da je Njegoš u „Gorskom vijencu“ borbeno pravoslavlje predstavio kao ideologiju koja je srpskom narodu u Crnoj Gori i Srbiji bila državotvorna ideja. Njegoša je označio za antiislamskog i antikatoličkog državnika. Tvrdio je da je istraga poturica u Crnoj Gori izviiskra oslobodilačke borbe za sav srpski narod i da je tekst Posvete prahu oca Srbije bio jemac državotvorne istinitosti ideje koja je Crnogorce opredijelila na istragu.[1877] Kilibarda je smatrao da Crnogorci pripadaju srpskom narodu, i osudio je „sve turske, vatikanske i kominternovske tvrdnje“ da je kosovski mit u Crnoj Gori propao. On je osudio i „crnogorske etnogenetičare i štedimlijske nacionaliste“ zbog tvrdnji da Njegoš nije srpski pjesnik. Izjavio je da kosovsko predanje treba uzgajati kao civilizacijski hod Crne Gore. Kilibarda je 1989. godine dobio Trinaestojulsku nagradu.[1878]

Promjenu nacionalne politike podržao je dr Slobodan Tomović. Tomović je 1980. godine bio recenzent knjige Špira Kulišića „O etnogenezi Crnogoraca“, a 1990. godine je izjavio da bi podjelu na Srbe i Crnogorce trebalo riješti konfesionalnim jedinstvom, i da je Njegoš simbol tog jedinstva.[1879]

Predsjedništvo Udruženja književnika Crne Gore je, u zahtjevima da se Crna Gora u potpunosti posveti srpstvu i sruše simboli prethodne nacionalne politike, otišlo dalje od ciljeva nove vlasti. U januaru 1990. godine pokrenulo je inicijativu za rušenje Njegoševog mauzoleja i vraćanje kapele koju je 1925. godine podigao kralj Aleksandar Karađorđević. Inicijativu je ohrabrio tada banatski mitropolit Amfilohije Radović, koji je naveo da je izgradnja mauzoleja ljaga Crne Gore, i nemoralan čin u odnosu

[1875] Radmilo Marojević, Dvije skice iz istorijske onomastike, Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990, str. 260-261.
[1876] Novak Kilibarda, Kosovski mit u Crnoj Gori, „Pobjeda“, 11. VI 1989, str. 9.
[1877] Novak Kilibarda, O Posveti „Gorskog vijenca“, „Ovdje“, broj 238, mart 1989, str. 23-24.
[1878] „Pobjeda“, 21. VII 1989, str. 10.
[1879] „Pobjeda“, 20. X 1990, str. 10.

na Njegoša i Lovćen.[1880] Književnik Ilija Lakušić je izgradnju Mauzoleja nazvao kulturnim i civilizacijskim grijehom, nepromišljenom grandomanijom, jurišanjem na Lovćen i najekstremnijim oblikom kulturne revolucije.[1881] Rušenje Mauzoleja i povratak Kapele na Lovćen podržao je istoričar dr Aleksandar Drašković[1882] i izjavio je da je rušenjem Kapele na Lovćenu nanešeno poniženje narodu od koga će se stidjeti njegova buduća istorija.[1883] Istoričar i teolog dr Ljubomir Durković-Jakšić[1884]je pozvao da se učini sve da se kapela vrati na Lovćen i da se Meštrovićev mauzolej ukloni sa Jezerskog vrha. Durković-Jakšić je naveo da je kapela simbol svekolikog srpstva.

Književnici i novinari: Komnen Bećirović[1885], Momir Vojvodić, Budimir Dubak, Jovan Dujović, Miodrag Tripković, Ranko Jovović, Aćim Višnjić[1886], Jovan Plamenac, Božidar Filipović, Radomir Uljarević, Bećir Vuković[1887] i Petar Ćetković, uputili su 3. jula 1990. godine pismo javnosti u kojem su tražili da se kapela vrati a mauzolej ukloni sa Lovćena.[1888]

U Titogradu je 24. oktobra 1990. godine formiran Pokretački odbor za povratak Njegoševe kapele na Lovćen. Članovi odbora su bili: Komnen Bećirović, Budimir Dubak, Momir Vojvodić, episkop Nikanor Bogunović, proto Momčilo Krivokapić, dr Novak Kilibarda, dr Vlado Strugar, dr Jovan Striković, dr Aleksandar Drašković, Miodrag Tripković, Ranko Jovović, Radomir Uljarević, Ratko Vulanović[1889], Jovan Plamenac, Bećir Vuković i Momir Čabarkapa. Odbor je izdao proglas u kojem je naveo da mauzolej na

[1880] Šta je Lovćen bez kape nebeske, „Pobjeda“, 18. III 1990, str. 7.
[1881] Ilija Lakušić, Sveci ateističkog vrha, „Pobjeda“, 7. II 1990, str. 13.
[1882] Drašković Aleksandar (Velje Duboko, Kolašin, 1932), istoričar. Doktorirao je na Defektološkom fakultetu u Beogradu (1981). Redovni profesor na Flozofskom fakultetu u Beogradu. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 178.
[1883] Prof. dr Aleksandar Drašković, Podlovćenska gomila plača, „Pobjeda“, 20. I 1990, str. 9.
[1884] Durković-Jakšić Ljubomir (Vrela, Žabjak, 1907 – Beograd, 1997), istoričar, teolog, bibliograf. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Varšavi. Bio je lektor srpskohrvatskog jezika na Istočnom institutu u Varšavi (1934-1939) i profesor pravoslavnog kanonskog prava na Univerzitetu u Varšavi (1939). Nakon rata je bio bibliotekar Patrijaršijske biblioteke u Beogradu i profesor na Bogoslovskom fakultetu u Beogradu. Stalni član Matice srpske. ILCG, knjiga 3, str. 591-592.
[1885] Bećirović Komnen (Ljevišta, Kolašin, 1936), književnik i publicista. Diplomirao na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1960. Član Udruženja književnika Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 54.
[1886] Višnjić Aćim (Višnjića Do, Nikšić, 1952), književnik i publicista. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu 1981. Profesor osnovne škole, a potom novinar i poslanik u Skupštini Crne Gore. Piše poeziju. Član Udruženja književnika Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 783-784.
[1887] Vuković Bećir (Kolašin, 1954), književnik. Piše pjesme. Član Udruženja književnika Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 826.
[1888] Kapelu vratiti na Lovćen, „Pobjeda“, 3. VII 1990, str. 2.
[1889] Vulanović Ratko (Laz, Nikšić, 1941), vajar. Diplomirao (1968) i magistrirao (1971) na Akademiji likovnih umjetnosti u Beogradu. Samostalni umjetnik. Član Udruženja likovnih umjetnika Srbije. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 835.

Lovćenu pritiska srpsku dušu, da je boljševička vlast razrušila najveću srpsku svetinju, i da tom leleku nema kraja.[1890] Odbor je izjavio da je Njegoševa kapela buktinja srpstva i pravoslavlja. Ipak, vlast nije podržala ovu inicijativu, jer je bila sumanuta i dio četničke ideologije.

Nacionalnu politiku koju je vodila nova vlast, a zdušno podržavali Udruženje književnika Crne Gore i CANU, u martu 1989. godine kritikovali su: književnik Jevrem Brković, pjesnik Milorad Popović, filozof Sreten Zeković i likovni kritičar i književnik Mladen Lompar[1891]. Oni su u intervjuu slovenačkoj „Mladini" izjavili da je januarski prevrat nova velikosrpska okupacija Crne Gore, da se negiraju njena državna i nacionalna posebnost i da Srpska pravoslavna crkva negira crnogorsko kulturno nasljeđe.[1892]

Intervju u „Mladini" je bio prvi ozbiljni napad intelektualaca na novu vlast u Crnoj Gori i zbog toga je uslijedila oštra kampanja protiv četvorice. U tome je prednjačila „Pobjeda" koja je intervju četvorice nazvala misijom razdora. „Pobjeda" je objavila da oni hoće da vrate crnogorski narod u prošlost, da promovišu ratnu politiku, i pozvala je crnogorski narod da se distanciraju od mnogobrojnih „dušebrižnika" Brkovićevog, Popovićevog, Zekovićevog i Lomparevog tipa. Novinar „Pobjede" Vidoje Konatar je četvoricu predstavio kao rušitelje dostojanstva i ponosa svoga naroda, i izjavio da njihovi poslodavci „Mladina" i „Danas" ugrožavaju samostalnost Crne Gore i avnojevske Jugoslavije.[1893]

Zbog nacionalističke i šovinističke orijentacije većine članova Udruženja književnika Crne Gore, degradacije crnogorskog identiteta i neprijateljskog odnosa crnogorske vlasti prema Sloveniji i Hrvatskoj, krajem oktobra 1989. godine iz Udruženja književnika Crne Gore istupili su književnici: Sreten Asanović, Branko Banjević, Ratko Vujošević, Vojislav Vulanović, Dragan Nikolić[1894], Sreten Perović, Radoslav Rotković, Milorad Stojović i Rajko Cerović.[1895]

[1890] „Pobjeda", 25. X 1990, str. 11.

[1891] Lompar Mladen (Cetinje, 1944), književnik i likovni kritičar. Filozofski fakultet je završio u Beogradu 1973. godine. Bio je kustos u Muzejima Cetinje (1973), direktor Umjetničkog muzeja Crne Gore (od 1978), komesar Cetinjskog bijenala, i glavni i odgovorni urednik časopisa „Ars". Piše pjesme i likovnu kritiku. Član Crnogorskog PEN centra, Crnogorskog društva nezavisnih književnika, Matice crnogorske i DANU. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 406.

[1892] Jevrem Brković je izjavio: „Opasnost od još jedne okupacije je vrlo blizu. Komunistička ideologija je potpuno pala na ispitu. Jedino što je od nje ostalo je avnojevska koncepcija Jugoslavije. Velikosrpski nacionalisti hoće da razbiju to posljednje uporište nacionalne ravnopravnosti i da uspostave srpsku dominaciju. Kada Milošević govori o trećoj, četvrtoj, petoj Jugoslaviji meni se diže kosa na glavi". Ko je zaista lijep, grdan i zao, „Pobjeda", 23. III 1989, str. 8.

[1893] Lekcija iz mržnje, „Pobjeda", 24. III 1989, str. 2.

[1894] Nikolić Dragan (Ozrinići, Nikšić, 1933 – Skoplje, 2006), novinar i književnik. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Bio je dopisnik „Borbe" iz Skoplja i urednik „Borbe" za Makedoniju.

Protiv ovih pisaca je u „Pobjedi“ pokrenuta žestoka hajka. Predsjedništvo UKCG je izjavilo da su ti pisci poput skakavaca decenijama pustošili crnogorski duhovni prostor i da su po nagovoru socijalističkih gospodara progonili sve što je bilo kreativno i sve što je Crnu Goru htjelo da liši nacionalističkog mraka.[1896] Predsjedništvo je optužilo ovu grupu da su paranoično odricali sopstveno porijeklo, ime, kulturu, državnost i duhovnost, i da su bili „žalosni egzekutori monstr-politike“ koje je odvajala crnogorski narod od njegovog istinskog bića. Navedeno je da su istomišljenici Azema Vlasija, da rade na raspadu Jugoslavije i bratoubilačkom krvoprliću. Predsjedništvo je izjavilo da su ti pisci svrgnuti zajedno sa prethodnom vlašću i da se narod protiv njih izjasnio na mitinzima pred Skupštinom Crne Gore. Predsjedništvo UKCG im je poručilo da napuste Crnu Goru.

Povodom istupanja devetorice pisaca dr Novak Kilibarda je izjavio da je njihova odluka korisna za tekuće kulturne i demokratske procese u Crnoj Gori.[1897] Kilibarda je naveo da su ti pisci bili dio dugogodišnje diktature crnogorske naciokratije i da Udruženju književnika Crne Gore treba čestitati što se oslobodilo od ovih članova.

Pisac Midorag Ćupić je devetoricu optužio za monopole u institucijama kulture tokom vladavine prethodne vlasti.[1898] Ćupić je naveo da su se po principu štafete smjenjivali u časopisima, listovima, Televiziji, Leksikografskom zavodu, izdavačkoj djelatnosti, UKCG, da su međusobno dijelili nagrade (naročito Trinaestojulsku), uživali brojne počasti i privilegije. Ćupić ih je optužio za crnogorčenje, insistiranje na apsolutnoj etničkoj čistoti crnogorskog naroda i kidanje veza sa srpskim narodom, i za prekrajanje Njegoša.[1899] Optužio ih je da su „žarili i palili“ crnogorskim kulturnim prostorom i da su na najbrutalniji način ugrožavali

Član Crnogorskog društva nezavisnih književnika, Crnogorskog PEN centra i Matice crnogorske. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 523.

[1895] U saopštenju su izjavili: „Obavještavamo vas da istupamo iz članstva Udruženja književnika Crne Gore. Ovo činimo zbog neprihvatljivog djelovanja Predsjedništva koje se bez konsultovanja Udruženja obraća javnosti saopštenjima neprimjerenim književničkoj organizaciji. Tako se Predsjedništvo Udruženja pretvara u instituciju dnevnopolitičkog karaktera. Saopštenja Predsjedništva Udruženja Crne Gore stvaraju i pogrešnu predstavu o jednoglasnosti članstva Udruženja, a mi ne pristajemo da se Udruženje svodi na nivo koji ugrožava dostojanstvo pisca, njegov moralni integritet i duhovnu nezavisnost. Predsjedništvo UKCG pogotovo nema pravo da istupa u ime crnogorskog naroda, kako to u novije vrijeme čini, i da se u tom svojstvu obraća jugoslovenskoj javnosti“. Grupa pisaca istupila iz UKCG, „Pobjeda“, 31. X 1989, str. 11.

[1896] „Putuj igumane“, „Pobjeda“, 2. XI 1989, str. 3.

[1897] Novak Kilibarda, Koristan potez, „Pobjeda“, 4. XI 1989, str. 2.

[1898] Miodrag Ćupić, Konačno su skinuli maske, „Pobjeda“, 7. XI 1989, str. 12.

[1899] Ćupić je izjavio: „Crnogorčenje je isticano u svakoj prilici i na taj način sticane su privilegije i naklonost moćnika. Uz to priznanja, pohvale, ordenje i ostale lagodnosti. To kićenje Crnom Gorom pretvaralo se u bedževe koji su se, i kad treba i kad ne treba, kačili o revere. Ali upućenijima je bilo jasno da je to lažna ljubav koja ne cvjeta u srcu i govorili: „Dajte vi njima više, ili im ugrozite ono što su neopravdano stekli, pa ćete vidjeti gdje im je Crna Gora. Začas će je prodati“. Isto.

neistomišljenike. Ćupić je tvrdio da su progonitelji u prethodnom režimu bili: Sreten Asanović, Sreten Perović i Dragan Nikolić.

Novinar „Pobjede“ i književnik Želidrag Nikčević[1900] nazvao je devetoricu književnika neprikosnovenim zagovornicima višedecenijskog izolacionizma, eksponentima incestuozne književnopolitičke projekcije i sopstvenim epigonima.[1901] Književnik Bećir Vuković je na najprizemniji način napao devetoricu. Nazvao ih je bolesnim nakazama i nesahranjenim mrtvacima.[1902] Pljevaljski književnici su pisce, koji su istupili iz Udruženja, nazvali Brkovićevim igumanima koji su pokrenuli još jedan krstaški rat protiv svog naroda i osudili podršku koju im je pružio hrvatski PEN.[1903] Pisac Branko Sjekloća je naveo da su oni bili sluge prethodne vlasti, da su protjerivali istinske i talentovane stvaraoce, da su sproveli duhovni genocid nad crnogorskim narodom i da su učestvovali u separatističkom, kominternovskom i katoličkom projetku stvaranja nezavisne Crne Gore.[1904]

U ime progonjenih, pjesnik Vojislav Vulanović je naveo da su upravo ovakve reakcije bile razlog zbog kojeg je 9 pisaca istupilo iz Udruženja. Pozvao je pisce da smire strasti i da svoju snagu usmjere protv nesreće, beznađa i uništenja.[1905] Vulanović je apelovao na crnogorsko čojstvo i junaštvo, na crnogorsku etiku i smatrao je da bi crnogorski pisci trebalo da se drže te etičnosti.

[1900] Nikčević Želidrag (Prijepolje, 1956), književnik. Diplomirao je na Pravnom fakultetu u Beogradu 1983. Novinar od 1985. do 1989. godine, a od 1992. urednik u dramskoj redakcije Radio Crne Gore. Urednik u časopisu „Stvaranje“. Član saradnik Matice srpske i član Udruženja književnika Crne Gore. Nikola Racković, Leksikon crnogorske kulture, str. 521.

[1901] Želidrag Nikčević, Tupili, tupili pa istupili, „Pobjeda“, 25. XI 1989, str. 9.

[1902] Vuković je izjavio: „Oni su bili članovi na papiru, koje je godinama, od rata na ovamo, crnogorska politička vrhuška i birokratija, tamo upisivala, jer su im trebali i oni njima i njima oni. To svakako bijaše jedno sraslo truplo koje nikada nije bilo niti savjest niti glas naroda. Valjda to bijaše jedna bolesna nakaza, valjda je to prošlost, valjda je to mrtvac koji se još nesahranjen – eto raspada. Ali mrtvaci ne mogu sami sebe sahraniti. Treba ih makar razumjeti...Deset godina evo ima kako sam se vratio iz Beograda, gdje sam za razliku od ove svite, i knjige objavljivao, i deset godina nemam posao, kao da sam, ne znam šta uradio ili zgriješio. Oni mi nijesu dali da živim, oduzeli to božije pravo. I sada ispade da su oni napustili mene i moje Udruženje. To nije tačno. Oni za mene, kao pisci nikada nijesu postojali. Osim Rajka Cerovića. Rajku svaka čast. Njegove knjige su za mene osnovna lektira...Nekada kada smo počinjali da pišemo, mi studenti filozofije i književnosti, uz piće, išli smo za lijepih noći na Novo groblje i usavršavali cinizam, smijeh i urlikanje, čitajući baš te, sada već odlepršale članove UKCG. Kakvih tu bijaše stihova o drenjinama, vranjinama, gloginjama, pa nekakvim pticama“. Bećir Vuković, Savršeni gubitak, „Pobjeda“, 8. XI 1989, str. 12.

[1903] Stopirati privilegije, „Pobjeda“, 8. XI 1989, str. 12.

[1904] Branko Sjekloća, U službi poslodavaca, “Pobjeda”, 9. XI 1989, str. 10.

[1905] Vulanović je poručio: „Ovako uzburkanoj Jugoslaviji, plemenitost, glas razuma, nesebična namjera, došli bi kao melem na ranu...Pisci bi trebalo da usmjeravaju svoju imaginarnu snagu da što dalje odagnaju nesreću, beznađe, satanizam „duha“, pakao uništenja! Suluda treska, polu-pisaca, polu-političara, zaošijana i zla, nije od mog svijeta...Čovjek ispunjen istinom jak je kao čovječanstvo. Ovo je moj kredo. Ovo je moja odbrana“. Vojislav Vulanović, Odbijanje klevete, „Pobjeda“, 9. XI 1989, str. 10.

Pisci koji su istupili iz UKCG, pri PEN centru Hrvatske su u oktobru 1989. osnovali Sekciju za Crnu Goru, a na Cetinju su 15. marta 1990. osnovali crnogorski PEN centar.[1906] Za predsjednika PEN-a izabran je istoričar umjetnosti i publicista dr Pavle Mijović. Bilo je 27 osnivača. Kako bi pristupili crnogorskom PEN-u iz srpskog PEN-a su istupili književnici Sreten Perović i Radoslav Rotković.[1907]

Protiv crnogorskog PEN-a je povedena hajka. U tome su, opet, prednjačili članovi Udruženja književnika Crne Gore. Književnik Petar Ćetković je te pisce nazvao otpadnicima od svog Udruženja i ljudma koji su blatili svoj narod gore od najvećih neprijatelja. Ćetković je optužio osnivače PEN-centra da nijesu poštovali nacionalni princip jer su u njega primili Zvudiju Hodžića koji se izjašnjavao kao Albanac, i Ćetković se o tome vulgarno izrazio.[1908] Naveo je da je formiranje crnogorskog PEN-a nenormalno, da su ga formirali crnogorski pisci koji su došli u sukob sa ogromnom većinom sopstvenog naroda.[1909] Crnogorski PEN je nazvao tajnom sektom i rugao se crnogorskom jeziku.[1910]

Predsjedništvo UKCG je osnivanje PEN-a nazvalo politikanstvom i uputilo je izvinjenje međunarodnom PEN centru u Londonu, jer su smatrali da je crnogorski PEN formiran neglegalno i mimo legalnih institucija u Jugoslaviji, naročito mimo UKCG.[1911]

Predsjednik crnogorskog PEN-a Pavle Mijović je naveo da su se pisci u crnogorskom PEN-u okupili oko vrijednosti koje je promovisala Povelja PEN centra: poštovanje naroda, nacionalnih kultura i tradicija, saradnja među kulturama i stvaraocima bez rasnih, vjerskih i nacionalnih isključivosti. [1912] Pavle Mijović je izjavio da se crnogorski PEN bori protiv onih koji su na mitinzima u Crnoj Gori tražili oružje. Petar Ćetković je Mijoviću odgovorio da je oružje tražio narod i optužio je Mijovića za mržnju

[1906] Petar Ćetković, Uz pomoć tutora, „Pobjeda“, 24. III 1990, str. 9.
[1907] Nema PEN-a izvan PEN-a, „Pobjeda“, 6. IV 1990, str. 9.
[1908] Ćetković je za Hodžića naveo: „Zuvdija Hodžić je, znači, ono sjeme koje treba da oplodi krilo crnogorske majke za rođenje budućeg albanskog nacionalnog PEN centra...Zuvdija je samo prethodnica sjutra jednome Rugovi, a prekosjutra i jednom Kadareu. Eto tako će malo čudo da odnjiha crnogorska majka. Crna Gora, znači, treba da odnjeguje još jednog razbijača Jugoslavije. Vješto i maštovito smišljeno kako da se nađe i ime Crne Gore na poširokom spisku izdajnika Jugoslavije“. Petar Ćetković, Uz pomoć tutora, „Pobjeda“, 24. III 1990, str. 9.
[1909] Petar Ćetković, Postoje li stvarno, „Pobjeda“, 31. III 1990, str. 9.
[1910] Ćetković je izjavio: „Naše penovce će na Kongresu u Maderi juna ove godine pitati: Oprostite gospodo, a kojim jezikom vi govorite i pišete? Srpskohrvatskim (ili hrvatskosrpskim) odgovoriće naši penovci. Žao nam je, reći će delegati, mi na tom jeziku već imamo dva PEN centra pa bi nam previše bio i treći. Crnogorskim, požuriće da se isprave neši penovci. Delegati će zaviriti u kataloge svjetskih jezika i pošto tamo neće naći crnogroski reći će im: Oprostite, mi nemušte ljude ne primamo u PEN klub, i naši će se penovci vratiti kući“. Isto.
[1911] Lažni crnogorski PEN, „Pobjeda“, 25. III 1990, str. 2.
[1912] Nijesmo lažni, „Pobjeda“, 27. III 1990, str. 12.

prema crnogorskom narodu.[1913] Budimir Dubak je naveo da su osnivači crnogorskog PEN centra krenuli u rat protiv sopstvenog naroda, da je crnogorski PEN tajna maskirana sekta zvana „crnogorski lažni PEN-mali“ i da je on sastavljen od titovih mučitelja koji su mnoge poslali na Goli otok.[1914]

Crnogorski PEN nije uspio da se učlani u Internacionalni PEN 1990. godine na kongresu u Maderi, ali je to uspio u ponovljenom pokušaju u novembru 1991. godine na kongresu u Beču.[1915]

U Titogradu je 4. aprila 1990. godine 35 crnogorskih književnika formiralo Crnogorsko društvo nezavisnih književnika (CDNK). Ciljevi ovog društva su bili borba: za razvoj crnogorske nacionalne kulture, za toleranciju i kulturnu klimu u Crnoj Gori, za kulturnu saradnju sa drugim narodima, poštovanje jugoslovenskog bratstva različitosti, za poštovanje svih nacija i njihovih kultura, i za čovjeka oslobođenog od svake isključivosti i represije.[1916] Crnogorski PEN i Crnogorsko društvo nezavisnih književnika postali su 1990. dio pokreta za očuvanje crnogorske nacionalnosti i državnosti, i borili su se protiv ratnih parola i raspada Jugoslavije.

Književnik Miodrag Tripković je osudio osnivanje CDNK.[1917] Tripković je otužio članove CDNK da su u prethodnom režimu bili špijuni, da su bili pripadnici „Kardeljeve intelektualne policije“ i da pokazuju znake intelektualnog ludila i isključivosti. Najvulgarniju kampanju protiv kritičara nove vlasti, a napročito protiv članova crnogorskog PEN-a i CDNK, vodila

[1913] Ćetković je naveo: „Nije baš pretjerano fino od njega da tako plaši našu dičnu sjeverozapadnu braću i njihove trabante iz drugih krajeva. Ali šta ćemo narodu kad je takav, a drugog nemamo. Akademik Mijović kao lijek obećava međunarodno ogovaranje i opanjkavanje tog i takvog naroda na mrtvo ime i prezime“. Petar Ćetković, Postoje li stvarno, „Pobjeda“, 31. III 1990, str. 9.

[1914] Budimir Dubak, PEN-ušanje protiv naroda, „Pobjeda“, 3. IV 1990, str. 12.

[1915] Mladen Lompar, Pavle Mijović i Crnogorski PEN centar, „Matica“, jesen 2010, str. 536.

[1916] CDNK je u proglasu naveo: „CDNK se zalaže za stvaranje kulturne klime prije svega u svojoj sredini, zasnovane na principima duhovne nezavisnosti i međusobne tolerancije, a za živu saradnju sa kulturama drugih naroda i narodnosti, te ne pristaje ni na kakvu podjelu na istočnu i zapadnu Jugoslaviju, na negiranje ma kojeg nacionalnog subjektiviteta u okviru jugoslovenskog bratstva različitosti i međusobno oplođavanje zajedništva. CDNK se zalaže za puni stvaralački razmah crnogrorske nacionalne kulture i kulturni razvoj pripadnika drugih naroda i narodnosti u našoj Republici. Društvo se zalaže za stalnu stvaralačku provjeru vijednosti, ne samo u jugoslovenskim okvirima, za poštovanje dostojanstva naroda i njihovog prirodnog prava da njeguju vlastitu kulturnu tradiciju i stvaraju nove vrijednosti za Čovjeka oslobođenog svake isključivosti i represije“. Uspostavljanje tolerancije, „Pobjeda“, 5. IV 1990, str. 10.

[1917] Tripković je izjavio: „Tako smo (najzad!) nakon crnogorskog Liberalnog saveza, crnogorskih socijaldemokrata, crnogorskih federalista i crnogorskih PEN-ovaca (s lažnom vunom!?) dobili i crnogorske nezavisne pisce...Dosta su vala i bili zavisni: da pišu umilne ode, pričice i govore našim uvaženim drugovima, lete avionima RIV-a na uručivanje kolajni i nagrada, desetljećima sjede u nedodirljivim redakcijama, odborima i žirijima, krkaju krkanluke u vili Gorica, igraju poker sa onima koje je narod samo na TV ekranu mogao vidjeti...A vala ste se kao vrlo „zavisni“ naživali raznih sinekura, penzija, honorara i stanova. Naobjavljivali knjiga u rođenim preduzećima i iznagrađivali rođenim nagradama“. Miodrag Tripković, Otkud „nezavisni“ pisci, „Pobjeda“, 12. IV 1990, str 10.

je revija „Ovdje“. U tome je prednjačio književnik Radomir Uljarević. Izjavio je da se u crnogorskom PEN-u bave proricanjem na osnovu tumačenja linije mozga skuvane glave magarice.[1918] Uljarević je crnogorski PEN nazvao gatarskom književnom organizacijom.[1919]

Predstavnici CDNK-a i PEN-a su nastojali da, uprkos kampanji koju je protiv njih vodili UKCG i „Pobjeda“, odnosno vlast, javno promovišu svoje ciljeve, ali su republički mediji rijetko prenosili njihove stavove. To im je od oktobra 1990. godine bilo olakšano, s obzirom na to da je tada počeo da izlazi nedjeljnik „Monitor“ koji je podržavao antiratnu i antinacionalističku politiku. Istupili su protiv rušenja Njegoševog mauzoleja. Pavle Mijović je u „Monitoru“ naveo da su Njegoševu kapelu srušile srpske vlasti kako bi na njenom mjestu 1925. godine podigle kapelu Aleksandra Karađorđevića. Zbog toga je književnik Komnen Bećirović, član Pokretačkog odbora za povraćaj kapele na Lovćen, Mijovića nazvao tamničarem Njegoševog praha.[1920]

Ovaj period je bio veoma turbulentan, jer je vlast smijenjena prvi put nakon rata. Crna Gora je prošla kroz radikalne promjene. Promijenjeni su ideologija i politički sistem. Uspostavljen je drugi sistem vrijednosti. Ovo se desilo za samo dvije godine. Svim intelektualcima je bilo zajedničko to što su se odrekli prethodne vlasti i prethodnog angažmana. To je bilo svojstveno i članovima Udruženja književnika Crne Gore i članovima Crnogorskog društva nezavisnih književnika. Nije zabilježeno da je neko ostao vjeran svojim ubjeđenjima i iskazima iz vremena prije 1989. godine.

Period socijalizma je okončan, uspostavljen je višestranački sistem, i to je većina podržala. Poslije 45 godina jednoumlja, do podjele i sukoba među intelektualcima došlo je, isključivo, zbog nacionalnog i državnog pitanja, ali je bilo dioba i oko vrijednosnih pitanja u politici. Većina intelektualaca je podržala nacionalnu politiku vlasti. Podržali su zahtjeve za stvaranjem centralizovane Jugoslavije i ciljeve srpskog nacionalizma, uključujući i ratna sredstva za njihovo ostvarivanje. U tome su se isticali članovi Udruženja književnika Crne Gore i CANU. Bez obzira na monopole vlasti u institucijama kulture i nauke, i u medijima, ta podrška je bila posljedica slobodnog izjašnjavanja.

[1918] Radomir Uljarević, Ustaštvo u najboljem smislu, „Ovdje“, 1. jun 1990, broj 254, str. 5.

[1919] Zahtjev članova crnogorskog PEN-a da ih prizna kongres delegata svjetskog PEN-a u Maderi 1990. godine Uljarević je ovako prokomentarisao: „Nekolicina crnogorskih PEN-ovaca zametnula se u Jevropu, i to pravo u Maderu sa ciljem da im se prizna tajni jezik kakvim je pisana „satanska Bublija i četiri jevanđelja pakla“. A tamo u Evropi u Maderi, rekli su im da idu oklen su i došli, oklen su im se neki drugovi odmetnuli u Prokletije“. Isto.

[1920] Komnen Bećirović, Antisrpstvo kao prokletstvo, „Pobjeda“, 8. XII 1990, str. 11.

S druge strane, intelektualci koji su se okupili u CDNK-u i crnogorskom PEN-u, suprotstavili su se nacionalnoj politici vlasti, zahtijevali su očuvanje crnogorskog nacionalnog identiteta, borili se za mir, konfederaciju Jugoslavije, a potom i za nezavisnost Crne Gore. Iako su CDNK i PEN bili manjina i u neravnopravnom položaju, oni su, po broju članova, bile respektabilne institucije. Bilo je oko 30 različitih osnivača CDNK-a i PEN-centra, što je bio značajan broj intelektualaca koji su se suprotstavili novoj vlasti. Prvi put nakon rata je došlo do tako izražene podjele između intelektualaca i vlasti.

Iako su uslovi za javno djelovanje bili slobodniji u odnosu na prethodni sistem, jer različito mišljenje više nije bilo krivični delikt, ispoljavanje razlika u mišljenju nije bilo na nivou akademskih rasprava već na nivou političkih progona i hajki. U tom pogledu situacija je bila gora u odnosu na prethodni period. Prethodna vlast je dozvoljavala diskusije, protjerivala je samo eksponente radikalnih stavova i imala je stroge kriterijume za javne nastupe. U periodu od 1945. do 1989. godine u „Pobjedi“ nije bilo blaćenja i vulgarnosti koji su tokom 1989. i 1990. godine bile svakodnevne.

U javnim debatama su korišćene najteže uvrede, i u tome su se isticali pripadnici vlasti i srpskog nacionalizma. Intelektualci koji su podržavali vlast i srpski nacionalizam vodili su vulgarne kampanje i, često, slali prijeteće poruke, dok je s druge strane, najčešće, pozivano na smirivanje strasti, na miroljubivu i tolerantnu politiku.

ZAKLJUČAK

Od početne do posljednje decenije XX vijeka u Crnoj Gori su dominirale apsolutističke vlasti. Periodi političkog pluralizma su bili kratki (1906-1914, 1918-1929, 1931-1941), obilježeni ograničenjima političkog udruživanja i građanskih sloboda, i nijesu značajnije doprinijeli liberalizaciji društva, jer su vladari i tada imali neograničenu vlast. Apsolutističke vlasti su, u skladu sa svojom prirodom, težile kontroli čitavog društva. Kultura, nauka i publicistika su uglavnom bile pod kontrolom vlasti i usklađene sa njenim ideološkim potrebama. Takav ambijent je uticao i na intelektualce. Najčešće nijesu u dovoljnoj mjeri postojali uslovi za slobodno i nezavisno djelovanje intelektualaca. Pored toga, egzistencija i karijere intelektualaca najčešće su zavisile od njihovog angažmana u državnim institucijama, koje su bile u rukama vlasti.

Ovakve prilike u Crnoj Gori su uslovile nekoliko karakteristika u odnosima između vlasti i intelektualaca. Intelektualci koji su bili angažovani u državnim insitucijama i koji su željeli mogućnost da kontinuirano objavljuju svoja djela u novinama i časopisima morali su da budu dio vlasti i sistema, i nijesu imali pravo na autonomiju. Vlast je od njih očekivala da, prvenstveno, u javnom djelovanju podržavaju zvaničnu ideologiju. Vlast je intelektualce uslovljavala materijalnim i statusnim pozicijama. Samo podobni intelektualci su mogli da se zaposle u državnim institucijama, da objavljuju svoje radove i da imaju materijalnu sigurnost. Ovo je bilo naročito karakteristično za period druge polovine XX vijeka, odnosno u periodu kada su u Crnoj Gori vladale Komunistička partija, tj. Savez komunista i socijalistička ideologija.

Nakon Drugog svjetskog rata jedan od ciljeva socijalističke vlasti u Crnoj Gori je bilo osnivanje institucija nauke i kulture čiji je zadatak bio da doprinose socijalističkom razvoju Crne Gore. Komunistička partija je preko kulture i nauke afirmisala vrijednosti socijalističkog sistema i u tim djelatnostima bili su joj neophodni stvaraoci koji će prihvatiti i realizovati ideološke zadatke. Vladajuća partija je nastojala da u tim institucijama stvori neophodne uslove za rad. Iz republičkog budžeta je izdvajala sredstva za njihovo redovno finansiranje, brinula se o njihovom radu, materijalnim i organizacionim uslovima. Intelektualci koji su radili u ovim institucijama bili su materijalno obezbijeđeni, a vlast je nastojala da im obezbijedi i optimalne uslove za rad.

U ovom periodu su formirane institucije koje su se bavile različitim naučnim i kulturnim oblastima. Neposredno nakon rata formirani su instituti za proučavanje: istorije, poljoprivrede, biologije, medicine, seizmike i

geologije, potom pet pozorišta, umjetnička škola i galerije, preduzeća za proizvodnju, distribuciju i uvoz filmova, dva književna časopisa, umjetnička i naučna udruženja, a 1950. godine formirano je Naučno društvo sa ciljem da nauku i kulturu razvija na socijalističkim osnovama. Prvi put u istoriji Crne Gore naučne, kulturne i visokoobrazovne institucije su radile u višedecenijskom kontinuitetu i njihov broj je od 1945. godine, a naročito od kraja 60-ih, bio u konstantnom porastu i to je krunisano formiranjem Univerziteta "Veljko Vlahović" i CANU što je, za crnogorske prilike, bio epohalan uspjeh. Pored toga, vlast je finansirala pokretanje i kontinuirano izlaženje novina i časopisa, finansirala je izdavačke kuće i presudno uticala na razvoj izdavačke djelatnosti i publicistike. Tako je intelektualcima omogućila da objavljuju svoje radove i da se angažuju u javnosti. Od 1945. godine broj intelektualaca se konstantno povećavao, što je bilo revolucionarno u odnosu na period od prije 1945. godine, i već tokom 70-ih godina XX vijeka u Crnoj Gori su postojali intelektualci iz skoro svih naučnih i kulturnih oblasti.

U institucijama su se okupili intelektualci koji su pristali da, barem deklarativno, podržavaju vlast i socijalističku ideologiju. Partija je definisala ideološke zadatke, a intelektualci su se određivali prema tim zadacima. Za intelektualce je bilo bolje da podržavaju vlast i njene ideološke ciljeve ukoliko su željeli mogućnost javnog djelovanja, profesionalnog napredovanja i materijalnu sigurnost.

Od 1945. do 1990. godine sistem kontrole i usmjeravanja intelektualnog stvaralaštva je bio izuzetno razvijen. Vlast, odnosno vladajuća Partija je intelektualce, u početku ovog perioda, kontrolisala preko Agitpropa, a potom preko ideoloških komisija i marksističkih centara koji su određivali idejne ciljeve u kulturi, nauci, obrazovanju i medijima. Kulturne i naučne institucije su bile dužne da promovišu socijalističku ideologiju, o čemu svjedoče zakoni o Univerzitetu i CANU, koji su propisali da najznačajnije obrazovne i naučne institucije moraju doprinositi razvoju socijalističke ideologije i samoupravnog socijalističkog sistema. Dnevne i nedjeljne novine, naučni i stručni časopisi, izdavaštvo i, uopšte, cjelokupna publicistička djelatnost u ovom periodu bili su pod kontrolom vlasti i objavljivani su isključivo, umjetnički, naučni i stručni radovi, članci, eseji, prikazi, studije i monografije koje su podržavale zvaničnu ideologiju.

Intelektualci su prihvatili ove uslove i pristali su da afirmišu ciljeve socijalističke ideologije u Crnoj Gori. Oni su to radili na dva načina: u institucijama i u javnosti. Gotovo svi intelektualci su, kao činovnici, bili dio vladajuće Partije i dio sistema vlasti. Bili su članovi partijskih ideoloških komisija i glavnih partijskih organa. Učestvovali su u radu partijskih

kongresa i dali su veliki doprinos u formulisanju idejnih ciljeva vlasti u oblasti kulture, nauke i obrazovanja. Ideološke komisije, marksistički centri, naučne i kulturne institucije su organizovale brojne naučne i kulturne simpozijume i skupove na kojima su intelektualci podržavali vladajuću partiju, socijalistički sistem i zvaničnu ideologiju. Stavove sa ovih skupova objavljivale su novine i časopisi, specijalizovani za promociju vladajuće ideologije.

Intelektualci su zauzimali najuticajnija mjesta u republičkim organima vlasti: Ministarstvu prosvjete, Savjetu za prosvjetu i kulturu, Savjetu za kulturu i Republičkom sekretarijatu za obrazovanje, nauku i kulturu. Učestovali su u radu samoupravnih organizacija, kao što su: Kulturno-prosvjetna zajednica, Zajednica za kulturu i Zajednica za nauku, a potom su imali važnu ulogu u radu Republičkih samoupravnih interesnih zajednica za kulturu i nauku. Učešćem u partijskim i republičkim institucijama i u samoupravnim organizacijama presudno su uticali na razvoj nauke i kulture u skladu sa socijalističkom ideologijiom.

Kroz strukovna udruženja, kao što su Udruženje književnika i Udruženje likovnih umjetnika Crne Gore, uticali su na to da književnost i likovna umjetnost budu u službi vladajuće ideologije. Kako bi se ti ciljevi što efikasnije realizovali pri Udruženju književnika Crne Gore formiran je Aktiv pisaca-komunista.

U javnosti su nastupali kao promoteri sistema. Objavljivali su umjetnička djela koja su promovisala socijalističku ideologiju i kultove: Partije, revolucije i Tita. Učestvovali su na javnim manifestacijama koje je, uz njihovu pomoć, Partija organizovala povodom značajnih državnih, partijskih i Titovih jubileja. Jubilarne likovne izložbe su organizovane na taj način. Slikari i vajari su angažovani da umjetnički izraze prošlost revolucije, narodnooslobodilačke borbe, narodnih heroja, partijskih ličnosti i napore u socijalističkoj izgradnji društva. Pjesnici su pred održavanje partijskih kongresa oblazili gradove, fabričke hale i pred brojnom publikom čitali su stihove u slavu vlasti. Književnim ostvarenjima su idealizovali vrijednosti socijalističke ideologije i nije bilo ni jednog poznatijeg pjesnika da bar jednu pjesmu ili pripovjetku nije posvetio uzdizanju socijalističkih ideala. Poseban doprinos književnika socijalizmu bila je njihova uporna borba protiv uticaja zapadnoevropske književnosti.

Mnogi politikolozi, sociolozi, pravnici i ekonomisti su u svojim radovima i na javnim predavanjima afirmisali samoupravni socijalizam. Slavili su raskid Jugoslavije sa SSSR-om i promovisali tvrdnju da se u Jugoslaviji i Crnoj Gori razvija autentični socijalizam. Podržavali su ustavne reforme u Jugoslaviji i nakon svake promjene u političkom i pravnom

sistemu tvrdili su da će to doprinijeti jačanju socijalizma i boljem položaju radničke klase. Odbacivali su višestranački sistem i smatrali su da socijalistički delegatski sistem predstavlja vrhunac u razvoju političkih sistema i da će delegatski sistem dugo trajati i biti predmet naučnih istraživanja. Ekonomisti su podržavali osnove postavke privređivanja, i tvrdili su da su dominantna društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju, radničko samoupravljanje i preraspodjela dohotka, trajne socijalističke vrijednosti i put u društvo izobilja i blagostanja. Sociolozi su tvrdili da je socijalističko samoupravljanje najhumaniji društveni sistem, da ono radničkoj klasi daje stvarnu vlast, da ukida klasne odnose i eksploataciju tuđeg rada, i da je taj sistem pravi put ka ostvarivanju idealnog društva – komunizma.

Teoretičari kulture su tvrdili da kultura u samoupravnom socijalizmu gubi elitističke odlike, da postaje vlasništvo radničke klase i da je prilagođena potrebama i ukusu radničke klase. Smatrali su da će socijalističko samoupravljanje ukinuti podjelu na fizički i umni rad, i da će se radnici, istovremeno, baviti manuelnim i intelektualnim stvaralaštvom. Pozivali su da se prema kulturnom nasljeđu i kulturnoj tradiciji primijeni marksistička kritika, i da se napravi razlika između kulturnih dobara nastalih u prethodnim društvima i kulturnih dobara koje je stvorio socijalizam.

Mnogi istoričari su objavljivali članke, rasprave, monografije i studije u kojima su veličali prošlost Partije, predstvaljali je kao jedinu pozitivnu snagu u istoriji i kao logičan nastavak istorijskog procesa. To su naročito demonstrirali tokom proslave jubileja najznačajnijih događaja iz istorije Partije, NOR-a, revolucije, kao i povodom Titovih jubileja. Ovakvi stavovi su došli do izražaja i u istoriografskim radovima koji su se bavili temama iz prošlosti Partije, narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Partija je formirala posebnu Komisiju za istoriju, čiji je zadatak bio da istorijsku nauku usmjerava u skladu sa marksističkom ideologijom i da proučava i afirmiše prošlost Partije, u čemu su učestvovali najpoznatiji crnogorski istoričari. Brojni publicisti su u novinama, stručnim i naučnim časopisima, objavljivali radove u kojima su tvrdili da je samoupravni socijalizam najbolji sistem.

I CANU je organizovala nekoliko naučnih skupova na kojima su sistem samoupravnog socijalizma promovisali najuticajniji crnogorski akademici i intelektualci: pravnici, ekonomisti, politikolozi, filozofi, sociolozi i istoričari. CANU je, neposredno nakon osnivanja, objavila dokument u kojima se zaklela na vjernost Titu i socijalizmu, a prvi počasni član CANU bio je Tito. Na Univerzitetu „Veljko Vlahović“ postojala je Univerzitetska konferencija Saveza komunista, kojom su rukovodili

univerzitetski profesori, i koja je promovisala socijalističku ideologiju među nastavničkim kadrom i studentima. Na fakultetima je oko 90% profesora i asistenata bilo učlanjeno u Savez komunista, i jedna od prednosti za angažovanje nastavnika i asistenata na fakultetima bila je pripadnost Partiji i socijalističkoj ideologiji.

Idilu u odnosima između intelektualaca i vlasti krajem 60-ih, početkom 70-ih i od sredine 80-ih, kvarile su jedino rasprave o crnogorskom nacionalnom identitetu. Tada su se pojavili stavovi koji su bili suprotni zvaničnom stavu o crnogorskim identitetskim pitanjima koji su uticali na sukobljavanje manjeg dijela intelektualaca sa vlašću i Partijom. No, taj sukob je bio slabog intenziteta i nije bitnije uticao na odnose između intelektualaca i vlasti. Intelektualci, koji su tražili redefinisanje zvanične nacionalne politike, nijesu dovodili u pitanje autoritet vlasti ni vladajuću ideologiju. Bez obzira na sukobljavanja po ovom pitanju, većina njih je i dalje podržavala vlast, dominaciju Partije u društvu i socijalističku ideologiju. U tom pogledu, odnosi su bili idilični, i u Crnoj Gori u periodu od 1945. do 1990. godine nije bilo ni jednog disidenta. S druge strane, ni vlast nije preduzmala oštre mjere protiv intelektualaca koji su tražili promjenu zvanične nacionalne politike. Ona je njihova nastojanja definisala kao velikosrpski nacionalizam ili kao crnogorski separatizam, ali zbog tih stavova niko od intelektualaca nije krivično odgovarao niti je iko od njih izgubio materijalnu sigurnost i statusne položaje. Najveće kazne su bili partijske opomene i premještanje sa radnih mjesta.

Intelektualci su u ovom periodu bili važna podrška vlasti. S druge strane, vlast je njihovu podršku izdašno nagrađivala. Omogućila im je zaposlenja u javnim istitucijama i materijalnu sigurnost. Obezbijedila im je mogućnosti: visokog obrazovanja, stručnog usavršavanja u zemlji i inostranstvu, učešće na naučnim skupovima i objavljivanje njihovih djela. Pokretala je naučne i stručne časopise, širila mrežu obrazovnih, kulturnih i naučnih istutucija i formirala Univerzitet i Akademiju, čime je stvorila sve potrebne uslove za razvoj naučnog i kulturnog stvaralaštva u Crnoj Gori.

U ovom periodu intelektualci su uživali i statusne pogodnosti. Zvanje intelektualca je bilo veoma cijenjeno i izuzetno nagrađivano. Plate intelektualaca u republičkim institucijama vlasti, kulture, obrazovanja i nauke bile su iznad prosječnih. Mogućnosti napredovanja u karijeri bile su, u odnosu na prethodno stanje, izuzetne. Ukoliko je intelektualac pripadao vladajućoj Partiji i bio afirmisan u svojoj struci mogao je da zauzme poziciju republičkog sekretara (ministra) ili potpredsjednika Izvršnog vijeća (republičke vlade), da postane član Akademije i profesor na Univerzitetu, da bude član CKSK Crne Gore, a na taj način i da zauzme visoke pozicije u

saveznim institucijama vlasti i Partije. Takvim intelektualcima bili su otvoreni mediji i izdavačke kuće. Mogućnosti javne afrimacije, političkog i profesionalnog avanzovanja bile su beskonačne, samo ako je intelektualac bezrezervno pripadao i agitovao u korist vlasti i imao bar osrednje naučno ili umjetničko djelo. U stvari, takvi odnosi su pogodovali razvoju intelektualnog mediokritetstva, i cvjetanju poltorna i banalnih agitatora vladajuće ideologije.

Promjena vlasti u Crnoj Gori i rušenje socijalističkog sistema u periodu 1988-1990. godine pokazali su da je u odnosima između intelektualaca i vlasti, u najvećem dijelu, dominirao prosti oportunizam, i da su socijalistička uvjerenja kod intelektualaca bila tek površinska i samo u funkciji očuvanja i poboljšanja materijalnog i statusnog položaja. Čim je socijalistički sistem srušen, nestali su intelektualci sa socijalističkim, marksističkim i komunističkim uvjerenjima, što je bio pravi preokret jer su intelektualci od 1980. do 1989. godine, odnosno u periodu najveće krize socijalističkog sistema uporno, iz dana u dana, poručivali da će socijalizam opstati. Tada su napisani brojni tekstovi koji su tvrdili da je socijalističko samoupravljanje idealan sistem, da će socijalizam preživjeti, da će trijumfovati u čitavom svijetu, da je neophodno očuvati titoističko nasljeđe i da je neophodna borba protiv nacionalizma i zahtjeva za uvođenjem višestranačkog sistema i kapitalizma. Intelektualci su klicali Partiji i SSRN-u. Tvrdili su da su Partija i SSRN jedine socijalističke snage koje su sposobne da izvedu društvo iz krize, i tako doprinosili očuvanju i produženju vjere u socijalistički sistem. Smatrali su i da su sistem društvene svojine u ekonomiji i socijalistička samoupravna privreda dobro koncipirani, i da bi samo trebalo ukloniti manje greške u tom sistemu kako bi on dobro funkcionisao.

No, kada je taj sistem pao, intelektualci su za godinu dana, a često i kraće, socijalizam proglasili utopijom i uglavnom su ga zamijenili nacionalizmom, a manjim dijelom demokratijom. Borbu za prava radničke klase zamijenili su borbom za prava nacije ili borbom za ljudska i građanska prava. Niko od intelektualaca nije ostao dosljedan svojim stavovima iz perioda kada su afirmisali Partiju, Tita, revoluciju, socijalizam i socijalistički samoupravni sistem. Ogromna količina naučnih i umjetničkih radova nastalih na taj način ostala je samo kao svjedočanstvo njihovih nekadašnjih opredjeljenja koje bi najradije zaboravili. Iz oblasti politikologije, sociologije, prava i ekonomije iz perioda socijalizma gotovo ništa vrijedno nije ostalo, jer su radovi iz ovih oblasti nastali kao proizvod aplaudiranja partijskim idejama i realizacijama, i slijepom vjerovanju u nadmoć marksizma.

Tokom 1989. i 1990. godine mnogi intelektualci su se ponašali kao da nikada nijesu pripadali socijalizmu i kao da tek tada počinje njihov profesionalni i javni angažman. Umjesto da slom sistema prihvate kao dokaz da su njihovi „naučni“ stavovi bili isključivo puko agitovanje za vlast i da priznaju da je praksa demantovala njihove idilične stavove, zaključke i projekcije o socijalizmu, oni su to shvatili samo kao novi početak i priliku da svoje agitatorske sposobnosti preporuče novoj vlasti. Gotovo poluvjekovni socijalistički sistem naučio ih je da svoje ponašanje, rad i djelo prilagođavaju političkim i ideološkim promjenama, i zbog toga je, i pored promjene sistema, većina intelektualaca zadržala prethodne pozicije u republičkim, kulturnim i naučnim institucijama i, naročito, u medijima. Za nih je to isključivo bila promjena poslodavca. Zadržali su mjesta na javnim tribinama, a samo su promijenili „naučne“ tekstove koje su plasirali u javnosti.

Tako su se ponašale i najznačajnije institucije. CANU je tokom 1989. i 1990. izdala nekoliko saopštenja u kojima je podržala idejne ciljeve nove vlasti. Članovi Univerzitetske konferencije Saveza komunista bili su među glavnim orgnizatorima mitinga za smjenu vlasti od oktobra 1988. do januara 1989. godine, a Univerzitet se, kao institucija, pridružio novoj vlasti. Ni jedna naučna ili kulturna institucija nije se suprotstavila novoj vlasti, izuzev Leksikografskog zavoda, koji je marginalizovan i ubrzo ukinut. U svim institucijama izvršena je čistka malobrojnih intelektualaca koji nijesu podržali novu vlast. Oni su bili prinuđeni da osnuju alternativna udruženja kao što su crnogorski PEN centar i Crnogorsko društvo nezavisnih književnika, i da osnuju alternativna glasila kao što je nedjeljenik „Monitor“.

S druge strane, ogromna većina intelektualaca je prihvatila novu vlast i u javnosti je podržavala njena idejna opredjeljenja. Tako su mnogi intelektualci tokom 1989. godine podržali stav vlasti da zadrži Kardeljev pluralizam socijalističkih interesa, a 1990. godine podržali su uvođenje višestranačkog sistema. Podržali su tvrdnje vlasti da je Jugoslavija nemoguća kao konfederacija, i agitovali su u korist jačanja federalnih institucija, odnosno u korist unitarizacije i centralizacije Jugoslavije. Podržavali su ciljeve srpskog nacionalizma i tvrdili su da republičke granice nemaju značaj ako se Jugoslavija raspadne. Pri tome su žestoko napadali prethodne poslodavce, kojima su decenijama klicali. Rukovodstvo koje je svrgnuto u janauru 1989. godine nazvali su crnogorskim nacionalistima i separatistima, otuđenom birokratijom i tlačiteljima naroda, dok su novu vlast pozdravili kao demokratsku i kao onu koja će Crnoj Gori donijeti prosperitet. Januarsku promjenu vlasti su nazvali trijumfom sposobnijih i povratak Crne Gore na pravi put, u skladu sa njenom slavnom istorijom.

Čak i oni koji nijesu prihvatili novu vlast i koji su izgubili pozicije u novom sistemu, postali su zavisni od opozicionih političkih centara. To se desilo sa intelektualcima koji 1989. i 1990. godine nijesu prihvatili novu vlast i njenu ideologiju, koji su se protivili ratu i raspirivanju međunacionalne i međuvjerske mržnje i koji su se borili za državna i nacionalna prava Crne Gore. Trpjeli su progone, uvrede i žestoke hajke od režimskih intelektualaca, ali je i njima bila neophodna podrška i članstvo u opozicionim političkim partijama, čime su se distancirali od uticaja vlasti, ali ne i od uticaja politike i ideologije. To je dokaz da u Crnoj Gori javne i profesionalne pozicije intelektualaca, u većini slučajeva, ne zavise od njihovog naučnog ili kulturnog stvaralaštva i profesionalne kreativnosti, već od političke i ideološke podobnosti, s tim što je za karijeru neuporedivo bolje ako intelektualac pripada vladajućoj ideologiji. To je vjerovatno dobro za lične ambicije i karijerizam, ali je loše za poziciju i ugled zvanja intelektualca. Bez distanciranja od političkih i ideoloških centara, a naročito bez razdvajanja stvaralaštva od političkog opredjeljenja, nema nezavisnog intelektualnog djelovanja. No, to je put kojim je u Crnoj Gori malo ko išao, jer je to značilo materijalnu oskudicu i teško dobijanje prostora u javnosti.

Vlast, koja je raspolagala svim finansijama i koja je kontrolisala sve institucije, uvijek je predstavljala magnet za intelektualce, a prije svega za njihove karijerističke i materijalne ambicije. Stvarna uvjerenja intelektualaca su bila u drugom planu i ona su, najčešće, teško dokučiva. Intelektualci u Crnoj Gori su, uglavnom, predstavljali hor oportunističkih podržavalaca, koji vlast podržavaju dok im ona ispunjava lične ambicije. Čim se vlast promijeni i izgubi kontrolu nad finansijama i institucijama, prestaje i glavni razlog zbog kojeg su intelektualci podržavali vlast. Nova vlast preuzima mehanizme kontrole i intelektualci je, dominantno, podržavaju. Čak i intelektualci koji su bili protiv vlasti, i koji su uvijek bili manjina, zavisili su od opozicionog političkog centra, tako da u Crnoj Gori nije bilo nezavisnih intelektualaca. U svakom slučaju oni su bili u zavisnosti od nekog političkog centra. Vlast u Crnoj Gori se u XX vijeku rijetko mijenjala (svega tri puta: 1918, 1945. i 1989. godine), a odnos između vlasti i intelektualaca nikada.

S obzirom na činjenicu da su neki intelektualci, koji su se afirmisali nakon 1945. godine, a naročito tokom 70-ih i 80-ih, i danas aktivni i da su često mijenjali ideološke stavove, važno je napomenuti da ovaj rad ne predstavlja pokušaj da se bilo ko od njih proziva, ali je nemoguće izbjeći poređenja njihovog javnog i ideološkog angažmana. Ta poređenja su neophodna jer govore o dominantnoj ideološkoj nedosljednosti mnogih intelektualaca i njihovoj presudnoj zavisnosti od vlasti, a ne od svog rada. Važno je podsjetiti na to vrijeme i na djelovanje mnogih intelektualaca, koji

koriste zaborav kako bi negirali pripadnost socijalističkom sistemu i komunističkoj ideologiji, koje danas bezrezervno osuđuju i odbacuju, a nekada su bili promoteri te ideologije. Ovo podsjećanje je samo u službi istorijske istine i glavnog zadatka teme.

Izvori i literatura

A. Neobjavljeni izvori:

1. Državni arhiv Crne Gore, Odjeljenje za sređivanje arhivske građe republičkih organa i organizacija novog perioda od 1945. godine – Cetinje

Fondovi:

- Ministarstvo prosjete NR Crne Gore (MPRS) 1945-1952.
- Savjet za prosvjetu i kulturu NR Crne Gore (SPK) 1952-1962.
- Savjet za kulturu NR Crne Gore (SK) 1958-1962.
- Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i nauku SR Crne Gore (RSPK) 1963-1968.
- Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i nauku SR Crne Gore (RSO) 1969-1984.
- Republički komitet za obrazovanje, kulturu i nauku SR Crne Gore (RKO) 1984-1989.
- Republički sekretarijat za obrazovanje, kulturu i fizičku kulturu SR Crne Gore (RSFK) 1989-1990.
- Republička samoupravna interesna zajednica kulture (RSIZK)1974-1990.

2. Državni arhiv Crne Gore, Odjeljenje za sređivanje i obradu – Podgorica

Fondovi:

- PK KPJ za Crnu Goru, 1945-1948.
- CKKP Crne Gore, 1948-1952.
- CKSK Crne Gore, 1952-1990.

B. Objavljeni izvori:

- CASNO (Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobođenja 1944-1945), zbirka dokumenata, odabrao i pripremio dr Zoran Lakić, Titograd, 1975.
- Četvrti Kongres Saveza komunista Crne Gore, Titograd, 1965.
- Deseti kongres SKJ, dokumenti, „Komunist“, Beograd, 1974.
- Deveti kongres SKJ, „Komunist“, Beograd, 1969.
- Deveti kongres Saveza komunista Crne Gore, dokumenti, Titograd, 1986.
- Izvještaj CKSK Crne Gore o ostvarivanju stavova i odluka VII kongresa SK Crne Gore, Titograd, mart 1982.
- Kovačević Branislav, Stanišić Slavko, Prvi kongres Komunističke partije Crne Gore, dokumenti, Titograd, 1988.
- Kovačević Branislav, Stanišić Slavko, Bakić Mile, Drugi kongres Saveza komunista Crne Gore, Titograd, 1990.
- Nacrt rezolucije VIII kongresa SK Crne Gore, Titograd, mart 1982.
- Osmi kongres SKJ, „Kultura“, Beograd, 1964.
- Petranović Branko, Zečević Momčilo, Jugoslavija (1918-1988), tematska zbirka, dokumenta, Beograd, 1988.
- Sedmi kongres Saveza komunista Crne Gore, Titograd, 1978.
- Šesti Kongres SK Crne Gore, Titograd, april 1974.
- Treći kongres SK Crne Gore, stenografske bilješke, Titograd, 1-3. jula 1959.
- ZAVNO (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Crne Gore i Boke), zbirka dokumenata, odabrao i uredio Zoran Lakić, Titograd, 1963.

C. Novine:

- „Glas Crnogorca“, 1910.
- „Crnogorski vjesnik“, 1944.
- „Partiski rad“, 1949-1952.
- „Prosvjetni rad“, 1966, 1968, 1969, 1971. i 1972.

- „Pobjeda“, 1945-1990.
- „Ovdje“, 1969-1990.

D. Literatura:

1. Posebna izdanja:

- Andrijašević M. Živko, Rastoder Šerbo, Istorija Crne Gore (od najstarijih vremena do 2003), Podgorica, 2006.
- Bojović R. Jovan, Napredni omladinski pokret u Crnoj Gori 1918-1941, Cetinje, 1976.
- Brajović Toman, Sutjeska u delima likovnih umetnika Jugoslavije, Cetinje, 1969.
- Brković Savo, Etnogenezofobija (prilog kritici velikosrpstva), Cetinje, 1988.
- Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1983, Titograd, 1983.
- Crnogorska akademija nauka i umjetnosti 1973-1993, Podgorica, 1993.
- Dapčević Gojko, Neukrotiva ruža – poeme o borbi i slobodi, „Obod“ i „Narodna knjiga“, Cetinje, Beograd, 1981.
- Dapčević Gojko, Ime vječnosti, „Univerzitetska riječ“, Nikšić, 1987.
- Dimić Ljubodrag, Agitprop kultura, Beograd, 1988.
- Dimić Ljubodrag, Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941, knjiga III, Beograd, 1997.
- Društvena svojina kao osnova produkcionih odnosa u samoupravnom socijalizmu, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 8, Titograd, 1987.
- Đilas Milovan, Razmišljanja o raznim pitanjima, O slobodi kritike i o dužnostima i ulozi kulturnih i naučnih radnika, Kultura, Beograd, 1951.
- Ekonomske funkcije države u tržišnoj privredi, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 11, Podgorica, 1992.
- Gleni Miša, Balkan 1804-1999 (II deo), Beograd, 2001.

- Godišnjak CANU, 1976, knjiga IV, Titograd, 1978.
- Godišnjak Društva za nauku i umjetnost Crne Gore 1973, knjiga 1, Titograd, 1974.
- Istorijski leksikon Crne Gore 1-5, Podgorica, 2006.
- Jovanović Batrić, Komunistička partija Jugoslavije u Crnoj Gori 1919-1941, Vojno delo, Beograd, 1959.
- Jovanović Batrić, Crnogorci o sebi (prilog istoriji crnogorske nacije), Beograd, 1986.
- Jugoslovensko rodoljublje danas, stenografske bilješke, Beograd, 1984.
- Jugoslovensko rodoljublje danas, II, BIGZ, Beograd, 1985.
- Kardelj Edvard, Nacija i međunacionalni odnosi, izbor iz dela, IV, Beograd, 1979.
- Keković Vladimir, Vrijeme meteža 1988-1989, Podgorica, 2002.
- Ko je ko u Crnoj Gori, Budva, 1993.
- Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore, CANU, Odjeljenje umjetnosti, Naučni skupovi, knjiga 21, Titograd, 1990.
- Kovačević Branislav, Komunistička partija Crne Gore 1945-1952. godine, Titograd, 1986.
- Kralj Budislav, Vukčević Novak, Ko je ko u kulturi Crne Gore, Podgorica, 2004.
- Krempton Dž. Ričard, Balkan posle Drugog svetskog rata, Beograd, 2003.
- Lakić Zoran, Narodna vlast u Crnoj Gori 1941-1945, Cetinje, 1981.
- Lakić Zoran, Zapisi o revoluciji, Cetinje, 1971.
- Marković J. Predrag, Trajnost i promena, Društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevice u Jugoslaviji i Srbiji, Beograd, 2007.
- Marović Branislav, Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore 1945-1953, Titograd, 1987.
- Martinović S. Niko, Razvitak štampe i štamparstva u Crnoj Gori 1493-1945, Beograd, 1965.

- Nikezić Marko, Srpska krhka vertikala, u okviru toga uvodni tekst Latinke Perović: Na tragu srpske liberalne tradicije – ko su i šta su bili srpski liberali sedamdesetih godina XX veka, Beograd, 2003.
- Novi ustav i preobražaji jugoslovenskog društva, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 10, Titograd, 1991.
- Pajović Radoje, Kontrarevolucija u Crnoj Gori, četnički i federalistički pokret (1941-1945), Cetinje, 1977.
- Pavićević Veselin, Darmanović Srđan, Komar Olivera, Vujović Zlatko, Izbori i izborno zakonodavstvo u Crnoj Gori 1990 – 2006, CEMI, Porgorica, 2007.
- Pejović D. Đoko, Prosvjetni i kulturni rad u Crnoj Gori (1918-1941), Cetinje, 1982.
- Petranović Branko, Jugoslavija na razmeđu (1945-1950), Podgorica, 1998.
- Petranović Branko, Istorija Jugoslavije 1918-1988, knjiga III, Beograd, 1988.
- Pogled na svijet, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga, 6, Titograd, 1984.
- Popović Milan, Politička ekonomija i politika, Beograd, 1985.
- Problemi samoupravnog privrednog sistema, tom I i II, CANU, Odjeljenje društvenih nauka, Titograd, 1982.
- Racković Nikola, Leksikon crnogorske kulture, Podgorica, 2009.
- Radelić Zdenko, Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1991, Zagreb, 2006.
- Radonjić Radovan, Ogledi o marksizmu, Univerzitet „Veljko Vlahović“, Titograd, 1980.
- Šuković Mijat, Vrijeme promjena, „Naučna knjiga“, Beograd, 1988.
- Vojinović Perko, Crnogorska inteligencija od polovine XVIII vijeka do 1918. godine, Nikšić, 1989.
- Vojinović Perko, Politička i nacionalna misao crnogorske inteligencije (1918-1941), Nikšić, 1989.
- Vojinović Perko, Položaj Crne Gore u Jugoslaviji i pogledi crnogorske inteligencije (1918-1941), Banja Luka, 2001.
- Vudvord Suzan, Balkanska tragedija, haos i raspad posle Hladnog rata, Beograd, 1997.

- Vujačić Slobodan, Crnogorska socijalna literatura, Titograd, 1978.
- Vujović Đuro, Crna Gora u narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945, Podgorica, 1997.
- Vuković Ilija, Moć i pad vlastoljubaca, Beograd, 1990.
- Zarade u Republici Crnoj Goru 1965-2005, Monstat, Podgorica, 2006.

2. Rasprave i članci:

- Asanović Sreten, Umjetnost i nauka dio integralne moći kulture, „Praksa“, Titograd, 1971, 1-2,
- Babović-Raspopović Senka, Političko-propagandni rad Centralnog pres-biroa u Zetskoj banovini i susjedstvu, „Istorijski zapisi“, Podgorica, 1999, 3-4.
- Baković Todor, Socijalno-psihološka i humanitarna funkcija dohotka i principa raspodjele prema rezultatima rada, “Praksa”, Titograd, 1980, 4.
- Banjević Branko, Ovaj dan bez tebe, „Stvaranje“, Titograd, 1983, 5.
- Banjević Mirko: Đorđe Lopičić – književnik i borac (1910-1942), „Stvaranje“, Cetinje, 1959, 5.
- Blagojević Slobodan, O potrebi potpunijeg zasnivanja marksističke teorije prava, „Praksa“, Titograd, 1979, 1.
- Blagojević Slobodan, Nesvrstanost kao izraz demokratizacije države i politike, „Praksa“, Titograd, 1977, 3.
- Bogavac Branka, Dado: Ja te slike čupam iz Crne Gore, „Stvaranje“, Titograd, 1979, 10.
- Bojović R. Jovan, Uz ovaj broj, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1977, 2.
- Bojović R. Jovan, Tito u Crnoj Gori 1940. godine, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1977, 2.
- Brković Jevrem, Komunizmu u ime nas, „Stvaranje“, Titograd, 1962, 1.
- Bulatović Božo, Književna frajerština, „Susreti“, Cetinje, 1954, 3.

- Bulatović Božo, Jedan loš kritičar, jedna čudna knjiga i jedan suviše pohvalan sud o njoj, „Susreti“, Cetinje, 1953, 4.
- Bulatović Božo, Sreten Perović i nespretna odbrana „modernizma“, „Susreti“, Cetinje, 1953, 9.
- Bulatović Momir, Neke kritičke primjedbe kategoriji minuli rada, „Praksa“, Titograd, 1985, 6.
- Bulatović Momir, Društveni dogovori kao instrument uređivanja dohotka od izuzetnih pogodnosti, „Praksa“, Titograd, 1987, 2.
- Cerović Rajko, Djelo Velimira Stojanovića, Film i jugoslovensko društvo na kraju vijeka, CANU, Podgorica, 2000.
- Dapčević Gojko, Savez komunista i nacionalna kultura, „Praksa“, Titograd, 1970, 6.
- Darmanović Srđan, Akumulacija emancipatorskih potencijala, „Praksa“, Titograd, 1987, 4.
- Dimić Ljubodrag, Ideologija i kultura u Jugoslaviji 1945-1955, „Istorijski zapisi“, Podgorica, 1999, 3-4.
- Đonović Janko, Novi tok crnogorske književnosti (trenuci međuratne socijalne književnosti), „Stvaranje“, Titograd, 1981, 10.
- Đonović Janko, Otvaranje umjetničke galerije na Cetinju, „Stvaranje“, Cetinje, 1949, 9-10.
- Đonović Janko, Poslije izložbe crnogorskih likovnih umjetnika, „Stvaranje“, Cetinje, 1946, 1.
- Đonović Janko, Izložba Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore, „Stvaranje“, Cetinje, 1948, 3.
- Đuranović Veselin, Mogućnosti crnogorske kulture, „Stvaranje“, Titograd, 1970, 4.
- Gluščević Boško, Prilog razmatranju problema razvoja društveno-ekonomskih odnosa, „Praksa“, Titograd, 1986, 1.
- Hribar-Ožegović Maja, Teatar NOB-a u Crnoj Gori u toku 1941. godine, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1966, 4.
- Ičević Dušan, Kriza marksizma, kriza samoupravljanja, „Praksa“, Titograd, 1983, 6.
- Jovanović Batrić, Pripreme KPJ u Crnoj Gori za ustanak protiv fašističkog okupatora, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1959, 1.

- Jovanović Jagoš, Razvitak pozorišne umjetnosti u Crnoj Gori, „Stvaranje“, Cetinje, 1954, 7-8.
- Kastratović Gojko, Putevi i razvoj crnogorske kinematografije i mogućnosti njene obnove, Film i jugoslovensko društvo na kraju vijeka, CANU, Podgorica, 2000.
- Kralj Milo, Povodom jednog napisa u „Susretima“, „Susreti“, Cetinje, 1953, 5-6.
- Kralj Milo, Stvaralaštvo i klasa, „Stvaranje“, Titograd, 1973, 6.
- Kralj Milo, Riječ smrću prekinuta (Panorama proze, poezije i kritike poginulih crnogorskih pisaca revolucionara), „Stvaranje“, Titograd, 1975, 8-9.
- Kralj Milo, Četiri decenije „Stvaranja“, Stvaranje“, Titograd, 1986, 10.
- Kulišić Špiro, O etnogenezi Crnogoraca, „Matica“, Podgorica, 2002, 11-12.
- Kusovac N. Mirjana, Škola likovnih umjetnosti – Herceg Novi 1948-1967, Arhivski zapisi, Cetinje, 2010, 1.
- Lakić Zoran, Kulturno-prosvjetna djelatnost u Crnoj Gori u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji (1941-1945) i glavni pravci njenog razvoja do 1958. godine, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1989, 1-2.
- Lakić Zoran, Poslijeratni razvoj kulture u Crnoj Gori (1945-1980), „Bibliografski vjesnik“, Cetinje, 1983, 1.
- Lakić Zoran, Zbornik građe za istoriju radničkog pokreta Crne Gore, knjiga 1, prikaz, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1959, 1.
- Laušević Savo, Šta jeste Marksovo mišljenje za savremenost?, Zbornik radova profesora i saradnika Nastavničkog fakulteta, Nikšić, 1982, 5-6.
- Lompar Mladen: Pavle Mijović i Crnogorski PEN centar, „Matica“, Podgorica, jesen 2010.
- Lukić Slavko, Federalizam, demokratija i jednoglasnost, „Praksa“, Titograd, 1989, 1.
- Matvejević Predrag, Od „tendencije“ do „angažmana“ (danas), „Stvaranje“, Titograd, 1975, 4.

- Matvejević Predrag, Naša književnost pobune i otpora, „Stvaranje“, Titograd, 1975, 8-9.
- Martinović S. Niko, Uticaj Komunističke partije na novu crnogorsku književnost, „Stvaranje“, Cetinje, 1948, 9-10.
- Martinović S. Niko, Klasici u „Omladinskom pokretu“, „Susreti“, Cetinje, 1953, 5-6.
- Martinović S. Niko, Borba za autonomiju Univerziteta (1933-1938), „Istorijski zapisi“, Titograd, 1969, 2-3.
- Milović Rajko, Aktuelna pitanja samoupravnog organizovanja udruženog rada, „Praksa“, Titograd, 1984, 4.
- Milunović Milo, Uslovi za razvitak naše likovne umjetnosti, „Stvaranje“, Cetinje, 1946, 2-3.
- Milunović Milo, Izložba „Petra Lubarde u Parizu“, „Stvaranje“, Cetinje, 1952, 7-8.
- Mijović Pavle, Razmišljanja o crnogorskoj kulturi, „Stvaranje“, Titograd, 1968, 6.
- Mujović Ranko, Rad centra za osmatranje i obavještavanje i njihovo dalje usavršavanje, „Praksa“, Titograd, 1984, 4.
- Nikčević Vojislav, Ko laički gleda na problem jezika, „Stvaranje“, Cetinje, 1970, 10.
- Oraovac Đorđe, Pred II izložbu likovnih umjetnika Crne Gore, „Stvaranje“, Cetinje, 1947, 3.
- Pajović Radoje, Učešće KPJ u Crnoj Gori na parlamentarnim izborima, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1959, 1.
- Pajović Radoje, Doprinos Josipa Broza Tita razvitku NOP-a u Crnoj Goru 1941-1942. godine, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1977, 2.
- Pavićević Branko, Povelja Titu državniku, vojskovođi, političaru i teoretičaru, „Stvaranje“, Titograd, 1977, 2.
- Pejović Đoko, Četiri priloga iz istorije KPJ u Crnoj Gori, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1959, 1.
- Pejović Đoko, Napredna štampa u Crnoj Gori 1918-1941, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1969, 2-3.
- Perazić Gavro, Federalizam ili demokratski centralizam, „Praksa“, Titograd, 1984, 6.

- Perović T. Lazar, Četrdestegodišnjica sretne vlade njegovog kraljevskog visočanstva knjaza gospodara Nikole I, "Luča", godina VI, sveska XI i XII, Cetinje, 1900.
- Perović Miladin, Uloga i zadaci kulturno-prosvjetnih saveza, „Stvaranje", Cetinje, 1948, 9-10.
- Perović Miladin, Za raznovrsnu i aktuelnu tematiku u našoj likovnoj umjetnosti, „Stvaranje", Cetinje, 1950, 1-2.
- Perović Miladin, Samostalna izložba Mila Milunovića u Beogradu, „Stvaranje", Cetinje, 1954, 6.
- Perović Olga, Lubarda o sebi i umjetnosti, "Stvaranje", Titograd, 1974, 4.
- Perović Olga: Petar Lubarda (1907-1974), „Stvaranje", Titograd, 1978, 4.
- Perović Puniša, Revizionizam i umjetnost, „Stvaranje", Cetinje, 1952, 12.
- Perović Sreten, Savremena poezija i „šugava mačad", „Susreti", Cetinje, 1953, 9.
- Perović Sreten, Film treba da humanizuje, Razgovor sa filmskim rediteljem Veljom Stojanovićem, „Susreti", Cetinje, 1957, 10.
- Plamenac P. Milutin, Treća izložba likovnih umjetnika NRCG, „Stvaranje", Cetinje, 1949, 1-2.
- Plamenac Milutin, Sedma redovna izložba Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore, „Stvaranje", Cetinje, 1952, 6.
- Popović Milan, Živjeti zajedno a ne izgubiti subjektivitet, "Praksa", Titograd, 1978, 1.
- Popović Milan, O genezi Marksove koncepcije političkog, „Praksa", Titograd, 1978, 4.
- Popović Milan, Postoji li veza između međunarodnog kapitalističkog procesa i društvenih kretanja u nas?, „Praksa", Titograd, 1984, 6.
- Prijić Aleksandar, Izložba Petra Lubarde, „Stvaranje", Cetinje, 1951, 5-6.
- Prnjat Branko, Razvoj naučno-istraživačkog rada u Crnoj Gori i zadaci Saveza komunista, „Praksa", Titograd, 1979, 3.

- Protić M. Filip, Učitelj i njegov rad u narodu, „Prosvjeta“, list za crkvu i školu, godina XII, sveska VII, Cetinje, 1901.
- Radonjić Radovan, Odnos države i samoupravljanja, „Praksa“, Titograd, 1973, 1-2.
- Radovan Radonjić, Suština i smisao teze o „jednom putu“ u socijalizam, „Praksa“, Titograd, 1975, 7-8.
- Radonjić Radovan, Uloga nastavnika u našem vaspitno-obrazovnom sistemu, „Praksa“, Titograd, 1976, 6.
- Radonjić Radovan, Uloga i zadaci Saveza komunista u razvoju političkog sistema socijalističke samoupravne demokratije, „Praksa“, Titograd, 1978, 3.
- Radonjić Radovan, Razvitak socijalizma u zemljama u razvoju u sklopu socijalizma kao svjetskog procesa, „Praksa“, Titograd, 1978, 4.
- Radonjić Radovan, Otkud pojave nejedinstva u Savezu komunista, „Praksa“, Titograd, 1984, 6.
- Radonjić Radovan, Titova misao i djelo izgradnje KPJ/SKJ kao avangarde radničke klase, „Praksa“, Titograd, 1987, 5-6.
- Rotković Radoslav, Teze o „Jednoj autentičnoj poeziji“, „Susreti“, Cetinje, 1953, 7-8.
- Rotković Radoslav, Titove ruke, „Susreti“, Cetinje, 1954, 5.
- Stanišić Milija, Napredna inteligencija u Crnoj Gori i njeno učešće u Trinaestojulskom ustanku, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1974, 1-2.
- Stanišić Milija, Još neki podaci o naprednoj inteligenciji u Crnoj Gori i njenom učešću u Trinaestojulskom ustanku, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1976, 1.
- Šćepanović Blažo, Praznici, „Susreti“, Cetinje, 1960, 5.
- Šećković Damjan, Na marginama „Kritičke analize“, „Praksa“, Titograd, 1986, 2.
- Šoškić Branislav, Neka pitanja savremene ekonomske misli, Glasnik odjeljenja društvenih nauka CANU, knjiga 2, Titograd, 1977.

- Šoškić Branislav, Samoupravna privreda i proširena reprodukcija, CANU, Glasnik odjeljenja društvenih nauka, knjiga 4, Titograd, 1983.
- Špadijer Marko, Novi položaj i nova uloga kulture (I), „Stvaranje“, Titograd, 1973, 11.
- Špadijer Marko, Novi položaj i nova uloga kulture (II), “Stvaranje”, Titograd, 1973, 12.
- Šuković Mijat, Osnovne karakteristike nacrta ustava SR Crne Gore, „Praksa“, Titograd, 1973, 1-2.
- Šuković Mijat, Ostvarivanje Ustava putem normativnog uređivanja društvenih odnosa, „Praksa“, Titograd, 1976, 6.
- Šuković Mijat, Delegatski sistem – novi istorijski oblik odlučivanja o društvenim poslovima, CANU, Glasnik odjeljenja društvenih nauka, knjiga 2, Titograd, 1977.
- Šuković Mijat, Pluralizam samoupravnih interesa kao pokretačka snaga razvoja društva, „Praksa“, Titograd, 1978, 1.
- Šuković Mijat, Skupštinski delegatski sistem u društvenoj praksi, „Praksa“, Titograd, 1979, 1.
- Šuković Mijat, Kolektivni rad i odlučivanje – izraz i uslov socijalističke samoupravne demokratije, „Praksa“, Titograd, 1979, 2.
- Šuković Mijat, Suština socijalizma i organizovane subjektivne snage, „Praksa“, Titograd, 1979, 4.
- Šuković Mijat, Socijalistička samoupravna ustavnost i zakonitost, „Praksa“, Titograd, 1980, 1.
- Šuković Mijat, Pravo veta koje razgrađuje – a ne gradi, „Praksa“, Titograd, 1986, 2.
- Šuković Mijat, Glavna područja i pravci daljeg razvoja političkog sistema Jugoslavije, CANU, Glasnik odjeljenja društvenih nauka, 5, Titograd, 1987.
- Vasović Vučina, Demokratski domašaj i granice političkog pluralizma, „Praksa“, Titograd, 1989, 2-3.
- Vešović Radonja, Povodom članka „Izložba Petra Lubarde u Parizu“, „Stvaranje“, Cetinje, 1952, 10.

- Vojinović Perko, Mogućnost istraživanja problema inteligencije u Crnoj Gori između dva svjetska rata, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1981, 2.
- Vujačić Vidak, Kulturna politika i mlada generacija, „Stvaranje“, Titograd, 1973, 1.
- Vujanović Dragutin, Novije stvaralaštvo Miloša Vuškovića, „Stvaranje“, Cetinje, 1957, 9-10.
- Vujošević Novo, Jasnije i dublje, „Praksa“, Titograd, 1986, 2.
- Vujović Dimo, Odrazi borbe protiv Informbiroa u našoj književnosti, „Stvaranje“, Cetinje, 1950, 1-2.
- Vujović Dimo, Jedan izvještaj PK KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak, Kosovo i Metohiju iz 1935. godine, „Istorijski zapisi“, Titograd, 1959, 1.
- Vukčević K. Dragan, Ekonomije, klase, pravo, „Praksa“, Titograd, 1987, 2.
- Vukićević Slobodan, Sadašnjost povezana sa budućnošću, Zbornik radova profesora i saradnika Nastavničkog fakulteta, Nikšić, 1978-80, 2-3-4.
- Vukićević Slobodan, Kritički univerzitet – najracionalniji univerzitet, „Vaspitanje i obrazovanje“, Titograd, 1984, 3.
- Vukotić Veselin, Kako aktivirati motivacione resurse?, „Praksa“, Titograd, 1986, 1.
- Vuković Čedo, Umjetnik u društvu, „Praksa“, Titograd, 1965, 4-5.
- Vuković Čedo, Kako proslavljamo praznike, „Praksa“, Titograd, 1965, 6.
- Vuksan Dušan, Duhovni život u Crnoj Gori poslije rata, „Zapisi“, Cetinje, septembar 1938, knjiga XX, sveska 3.